

MİMARLIKTA AKS

39221

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar İpek AKPINAR

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 21 Haziran 1993

Tezin Savunulduğu Tarih : 07 Temmuz 1993

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Hülya YÜREKLİ

Diğer Jüri Üyeleri : Prof.Dr.Gülsün SAĞLAMER

Doç.Dr.Ahsen ÖZSOY

TEMMUZ 1993

ÖNSÖZ

'Mimarlıkta Aks' üzerine yazılan bu tezi yakın ilgi, destek ve sabırla yönlendiren değerli hocam Sayın Prof. Dr.Hülya Yürekli'ye, araştırmalarımda desteğini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Günkut Akın'a, gösterdikleri anlayış için Sayın Prof. Dr. Mete Ünügür ve Prof. Dr. Mine İnceoğlu'na, kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan, Sayın Doç. Dr.Semra Aydınli'ya, Sayın Prof. Dr. Nuran Zeren'e, Sayın Doç. Dr. Hülya Turgut'a, Araş. Gör. İpek Yürekli'ye ve Araş.Gör. Fatma Erkök'e beni sürekli teşvik eden aileme, desteklerinden ötürü Araş.Gör. Meltem Aksoy,Araş.Gör. Lerzan Aras, Araş.Gör.Nurbin Parker ve Araş. Gör.Yasemin Alkışer'e, tez çalışmalarına yardımcı olan Araş. Gör. Hakan Tong, Araş. Gör. Ömer Erem, Tunç Ergin, Burak Bilgiçyıldırım, Elif Soylu, Mete Altın, Fuat Şahin, Burak Şahin, Makbule Şahin, Hüray Çakır, Aylin Öter, Umutsel Öztürk, Behlül Öztürk, Ömer Yılmaz,Seda Serdar ve başından sonuna kadar titizlikle tezin gerçekleşmesini sağlayan sevgili Ömer Kanıpak'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İpek AKPINAR
HAZİRAN 1993

İÇİNDEKİLER:

ÖZET:	vi
SUMMARY:	vii
GİRİŞ BÖLÜMÜ: AMAÇ ve İÇERİK	1
BÖLÜM 1: AKSİYAL MEKANIN KAVRAMSAL TANIMI	4
1.1 Mekanın Tanımı	5
1.2 Mekan Türleri	15
1.3 Varoluş Mekanı	21
1.4 Varoluş Mekanının Yapısı	40
1.5 Bir Varoluş Mekanı Olarak Aks	47
BÖLÜM 2: KÜLTÜREL ÇEVREDE AKSIN ANLAMSAL BİÇİMLENİŞİ	65
2.1 Kültür sistemi ve aks	65
2.2 Kültürel Çevrede Aks ve Sembolizm	80
2.2.1. Düşey aks ve Sembolizm	95
2.2.2.İslamiyet öncesi kare ve dairesel yerleşimlerde aks ve sembolizm	97
2.2.3.İslamiyet sonrası dairesel yerleşimlerde aks ve sembolizm	99
2.2.4.Dört yönlü açık mekanda aks ve sembolizm	104
2.2.5. İslamiyette kentsel alan tasarımında aks ve sembolizm	109
2.2.6. Hint-Çin mimarisinde aks ve sembolizm	114

2.2.7. Keşif öncesi (pre-columbian) Amerika'da aks ve sembolizm	121
2.2.8. Mısır mimarisinde aks ve sembolizm	124
2.2.9. 19.yy. sonlarına dek Avrupa mimarisinde aks ve sembolizm	127
2.2.10. XX.yy. mimarisinde aks ve sembolizm	147

BÖLÜM 3: FİZİKSEL ÇEVREDE AKS

3.1. Çevre tanımı ve bileşenleri	159
3.1.1. Aks ve kabuklar	176
3.1.2. Aks ve Doğa.	188
3.1.3. Aks ve Ağlar.	198
3.2. Aksın elemanları, boyutları ve işlevi	207
3.2.1. Aksın başlangıç ve bitişi	207
3.2.2. Aksın elemanları	209
3.2.3. Aksın boyutları	213
3.3. Aksın karakteri ve algılama	221
3.3.1. Aksın karakteri	222
3.3.2. Aks ve algılama	240
3.3.2.1. Süreklilik / monotonluk	243
3.3.2.2. Tekrar	263
3.3.2.3. Hiyerarşi	273

BÖLÜM 4: ÖRNEKLEME: DİVANYOLU

4.1. Bir varoluş mekanı olarak Divanyolu	278
4.2. Kültürel çevrede aks	281
4.2.1. İstanbul'un kuruluşu, Divanyolu'nun başlangıcı	283
4.2.2. Konstantinopolis ve "Mese Caddesi"	285
4.2.3. Fetih'ten Tanzimat'a İstanbul ve Divanyolu	301
4.2.4. Tanzimat ve Divanyolu	318
4.2.5. XX.yy. İstanbul'u ve Divanyolu	328
4.3. Fiziksel çevrede Divanyolu	339

4.3.1. Bir çevre olarak Divanyolu	341
4.3.2. Divanyolu aksının elemanları, boyutlar, işlevi.	359
4.3.3. Divanyolu aksının karakteri ve algılama	370
SONUÇ VE ÖNERİLER:	387
KAYNAKLAR:	390
EKLER	403
ÖZGEÇMİŞ	415

ÖZET

Bu tezde özel bir mimari kurgu olan akslar, öncelikle bir varoluş mekanı oluşturmaları bağlamında tanımlanarak, fiziksel ve kültürel çevreyle etkileşimleri, değişik kültürlerdeki biçimleniş özellikleri ve farklı ölçeklerdeki aksiyal organizasyon yapıları ele alınmıştır.

Giriş bölümünde tez konusunun önemi üzerinde durularak, neden bu konunun seçildiği, amaçlanan düşünceler ve araştırmanın çerçevesi ortaya konmuştur. Bu bağlamda izlenecek yol ve tezde yer alacak bölümler hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, mekanın genel bir tanımı yapılarak, akslar bir varoluş mekanı olarak ortaya konmuşlardır. Varoluş mekanının yapısı irdelenerek, aksiyal kurgunun bireyin ait oluş, yöneliş ve kimliklenmesindeki rolü tartışılmıştır.

İkinci bölümde, çevre fiziksel ve kültürel bir bütün olarak kabul edilerek, aksların bu zengin örüntüde oynadığı rol ele alınmıştır. Kültürel çevre tanımı yapısı ve faktörlerinin üzerinde durularak çevrenin özel bir yer oluşturması irdelenmiştir. Aksiyal kurgunun farklı kültürlerdeki biçimleniş özellikleri semantik açıdan sorgulanmıştır.

Üçüncü bölümde, aksiyal mekan organizasyonu herşeyden önce kendisini oluşturan elemanlarla vardır. Aksiyal elemanlar başlangıç, bitiş ve süreklilikleriyle incelenerek oluşturdıkları yapılar 'lineer, grid, radyal ve şebeke' olmak üzere dört ana başlık altında toplanmıştır. Aks tipleri ise 'yol, merdiven, köprü, rampa, kule v.b.' özel biçimleniş formları ile aktarılmıştır. Bu aksiyal yapı ve tipler değişen çevre ölçeğinde ortaya koydukları kurgularla ele alınmışlardır.

Sonuç bölümünde ise aksın çok özel bir varoluş mekanı yarattığı gerçeğinden hareket edilerek, farklı kültürlerdeki biçimleniş özelliklerinin ışığında bir senteze varılmıştır: bu da aksiyal kurguya gelecekteki tasarımlarda gereken ilgi ve duyarlılığın gösterilmesi gerektiğidir.

SUMMARY

AXIS IN ARCHITECTURE

The aim of this thesis is to define the axis as a special existential space to display the relationship of this fundamental structure with physical and cultural environment to analyze the features of organization in different cultures and the typology of axial structure.

The introduction chapter emphasizes on the significance and the importance of the research area, the purpose and the method of this study.

In the first chapter, a conceptual definition of the axis is put forward. General space definitions are explained within a framework that covers its abstract and concrete properties.

Space is the idea which man forms and develops as the result of his sense perceptions, that there exist "things" other than himself and that his own body consists of "parts" and that these bear an orderly relationship to one another which he describes in terms of positions in space and distance from one another.

The presence of a body in space not being independent of time, "a time axis" must be added to the three axes of space dimensions in order to locate it.

Norberg-Schulz classifies space concept at five levels:

- The pragmatic space of physical action,
- The perceptual space of immediate orientation,
- The existential space which forms man's stable image of his environment,
- The cognitive space of the physical world,
- The abstract space of pure logical relations.

Heidegger is the first who maintains that existence is spatial: "you cannot divorce man and space ". Space is neither an external object nor an internal experience.

Creating architectural space means integrating an intended form of life in the place. A place is a qualitative "total" phenomenon which we cannot reduce to any properties.

Man's relation to places and through places to spaces consist in dwelling. Dwelling is the essential property of existence. Existential space is a relatively stable system of perceptual schemata or "image" of the environment. The field of existential space is represented (concretized) by a corresponding architectural field.

Places are the basic elements of existential space: any place contains directions. The vertical direction expresses a rising up or falling down. The vertical has always been considered the sacred dimensions of space. It represent a "path" towards a reality which may be "higher" or "lower" than daily life. The axis mundi is more than the centre of the world, it represent a connection between the three cosmic realms. The vertical direction also has a more concrete meaning. It expresses man's ability to conquer nature. The tower becomes the symbol of victory and defeat and the vertical column expresses man's power of creation.

The horizontal directions represent man's concrete world of action. In a certain sense, all horizontal directions are equal and form a plane of infinite extension. The simplest model of man's existential space is, therefore, a horizontal plane pierced by a vertical axis. But on the plane man chooses and creates paths which give his existential space a more particular structure.

Norberg-Schulz analyzes the existential space on several levels as the thing, the furniture, the house, the urban level, the landscape level and the geographical level. These levels are determined by the given environment as well as by man's constitution . The levels of existential space form a structured totality which corresponds to the structure of existence. In things everything is "focused", in nature everything is "contained". And in between there is man's dwelling.

Man is a wanderer: as a homo viator, he is always on the way, which implies a possibility of choice. He chooses his place, and hence a certain kind of fellowship with other men. The dialectic of departure and return, of path and goal is the essence of that existential spatiality which is set into work by architecture.

An axis / path leads man in direction determined by his purpose and his image of the environment. Sometimes the path leads him to a known

goal, but often it only indicates an intended direction, gradually dissolving into the unknown distance.

Therefore the axis / path represents a basic property of human existence, and it is one of the great original symbols.

The axis always contains a tension between the known and the unknown.

From the beginning of time, man has recognized that to create a place to express the essence of being. Time is not a phenomenon, but the order of phenomenal succession and change. Primarily life is movement and such it possesses direction and rhythm. The axis / path is therefore a fundamental existential symbol which concretizes the dimension of time.

The axis leads to a meaningful goal, where the movement is arrested and time becomes permanent.

In ancient architecture, we also find a "via sacra" which leads to the centre, and which is used for re-enacting of cosmic events. In the Christian basilica, path (nave), and goal (alter) are unified to symbolize the path of salvation of Christian doctrine.

The mobility of man has led to the creation of paths: these have their own energy and as such constitute forces.

The axis is perhaps the most elementary means of organizing forms and spaces in architecture. It is a line established by two points in space and about which forms and spaces can be arranged in a regular or irregular manner.

Although imaginary and not visible, an axis is a powerful, dominating, regulating device.

The specific disposition of elements about an axis will determine whether the visual force of an axial organization is subtle or overpowering, loosely structured or formal picturesque or monotonous.

In the second chapter, the concept of the cultural environment and the classification of their components are argued. The interrelations between man and environment cause some changes in the physical environment. This changed environment is called "cultural environment". It's a man-made place which visualises, complements and symbolizes man's understanding of his environment.

A culture is made up, factually of activities of human being: it's a system of interlocking and intersecting actions, a continuous functional pattern. It is intangible and invisible. It has physical ingredients-artefacts;

also physical symptoms-the ethnic effects that are stamped on the human face, known as its expression, and the influence of social conditions on the development, posture and movement of the human body. But all such items are fragments that give the meaning to the total pattern of life only to those who are acquainted with it and may be reminded of it. They are ingredients in a culture, not its image.

The architect creates his image: he physically presents human environment that expresses the characteristics rhythmic functional patterns which constitute a culture.

As the main function of culture is to produce patterns, the formal characteristics of the environment constitutes the essence of the relationship of the culture with the environment.

In fact, the environment forms a very special place. And for the formation of the axis in this place, images, values and symbols imposed by the culture are effective as cultural factors. Every culture has a specific world view: it represents the expectations from life and the way of seeing it. Symbols in a given culture were fixed, known and shared both by the public and the designers. A given element would always or at least in most cases, elicit "the right" responses. The choices are greatly limited by the culture and these limitations are accepted.

Traditions which are carried through centuries by the culture have obligatory influences on design, and on architecture.

Symbols imply something more than the plain meaning. Symbols of architecture are formed by religion and traditions; and architecture uses forms and materials as symbols.

Symbolism is an effective way of explaining things and is used in axis very often: in this chapter axial organizations are reviewed within different cultures.

Peoples actions, presuppose an organization of the environment. This axial organization consists in abstracting objects from the immediately given phenomena: axis is fixed by means of signs. Thus it becomes a manifestation of meaning in the cultures. Axis creates a symbol-system: it easily adapts itself to regions of the world of objects. This adaptation is possible by means of a common logical form, as path, bridge, tower, etc. Therefore axial symbolization means a representation of cosmic order in another medium by means of structural similarity such as "mandala".

The meanings of axis creates a relation among cultures: they are based upon the development of symbol-systems which can keep and spread experiences.

In the third chapter, axial space organizations are analyzed in the physical environment: its components and characteristics are displayed.

The environment is considered as all the conditions, circumstances and influences surrounding, affecting an organism. According to this definition, the environment of man (community) is the physical environment. The relation between man and environment causes some changes in the physical environment and this changed environment is called "cultural environment" which can be defined as the "physical effects developed while man is using nature".

The analyse of the axial space within the environment is made by means of Ekistic Grid which is a systematic exposition of the relationship between aspects of physical environment and other relevant factors. The horizontal axis of the Ekistic Grid refers to the scale of the environment from the measure of man alone, through dwellings and neighborhoods, up to ecumenopolis of 30 Million people. The vertical axis consists of types of elements making up nature, man, society, sheels and networks.

In this study the horizontal axis of the Ekistic Grid is consisted of "building, street, city, areas between cities, country, areas among countries, world and cosmos".

The vertical axis consists "sheels, nature and networks which can become elements of the cultural environment.

The axis is analyzed by its relations to these elements. Axis as being a strong communication system plays an important role in the organizations of the buildings (shells). Ching defines this organization in five categories such as "central, linear, radial, clustered and grid". Onat adds "enveloping and branched organizations" to these categories.

Principally axis and shells are related to each other in three different ways such as:

- corridor-street with adjoining buildings,
- street along which stand isoleted buildings,
- network where paths freely located in park landscapes scattered with freestanding buildings.

As Ching says:

- axis pass in front of the buildings,
- axis pass through the building,

- axis terminates or starts in the buildings.

As the result axis and buildings (shells) create an interrelationship which help the formation of the cultural environment.

Man-made places are related to the nature in some basic ways: man wants to make the natural structure more precise. That is, he wants to visualize his "understanding of nature by expressing" the existential foothold he has gained.

To achieve this, he builds what he has seen: where nature suggests a delimited space, he builds an enclosure; where nature indicates a direction, he makes a path.

While creating these forms, man transforms nature, in a "natural place" which denotes a series of environmental levels, from continents and countries down to the sheltered area under the individual tree. In relation to these environmental levels, landscape plays a distinctive role while serving as the comprehensive stage for everyday life. Thus the spirit of natural place can be classified by means of landscape such as, romantic landscape, cosmic landscape and complex landscape.

Axis creates a good relationship with the natural places by means of geographic conditions which are soil, plant, water and topography. All these elements help the axial organization. But water forms a very special axis system such as Bosphorus, Venice or Bruges. The "how" the extension of the axis primarily depends on the nature of the ground, that is, on the topographical conditions. Topography simply means "place-description"; but it is generally used to denote physical configuration: it can be called the surface relief.

With these geographic conditions, axis arranges the nature and the environment becomes a cultural environment.

As shells and nature, axis creates the same interrelationship with "network". Simonds classifies axial network organization as linear, radial and grid. Ching utilizes his classification for the shells / axis and defines axis / axis relation as "linear, radial, spiral, grid, network and complex".

While regarding the examples of axial organization in the historical period, it should be better to make a shorter classification:

- one axis which form linear system
- two axis which form the rectangular or spherical settlements
- more than two axis which form radial and grid.

In the city scale, axis realize two basic interrelationship with the squares. The union of axis / axis creates a junction point. The union of axis / square can be formed in four basic types.

- centrally and at right angles to one side
- off-centre and at right angles to one side
- meeting a corner at right angles
- oblique, at any angle and at any point of entry.

After the definition of the axis by means of shells, nature and networks, the axial organization can be analyzed with its elements, scale and functions which form all together the character and the perception properties of the system.

The axis can be formed by natural and artificial elements in the type of the path, the stairs, the bridge and the ramp. It can be narrow / wide, long / short relating to the function, topography, etc. Axis can be used as a pedestrian street, bicycle path, traffic road.

Axis are the channels along which the observer customarily, occasionally or potentially moves. As it is seen, they may be streets, walkways, transit lines, canal, railroads. For many people axis, are the predominant elements in their image. People observe city while moving through it, and along these paths the other environmental elements are arranged.

Since an axis is essentially a linear condition, it has qualities of direction, and induces movement and views along its path.

For its definition, an axis must be terminated at both of its ends: its directional, orderly, dominating. An axis is a unifying element. It may be symmetrical or asymmetric. The approach of the axis to its goal may be frontal, oblique and spiral.

These visual aspects of the axis help the perception of the observer. The axial organization is experienced by people passing through it in a definite **sequence**. Spaces on the axis do not occur in isolation: they are linked together. All spatial sequences should be functional and legible.

Sequence of the axis is continuity in the perception and understanding of spaces, and it is achieved by the use of spatial elements to provide succession of visual experiences. As an individual is experiencing axial space by moving through it, that axis is revealed as a chain should lead to the next, without necessarily revealing it.

The objective is to excite curiosity as to what lies beyond, and to create drama through the juxtaposition of different types of scenes along the axis.

In order to create a sequence along the axis, the organizational structure may be made by hierarchy, repetition and continuity. **Hierarchy** is the structure formed by the increasing spaces progressively in size, and hence in importance. The use of repetition may be based on the regular occurrence of open space or of a color, texture or shape. To develop a rhythm, the repetitious sequence must be interspersed at recurring intervals with a contrasting element to create variety. Finally continuity may be used to structure a sequence: it depends on the quality of the transitions between spaces.

After studying the cognitive, symbolic and the physical aspects of the axial space, in the fourth chapter "Divanyolu" is chosen as a case study of this thesis.

All great cultures have created cultural environments by utilizing or incorporating nature. Divanyolu is one of the most important axis taking a fundamental role in the formation of İstanbul: it is one of the basic element creating genius loci of the city. The history of Divanyolu has started With İstanbul's: this axis has got active relations since the greek period. During the Roman and Byzantian period, "Mese street" was a unique unifying element at the historical peninsula with its order, colonnade, squares, etc. Ottoman Empire used Divanyolu as the main axis between the old and the new palaces.

If we look at the situation of the Divanyolu today, we can see that there is an unplanned development. After the planning activities since 1950's, the visual environment changes day by day.

There was not a sufficient and effective master and restoration / conservation plan.

The current changes in population and preferences of the actual cultural system deeply affected the Divanyolu axis.

The fifth chapter consists of the results of the study. While axis form a very special existential space, it is very important to pay attention to the structure of axial space in architecture and in urban design.

GİRİŞ BÖLÜMÜ: AMAÇ VE İÇERİK

İnsanlık tarihi mekansal kurgu bağlamında irdelendiğinde bireyin somut eylem dünyasını yansıtan akslarla sürekli karşılaşılmaktadır. Farklı kültürlerde, değişik ölçekli yerleşimlerde etkin karakteriyle güçlü bir imaj yaratan aksiyal mekan, insanın yeryüzündeki varoluşunu sembolize eden en önemli yapılardan biridir. Akslar bir yandan insanın varlığını somutlaştırırken, öte yandan kişinin yönlenmesinde, kimliğini bulmasında bir çıkış noktası sağlarlar.

Geçmişten günümüze insanın varlığını anlamlandırma çabalarının hiç sona ermediği görülür. Sembolizasyonla, insan-çevre arası ilişki ve etkileşime bir düzen getirilmeye çalışılır. Bu bağlamda akslar belki de ilk insan manifestosudur. Aks her insan eyleminin anlamıdır. Emekleyen bebek, hayatın fırtınalarıyla uğraşan birey ve "yaşamakta" olan tüm insanlar, ister kesin ve net, ister inişli çıkışlı olsun hep kendi fiktif akslarını çizerler. Varoluşun anlamını sorgulayan insan sürekli bir arayış içindedir. Tanımsız, yönsüz, odaksız bir dünyada benliğini arayan gezgin "nereden gelip, nereye gittiği" sorusuna aksla cevap bulur. Aksiyal kurgu ile yaşanmış, denenmiş anlamlar aktarılır ve kişi kendini güvende hisseder.

Günümüzde insan yaşamının büyük bir kaos içinde olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Kişi, yoğun bilgi akışı, her konuda pek çok alternatif, gelişmiş teknoloji ile sürekli karşı karşıyadır. Hayatı hem çok dolu hem de çok çabuk geçmektedir. Tüm bu kaos ortamı ve çeşitlilik içinde hem anlamsal hem de pragmatik açıdan tutunacak bir dala ihtiyacı vardır: kimliklenme! Hayatın anlamını yakalamanın yolu kendi kendini tanımaktan, kendinin kim olduğunu anlamaktan geçer.

Bu soyut çerçeveden başka, fiziksel çevrede de insan yönlenme gereksinimi duyar, hayatındaki yön bulma kaygısı çevredeki arayışına yansır. Sonuçta bireyin soyut ve somut gereksinimlerini karşılayacak yönlenme sistemleri etkin çözümler olarak ortaya çıkarlar. Bu bağlamda akslar, farklı fiziksel ölçeklerde, gerek kent, gerekse yol / sokak seviyelerinde kişinin

yönlenme ve kimliklenmesinde önemli rol oynayan kurgulardır. İnsanın günlük yaşamı çerçevesinde eylemlerini rahatça sürdürebilmesi, kolaylıkla yönlenebilmesi ve bir yerden diğer bir yere rahatça ilerleyebilmesinde aksiyal kurgu vazgeçilmez bir örüntü sunar: gerek bina içi / binalar arası, gerek kent içi / kentler arası ulaşım ve yönlenmede pratik fayda sağlar.

Yüzyıllar boyu, birbirinden çok farklı kültürlerde, Orta Asya'da, Uzak Doğu'da, Mısır'da, Eski Yunan'da, Roma'da, 17yy. Paris'te, Atlantik'in diğer yakasında Kızılderili yerleşimlerinde ve hatta Vikingler'de aksiyal planlama toplumsal yaşamın düzenlenmesinde temel yöntem olarak kullanılmıştır. Kimi toplumlarda yoğun dini anlam ve amaçla yüklüken, kimilerinde hükümdarın, Tanrı'nın yeryüzündeki oğlu sayılmasının ifade aracı olmuş ve pragmatik hedeflerle tasarlanmışlardır. Ama ister dini, isterse hükümdarın egemenlik amacıyla yüklü olsunlar, aksiyal kurgular toplumsal düzenin kurulmasında, yerleşimlerin planlanmasında doğaya insan elinin değdiğinin vurgulu kanıtlarıdır. Spontane, zaman içinde oluşan çeşitli ölçekteki yerleşmenin aksine akslar yoğun bir ana fikirle yüklü olarak tasarımcının amaçlarını gerçekleştirmesine yardım ederler. Tarih boyunca gitgide artan bir sembolik ve kozmik anlam kazanan akslar etkin tasarlama yöntemleridir.

Görüldüğü gibi farklı ölçeklerdeki planlamalarda imaj oluşturmada etkin olan akslar insanın fiziksel ve kültürel çevreyle bütünleşmesinde, çevreyi ve kendisini tanımlamasında vazgeçilmez öğedirler. Tez konusunu oluşturan aksların seçilme nedenlerini de işte bu çerçevede ele almak gerekir. "Neden akslar" sorusunun cevabı tanımın kendisinde gizlidir. Yüzyıllardır insanla bütünleşen aksın hem pragmatik hem de semantik özellikleriyle, toplumsal ve bireysel açılardan irdelenmesi gerekliliği ve bugüne dek yapılan araştırma ve yorumların bir arada toplanmasının avantajları düşünülerek bu tür bir çalışmaya yönelinmiştir.

Amaç ise gerçekleştirilecek çok yönlü çalışmaların katkısıyla geçmişten günümüze varoluşun en etkin aracı olan "aksın" pragmatik ve semantik açıdan "ne olduğu, ne olmak istediği" sorularına cevap bulmaktır. Aksiyal kurgunun yeryüzü ve gökler arası etkileşmenin baş oyuncusu insana ne verdiği sorusu gündeme getirilecektir. Toplumda oynadığı rol, kültürel süreklilikte üstlendiği görev, mesaj ve anlamların aktarılmasındaki başarısı / başarısızlığı cevap aranan önemli noktalardır. Tartışılmak istenen bir diğer konu da bugüne kadar farklı ölçek ve kültürlerde yer alan aksın

bugünkü ve yarınki tasarımlarda nasıl bir rol üstleneceğidir. İşte tüm bu nedenlerden hareketle akslar "dört bölümden" oluşan bu tez kapsamında irdelenecektir. Öncelikle bu özel kurgu mekan bağlamında etüd edilecektir. Soyuttan somuta doğru ilerleyen bir yelpazede mekan tanımı yapılarak çeşitli mekan türlerinden bahsedilecektir. Bu mekan türlerinden "varoluş mekanı" ait olma, kimliklenme ve yönelme kapsamında sorgulanacak aksın bir varoluş mekanı olup olmadığı, insan hayatında varoluş anlamını yakalamada oynadığı rol tartışılacaktır.

Aksiyalitenin, mekan bağlamında ele alınışının ardından kültür sisteminde çevrede aksın yeri incelenecektir, kültürel çevre tanımı yapılarak aksla bağlantısı sorgulanacaktır. Özellikle içerdiği anlamlar, yansıttığı semboller farklı kültürlerden örneklerle aktarılacaktır.

Tüm bu araştırmaların ışığında aksiyal mekanın çevre içindeki yeri ele alınacaktır. Michelson'un Ekistik Tablosu'nun verilerinden hareketle aksların yer aldığı hiyerarşik ölçekler incelenerek kurgu kabukları, doğa ve ağlar aracılığıyla aktarılacaktır. Aksiyal mekanın yapısının incelenmesinin ardından etki ve algı özellikleri ele alınacaktır.

Tez kapsamında aksiyal kurgunun, varoluş mekanı olarak, kültür sisteminde anlamsal özellikleri ve çevre içinde fiziksel özelliklerin çerçevesinde analizine örnekleme olarak Divanyolu Caddesi seçilmiştir. Antik çağdan günümüze, İstanbul'un kültürel ve fiziksel yapısının önemli bir parçası olarak ulaşan bu aksın irdelenmesinin ardından çalışmalar bir senteze ulaşacaktır.

BÖLÜM 1: AKSİYAL MEKANIN KAVRAMSAL TANIMI

Aksiyal mekan, mimarlıkta formları düzenlemenin en önemli ve etkili olanaklarından birisidir. Bu özel kurgunun biçimleniş özelliklerini incelemeden önce mekan kapsamında ele alınması gerekir. Bu bağlamdan hareketle birinci bölüm çerçevesinde öncelikle soyuttan somuta doğru ilerleyen bir yelpazede "mekanın tanımı" yapılacaktır. Bu tanımların ışığında çeşitli tarihsel dönemlerden de yararlanarak "mekan" türlerinden bahsedilecektir. Daha sonra bu mekan türlerinden olan, birey üzerinde çok özel bir etkiye sahip insanın dünyadaki varlığını sembolize eden "varoluş mekanı" ele alınacaktır. Kişinin çevresi ile kurduğu yaşamsal ilişkiler bağlamında bu mekanda dinamik denge arayışından yola çıkarak genel bir tanımlama yapılacaktır. İnsanın gezginliğinden, hissettiği boşluktan, bir "yere ait olmasından", yeryüzünde varoluşun anlamını kavrama tutkusundan söz edilecektir. Bu tutkular ise kimliklenme ve yönlenme kapsamında irdelenecek, bireyin kendisini güvende hissetmesi için kaybolmuşluk hissini giderilmesi gerektiği belirtilerek "özel yön sistemlerinin" önemi üzerinde durulacaktır. Bu özel yön sistemleri yatay/düşey kuvvetler bağlamında etüd edilerek, kişinin imajındaki rollerinden bahsedilecektir. Yatay/düşey ikilisinin merkez/yer ile bağlantısı üzerinde durulacaktır. Tüm bu verilerin ışığında varoluş mekanının yapısı soyut ve somut yönden aktarılacaktır.

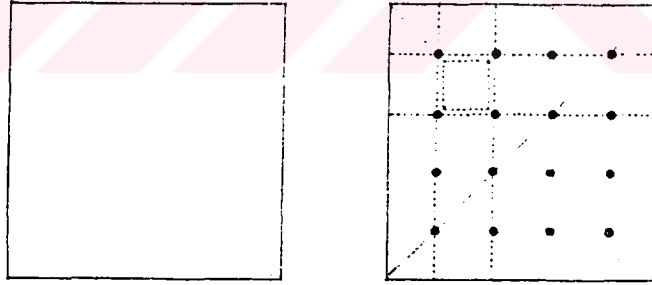
Bu mekansal analizlerin yardımıyla zamanı somutlaştıran **aksiyal kurgunun** gerçek bir varoluş mekanı oluşturduğu ortaya konacaktır.

1.1. Mekanın Tanımı

Tarihin sürekliliğini sağlamada mimarinin özel bir yeri vardır; mimarinin devamlılığını gerçekleştiren olgu ise mekandır. Geçmişin gerçek anlamda devamı ancak mekan duygusundaki sürekliliğin devamı ile sağlanır. Özer (1982, s.60).

İnsan çağlar boyunca eylemlerini mekanda gerçekleştirmiş, mekanı algılamış ve mekanda varolmuştur. Kişi amaçlarını dışa vurabilmek için mekansal ilişkileri anlamak ve bunları mekan kavramında birleştirmek zorundadır. Norberg-Schulz (1972, s.9-11).

Nesneleri içeren ve çevreleyen yer olarak tanımlanan mekan, kişinin konum ve nesnelere uzaklığına bağlı olarak çevresini algılaması sonucu ortaya çıkan göreceli bir kavramdır. Birey mekan bağlamında kendisinden başka "şeylerin" de var olduğunu, bunlarla düzenli bir ilişkiye girişimde bulunduğunu kavrar. Webster Ans. (1981, s.930). (Şekil 1.1-1).

Şekil 1.1-1. Göreceli bir kavram: mekan. Ching (1979,s.143).

Uzayın sınırlanmış bir parçası olarak tanımlanan mekan, bir yandan mimarlık mesleğinin konusunu oluştururken, öte yandan mimari ürünün vazgeçilmez tek niteliği ve mimari ürünü var eden temel koşul olarak ortaya çıkar. Sözen,(1986, s.157), Erkök (1992, s.3). (Şekil 1.1-2).

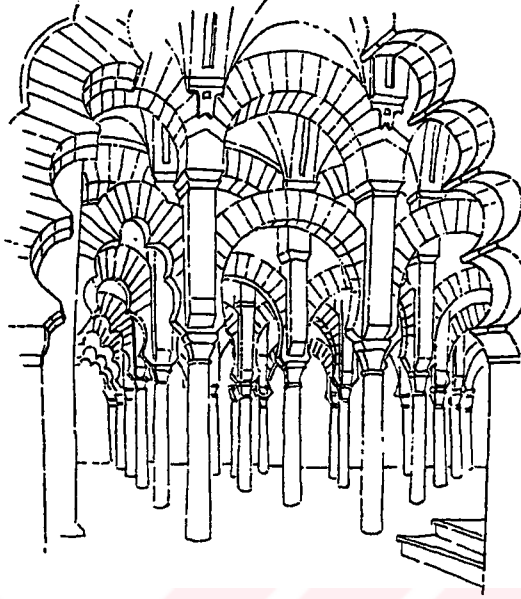

Şekil 1.1-2. Mimari türünü vareden koşul: Mekan

Leibniz, mekanı cisimlerin herhangi bir durumu değil, onların birbirlerini izlemelerine olanak veren durumlar dizini olarak tanımlarken, Kant için mekan, insan kafasının temel önsel (a priori) yaratımlarından birisidir: maddeden farklı ve ondan bağımsızdır, deney dışı bir sezidir, dış uyumun biçimidir. Hançerlioğlu (1970, s.217-218).

Aslında mimariyi tümüyle kapsayan olgu mekandır. Mekanı yakalayabilmek ve görmesini bilmek, yapıyı kavramanın ve anlamının başlıca yoludur. Ritm, oran, aranan denge, kütle gibi kelimeler, mimarının gerçek tanımını yapan mekanda yerlerine oturtulmadıkça, her zaman anlaşılma kavramları olarak kalacaklardır. Mimarının esası, düzlemsel gösterimde mekansal serbestliğin sınırları değil, duvarlar arasında

oluşturulan mekanın kendisini değerlendirmektir. Zévi (1990, s.17,85). (Şekil 1.1-3).

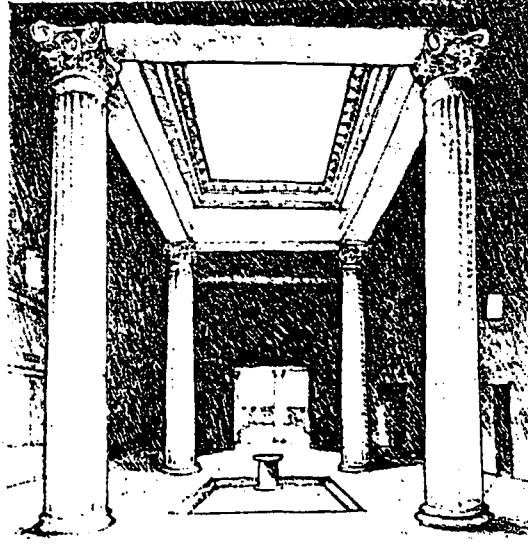

Şekil 1.1-3. Sınırlar arasındaki boşluk: cami / Cordoba. Meiss (1992, s.106).

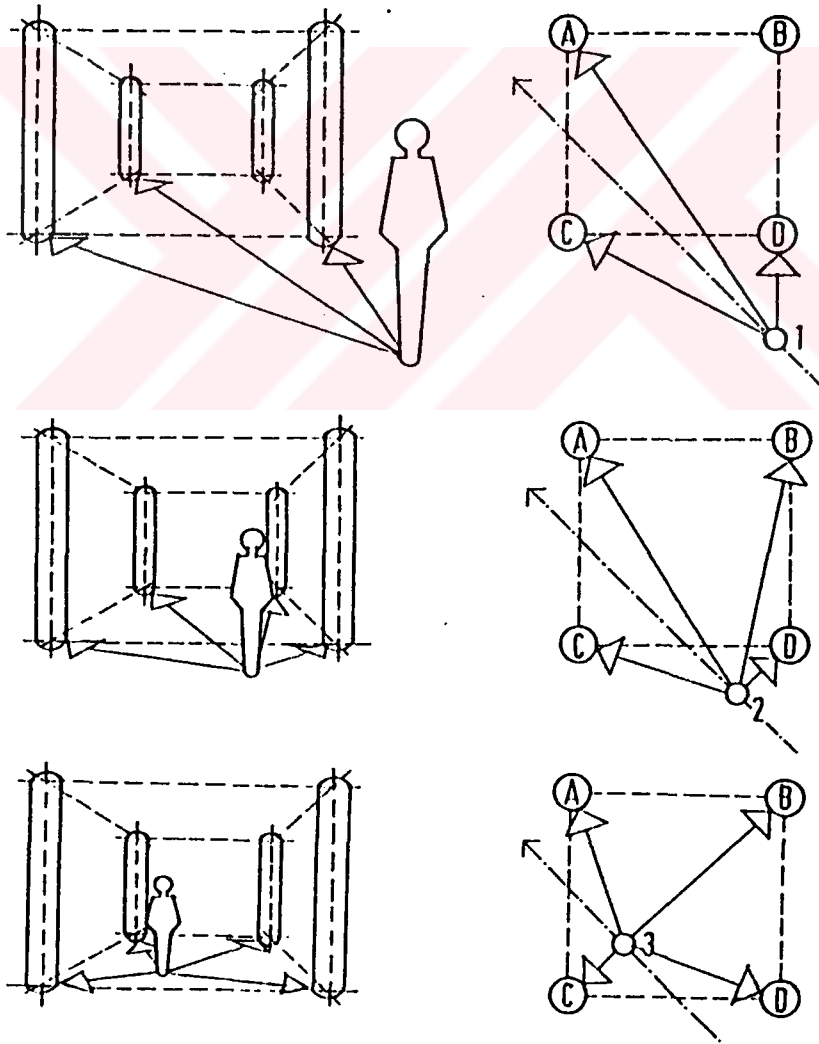
Aslında Lao Tzu'nun "Tao Te King" adlı kitabında M.Ö.6. yy.'da ifade ettiği gibi "binanın varlığı ve gerçeği, döşeme, duvar ve çatısında değil, içindeki boşluklarda yani yaşanan mekandadır". Kuban (1990, s.15), Tümer (1984, s.8) Erkök (1992, s.4)

Kişi, varlığını çevreleyen mekanın hacmiyle formları görür, sesleri duyar, kısacası algılar. Görsel formu, ışık kalitesi, boyut ve ölçeği sınırlayıcı elemanlarla değer kazanan mekanda mimarlıktan söz edilebilir. Ching (1979, s.180-184) (Şekil 1.1-4).

Mimari mekanı objenin kendi terimleriyle, kendisiyle kişinin deneyerek yaşayabileceği yer olarak tanımlayan Jeodicke, sınırlama söz konusu değilse kişinin mekanı algılayamayacağından bahseder. Mekan algısı deneyimin konumuna göre değişir. Jeodicke (1985, s.8-13) (Şekil 1.1-5).

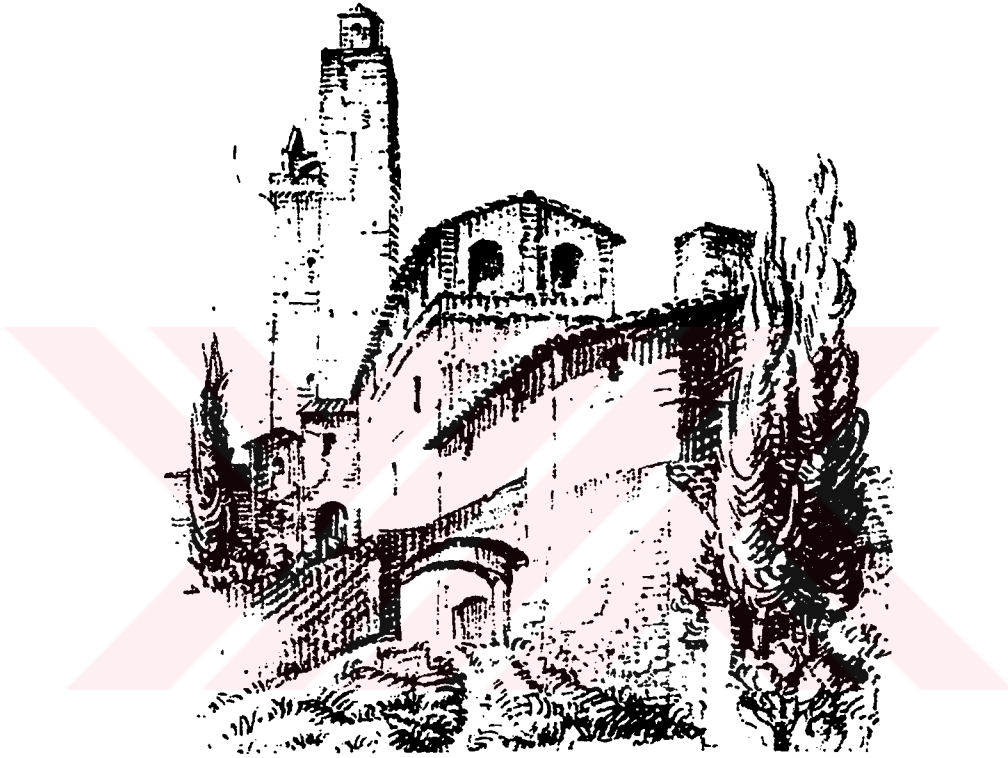
Şekil 1.1-4. Boşluk ve Sınır: konut / Pompei, M.Ö.2.yy. Ching (1979, s.142).

Şekil 1.1-5. Mekanı algılama. Jeodicke (1985, s.13).

Şekil 1.1-5. Mekanı algılama. Jeodicke (1985, s.13).

Jeodicke'nin ele aldığı sınırlamanın mutlaka her yönden kesin engellerle oluşması gerekmez. Mekanı oluşturan sınırlama fiziksel olabileceği gibi, yalnızca görsel de olabilir. Mekan yalnızca bir yapının "içi" gibi düşünülmemelidir; yapıların tek başlarına ve diğer yapılarla birlikte oluşturduğu "dış" mekandan da söz edilebilir. Sözen (1986, s.3). (Şekil 1.1-6).

Şekil 1.1-6. Dış mekan: San Gimignano

Bu bağlamda Piaget mekanı organizma ile çevre arasındaki girişimin ürünü olarak görür. Norberg-Schulz (1972, s.10-12). Aslında sadece faydacı yönden ele alınsa bile yapının ana amacı mekandır: üç boyutlu boşluğun kişiyi sarmasından duyulan hazla mimari mekanın tekelindedir. Mekan kişiyi etkiler ve egemenliğine alır. Mimari doğrudan mekana yönelir, onu bir malzeme gibi kullanır ve insanı mekanın merkezine yerleştirir. Scott (1956, s.168), Zévi (1990, s.82). (Şekil 1.1-7).

Ayrıca mekan bir mimari ürünün dördüncü boyutudur. Bir yapıyı üç boyutlu bir kütle olmaktan çıkaran özellik bir mekana sahip olmasıdır. Yapı

kaynaklanan "anlık yaşantılarla" edinilen bir mekan boyutu kazanır. Mekan boyutunun kişinin devingenliğinden ötürü, sayısız yaşantılar yaratabilme niteliği mimarlıkta "n" inci boyuttan bahsedebilmeyi olanaklı kılar. Sözen (1986, s.157). (Şekil 1.1-8).

Şekil 1.1-7. Mekan ve insan: Ayvalık

Mimari mekan, hareketsiz duran bir olgu yerine, zaman ve mekan içinde yaşantılar silsilesi veren dinamik bir gerçektir. Zévi (1968, s.636). Eylem mekanı ile öklit mekanın bileşiminden oluşan bir kavram sunan Zevi'ye göre "mekan sanatı" mimarlığın ta kendisidir. Zévi (1990), Norberg-Schulz (1972, s.12).

Volkeht de mekanın bir araya gelişini hareketle açıklar ve mekanı estetik bakımdan kavramak için hareket duygusuna katılmanın şart olduğunu belirtir. Volkeht (1968, s.636).

Tüm bu görüşlerin ışığı altında mimarinin mekansal etkide kullanıldığı yöntemin "hareket" olduğu söylenebilir. İnsan, içgüdüsel olarak

içinde bulunduğu mekanlara uyar, onlarla tasarlar, mekanları hareketlerle doldurur. Scott (1956, s.168-172), Zévi (1990, s.83-84).

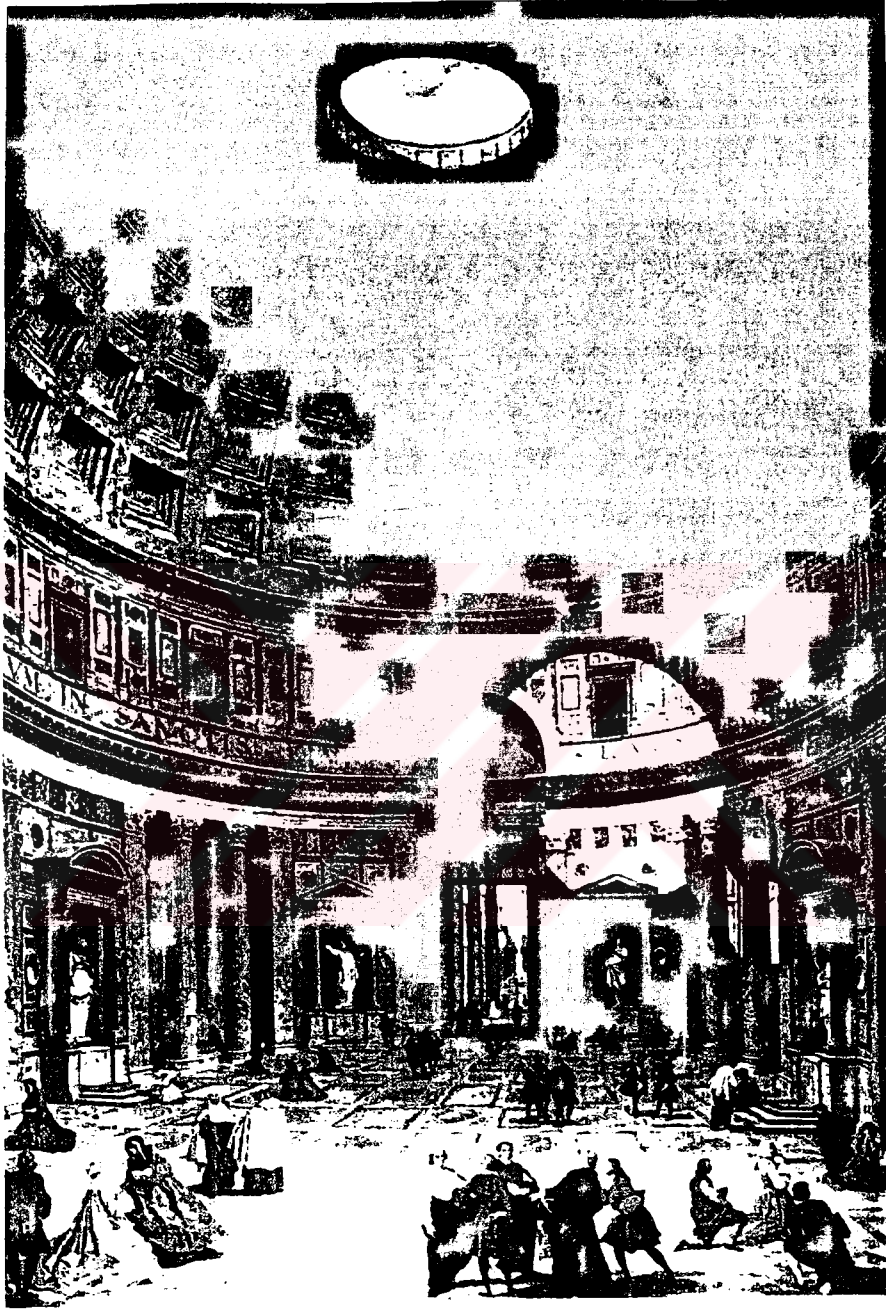
Şekil 1.1-8. Mekan: mimarinin dördüncü boyutu. Meiss (1992, s.24).

Mimari mekan tanımı, biçimsel olduğu kadar, insan yaşamına ait özellikleri de içermelidir. Yapı, mekanı sınırlanan boşlukla sınırlayan öğelerin beraberce oluşturdukları bir olgudur. Sadece boşluk değerleri ya da sadece sınırlarıyla mekan tanımlanamaz. "Mekan "hareketle" belirlenir, hareket ise ancak boşlukta olabilir. Böylece mekan içindeki potansiyel hareket imkanlarına göre tanımlanır. Kuban (1990, s. 14-15), (Şekil 1.1-9).

Aslında Hoogstad'ın da belirttiği gibi mekan, mimarinin işlenmemiş durumundaki materyalidir; ancak içindeki hareketle oluşan algılama farklılıkları bağlamında yaşanabilir. Hoogstad (1990, s. 67-71).

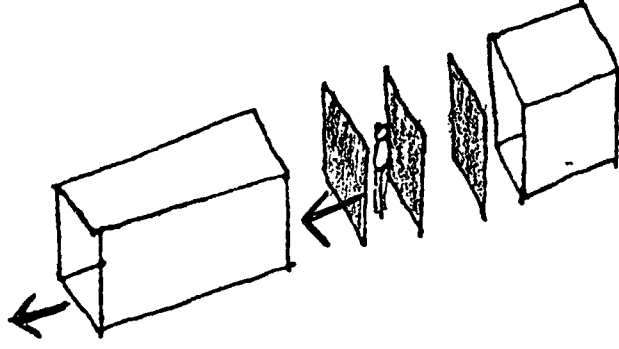
Mekan boyunca hareket insanın temel bir eylemidir. Bu sayede mekan dinamik bir kavrama dönüşür ve dört boyuta sahip olur. Özellikle kent, mekanlarında hareket ister ve bu hareketin koreografisini de kendisi

çizer. Bu olgunun ışığında, kişinin kentsel deneyiminin kaynağı olarak "ardışık mekanlar"daki hareket gösterilebilir. Ardışık yapı ise aksiyal bir kurgu yaratır. Mitropoulos (1975, s. 202) (Şekil 1.1-10).

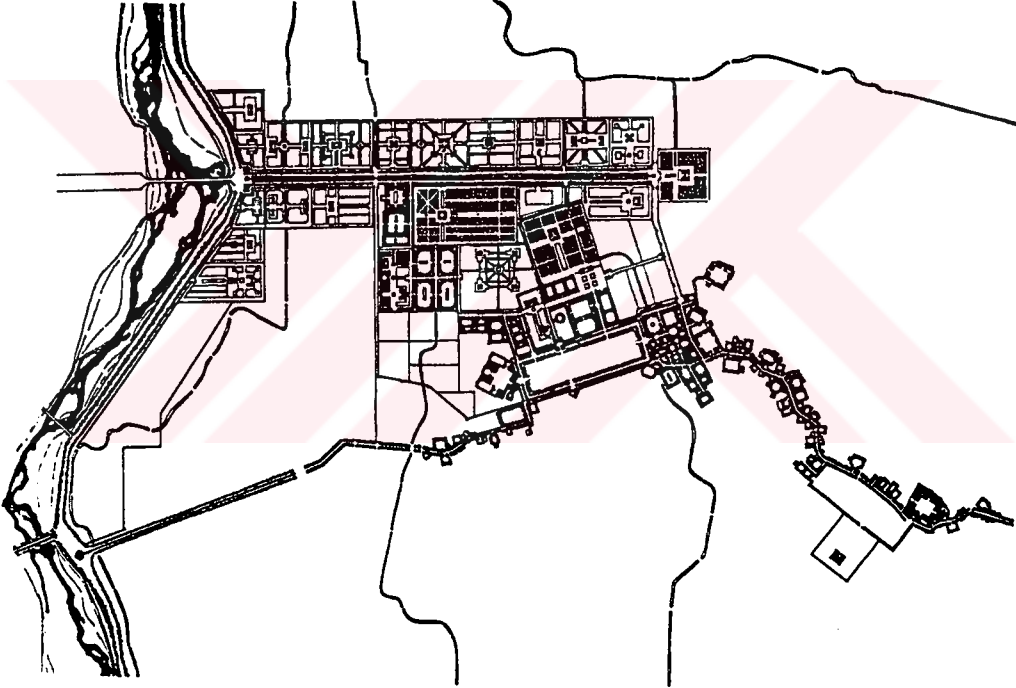
Şekil 1.1-9. Mekan ve hareket. Kostof (1985, s.221).

Kişi, içinde bulunduğu mekanları hareketle doldururken, onlarla özdeşleşir. Tüm mekanlar hareketle tanımlanırlar ama aksiyal mekan bu konuda çok çarpıcı bir örnek olarak kişinin karşısına çıkar.

Şekil 1.1-10. Aksın ardışık yapı ile oluşumu. Mitropoulos (1975, s.199)

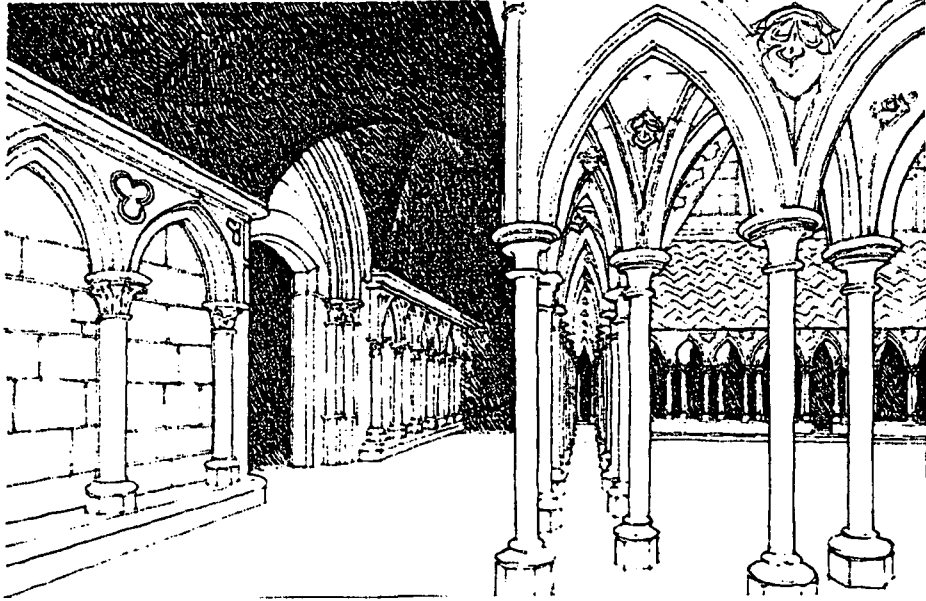
Aksiyal mekan bir eksen doğrultusunda ya da bir eksene göre oluşturulan mekan kompozisyonudur. Sözen (1986, s. 75) (Şekil 1.1-11).

Şekil 1.1-11. Aksiyal mekan. Rowe (1983, s.170).

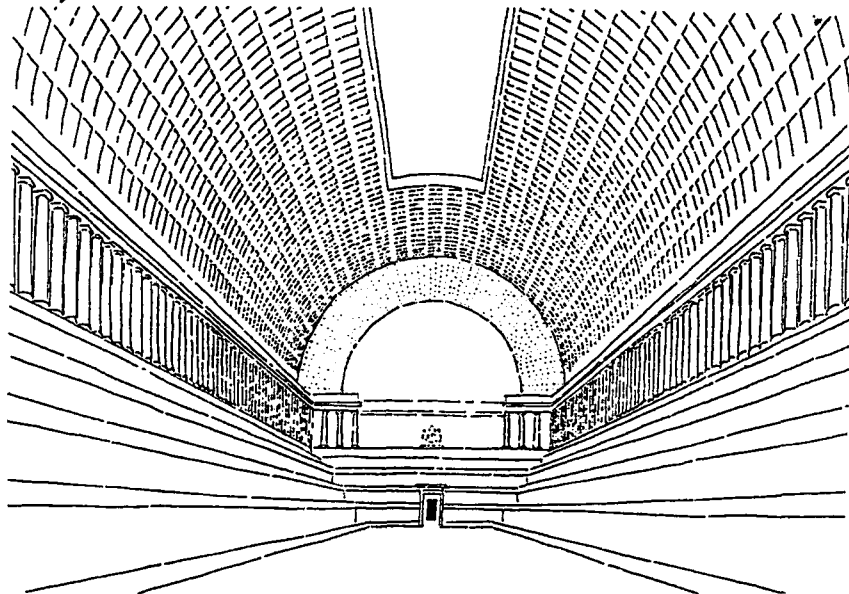
Bu bağlamdan hareketle insan/nef etkileşimi etüd edilebilir. Nef içine girince, uzun sütunlar perspektifi ile kişi içgüdüsel olarak öne doğru ilerler, çünkü mekanın niteliğinden etkilenir. Hareketsiz bile kalınca göz perspektifin yönüyle çekilir, bu sefer "yol" hayalden izlenir. Mekanın hareket önerisi hissedilince, onunla uyum içindeki öğeler kişiye yardım eder

görünürken, bu olguya karşı çıkan elemanlar göze yersiz gelirler. Scott (1956, s.170-172), Zévi (1990, s. 84) (Şekil 1.1-12).

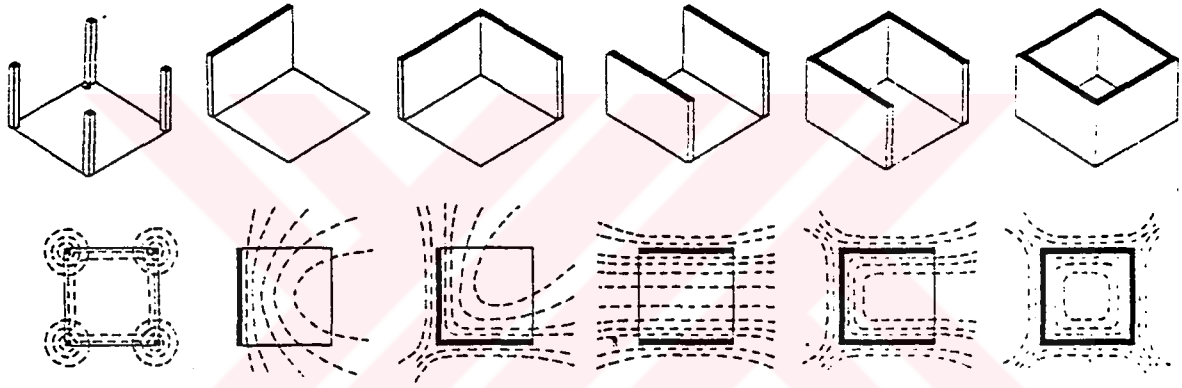
Şekil 1.1-12. Aksiyal mekanda hareket: yolun hayalden izlenişi. Ching (1979, s.143).

Doğrusal olduğunda kararlılık, sertlik, güç v.b. anlamları çağrıştıran, eğrisel olduğundaysa duraksama ve uysallık hissi sunan "yatay çizgilerden" oluşmuş mekanlar, izlenildiklerinde kişiye süreklilik verirler. (Şekil 1.1-13). Yürünen yere paralel olan yatay hat insanın hareketini izler, gözden aynı uzaklıkta gelişir, yolunu izlerken sınırlarını çizen bir engele hep rastlar. Zévi (1990, s. 73).

Şekil 1.1-13. Aksiyal mekanda süreklilik. Meiss (1992, s.106).

Yukarıda sunulan tüm bu mekan tanımlamaları görüldüğü gibi M.Ö. 6. yy.'a dek uzanmaktadır: kimi düşünceler mekanı sadece içteki boşluklar olarak kabul ederken, kimileri de sınırlama olmadan mekanın oluşamayacağını ifade etmektedirler. Aslında tüm bu tanımlarda çok önemli bir nokta gözden kaçırılmaktadır: Boşlukta özel, tek bir nokta, tek bir düşey hat (axis mundi) da mekanı oluşturabilir, hatta diğerlerinden çok daha fazla anlamla yüklenebilir. Çölde, bir okyanus kıyısındaki tek bir kaya, ya da yerle gök arasındaki tek bir ağaç veya insan bile mekanı belirleyebilirler. Ama unutulmamalıdır ki bu oldukça soyut bir mekan düzeyidir: mimari mekanda çevresel elemanlar önem kazanır, daha somut, algılanabilir örüntüler gerçekleşir. Mimari mekan tanımlamalarında en doğru yaklaşım Prof. Kuban'ın da belirttiği gibi "mekanı", sınırlanan boşluk ve sınırlayıcı öğelerin hep beraber meydana getirdiği bir olgu olarak kabul etmektir. (Şekil 1.1-14).

Şekil 1.1-14. Mekanın oluşumu. Meiss (1992, s.103).

İşte bu sınırlayıcı öğelerin yardımı ve içlerindeki boşlukla Norberg-Schulz'un deyimi ile "mekanın karakteri" belirlenir. Boşluk ve sınırlayıcı öğeler bulunan çevrede, oluşturulan ölçek kapsamında tek defaya özgü özel bir birliktelik yaratırlar ve birbirlerinden ayrıştırılmazlar .

1.2. Mekan Türleri

"Mimarlığın ne üzerine olduğu" sorusu sorulduğunda, "mekan olgusunun ele alınması ihtiyacı" cevap olarak sunulabilir. Böylece sonsuzluğu ve ezeliyeti içinde arketipler, yani ilerdeki dönemlerde geliştiği bilinen mimari öğelerin henüz en yetkin biçimine ulaşmamış ilk örnekleri, günlük yaşam gerçeklerine taşınabilirler. İşte bu ihtiyaç temel alınarak

mimarlık teorisi ya da grameri oluşturulabilir. Hoogstad (1990, s. 9), Sözen (1986, s. 26).

Bu bağlamdan hareketle gerçekleştirilen mekan analizleri iki ana grupta toplanırlar. İlk grupta "öklit mekanı" temel alınıp, üç boyutlu geometriye ağırlık verilirken, diğer grupta gözlem-algılama psikolojisini temel alan bir mekan teorisi geliştirilmiştir. Norberg-Schulz (1972, s. 12-13).

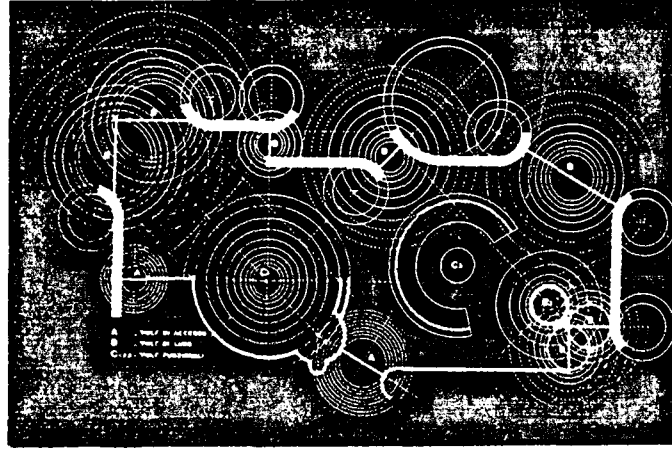
Giedion mekan problemini modern mimarının gelişiminin en önemli elemanı hatta merkezi görüp, mimarlık tarihini "mekan kavramlarının birbiri ardına sıralanışı" olarak sunar. Giedion (1956, s.17). Tanımladığı üç farklı mekan kavramından ilki özellikle Yunan ve Roma yerleşimlerinde görülen "güç enerjisine" sahip mekanların birbirleriyle ilişki ve girişimlerine dayanırken, ikinci kavram tam tersine Pantheon tapınağındaki gibi iç mekandan yola çıkar. Sonuncu kavram ise iç-dış mekan arasındaki etkileşim bağlamında ele alınır. Giedion (1981).

Giedion'un "üçlü mekan sınıflaması", "öklit mekanındaki" birimlerin mekanik kombinasyonlarını geride bırakır ve insanın dünya imajının gelişimine bağlı olan nitelik farklılıklarını betimlemez. Her ne kadar varoluş mekanı-insan varlığı ikilisine yakınlığa da düşüncesini felsefi olarak netleştirememektedir. Norberg-Schulz (1972, s. 12).

Öte yandan fiziksel, kavramsal ve davranışsal olmak üzere Giedion gibi üçlü bir sınıflamaya yönelen Prak "algısal mekanı kavramsal mekanın bir alt kategorisi" olarak tanımlar. Kavramsal mekan, gestalt algı kurallarının bir ürünüdür, görünen mekandır. Fiziksel mekan ise psikolojiden bağımsızdır, kavramsal mekanla aynı yer ve zamanda bitmez. Ayrıca öklit geometrisi terimleriyle tanımlanır ve ölçülebilir. Örneğin bir odada pencere açmakla fiziksel mekan değişir ama kavramsal mekan değişmez. Mimaride hangi tür mekanın gerçek olduğu sorusu ise oldukça tartışma götürür: cevap gerçeğin nasıl ele alındığına bağlıdır. Aslında en doğru tavır mekanı bir ilişkiler dizisi olarak tanımlamaktır. Prak (1968, s. 9-13), Erkök (1992, s. 7). (Şekil 1.2-1).

"Binalar mekanlardan oluştuğuna göre, mimari mekan vardır" fikrini savunan Joedicke bir yandan naif bir realizm sergilerken bir yandan

matematiksel, ekonomik, coğrafi ve politik mekan kavramlarından söz eder. Norberg-Schulz (1972, s. 14).

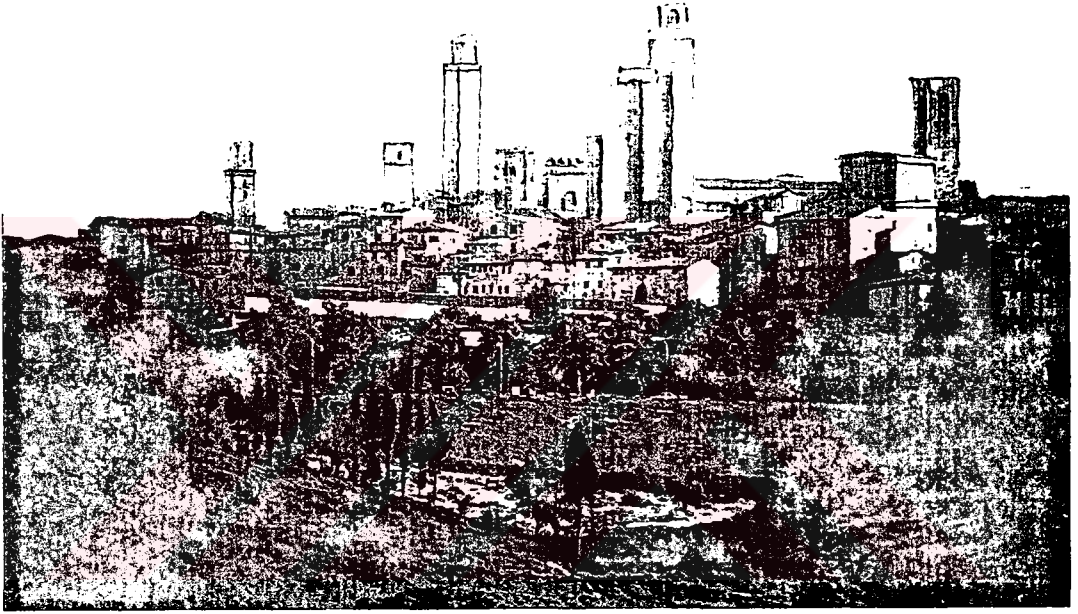

Şekil 1.2-1. İlişkiler dizisi olarak mekan: P. Porthogesi, V. Gigliotti. Meiss (1992, s.25).

Daha sonraları nesnenin kendi terimleriyle, kişinin deneyerek yaşayabildiği mekanı iki temel kavram yardımıyla tanımlar. "Yüksek dış yoğunluk ve düşük iç mekansal yoğunlukla" vurgulanan **mekansal kap** ile "düşük" dış ve yüksek iç mekansal "yoğunluğa" sahip **mekansal alan** kavramlarından hareketle, mekanın kenarlarını belirleyen noktaların farklılıklarına göre "mimari, kentsel ve doğal" mekan türlerini açıklar, birbirlerine bağlanıp, içiçe geçtiklerini ifade eder. Kısacası "mekan değişik noktalar arasındaki ilişkilerin toplamıdır". Jeodicke (1985, s. 8-14). (Şekil 1.2-2).

Teorik referans olan "geometrik mekan" ile mimarinin asıl ilgi alanını oluşturan görsel algı dünyasını yani "günlük gerçeğin mekanı" arasında ilk ayrımı yapan Poincaré (1854-1912) ikili bir mekan sınıflaması sunar. Mimarının en önemli olgularından biri olarak kabul ettiği günlük gerçeğin mekanını (görsel algı dünyası) görsel algılanabilir mekan, dokunarak algılanan mekan ve hareket mekanı olmak üzere üçe ayırırken fiziksel mekanı da sürekli, sonsuz, homojen, üç boyutlu, izotropik olarak betimler. Poincaré'nin ikili mekan sınıflamasını, çalışmaları için temel alan Hoogstad günlük gerçeğin mekanını sorgular. Bu yeni mekan kavramı "mm, cm, m." olarak genişliği, uzunluğu, yüksekliği ölçülebilen bir olguyu gündeme getirir. Artık günümüzde Mısır mimarisindeki tapınağın sonsuzluğun bir parçası

olduğunu belirten ifadeler geçerli değildir: mistik sonsuzluğun yerini tartışılabilen nicelikler almıştır. Mekan ölçülebilen bir niteliğe sahiptir: uzunluk ne zaman uzun ya da kısa olur? Derinlik ne zaman dar ya da geniş olur? Yükseklik ne zaman alçak, yüksek ya da derin olur? İşte tüm bu sorulardan yola çıkarak, Hoogstad mekanların farklı etkilerini birbirleriyle kıyaslar. Günlük gerçeğin mekanı bağlamında "neye göre kısa, neye göre uzun" v.b. soruları ele alır. "Darlık" ancak "geniş" olan bir "şeyle" (thing) ilişkili olunca "dar" sıfatını taşır. "Kısa bir yol", "uzun bir aksla" kıyaslanmadıkça, aksın kısalığından ya da uzunluğundan söz edilemez. Hoogstad (1990, s. 17-20).

Şekil 1.2-2 Mimari-kentsel ve doğal mekanların girişimi: San Gimignano

Hoogstad'ın mekan betimleme yönteminden yararlanarak, tarih boyunca insanın kendini ifade etmesinin en etkin yöntemini oluşturan akslar, yeni bir bakış açısı ile irdelenebilir. Artık Mısır Tapınakları'nın insanı dıştan alıp en küçük, karanlık, dar hücreye dek götüren akslarını mistik, anlamsal açıdan yorumlamak yerine sayısal bir analizle daha somut veriler ışığında incelemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Sonuçta akslar "hayat yolculuğunun " gerçekleştiği mekanlardan öte, yaşamın sürmesine yardımcı olan, bireyin yönlenmesinde önemli rol oynayarak bir yerden diğer bir yere gitmesini sağlayan "günlük gerçeğin mekanlarıdır ". Hoogstad (1990, s.19) (Şekil 1.2-3).

Şekil 1.2-3 Günlük gerçeğin mekanı. Kayra (1991, s.109).

Diğer mekan türlerinde olduğu gibi aksların kişiyi sarıp götürmesinde zaman etkeni gözardı edilmemelidir. Mısır tapınağının kalıntılarını günümüzde gezen kişi aksiyal mekan kurgusu ile büyük bir etki altında kalır. Oysa tapınağın kullanıldığı zaman dilimine döntülecek olursa, ziyaretçi Amon-Ra ve Osiris'in etkisinde, dinin gölgesinde bir duygulanma yaşamış olacaktır. Hoogstad (1990, s. 18-20).

Mekanlarda zaman olgusu sadece tarih içinde uzak geçmiş ile bugün arasındaki karşılaştırmalarla aktarılamaz. Bu bağlamda yukarıda örnek olarak ele alınan aksiyal mekan farklı mevsimlerde de incelemek gerekir. Champs-Élysées Caddesi, yazın yoğun sıcakta, kışın karlar altında, sonbaharda sararmış, yere düşmüş yapraklarda ve ilkbaharda yeşeren bir doğayla hep farklı görünümeler sunacak, insanlarda farklı etkileşimler yaratacaktır. Yine aynı ana arter gece/gündüz kurgusunda irdelenebilir, gün

ışığının ve gece lambalarının, yıldızların atmosferi, dolayısıyla etkileri çok farklı olacaktır.

Nitekim Piaget'in de belirttiği gibi "insan doğal ritm sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır". Yalnızca Champs-Élysées gibi önemli bir yol değil, hayatın kendisi de bir aks olarak irdelenebilir. Sonuçta "hayat" bir durumdan diğerine harekettir. Bu sonsuz ve sürekli hareket "gündüz-gece, mevsimlerin değişmesi, kişinin kendi yaşı" bağlamında ritme ve forma sahip olur. Piaget (1968, s. 157).

Görüldüğü gibi mekan teorisyenleri pek çok farklı tanımlamalar yaparak, farklı mekan türü sınıflamaları sunmaktadırlar. Kimileri olaya soyut açıdan yaklaşırken, kimileri de Hoogstad gibi mekanı somut yönden ele alırlar. Burada üzerinde durulması gereken nokta birinin diğerine üstünlüğünü kanıtlamak değil, aksine bu sınıflamaları hep beraber ele alıp mimarlık gramerini oluşturmada temel yaratmaktır.

İşte bu bağlamdan hareketle, çeşitli mekansal sınıflamaları derleyen Norberg-Schulz "cisimsel, görsel, varoluşsal, kavramsal ve mantıksal" olmak üzere beşli bir mekan sınıflaması gerçekleştirir. Bu kavramlar arasındaki sibernetik ilişkide somuttan soyuta doğru yükselen hayati enerji ile soyuttan somuta inen kontrol ve soyuta ulaştıkça yoğunlaşan bilgi birikiminin varlığı söz konusudur. Wheatley'in "fiziksel eylem mekanı" olarak adlandırdığı cisimsel (pragmatic) mekan, kişiyi doğayla bütünleştirip onu doğal organik çevresine sokarak davranışlarını belirler. Kişiye insan olarak belirleme açısından kimlik kazandıran görsel (perceptual) mekan ise Wheatley'e göre her ne kadar anlamlı bütünler oluşturmak için bağlansa bile sürekli değişim gösterir ve "benmerkezcidir" (egocentric). Bu bağlamda deneyim ve "özel" eylemlerin yoğunluğu algının doğruluğunu artırır. Kişinin kültürel ve sosyal bir bütünün parçası olmasını sağlayan varoluş (existential) mekanı -ki Norberg-Schulz bu kavramı "madde, eşya, ev, kent, peyzaj ve doğa" olmak üzere çeşitli ölçeklerde irdelenmiştir, insanda anlamlı nesneler arasındaki üç boyutlu ilişki sistemi olan imajı kalıcı bir biçimde oluşturur. Kişinin mekanı düşünebileceğini belirleyen kavramsal (cognitive) mekan, yapıların düzeni ve kurgulanabilmeleri için iskelet oluştururken insanın zihinsel resmini yaratır. Mekansal varoluşun diğer seviyeleri hakkında genelleme olanağı sağlayan akılcı ilişkileri sunan mantıksal (abstract) kavram ise "mekanı"

anlamak için gerekli araçları belirler, sembolleri oluşturur: bu mekan pür-mantıksal ilişkilerin soyut düzeyidir. Norberg-Schulz (1972, s. 11), Yürekli (1980, s. 59,97), Wheatley (1976, s. 354-355).

1.3. Varoluş Mekanı

Sosyo-ekonomik şartlar resim çerçevesi gibidirler: hayata herhangi bir yer sağlarlar ama varolma anlamlarını belirlemezler. Varoluşun anlamı, insanın dünyada "var ettiği mekanlarla" saptanır. Varoluş mekanının gelişimi, bireysel yönelmenin ve kimliklenmenin önemli bir parçasını oluşturur. Kişi mekansal ilişkileri kavrayarak amaçlarını dışa vurma olanağına kavuşur. Mekan, varolmanın yönlerinden biridir. Varoluş ve varoluşsal mekan, birbirlerinden ayrılmaz ve bir biçimde bütünleşirler. Norberg-Schulz (1972, s.9-12), Norberg-Schulz (1984, s. 5-7) (Şekil 1.3-1).

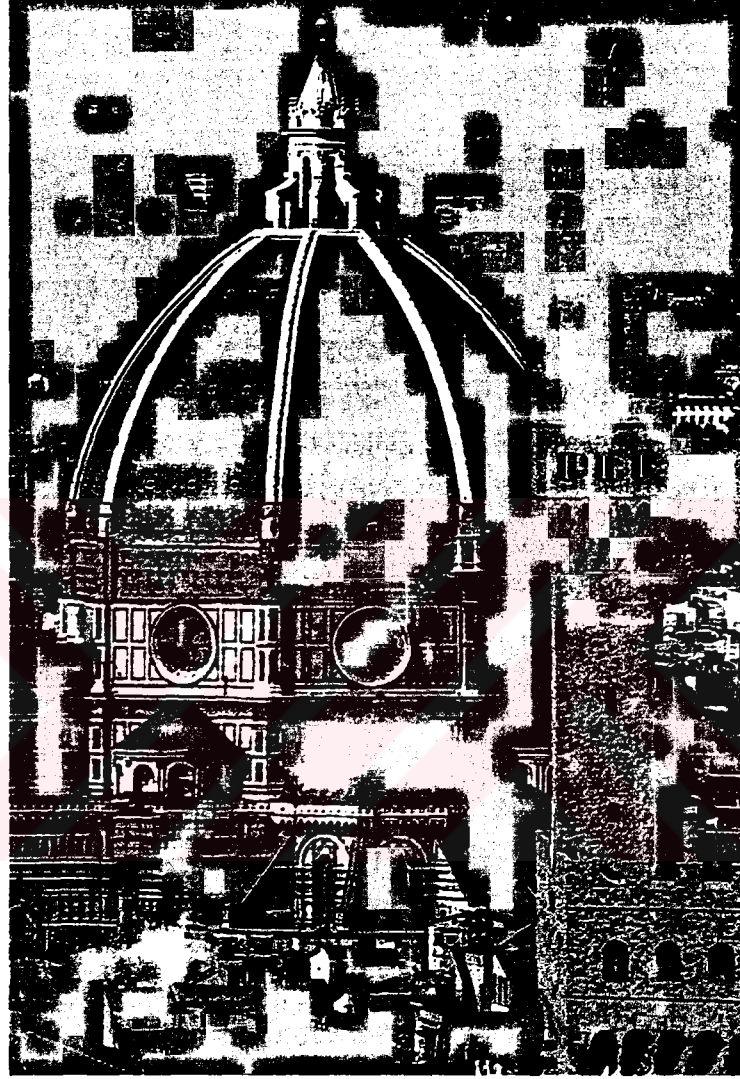
Şekil 1.3.1. Varoluş ve varoluşsal mekan.

Varoluşu fenomenolojik analizle sorgulayan Heidegger, bireyin varoluş sürecini kaygı, korku, sıkıntı içinde yaşarak gerçekleştirdiğini vurgular. "aydınlanmamış varlık" yeryüzü ile "aydınlanmamış dünya" yani biçim kazanmış ve güzelliğe sahip olan varlık-evren, kolay bir uyum içinde biraraya gelmezler, birbirleriyle uyumsuzlar ve birbirlerine ters bir konum içindedirler. Varlığın aydınlanması ise toprağın/yeryüzünün, dünya/evren haline dönüşmesidir. Diğer bir deyişle boşlukların mekansallaşması varoluşun vurgulanmasıdır. Mekanlar varoluşlarını uzaydan değil yerlerden alırlar. İnsanın yerlerle ilişkisi, yerler aracılığıyla mekanlarla bağlantısı verilen yere ait oluş ile gerçekleşir. Varolmanın temel özelliği "ait oluş" sayesinde kişi mekanı inşa edebilir. Mekan ne dış bir obje ne de bir iç yaşantı deneyimidir. İnsan ve mekan ayrı değildir. Bu iki olgu Heidegger'in deyimiyle "birbirlerinden boşanamazlar". Kişinin çevreyle etkileşimi sonucu oluşan varoluş mekanı insanın dünyadaki varlığının simgesidir. Bozkurt (1992, s. 231-238), Norberg-Schulz (1972, s. 16) (Şekil 1.3-2).

Simgeler biliniyorsa ve mekana sokulmuşlarsa, mekan hissini verebilirler. Böylece Merleau-Ponty, "mekanın varlıksal, varoluşun mekansal" olduğu önermesini vurgular. Mekan evrenin temel öğelerinden biridir. Evren, mekandan soyutlanarak düşünülemez. Bu bağlamda mekan, insanın evrendeki varlığını ifade eden en önemli yapılardan biridir. İnsan maddesel bir varlıktır. Mekan içinde yer kaplar, mekan içinde hareket eder. İnsan bedeni, bir madde olarak mekansal bir cisimdir. Kısaca mekan içinde varolur. Aslında kişinin yalnızca bedeni değil, duyguları, düşünceleri de mekana bağlıdır. Varoluş yalnız maddesel yönüyle değil, ruhsal yönüyle de mekansaldır. (Şekil 1.3-3). Kişinin "mekansal boyutu" varoluşunda önemli bir rol oynar. İnsanın sorunları, yaşadığı olaylar mekana yansır, mekansal durum ve ilişkilere dönüşür. İmge ve simgeler mekansal bir içerikle kurulur, duygular, anılar ve özlemler mekanla özdeşleşmiş sorunlar olarak ortaya konulurlar. İnsanlar mekana, mekan da insanlara yansır. Bu karşılıklı yansıma sonucu insanlar ile mekanlar bütünleşir ve özdeşleşirler. Tümer (1984, s.5-6). (Şekil 1.3-4).

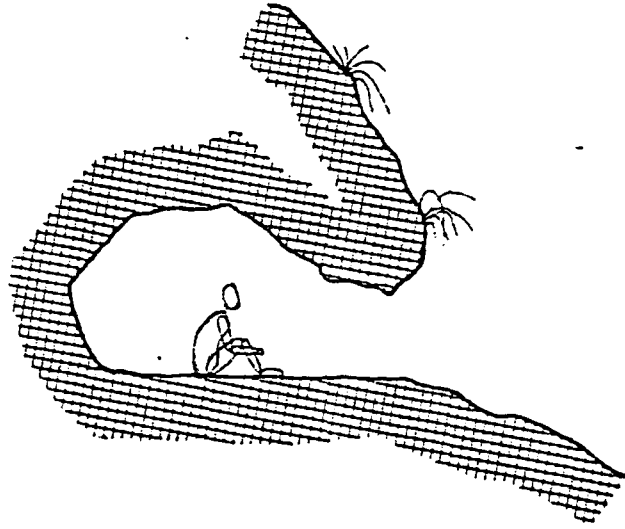
İnsan varlığının maddesel ve ruhsal özelliklerini yansıtan mekan Frey'e göre yaşanmaya değer bir yapıdadır. Bu bağlamda Schwarz dünyadaki varoluşun temel yapısını betimlemeyi ve bu yapıyı mekanın somut özellikleri

içine aktarabilmeyi amaçlar. Zaten insan "yerleşim yerini" seçerek yaşamını planlar, geçmiş tarihi varlık ve birikimini de bu olguya katar. Planlama ve yapılanma için varoluşu temel alan kişi kendi kendisini tasarlamadan dünyayı planlayamaz. Norberg-Schulz (1972, s. 14-15).

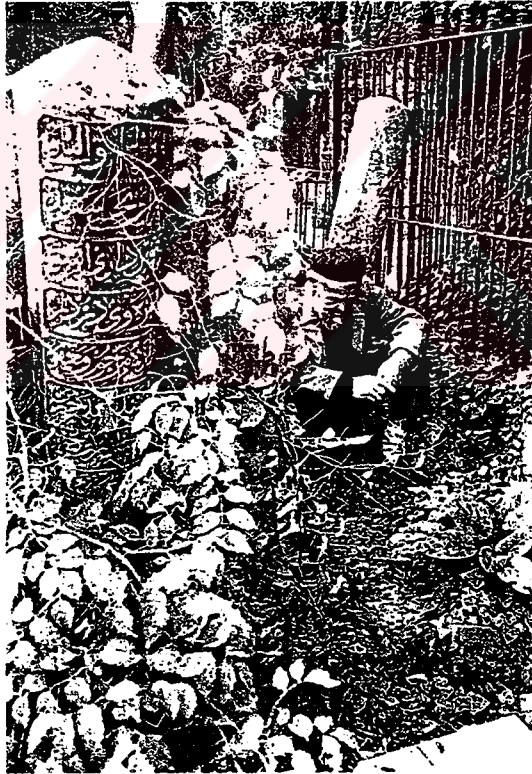

Şekil 1.3-2. Varoluş mekanı: insanın dünyadaki varlığının simgesi

Mekan, varoluşun anlamlı olaylarının yaşandığı odaktır. Aynı zamanda kişinin kendisini yönlendirdiği, çevreye sahip olduğu çıkış noktalarıdır. İnsan mekana ait olduğunda, uzaya yerleşir, belli bir çevresel karakteri açığa vurur. İnsan, varlığının dayanağını elde etmek için yönelmek ve nerede olduğunu bilmek zorundadır. Norberg-Schulz (1972, s. 22-30), Norberg-Schulz (1984, s. 19). (Şekil 1.3-5).

**Şekil 1.3-3. "İnsanın bedeni, duygu ve düşünceleri mekana bağlıdır".
Inoue (1985, s.4)**

**Şekil 1.3-4 "İnsanlar mekana, mekanlar insana yansır", Ara Güler, İst.
(1993, s.7).**

Tanrı'nın "yeryüzünde mülteci, kaçak ve gezgin olacaksın" dediği Adem'den beri tanımsız, yönstüz, odaksız bir dünyada kendini sahipsiz ve boşlukta hisseden insan, varoluşun anlamını yakalamayı hedefler, benliğini

arar, hayatın amacını sorgular. Gülersoy'un "pastoral ve nomadik " kökenli insanlar olarak tanımladığı grup, "göçebe" bir yaşamdan bugüne dek uzun bir süreç geçirir. Zamanla yerleşik düzene geçen toplumlar yaşam ve geçim tarzından kaynaklanan "sağlam bina, kalıcı mobilya ve sanat kaygılı dekor" geleneklerini oluştururlar. Gülersoy (1992, s.1,5). Ama yine de birey hiç tatmin olamaz, elindekilerle yetineceği yerde denizlere açılır, yeni kıtalar keşfeder, "yerleşik düzen-göçebe ikilemi" hep sürer gider. Kişi, her ne kadar iç huzursuzluğuyla hep yeninin peşinde koşsa da, varlığını yalnızca mekanda oluşturabilir, varoluşun anlamını da ancak mekanda yakalar. (Şekil 1.3-6).

Şekil 1.3-5. "İnsan yönlenecek zorundadır". Sözen (1989, s.17).

İnsanın hayatın anlamını kavradığı, benliğini bulduğu varoluş mekânını Norberg-Schulz "şey, eşya / mobilya, ev, kent, doğa ve coğrafya" seviyesinde irdeler. En alt seviye olan şey kesin bir forma sahiptir. İnsan tarafından bilinir ve elle tespit edilir. Eşya ise vücut yardımıyla kavranır. İnsan varlığının merkezi yeri olan ev değişen karaktere sahip mekânları içeren, anlamlı aktivitelerin somutlaştırılmış mekânı olarak ortaya konan bir sistemdir. Bu aktiviteler, dış dünyayla ve yatay/düşey temel yönlerle değişen ilişkilere sahiptirler. Kimlikli, tanımlanabilir bir yer olup, "figüratif" karaktere sahip olan kentsel seviye bireysel ve sosyal fonksiyonların kompleks bir

sonucudur. Kişi, kendinden önce de varolan kentle doğar, kent yavaşça "evi" olur, yollar, yerler, hatıralara döner. Zaman ve mekan yaşamın hikayesi, tarihi olurlar. Doğal seviye ise insanın doğal çevreyle girişiminin sonucudur. Güvenlik, kimlik veren, hatta İstanbul gibi kentlerin "genius loci" olarak betimlenmesine olanak sağlayan yol/yer gibi yapısal özelliklere sahiptir. Kavramsal (cognitive) karaktere sahip coğrafya ise bilineni doğrudan ifade etmez: varoluş mekanının potansiyel elemanıdır. Kişi bu değişik seviyelerde, fiziksel, psikolojik, sosyal ve kültürel nesnelerle ilişki içinde varolur. Varoluş mekanının seviyeleri, varlığın yapısına denk düşen "yapılanmış bir bütünlük" oluştururlar. Hiyerarşik bir kurguya sahip bu seviyeler kişinin çevresine sahip çıkmasının ürünüdür. Aslında varoluş mekanı, seviyelerin karmaşık, dinamik bir "alan" yaratmak için girişimde bulunduğu bir bütündür: "şeylerde herşey odaklanmıştır, doğada ise herşey bulunur". Aradaki seviyelerde ise insanın "ait oluşu" vardır. Norberg-Schulz (1972, s.27-33) (Şekil 1.3-7).

Şekil 1.3-6. "Yeryüzünde mülteci, kaçak ve gezgin olacaksın", İncil.
A. Güler, İst. (1993, s.7).

Aslında alan/yer ne süreklidir, ne de üniformdur. Gözleme, algıya göre bu yerin parçaları yaşanır, ama genel imaj bireysel konumdan bağımsız gelişir. Seviyeler birbirini içerir. Her seviyede "merkezler", yollarla birbirlerine bağlanırlar. Norberg-Schulz (1972, s. 27-33).

Görüldüğü gibi varoluş mekanı birbirine geçen pek çok sistemden oluşur. Bu karmaşık bütünde deneyimler de zenginleşir. "Zengin" çevrede ise bireyin entellektüel kapasitesi de artar. Rapoport (1967, s. 214) (Şekil 1.3-8).

Şekil 1.3-7. "Şeylerde herşey odaklanmıştır, doğada ise herşey bulunur." Kayra (1993, s.109).

Çeşitli seviyelerde irdelenebilen varoluş mekanı, insanla çevresi arasındaki temel ilişki ve işbirliğini içerir. Mekan, insana varolduğunu hissettirecek araçlarla örülüyse kişinin varlığının dayanağını oluşturur ve kişi o özel yere, Heidegger'in deyimiyle **ait olur** (dwell). Norberg-Schulz (1972, s.27). Mimarının görevi kişinin **"ait olmasına"** yardım edecek anlamlı mekanlar yaratmaktır. Kişi **"ait olduğu"** zaman **"gezginiği"** biter, içindeki boşluk anlamla dolar ve kendini güvende hisseder. Norberg-Schulz (1984, s.19) (Şekil 1.3-9).

"Bir mekana ait olmak" bireyin başı üstünde bir çatıya sahip olmasından çok öte anlamlar içerir. Norberg-Schulz, bu olguyu **"kolektif, kamusal, özel"** olmak üzere üçlü bir sınıflamayla irdeler. Üretilenleri, fikirleri ve duyguları karşılıklı değişmek için diğerleriyle biraraya gelmek ve hayatın pek çok olanağını dopdolu yaşamak anlamına gelen **kolektif ait oluş** **"yerleşim"** ile vurgulanır: kentsel mekanda kişi dünyanın zenginliğini dener, keşfeder. **Kamusal ait oluş** ise diğer bireylere bir olgu çerçevesinde bir araya gelmek ve ortak değerler setini kabul etmektir. Bu kavram **"kurum"** ile somutlaştırılır. **Özel ait oluş**, kendine ait, küçük seçilmiş bir dünyaya sahip olmaktır. Yaşam yerini bulduğunda anlam kazanır. **"Ev"** ile yansıtılan bu

ortam, insan kimliğinin çok önemli bir parçasıdır. Norberg-Schulz'un deyimiyle "ev bir hediyedir". Yerleşim, kurum, ev beraberce tüm çevreyi oluştururlar. "Ait oluş", insan ve çevre arasında anlamlı bir işbirliğini gerektirir. Kişi bir "homoviator" olarak devamlı yoldadır, arayış içindedir (wanderer). Yerini seçtiğindeyse diğer insanlarla bir çeşit yardımlaşma içine girer. Ama herşeyden önemlisi birey yerleştiği zaman kendini bulur: dünyadaki varlığı belirlenir. Norberg-Schulz (1985, s.7-13). (Şekil 1.3-10).

Şekil 1.3-8. Varoluş mekanı karmaşık bir bütündür.

İşte bu bağlamdan hareketle evrenle, toplumla ve birbirleriyle barış içinde olmak için insanlar kimliklerini sağlayarak yerleşme gereksinimi duyarlar. Meiss kimliği üç gruba ayırır:

- Fiziksel, mineral, bitkisel ve hayvansal dünyadan ayrı "Homo Sapiens" olarak ve bir insan varlığı olarak kimlik;
- Değerlerin tartışıldığı aile, politik parti, kulüp v.b. bir grubun üyesi olarak kimlik;

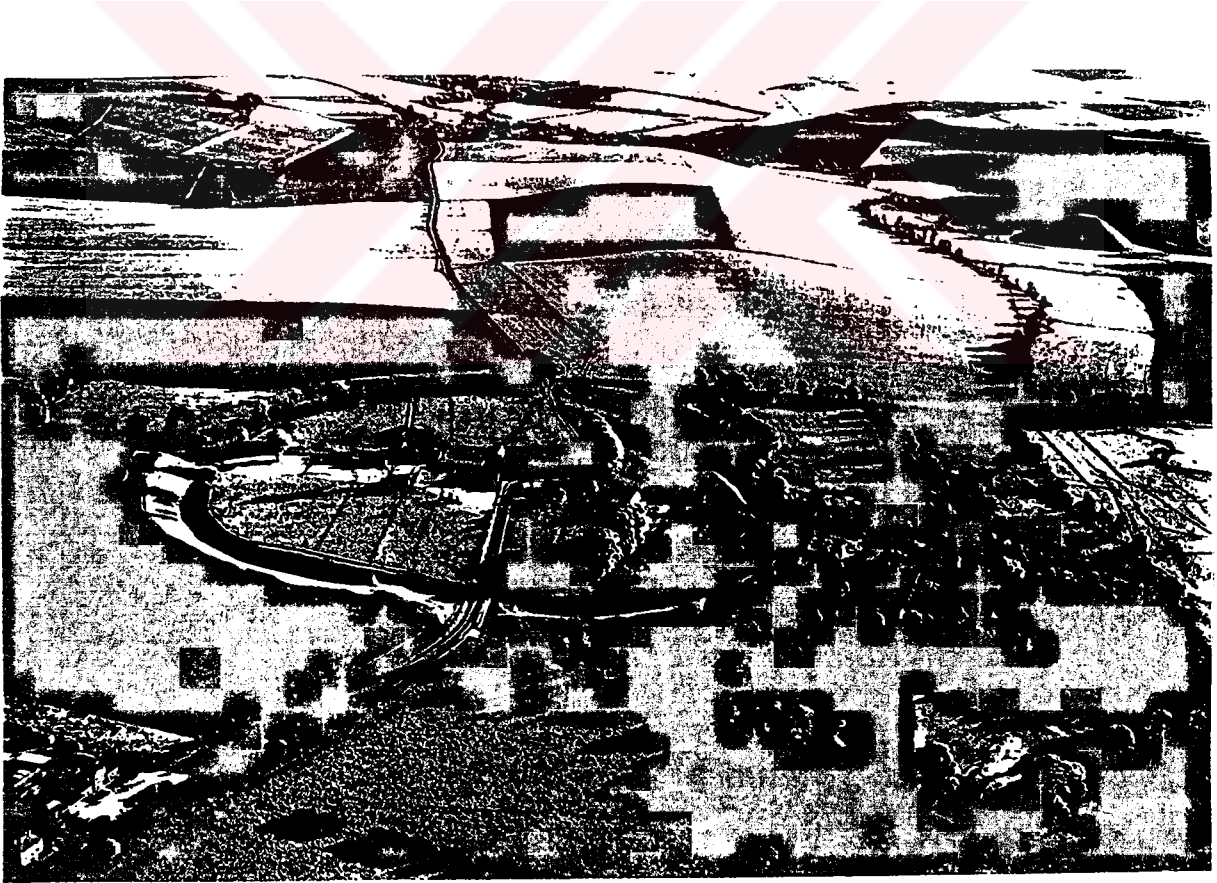
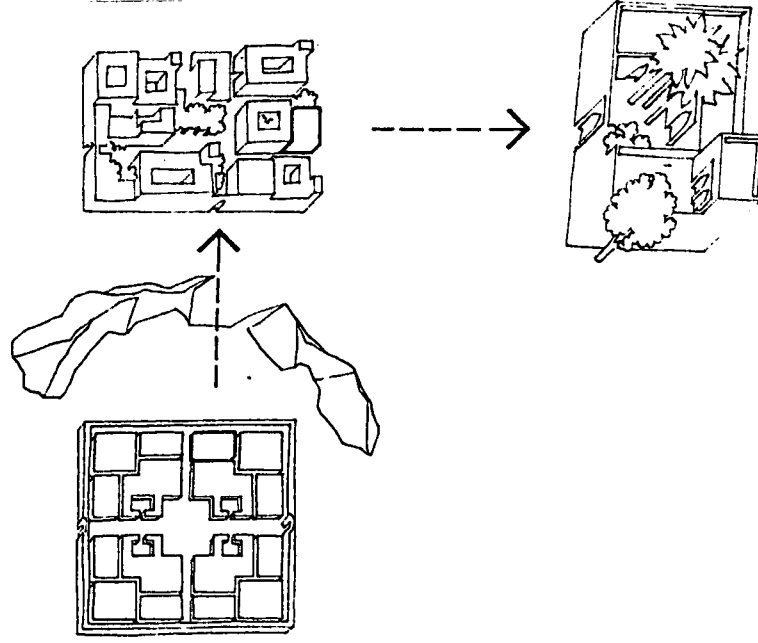
- Her kiři, tektir dūřüncesinden hareketle gruptan ve diğerlerinden ayrı, özgürlüğüünün ve kişisel sorumluluğun hakimiyetinde olarak bireysel kimlik şeklinde üçlü bir sınıflama gerçekleştirir.

Şekil 1.3-9. "Ait oluş gezginlikle biter". Türkmen (1993, s.135).

Aslında oluşturulmuş çevre insanın kimlik duygusunu etkileyecek tek öge değildir: davranışlar, alışkanlıklar, giysi ve nesneler, dil v.b. pekçok etken bu konuda önemli rol oynarlar. Mimari ise kimlik duygusunu zayıflatan ya da güçlendiren bir etkiye sahiptir.

Rapoport ise "özel ve kamusal" olmak üzere iki tür kimlik sınıflaması yapar. Kişinin ya da ait olduğu grubun kimliğini sunan **özel kimlik** tanımlanması, açıklanması ve aktarılması çok zor olan (subtle) işaretlere sahip olan bir olgudur. Bu işaretler başlangıçta tanınmaya gereksinim duyarlar, gerisi kendiliğinden gelir. Bir ortodoks kilisesi bu duruma örnek gösterilebilir: nesne, ikonların konumu bireyin davranışına rehberlik eder. Kişiler ve diğerleri arasındaki ayrımı kuran kimlik **kamusal kimliktir**. İşaretler net ve popüler olmalıdır. Kişi bu işaretten kolaylıkla okunabilmelidir. Koloni kentleri bunun en çarpıcı örnekleridir. Her iki durumda da kimliğe yardım ancak diğerlerince tanınabiliyorsa, biliniyorsa sağlanır. Kimlik bir tür anlaşma ve gelenek yaratır. Eğer verilen kültür sosyal hayatın deneyimiyle besleniyorsa kimliğin belirgin işaretleri daha açık ve net olurlar. Meiss (1992, s. 161-162) (Şekil 1.3-11).

Şekil 1.3-10. a. Ait oluşun hiyerarşisi. Kriken (1983, s.100)

b. Ait oluş Kostof (1985, s.20).

Şekil 1.3-11. "Kimlik anlaşma ve gelenek yaratır." Belge (1993, s.100)

Ait oluşun her iki yönünden biri olan kimliklenme süreci, insanın "şeylerin" (things) dünyasına anlamla bağlanmasıdır. Kiři izolasyon içinde değil, aksine yapılanmış bir bütünüň parçası olarak doğar. şeyler dünyanın temel yapısına aittirler ve dünyanın algılanabilmesini, görünebilmesini sağlarlar. "Kimliklenme" şeyleri kavrayıp yaşayarak dünyayı kazanmak hatta "fethetmektir". Ait oluř süreci "şeylerin" dünyasının maddesel değil anlamsal kurgusuyla oluşturulabilir. "şeylerin" mesajları anlaşıldığında ise, mimarının amacı olan insana varolduğunu hissettirecek araçlar (existential foothold)

gerçekleşirler. İnsan yapısı nesne aynı zamanda bir iştir, bir eserdir. Bu eylemin yapılmasıyla kişi dünyaya hakim olur, diğer bir deyimle kendini toplar (gathers). Heidegger'e göre "dünyayı, eserine yerleştirir". Böylece birey ister doğal ister insan yapısı olsun verilen "şeyleri" anlar ve yerleşim/kentsel mekan, kurum ve ev bağlamında ne anladığını yansıtan serler verir. Oluşturulan bu mimari eserler ait oluşu gerçekleştiren mısralar gibidir. Norberg-Schulz (1985, s.15-20) (Şekil 1.3-12).

Şekil 1.3-12. "Kişi dünyayı eserine yerleştirir". Sözen (1989, s.109).

İnsan dünya üzerinde, gökler altında varolur. Gök, bir anlamda güneşin yoludur. "Şeyler" anlamlı bütünün parçaları olarak canlanırlar. Kişi, doğumundan ölümüne dek "gökler altındaki dünyada", çelişkiler, zıtlıklar içinde arayışını sürdürür: sevinç-acı, dünya-eser, ölüm-doğum, gök-yer... Böylece hep "zıtlıklar içinde, karmaşıklıklar arasında" diye diye "dünya eve dönüşür". Hangi ölçeklerde olurlarsa olsunlar mimarlık eserleri, mekanı insana yakın, oturulan doğaya çevirirler: bu mekan, yer/gök bütününün özel bir durumudur. Varoluş anlamlarını çevreleyen mimarlık eserleri insanın kimliklenmesinin en önemli kanıtlarıdır. Kimliklenme, anlaşılan şeylerin içine girmektir. Bu süreç ile kişi dünyaya sahip olur ve kimliğe kavuşur. Her ne kadar dünya birdenbire verildiyse de birey kavramak için yorumlamak zorundadır. Ama insan dünyanın parçası olsa da "evde hissetmek" için ait oluşunu somutlaştırmalıdır. Norberg-Schulz (1985, s. 15-20) (Şekil 1.3-13).

Şekil 1.3-13. Ait oluşun somutlaşması. Türkmen (1993, s.7).

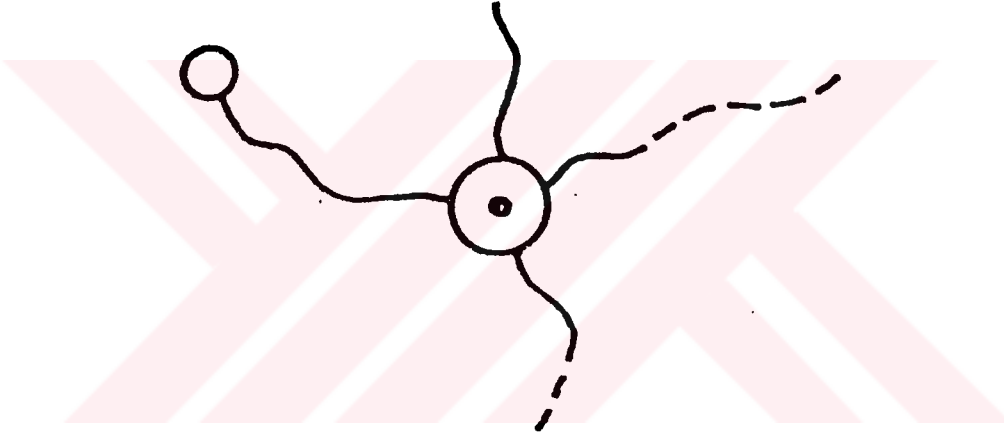
Aslında yer / gök arasındaki çelişkiler içinde arayışını sürdüren kişinin problemleri teknik, ekonomik, sosyal, kültürel bağlamda da devam eder. Ama tüm sorunlar genelde Norberg-Schulz'un da belirttiği gibi bir insanlık problemidir; diğer bir deyimle "insanın kimliğini koruma problemidir". Gururu nedeniyle mekanını terkedip dünyayı "fethetmeye" hazırlanan gezgin kişi boşluk içindedir ve gerçek özgürlüğe kavuşamamıştır, ait oluşun anlamını da yitirmiştir. Belki de ta başlarda yanlış bir özgürlük fikriyle motive olan insan varoluş araçlarını bulamamıştır. Özgürlük güvenliği gerektirir. Güvenlik ise ancak insanlık kimliğiyle sağlanır. Varoluşu tekrar yakalama bağlamında kimliklenme bir çevre problemi kapsamında görülebilir. Çevre problemi ise yönelme ve davranışlar sonucudur. İnsanın doğasındaki hareketlilik çevrenin yapısal bir imajına gereksinim duyar: genelleştirilmiş ve "özel yönelmelere" sahip bir varoluş mekanı şarttır. Norberg-Schulz (1972, s. 36).

Sürekli hareket halinde olan bireyin "kaybolmuşluk" hissinden söz edilebilir. Ait oluş sürecinin anlam kazanması, kimliklenmenin pekiştirilmesi için bu "kaybolmuşluk hissinin" giderilmesi ve kişinin kendini güvende hissetmesi gerekir. İşte bu bağlamda özel yön sistemleri bu güvenliği sağlayacak en etkin yoldur. Norberg-Schulz (1972, s. 20-30).

Kişi nereden gelip nereye gittiğini bilirse huzursuzluğunu yener. Varolmanın alamını kavramada da en büyük etken kuşkusuz yönelmedir.

İnsan sürekli hareket halindedir: herşeyin dışında yürür keşfeder. Sürekli dışarıda olan kişi yüzeylerin diğer tarafına geçmek ister. Bunun için de "duvarları kırması" ve yönlenebilmesi gerekir. Zévi (1990,s.63).

Kaybolma, varoluş mekanının bilinen yapısının terk edildiğini ifade eder. Deneyim ve algılama, kişinin o anki durumu ve varoluşsal mekan arasındaki "gerilimde" yatar: bireyin o anki durumu varoluşsal mekanın merkeziyle çakışırsa "evde olmayı" yaşar; yoksa ya "yoldadır" ya "başka bir yerdedir", ya da "kaybolmuştur". Sonuçta yönelme ve sosyal girişim pek çok boyuta sahiptirler. Varoluş mekanı da bireysel yönelmenin gerekli bir parçasını oluşturur. Varoluş mekanlarından biri olan merkez başlangıçtan beri "bilinmeyene, korkutucu dış dünyaya" karşılık "bilineni" temsil eder: kişi burada güvencedir. Burası hem varoluşun anlamlı olayların yaşandığı "odaktır", hem de kişinin kendisini yönlendirdiği; çevreye sahip olduğu "çıkış noktasıdır". Yol ise bilinen ile bilinmeyen arasında, kaybolmuşlukla güven arasında bir "gerilimdir". Bazen kişiyi bilinen hedefe götürürken, genellikle arzu edilen yönü işaret eden yol (aks) insan varlığının temel özelliğidir. Norberg-Schulz (1972, s. 21-23) (Şekil 1.3-14).

Şekil 1.3-14. Aks ve hedef. Norberg-Schulz (1972, s.21).

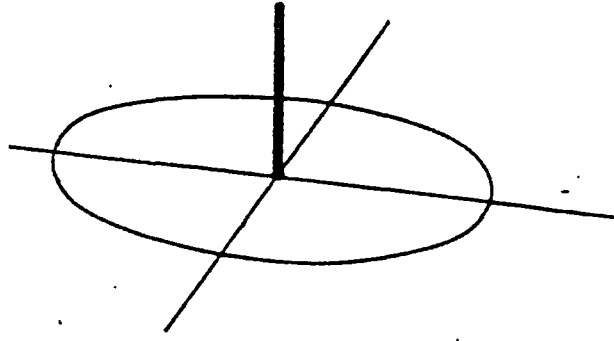
Ait oluşun kimliklenme yönü günlük hayattan ayrılamaz ama önemli ölçüde insan eylemlerine de bağlıdır. İnsanın ne yaptığı da "yönelmenin" psikolojik fonksiyonuna göre düzenlenir. Eylemler ise hedef/yol (merkez/aks) çiftiyle anlaşılabilir. Kişi çevresel bir imajı temel alarak davranışlarda bulunur. İmaj duruma göre değişir ama yine de merkez/aks ikilisinin anlamından yola çıkarak varoluş mekanının genel bir yöneliş fenomenolojisi çıkarılabilir. Aslında Eliade'nin de belirttiği gibi sabitlenmiş bir noktanın keşfi adeta dünyanın yaratılmasına denktir. Merkez, Lynch'in daha ileride ele alınacak olan sınıflamasındaki gibi "nod ya da odak noktası olabilir". Bu bağlamda yönelme/kaybolma konuları kapsamında Bollnow'un merkez/odak noktası tanımlaması kabul edilebilir: merkez, psişik varlık olarak betimlenen kişinin mekanda özel bir pozisyona sahip olduğu yerdir. Gestalt

terimleri açısından irdelendiğinde süreklilik ve ritim ile vurgulandığı görünen aks/yol kişinin yönelişinin ana özellikleri olan yatay ve düşey arasındaki gerilimden etkilenir. Norberg-Schulz (1983, s. 20-25) (Şekil 1.3-15).

Şekil 1.3-15. Yatay ve düşey gerilimi: "Il campo".

Yukarı çıkış ya da düşüşü yansıtan "düşey yön" hep mekanın "kutsal boyutu" olarak düşünülmüştür. Eliade'ye göre *axis mundi* dünyanın merkezi olmaktan çok daha fazlasını içerir: kozmik dünyalar arası kuvvetli bir bağdır. "Yatay yön" ise insanın somut eylem dünyasını yansıtır. Aslında bir anlamda tüm yatay yönler eşittir ve sonsuz genişlikte bir düzlem oluştururlar. Kişinin varoluşunun en sade modeli ise düşey aksla delinmiş yatay düzlemdir. Birey düzlemde yollar seçer, yaratır, varoluş mekanına özel bir yapı kazandırarak "yönlenir". Norberg-Schulz (1972, s. 17-23) (Şekil 1.3-16)

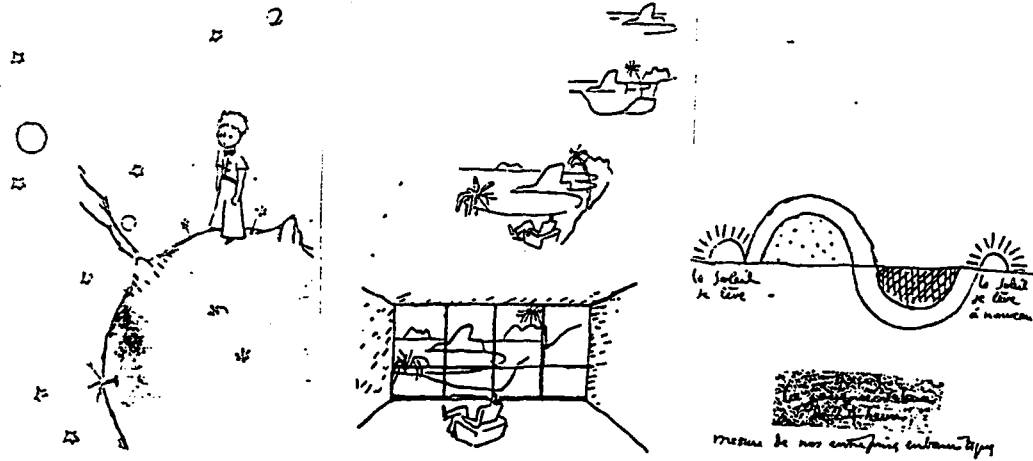

Şekil 1.3-16. Varoluşun en sade modeli. Norberg-Schulz (1972, s.21).

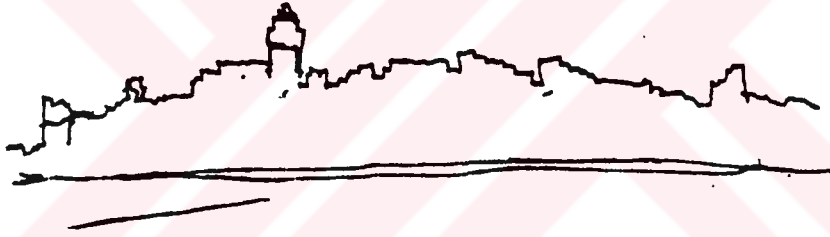
Arnheim yönlenmenin insanın içindeki kuvvetli bir his olduğunu belirtir. Bu içten gelen dürtüyü tatmin etme kaygısıyla kişi kendisini mekana yerleştirme gereksinme duyar. Bir yerde kalmak ya da bir yerden diğer yere hareket etmek isteyen insan referans ihtiyacı içindedir. İşte bu bağlamda gök ve yer en önemli yönlendirme referansları olarak ortaya çıkar: bu ikili, kişinin yeryüzünde varolduğunu vurgular. Varoluşunu hissedenden insanın en büyük yardımcısı ise "güneş yolu" dur. Bu aks, yerler üzerindeki ana yönleri (cardinal) ve aralarındaki girişimi adeta ihsan eder. Zaten yönlenmek fiilinin İngilizcedeki karşılığı "orientate" ele alındığında kökünün dört ana yönden biri olan doğu (orient) kelimesinden türediği görülür. Güneşin doğduğu bu yön, mekan ve zaman içinde önemli bir referans oluşturur. Doğru, yalnızca göçebe (nomadic) insanların rehberi olmakla kalmaz, aynı zamanda günlük yaşamı kolaylaştırır ve kişinin kendi kendisini konumlandırmasını sağlar. Doğudan hareketle Cossirer'in deyimiyle dört ana yönün efsanevi bütününe ve kesişimlerindeki düşey aksa ulaşır. Güneşin sağladığı diğer bir yönlenme ise mevsimler, gece/gündüz değişimlerindeki ritmi yakalamada gösterdiği başarıdır. Meiss sonuç olarak "kozmik, bölgesel (territorial) ve zamansal (temporal) yönlenme olmazsa yoğun bir sıkıntı ve kaos yaşanacağını vurgular ve geçmişten beri tüm kültürlerin mekan ve zamandaki yönelmeleri için **arketiplerden** yararlandığını belirtir. (Şekil 1.3-17). Hakikaten bu temel/saf mimarlık biçimlenmeleri kişinin rehberi olurlar; yollar, yerler, hareketler ve tekrarlanan ritüeller belli bir karmaşıklık duygusunu verip bireyin "nerede" ve "ne zaman" olduğunu bilmesine yardımcı olurlar. Meiss (1992, s.154-156).

Aslında **arketiplerin** varlığı kadar "okunabilirlikleri" de yönlenmede önemli rol oynar. Kentsel dokuda yollar, bölgeler, odak noktaları kolaylıkla tanınabildiklerinde kişi kendini güvende hissederek, kaybolmuşluk duygusu yitip gider. Yönlenme sürecinde stratejik bağlantı iyi bir çevre imajıdır.

Hem o anki yaşananların hem de geçmiş deneyimin ürünü olan imaj, sahibine yoğun bir duygusal güvenlik hissi verir. Lynch (1960, s. 3-5) (Şekil 1.3-18).

Şekil 1.3-17. Kozmik, bölgesel ve zamansal yönelme. Meiss (1992, s.154)

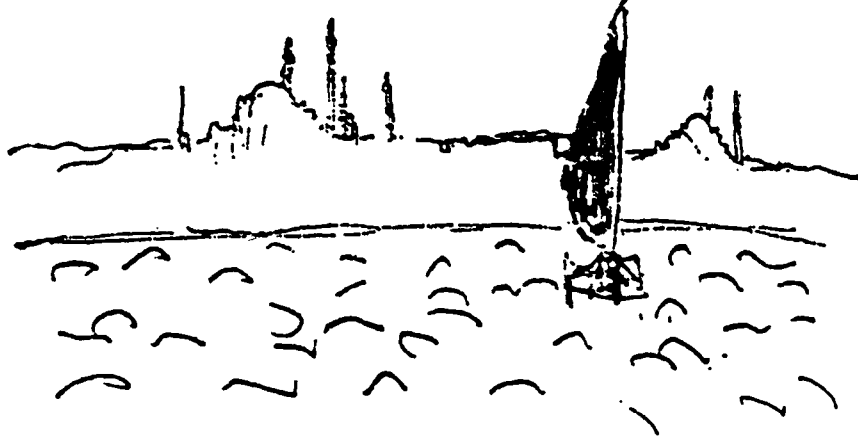

Şekil 1.3-18. Çevre imajı. Galata, Le Corbusier. Kortan (1991, s.75).

Bu bağlamdan hareketle bir tanım yapılacak olursa, çevre imajı, bir çevrede yaşayan kişinin, kişisel ve bağlı olduğu toplumsal sınıfa ilişkin özelliklerinin etkileri altında, amaçları ile ilişkili olarak seçtiği, kalıcı çevre öğelerinin topolojik ilişkilere göre kurulan zihinsel resimdir. Yürekli (1980, s.59)

Özellikle bireyin "yol bulma" sürecinde stratejik önem kazanan imaj, insanın kavrayabildiği dış dünyanın zihinsel resmini sunar. Böylece birey kendisi ve dış dünya arasında uyumlu bir işbirliği kurabilir. Ayrıcalıklı, okunabilir bir çevre yalnız güvenlik sağlamakla kalmaz, bireyin deneyiminin potansiyel derinlik ve yoğunluğunu da artırır. Lynch (1960, s. 4-5).

Alexander, insanların oluşturdukları fiziksel formları, konuşulan dile benzetir. Bu formların oluşmasının, bireylerin zihinsel resim özelliklerine ve ilişkilerine bağlı olduğunu belirterek "çevre imajının" önemini vurgular. Alexander (1977) (şekil 1.3-19).

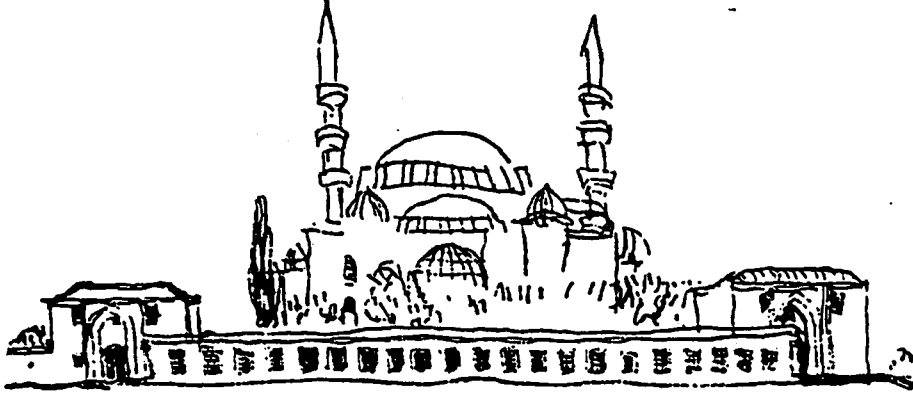
şekil 1.3-19. "Fiziksel formlar dile benzer". Süleymaniye-Fatih Camileri, Le Corbusier. Kortan (1991, s.74).

Bireyin yönlenmesinde önemli katkıları olan çevre imajı kişiye hareket etmesi için pragmatik anlamda yeterli ve doğru olmalıdır. İmajın "açık-sonlu" ve değişmeye elverişli olması, bireye sorgulamada ve gerçeği organize etmede yardım etmesi, hatta diğer kişilere aktarılabilirliği sahip olması gereken önemli kalitelerdir. Bu durumda gözlemci de dünyayı algımlarken aktif bir rol oynamalı ve yaratıcı yönünü kullanarak imajını geliştirmelidir.

Gözlemci ve çevresi arasında iki yollu süreçlerin sonucu olan imaj "kimlik, strüktür ve anlam" olmak üzere üç bileşeniyle incelenebilir. İşlerlik kazanan imaj, nesneyi diğer şeylerden ayırıp ayrı bir bütün olarak tanıtan bir kimliklenme gerçekteştirmelidir. İkinci olarak nesnenin, gözlemci ve diğer nesnelere göre mekansal ya da örüntüsel ilişkisini ortaya koymalıdır. Son olarak da hayal edilen nesne, gözlemci için pratik, sembolik ya da hissi bir anlam taşımalıdır. Lynch (1960, s. 7-9) (şekil 1.3-20).

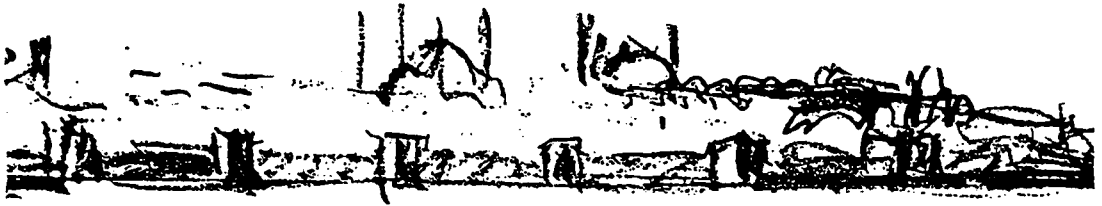
"Yol, bölge, sınır, nirengi ve odak noktası" olarak sınıflandırılan elemanlara sahip olan çevre imajı, çevrenin çeşitli düzeylerinde, odada, yapıda, kentte, kırsal düzeyde ya da dünya ölçüsünde oluşur ve bu çevre

düzeylerindeki işlevlerin tümünde çevre imajından yararlanır. Yürekli (1980, s. 59).

Şekil 1.3-20. İmaj, Süleymaniye. Le Corbusier. Kortan (1991, s.63).

İlkel insan, çevre imajını, doğayı algılamasını uyarlamakta zorlanmış ve çevresinde ancak sınırlı, küçük değişimlere etki edebilmişti. Yalnızca güçlü uygarlıklar, çevre imajını aktif olarak kullanıp tüm çevrelerini dikkat çekici bir ölçekte organize edebilmişlerdir. Lynch (1960, s. 12-13) (Şekil 1.3-21).

Şekil 1.3-21. Tarihi yarımada, Le Corbusier. Kortan (1991, s.81).

Görüldüğü gibi imaj çevrenin düzenlenebilmesi için kuvvetli veriler sunar. Bireyin çevresine hakim olabilmesini sağlar. Ama hakim olmak için önce "çevreyi anlamak gerekir". Bu bağlamda Jules'un de belirttiği gibi "anlaşılabilecek olan çevre herşeyden önce algılanmalıdır".

Bu nedenle tasarımcı insanların fiziksel çevrelerini nasıl algıladığını ve yorumladığını irdelemelidir. Temel yatay ve yönelmenin sabit bir aks sistemini oluşturmasını sağlayan "görme ve işitme" duyuları bireye, yeryüzüyle ilişkisini hissetme olanağı tanır. Mimariyle ilgili bir diğer önemli duyu olan "dokunma" ise bireyin çevresindeki nesnelere ilişkiler ve anlamlar katmasını sağlar. Bu anlamlar bebeklik çağından itibaren öğrenilecek tüm yaşam boyunca kişinin bildik ya da bilmedik nesnelere aynı içgüdüsel tepkileri vermesinde etken olurlar. Jules (1974, s. 1-2).

Bireysel yönelmenin ve kimliklenmenin çok önemli bir parçasını oluşturan varoluş mekanı, yaşamın anlamının sorgulandığı, kavrandığı yerdir. Kişi yer / gök arası etkileşimde yalnız olmadığını, bir yere ait olduğunu kavrar. Bu "yer" belki bir merkezdir, belki bir akstır, belki de bir ağaç kovuğudur. Anlamla yüklü varoluş mekanı tüm yeryüzünü kapsayabileceği gibi daha hiyerarşik, daha küçük ölçeklerde de yer alabilir. İster kent, ister eşya ölçeğinde olsun asıl önemli olan bireyin kendisini hep evinde aynı güvende hissetmesidir. Bu merkezin kesinlikle tarif edilmesi, ölçek ve seviyesinin belirlenmesi belki de gerekemeyebilir. Aslında "merkez neresi" sorusuna verilebilecek en iyi yanıt "insanın durduğu yer" olacaktır.

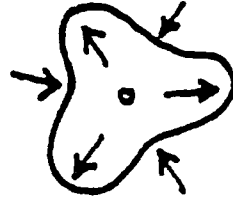
Kişi bu önemli odağa götüren yardımcı ise "özel yönelme sistemleridir". Bu bağlamda aks/yol, yönleri somutlaştıran, bir yerden bir yere gidilmesine olanak tanıyan önemli araçlardır. Sonuçta birey her ne kadar merkeze yani hedefe ulaşmamışsa da tanımlı, bildik bir çevrededir. Kendisini boşlukta hissetmez, güvende. Böylece aks/yol ikilisi varoluş mekanının vazgeçilmez öğelerini oluşturarak insanı adeta kavrayıp gideceği yere götürürler.

1.4. Varoluş mekanının yapısı

Varoluşun yapısının gerekli bir parçasını oluşturan mekan soyut ve somut olmak üzere iki yöne sahiptir. "Soyut yön" topolojik ya da geometrik türde "şemata" olarak tanımlanırken, "somut yön" doğa, kent, binalar ve fiziksel şeylere sahip çevre elemanları olarak ortaya konulur. Ama ne olursa olsun varoluş mekanının yapısı hem soyut, hem de somut öğeleri beraberce içermelidir. Norberg-Schulz (1972, s. 17-18).

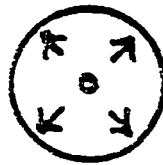
Piaget varoluş mekanını genelde soyut yönden ele alır. Eserlerinde soyut öğelere geniş yer vererek "strüktürel dünya" fikrinin çocuklukta yavaş

yavaş geliştiğini saptar. "Koruma" ile karakterize edilen bu süreç, "şeyler" kaybolsalar ya da geri dönebilseler de sürekli dir. Hedef ise o anki (immediate) algının hareketleri, imajları altında "sürekli nesnelerin" oluşturulmasıdır. Öncelikle tanımayı öğrenen çocuk "tanınan şeyleri" özel yerlere bağlayarak gitgide daha anlaşılabilir bir bütüne yani varoluş mekanına ulaşır. Görüldüğü gibi varoluş mekanının strüktürü organizma ile çevre arasındaki girişim sonucu oluşur. Piaget (1955, s. 91-92, s. 217) (Şekil 1.4-1).

Şekil 1.4-1. Organizma ve çevre arasındaki girişim. Norberg-Schulz (1972, s.25).

Wertheimer da mekanlara düzen getiren ilk ilişkilerin kütle boyuttan önce topolojik olduğu fikrini savunur. Varoluşun en elemanter düzeyi "yakınlık" ilişkisine dayanır. Böylece kurulan ortam daha yapısal bütünlerde gelişerek süreklilik ve kapalılık aracılığıyla özellik kazanır. Norberg-Schulz (1972, s. 18) (Şekil 1.4-2).

Şekil 1.4-2. Varoluşun kapalılık ve süreklilikte gelişimi. Norberg-Schulz (1972, s.25)

Piaget'in soyut yönden, Wertheimer'in ise topolojik bağlamda ele aldığı "varoluş mekanının yapısına" daha somut açıdan yaklaşanlar problemi farklı varoluş mekanı seviyelerinde irdelerler.

Zévi ikili bir sınıflamayla somut varoluş mekanını, "iç mekan ve kentsel mekan" bağlamında ele alır. Her bina iki mekanın oluşmasına

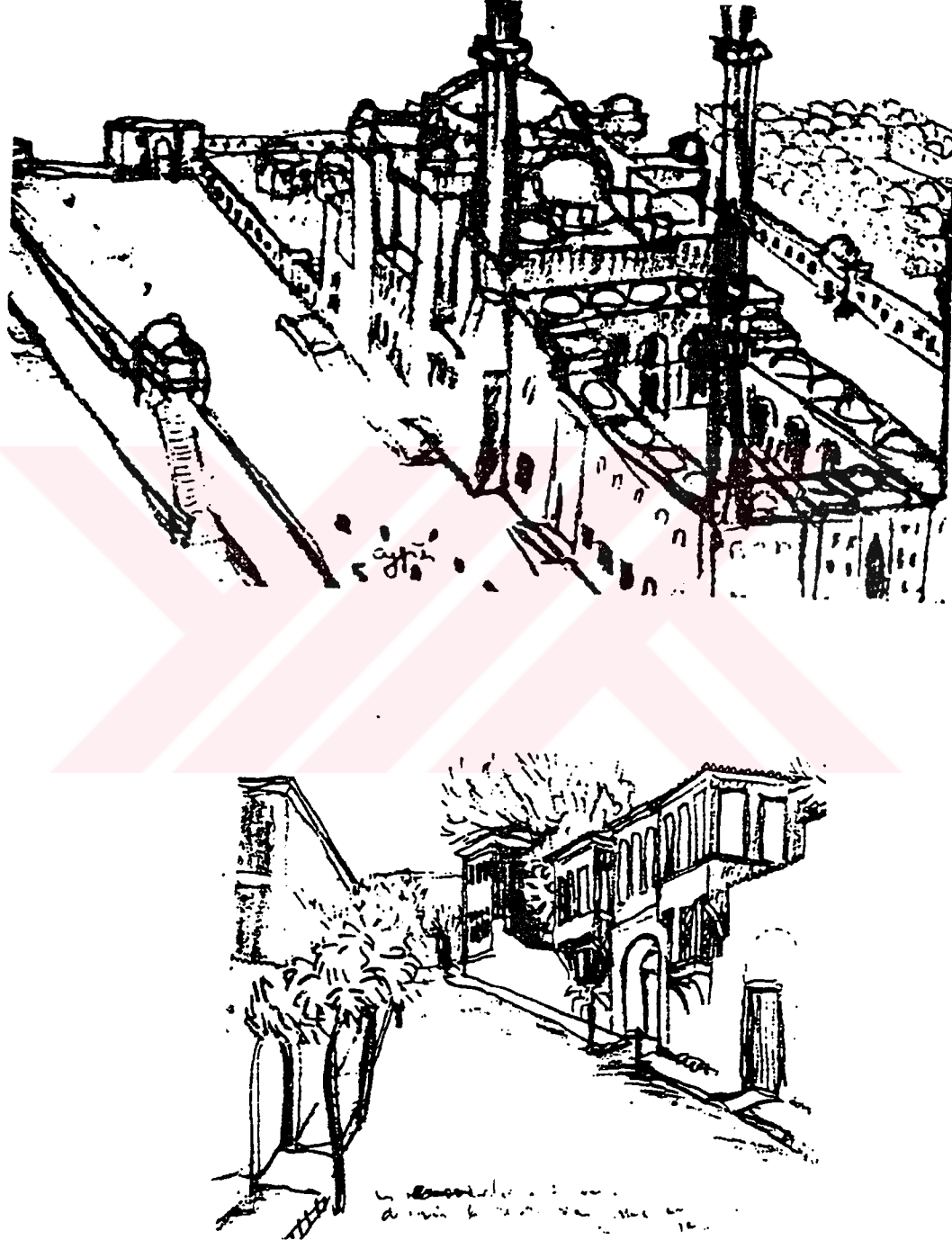
yardımcı olur: binanın kendisi tarafından saptanan iç mekan ve bu bina ile komşu binalar arasındaki dış mekan (kentsel mekan). Bina'nın asıl değerini "iç mekandan" kazandığını savunur. Ama mekansal deneyimin sadece bina içinde gerçekleşebileceği fikrine karşı çıkarak kentsel mekanın değerinden de bahseder. Mimariye has mekansal değer, insan eserinin boşlukları sınırladığı her yerde, kapalı mekanlarda, sokak, cadde ve meydanlarda sürer gider. Zevi (1990, s. 8-12) (Şekil 1.4-3).

Şekil 1.4-3. Mekansal değer, San Gimignano .

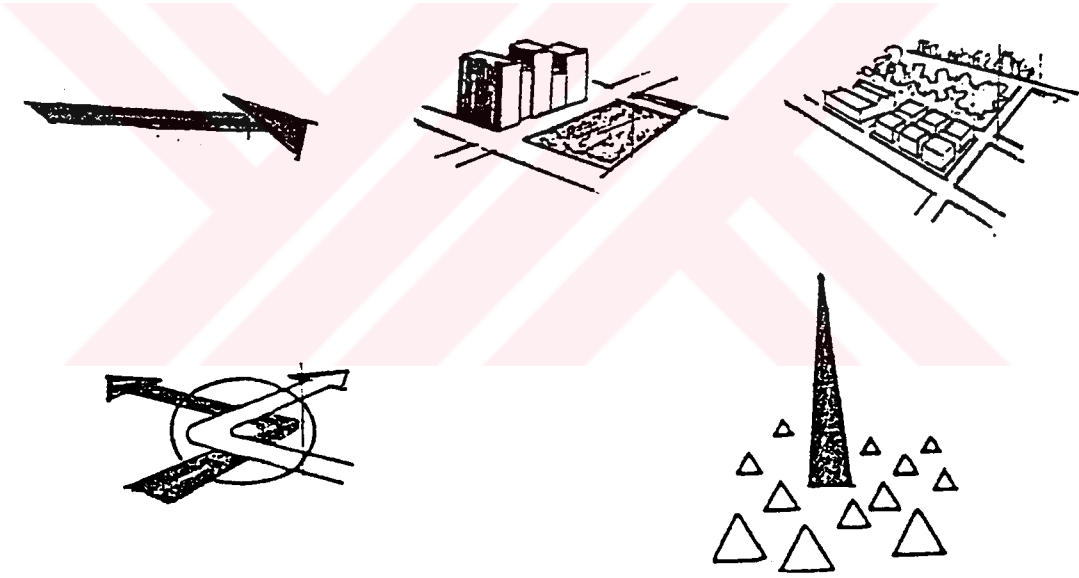
Krier ise Zevi'nin çalışmalarına oldukça paralel bir analiz sunar. Hava ve çevre koşullarından korunan "iç mekan", mahremiyetin simgesi iken, açık dış mekan hareketin, halkla iletişimin yeridir. Çeşitli yükseltiler ve elemanlarla zenginleştirilen "açık dış mekanın", geometrik özellikleri ve estetik niteliklerinin okunabilir oluşuyla "kentsel mekan" olarak algılandığını belirten Krier kentsel mekanı, meydan ve sokak olmak üzere ikili bir sınıflamayla irdeler. Binaların açık mekan çevresinde gruplanmasıyla oluşan "merkez" (meydan) dış etkilere karşı bir savunma mekanizması yaratır. Agora, forum, cami avlusu, manastır v.b. pekçok yer için konstrüksiyon modeli oluşturan bu somut varoluş mekanı aslında sembolik bir değer taşır. Merkezi meydanın çevresine inşa edilen ev ve binaların zaman içinde

yayılmalarının ürünü olan "sokak" alanın dağıtımı için bir çatı oluşturur. Karakter olarak daha fonksiyonel olan sokağın özellikleri ancak "geçerken" anlaşılır. Krier (1979, s. 15-17) Şekil (1.4-4).

Şekil 1.4-4. a. Meydan: Süleymaniye Camisi avlusu b. Sokak.
Kortan (1991, s.58, 59).

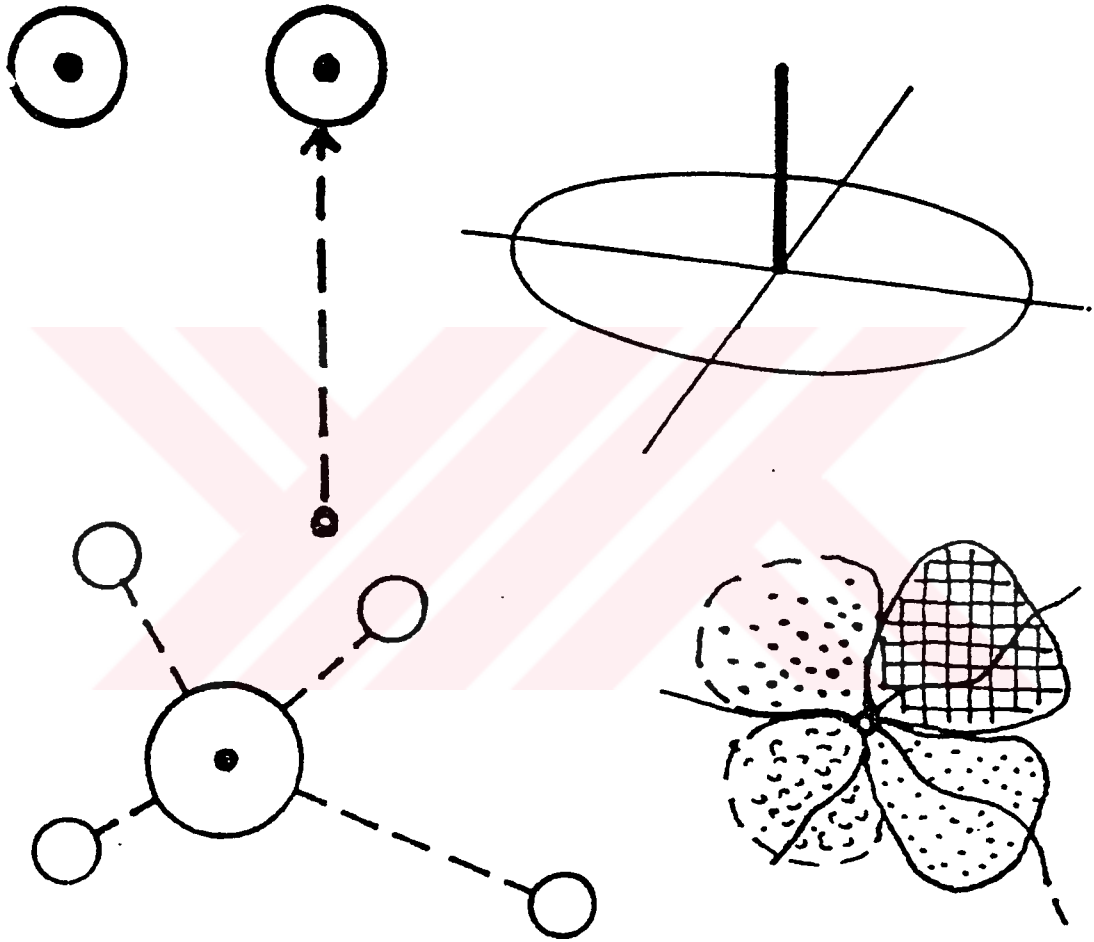
Şehir ölçeğinde iç mekan/kentsel mekan ikilisinden yararlanarak aktarılan varoluş mekanı yapılarına karşılık Lynch bu olguyu kent ölçeğinde "yollar, sınırlar, bölgeler, nirengiler ve odak noktalarından" oluşan beşli bir sınıflamada ele alır. Yollar gözlemcinin alışkanlıkla, fırsat buldukça potansiyel olarak hareket ettiği hatlardır. Sınırlar ise iki faz arasındaki süreklilikteki kesilmeler olarak tanımlanabilirler. Gözlemci tarafından yollar olarak algılanıp kullanılmayan doğrusal elemanlardır. Bölgeler, iki boyutlu, genişliğe sahip elemanlar olarak algılanan, gözlemcinin fikrî açıdan içine girebildiği mekanlardır. Nirengiler, kesişmeler, ulaşımındaki kesilme v.b. yerler gibi, gözlemcinin içine girip, seyahat edebildiği stratejik noktalardır. Odak noktaları ise bina, dağ v.b. bir fiziksel nesne aracılığıyla sadelikle temsil edilen, gözlemcinin dıştan algıladığı referans noktalarıdır. Lynch (1960, s.46-50) (Şekil 1.4-5).

Şekil 1.4-5. Yollar, sınırlar, bölgeler, nirengiler, odak noktaları.
Lynch (1960, s.47,48).

Lynch gibi varoluş mekanını "kent ölçeğinde" ele alan Norberg-Schulz, insan eylemlerinin, homojen ve aynı karakterde olmadığını, niteliksel farklılıklarla belirlendiği soyuttan somuta geçen bir yelpazede sunar. Varoluş mekanının elemanlarını merkez/yer (yakınlık), yön/yol (süreklilik) ve alan/bölge (sınır) olarak belirler. Merkez/yer, insanın varlığını somutlaştıran, yönlendirilmesine yardımcı olan önemli bir referans ve çıkış

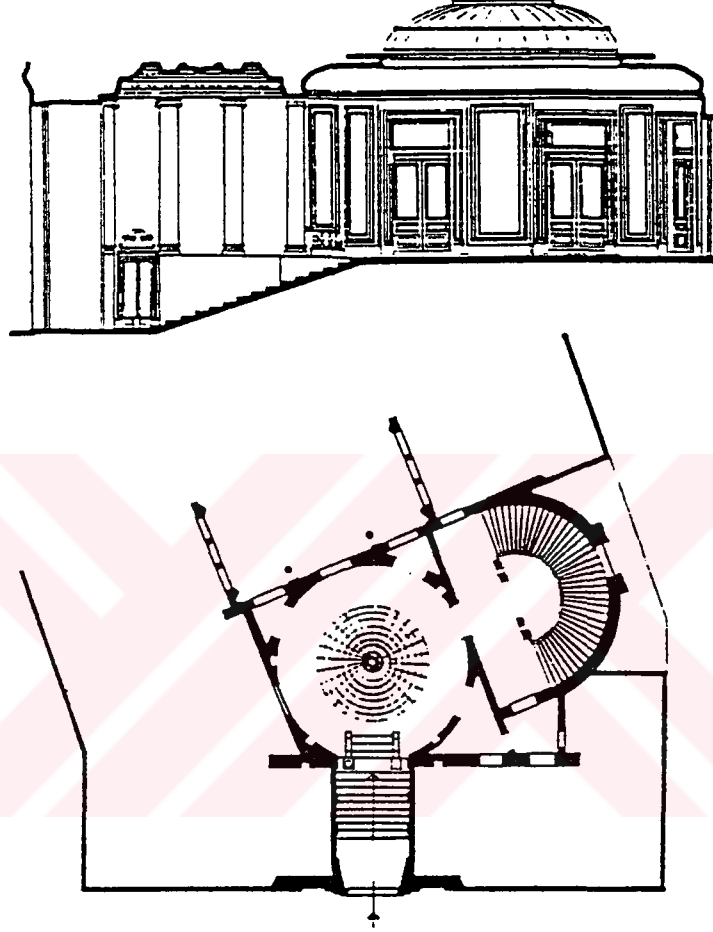
noktasıdır. Her "yer" yönleri sahiptir: **düşey yön** yukarı çıkışı ya da düşüşü yansıtırken, **yatay hat** somut eylem dünyasının ta kendisidir. İnsanın varoluş mekanının en sade yapısı ise daha önce de belirtildiği gibi **düşey aksla** delinmiş yatay düzlemdir. Kişi düzlemde yollar seçer ve yönlendir. Yollar ise insanın çevresini alanlara bölerler. "Bilinmeyen" bir dünyayla çevrili bu "bilinen" bölgeler, yapılanmış toprak parçaları olarak varoluş mekanında birleştirici bir işleve sahiptir. Böylece kişinin somut eylemlerine yönelik sürekli bir mozaik oluşur. Norberg-Schulz (1972, s. 17-23) (Şekil 1.4-6).

Şekil 1.4-6. Merkez, yön, varoluş mekanı, yönlendirme, alan.
Norberg-Schulz (1972, s.19,21,23).

Varoluşu hep somut düzeyde ele alıp "günlük gerçeğin" mekanını betimleyen Hoogstad mekansal yapıyı "lineer, merkezi ve birleşim" olmak üzere üçe ayırır. Sokaklar, caddeler, arkadlar, merdivenler v.b. mekanlardan oluşan **lineer grup** genelde trafik işleviyle dolu yerdir ve bir aks etrafında düzenlenmiş özel bir kurgu sunar. **Merkezi (konsantrik) mekan** ise odalar, holler, meydanlardan oluşur. Bir aks etrafında düzenlenen lineer mekanın

aksine bir meydan/merkez etrafında oluşur ve lineer mekanın hedefi konumundadır. Üçüncü grup ise lineer ve konsantrik mekanları birleştirir. Kapılar, geçitler, veranda, antre v.b. yerler, insanların ilk iki gruptaki işlevleri yerine getirebildiği alanlardır. Hoogstad (1990, s. 75) (Şekil 1.4-7).

Şekil 1.4-7. Günlük gerçeğin mekanı: lineer, merkezi, bileşim.

Varoluş mekanının yapısını gerek somut gerekse soyut bağlamda ele alan çeşitli sınıflamaların ışığında, bu tür çalışmalarda somut/soyut ikilisinin beraberce yer alması gerektiği görülmektedir. Birbirini tamamlayan bu iki öge bir diğeri olmaksızın zayıf kalır. Kaldı ki varoluş hem felsefi düzeyde, hem de günlük gerçeğin mekanında bulunur. İnsanın bulunduğu her ortamda, her türlü ölçekteki mekan seviyesinde varoluştan sözedilebilir. Dış dünyanın gitgide artan yıkıcı koşullarına birey hem somut hem soyut düzeydeki varoluşla karşı koyabilecektir. Varoluş mekanının yapısını

irdeleyen bu sınıflamalar ise insan/madde, insan/mekan, insan/insan arası ilişkilere yeni sesler getirirler.

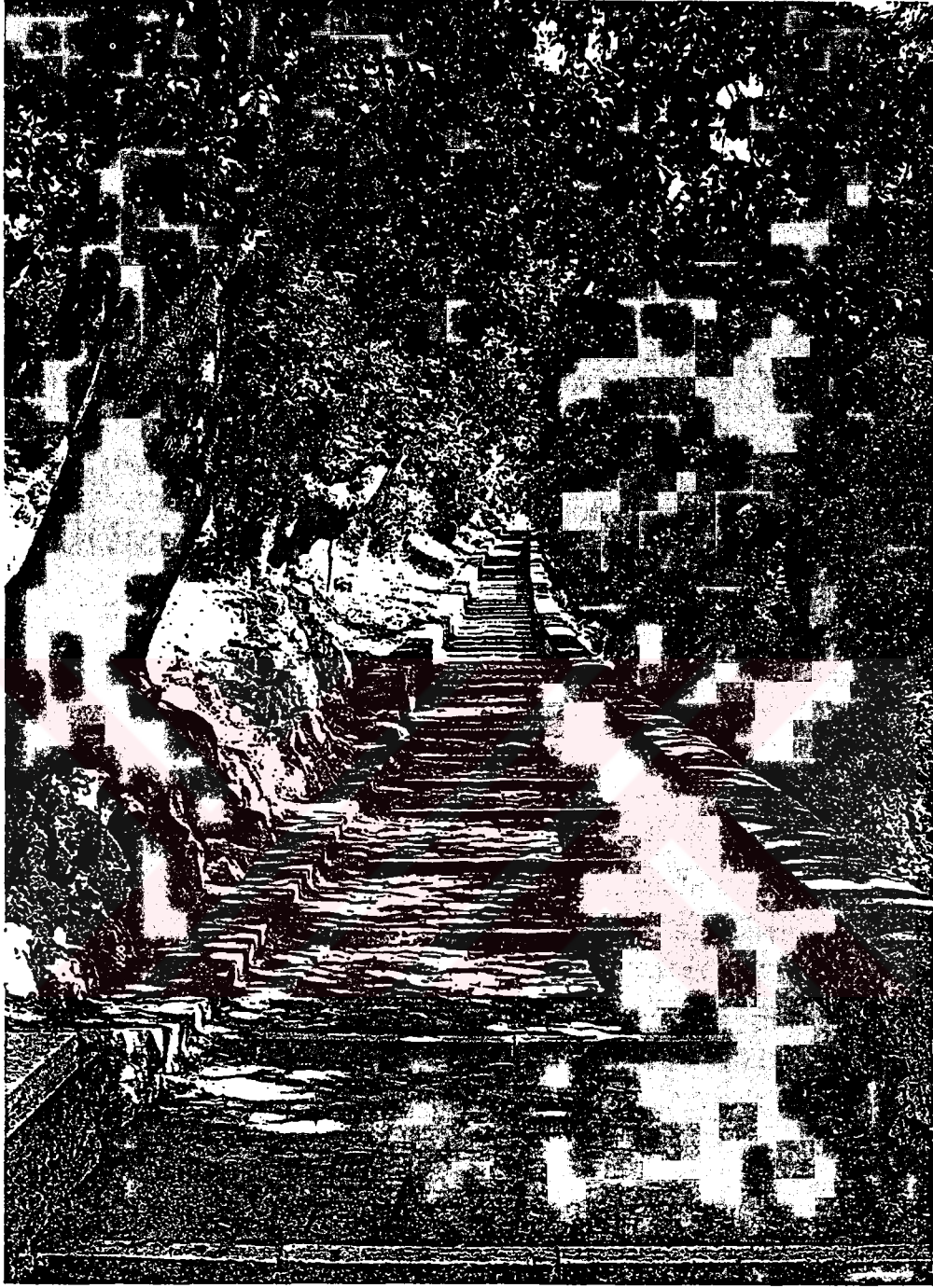
1.5. Bir varoluş mekanı olarak aks

İnsan varlığını yalnızca mekanda sürdürebildiğine göre varoluşun anlamını da mekanda kavrar. Tanımsız, yön­süz bir dünyada sahipsiz ve boşluktadır. Ancak doğru yönlenmelerle varoluş mekanı ulaşır ve hayatın amacını yakalar. Bu bağlamda "aksiyal mekan" yönlenmelerle arayışını sürdüren insana yardım eder, kimliklenmesine katkıda bulunur. Aslında bir tür varoluş mekanı olan aks sayesinde birey "nereden gelip nereye gittiğini" daha iyi kavrar.

Eski çağlardan beri insan çevresiyle yaşamsal ilişkiler kurabilmek için çabalar. Amaçlarını dışa vurmak isteyen birey mekan kavramında dinamik bir denge arayışı içindedir. Norberg-Schulz (1972, s. 9). Zamanın başlan­gıcından bu yana kişi yer yaratmanın varolmanın kaynağını ifade ettiğini kabullenmiştir. Aslında zaman bir "olay" (phenomenon) değildir, ama olaysal ardışıklığın ve değişimin bir düzenidir. Hayat "harekettir", böylece "yöne ve ritme" sahiptir. Zaman boyutunu somutlaştıran "yol" bu nedenle temel varoluş sembolüdür. Norberg-Schulz (1984, s. 50-56) (Şekil 1.5-1).

Lynch'e göre yollar (paths) gözlemcinin alışkanlıkla, fırsat buldukça uzunluğu boyunca potansiyel olarak hareket ettiği hatlardır. Cadde, yürüyüş yolu, transit yol, kanal, tren yolu v.b. olabilen bu hatlar pekçok insanın imajındaki dominant kent elemanıdır. Lynch (1960, s. 47).

Lynch'in "fırsat buldukça ve potansiyel" olarak hareket eden gözlemci betimlemesine Norberg-Schulz "ideal olarak" hareket edeni ekler. Düzenlenen aks aslında "gerçek hareket" için düşünülmemiştir. Aks pekçok elemanı arasında toplayan, birleştiren ve çoğunlukla bunları daha geniş bir bütüne bağlayan sembolik bir yönü temsil eder. Buna rağmen "yol" ve "aks" sık sık aynı olguyu ifade ederler. Somut yol ya da soyut aks yatay olduğu kadar düşey bileşenlere de sahiptirler. Norberg-Schulz (1972, s.21-26) (Şekil 1.5-2).

Şekil 1.5-1. Bir varoluş sembolü olarak aks. Norberg-Schulz (1984, s.12).

İnsanın somut eylem dünyasını yansıtan yatay yöne karşılık düşey yukarı çıkış ya da düşüşü yansıtır. Gerçeğe uzanan bir tür yol olan düşey hat "axis mundi"yi oluşturur. (Şekil 1.5-3). Serlio "düşey kolonu" insanın yaratma gücünün ifadesi olarak yorumlar. Aslında yatay/düşey ikilişi doğrudan insan ele alınarak irdelenebilir. Bollnow'un da belirttiği gibi ayakta

duran kişi yeryüzünde bir statü kazanır: dünyaya karşı bağımsızdır, dünyayı ve kendini şekillendirebilir. Oysa yatıp uyurken bu pozisyonu terk eder: kendisini tamamen dünyaya verir. Sonuçta kişinin çevreye, yeryüzüne hakim oluşu, oturduğu yerden kalkıp, amacıyla belirlenmiş bir yönde, yol boyunca ilerlemesiyle, seyahatiyle gerçekleşir. Norberg-Schulz (1972, s. 21-26) (Şekil 1.5-4).

Şekil 1.5-2. Aks ya da yol.

Bu yol tutkusu Kıpti mitolojisiinde de yer alır. Nuh tufanı ertesinde kayıklarda, bir ufuktan öteki ufka giden, özgürce gezen insanlar, suların çekilmesinden sonra yerleşik düzene geçerler. Sandalı ev yapıp toprağa demir atarlar, hürriyetlerini zincire vururlar. Bazıları aynı yerde kalmayı onurlarına yediremeyip sınırsızlığa özlem duyar. Kayıklarına tekerlek takıp sulardaki gezintiye karada devam ederler. Seyyarlıktan taviz vermeyen çingeneler ebedi "yol tutkunu" olmuşlardır. Uluengin'e göre "yol tutkusu",

tarihsel ve sosyolojik açıdan "bireysel ve kolektif" olmak üzere ikili bir karakter sunar. "Bireysel yol tutkusu" yerleşik toplumlarda yaşayan insanların "ötekini" keşfetmek arzusunu, bilinmeyeni öğrenmek dürtüsünü içerir. Bir trans-sibiry ekspresinde satranç oynamak, nehir deltasından Şangay'a inmek, eski bir otomobilin direksiyonunda mavi cazlar dinleyerek 63 numaralı yolu takip etmek rüyalarını kapsar. "Kolektif yol tutkusu" ise bir bütün olarak gezgin olan bazı millet ve kavimlerde görülür. Çeşitli nedenlerden dolayı neredeyse genetik olarak göçebedirler. Tarihi konjonktürde şüphesiz ki Türkler de bu sınıflamaya dahildir. Ancak kolektif yol tutkusu, bireysel keşfetmek dürtüsüne değil kolektif fethetmek içgüdüsüne dayanır. Göçebe kökenli toplumlar bilmeyi değil, hükmetmeyi hedeflerler. Uluengin (1992, s. 14).

Şekil 1.5-3. Düşey aks: "axis mundi".

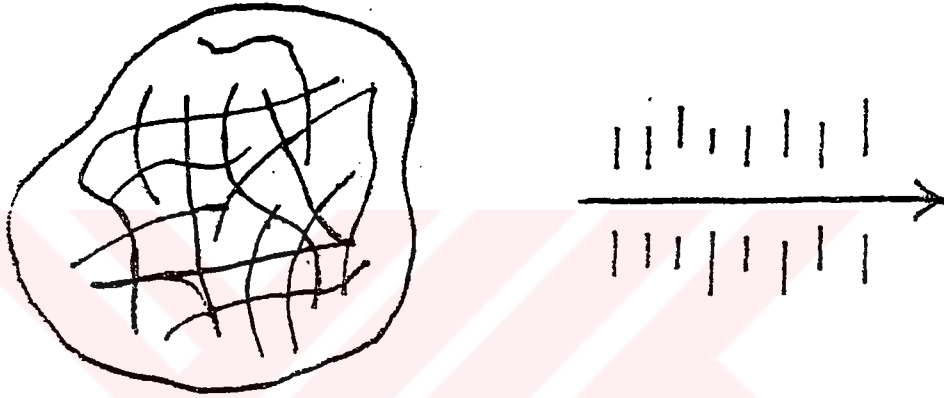
Aslında bireysel yol tutkusunu "keşfetmek" dürtüsüne bağlayıp, kolektif yol tutkusunu sadece "hükmetmek" bağlamında ele almak sert bir bakış açısı oluşturuyor. Temel amacı hayatlarını sürdürmek olan Kızılderiler, Orta Asya Türkleri v.b. göçebe toplumlar, aslında öncü gönderme şansları olmayan varoluş anlamını yakalamayı başarmış bir grup izlenimi sunarlar.

Tarihin en önde gelen kolonilerini kuran İngilizler, İspanyollar v.b. uluslar ise egemenlik amacıyla hareket etmişlerdir. Geri dönme şansına sahip öncülerin de yardımıyla keşifler yaparak pek çok yere hükmetmişlerdir. Sonuçta keşfetme ve hükmetme dürtülerini tamamen birbirinden ayırmak doğru bir tavır değildir. Büyük keşifler koloni devletine zemin hazırlarken, yaşamsal gereksinimlerle bir yerden diğer bir yere özel bir yönelme sistemiyle hareket eden göçmenler zamanla yerleşerek egemenlik kurmuşlardır.

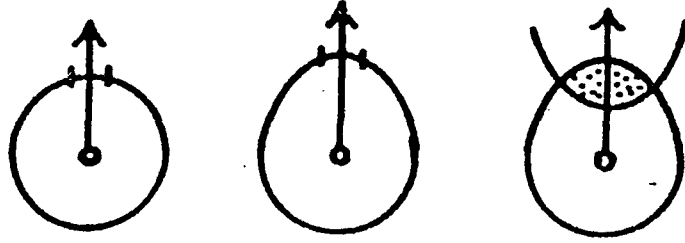
Şekil 1.5-4. Çevreye hakim oluş: aksta seyahat. Belge (1993, s.92).

Bu bağlamdan hareketle yönelme şemasının temel elemanlarının bileşimleri irdelenebilir. Göçmen insanlarda "bölge" (domain) ön plandadır. Yollar özgürlükleri için bir araçtır, içte daha serbesttirler. Ama yer kavramları az gelişmiştir. Erken tarım uygarlıklarında "merkezi" ve "kapalı" bir alan çevresinde kapalı bir hayat sürülür. Yollar, daireseldir, dıştaki bir hedefe yönelmezler, içteki hareketi karşılarlar. Oysa Eski Mısır'da yol temel semboldür. Spengler'in de belirttiği gibi dar hayat yolu ölümden önceki kaddedir. Mısır da bölge Nil vadisidir. Ama doğası gereği yol (aks) olarak tanımlanabilir. Bu temel elemanların bütünlüğü anlamlı uygarlıklar yaratır. Norberg-Schulz (1972, s. 24) (Şekil 1.5-5).

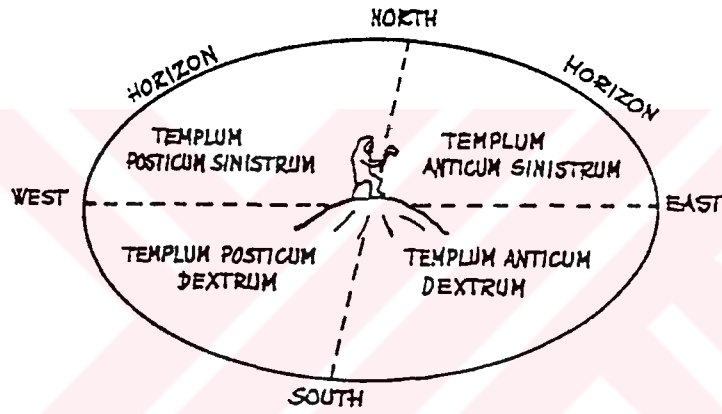
Şekil 1.5-5. a. Erken tarım uygarlıkları; b. Mısır. Norberg-Schulz (1972, s.24).

Yönelme şemasının elemanlarının girişimi sonucu bir iç/dış problemi oluşur. Bu topolojik ilişki ise varoluş mekanının temel özelliğidir. Kapalı bir form içine girme isteği uyandırır, böylece de bir yön yaratılır. Bachelard iç'in bir hapis olmaması amacıyla iç/dış arası bağlantılar gerektiğini savunur. İçi dışa bağlayan "yön" topolojik eğriden daha güçlü olan geometrik doğru (straight) hattı vurgular. Yönle etkilenen yer dışa doğru gerilir. Aynı zamanda dış da içe doğru ilerlediği için bir tür geçiş alanı oluşur. Bu açılış varoluş mekanındaki sürekliliği gösterir ve yerin çevresiyle etkileşiminde "ne olmak istediğini" sorgular. (Şekil 1.5-6). Aslında doğal strüktürün bir parçası olan yer zaten yönelmiştir. Mahallelere bölünen eski kent "dört açılışla" çevreleyen dünyanın bir parçası olur. Norberg-Schulz (1972, s. 22-26).

Şekil 1.5-6. Yön ve varoluş mekanı. Norberg-Schulz (1972, s.25).

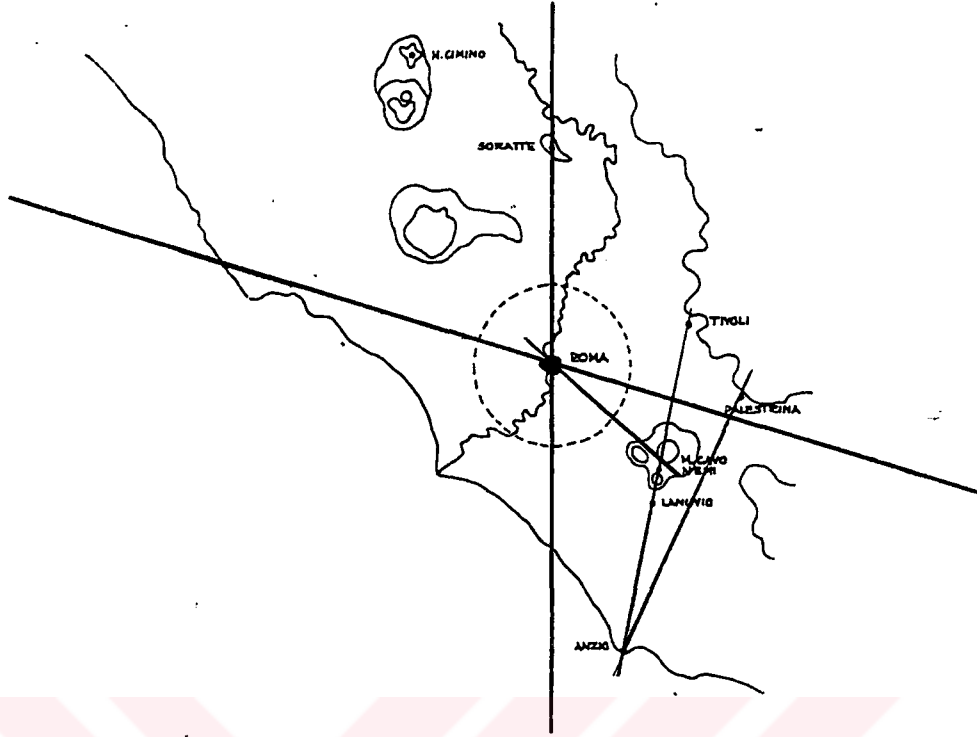
Eski Roma kentleri kesişen iki aks ile bölünürler. Bu ana sokaklardan kuzey-güney yönünde olan *cardo*, doğu-batı yönünde olan ise *decumanus* adını taşır, Timgad'daki (Cezayir) gibi bir merkez oluşturan forum ve kamu binalarının yakınında kesişirler. Kostof (1991, s. 141-142) (Şekil 1.5-7).

Şekil 1.5-7. "Cardo ve Decumanus". Norberg-Schulz (1972, s.23).

Romalı dünyanın dört parçadan meydana geldiğini ve Roma kentinin de *imago mundi* olduğunu düşünür. Müller'e göre insan dünyasını "düzensiz kaosta, düzenli kozmos" olarak algılama gereksinimi duyar. Bu nedenle de merkezi bir noktaya bağlı mekansal yönelmeyi gerçekleştirir. Norberg-Schulz (1972, s. 17).

Aslında Eski Romalı'nın, kendi kentinin dünyanın merkezi olduğu düşüncesi günümüze dek yansımıştır. Batı kökenli "tüm yollar Roma'ya çıkar" atasözü bu kentin yollarla dünyaya bağlandığını ifade eder. (Şekil 1.5-8).

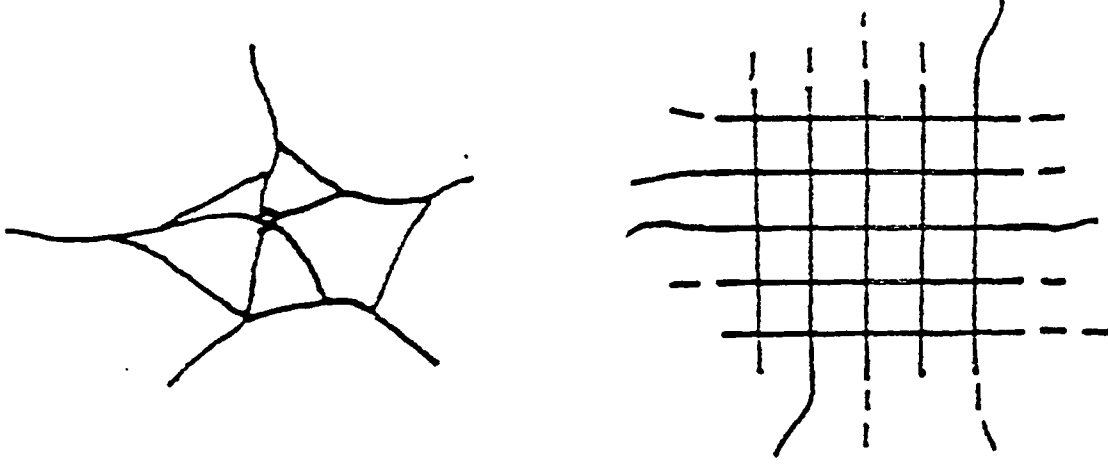
Şekil 1.5-8. Dünyanın merkezi: Roma. Norberg-Schulz (1984, s.138).

Dünyaya bağlanma yollar sistemi sayesinde pek çok yönde olabilir. Genelde bir merkez etrafında adeta bir "yıldız" oluştururlar. Yollar, vurgulu bir "eylem örüntüsü" yaratan insan hareketine bağlı olduklarından kendi aralarında da bağlanırlar. Böylece Bollnow'un da belirttiği gibi yollar eylemlerin tipine ve topoğrafik koşullarına göre değişen az çok üniform ve geometrik bir şebeke yaratırlar. Bazı yollar ise yerlere doğru ilerledikleri için yaşanırırken kimileri de bölgenin karakteristik dokusal özelliği olarak bilinirler. Örneğin Hollanda düzenli yol sistemiyle kolaylıkla hayal edilebilir. Norberg-Schulz (1972, s. 25-26) (Şekil 1.5-9).

Genelde yolun ya da aksın tamamı Gestalt'ın "süreklilik prensibine" ve bir kompozisyonda yer alan kütle veya mekan elemanlarının belli ölçüdeki benzerliklerine dayanır. Birimlerin lineer ardıcılığı şeklinde düzenlenen yerleşimler dünyanın dört bir yanındaki "folk" mimaride bulunur. Bu aksiyal örüntüler coğrafi koşullarla olduğu kadar özel çalışma tipleri ve iletişimle de belirlenirler. Norberg-Schulz (1972, s. 50-51).

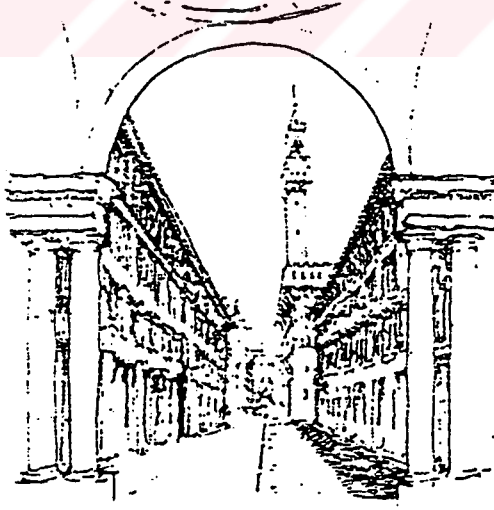
İşte bu bağlamda **aks** mimaride form ve mekanları düzenlemenin en önemli ve temel olanaklarından birisi olarak insanın karşısına çıkar. Her ne kadar hayali ve görünmez ise de bu "fiktif hat" güçlü ve egemen bir

düzenleyicidir. Mekanda iki nokta ile belirlenen aks, formları düzenli ya da düzensiz olarak biraraya getirir. Aslında simetriyi ima etse de denge arayışındadır. Temelde lineerlik şartına sahip olan aks "uzunluk ve yön" nitelikleriyle insanın yol boyunca hareket etmesini sağlar. Ching (1979, s.334) (Şekil 1.5-10).

Şekil 1.5-9. Yıldız, geometrik şebeke, karakteristik doku.

Norberg-Schulz (1972, s. 26).

Şekil 1.5-10. Aks. Ching (1979, s. 334).

Bu etkin hat pekçok ölçek seviyesinde önemli mekanlar yaratarak hiyerarşinin her yerinde bulunur. Aks, evrensel bir örüntü oluşturarak insanın hareket sistemini kolaylaştırır. Genişliği, uzunluğu, sürekliliği hep değişse de pozitif bir mekansal şebekenin ayrılmaz elemanıdır. Kriken (1983, s. 104), Aksoy (1991, s. 47) (Şekil 1.5-11).

Şekil 1.5-11. Aksiyal mekan. Kayra (1991, s.35).

Görüldüğü gibi bu önemli varoluş mekanları insanın hareketliliği sonucu yaratılırlar. Enerji dolu "fiktif aks", kuvvetleri oluşturur. Yollarla beraber doğa / insan arası özel bir ilişki ve işbirliği kurulur. Baker (1989, s.22) (Şekil 1.5-12).

Şekil 1.5-12. Aks-doğa-insan arası işbirliği. Gündüz (1992, s.89).

Hareket içindeki bireyin, tek ya da tekrarlanan günlük geliş gidişleri çevre imajını güçlendirir. Yol boyunca kişiyi çevreleyen dünyayı, geometrisi, mekansal ve formel özellikleriyle, olayları ve anlamlarıyla açığa vururlar. Yol yalnızca "bir yerden başka bir yere gitmek için kolaylaştırıcı araç değil, aynı zamanda insanın görünen ve yaşanan şeyleri kavraması ve kendisini daha geniş topluluğa yerleştirmesi için eşsiz bir olanaktır. Yol deneyimi dinamiktir. Bu dinamizm yolla ilgili fiillerde de kendisini vurgular: yürümek, arayıp bulmak, geçmek, gelmek, gitmek, durmak, devam etmek, girmek, çıkmak, keşfetmek, dalmak v.b. yüklemeler yol üzerinde süregelen yaşantı zenginliklerini aktarır. Meiss (1992, s. 156-158) (Şekil 1.5-13).

Aslında tüm bu sıralanan eylemleri kendi bünyesinde toplayan "yürümek", yol sisteminin ardışık deneyimleri boyunca hareket etmektir.

Zaten yolun kendisi Rose'un da belirttiği gibi gözlemcinin hareket ettiği, süreklilik sunan ardışık mekanlardır. Mitropoulos (1975, s. 202).

Şekil 1.5-13. "Yol dinamiktir". Kayra (1991, s.64).

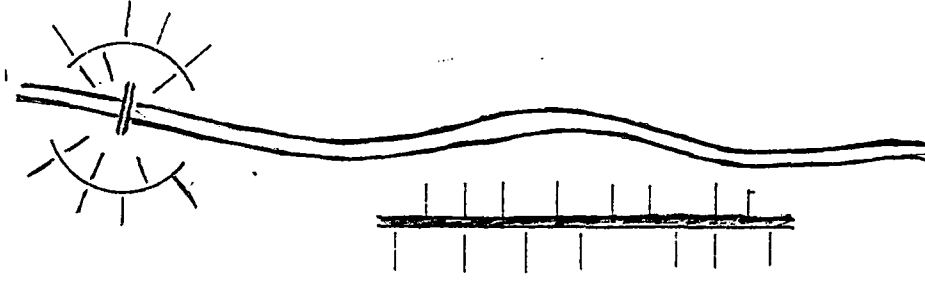
Bu yaşantı zenginliği çerçevesinde yol (path) sınırları bazen yavaşça bazen de aniden geçer. Bu nedenle "yol" fikri hep "değişimle" adeta özdeşleşir. Her değişimde çıkış noktasına, geçmişine, amaçlarına ve geleceğine bağlı olarak insan kendisini "yerleştirmek" gereksinimi duyar. Bu bağlamda yaşanan deneyimler, "bilinmeyi" hata yapma riskleri olmadan yok ederler.

İnsan yol sayesinde "bilinmeyen bölgelerde" seyahat edebilir. Her ne kadar kişinin kullandığı işaretler konusunda çok az şey biliniyorsa da anoloji ile benzer durumlara hakim olunur. Zihin haritası (mental map) geniş ölçekli çevrelerde yerleşmeye yardımcı olur. Kentlere yapılan seyahatlerde edinilen birikim, yeni durumlarla karşılaşmayı ve ilerlemeyi sağlayacak arketipleri ve mekansal organizasyonu kavramakta önemli rol oynar. İnsan arketipler sayesinde bilinmeyen mekanda yönlenebilir. Bu bağlamda "öklidyen" olmaktan çok "topolojik" düzende genel bir formülasyon yapılabilir. Aslında kişi sokağın nereye gittiğini görmeden de süreklilik, yön özelliklerini, şebeke içindeki elemanların karakteristiklerini bilir. Böylece yeri geldiğinde insan "kendi yolunu" düzeltir. Meiss (1992, s. 156-161) (Şekil 1.5-14).

Şekil 1.5-14. Yöneliş. Türkmen (1993, s.135).

Doğa da varoluş mekanı gibi yönler içerir. Ama bu yönleri daha somut bir biçimde belirleyerek kişinin varoluş amacını kavramasına yardımcı olur. Aslında insanın doğadaki hareketleri kısıtlıdır ve yollar "en kısa mesafe düz bir hattır" gibi matematiksel kuralları izlemezler. İşte bu bağlamdan hareketle Lewin olası hareket mekanını **hodolojik mekan** kavramında irdeler. Norberg-Schulz (1972, s. 22). Bu çalışmasında yaşam mekanının yapısını sorgular, hedef (goal), tercih edilen yol, sınır, (barrier) ve benzeri bir dizi kavramı geliştirir. Jonge (1968, s. 10-11) (Şekil 1.5-15).

Şekil 1.5-15. Hodolojik mekan. Norberg-Schulz (1984, s.171).

"Hodos" Yunanca'da yol anlamına gelir. Hodolojik mekan sert hatlardan çok, seçilmiş yolları içerir ve topoğrafik şartlara göre belirlenir. Ayrıca alanlar arasındaki "kısa mesafe, güvenlik, minimum iş" v.b. istekleri temsil eder. Topoğrafik şartlara göre belirlenen bu istekler üniform olduklarında ve özel insan eylemi durumu etkilemediğinde "hodolojik mekanda" geometrik yöne denk düşmeyen yönler seçmek zorunda kalan insanların şehir içindeki hareketi de incelendiğinde, aynı yere ulaşmak isteyen bireylerin farklı yolları tercih ettikleri görülür. Norberg-Schulz (1972, s. 22) (Şekil 1.5-16).

Şekil 1.5-16. Farklı yol tercihleri. Norberg-Schulz (1984, s.171).

Gerçekte seçilen hedefler ve hedeflere göre tercih edilen aks / yol, yönlenme değerini ve kişinin tutumlarını da içeren pek çok etkene bağlıdır. "Tercih edilen yol" ulaşılacak hedefe en kısa, en ucuz ya da en zevkli hat

olabilir. Jonge (1968, s. 10-11). Sonuçta hodolojik mekan hayatın anlamına varılan tıpkı Ortaçağ sokak ve meydanlarındaki gibi insanları toplayıp özel bir yer olabilir. Hodolojik mekanda kişi güvendedir ve varoluşun anlamını yakalar. Mitropoulos (1975, s. 204) (Şekil 1.5-17).

Şekil 1.5-17. Hodolojik mekanda güven. Norberg-Schulz (1984, s.63).

Hangisi seçilirse seçilsin, görsel açıdan her yol sürekliliğiyle kendini vurgular. Aslında mekanlar referans elemanları, hatta sınırlarıyla tanımlanırlarsa da yol "lineer bir dizi" olarak hayal edilir. Herşeyden önce hedefe doğru takip edilmesi gerekli yönü gösteren yolda yolculuk boyunca olaylar gelişir. Böylece yol kendi karakterine sahip bir olgu olarak yaşanır. Yol boyunca gerçekleşenler ve geride bırakılanlar "çıkış noktasına" eklenir. Bazı durumlardaysa yol "aks" rolünü üstlenir. Bu durumda hedef daha az önemlidir. Ama Lynch'in de belirttiği gibi insan "yolların nereden gelip nerede bittiğini bilmeyi sever." İncil'de "başlangıçta, Tanrı gökleri ve yeri yarattı" sözleriyle insan varoluşunun da başı olduğunu vurgulanır. Zaten net ve bilinen başlangıç ve sona sahip yollar daha kuvvetli bir kimliğe sahiptirler. Norberg-Schulz (1972, s. 22-24) (Şekil 1.5-18).

Şekil 1.5-18. Net ve bilinen bir sona sahip bir aks. Kostof (1985, s. 302).

Kişi nerede olduğunu (konumu) nereye gittiğini, hedefinin yol ve uzaklığını başlangıç ve sonu belli yol / aks ile daha rahat belirler. Hareket halinde iken geçtiği mekanın kurgusu da yönlenmesine katkıda bulunur. Mitropoulos (1975, s. 200) (Şekil 1.5-19).

Şekil 1.5-19. Yönlenmeye yardımcı: doku. Norberg-Schulz (1975, s. 259).

Yollar sistemi, insanın hareket olasılıklarını, dünyasının düzenini ifade ederler. Yer ve yol arası ilişki ise merkezleşme ve lineerlik arasındaki ikilemi (dichotomy) yaratır. Doğu kökenli merkezleşme "sonsuz dönüş" simgelerken, bir yere ait olmayı vurgular. Oysa lineerlik harekettir: dünyaya açılışı, fiziki ya da entellektüel dinamizmi ifade eder. Başı sonu tanımlı olan sürekli hat özel bir varoluş mekanına dönüşür. Bu bağlamda Dittmar, her ne kadar eski Roma'da her iki imaj birlikte yer alsa da, merkezi imajın Doğu Avrupa'da, lineerliğin ise Batı'da daha dinamik girişimlerinde görüldüğünü savunur. Norberg-Schulz (1972, s.22-25).

Sonuç olarak yollar topoğrafik koşullarla beraber insanın çevre imajında değişen yoğunlukta "bölgeler" yaratır. Norberg-Schulz (1972, s.22-28). Doğa içindeki bu yollar yerleşimleri bağlar. Bu yollar ve yerleşimler ise doğayı kültürel bir çerçeveye dönüştürürler. Norberg-Schulz (1984, s. 10) (Şekil 1.5-20).

Şekil 1.5-20. Yolların ve yerleşimlerin doğayı kültürel çerçeveye dönüştürmesi. Norberg-Schulz (1984, s. 63).

Görüldüğü gibi insanın varoluşun anlamını yakalamasında **aksiyal kurgu** ön planda yer alır. Sürekli hareket halinde olan kişi çevresinde dinamik bir şebeke (network) oluşturur. Bu zengin örüntü bireyin hem kendini tanımlamasına, kimliğini bulmasına yardımcı olur, hem de yönlenerken çevreye hakim olmasını sağlar. Kişinin içinde bulunduğu ruh haline göre seçilen hedef ve bu hedefe ulaşan aksın (yol) karakteri de değişebilir. Ama bu özel kurgu farklı biçimsel özelliklere sahip olsa da insanın yönlendirilmesinde, bir yerden başka bir yere gitmesinde baş rolü üstlenir.

Aks, üzerindeki eylemlerle anlam kazanır, güçlenir, zengin bir karaktere sahip olur. İnsanın hareketi aksı daha da algılanabilir kılar. Aksiyal mekan / insan hareketi yeryüzünde etken bir kurgu oluştururlar.

BÖLÜM 2: KÜLTÜREL ÇEVREDE AKSIN ANLAMSAL BİÇİMLENİŞİ

İnsan varoluşunun en kesin göstergesi olan aks bireysel olduğu kadar, toplumların da varoluşlarında önemli rol oynar.

Kurulan medeniyetlerin gelişimi ve doğaya egemen olmalarına katkıda bulunur.

Bu bölüm çerçevesinde aksların ilettikleri mesajlar, biçimleniş etkileri ele alınacaktır. Öncelikle kültür sistemi ve aks, daha sonra da kültürel çevrede aks ve sembolizm çerçevesinde aksiyal kurgunun anlamsal özellikleri incelenecektir.

2.1. Kültür Sistemi ve Aks

Mimarinin temel eylemi, çevrenin davetini anlamaktır. Norberg-Schulz (1980, s.83). Bu davetle mimari bir etkenler topluluğu sonucu oluşur: bu etkenler insanın çevresiyle olan ilişkilerinin ortaya koyduğu verilerdir. Yücel (1971, s.5). Mimarinin sınırlarını ise hizmet ettiği kültürün sınırları oluşturur. Wilson'un da belirttiği gibi çizilen çerçeve içindeyse hem yaşantıların dopdolu geçmesini sağlayacak mekansal düzen oluşturulur, hem de bu deneyimleri çevreleyen, algılanabilir bir sunuş düzeni hayata aktarılır. Böylelikle mimari, nesnelerin ne yapması gerektiğini söylemeden, ritmiyle duyguları çevreler. Baker (1989, s.12-13, 39).

Gerçekte mimarlık arketiplerden bu yana insan ve toplum yaşamı ile her düzeyde ilişkili karmaşık bir olgudur. Kuban (1990, s.16). Bu özel yapı eylemi temelde üç faktörden etkilenir:

- Çevre koşulları
- Fonksiyonel istekler
- İçinde bulunduğu kültür.

Mimariyi anlamanın yolu bu üç faktörün incelenmesinden geçer. Baker (1989, s.37-39).

Bu bağlamda Yücel de mimariyi etkileyen etkenleri üçlü bir sınıflama içinde sunar:

- Kozmik etkenler: insandan bağımsız olan tüm güç ve birimler
- Beşeri etkenler: insanı niteleyen tüm özellikler
- Kültürel etkenler: insan tarafından oluşturulan tüm eylem ve biçimler. Yücel (1971, s.8).

Aslında binaların formunu en iyi açıklayan tüm bu faktörlerin etkileşimidir. Ama Rapoport sosyo-kültürel faktörlerin daha önemli olduklarını ve dikkatle ele alınırsa daha iyi anlaşılacağını savunur. Rapoport (1979, s.3).

Rapoport'un bütüncül bakış açısı ile insan-çevre ilişkilerinde kültür:

- tipik bir grubun yaşama şeklidir.
- sembolik kodlarla oluşmuş bilişsel şemalar, semboller ve anlamlar setidir.

-ekoloji ve kaynaklarla ilgili olarak hayatta kalabilme için uyum sağlama stratejileri setidir. Turgut (1990, s.32).

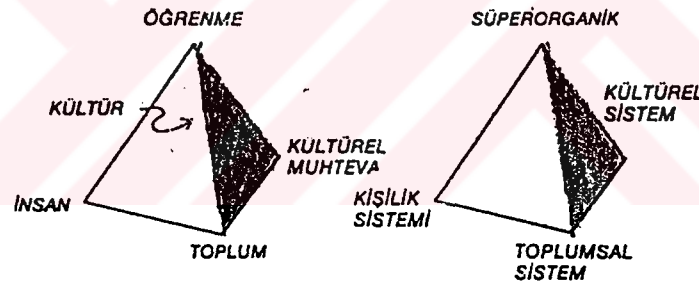
Aslında kültür Leanger'in de vurguladığı gibi insan varlığının eylemlerinden oluşur: kesişen, girişen eylemlerin sistemi olup sürekliliğe sahip fonksiyonel bir örtüdür. Baker (1989, s.38).

Bu bağlamdan hareketle Rapoport kültür olgusunu geniş zamanlı ele alır. Kültür ve insan davranışı arasındaki ilişkiyi dünya görüşü, inanışlar,

değerler, imge / şemalar, yaşam şekilleri, eylemler zinciri olarak soyuttan somuta uzanan bir süreç kapsamında açıklar. Turgut (1990, s.45).

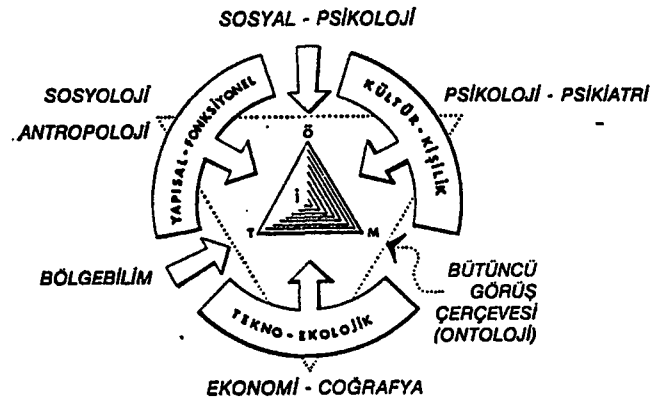
Herskovits kültürün en basit ve geniş anlamdaki tanımını yaparak "insan yapısı çevre" olarak betimler. Tylor'a göre ise kültür, öğrenilmiş, korunmuş ve öğretileri, eğitimle yeni kuşaklara aşılana değerler bütünüdür. Hall (1973, s. 20-22). Bu bütün bilgi, sanat, ahlak, gelenekler gibi yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir olgudur. Güvenç (1985, s.110).

Aslında Güvenç'in de belirttiği gibi "insanın her yarattığına kültür" denilir. Bu genel tanımın yanında herkesin uzlaştığı bir spesifik tanım yapmak çok daha zordur. Çünkü insanı insan yapan bu zengin ve değerli olguyu uzmanlar farklı algılarlar. Güzel sanatlarla uğraşanlar, "icra ettikleri sanatı"; biyolog ve teknologlar "üretmek, çoğaltmayı"; günlük dilde ise eğitim/öğretim süreci ile bu sürecin kazandırdıklarını, bilim adamları ve felsefeciler insanın ve toplumların yapıp öğrenerek kazandığı tutum, davranış ve değerleri kısaca "medeniyeti" kültür anlamında kullanırlar. Güvenç (1984, s.100) (Şekil 2.1-1).

Şekil 2.1-1. Kültür: a. Tylor piramidi b. Canlı üstü varlık alanı.
Güvenç (1985, s.112).

Tüm bu farklı kullanış ve anlayışların ortak paydasında eğitim ve öğretim süreci bulunur: bilim ve meslek dallarında insanların edininip öğrenebileceği "her türlü beceriye" kültür denir. Sonuçta "kültür", öğretim süreci ile kazanılan içerik, eğitim ise bu kültürel içeriği bireye kazandıran edinme-öğrenme sürecidir. Kimi batılı düşünürler kültürü, okulda öğrenilenleri unuttuktan sonra geri kalan olarak tanımlarlar. Güvenç (1985, s.111) (Şekil 2.1-2).

Şekil 2.1-2. Kültür kavramına temel yaklaşım alanları. Güvenç (1985, s.104).

Çeşitli tanımları sunulan kültür, bireyle ilişkisi yönünden de ele alınacaktır.

- İnsanlar benzer çünkü kültürleri benzer,
- İnsanlar farklıdır çünkü kültürleri farklıdır,
- İnsanlar değişir çünkü kültürleri değişir. Güvenç (1984, s.90-95).

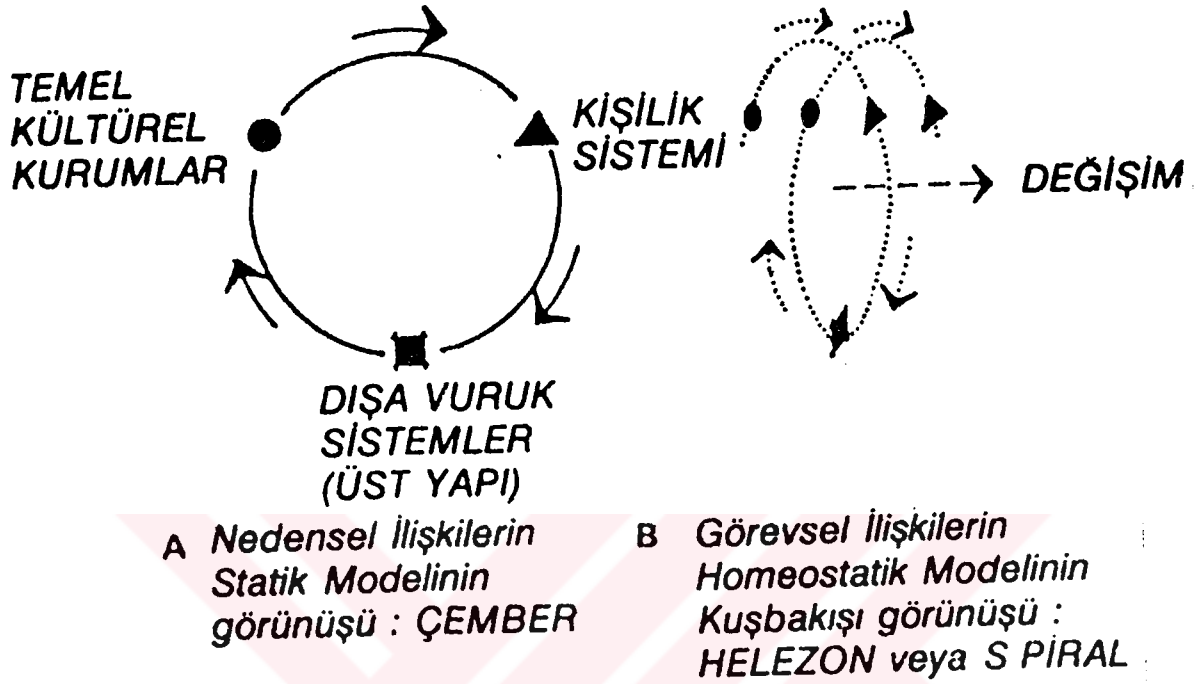
Tüm bunların nedeni Childe'in de belirttiği gibi insanın kendi yarattığı kültür dünyasının ürünü olmasında yatar (Şekil 2.1-3). Atalarının yaratıp insana miras bıraktıkları kültür, insanı yaratırken, insanın o mirasa katkılarıyla birlikte gelecek kuşaklara aktarılır, onları yaşatır. Kültür, tıpkı tüm canlı varlıklar gibi yaşar, gelişir, değişir ama ölümsüzdür. Ölümlü (canlı) insan, bu sürekli zincirin hem yaratıcısı hem de yarattığı olarak "ölümsüzlüğe" ulaşır. Kültür, canlı üstü olmasına rağmen metafizik yani fizik ötesi bir varlık değildir: canlı bir varlık olan insanla birlikte yaşar, gelişir yani değişir. Güvenç (1985, s.112-113).

Bu bağlamda kültürün:

- Bir toplumun veya tüm toplumların birikimli uygarlığı,
- Belli bir toplumun kendisi,
- Bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesi,
- Bir insan ve toplum teorisi olduğu söylenebilir.

Tüm bu görüşlerden yola çıkarak kültür daha geniş olarak ele alınabilir: olaylar ve şeyler, insan organizması ile ilişkili içerikleri ile ele alındıklarında davranışı oluştururlar; insan organizması ile ilişkileri

açısından değil, birbirleri açısından ele alındıklarında tanım olarak kültürdürler. Sonuç olarak kültür, insan dışı bir içerikle ele alındığında sembolleşmeye bağlı "şeyler ve olaylar"dan oluşan bir sınıfa verilen bir isimdir. Yürekli (1980, s. 46-47).

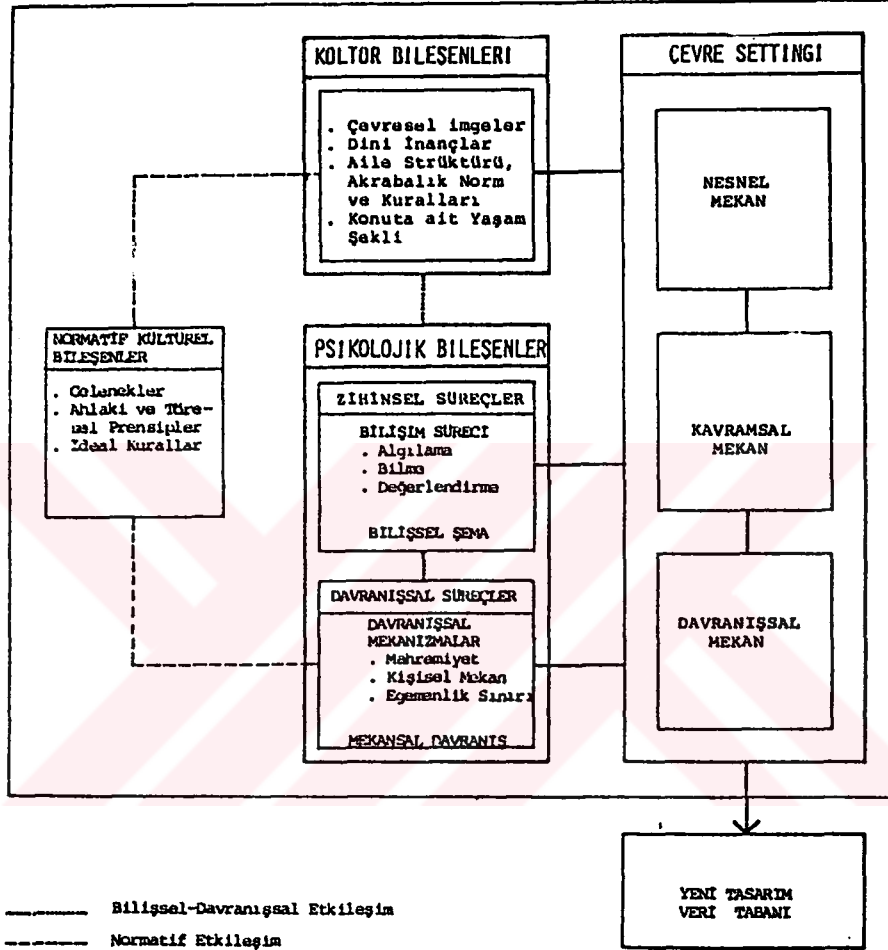
Şekil 2.1-3. a. İnsanın kişilik sistemi ve kültürel değişimi
b. Kültürün yeri. Güvenç (1985, s.112).

Altman, bu temel özelliklerden yola çıkarak kültürün "inanç ve algılamalar, değer/normlar, grup/toplum davranışları ve alışkanlıkları seti" olduğunu belirtir. Belirli bir grup tarafından ortak görüş olarak paylaşılan kültür, hissediş ve davranışları da belirler. Eğitim ve sosyalleşme ile kültür olgusu kendi kendisini korur. Böylece ortak inanç-değer ve davranış biçimleri bir kuşaktan diğerine aktarılır. Aslında kültür fiziksel çevrede belirir: konut, yerleşme ve tüm insan yapısı çevrenin "kültürel değerleri" yansıtırma olgusu vardır. Turgut (1990, s.32) (Şekil 2.1-4).

Kültürün gelişimi ortak sembol sistemlerinin varlığına dayanır: kültürel değerlerin bütünlüğünün yeterli olması ortak sistemlerin varlığına bağlıdır. Norberg-Schulz (1972, s.32).

İnsan dışı içerikle ele alındığında sembolleşmeye bağlı şeyler ve olaylardan oluşan kültürün, kültür sistemi olarak tanımlanabilmesi Hall'e göre üç özellikten dolayı gerçekleşir:

- Diğer yaşayan, gelişmiş canlılarla geniş olarak paylaşılan ortak aktivitelerden oluşması,
- Diğer sistemlere başvurulmadan kendi içinde analizi mümkün olan ve daha karmaşık üniteler oluşturabilecek yalıtılmış elemanları içermesi,
- Yapısının kültürün diğer kısımlarına yansımaları ve kültürün de diğer kısımları yansıtması.

Şekil 2.1-4. Kültür-insan-mekan etkileşim sistemi. Turgut (1990, s. 52).

Parsons'a göre kültür sisteminin temel biçimleyicileri, birçok kuşağı kapsayan devirlerde değişir. Her zaman büyük kitlelerce paylaşılan bu sistem asla bir ya da birkaç kişiye özgü değildir.

Toplumun sağlam temellere oturması açısından önemli bir rol üstlenen kültür sisteminin, kuşaktan kuşağa yüzyıllarca değişmeyen prensiplere bağlanması esastır. Yada (1944, s.60-64).

Kültür sisteminin temel işlevi örüntü oluşturmaktır. Bu açıdan kültür sistemi-çevre ilişkisi ele alındığında çevrenin biçim özellikleri, bu ilişkinin özünü oluştururlar. Çevrenin bu biçimsel özelliklerinin oluşumunun incelenmesi ise kişilerde oluşan çevreye ilişkin değerler, imajlar ve semboller ile teknolojinin ele alınmasıyla gerçekleştirilir. Yürekli (1980, s.47-48).

Formlardaki büyük çeşitlilik, yaşam biçimi ya da yaşam yerini belirleyen etkenin iklim, bölge veya malzeme olmadığını açıkça ortaya koyar. Farklı iklim yörelerinde aynı tipte binalar olabildiği gibi, aynı iklim bölgesinde yaşayan farklı kültürler farklı bina tipleri ortaya koyarlar. Rapoport (1969, s.48-49).

Aksiyal kurgu ele alındığında özellikle iki aksın merkezde dik kesişmesi ile oluşturulan yerleşim ya da binalarda farklı bitişler gözlenir: aynı dönemde, Asya'da kurulan yerleşimlerde akslar eyvanlarla son bularak adeta dışa kapalılığı tekrarlarlarken, kimilerinde aks duvarları deler geçer: özel giriş mekanlarıyla dünyaya açılır (Şekil 2.1-5).

Aslında toplumun yaşam tarzı, estetik anlayışı ve teknoloji düzeyi kültürün genel yapısını oluşturur. Tüm bunların ışığında kültür biçimleyici bir faktör niteliği kazanır. Farklı kültürlerle ait üsluplar bu biçimleyiciliğin sonucudurlar. Erkök (1992, s.37).

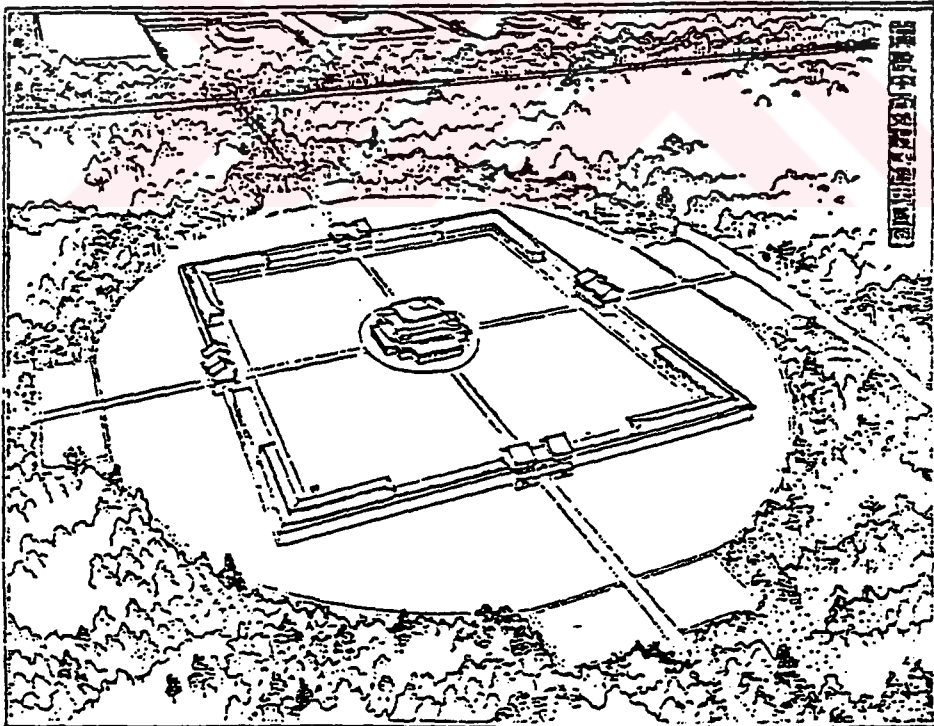
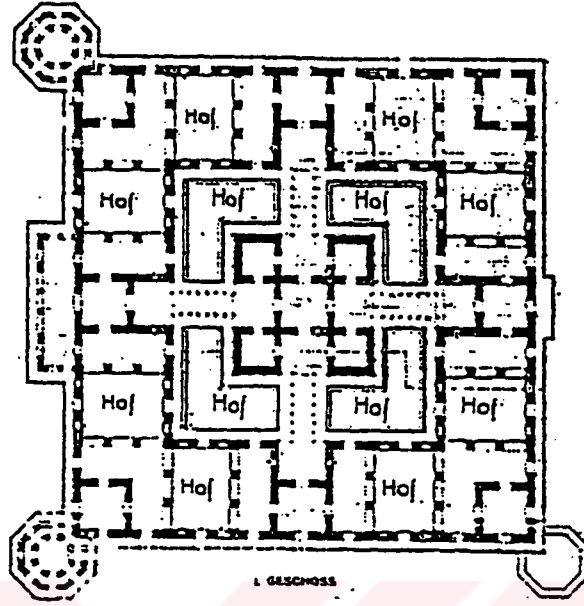
Toplumun yaşam tarzı, dünya görüşü paralelinde kültür konfor ve gereksinimlerle ilgili seçimler yapabilir: bazısı faydaya, diğerleri dine, mahremiyete önem verebilir. Rapoport (1969, s.65-66).

Bu görüşlerin ışığında "yolun" (path) farklı kültürlerde farklı doku yaratması anlaşılabilir.

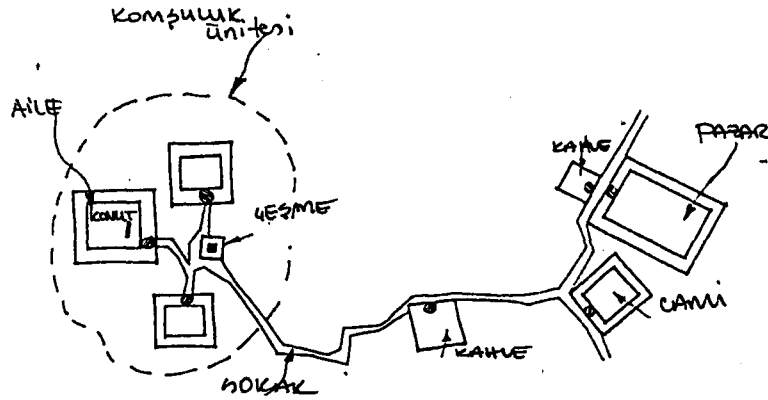
İçeriye dönük ev, dar, gölgeli sokak, üstü kapalı pazar yeri, mahallede yer alan çeşme Eğli'nin de vurguladığı gibi İslam kenti sokağının tipik özelliğidir. Kuban (1982, s.144) (Şekil 2.1-6).

Kurak bölgelerde, tarihi, yerel ve doğal deneyimin kentin sokak formuyla bütünleştiği görülür: sokak, hava hareketi, ısı alışverişi için elverişli bir akstır ve kentsel klimanın kurulmasında rol oynar. Sokakların grid örüntüsü genelde doğu/batı ve kuzey/güney yönündedir: Böylece yolun bir yarısı güneşliken diğer yarısı gölgeli olur. Ayrıca her iki tarafta yarım gün bu olanaktan faydalanır. Dar ve rüzgarlı sokaklar çok az ısı değişimlerine yol

açarlar: genelde gündüzleri gölgeli ve serin, geceleri ise ılık olurlar. Gideon (1983, s.8-13) (Şekil 2.1-7).

Şekil 2.1-5. a. Köşk, Patia; b. Malikane, Çin. Akın (1990, s.51-80).

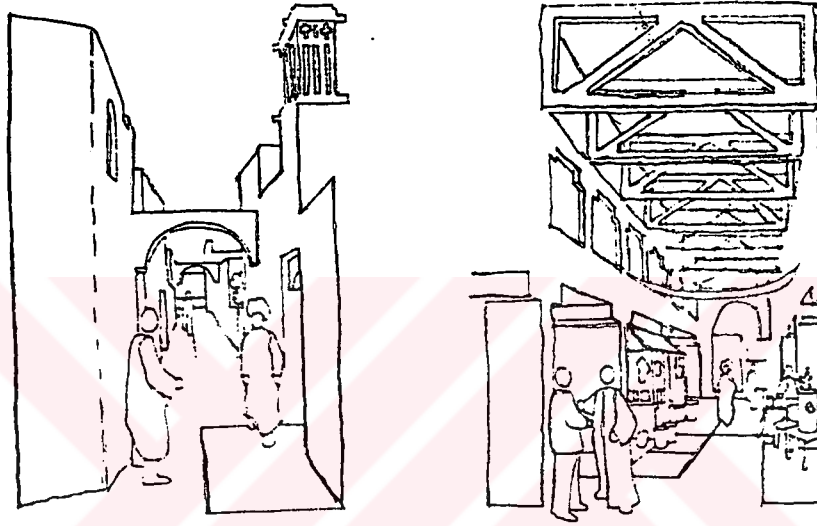

Şekil 2.1-6. İslam kenti: konut-yerleşim sistemi, İsfahan. Rapoport (1969, s.73).

Şekil 2.1-7. Sokak balkonlarla gölgelenir: kentsel klimanın kurulmasında rol alır. Giedion (1983, s.12).

Kriken ise Ortadoğu'da sokakları, gözlem noktalarına göre açıktan gizliye değişim sunan ardışık mekanlar olarak görür: kamu mekanlarından gizli alanlara ilerlenir. Sokak, duvarların ve giriş kapılarının kullanımıyla tanımlanır. Kapı, arketipsel olarak yaşamın gizli/açık yönleri arasındaki geçişi simgeler. Dış ve iç arası hiyerarşi de mekanın değişen doğası önem kazanır: kapı, ev duvarının aşılmasını sağlar, sokak aksına hareket katar. Sokak/yol, hiyerarşinin her seviyesinde bulunur. Arketipsel yol ise pazardır: geleneksel doğu kentinin lineer alışveriş alanı en çok algılanan formdur. Kriken (1983, s.98-104) (Şekil 2.1-8).

Şekil 2.1-8. a. Sokak b. Pazar yolu. Kriken (1983, s.105).

Türklerde ise cami avluları, çeşme meydanları dışında kent sokaklarında ağaç bulunmaz. Toplumsal kaynaşmayı özendiren, modern anlamda bir sosyal merkez karakterine sahip Osmanlı külliyelerinin dışında sokak kendi içine dönük kentin asıl kahramanı olan evle vurgulanır. Çoğu kez gösterişsiz, biçimi işlevsel bir yapı eyleminin sonucu ortaya çıkan Türk evi iç avlu ya da bahçe ile bütünleşir: dıştaki sokak aksına sırtını döner. Konut planlarının spontane oluşumu, aynı karakterdeki evlerin dizileri, dar, düzgün olmayan ve resimsel yol strüktürleri meydana getirir. (Şekil 1.1-9).

Nitekim islam kentlerinde bulunan çıkmaz sokak, Türk kentinde de vardır: bunlara mahallenin ana yolundan evlere uzanan özel yol aksları olarak bakmak doğru olur. Evlerin yerleştirilmesinde de gözlenebilen bireysel tutum, çıkmaz sokağı yaratan nedenlerden biridir.

Şekil 2.1-9. Türk kentlerinde sokak. Türkmen (1993, s.132).

Kent sokaklarına, alt kotların avluyu, bahçeyi, kileri, ambarı, ahırını saklayan sağır duvarlarıyla üstle, arsanın eğri büğrülüğünü düzeltmek için her yönde, alt kattan taşan çıkmaların plastiği özgün bir görüntü kazandırmıştır. (Şekil 2.1-10).

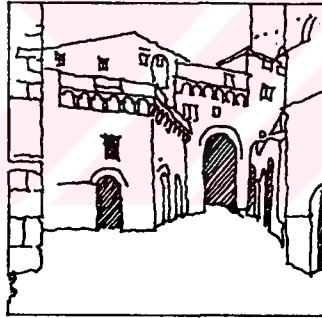
Şekil 2.1-10. Türk sokağında çıkma. Türkmen (1993, s.132).

Sonuçta aile, kent ve sokak dokusunun hücresi olarak kentin sosyal ve fiziksel görüntüsünün yaratıcısı olmuştur. Bu çok kuvvetli aile yaşamı ve zayıf örgütlenmiş kentliliğin sonucu, sokakların biyolojik örüntüsü yaratılmıştır. Kuban (1982, s.164-168) (Şekil 2.1-11).

Şekil 2.1-11. Türk sokağı. Graubner (1971, s.28).

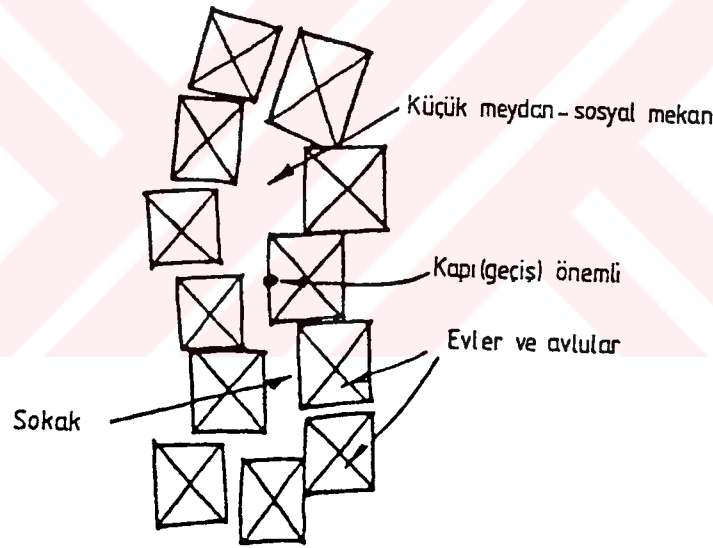
İtalya'da ise geleneksel dokuda spontane oluşmuş olsa bile sokak capcanlıdır. Evler dışa dönük ve sağır cephelerden arınmıştır: renkleri, bezeme ve süslemeleriyle odak noktası yaratırlar. Arkatlar, gerek cepheyle, gerek sokak bütününe plastik etki katarlar. Yer yer kemerli geçişlerhem sokaklar arası özel bir noktayı işaret ederler, hem de zengin perspektifler oluştururlar. (Şekil 2.1-12).

Şekil 2.1-12. İtalya'da sokak dokusu. Jeodicke (1985, s.51).

Fener incelendiğinde, bitişik nizamdaki Rum evlerinin doğrudan sokağa açıldığı görülür. Türk evinde olduğu gibi mahremiyet endişesi yoktur. Zemin katlar yükseltilir: girişteki merdiven sokak aksına yepyeni bir canlılık katar. Malzeme olarak kullanılan taş ve tuğla, kemerler ve bezemeler göz alıcıdır. Evin arsası ve zemin kotlarına uyan ilginç çözümlerle sokak yeni bir çehreye bürünür. Erkök (1992, s.58-61).

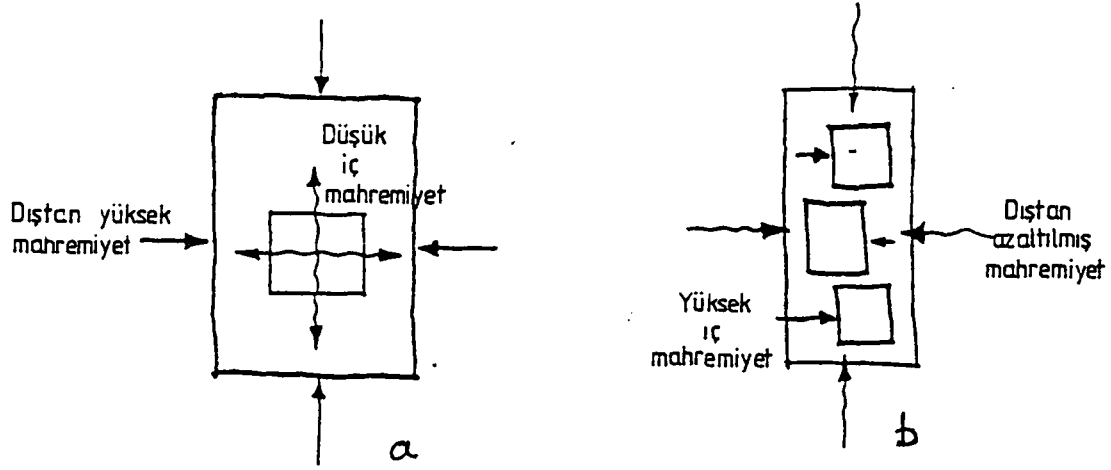
Hindistan'da sokağa bakan boş duvarlı, merkezi bir avlu etrafına elemanları dizili ya da alçak bir duvarla çevrili evlerin oluşturduğu sade, basit, kontrolü dıştan olan aksiyal örüntü özellikle geleneksel yerleşmelerde dar ve gölgelidir. Sosyal fonksiyonlara hizmet edenler hayat doludur, canlıdır: Sokak aksı, ev, tapınak (cami) ve çarşı olmak üzere köyün üç elemanını birbirine bağlar. Sokaktaki genişlemeler, bir ağaç ya da çeşme için özel bir yer sağlar. Rapoport (1969, s.66-67) (Şekil 2.1-13).

Şekil 2.1-13. Şematik sokak planı, Pencap. Rapoport (1969, s.67).

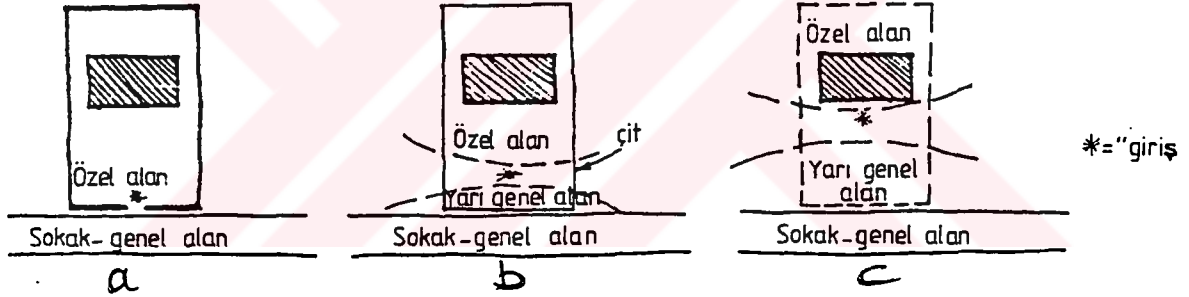
Toplumun içe dönük olduğu, mahremiyetin önemli olduğu durumlarda, sokak aksı ile ev arası geçiş mekanı önem kazanır.

Açık toplumlarda ise bu geçiş fazla gereksinim duyulmadan doğrudan yaşama mekanına girilebilmektedir. Erkök (1992, s.40) (Şekil 2.1-14).

Şekil 2.1-14. a. Japon evi; b. Batılı evi. Rapoport (1969, s.68).

Farklı dünya görüşleri ve yaşam biçimleri ışığında sokak aksı yani genel alan ile konut yani özel alan arası ilişki farklılık gösterir. Bu dünya görüşleri sembolik elemanlar ve düzenlemeler yardımıyla ifade edilir. (Şekil 2.1-15).

Şekil 2.1-15. Üç ayrı kültürde sokak / konut arası ilişki

a. Hindistan; b. İngiltere; c. Amerika. Rapoport (1969, s.80).

Kültür, kendi yapısından kaynaklanan zengin bileşenlerin ışığında biçimleyici özelliğe sahiptir. Çağlar boyunca oluşan uygarlıklar, kültür tarihi açısından çok büyük biçim ve çözüm zenginliği sunarlar. Erkök (1992, s.58).

Bu bağlamda aksiyal mekan "sokak ölçeği" çerçevesinde ele alınan örneklerde görüldüğü gibi zengin bir mozaik sunar. Akslar gerek ulaşım ihtiyacına, gerekse sembolize edilecek düşüncelere cevap verirler: yaratıldıkları kültürle yoğrulur, varolur ve varolmasına katkıda bulunurlar. Sonuçta Baker'ın da belirttiği gibi uygarlık en iyi biçimde mimarisiyle

anlaşılabilir. Bu açıdan aks, dünya kültür tarihinde gösterdiği farklılıklar ve biçimlenmelerle, toplumun dünya görüşünün gelecek kuşaklara aktarılmasında sembolik bir rol alır.

2.2. Kültürel Çevrede Aks ve Sembolizm

Tarihin ilk sayfaları aralandığında, insanın yeryüzünde serbest dolaşan, dünyayı vatan bilen bir göçebe olduğu görülür. Mağara, çadır v.b.nin konutu olduğu, uçsuz bucaksız bozkırda sığınacağı tek barınağın kişinin "küçük evrenini" yarattığı söylenebilir. İnsan, kendisini "küçük evreninde" (microcosmos) daha büyük bir düzenin içinde hisseder: bu nedenle toprağa değil, bu büyük düzene (macrocosmos) bağlıdır. Ögel (1986, s.59).

Bu büyük düzenin karşısındaki göreceli eksikliğini karşılamak için insan bir dizi yardımcı nesne ya da diğer bir deyişle semboller yaratmıştır. Böylelikle gücünü arttırmayı, tanrıların süper güçlerinin desteğini almayı hedefler.

Sembolizm, insan gelişiminin aracıdır; kişi bu sayede eserler vererek durumunun bilincine varır, gereksinimlerini projelendirir ve en önemlisi kimliklenmesinde rol oynayacak "ideal nesneler oluşturur". Smith (1975, s.159-160).

Bu ideal nesneler ya da simgeler (semboller) bir anlamı, bir düşünceyi görülebilir kılan ve belli bir insan grubunun uzlaşım yoluyla kendisine belli bir anlam verdiği işarettir. Akarsu (1975, s.150) (Şekil 2.2-1).

Sembol, hem işaret (im), hem de imgenin gizil güçlerinin potansiyelini bir araya getirir ve bunları iletişim bağlamında gerçekleştirir. Frolov (1990, s.126).

İletişim, görsel öğelerin biçimsel ve simgesel değerleri ile kurulur. Simgesel değerler kişiyi düşünceye yönleltmeli, yorumlanabilmeli ve tartışma ortamı sağlamalıdır. Biçimsel yorum denemeleri, anlamsal yorumla birleştiğinde amacına ulaşmış olur.

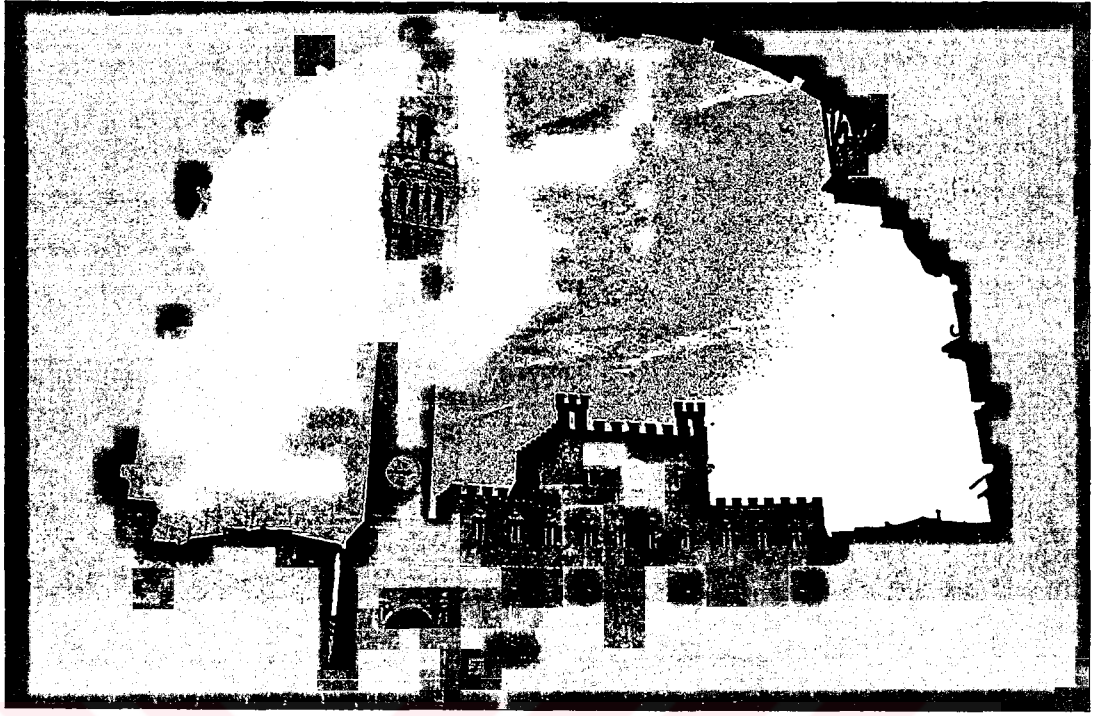
Şekil 2.2-1. "İdeal nesneler belli anlamlar taşıyan nesnelerdir".

Bir objenin, yapının ya da çevrenin ifadesi, ilettiği mesaj belirli bir zamanda, belirli bir toplum için kazanılmış değerlerden kaynaklanır. Bu durumda anlam simgesel değer taşır. (Şekil 2.2-2).

Obson'a göre anlam, bir çevre ya da objenin olası yarar sağlayan kullanımıyla bağlantılıdır. Hersberger ise anlamın, bir kullanıcının, gözlemcinin duygusal olarak etkilendiği niteliklerden kaynaklandığını savunur. Gözleyen kişi ile olan iletişim / verilen mesaj, objenin sahip olduğu imaj, simge ya da bir işaret ile gerçekleşir.

Simge, bir objenin kullanımına ilişkin yararın ötesinde, çağrışımla elde edilen kavramsal bir sürecin sonucudur. Obje, çevre ya da yapının "anlamı" gözlemcinin ona biçtiği değerden çıkartılabilir.

İşaret ise, soyut duygudan çok gerçeğe uygun, harfi harfine başka bir şey ifade eden bir araç ya da konuşma dilini yansıtan bir şekildir.

Şekil 2.2-2. "Anlam, simgesel değer taşır".

Simgesel anlam, bir objenin / çevrenin kullanımına ait yararları gösterdiği gibi çağrışımsal anlamını da yansıtır. Bu nedenle simgesel anlamın, zihinsel bir süreç sonucu oluştuğu söylenebilir. (Şekil 2.2-3).

Lindsey anlamı, "işaret eden / birincil anlam", "çağrışımsal / ikincil" anlam olarak sınıflar. İşaret eden (denotative) anlam, kullanan tüm insanların sahip olduğu bir işareti ve fiziksel kullanımın olanaklarını içerir. Çağrışımsal (connotative) anlam ise kişisel deneyimlerine göre farklı bireyler tarafından binalara verilen sosyo-kültürel değerleri yansıtır. Aydın (1990, s.90-91).

Akın ise anlamı, düz ve yan anlam olarak sınıflar. Düz anlam işlevseldir ve herkes üzerinde anlaşma sağlar. Yan anlam ise zaman içinde ortaya çıkar; simgeselliğe yöneliktir. Ama çok fazla bireysel olamaz; üzerinde belli bir uzlaşma sağlanmalıdır. Obje, bir yapıt ya da çevre gösteren ve gösterilen arası sürekli değişebilen bir ilişkinin ürünü olup "gösterge" olarak adlandırılır. Birinci işlev olan "gösteren"in zamanla düz anlamı kaybolabilir. İkincil işlev olan "gösterilen"in yan anlamı / simgesi ağırlık kazanabilir. Akın (1991) (Şekil 2.2-4).

Şekil 2.2-3. Simgesel anlam. Graubner (1971, s.20).

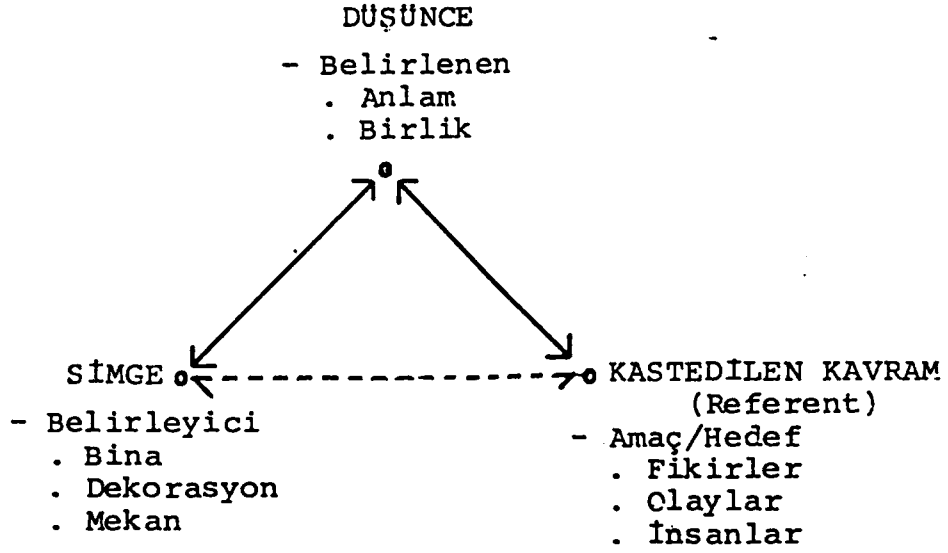

Şekil 2.2-4. Gösteren / gösterilen. Jellicoe (1975, s.111).

Anlambilim (semioloji), simgelerin doğası ile ilgilenen bir çalışma alanıdır. Barthes'in de belirttiği gibi nesneler / çevre, belirli bir simgeyi ileten dil tarafından belirlendiğinden anlam taşıyan nesneler sistemi, dilin aracılığı ile sistemleştirilir.

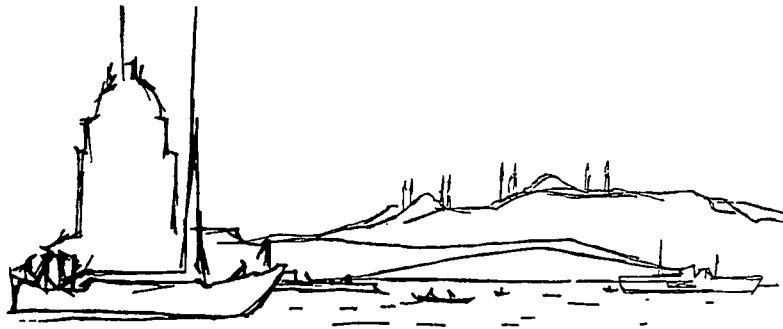
Bu bilim toplumda fikirleri ifade eden işaretlerin yapısını ve bunların toplumsal davranış üzerindeki etkilerini inceler. Aydın (1990, s.94) (Tablo 2.2-1).

Tablo 2.2-1. İşaretlerin yapısı ve toplum davranışına etkileri. Aydınlı (1990, s.94).

Semiolojik anlam sentaktik, semantik ve pragmatik olmak üzere üç seviye içerir. **Sentaktik (kurgusal) anlam** bir binanın ya da süsleme ögesinin çevresi içindeki yerleşmesinden, konumundan kaynaklanır. **Semantik anlam**, bir ögenin ortaya konduğu, işaret ettiği tavrı, fikri, normları ima eder. **Pragmatik anlam** ise objenin nasıl kullanıldığına ilişkin bilgileri yansıtan simgelerle (semboller) ilişkilidir. Yücel (1990).

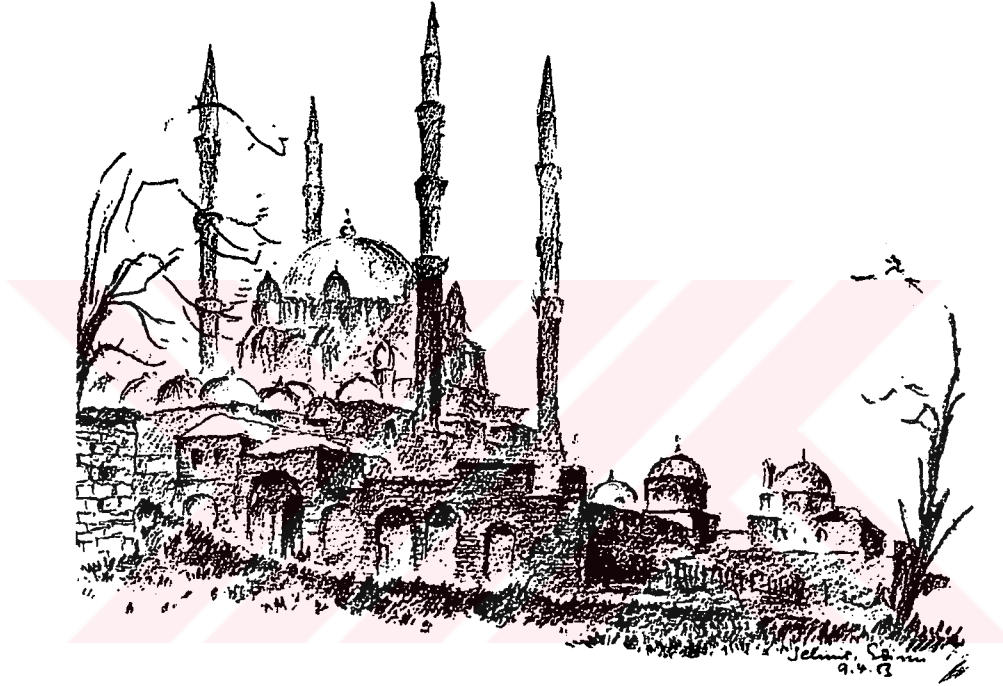
Aslında insanların bir diğeri ile ilişki kurması simgelerle gerçekleşir. Mimari sembolizm, insanların geçmişlerini, sosyal statülerini ve dünya görüşlerini yansıtan mesajları iletmek için kullanılan sözlü olmayan araçlardan birisidir. Aydınlı (1990, s.97) (Şekil 2.2-5).

Şekil 2.2-5. Mimari sembolizm. Türkmen (1993, s.132).

İnsanların eylemleri, çevrenin organizasyonunu öngörür. Bu organizasyon ise Piaget'in de belirttiği gibi nesneleri "o anki olaylardan" soyutlamada yatar. Dünyaya "atanan" nesne ya da formlar davranışla ifade edilirler, işaret ve anlamlarla sabitleştirilirler.

Olaylar (phenomena) nesnelerin gösterisi olarak formlara yansıtılırlar. Bu form ise nesnelerin anlamıdır. Olay belli bir düzende gerçekleşir. Olayın anlamı ise olduğu örüntüde yatar. Norberg-Schulz (1965, s.53) (Şekil 2.2-6).

Şekil 2.2-6. Örüntü

Her ne kadar formlar farklı olsalar da, işaretlerini nasıl kazandıkları, anlamlarını nasıl aktardıkları mimarının geleneğinden doğar. Zira mimarlık gerçeğin, varlığın ve nesnelliğin yapısıdır. Eisenman (1988, s. 4-5).

Kökenli biçimler, uzun bir sürekliliğe sahiptir. Ama asıl ağırlıklı ve uzun süreklilik, biçimlerden çok imgeler düzlemindedir. Geleneği tarih belirler: ortaya çıkışında tarihsel bir durum vardır ve geleneği tarih bitirir. Gelenek olma niteliğini oluşturan olgu, başlangıçla -bitiş arasında-süreçselliğin ayırdına varılamayacak kadar uzun süren dönemde ortaya çıkan tekrarlardır. Bu arada, bütün arka plan ve ideolojik bağlam silikleşir; biçim geleneksel bir toposa dönüşür. Bu simgeselliğe dönük bir durumdur. Simge

de tekrarlarla başlangıç konumundan uzaklaştıkça "soyutlaşır". Akın (1990, s.7) (Şekil 2.2-7).

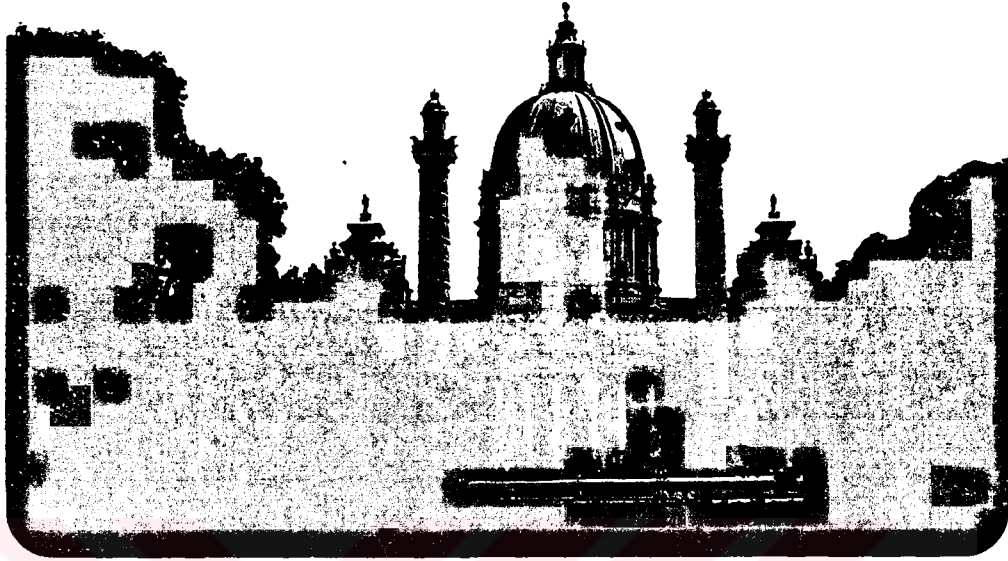

Şekil 2.2-7. Gelenek ve simge

Aks, "kökenli biçimlerin", başka bir deyişle "arketiplerin" en eskilerindendir. Tamamen insanın eylemlerinden ve gereksinimlerinden doğmuştur. Konutları, mekanları birbirine bağlama kaygusuyla yaratılan aksiyal kurgu tüm bu işlevsel görevlerini adeta yitirerek zaman içerisinde yepyeni bir kimliğe bürünmüştür: gerek insan varoluşunun somutlaştırılmasında, gerekse toplumda yer alan inançların vurgulanmasında etkin bir yöntemdir.

Aks, işlevi gereği mekanları somut olarak bağlarken, soyut bağlamda da içerdiği anlamlarla toplumsal iletişimde rol alır. Gerek aynı kültüre, gerekse farklı kültürlere mensup bireylerin ortak bir dil birliğine varmalarında eşsiz bir araçtır. (Şekil 2.2-8).

Aks tarihle ilişkisi belirgin bir kavramdır. Bu özel kurgu, toplumsal yapının evrim süreci içerisinde belirli bir aşamada ortaya çıkarak sözkonusu toplum üzerine bilgi verir. Akın (1990, s.7-8).

Şekil 2.2-8. Ortak dil birliği olarak aks.

Bu bilgiler, tarih öncesinden günümüze dek farklı kültür ve yerleşmeler bağlamında aktarılmaya çalışılacaktır.

Ögel'in değindiği "kozmetik dünya görüşü" hem doğu hem batı kültürlerindeki inançlarda görülür. Bu görüş doğrultusunda dikkat çekici pek çok kent / ülke, bina (tapınak-saray-konut-mezar) tasarımı gerçekleştirilmiştir.

Makrokozmoz, evren bütünü temsil ederken, mikrokozmoz, evrenin bir parçada yansımalarını dile getirir. Akarsu (1975, s.118-121).

Bu düzende "kardinal noktalar" yönelme için bir referans sistemi oluştururlar. Aslında yönler, insanın dünyadaki varlığının esas sembolünü yaratırlar. Norberg-Schulz (1985, s.20) (Şekil 2.2-9).

Tasarlanmış çevrenin dominant elemanları olan akslar, bu bağlamda asal sembolik içeriğe sahiptirler. Konut formlarındaki kesin ve ifadeci sembolizm olarak "çatının gök, duman holü ve emilen dumanın **axis mundi**" oluşturması örnek verilebilir. Rapoport (1975, s.165).

Şekil 2.2-9. Aksiyal taş dizileri, Carnac, M.Ö. 3.bin. Kostof
(1985, s.31).

Aks / sembol ilişkisini ev örneğinde irdeleyen Rapoport, nedense aksiyal kurgunun kültürel çevredeki yerini yadsıyarak, bu bağlamdaki

sembolizmin çevresel tasarım alanında asal bir rol oynamadığını savunur. Rapoport (1975, s.165).

Her ne kadar Rapoport çevre bağlamında sembolizmi asal bir eleman olarak görmezse de, tarih öncesi çağlardan günümüze dek farklı kültür ve ölçeklerdeki yerleşimlerde, aksiyal kurgunun makrokozmos / mikrokozmos arası düzeyde anlamla yüklü temel bir tasarlama metodu olduğu bir gerçektir.

Bilindiği gibi dünyamız yaklaşık 4 milyon ($\pm$ 200.000 sene) süren 4 buzul çağı geçirmiştir. İnsanoğlu gezegen üzerinde en azından 2,5 milyon yıl öncesinden beri vardır. Son buzul çağı ise 30.000 yıl önce bitmeye yüz tutmuştur. Bu zaman diliminde öncelikle Asya, Avrupa ve Amerika kıtalarında, özellikle yönlenme ve aksiyal organizasyonlar açısından benzerlikler sunan "kuzey uygarlıkları" geliştirmiştir. Jumsai (1975, s.42).

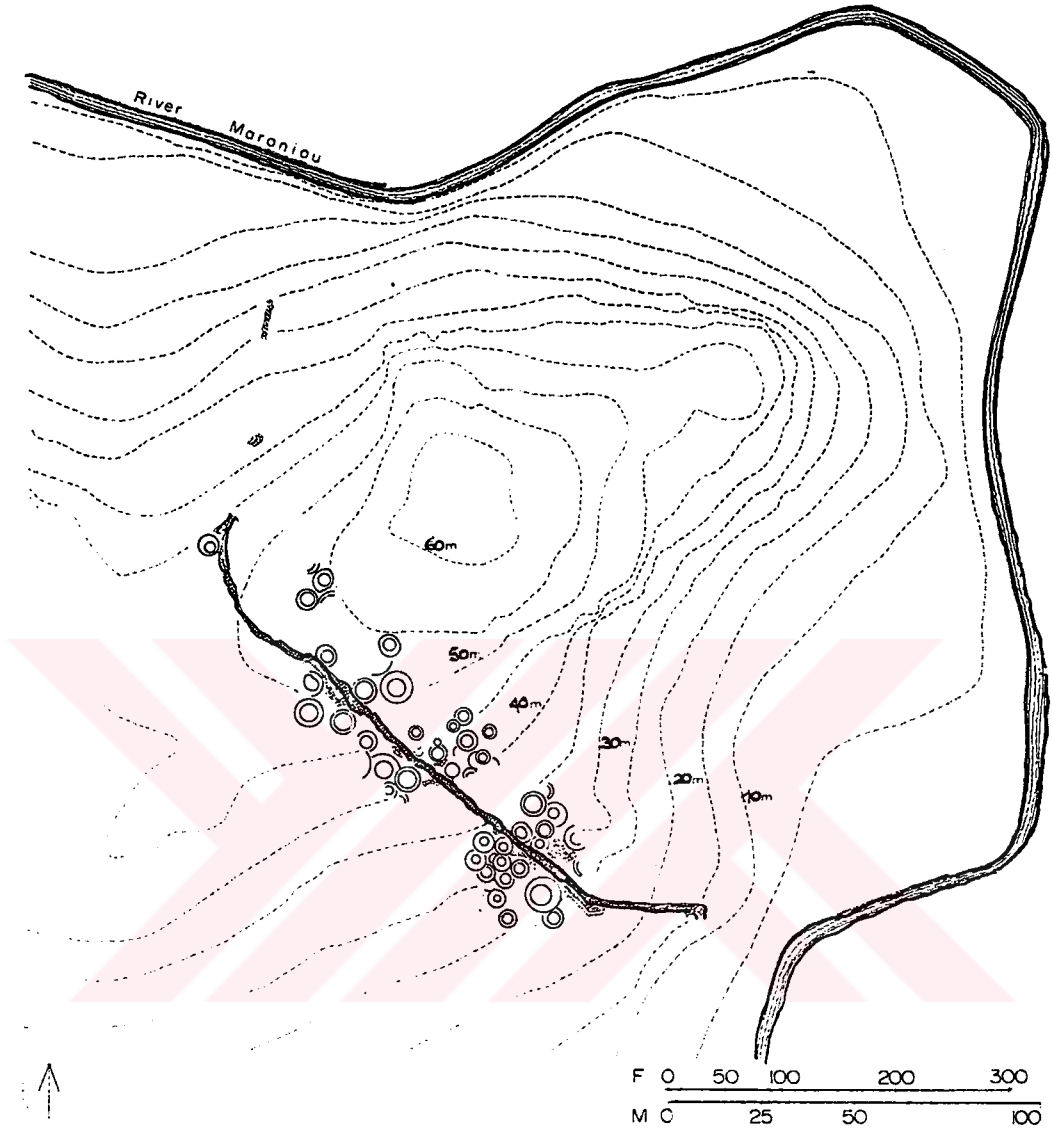
Kurulan ilk kent İsrail'deki Jericho'dur. Bundan 9000 yıl önce gerçekleştirilen yerleşimde evlere ve tapınaklara avlular yardımıyla ulaşıldı. İlk kentlerde yol ve aks sistemi yoktu.

Gerçek anlamda "ilk yol", güney Kıbrıs'ta M.Ö. 5500'lerde Khirokitia yerleşiminde görülmüştür. Halkın düzensiz evlerinin arasından geçerek merkezi bir aksa oluşturan bu ilk yol, insanları düzen içinde yönlendirip, gidecekleri yere / hedefe ulaşabilmeleri için "önder" görevini üstleniyordu. Kostof (1985, s.xx), Aksoy (1991, s.26-28) (Şekil 2.2-10).

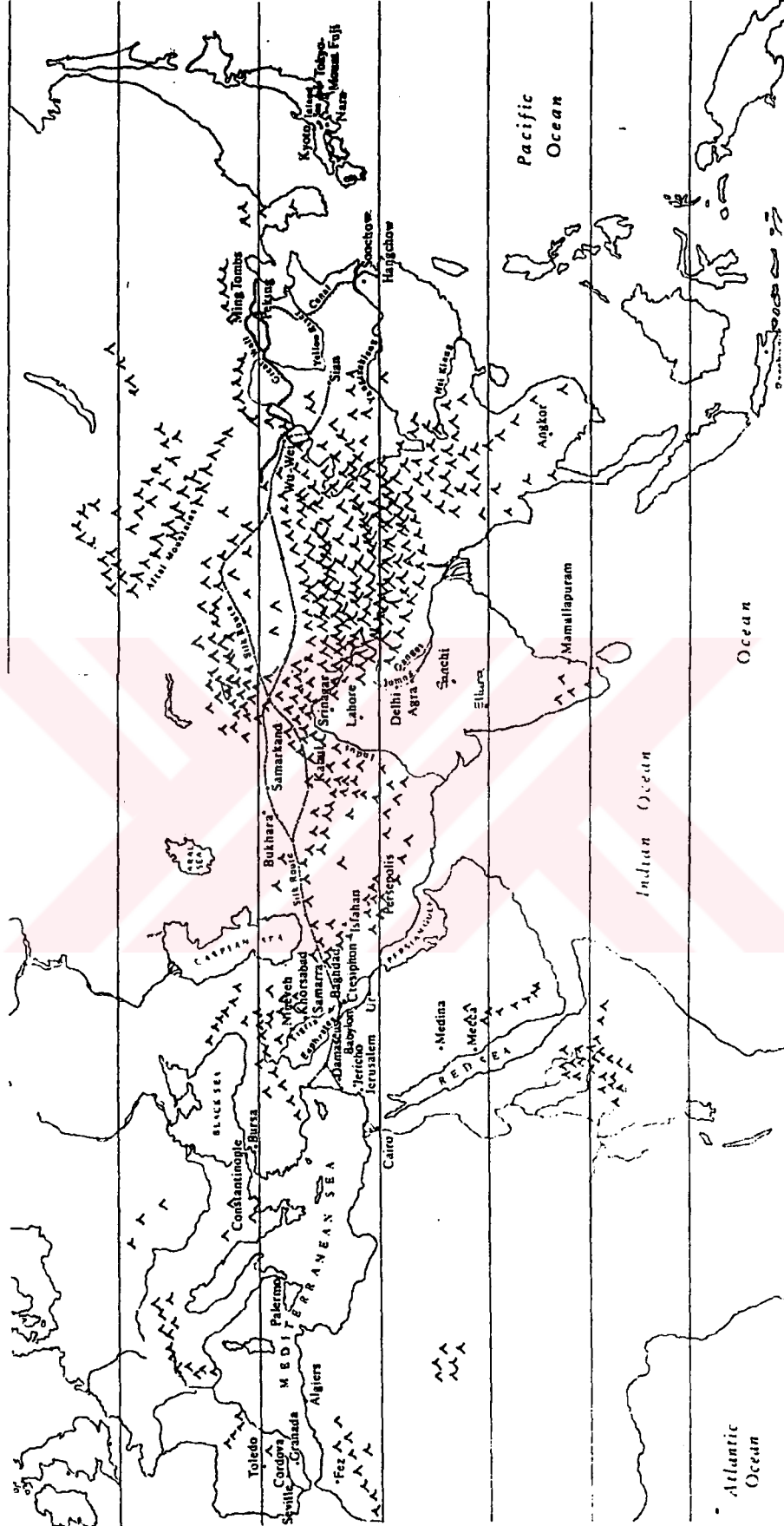
Neolitik devirden beri gerek yatay gerekse düşeyde çeşitli örneklerine rastlanılan "aks" tarih boyunca doğu-batı kültürlerinde yoğun anlamla yüklenmiş, sembolik mesajları kuşaktan kuşağa aktarmıştır.

Aksiyal kurgu sembolizm bağlamında ele alınırken ya "plan tiplerinin" gelişimi ya da "farklı kültürlerdeki biçimlenişi" yönünden irdelenebilir.

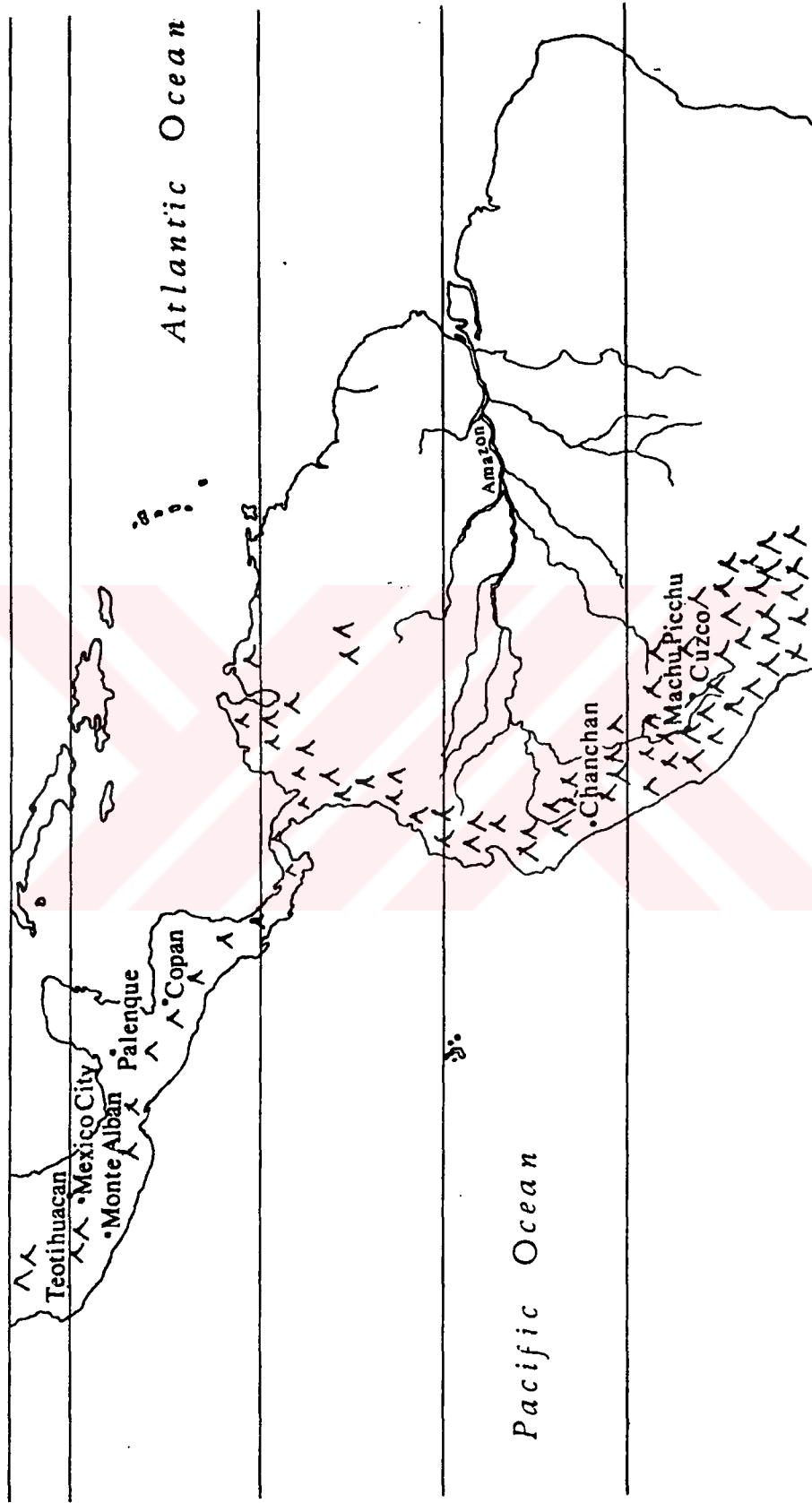
Tez kapsamında bu iki aktarım şekli de yararlanarak Asya'daki düşey akslar, dairesel yerleşimler (İslam öncesi / sonrası), dört yönlü yerleşimler (İslam öncesi / sonrası), Hint, Çin v.b. Uzakdoğu'da, (Şekil 2.2-11), keşif öncesi ve sonrası (precolumbian) Amerika yerli yerleşimleri (Şekil 2.2-12), Batı uygarlıkları (Mısır, Yunan, Roma, Hristiyanlık ve sonrası) (Şekil 2.2-13) ile günümüzde aksiyal kurguda karşılaşılan sembollere yer verilecektir.

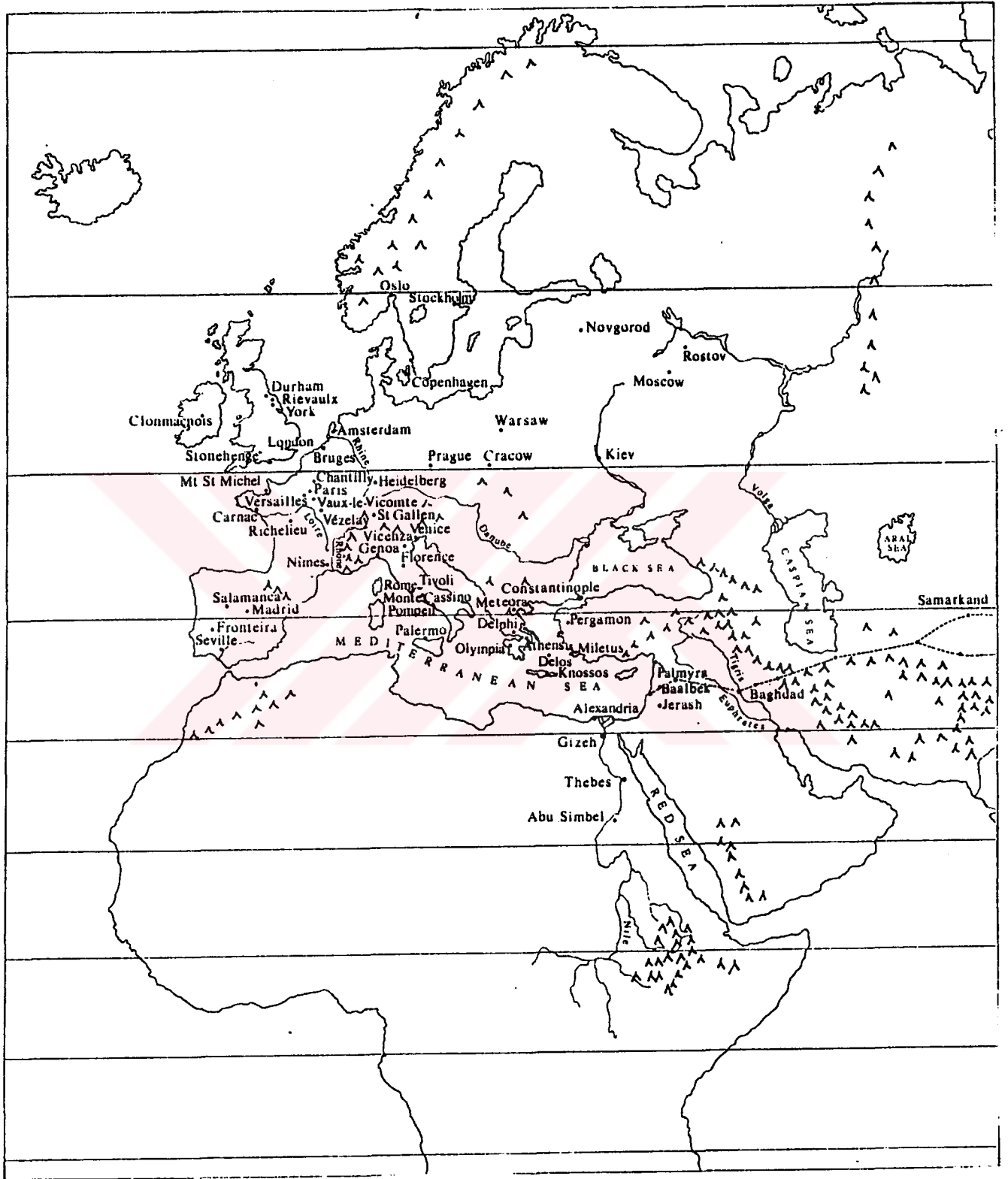
Şekil 2.2-10. İlk yol: Khirakitia / Kıbrıs, M.Ö. 5500. Kostof (1985, s.48).

Şekil 2.2-11. Doğu medeniyetleri. Jellicoe (1975, s.20).

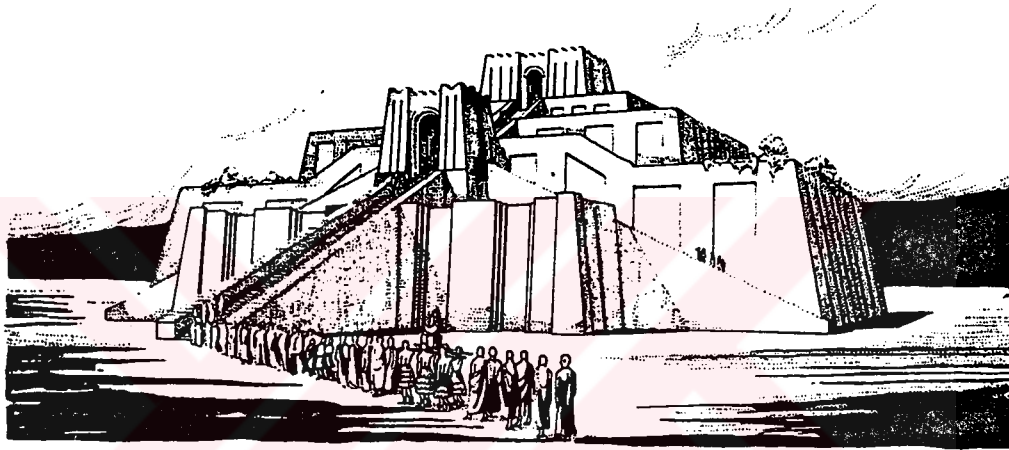
Şekil 2.2-12. Keşif öncesi Amerika. Jellicoe (1975, s.57).

Şekil 2.2-13. Batı medeniyetleri. Jellicoe (1975, s.80).

2.2.1 Düşey Aks ve Sembolizm

Neolitik çağda ilk yatay aksı gerçekleştiren insanın doğudaki ilk güçlü düşey aks örneğine M.Ö.2.binde rastlanır. Sümerler döneminden kalan en büyük eser "Cennet dağı" sembolünü oluşturan yaklaşık M.Ö. 2250'lerde yapılan Ur ziguratıdır. Ay tanrısı Nanna'ya adanan bu bina, "tanrıların evi" anlamına gelir. Teraslarla göğe doğru yükselen yapıya güçlü bir aks oluşturan merdivenle ulaşılır. Zigurat, insanın "yer"i vurguladığı, anlamlandırdığı ilk örneklerden biridir. Her ne kadar tanrının evi olarak kabul ediliyorsa da astronomi çalışmalarının da yürütüldüğü önemli bir merkezdir. Jellicoe (1975, s.23-25) (Şekil 2.2.1-1).

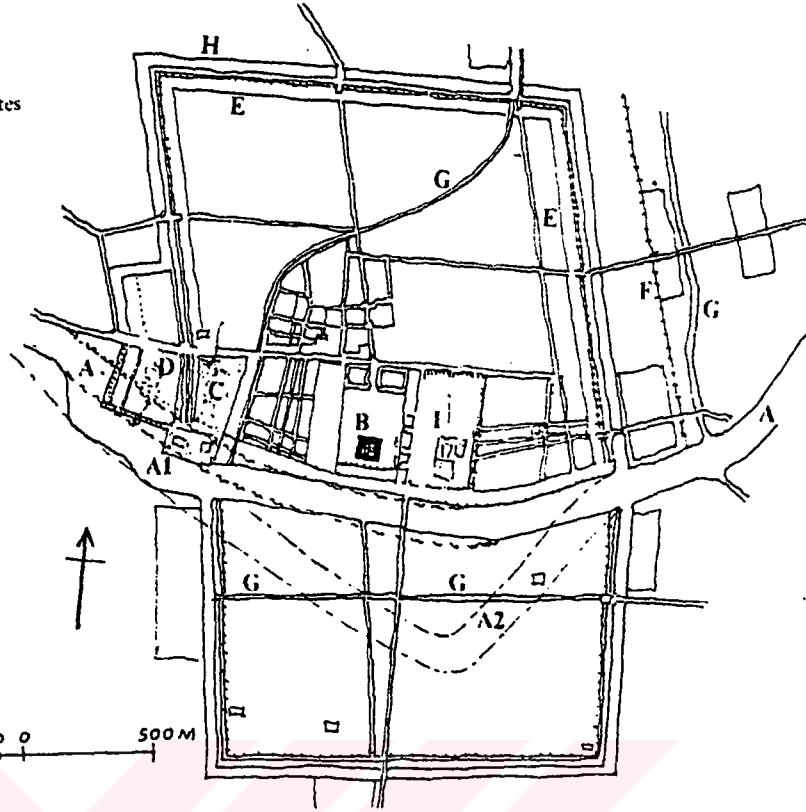
Şekil 2.2.1-1. Ur-nammu ziguratı, M.Ö.2.bin. Kostof (1985, s.62).

Pek çok efsaneye kaynak olan babilliler M.Ö.3000'lerde güçlenirler. Birini Fırat nehri'nin oluşturduğu iki aksın kesişiminde Babil kulesi yer alır. Ur ziguratı gibi bir tür "axis mundi" oluşturan bu eser "cennet bahçesi" olarak kabul edilir. Üst üste yükselen teras bahçeler M.Ö. 604-562 tarihlerinde yapılmıştır. Jellicoe (1975, s.26-27) (Şekil 2.1.1-2).

İslam dünyasındaki ilk minarelerde eski ziguratlardan esinlendiği görülür. Samarra kompleksinde, eski tanrılarla, cennetle kozmik bağ yaratan zigurat, bu sefer tek Tanrı ile kutsal bir düşey hat yaratır. Minaresi ile Babil geleneğine uzanan Ulu cami kolonlu planıyla Persepolis kentine atıf yapar: kutsal düşey aks (minare), kutsal yatay aks (Kabe) üzerinde yer alır. Jellicoe (1975, s.33-35).

17 BABYLON

- A Original course of Euphrates
- A1 First diversion
- A2 Diversion post-600 B.C.
- B Tower of Babel
- C Hanging Gardens
- D Fortress
- E Inner wall
- F Outer wall
- G Canal
- H Moat
- I Temple of Marduk

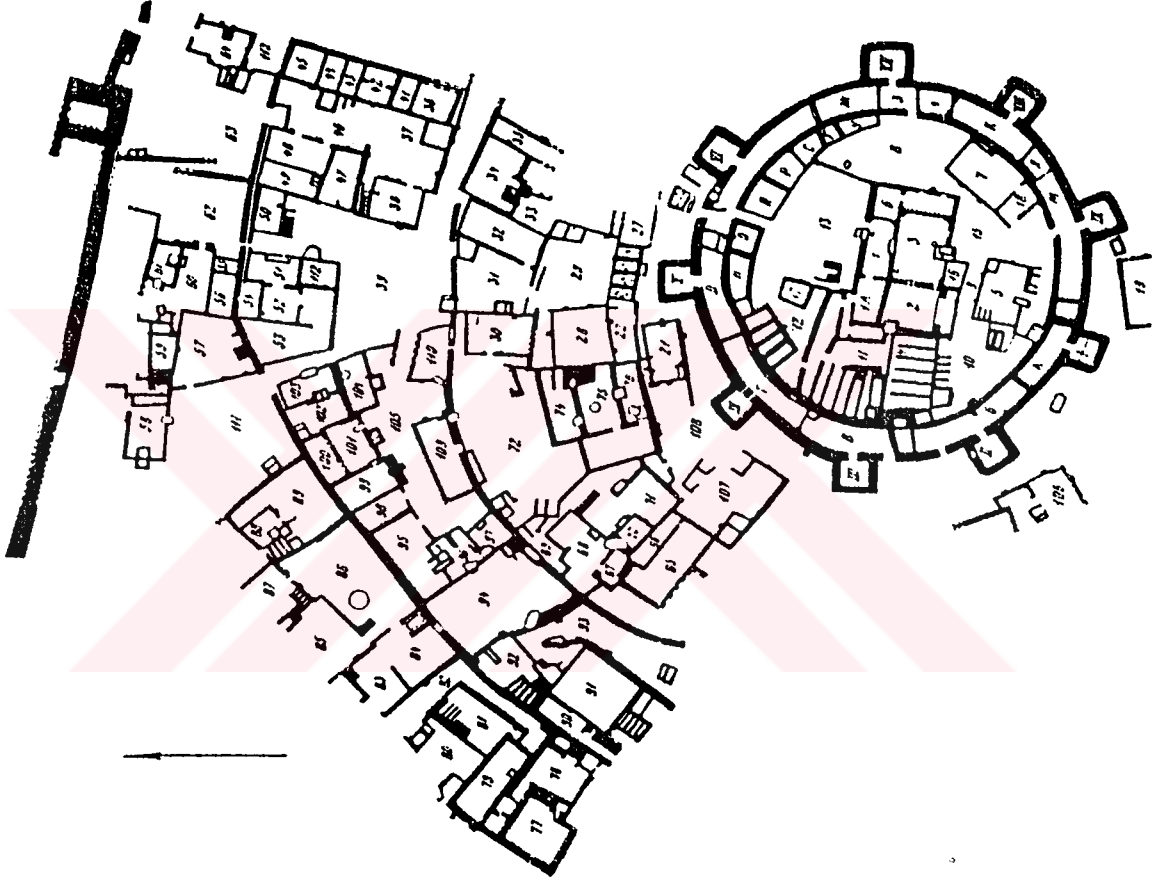

Şekil 2.2.1-2. a. Babil kulesi. Kostof (1985, s.62)

b. Babylon kenti. Gallion (1960, s.9).

2.2.2. İslamiyet öncesi kare ve dairesel yerleşimlerde aks ve sembolizm

Aks / sembol ilişkisine, M.Ö. 2.binin sonundan günümüze dek ulaşan dairesel yerleşimlerde de rastlanmaktadır. Türkmenistan, Özbekistan, Çin, İran, Irak ve Suriye'de görülen bu örnekler Bronz, Ahamenid, Part, Abbasi ve günümüz yerel geleneğinde devam eder. Orta Asya'da ortaya çıkarılmış olan en eski dairesel yerleşim Baktria'daki "Daşli"dir. Tüm yerleşme, eşmerkezli dairelerden oluşan bir bölümlenmeye sahiptir. (Şekil 2.2.2-1).

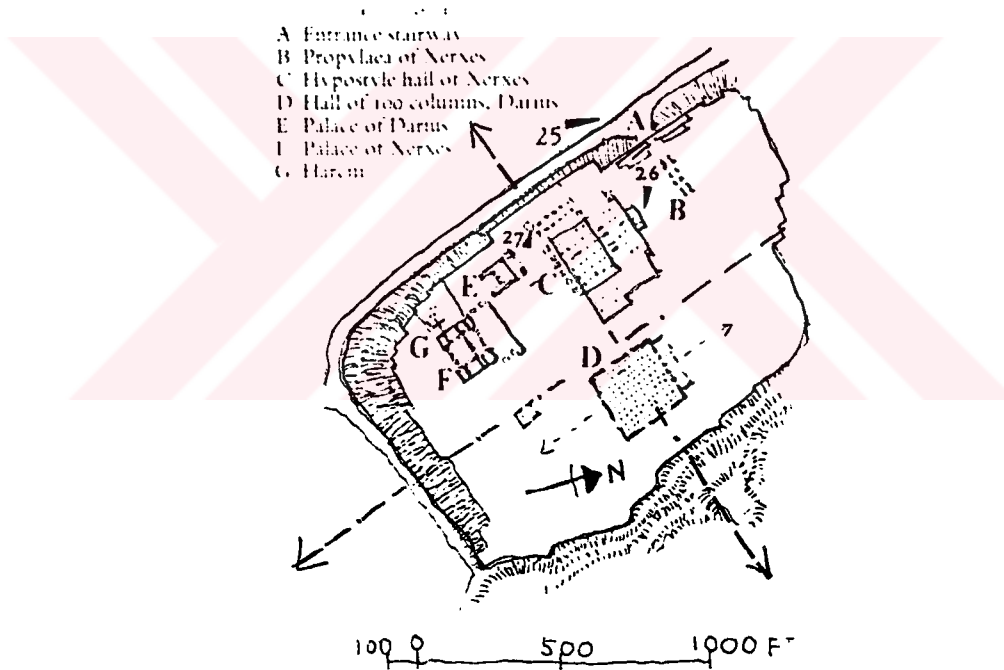
Şekil 2.2.2-1. Daşli (Türkmenistan), M.Ö.2.binin sonu. Akın (1990, s.12).

Merkezden çıkan aksların kullanıldığı bu mikrokozmos şema, daha çok hükümdar ile yönetilen gruplarda görülür. Akın, bir taraf için hükmetme aracı olan bu simgenin, halk için bir "tevekkül" göstergesi olduğunu savunur. Köylüler için bu düzenin mutlak koordinatlarına uymak, kıtlık ekonomilerindeki hassas dengiyi olumsuz yönde etkileyecek bir ilahi müdahaleye neden olamamak için alınacak temel önlemlerden birisidir. Ancak bu çıkarıcı ve pragmatik kaygıyı, kapsamlı bir kültürel sistem içine

alıp, onu biçimleyen, içeriğini gözden geçirip, yeni bir ideolojik bağlam açısından tanımlayan hükümdar ve egemen sınıflardır. Bu nedenle Asya'da Önasya'nın erken uygarlıklarından başlayarak, bu yüzyıla süren tanrı / kral özdeşleşmesi, ideolojiye yaslanan yönetim pratiği açısından kaçınılmaz bir nitelik taşır. Akın (1990, s.9-11).

Yönlendirilmiş mekanın İran anıtsal mimarlığındaki varlığı Ahamenid döneminde yeterli bir kesinlikle saptanır.

Yaklaşık 2500 yıl önce yapımına başlanan "Persepolis" yılın en uzun günü olan 21 Haziran'daki güneşin doğuşu ve batışı ile oluşan açılara göre yönelir: kentteki en önemli bina aksiyal bir mekan organizasyonu içerir. Bu merkezi aks güneşin doğuş yönündedir. (Şekil 2.2.2-2).

Şekil 2.2.2-2. Persepolis. Jellicoe (1975, s.28).

Gerek Ahamenid'ler, gerekse Sasaniler döneminde de güneş yılının önemli olaylarının büyük bir dini anlam taşıdıkları görülür; 21 Haziran ise yılın en kutsal günüdür: güneşin ışıkları 90° ile bina komplekslerinin uzun aksının üzerine düşer.

Bu tür bir uygulama, özel günlerin ve artık yılların hesaplanmasını kolaylaştırmak üzere yapılan ampirik gözlemlerin zorunluğu olduğu takvim öncesi kültürlerde, anlaşılması zor olmayan bir arka plana sahiptir. Ama bu pragmatik yaklaşımdan yola çıkılarak oluşturulan aşkın kuram , hükümdarın dünya egemenliğini destekleyen bir ideolojik bağlam ile denk düşer. George (1976, s.196-206)., Jellicoe (1975, s.28).

Sasani imparatorluğunun kuruluşu ile aynı tarihi taşıyan Gur kenti (Firuzabad) "İran zaferinin" simgesidir. 224'te yapılan bu yapı dik açı ile kesişen iki aksa sahiptir. Merkezden çepere yönelen ışınsal doğrular, devletin tımarlı askerlerden oluşan alt yapısını oluşturur. Eşmerkezli daireler ise, önemleri merkezden uzaklaştıkça azalan etnik grup ve toplumsal katmanların durağan konumlarının simgesidir. Aslında "çokulusluluk" Asur'dan beri imparatorluk gücünün göstergesi olarak kabul edilmektedir. M.Ö. 7yy.'da Asurbanipal, "dünyanın dört bölgesindeki insanlara, yarattığı Asur cennetinden mutluluk yayıldığını" söyler. Sonuç olarak, ışınsal yerleşimlerle hükümdarlar tüm dünyaya egemenliklerini, kültürlerini yaydıklarına inanırlar. Akın (1990, 17-19) (Şekil 2.2.2-3).

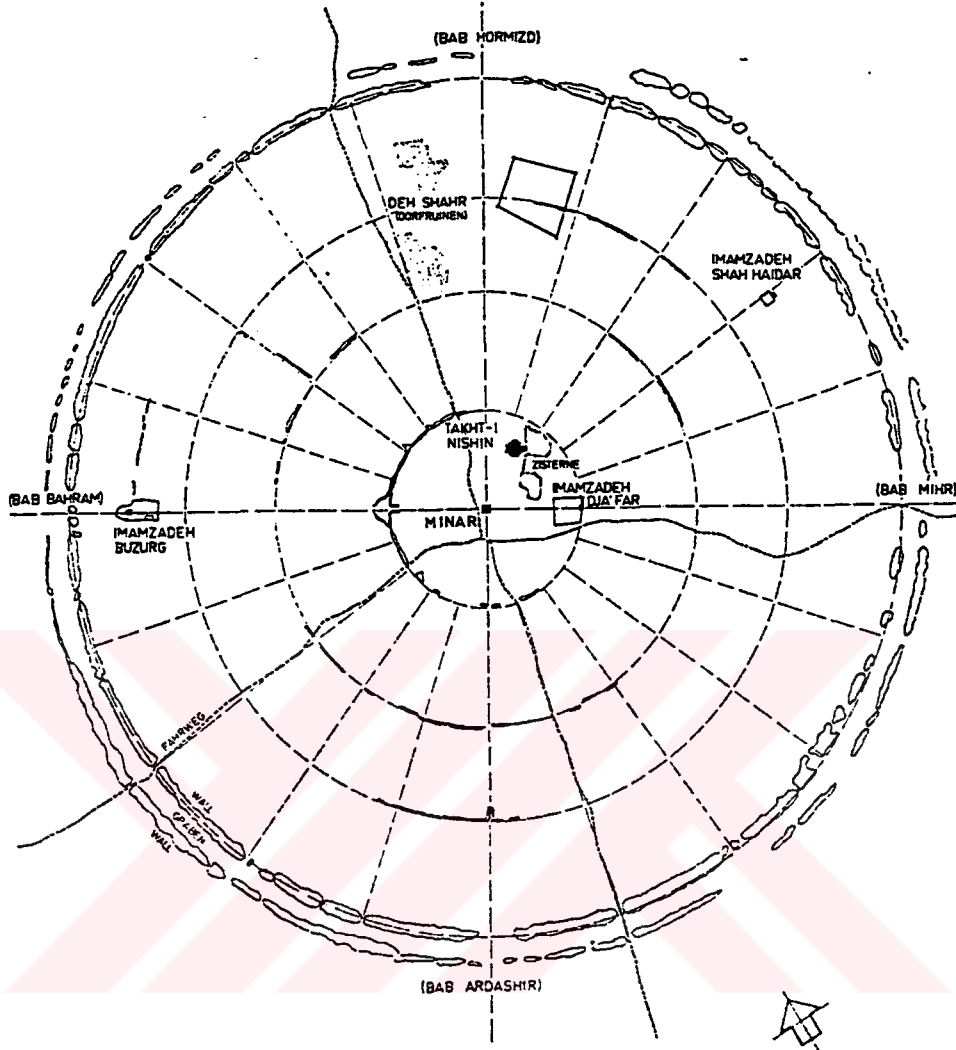
2.2.3 İslamiyet sonrası dairesel yerleşimlerde aks ve sembolizm

Batı Asya'da aksiyal kurgunun içerdiği sembolik değerler İslamın bu bölgede yayılmasıyla güçlenerek devam eder. İran geleneğindeki "cennet bahçeleri" Kuran'da da yer alarak mimarideki yerlerini korurlar. Kent tasarımıdaysa cami, kubbe ve minaresi ile yeni bir imaj yaratır: karesi ile yeri, kubbesi ile de göğü simgeleyen cami, yer / gök arası bağlantıdır ve "axis mundi" oluşturur. Jellicoe (1975, s.32-33).

Müslümanlar dünyanın merkezi olarak Kabe'yi kabul ederler: camiler hep bu kutsal yöne dönüktür. Namaz kılan, dua eden kişiler bu yatay aks boyunca ibadetlerini yerine getirirler. (Şekil 2.2.3-1).

Bu özel ibadet mekanları kamusal kimliklerinden dolayı -tıpkı varoluş mekanının ortak bir ideal imajı gibi- kutsal mekan karakteri kazanırlar. Bu kutsal mekanlarda bir ya da daha fazla kutsal merkez yer alır ve ortak bir kozmik imaj temsil edilir. Merkezler (camiler-külliyeler-kervansaraylar) kutsal yollarla bağlanırlar ve anlamlı bir hedefi olan Kabe'ye ulaşırlar: "Hac

yolculuğu", insan varoluşunun en büyük sembollerinden birisidir ve kutsal bir yatay aks oluşturur. Norberg - Schulz (1972, s.34-35) (Şekil 2.2.3-2).

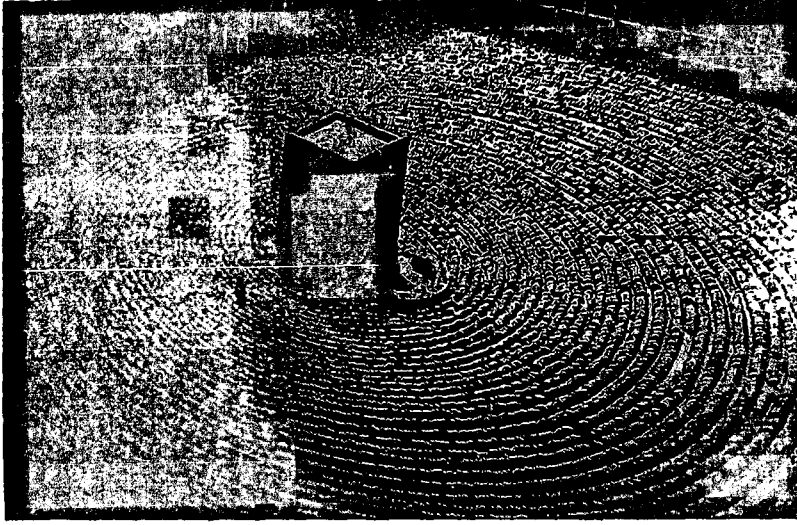

Şekil 2.2.2-3. Gur (Firuzabad), M.S. 224. Akın (1990, s.19).

Abbasi döneminde, M.S. 762'de yapımına başlanan Bağdat, (Barış kenti=Medinetü's Selam) birbirini dik açı ile kesen iki aksla oluşmuş bir kurguya sahiptir. Dairesel planı, İslamiyet öncesi / din dışı kültürlerle ilişki kurma çabası olarak yorumlanabilir. Aslında bu kullanışsız ve buyurgan planın pragmatik işlevler dışındaki amaçlarla belirlendiği açıktır: iki aks, hükümdara ve onun temsil ettiği politik güce ilişkin bir egemenlik anlatımıdır. (Şekil 2.2.3-3).

İkinci Abbasi halifesi Mansur'un kurdurttuğu kent dört ara yöne göre konumlandırılmıştır. Akslar, yağmalanan yerleşmenin temsil ettiği politik güç ve kültüre hakimiyeti simgeleyen "devşirme kapılarla" vurgulanırlar. Asıl ilginç olgu, bu islam kentinde aksların kesişiminde cami yerine sarayın

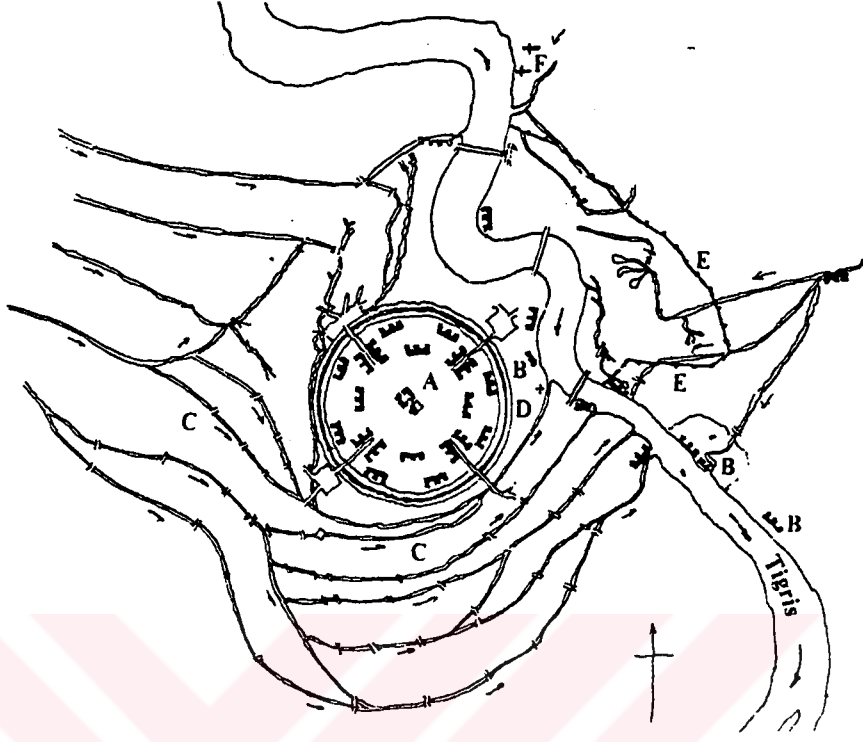
yer almasıdır. Aslında kent planı bütünüyle bir sarayın biçimlenişini çağrıştırmaktadır. (Şekil 2.2.3-4).

Şekil 2.2.3-1. Kabe. Hür. (1993, s.32).

Şekil 2.2.3-2. Hac yolculuğu. Norberg-Schulz (1984, s.44).

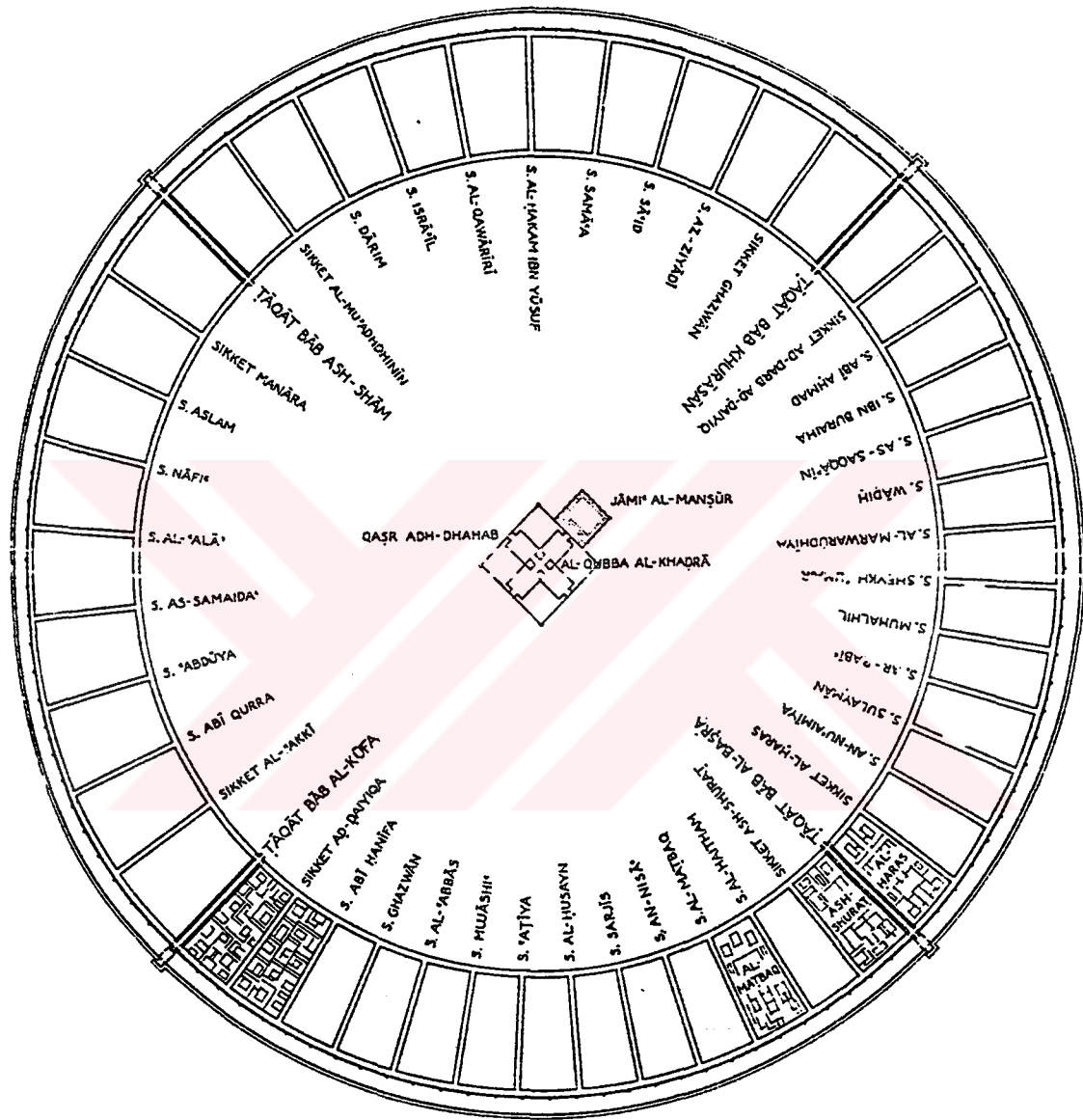

Şekil 2.2.3-3. Bağdat vaziyet planı. M.S. 762. Jellicoe (1975, s.34).

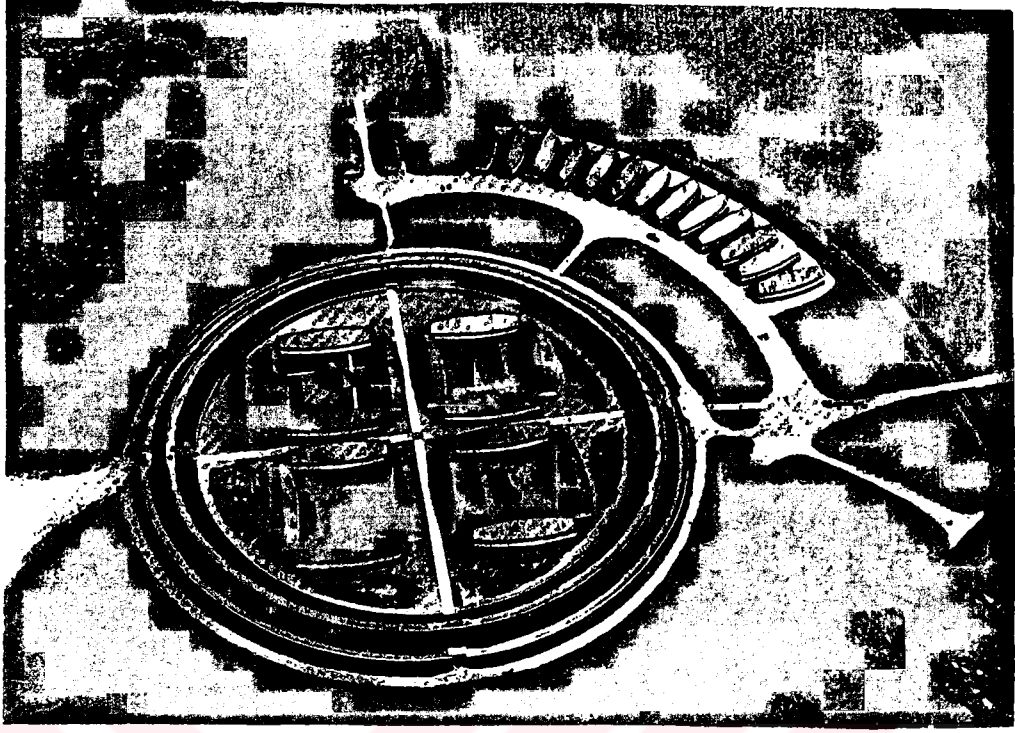
Akın'a göre Bağdat, kentsel ölçeğe büyütülmüş dev bir islami mandaladır. Akın (1990, s.20-21).

Görüldüğü gibi aks iki farklı bağlamda yer alır: kişilerin inançları soyut bir aks kurgusunu içerirken, bu aks mimari ile somutlaştırılır.

Tüm bunlar mevcut politik gücün egemenliği için oldukça pragmatik bir tavır olarak yorumlanabilir. Aslında birbirlerini dik açıyla kesen dairesel yerleşim, Vikinglerin Trelleborg (Danimarka) kentinden günümüze, her yerde ortaya çıkabilecek bir egemenlik simgesidir. Akın (1990, s.20-23), Beckwith (1984, s.143-164), Wendell (1971, s.99-128) (Şekil 2.2.3-5).

Şekil 2.2.3-4. Bağdat: dairesel kent. Akın (1990, s.23).

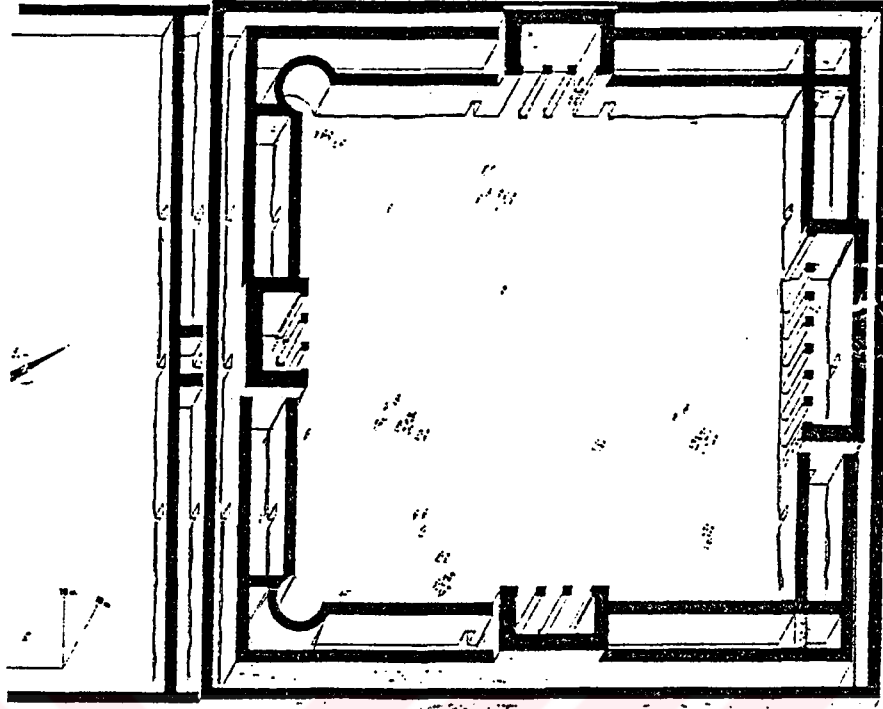

Şekil 2.2.3-5. Viking kampı, Trelleborg / Danimarka, 9.yy.
Kostof (1985, s.284).

2.2.4. Dört yönlü açık mekanda aks ve sembolizm

Dört yönlü dairesel yerleşimlerden başka Akın'ın "dört yönlü açık mekan" olarak sınıfladığı, Tacikistan, Türkmenistan, İran, Irak, Ürdün, Mısır, Suriye, Çin ve Hindistan'da görülen M.Ö. 2yy.-M.S. 18yy.'a dek uzanan özel bir aksiyal kurgu da dikkat çekicidir.

Açık ya da kapalı olsun, mekanın birbirini dik açıyla kesen iki aks tarafından belirlenmesi, bir Asya toposu olarak, en doğudaki Yunan yerleşmesi olan Ay Hanım'da görülür: gerek saraydaki haçvari planlama, gerekse avludaki dört yönlü düzenleme, güçlü bir mimari retorikle gelen Yunan kültürüne Asya katkısını gösterir. Kare alan ve eksedra (birkaç yüzyıl sonra bu tipten eyvan gelişecektir) Yunan dünyasında da vardır. Ama bu mekanların, avlunun merkezinden geçen akslar üzerinde yer alması doğuludur. Akın (1990, s.28-29) (Şekil 2.2.4-1).

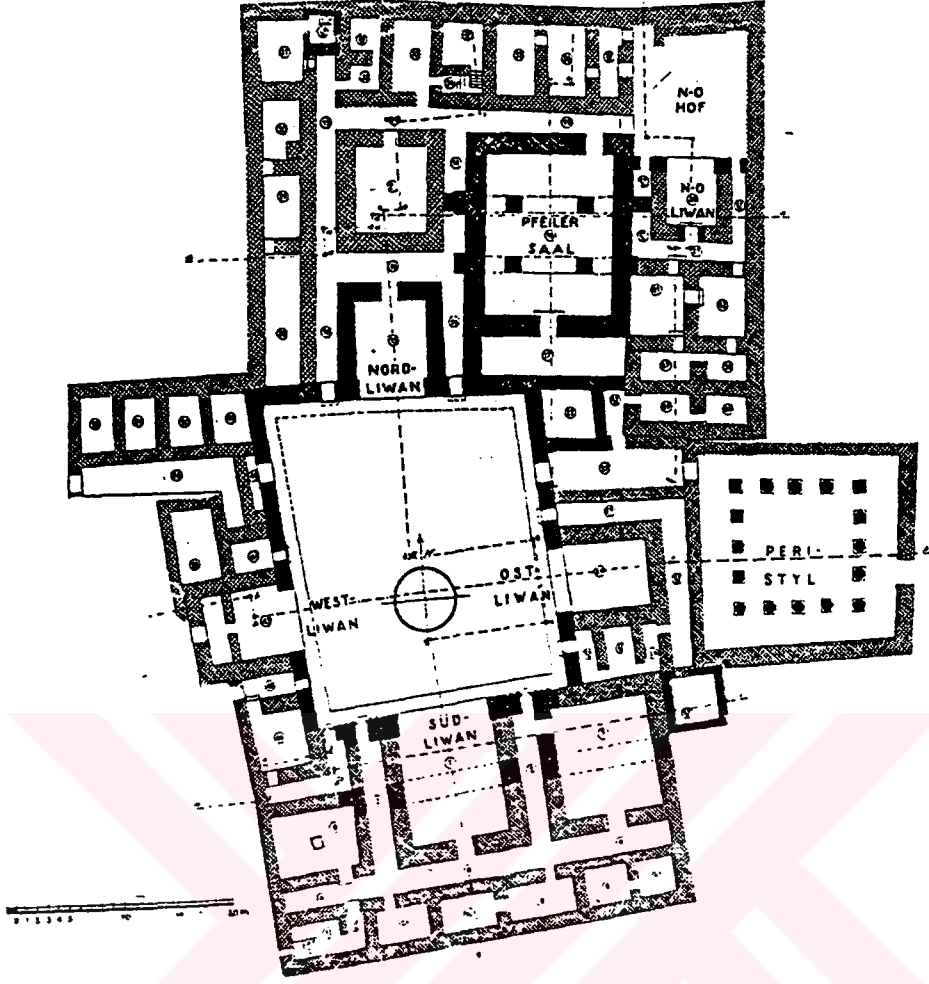
Şekil 2.2.4-1. Ay Hanım gimnazyumı, Tacikistan (Kuzey Afganistan). M.Ö.2yy.'ın ilk yarısı. Akın (1990, s.35).

Gerek eyvanın ilk kullanımı, gerekse avluda dört yönün vurgulanması bağlamında kullanımı Part döneminde gerçekleşir. M.S. 1-2 yy.da Kuzey Irak'ta yapılan Assur'daki Part sarayı kuşkusuz aksiyal mimarinin güçlü örneklerindendir. Akın (1990, s.29) (Şekil 2.2.4-2).

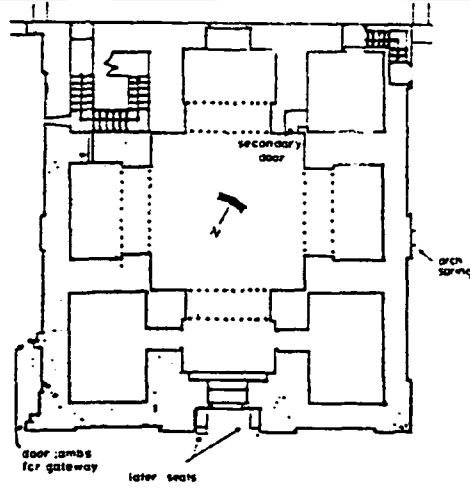
Emevi ve Abbasi dönemlerinde dört eyvanlı avlu içeren tek yapı "Amman Kasrı" dır. M.S. 7-8 yy.da gerçekleştirilen kasır coğrafi konum ve tarihlendirilmesiyle ve döneminin mimari geleneği açısından marjinal bir nitelik taşır. Akın (1990, s.30) (Şekil 2.2.4-3).

Akın, Assur ve Amman saraylarının marjinal yapılar olarak ortaya çıkışlarının ya rastlantısal olabileceğini ya da ara halkalarının kayıp olduğunu ileri sürer. Akın (1990, s. 28-30).

Asurlulardan beri görülen, Gazneliler ve Büyük Selçuklular döneminde güçlenerek devam eden dört eyvan ve merkezi avlulu plan bir kozmos imajıdır. Dört ana yön, birbirini dik açı ile kesen iki aks üzerindeki eyvanlarla vurgulanır. Böylece bir merkez etrafında dengeli ve simetrik bütünde kozmik imge oluşur. Ögel (1986, s. 59-61).

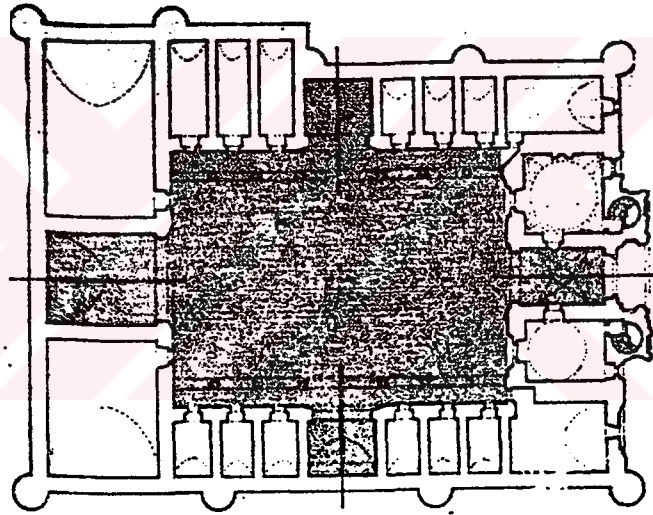
Şekil 2.2.4-2. Assur sarayı, Kuzey Irak, M.S.1-2yy. Akın (1990, s.35).

Şekil 2.2.4-3. Amman Kasrı, Ürdün, M.S. 7-8.yy. Akın (1990, s.36).

İran, Türkistan ve Afganistan'daki göçebe ve yerleşik gruplar, İslamiyeti, kendi kurumsal yapılarına kattıkları 11-12. yy.da bu dört yönlü kozmik şema, işlev gözetilmeksizin kervansaray, medrese, saray, cami v.b. her tür anıtsal yapıda kullanılan bir plan niteliği taşımıştır. Akın (1990, s. 31).

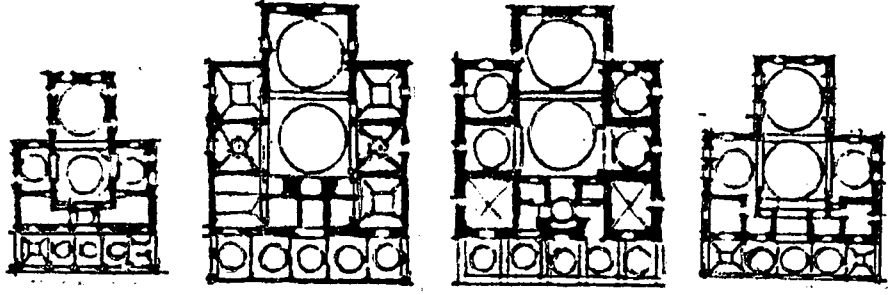
Erken dönemlerde "ribat" adını alan kervansaray, Anadolu Selçukluları devrinde sultanın ekonomik politikasının ürünü olan ve devleti temsil eden bir prestij yapısıdır. Dik eksende kesişen iki aks haçvari bir düzen oluşturur. Merkezi kubbe ile vurgulanır. İki yatay aksa karşılık düşey bir aks yaratan kubbe, ışık kaynağı görevinin yanısıra "manevi odak" rolünü de üstlenir. Evren imgelerinin canlı kalabilecekleri bir ortam sunan kervansaraylar "yol" üzerinde yer alarak, merkezden kontrolün de bir uygulaması özelliği taşırlar. Ögel (1986, s. 61-80) (Şekil 2.2.4-4).

Şekil 2.2.4-4. Sivas Gök medrese, 1271. Ögel (1986, s. ???).

Camilerde ve özellikle devlet ideolojisini taşıyan mezhebin propagandasını üstlenen medreselerde, "haçvari aksların" kullanılması, devlet ve dinin dünyaya egemen olma iddiasını vurgulama amacını taşır. Akın (1990, s. 31-33).

Özellikle Bursa yöresinde görülen ters T-tipi plan şemasına sahip medrese / camilerin dönemin politikasında aktif rol oynadıkları, bir tür ahilik yapısı olarak kabul edildikleri bilinen bir gerçektir. Ahunbay (1988) (Şekil 2.2.4-5).

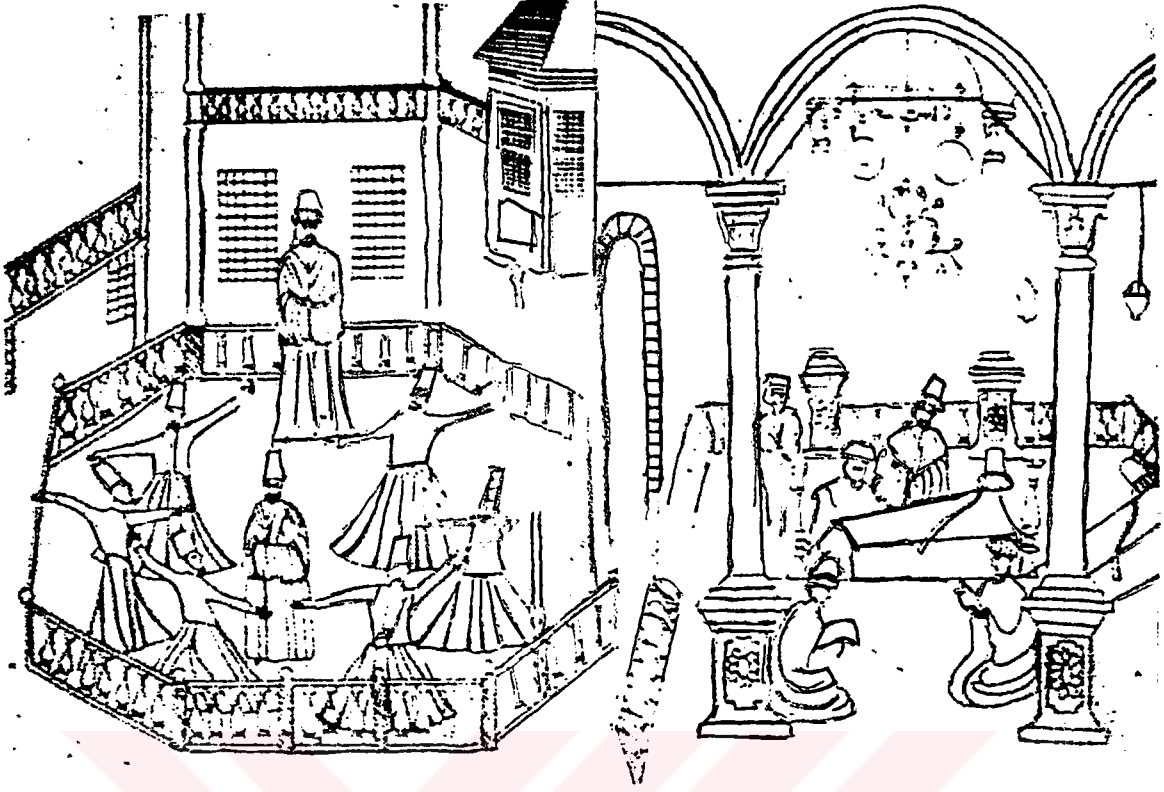
Şekil 2.2.4-5. T-tipi cami: a. I.Orhan; b. Y.Beyazıt; c. Yeşil Cami; d. II. Murat camisi. Ahunbay (1993).

Her İslam yapısı gibi Mevlevi Tekkeleri'nde de yönelme büyük önem taşır. En önemli mekan olan "semahane" diğer mekanlarca desteklenir. Her ne kadar "yönlennemiş dua yeri" gibi tasarlansa da kibleye yönelir. Böylece Kabe'yi gösteren yatay bir aks ile kubbe ile vurgulanan ve "axis mundi" oluşturan düşey aks bir bütün oluştururlar. Semazenlerin kareografisi de astrolojik bir sembolizm içerir: dans zemini ve kubbe mikrokozmos yaratırlar. Aslında sufi kozmolojisine göre "Tanrı, farklılaşmayan birliğiyle tek bir nokta gibi düşünülebilir, hareket eden "nokta" bir hat / aks çizer ve varoluş dairesini oluşturur". Böylece dans aslında bir tür tavaf olarak yorumlanabilir: dervişler dans zemininin merkezini kubbenin tepesine doğru bağlayan "fiktif bir aks" etrafında dönerler ve gezegenler gibi kendi aksiyal yörüngelerini meydana getirirler.

«Biz güneşin etrafında dönen uydularız,
Biz Mevlana'nın güneş sistemiyiz. »

Dickie (1978, s. 10-12) (Şekil 2.2.4-6).

Tarikat yapılarının bu kurgu altında süratle yayılmasının altında siyasi nedenler yatar. Türk ve İslam kentlerine özel bir karakter kazandırmada çok büyük rol oynarlar. İçerdikleri anlamlarda Şamanist izlerin beraberinde Hristiyanlık ile ilgili etkiler de gözlenir. Bu kurumlar Anadolu'nun İslamlaşmasında en önemli görevi üstlenmişlerdir. Altınsapan (1993, s.109-111) (Şekil 2.2.4-7).

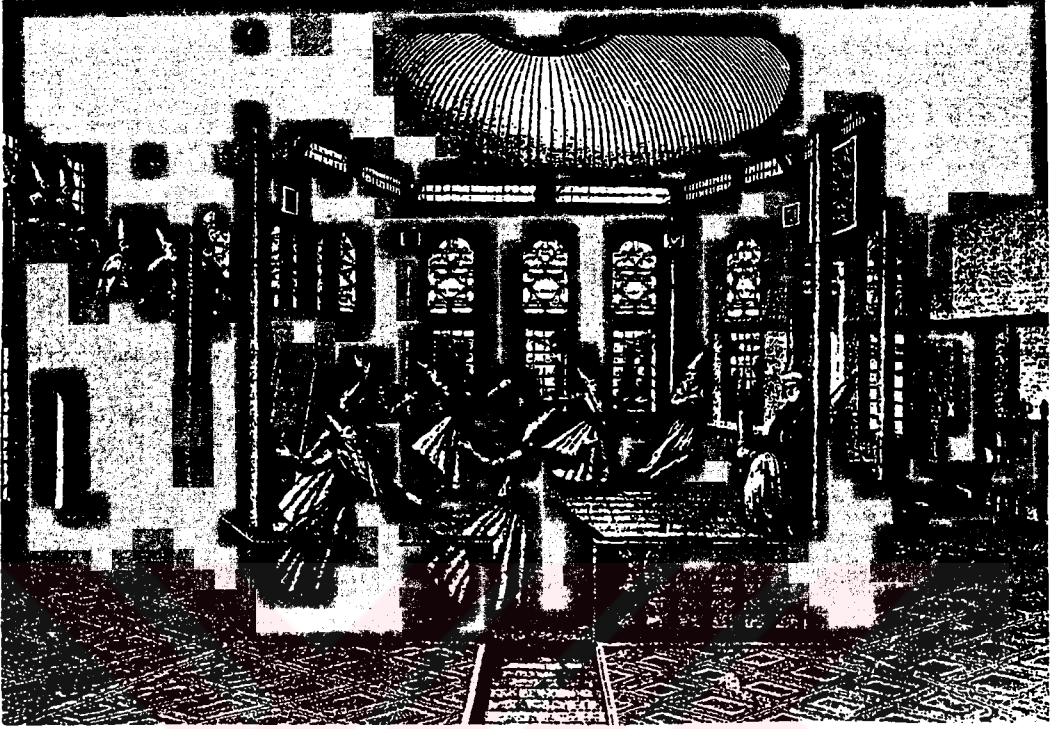

Şekil 2.2.4-6. Mevlevi Tekkesi, Kahire. Dickie (1978, s.12).

2.2.5 İslamiyette kentsel alan tasarımında aks ve sembolizm

En belirgin niteliği izlediği yayılmacı politikalar olan devletlerce kullanılan yönlendirilmiş aksiyal mekan Safavi döneminde kentsel alanların tasarımına da yansır.

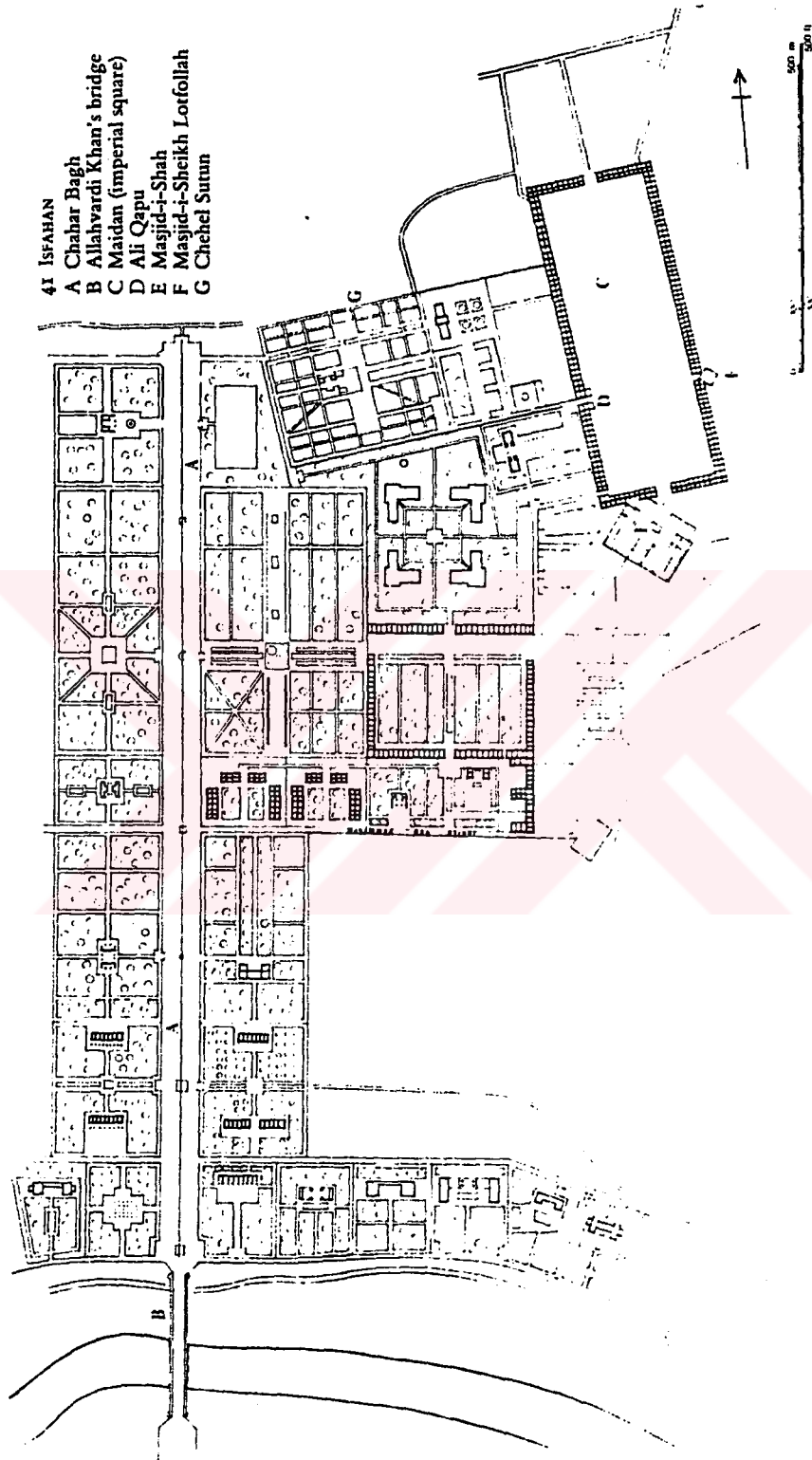
1500'lerde Bengaller'den Atlantik'e dek uzanan bir İslam dünyasının iki süper gücü arasında kendine yer açmaya çalışan Safaviler, Osmanlı ve Hint-Moğol imparatorlukları ile mimarlık düzleminde boy ölçüşme çabasıyla Şah Abbas I. (1589-1624) döneminde, İsfahan'da 512x159m boyutlarındaki "Şah meydanı" nı gerçekleştirirler. (Şekil 2.2.5-1). Toplumun varlıklı kesimine ait çok sayıda "ciharbağ" ın bir araya gelmesi ile oluşan bir bahçe yerleşmesi ise meydanın ölçeğini fazlasıyla aşar. 4km. uzunluğundaki yerleşmenin içinden geçen bir bulvar/aks, güneyde "Allahverdi Han köprüsü" ile ırmağın karşı kıyısına geçer ve 1,5km kenarlı kare biçimli "Haza Cenub Bağı" nda sona erer. Akın (1990, s. 32), Jellicoe (1975, s.38-39) (Şekil 2.2.5-2).

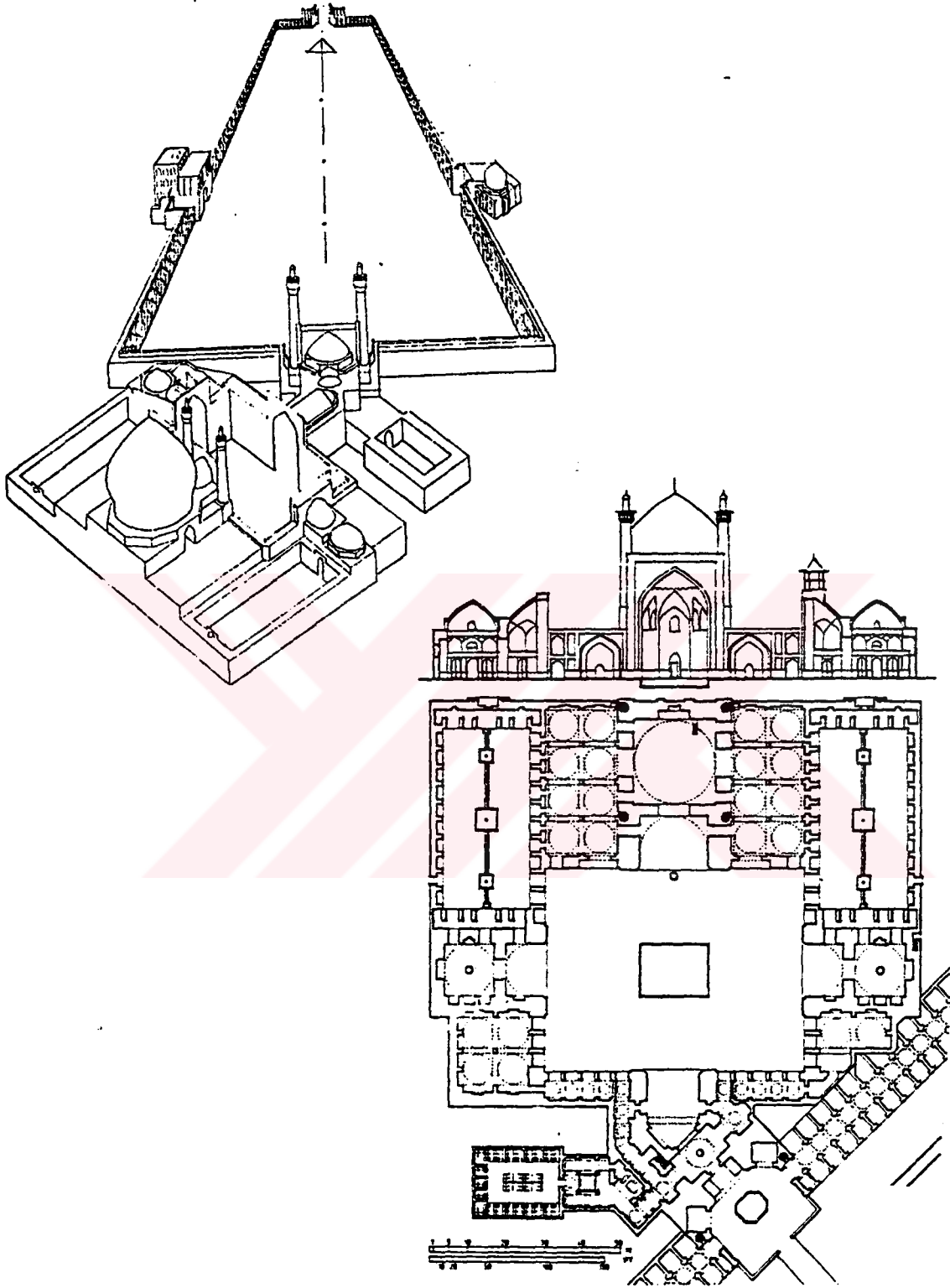
Şekil 2.2.4-7. Sema. Altınsapan (1993, s.110).

Aslında mutlakiyet ve geometrize edilmiş doğa, tarihin çok eski zamanlarından beri birlikte görülen iki olgudur. Bu düzen, Dickie'nin de belirttiği gibi "mikrokozmos'u yansıtan bir **mandala**" niteliği taşır. Yer ve gök beraberliğini simgeleyen bir diyagram olan mandalada kare yer ve mekanın anlatımıdır. Jellicoe (1975, s. 60) (Şekil 2.2.5-3).

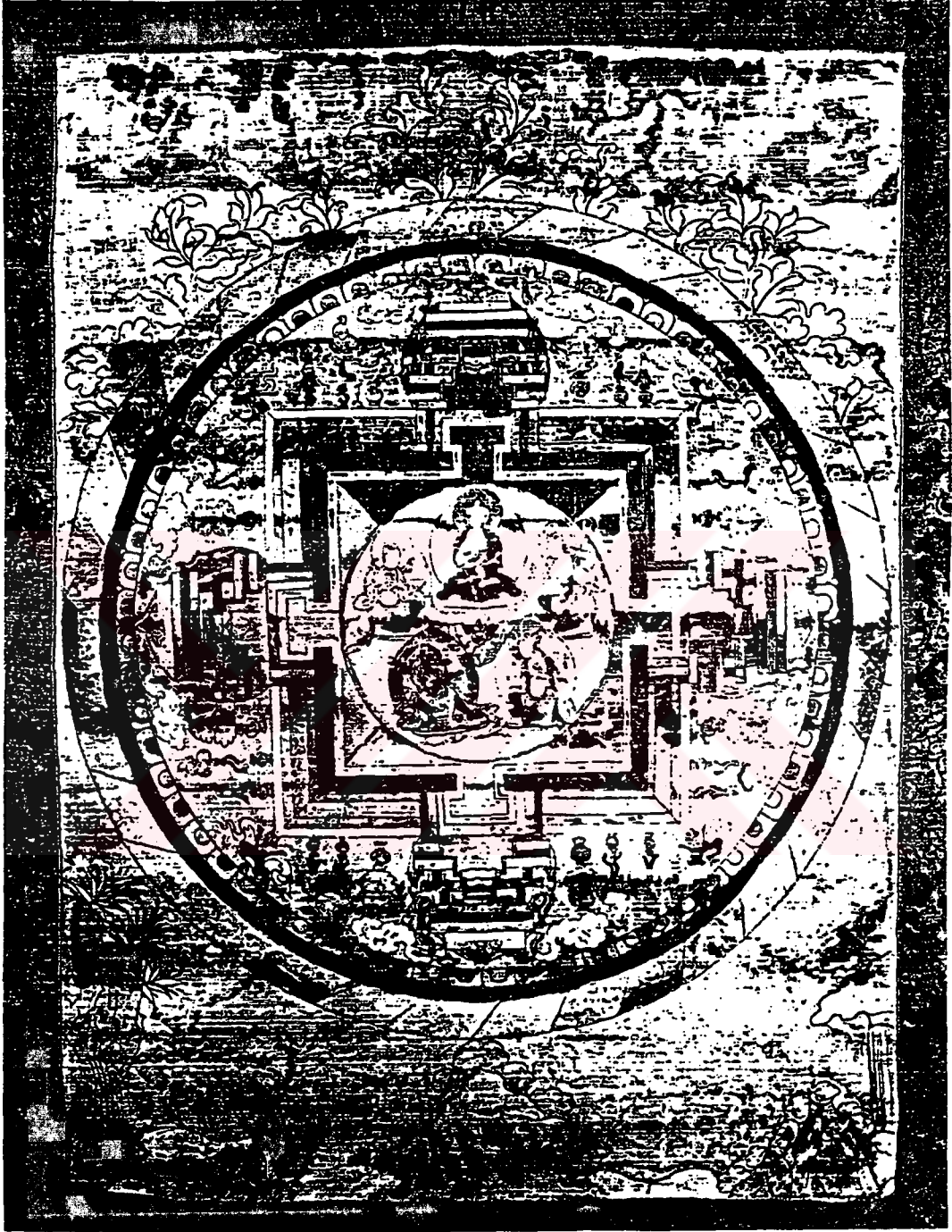
İki ana akstan oluşan mandala "ciharbağ" larda da görülür. Ciharbağlar, bahçe yerleşmesini oluşturan çeşitli büyüklükteki, merkezde dik açıyla kesişen su yolları ile bölümlenmiş bahçelerdir. Merkezinde büyük bir havuz, köşk yer alır. Tanrısal düzenle cennet simgesini geometrinin yetkin diliyle, iki kutsal aks aracılığıyla aktarır. Akın (1990, s.32).

Şekil 2.2.5-1. Isfahan, 16-17yy. Jellicoe (1975, s.39).

Şekil 2.2.5-2. a. Şah meydanı, 1611-1612; b. Şah camisi, 1610. Akın (1990, s. 46).

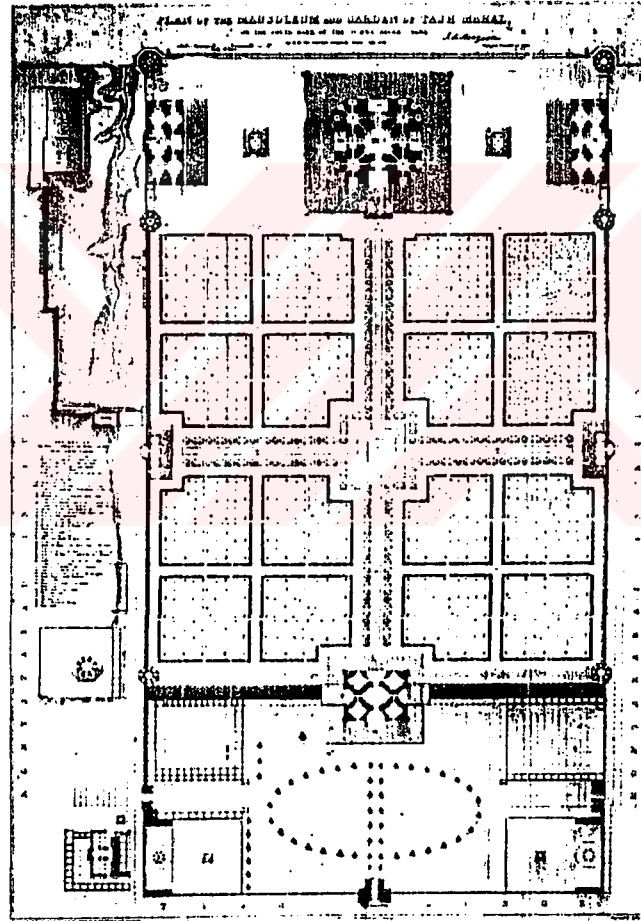

Şekil 2.2.5-3. Mandala. Jellicoe (1975, s.60).

2.2.6 Hint-Çin mimarisinde aks ve sembolizm

Ciharbağ geleneğinin yoğun olduğu Hindistan'da bahçeler yüksek duvarlarla çevrilidir ve yolların kesiştiği merkezde, çoğunlukla tek katlı bir yapı olan "baradari" yer alır. Su, iç ve dış mekanı bağlar, yapı ise merkezi vurgular. Buradan çıkan yollar / akslar, kanallar boyunca dört yönde uzanarak duvarlardaki kapılara varırlar.

Bu tür bahçelerin bir bölümünün merkezinde, cennet metaformuna bağlı olarak Tac Mahal örneğinde olduğu gibi bir anıt mezar bulunur. Akın (1990, s. 33) (Şekil 2.2.6-1).

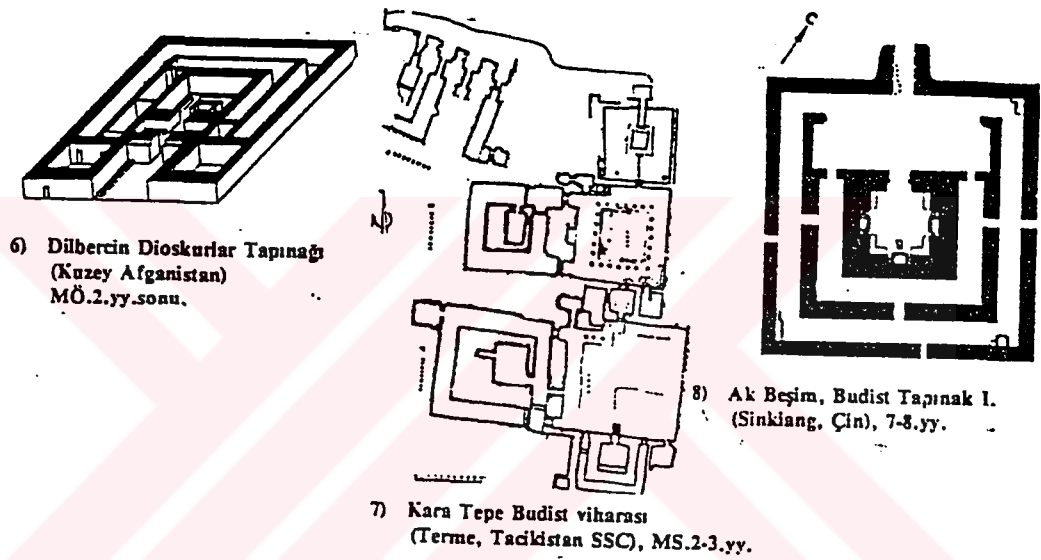

Şekil 2.2.6-1. Tac Mahal. Jellicoe (1975, s.63).

Aksiyal kurgu, kare içindeki haçvari plan şeması bağlamında Sasanilerden İslam dönemindeki kültürlere uzanan bir süreklilik çizer. Hint-İslam mimarisinde haçvari planın büyük bir simetri ile uygulanması

yerel bir olgudur. Hint kültüründeki haçvari planın mikrokozmetik bağlamı, inanç sisteminin gündelik ritüeline yansıyan bir somutluk taşır ve evren strüktürünün özünü oluşturan bir mandala kimliğine sahip olduğu için yetkin olmak zorundadır. Akın (1990, s.68-71).

Yönlendirilmiş mekan sözkonusu olduğunda en ilginç örneklerden biri de Budist tapınaklarıdır. "Çevre koridorlu tapınak", M.Ö. 2yy.ın sonlarından itibaren Kuzey Afganistan'da Dilberah ve Surh Kotal gibi kimi yapılarda görülür, zamanla Hindistan, Çin, Doğu Türkmenistan bölgelerine yayılır. (Şekil 2.2.6-2).

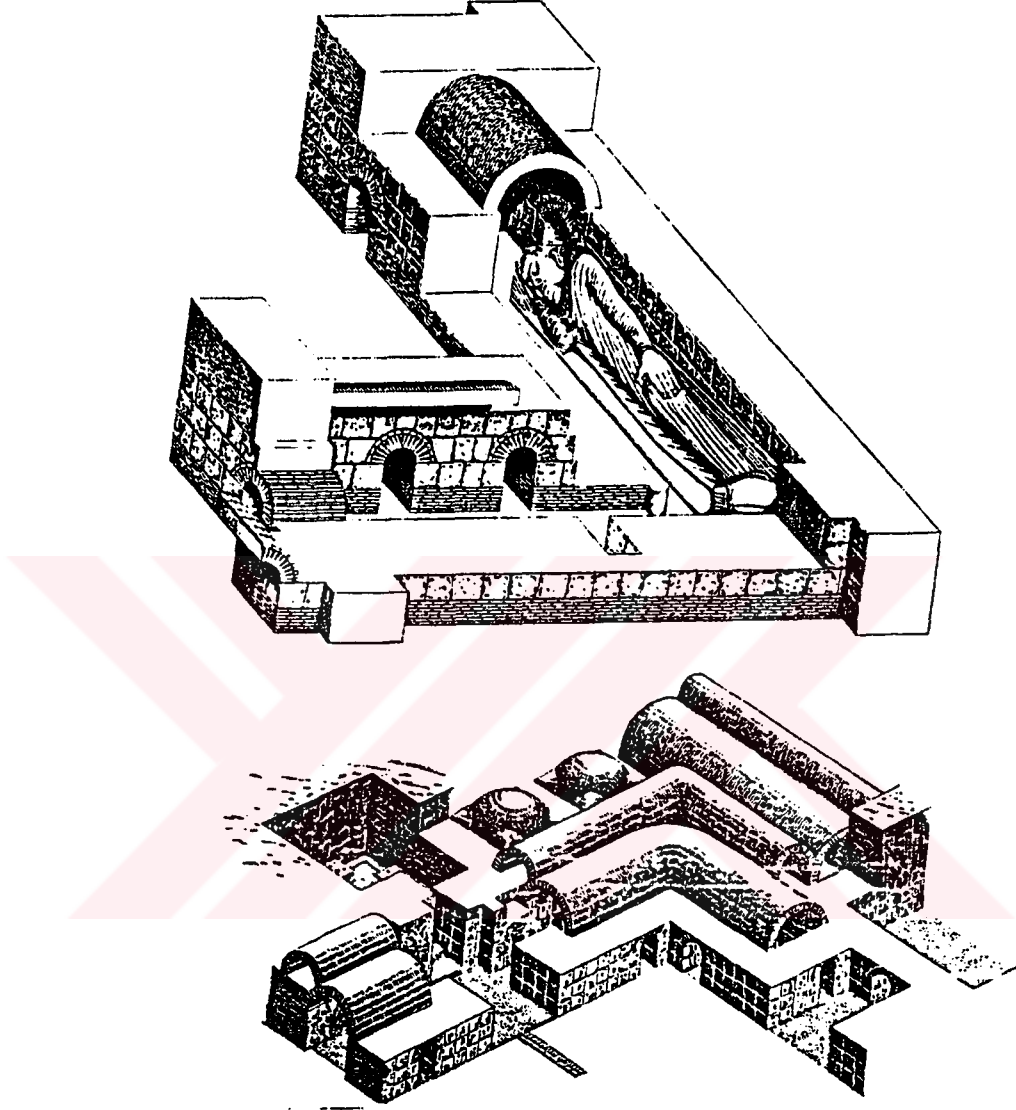

Şekil 2.2.6-2. Budist tapınakları. Akın (1990, s.37).

Çevre koridorları, merkezdeki "stupa" nın tavaf edilmesi işlevinin yanı sıra, manevi olgunlaşma sürecini simgeleyen bir mistik yolculuğa olanak sağlayarak aksiyal bir kurgu oluştururlar. Loş koridorlarda (aks) yapılan yolculuğun doruğundaki hedef "parinirvana" durumunda betimlenmiş olan Buda heykelidir. Bu tür heykeller Doğu Türkistan'daki kimi tapınaklarda, tavaf koridorlarının içinde yer alırlar. (Şekil 2.2.6-3).

Bu tipin özellikleri, M.S. 7.yy.ın ikinci yarısında, Tacikistan'da yapılan "Adzina Tepe Budist Manastırı" nda görülebilir. Yapıdaki avluların kenar ortalarında, birbirini merkezde dik açıyla kesen eksenler üzerinde yer alan, eyvan niteliğindeki tonozlu geçitler, çevre koridorlarını da aşarak "çeşitli kült mekanları" na ve avluları birbirine bağlayan yola ulaşırlar. Büyük avlunun

merkezinde duran "stupa" merkezi, dört yanındaki basamaklarıyla da yönleri vurgular. Akın (1990, s.30-31) (Şekil 2.2.6-4).

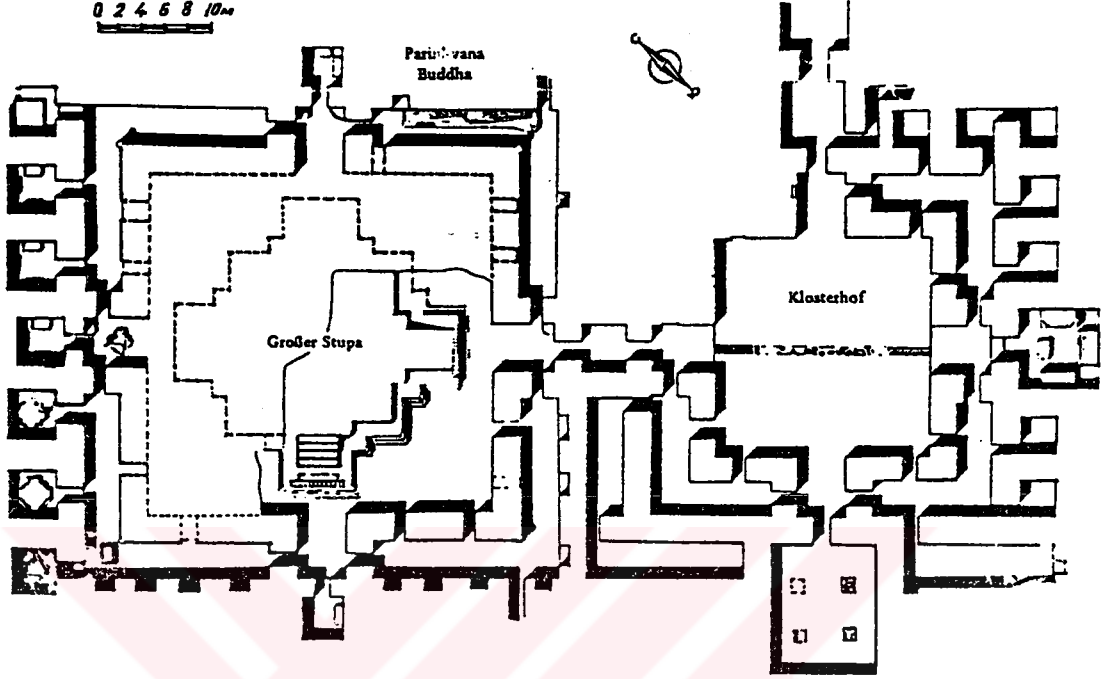

Şekil 2.2.6-3. Adzina tepesi viharası, çevre koridorları, Akın (1990, s.37).

Çin'de kentler ve ülke kare biçimli bir alan kaplar. Yönler arası değer farkları bulunur. Hükümdar beş yılda bir ülkesini gezmeye sorumludur. Ülke topraklarını yenilediğine inanılan bu geziye doğudan başlanır ve güneşin devinimine koşut bir yol izlenir. Akın (1990, s. 33).

Ülkenin merkezinde kral yaşar. Burada antik devirden kalan "Ming Tang" isimli, dokuza bölünmüş kareden oluşan plana sahip, yuvarlak çatı ile

örtülü, duvarsız bir iç hacmi olan, ülke bütününe bu ölçekte tekrarlayan bir diyagram vardır.

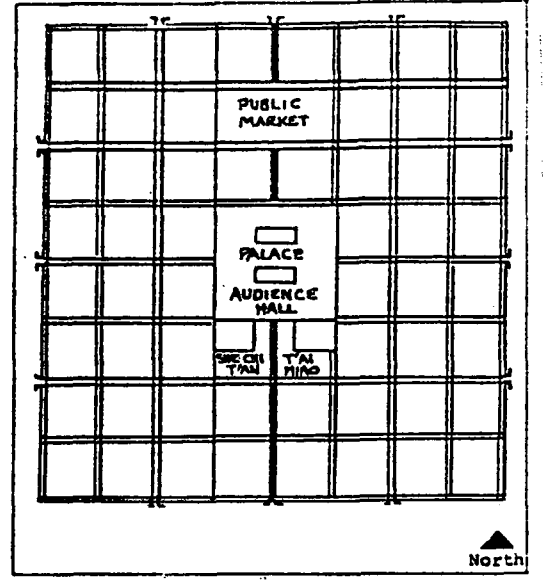
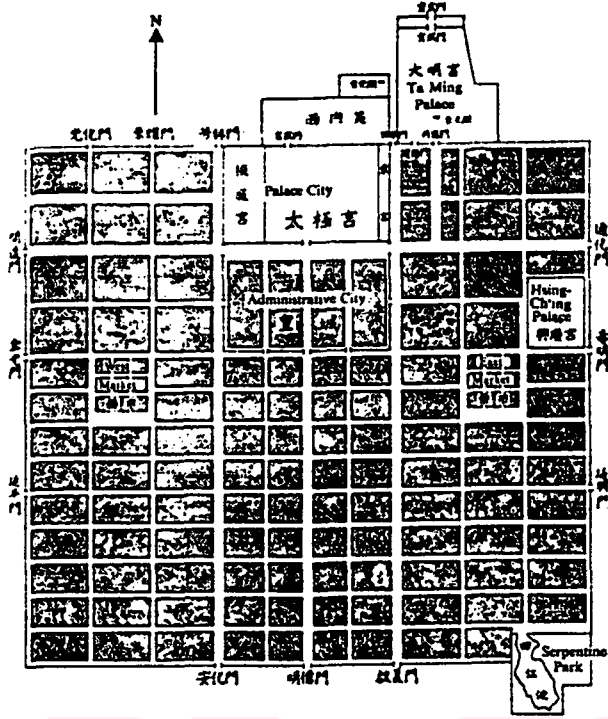

Şekil 2.2.6-4. Adzina tepesi Budist manastırı, Tacikistan, 7.yy. Akın (1990, s.36).

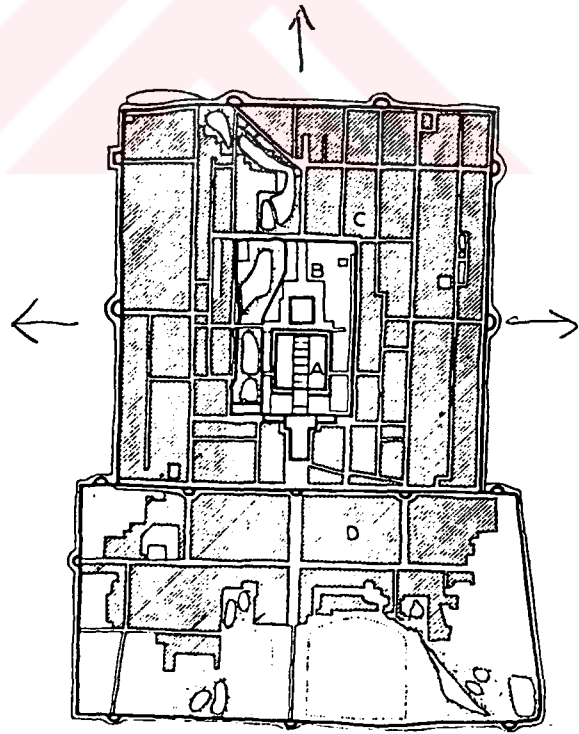
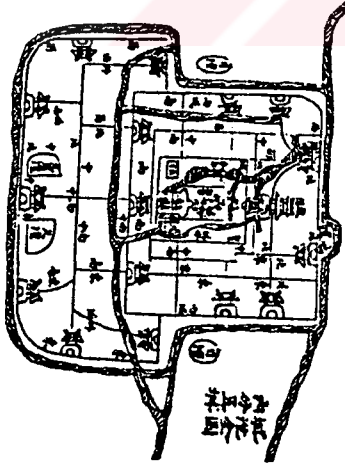
Çin'liler yeryüzünü kare, gökyüzünü daire ile simgelerler. Dünyanın merkezindeyse, "tanrıların yer / gök arası yolcuğunu sağlayan gölgesi olmayan gromon ağacı" yer alır. Bu ağaç bir tür "axis mundi" dir. Stein (1957, s. 163-186).

Granet'e göre, hükümdarın Ming-Tang'ın merkezdeki kareden çevredeki sekiz kareye tek tek ulaşarak uyguladığı ritüel, ülkenin çevresinde yaptığı mikrokozmosmik yolculuğu simgeler. Hükümdar bu yolculukta *fiktif* bir aks çizmektedir. (Şekil 2.2.6-5).

Ülkenin kuzey-güney aksı, yasak kentten gök tapınağına uzanan bir yoldur. Bugün, simgesel değeri yüksek bir aks oluşturur. Akın (1990, s. 33) (Şekil 2.2.6-6).

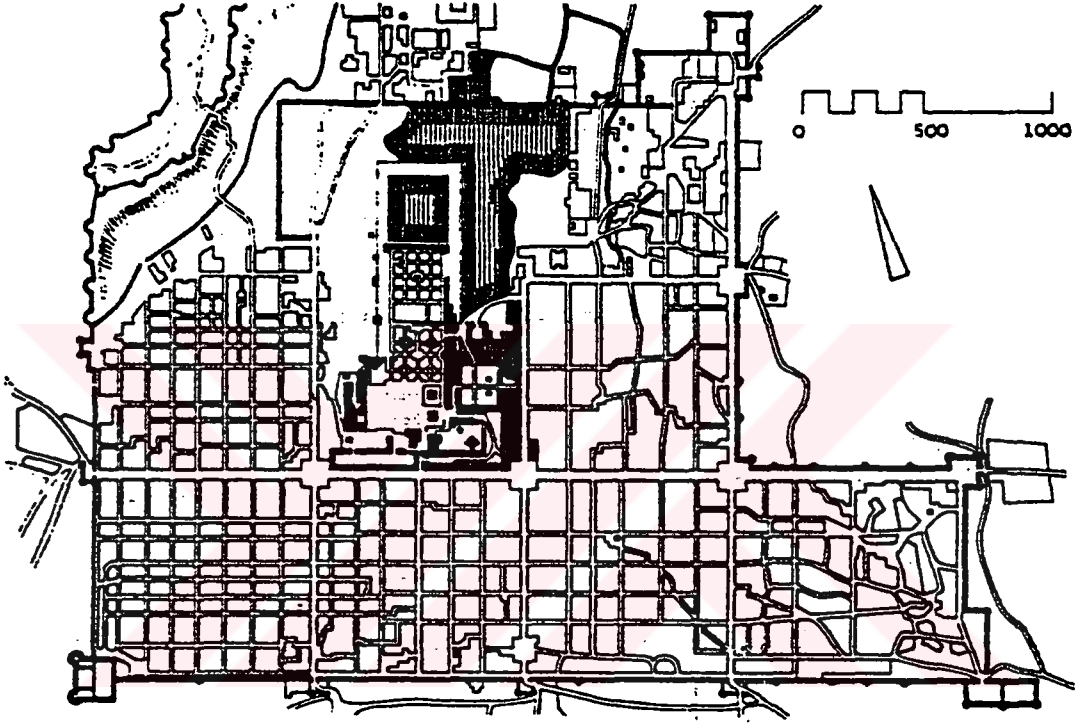

Şekil 2.2.6-5. İdeal kent planları, Çin a. Han dönemi, Akın
b.Tang Ch'ang-an, Wheatley (1990, s.50).

Şekil 2.2.6-6. a. Pekin'in ideal planı. Akın (1990, s.50).
b. Pekin ve saray aksı. Gallion (1960, s.15).

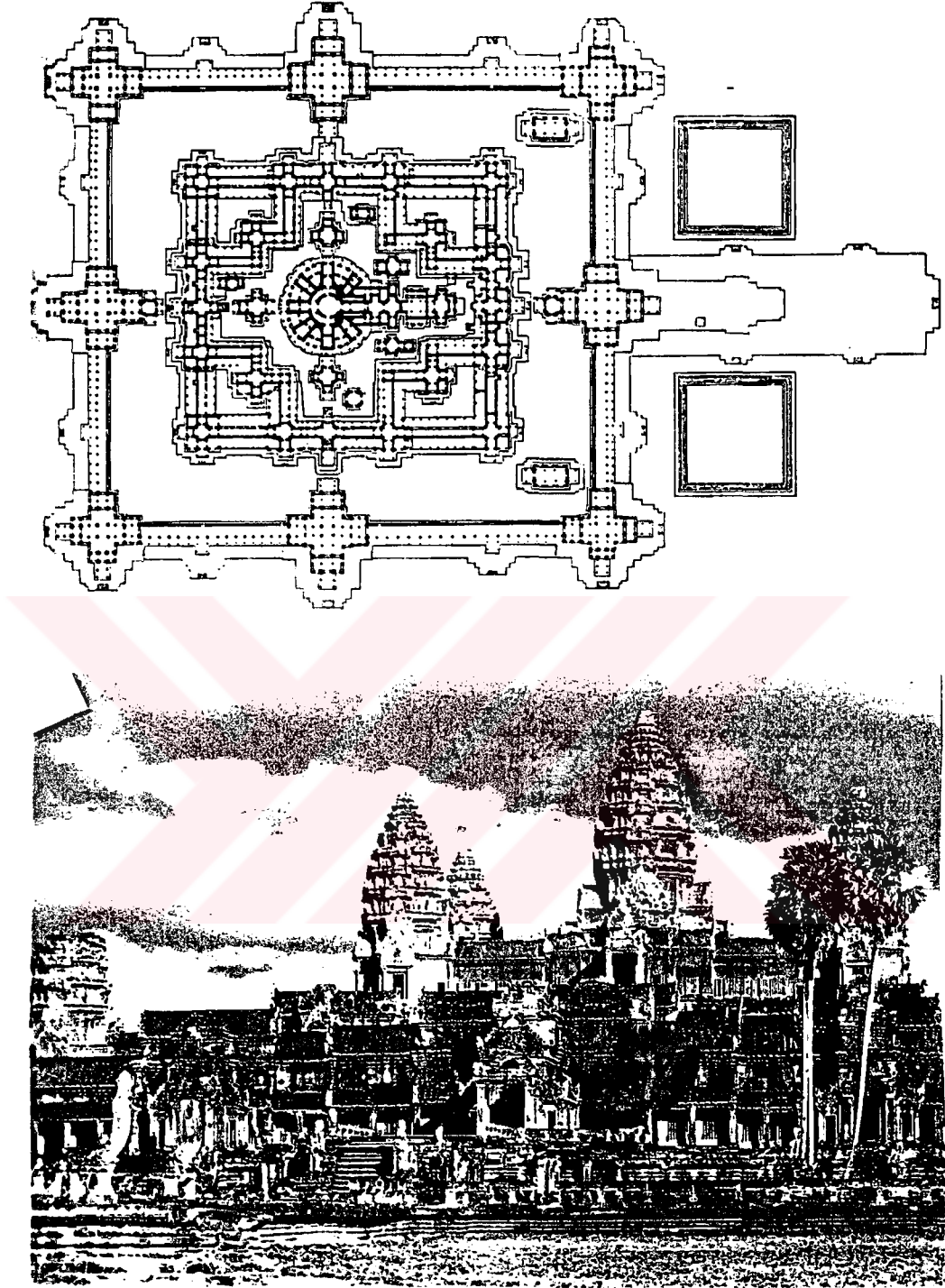
Çin kentleri gibi mikrokozmetik bir düzeni yansıtan ve bir ritüel ile birleşen Hint kentlerinden biri de kuzeydeki Jaipur'dur. Astronomiye olan yoğun ilgisi ile bilinen Kral Jai Singh'in 1728'de kurduğu ve kendi adını taşıyan başkentte, kent ölçeğine uygun boyutta bir dokuza bölünmüş kare mandala'nın, kurutulmuş göl kenarına uygulanması söz konusudur. (Şekil 2.2.6-7).

Şekil 2.2.6-7. Jaipur, Kuzey Hindistan, 1728. Akın (1990, s.52).

Tonle Sap gölü kıyıları içine kurulu dağ tapınakları da evreni simgeleyen aksiyal kurguya göre Kmerlerce 12.yy'da kurulur. Gerek iki kutsal yatay yöne uzanan aksları, gerekse düşey aksları ile "mikrokozmos" oluşturur. Kostof (1985, s.397), Jellicoe (1975, s.67) (Şekil 2.2.6-8).

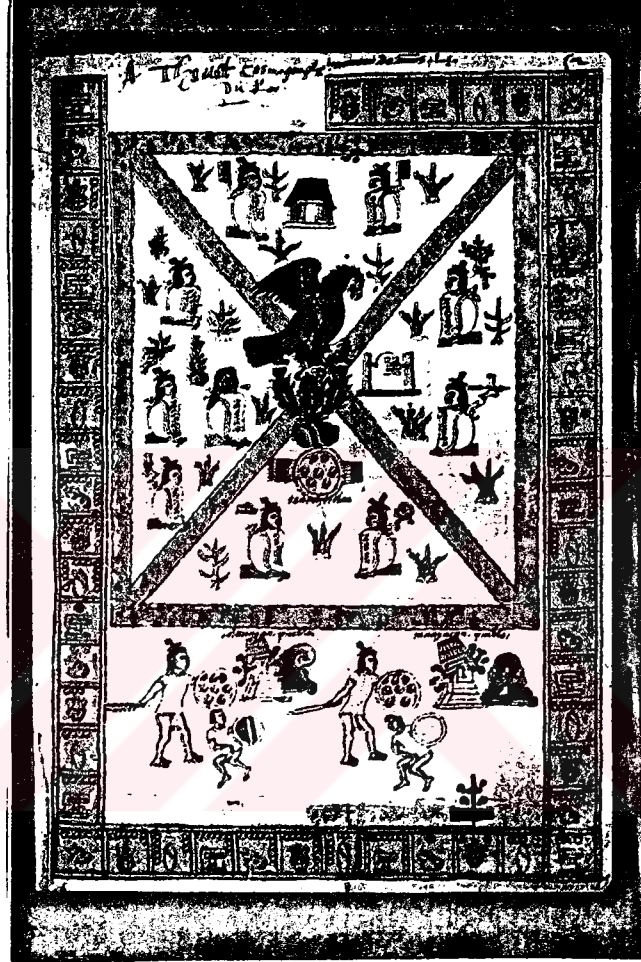
Hindu teorisine göre kurulan en iyi şehir olarak yorumlanan kent evrenin strüktürünü mandala ile vurgular. Bu bağlamda Jaipur evrenin rekonstrüksiyonu şeklinde yorumlanabilir ve gök / yer arası bağ oluşturur. Akın (1990, s. 34), Michell (1977, s.78-81).

Şekil 2.2.6-8. Angkor Vat Hindu Tapınağı, Kmer / Kamboçya, 1113-1150. Kostof (1985, s.397).

2.2.7. Keşif öncesi (pre-columbian) Amerika'da aks ve sembolizm

Atlantik'in ötesine geçilecek olduğunda kuzey ve güney Avrupa'daki yerlilerin yerleşimlerinin de aksiyal bir düzen sundukları görülür. Avcı, göçebe ya da yerleşik gruplar sosyal yapı, kentin yerleşimi, törensel öğelerin anlamları açısından benzerlikler sunarlar. (Şekil 2.2.7-1).

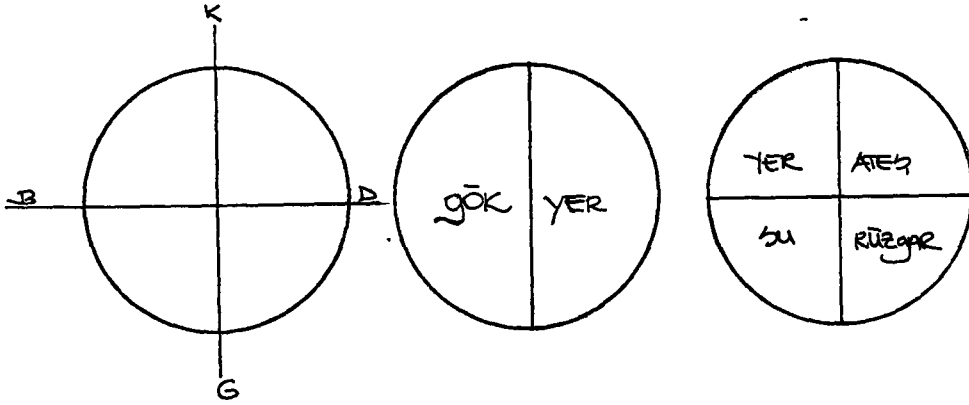
Şekil 2.2.7-1. Akslardan oluşan mikrokozmos. Montes (1980, s.753).

Nebraska'da yaşayan Pawnee'lerin, her biri bir gezegenin korumasında olan dokuz yerleşimi vardır: bir tür mikrokozmos oluştururlar. Bu astro-tipoloji kendi barakalarının mimarisine de yansır: evler ve giriş kutsal yön olan doğuya bakar.

Ponca'ların yerleşimi ise iki dik aksla merkezde kesişen dört bölgeden oluşur.

Winnebago yerlilerinde ise tek bir aksın sistemi gök ve yer / su ikilisine ayırdığı görülür.

Omaha yerleşimlerinde de devam eden tek aks sistemi çok daha fazla anlam yüklü iki bölge sunarlar. (Şekil 2.2.7-2).

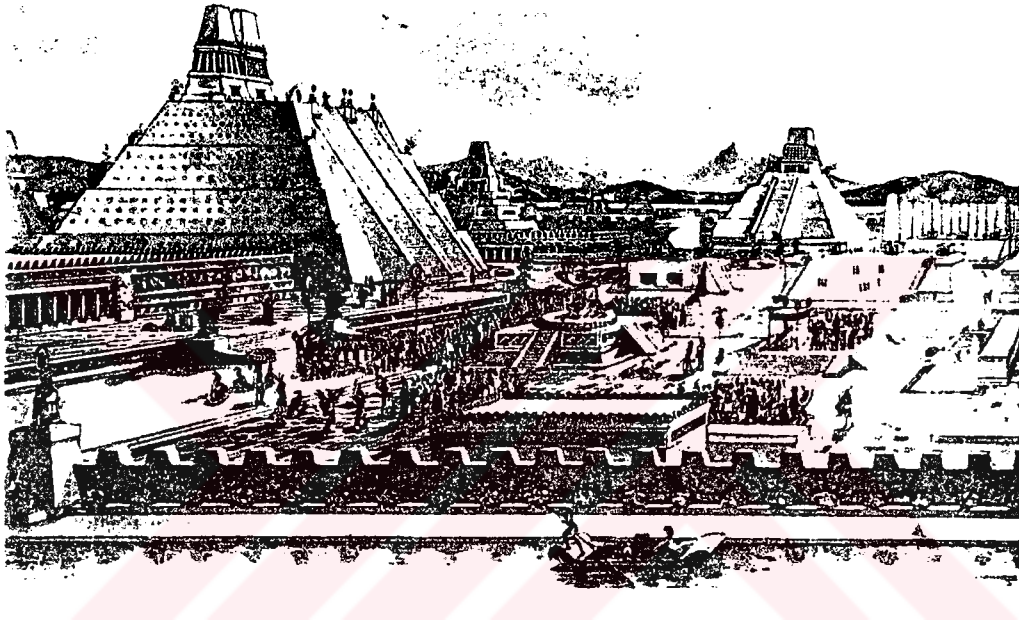
Şekil 2.2.7-2. Yerli yerleşimleri. Lévi-Strauss, (1967, s. 47-55)

Meksika'da, Azteklerin "Teotihuacan" kenti aileden imparatora, sosyal hiyerarşiyi vurgulayacak şekilde biçimlenmiştir. Kozmos ve yönetim arasında iletişim kuran, korkuya şekil veren bu mimari gizemli çağrışımlar yaratır. M.Ö. 1.yy - M.S. 8. yy.dönemlerinde gerek anıtları bağlayan yatay aks, gerekse sosyal yapıyı simgeleyen piramit / teras yani düşey aks beraberce evrensel düzeni yansıtır. Kostof (1985, s.240) (Şekil 2.2.7-3).

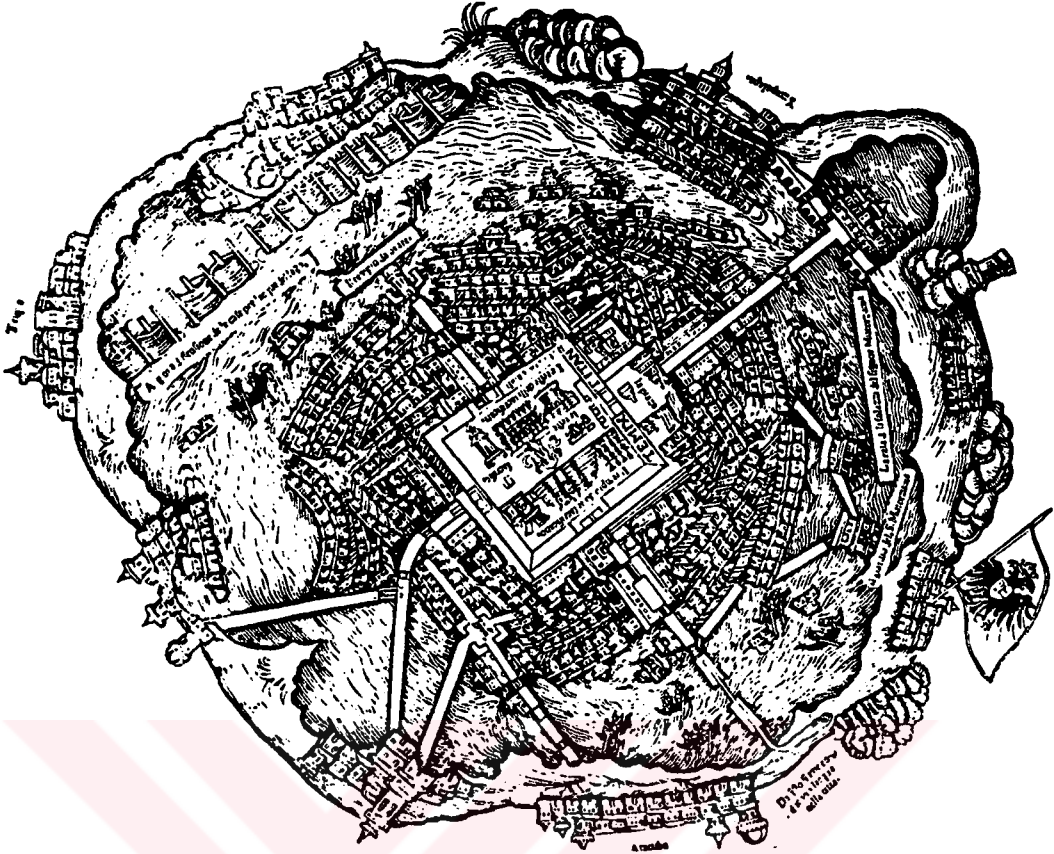

Şekil 2.2.7-3. Teotihuacan. Kostof (1985, s.240).

Azteklerin ikinci başkenti Tenochtitlan kentinin piramitleri ise M.Ö.1.yy-M.S.8.yy. arasında yine kozmik amaçlar doğrultusunda gerçekleşir. (Bkz. şekil 2.2.7-1). (Şekil 2.2.7-4). Günümüze ancak bir kaç kalıntısı ulaşan kent, Meksika'nın başkenti Meksiko City'de önemli bir odak oluşturur. Jellicoe (1975, s.100) (Şekil 2.2.7-5).

Şekil 2.2.7-4. Aztek Başkenti Tenochtitlan, 1350. Kostof (1985, s.437).

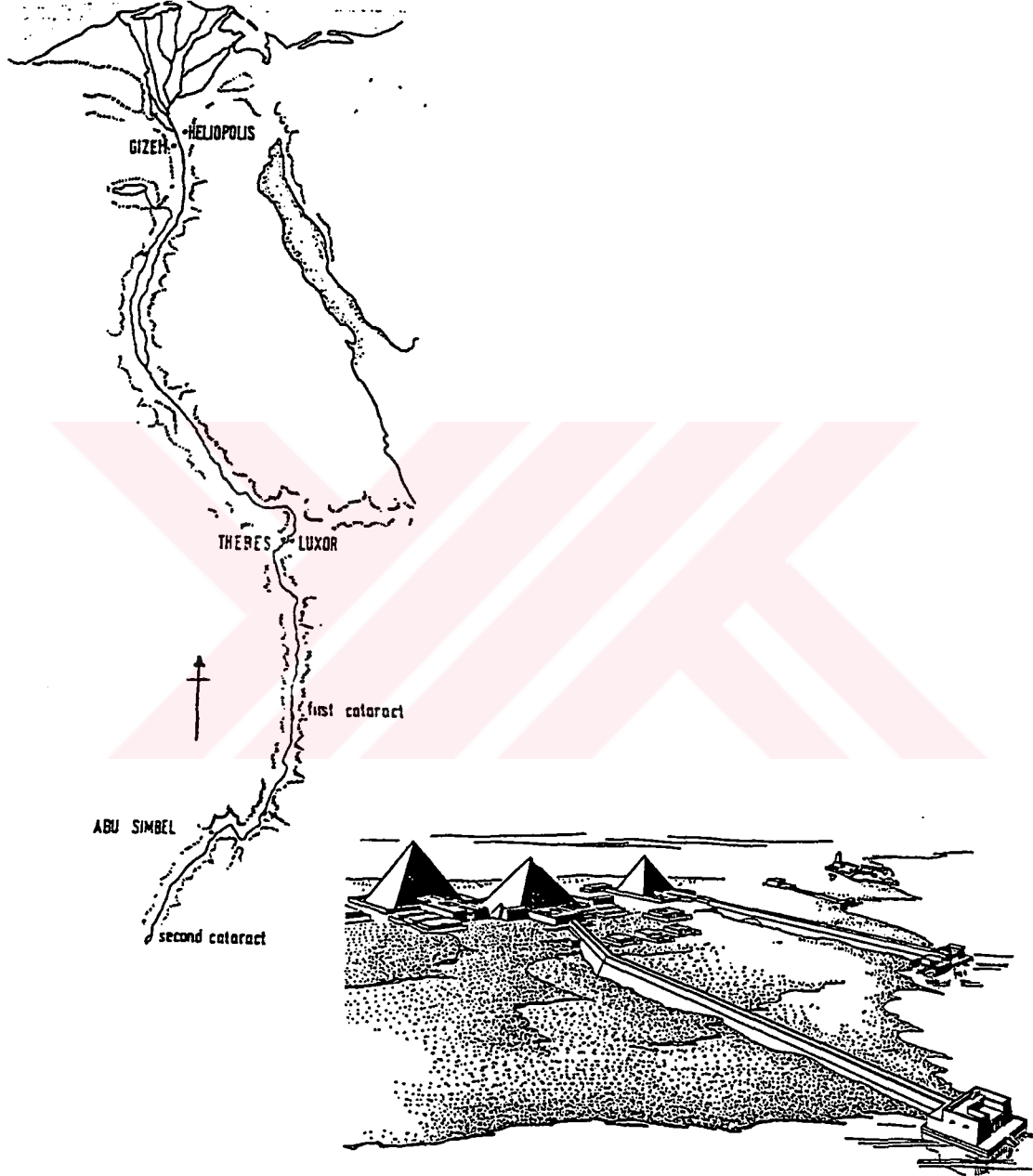

Şekil 2.2.7-5. Tenochtitlan, plan. Jellicoe (1975, s.101).

2.2.8. Mısır mimarisinde aks ve sembolizm

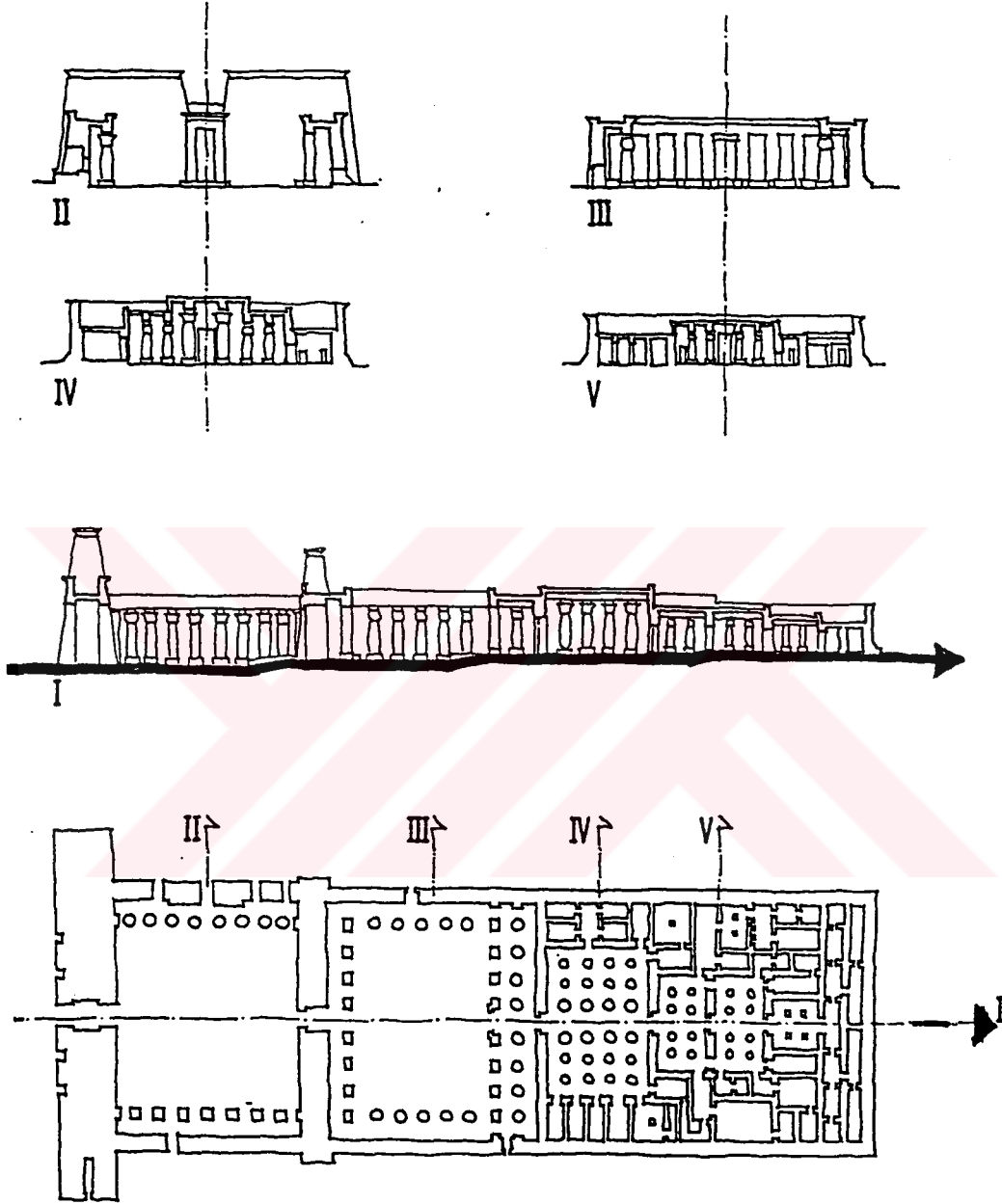
Batı uygarlığına büyük referanslar veren Mısır mimarisinde de anıtlar, aks prensibiyle bir araya gelirler: değişmez ve sonsuz bir düzenin simgesidirler. Yatay ve düşey akslar mutlak mekan anlayışının yansıtıldığı ortogonal bir sistem oluştururlar. Mekansal ardıllığı meydana getiren piramitlerde aksiyalite bir yön vurgular: güney / kuzey Nil'le, doğu / batı güneşin devinimi ile önem kazanır. Bu temel geometrik yapı varoluş anlamını sembolize eder. Doğa ve çevrenin bu aksiyal kurgusu, Mısır kozmosunu doğrudan ifade eden piramitlerde de sürer. (Şekil 2.2.8-1). Doğuya doğru yönelen tapınak, bir aks boyunca düzenlenmiş kolonlu giriş avlusu, hol ve mabetten (sanctuary) oluşur. Bina içine girdikçe mekanlar gitgide küçülür: tavan alçalır, yer yükselir. Aksın sonunda batıda kapalı hücre vardır. Bu "hayat yolunun" canlandırılmasıdır ve son da "başlangıca dönmeyi" sembolize eder. Mısır mimarisinde zaman, statik düzen içinde sonsuz bir ritimle yansıtılır. Norberg - Schulz (1975, s.8-30). (Şekil 2.2.8-2).

Mantet, Mısır aksının bayram günlerindeki "süreçsel yolu" canlandırdığını ileri sürerken, Hamann aksiyal bir geometriyi yansıtan Mısır mimarisinin aslında doğayı taklit ettiğini savunur: piramit dağdır, sondaki hücre ise bir inden esinlenmiştir. Jeodicke (1985, s.24-32).

Şekil 2.2.8-1. a. Nil. Jellicoe (1975, s.111).

b. Piramitler. Norberg-Schulz (1975, s.12).

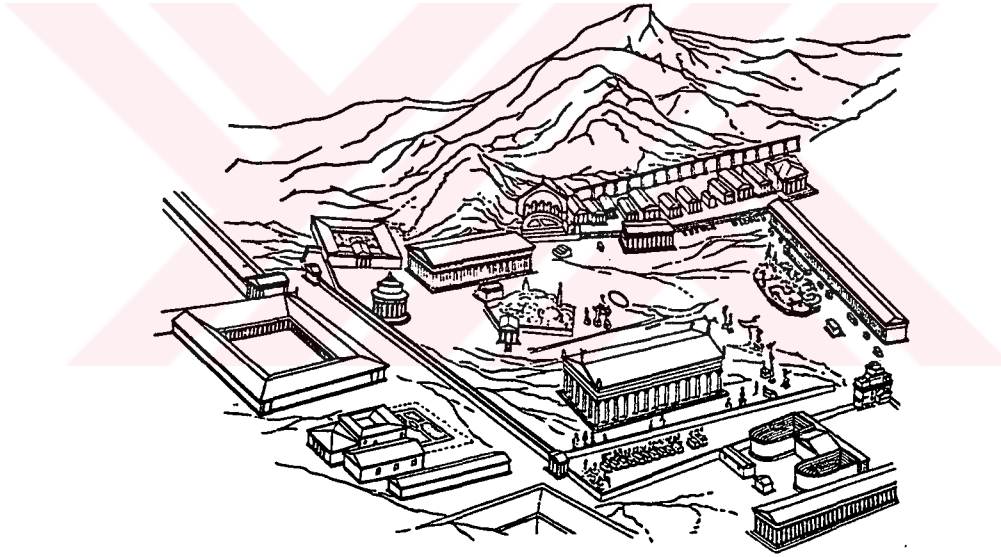

Şekil 2.2.8-2. Tapınak. Jeodicke (1985, s.29).

2.2.9. 19.yy. sonlarına dek Avrupa mimarisinde aks ve sembolizm

Mısır'ın bu mutlak düzeninden sonra Yunan mimarisi incelenecek olursa sanki "düzensiz ve tesadüfi" bir yerleşim kendisini gösterir. Tapınaklar ise yaşamın temel varoluş olgusunun bireysel açıdan somutlaştırılmasıdır. Norberg-Schulz (1975, s.44-50).

Fonksiyonların net bir sınıflamaya sahip olduğu Yunan kentlerinde anıtsallık sadece "tanrılar" içindir. İletişim yeri olan agora iyi tanımlanmış ve düzenlenmiş sade bir merkezdir. Tanrılar, toplum ve özel yaşantılar belirgin bir biçimde vurgulanmıştır. Giedion (1958, s. 132-133) (Şekil 2.2.9-1).

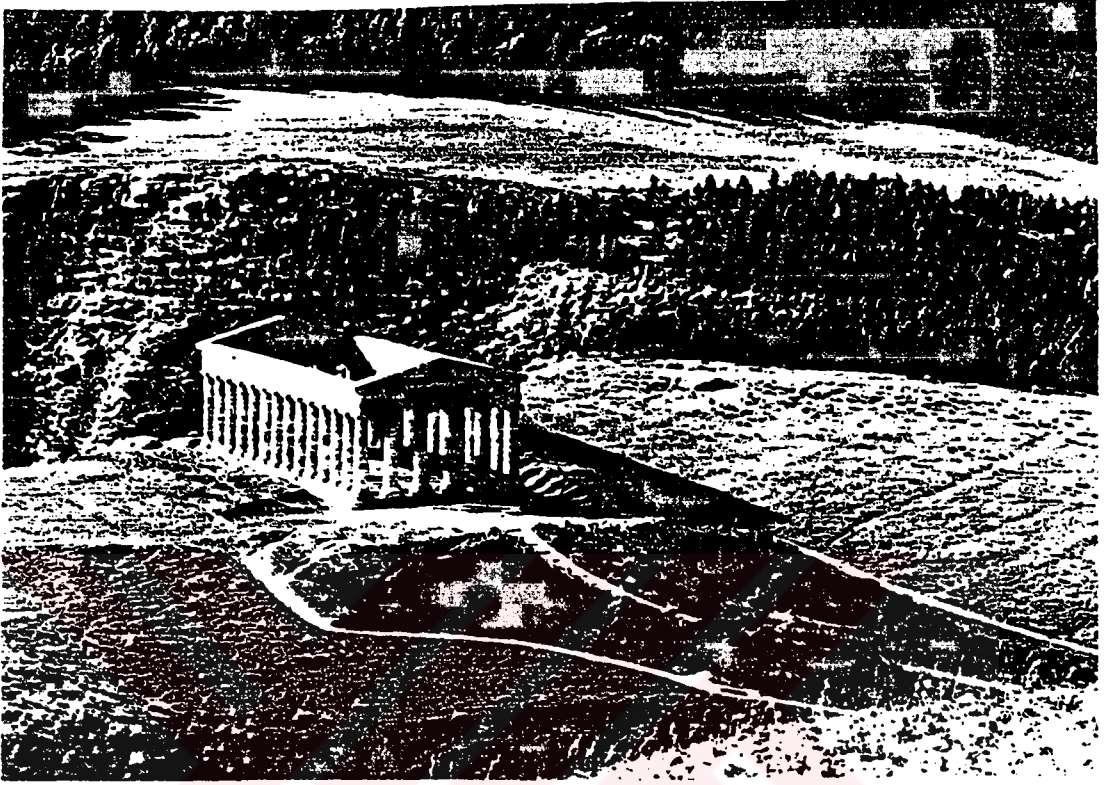

Şekil 2.2.9-1. Yunan kentinde mekansal hiyerarşi: Olympia, M.Ö.5.yy. Norberg-Schulz. (1975, s.49).

«Bir odak noktası oluşturan "tapınak" göklerle / tanrılarla bağlantı mekanıdır: "insanlar" buraya yatay aksla, "tanrılar" düşey aksla ulaşırlar.

Vitruvius'a göre «ölümsüz tanrıların tapınaklarının baktığı yön batıdır. Böylece kurbanlarla sunağa gelenler doğudan (gündoğumundan) yaklaşırlar,

doğuya doğru dua ederler. Tanrılar yani heykelleri "doğudan" geliyormuş izlenimi verirler.» Vitruvius (1990, s.82) (Şekil 2.2.9-2).

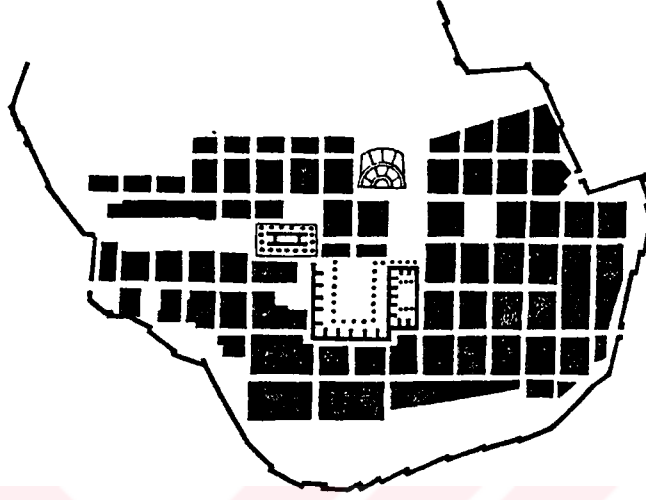

Şekil 2.2.9-2. Tapınak, Segesta, M.Ö. 5.yy. Norberg-Schulz (1975, s.48).

Yunan kentlerinin mekansal organizasyonunda yer alan simetri-geometri ve ortagonal düzenin birlikteliği mekanı çok yönlü olarak karakterize eder. Düzenli çeşitlilik, netlik ve ölçek ile insan rahatını ya da korkularını yani varlığını yaşar. Yunanda ortagonal strüktür, yerin yatay yüzeyi ile yerçekim kuvvetinin etkileşimi çerçevesinde, kişinin organize etme yeteneğinin sembolü olarak yorumlanabilir. Ortagonal kurgunun getirdiği "yatay ve düşey akslar ", insan yerleşimi için dominant bir düzen sunarken, bireyi iyi tanımlanmış bir "kozmos "un merkezine yerleştirirler. (Şekil 2.2.9-3).

Yunan tapınağı içine giren yatay aks ise hayatı mekan ve zaman olarak somutlaştırır. Özellikle bu kutsal yerlerde bireysel anlamların sembolize edildiği görülür. Öte yandan kent ölçeğindeki ortagonal örüntü, demokratik şehir-devlet için pratik bir çözümde sunulacak fonksiyonel bir mekan kurgusu yaratır. Yol (path) genelde Delphi'deki gibi topolojik

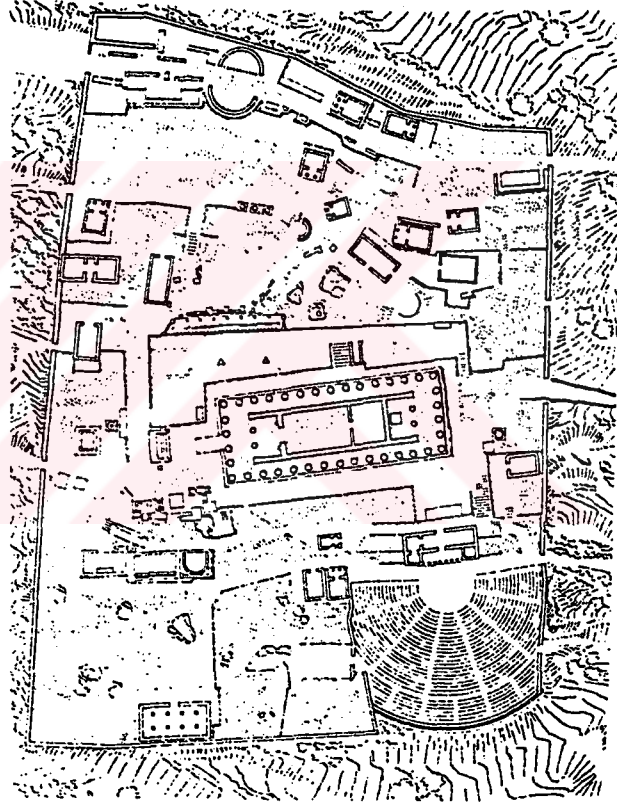
tanımlanırken, kesin aksiyal organizasyon tapınağı bağımsız ve simetrik bir olgu haline dönüştürmede en etkin yöntem olarak kullanılır. Norberg-Schulz (1975, s. 44-50, s. 76) (Şekil 2.2.9-4) (Şekil 2.2.9-5).

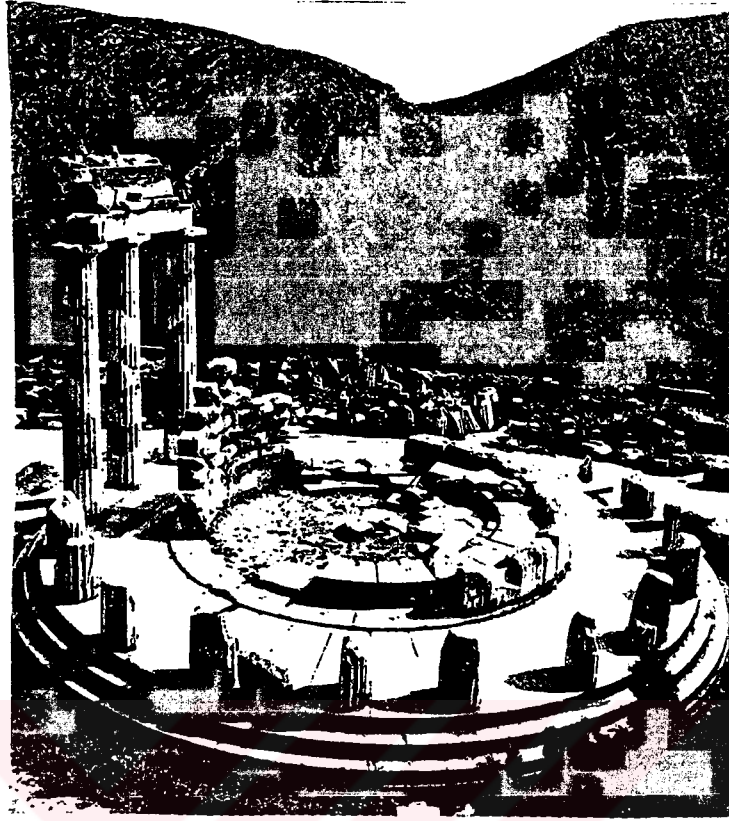
Şekil 2.2.9-3. Ortogonal strüktür: Priene. Meiss (1992, s.54).

Eski Romalıların kurdukları kentler de bir yön örüntüsü sunarlar. Özellikle askeri garnizon kentlerinde, dört ana yöne göre düzenlenmiş iki asal aks, dört ana giriş kapı ve grid sistem, imparatorluğun gücünün mikrokozmosmik düzendeki bir yansımasıdır. Romalılar, ortogonal ve aksiyal düzenin merkezini vurgulayarak Mısırlılardan gelen statik sonsuzluk imgesini dinamik bir varoluş anlamına dönüştürürler. (Şekil 2.2.9-6). Roma dünyası başkenti daima merkez alır: yolların / aksların merkezileştirilmiş bir şebekesini sunan Roma bir "caput mundi" dir. Bu yol şebekesi varoluş mekanının simgesini oluşturur. Norberg-Schulz (1975, s.84-110).

Roma devri tapınakları da bu aksiyal örüntü içinde tek başına ve bağımsız yapılar değildir: akslarla ulaşırlar ve içte de bu kozmik düzeni tekrarlarlar. İmparator, tanrıların rolünü üstlenir; eylemleri tanrısal istek doğrultusundadır ve etrafında "pseudo-cosmos" (sahte evren) oluşturur. Norberg-Schulz (1975, s.96-112). (Şekil 2.2.9-7).

Şekil 2.2.9-4. a. Delphi: "Kutsal yolun" tapınağa ulaşması.
Jellicoe (1975, s.120); b. Apollo tapınağı / Delphi.
Kostof (1985, s.128).

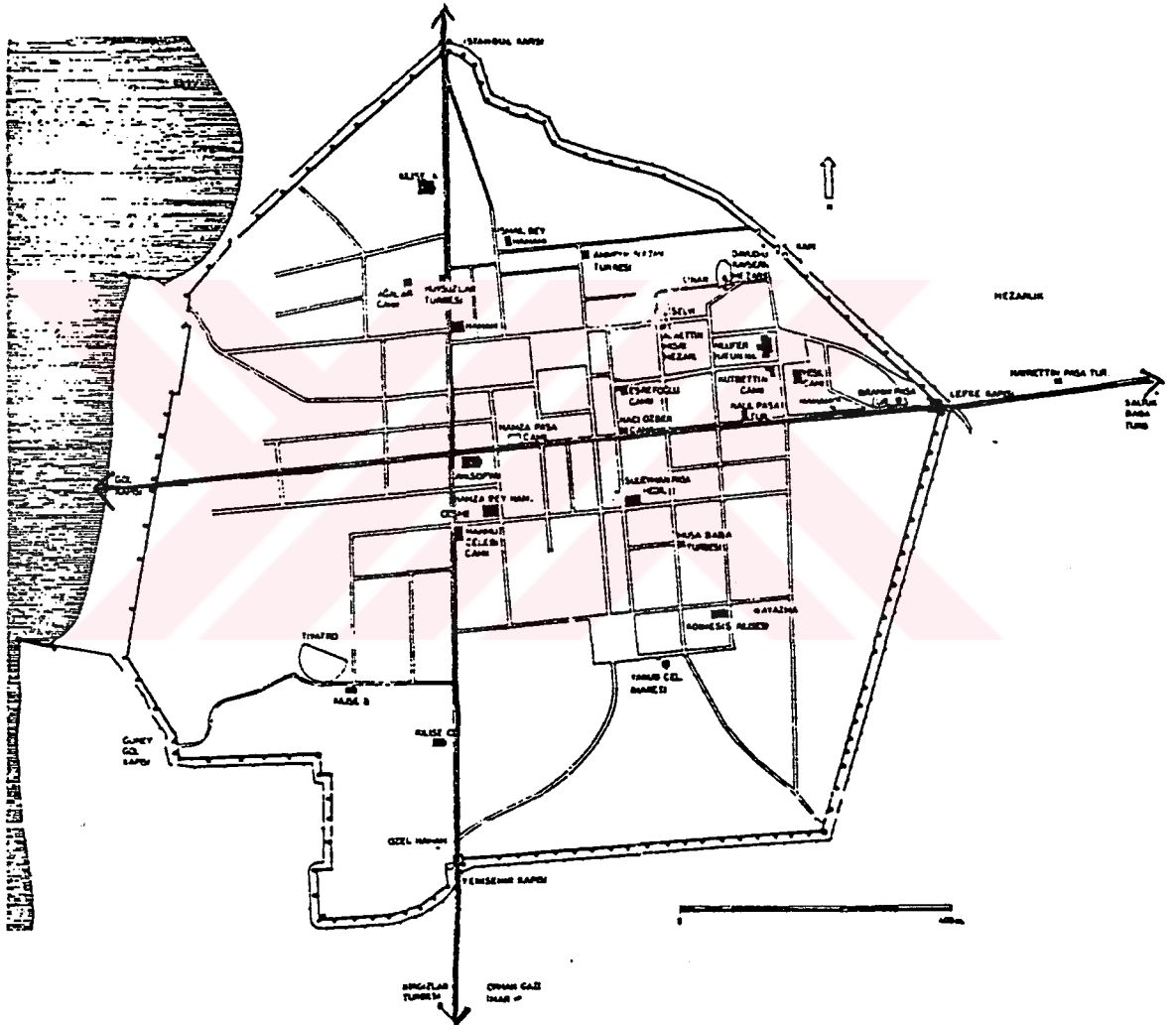

Şekil 2.2.9-5. "Caput mundi": dünyanın merkezi, Tholos, Delphi.
Norberg-Schulz (1975, s.67).

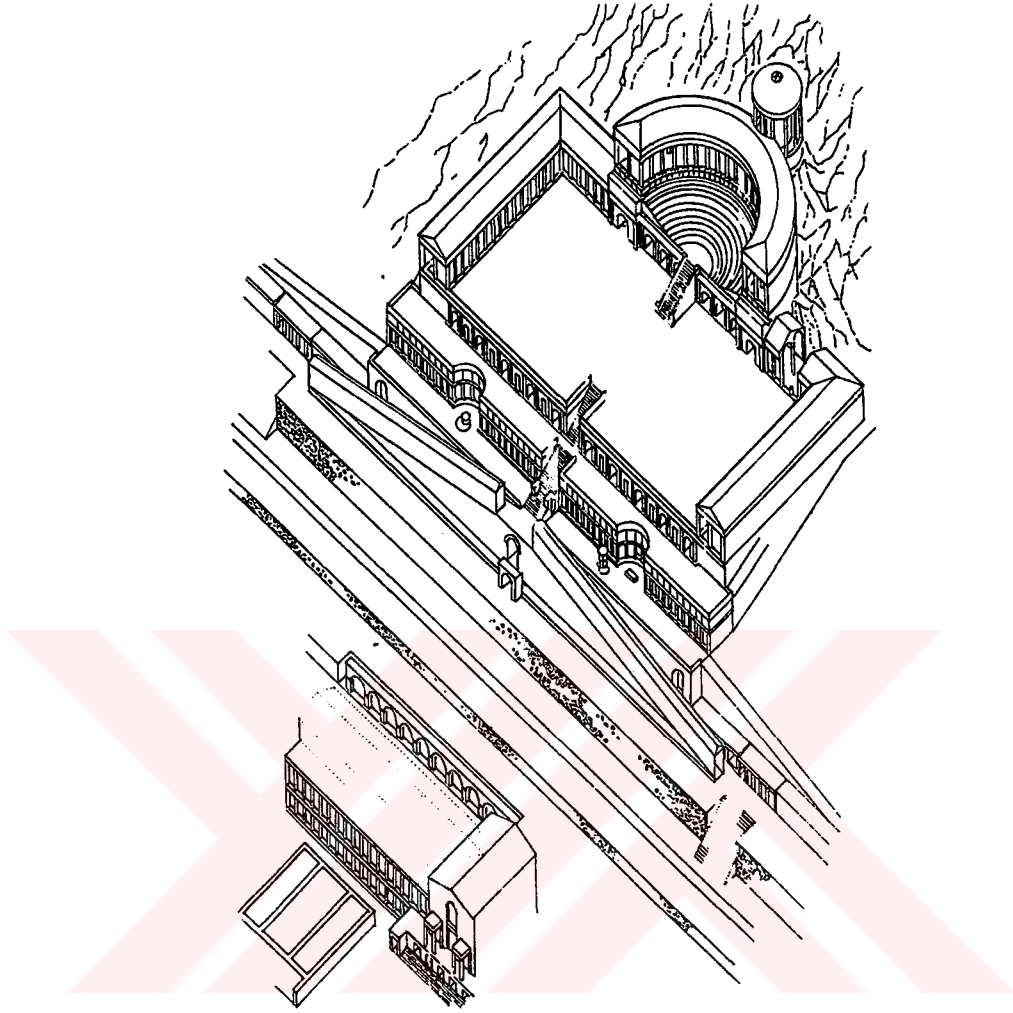
Bu bağlamda Pantheon, giriş / apsis yatay aksı ve merkez / kubbe düşey aksıyla antik dönemin kozmik bir sembolüdür. Jeodicke'nin antik dönemin merkezi planlı mekanlarının en mükemmel örneklerinden biri olarak tanımladığı Pantheon uzunlamasına kurgulanmış bir aks üzerine dizili çeşitli biçim ve ölçeklerde mekanların ardarda sıralanışı ile insanı merkeze çeker ve onu sarar. İç-dış mekanlar arası kullanılan bağlantı kurgusu bir "aks" prensibidir. Jeodicke (1985, s. 52-60) (Şekil 2.2.9-8).

Çok tanrılı pagan döneminden tek tanrılı Hristiyanlığa geçildiğindeyse bazilika, merkez / aks ilişkisi bir çıkış noktası kabul edilerek planlanır. Önceden merkezde yer alan altar artık "hayat yolunu" simgeleyen aksın sonundaki hedef olarak biçimlenir. Doğaya egemenlik kendini anlamakla, amaçlı eylemlerle sağlanamayan varoluşsal güvenlik ancak bireyin iç dünyasını geliştirmesiyle gerçekleşebilir. Bu gelişim de İsa'yı izlemek anlamına gelir: altar'a uzanan kurtuluş yolu, İsa'yla birleşmenin de sembolüdür. İki aksın kesişimi ile oluşan ve kozmik düzeni vurgulayan "haçvari plan" tipinin kilise mimarisinde kullanılması İsa'nın bu kozmik

düzeni fethetmesini sembolize eder. Batı Hristiyanlık dünyasında, İncil'de yazdığı gibi "başlangıç ve son" önemlidir. İki odak arasında "Tanrı için ya da Tanrı'ya karşı" bir karar verme süreci yer alır. Yatay aks, bir karar yoludur. Oysa Doğu Hristiyanlık dünyasında "kurtuluş" tamamen kozmik bir olay olarak kabul edilerek, harmonik ve statik bir dünya görüşünde merkez / kubbe ilişkisi ile düşey aks önem kazanır. Norberg-Schulz (1975, s.???) (Şekil 2.2.9-10).

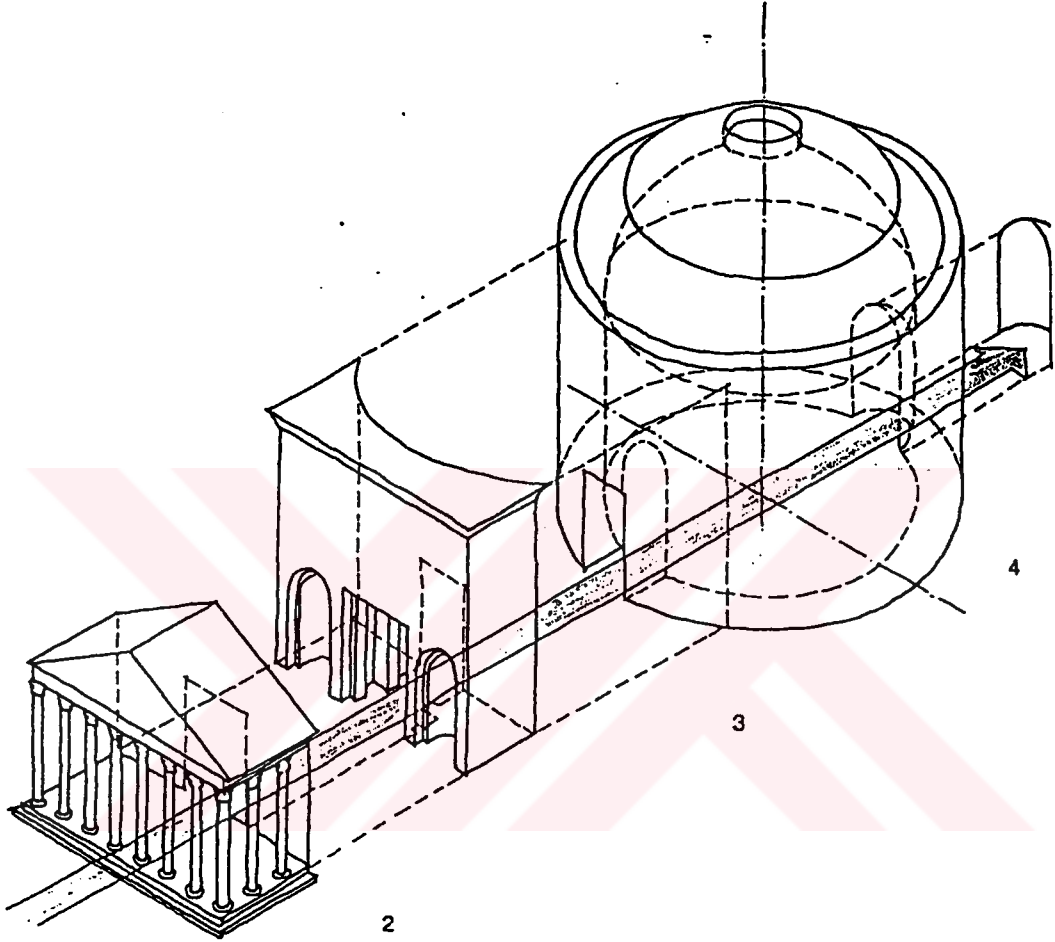

Şekil 2.2.9-6. İznik: akslar merkezdeki kutsal Ayasofya'da birleşir. Eyice (1988, s.84-110).

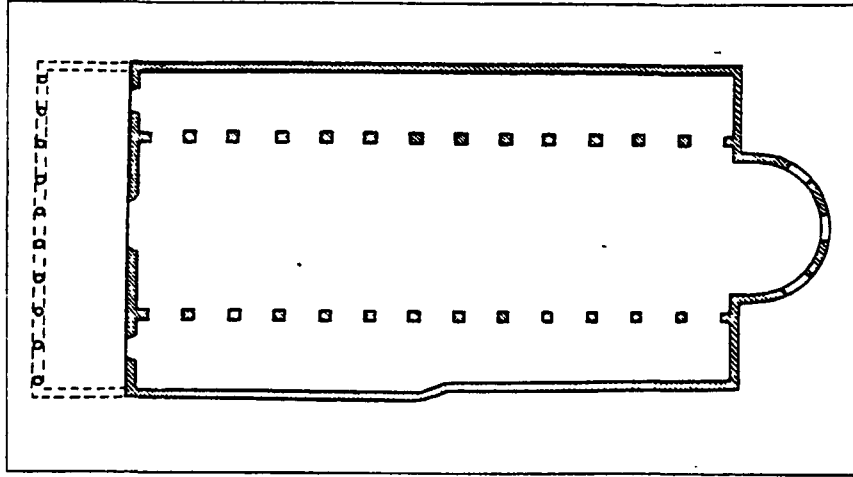
Şekil 2.2.9-7. Primigenia Tapınağı, Palestrina, Roma, M.Ö. 80.
Norberg-Schulz (1975, s.97).

Romanesk dönemde ise düşey aks (axis mundi) kulelerle vurgulanır, güç ve korumayı simgeler. Yatay aks ise soyut bir sembol kimliğinden çıkarak "gerçek bir yola" dönüşür: ritmik artikülasyonlarla insan hareketlerine uygun hale gelen bu hat, hristiyanlığın varoluş anlamını günlük hayata aktarır. Tanrısını dünyaya getirmek isteyen insan ilk defa bu arayışında yatay aks üzerinde O'nunla beraberdir. Norberg-Schulz (1975, s.150-180) (Şekil 2.2.9-11).

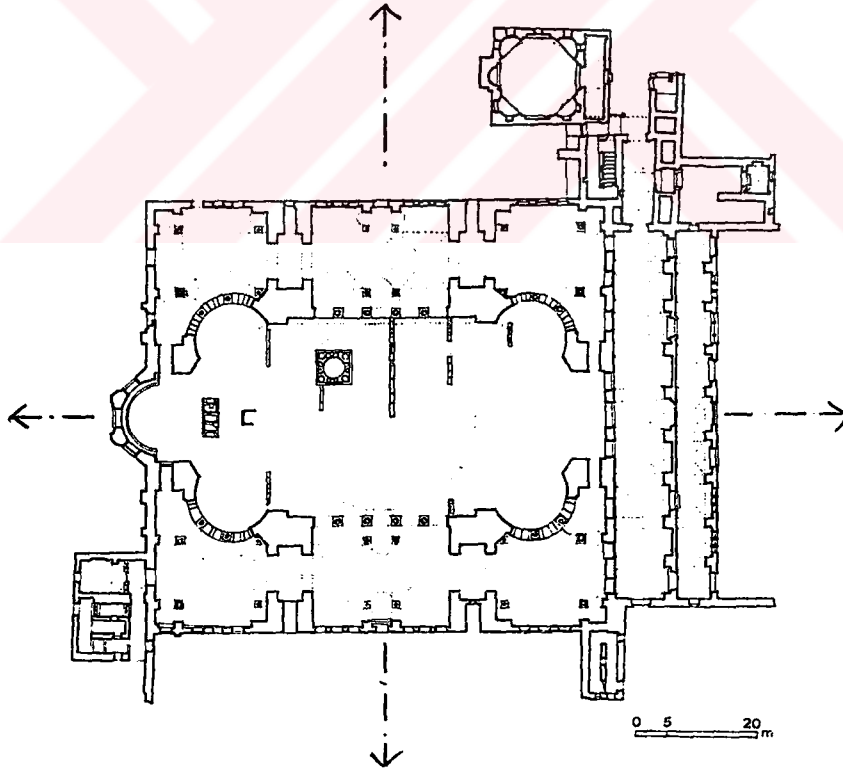
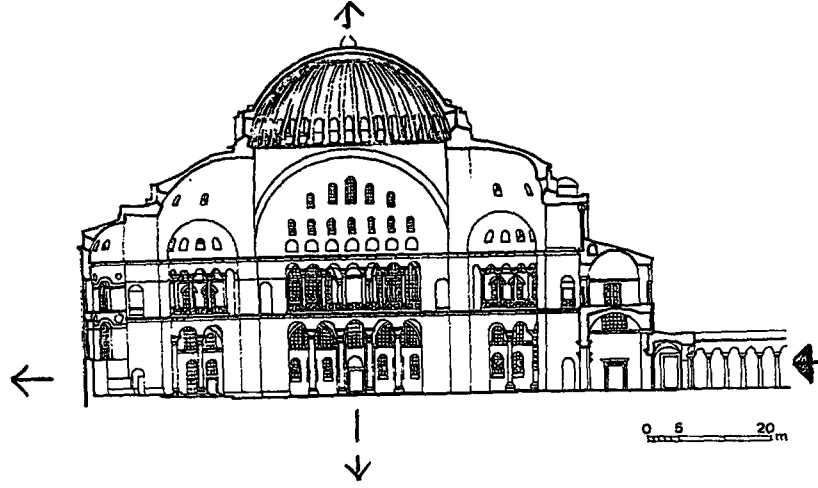
Şekil 2.2.9-8. Pantheon, mekanların ardışıklığı. Jeodicke (1985, s.55)

Hiyerarşinin ön plana çıktığı Gotik dönem ise kozmik düzenin somutlaştığı görülür: Göğe yükseliş sembolü kilisenin tüm konstrüksiyonuyla canlandırılır. Yatayda ise işınsal bir aks demeti ile kentsel düzeni kurma yöntemi benimsenir. Norberg - Schulz (1975, s.185-215) (Şekil 2.2.9-12).

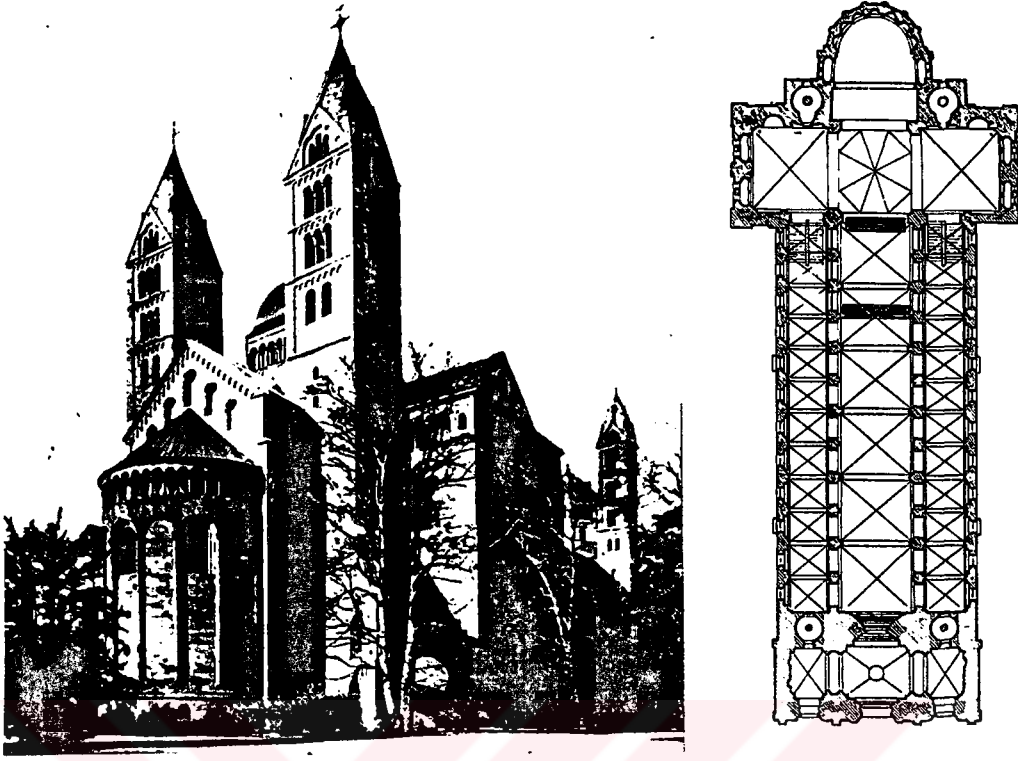

Şekil 2.2.9-9. S.Sabina, Roma, 422-432. Norberg-Schulz (1975, s. 132).

Bitmişlik ve mükemmelliği arayan Rönesans dönemi pür bir dünya imajı anlayışındadır. (Şekil 2.2.9-13). Bu bağlamda asil aile evlerinin / saraylarının oluşturduğu "sokaklar" bir tür sahne görevi üstlenirler. Mekansal ilişkiler birbirine bağlı yatay yüzey çözümleri ve göğe doğru açık bırakılan anıtsal merdivenler, iki aksa göre yönelmiş simetrik villalar ve ütöpik şehir planları dönemin karakteristikleridir. Antik devrin kozmik düzeni ışınsal kentlerde yaratılmaya çalışılmıştır. Jellicoe (1975, s.154-155), Giedion (1956, s.57-59). (Şekil 2.2.9-14).

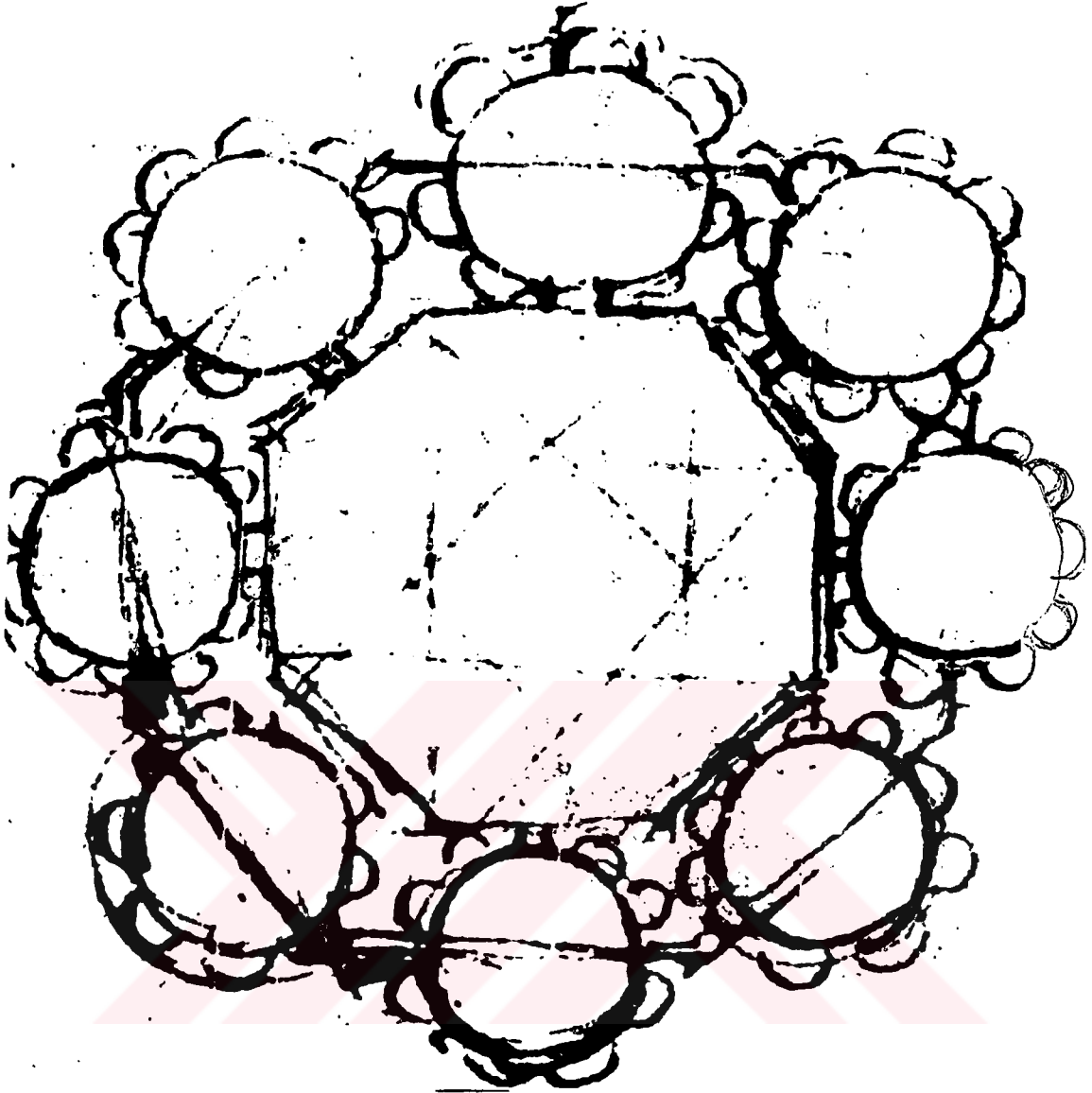
Şekil 2.2.9-10. Ayasofya. Norberg-Schulz (1975, s.138).

Şekil 2.2.9-11. Katedral, Speyer, 1029-61 ve 1080-1106.
Norberg-Schulz (1975, s.160).

Şekil 2.2.9-12. Notre Dame, Paris, 1163-1250. Norberg-Schulz
(1975, s.191-193).

Şekil 2.2.9-13. Fransız Enstitüsü Kitaplığı, L.Vinci, 1490,
Norberg-Schulz (1975, s.222).

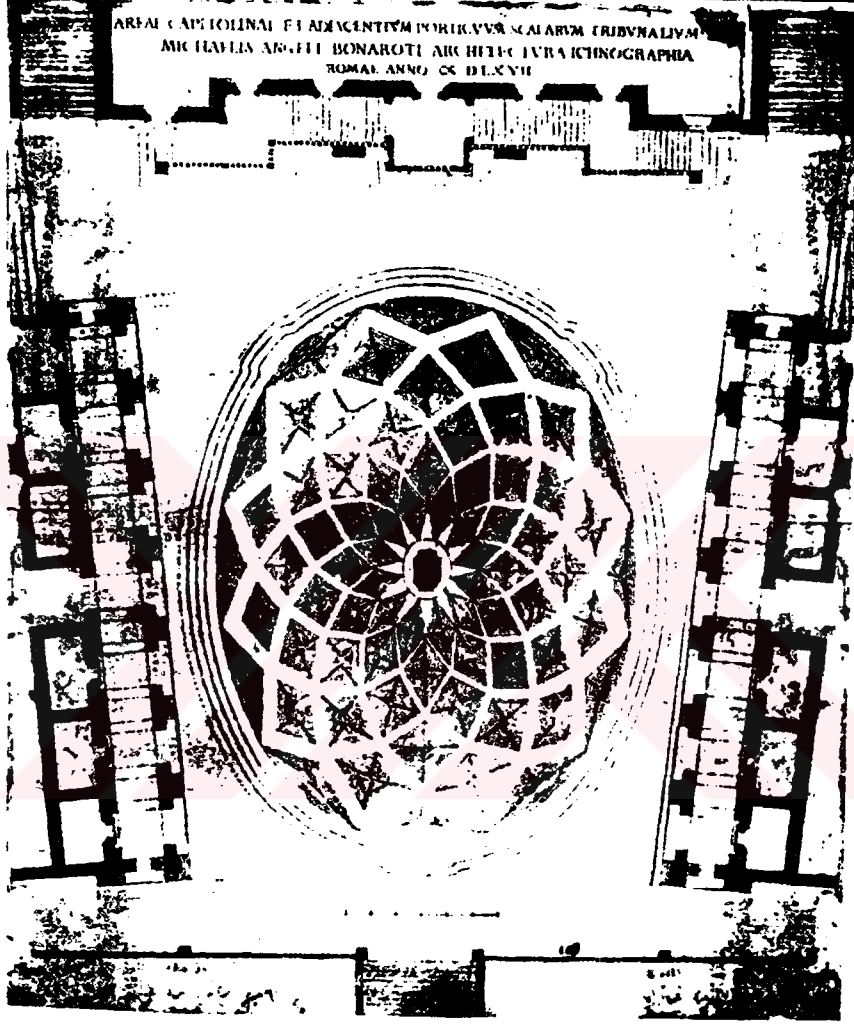
Rönesans ile Barok arasında bir geçiş dönemi oluşturan Maniyerizmde "dünyaya açılış, dinamizm, coşku" hakimdir. Formlar gerilim, ikilem, gizem ve deneyim yüklüdür. Kentsel mekanlarda kozmik mesajlar aktarılır. Duygusal bir deneyimle yaşanan mekan, simgeler yardımıyla soyut bir açıdan vurgulanır. (Şekil 2.2.9-15). Artık şüphe eden bireyle karşılaşılır: kendini, çevresini sorgular, arayış içindedir. Bu bağlamda akslar boşluk ve uzaya yeni bir anlam katan mimari öğeler olarak yoğun biçimde tasarımlarda yerlerini alırlar. "Aksiyal kurgu", kenti böler ve dinamik bir sisteme dönüştürür: tüm mekanlar net bir şekilde birbirlerine akarlar. Güçlü, yönlendirici binalarla, akslar üçüncü boyutla desteklenir ve aksiyalite

binaların içine girer veya tam tersi içten dışa taşar. Rönesansın uyum ve düzeni yerine, gerilim, ikilem, deneyim yüklü mekan dizileri oluşturulur. (Şekil 2.2.9-16). Örneğin akslar, Roma'nın "Sixtus V" planında kentsel bölgelere referans vermek ve kenti dinamik bir sisteme dönüştürmek için kullanılmışlardır. Genelde akslar mekandaki harekete yeni bir ilgi yaratırlar. (Şekil 2.2.9-17). Kentsel odak ve bölgeleri bağlayan akslar, kenti dinamik bir sisteme dönüştürürler. Aks, mekanda yeni bir hareket anlayışı sunar: "kap mekan" anlayışı yerini eylemle fethedilecek özel bir kurguya bırakır. Norberg-Schulz (1975, s.255-284).

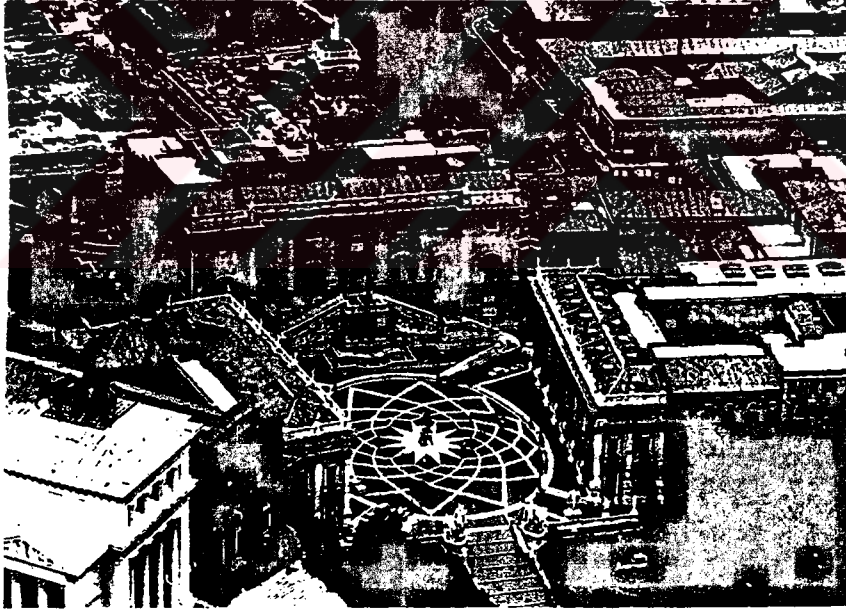
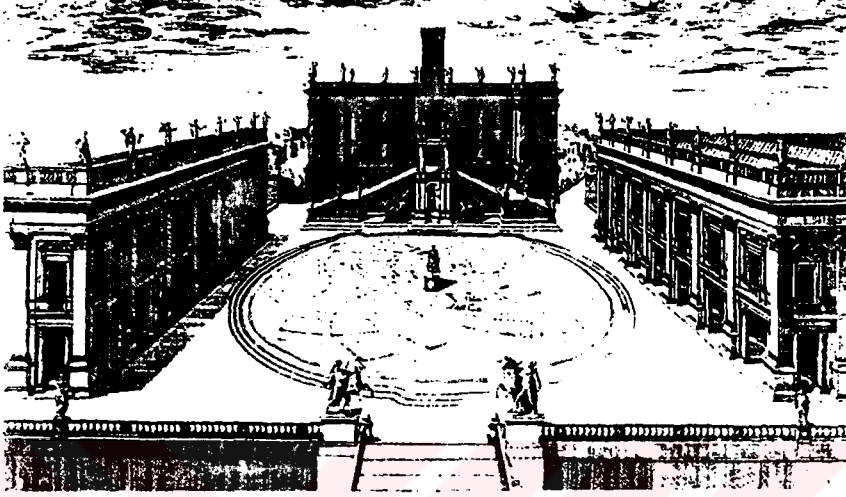
Şekil 2.2.9-14. Palmanova, İtalya, 1593-1623. Kostof (1991, s.19).

Barok ise dinamizm ile sistematiklik gibi iki zıt özelliğin sentezini aks / merkez ile sunar: sabit bir noktadan hareketle sonsuza giden ışınlar mutlak-açık-dinamik bir kurgu yaratırlar. Paris örneğindeki gibi, boşluk mimariyi çevirmez ama onunla yaratılır. Ana eleman olan yatay aks, işleyene evrenin sonsuzluğunu yaşama fırsatı sunar: aks saray tarafından ikiye bölünür. Versailles'da üç ana yol merkezden ışınlanır: kralın mutlakiyetinin ve açık sistemle idarenin gerçek sembolüdür. Böylece tanrının yeryüzündeki gölgesi 14. Louis'in egemenliği vurgulanır. Kral Paris'e ve tüm dünyaya yayılan sembolik bir merkezde yaşar. (Şekil 2.2.9-18).

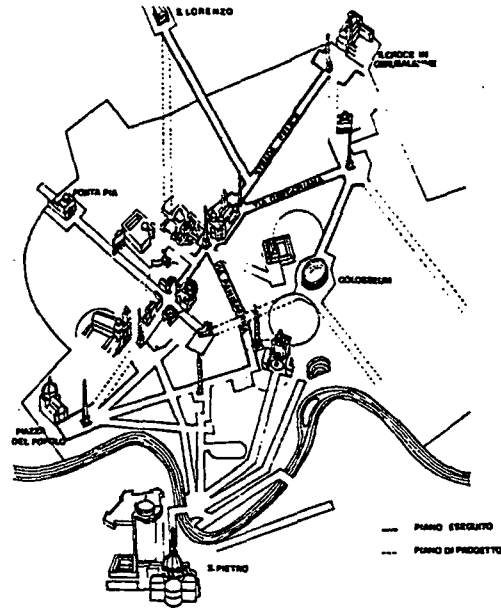

Şekil 2.2.9-15. Campidoglio, Roma, 1544, Michalengelo,
Norberg-Schulz (1975, s.271).

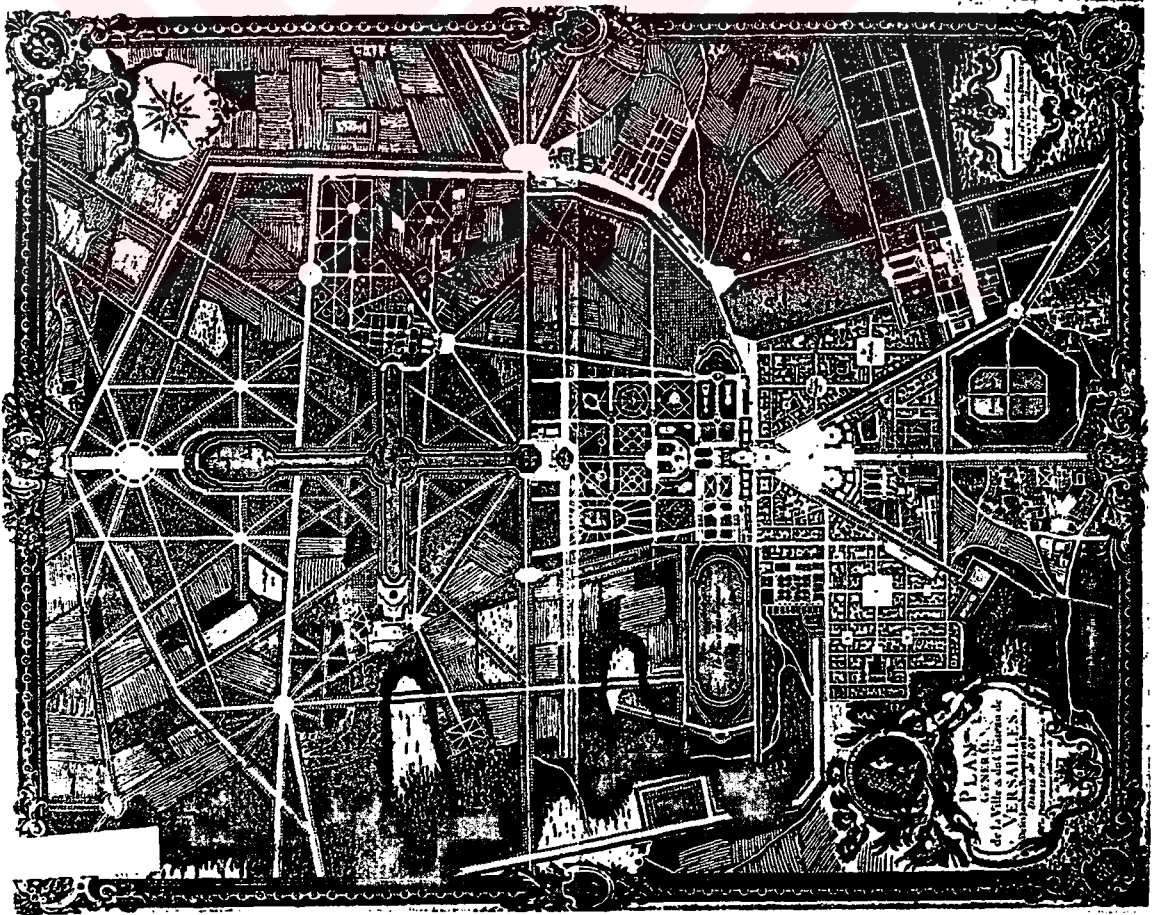
St.Peter'in gitgide kapanıp, darlaşan aksı da tüm yönleri kendinde toplar. Düşey aksı vurgulayan "obelisk" yatay aksın kiliseye ulaşmasını sağlar. Yatay / düşey aks yardımı ile dinin gücü / hakimiyeti sembolize edilir. Norberg-Schulz (1975, s.???) (Şekil 2.2.9-19).

Şekil 2.2.9-16. Campidoglio, Michalengelo'nun tasarımı ve uygulaması. Norberg-Schulz (1975, s.272).

Şekil 2.2.9-17. "Sixtus V" planı, 1585. Giedion (1956, s.79).

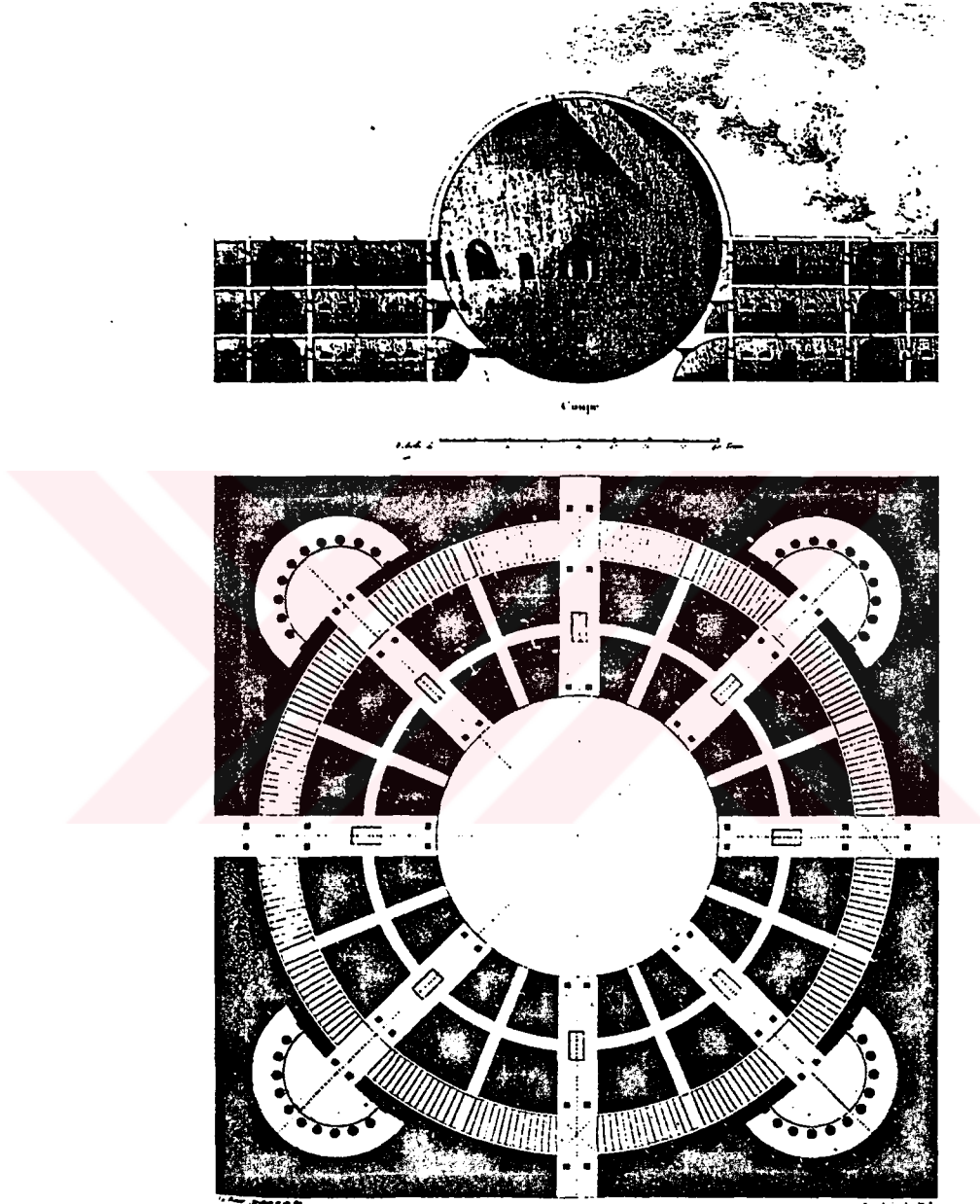
Şekil 2.2.9-18. Versailles, Paris, 1687, Norberg-Schulz (1975, s.304).

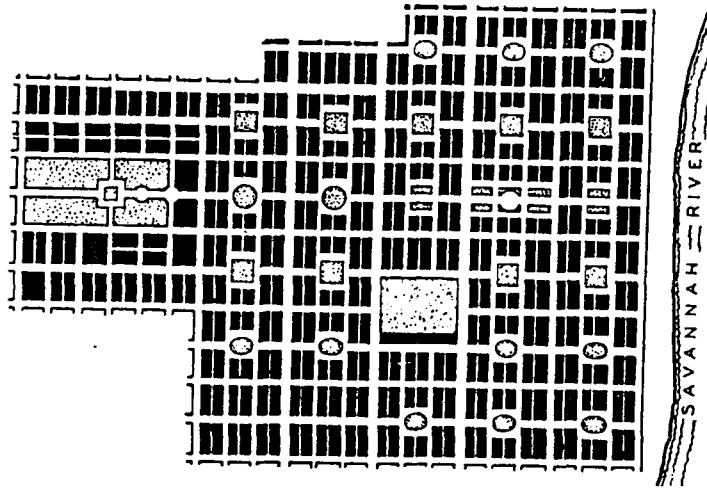
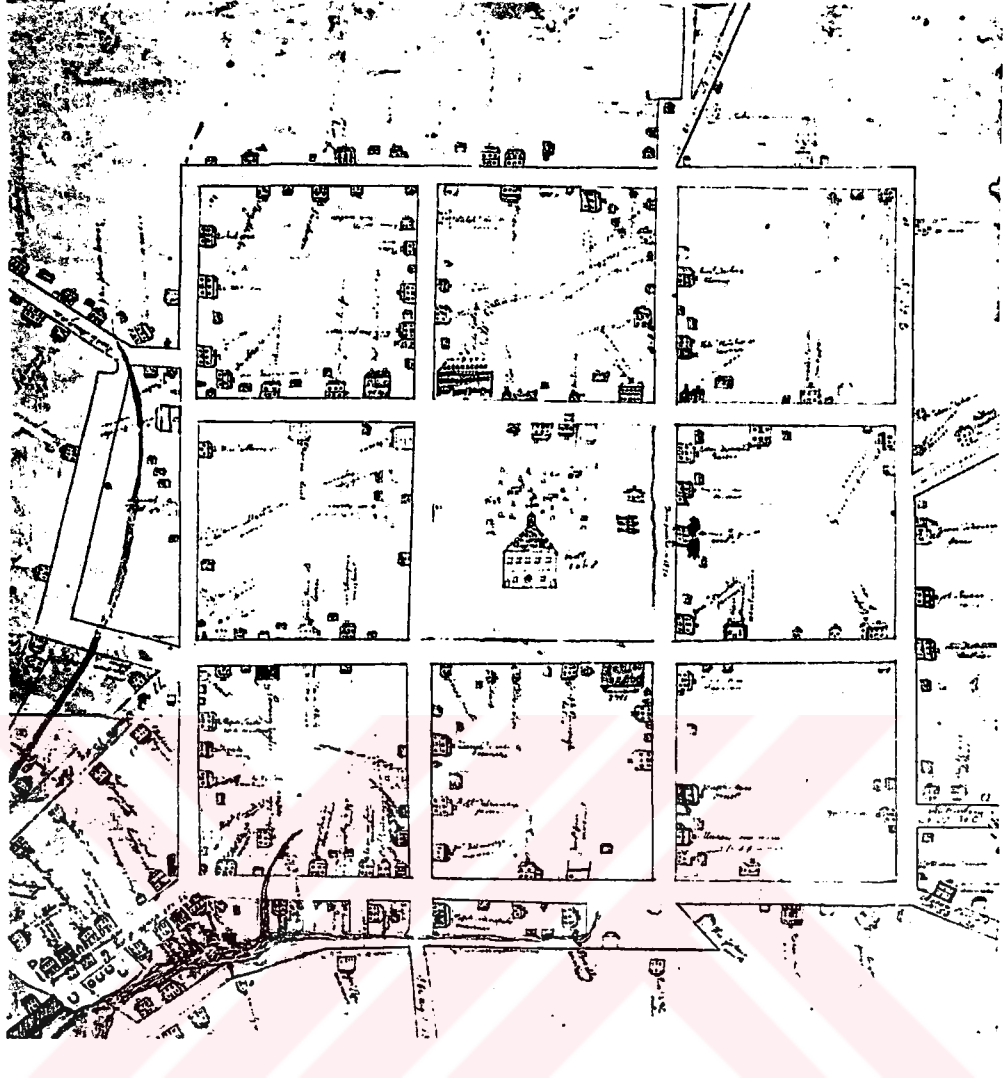
Şekil 2.2.9-19. St. Peter, Roma. Kostof (1985, s.486).

18.yy. sonlarına doğru engellemelere rağmen zorlamanın zaferini kutlayan ütopya kent planlarında kendisini gösterir. Tek merkezden dağılan ışınların örüntüsünden oluşan kentsel tasarımlar ve binalar adeta geçmişin "tüm dünyaya yayılmayı" simgeleyen aksiyal kurgularını canlandırırlar. (Şekil 2.2.9-20). Öte yandan Amerika kıtasında yeni kurulan kentler ise başka bir tarihsel aksiyal kurguyu örnek alırlar: grid sistem, yeni dünyada

geçmişin düzenini tekrarlar. Burada düzenli, demokratik ve sınıfsız toplum olma isteği de yatıyor olabilir. (Şekil 2.2.9-21).

Şekil 2.2.9-20. Aksiyal kurgu, proje, C.N. Ledoux. Norberg-Schulz (1975, s.337).

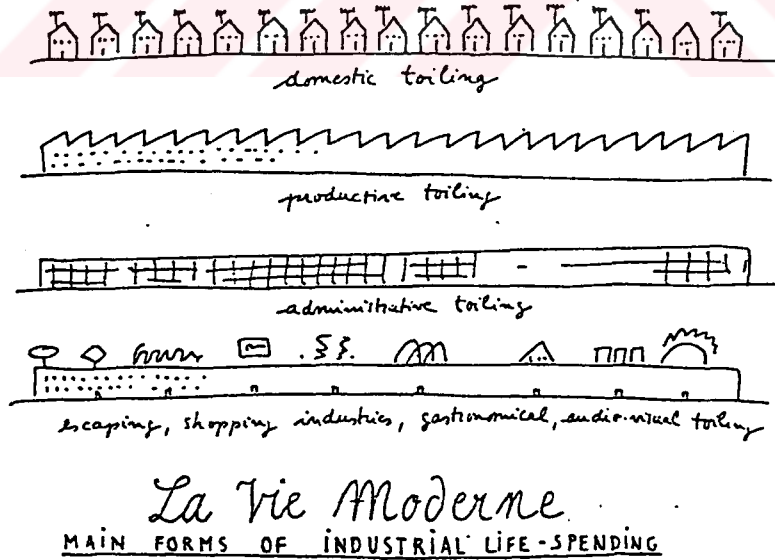

Şekil 2.2.9-21. a. New Heaven (Connecticut), 1748. Kostof (1985, s.613).
b. Savannah, 1773. Gallion (1960, s.30).

19.yy'a gelindiğinde gelişen endüstri yepyeni bina tipolojilerini de beraberinde getirir: endüstri binaları, hastaneler ve mesken alanlarında eş zamanlı bir gelişme görülür.

Özellikle endüstri yapılarında, işlevlerin gereği standart üretime yönelik lineer mekanların başarıları 20.yy. başlarındaki modern mimarlığa gerekli hızı verir. Bu yapılar bugünkü mimarlığın fakirleşmesine neden olan, sırf işlevsel ve yapısal çözümlere yönelmede olduğu gibi yanlış gelişmelere önderlik ederler. İç mekan kurgusunda aksiyal bir perspektif yaratma, dışta estetik getiremeyince, fonksiyondan çıkan biçim kentsel kurguya değer katmaz. Estetik bağlamındaki bir iddia ancak giriş alanı ya da yönetim binasında sınırlanır kalır. Krier (1975, s.75), Alkışer (1992, s.92).

Geçmişin birikimlerini bir yana iten bu tür yaklaşımlar anlamdan yoksundur: barındırdıkları bireylere mesajlar yollamazlar. Kişinin kimliklenme, ait oluş sürecine katkıda bulunmazlar.

Şekil 2.2.9-22. Endüstriyel yaşam, Alkışer (1992, s.142).

2.2.10. 20.yy. mimarisinde aks ve sembolizm

20.yy. tasarımcıları henüz geliştirilmemiş bir tipi tasarlamak için 19.yy. sonuna yönelirler. Kentlerin, genişlemesi için yapılan aşırı baskı hızlı kararlar almaya zorlar: işlevsel, yapısal ve ekonomik değerler dönemin yargılama kriterleridir. Krier (1975, s.30), Alkışer (1992, s.34).

Camillo Sitte halk sağlığı için daha büyük yeşil alanlara sahip kendine yeterli bir toplumu savunur. Bahçe şehir kuramında lineerlik yeşilliklerle sağlanır. Krier (1975, s.35).

Saria Mata ve Garnier ise yeni kuramlarını tarihsel bir kurguda sunarlar: ideal kentleri eski grid sistemin üzerinde uzanır, ama binalar birbirlerinden ayırırlar. Böylece geleneksel kent birimini çözerek kendi içinde bir villa peyzajı yaratırlar. Krier (1975, s.38), Alkışer (1992, s.30).

Sosyalist toplumcu evler, özel arazi sahipliği olmayan sosyalist ülkelerde ve aynı zamanda ileri demokratik ülkelerde ortaya çıkar: lineer bir dizi oluşturarak özel bir mekan meydana getirirler. Alkışer (1992, s.32). (Şekil 2.2.10-1).

Pozitivizm, rasyonalizm ve irrasyonalizm gibi ütöpik düşünce tarzlarının yanında modernist ve faşist akımlar kent tasarımlarına hakim olurlar: sistemin egemenliğini vurgulayan dominant aksiyal kurgular kendisini gösterir. Geçmişin kozmik ışınları yöneticilerce ideolojinin egemenliğini kanıtlamak amacıyla kullanılır.

Bunun yanında büyük bir gelişme gösteren bilim kurgunun yarattığı sonuçlar ister sistematik, ister yeni gerçekçi olsun tıpkı Ville Radieuse'de olduğu gibi açığa çıkarlar. (Şekil 2.2.10-2). Sembolik ütopyaaya ait bazı modeller kullanarak, gelenekçi düşüncenin ışığında varolan kentlerden soyutlanmıştır. Fonksiyon alanları lineer hatlar halinde birbirlerinden ayırırlar. Rowe (1983). Alkışer (1992, s.38). (Şekil 2.2.10-3).

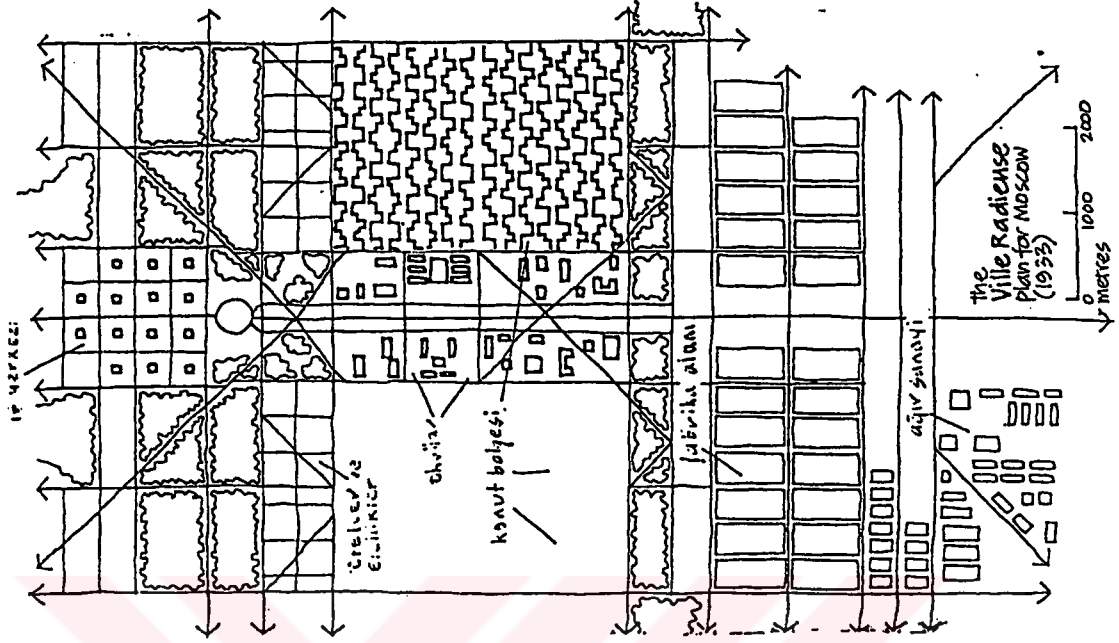

Şekil 2.2.10-1. Karl Marx-Hof, Viyana, K. Ehn, 1927. Alkışer (1992, s.33).

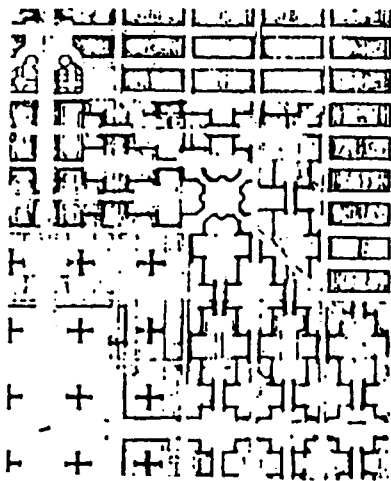
Aksların tarihsel süreç içinde incelenmesi soyut bir anlamdan yola çıkılarak ne kadar somut noktalara ulaşılabileceğini bir göstermektir.

Bir anlam sisteminde doğan insan sembolik göstergelerle bu imleri öğrenir ve gelecek kuşaklara aktarır. Kozmik dünyanın sembolizasyonu ile de bireysel varoluşunu aktarır, amaçlı bir hayat yaşar. Yüzyıllar boyu düzenlenmiş, geometrize edilmiş kent ve bina tasarımlarında dinin ya da hükümdar otoritesinin egemenliğini sağlamada kozmik mesajlar taşıyan

aksiyal kurgu çok önemli bir rol üstlenmiştir. Böylece insanın belki de ilk manifestosu olan aks böylece tarih sahnesinde hep ön planda yer almıştır.

Şekil 2.2.10-2. Ville Radieuse, Le Corbusier, 1933

Şekil 2.2.10-3. a. 3 milyonluk çağdaş kent tasarımı, Le Corbusier, 1992

b. akslarla kent genişletme, Antwerp, Le Corbusier ve P. Jeanneret, 1933. Alkışer (1992, s.41-42).

2.2.11. Günümüz mimarisinde aks ve sembolizm

Tarih boyunca görülen simgesel üslup, Aydınlı'nın da belirttiği gibi bazı aksiyal mekanların görünümünün, belirli bir dönemde, belli bir toplum için kazanılmış değer ve anlamlarından kaynaklanır. Simgenin ortaya koyduğu anlam da her kültürün kendi bağlamında netleşir. Aydınlı (1990, s.82). Bu netleşme güncel mimaride kendisini somut olarak gösterir.

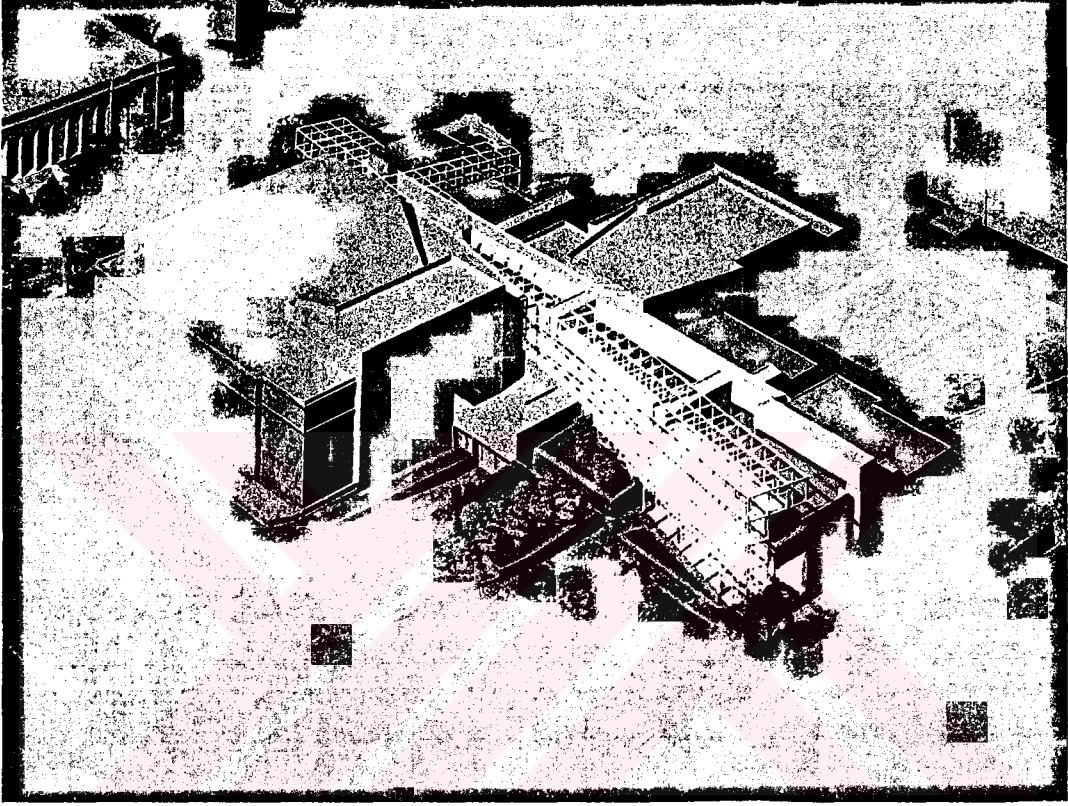
Günümüzde tarihsel ya da folklorik öğelerin ticari amaçlarla simgelere dönüşmesi en sık görülen bilinçli bir uygulamadır.

Venturi'nin de belirttiği gibi her türlü estetik değerın ticari çekiciliğe hizmet etme aracı haline geldiği görsel bir ortamda, mimarinin amacı "dikkat çekmek", "çağrışımlar uyandırmak" olarak yorumlanabilir. Böylece her maddi ürünün, maddi yararlılığın dışında, bir de simgesel anlam taşıması, toplumsal bir talep haline gelmiştir. Aydınlı (1990, s.87).

Bu bağlamda aksiyal kurgu günlük hayatın kaos ortamında, düzensizlikten kaynaklanan bir düzen sunarak oldukça güçlü strüktürler oluşturur. Böylece dikkat çekme amacı etkin bir şekilde yerine gelir. Bugün bu anlamlarla dolu sistem içinde, kaos ortamında varoluşa yeni ifadeler katan yaklaşımlarda görülür. Eskiden etkilenecek yeni kurgular sunulmaktadır. Akpınar (1991, s.15).

Eisenman, Wexner Sanat Merkezi'ni kentin ana aksının üzerine yerleştirerek daha çok ziyaretçi çekmek gibi oldukça pragmatik bir amaçla, geçmişten gelen aksiyal kurgu imajından yararlanır. Eski cephaneliği yenilemesi ise bir güç sembolü arayışı olarak yorumlanabilir. (Şekil 2.2.11-1).

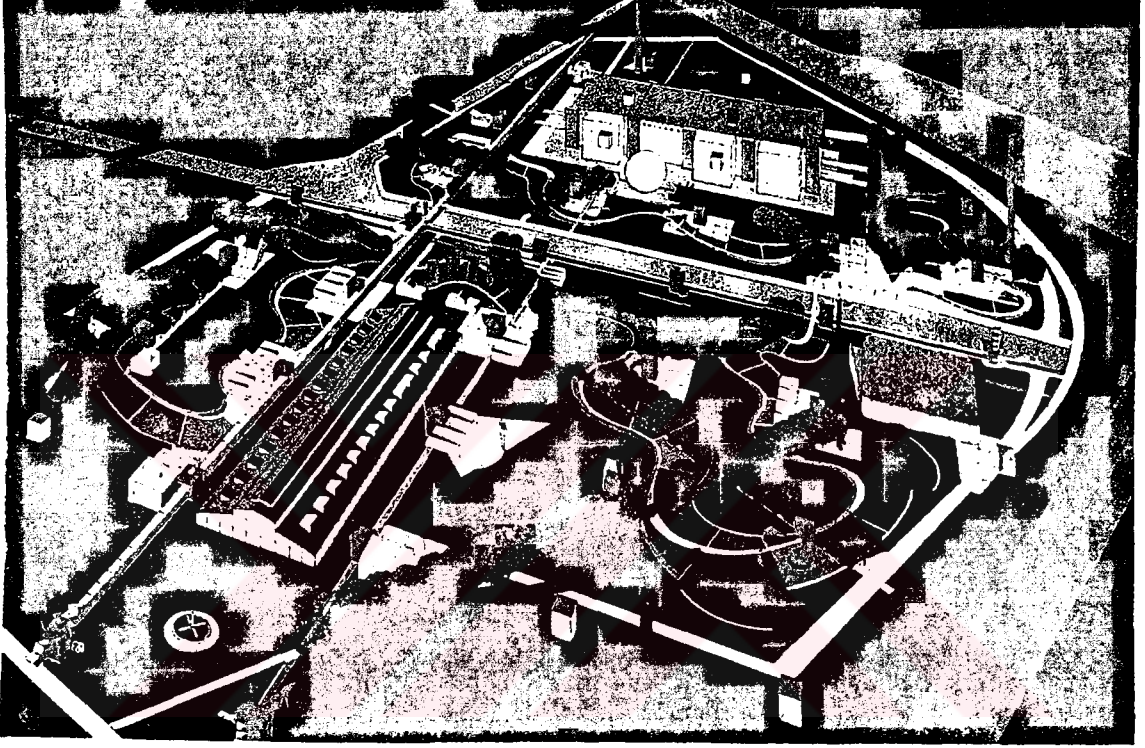
La Villette ise, Tschumi boşluk / yokluk düşüncesinin egemenliğini grid sistem içinde kesişen, çarpışan akslar yardımıyla aktarır. Düzeni reddeder görünse de aslında düzensizlikten oluşan düzen insanı sarar. (Şekil 2.2.11-2).

Şekil 2.2.11-1. Wexner sanat merkezi, Eisenman (1988, s.63).

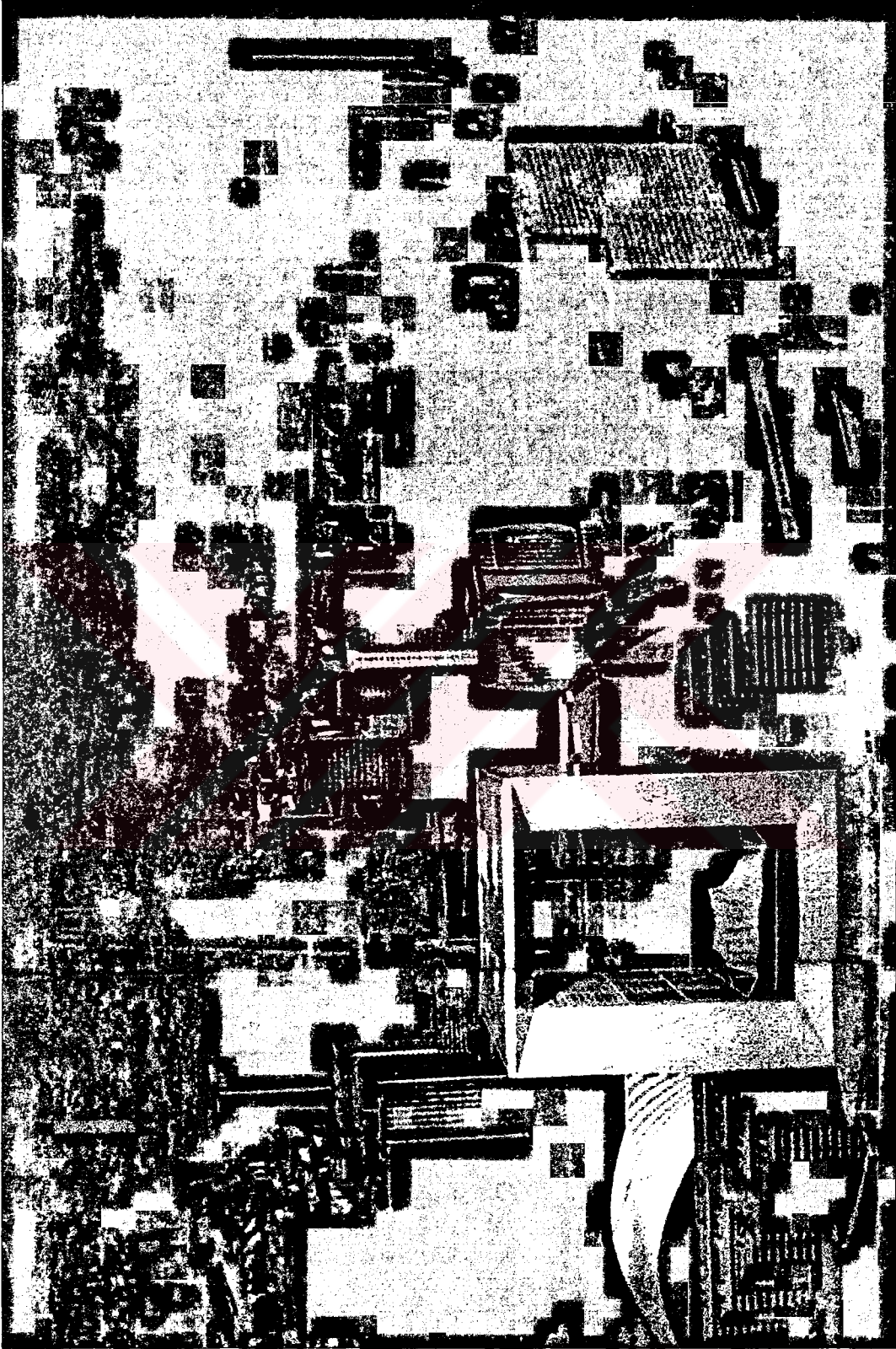
La Defense ile 1740'ların planına yeni bir çehre kazandırılmıştır: tüm dünyaya yayılan aksiyal ışının önüne çağdaş bir odak noktası yaratılmıştır. Oluşturulan küp barok dönem Paris'inin aksını 21.yy'a taşır. (Şekil 2.2.11-3).

Ando ise din / kültür sistemlerini su ve duvarla bağlayarak, iki ayrı aksla su üstü şapelini ve tiyatrosunu bütünleştirmeyi tercih eder. (Şekil 2.2.11-4).

Şekil 2.2.11-2. La Villete. Tschumi (1988, s.34).

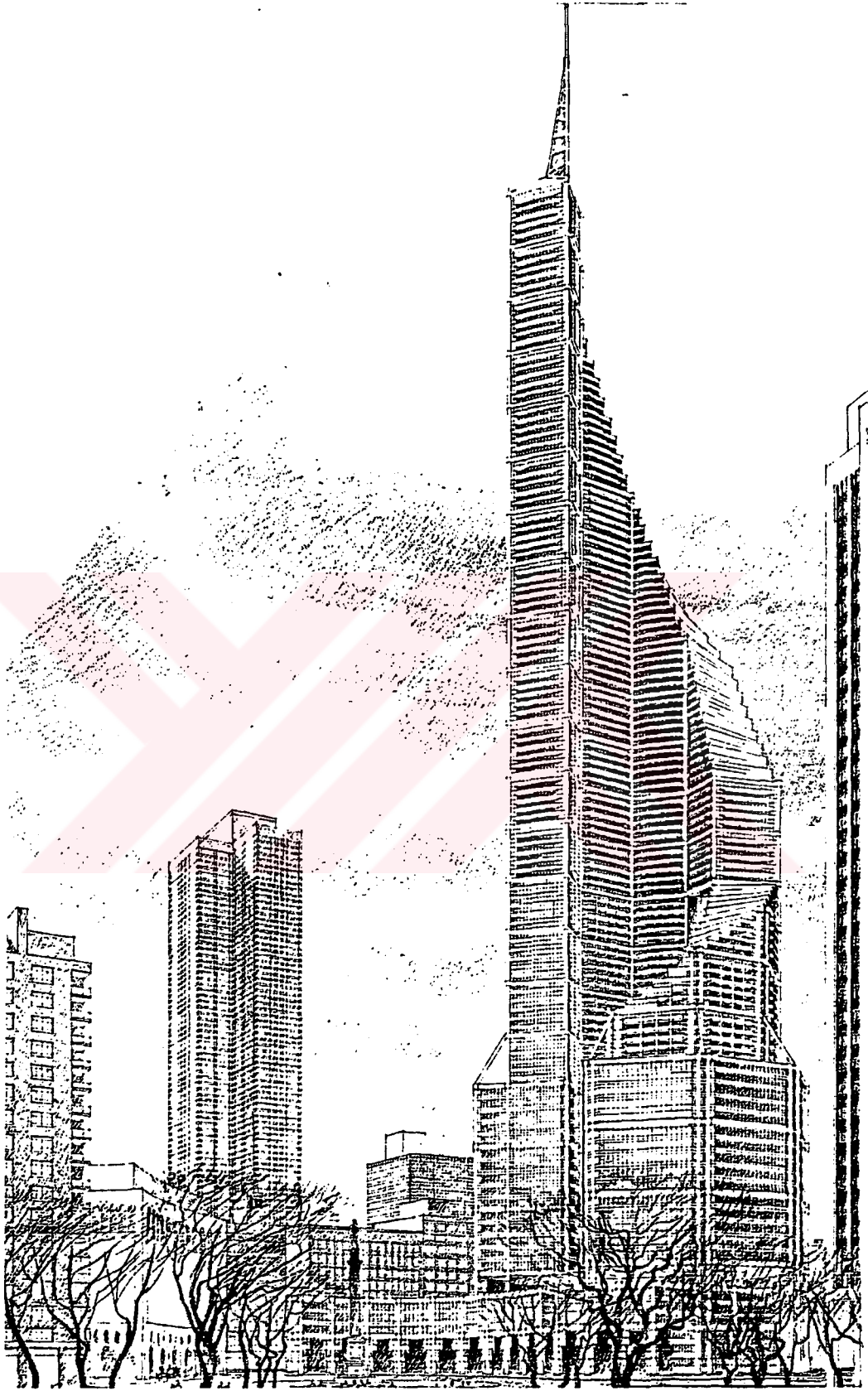
Yatay aksların yanısıra düşeyler de günümüzde gökdelen kimliğine bürünerek kent organizasyonunda etkin bir rol alır. Corbusier'in de belirttiği gibi gökdelenler başlarını yükselttikleri iş kentlerinde, yepyeni bir güç, prestij simgesi olarak insanın karşısına çıkarlar. Kimisi de belki de zigurlara atıf yapar. (Şekil 2.2.11-5).

Şekil 2.2.11-3. La Défense .

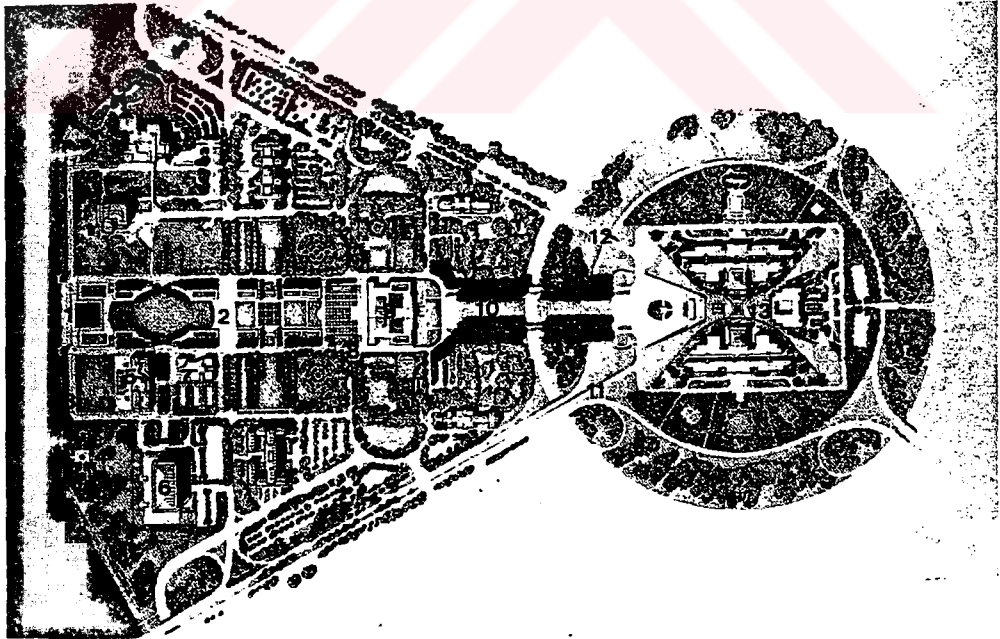

Şekil 2.2.11-4. Su üstü şapeli ve tiyatrosu. J.A. (1991, s.125)

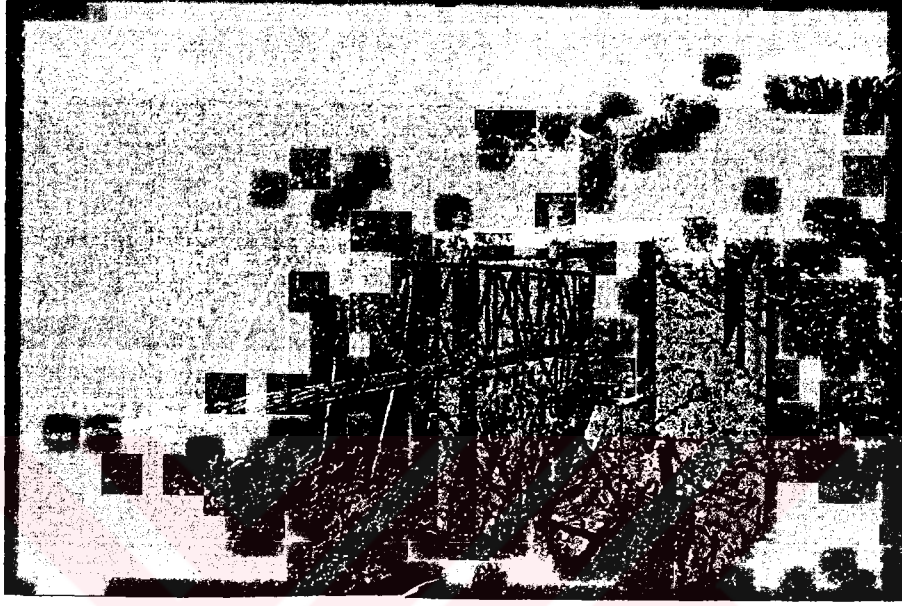
Şekil 2.2.11-5. Gökdelen, Murphy-Jahn. J.A. (1987)

Aksın güç sembolü halinde kullanımını devam ettiren en önemli örneklerden biri ise hiç kuşkusuz Avustralya Parlamento binasıdır. Canberra'da hükümdar yerine, halkın egemenliği söz konusudur. Kentin en önemli aksların kesişimindeki tepeye yine aksiyal kurgu ile yerleşen kompleks demokrasinin simgesidir. (Şekil 2.2.11-6).

Şekil 2.2.11-6. Parlamento, Canberra, Mitchell / Giurgola. Spence (1988, s.38).

Botta'nın "köprülü ev projesinde" ise köprü, dış dünya ile bireylerin yaşamları arasında bağlantıyı sağlayan bir akstır. Mimar geçmişe güçlü bir anoloji yardımı ile atıfta bulunur. (Şekil 2.2.11-7).

Şekil 2.2.11-7. Köprülü ev, Botta.

Görüldüğü gibi aks kimi kez meydanla birleşir, kimi kez köprü olur ve soyuttan somuta uzanan bir yelpazede her çağda yoğun bir anlam içerir. Tarih boyunca olduğu gibi çağdaş tasarımlarda da anafikir / senaryo oluşturulmasında etkin bir kurgu oluşturur.

Gerek mekansal düzen ve formun biçimlendirilmesine gerekse çevreye ilişkin sosyal, kültürel ve psikolojik anlamları yansıtır. Tarih boyunca kullanılan simgeler yardımıyla "güç, prestij, düzen, hakimiyet v.b." kavramları çağrıştırır.

Aslında Aydınlı'nın da belirttiği gibi aksiyal kurgunun simgesel anlamı ve imajı, geleneğin, geçmişin, gerçeğin ve hafızanın özgün bir anından örülür, dokunur, bugüne aktarılır ve kullanılır. Aydınlı (1990, s.91).

Sonuç olarak tarihsel süreç irdelendiğinde, aksların günümüze dek aktarılarak kullanılan anlamlarının ve imajın toplumsal ölçekte benimsenen kolektif özellikler taşıdığı görülür. Genelde aksların simgesel anlamlarının öncelikle sosyo-kültürel ortamda oluştuğu varsayımı kabul edilir. Geçmişte mesajları kavrayan insanların, günümüzde ise tasarımcının yarattığı bina / çevreyi değerlendiremediği durumlara rastlanmaktadır. Bundan da iletilen mesajların kolektif boyuttan bireyselliğe doğru kaydığı sonucuna varılabilir.

Günümüzün çeşitlilik ortamında yaratılan aksların anlamları tasarımcının kendi dünya görüşünü yansıtır. Mimarın karakteri, kişiliği, inançları, değerleri ve kendi çevre imajı tek defaya özgü bir aksiyal kurgu yaratır.

Böylece çevredeki insanlar, diğer bir deyimle "alıcılar", aksların yansıttıkları bilgi ve anlamları, kendi dünya görüşlerinin ve çevre imajlarının ışığında yorumlarlar. Belleklerinde önceden var olan simge ve şemaların da yardımı ile çağdaş aksiyal kurguyu sınıflandırır ve değerlendirirler. Doğru değerlendirme için, tasarımcının aks için seçtiği anlamı "somuta" çevirecek güçlü simgeler kullanılmalı, anlamı tartışılabilir ve başkalarına aktarılabilir olmalıdır.

İçerdiği, yansıttığı anlamlarla soyut; mimari biçimlenmesi ile somut bir açıdan iletişimi sağlayan aksın, tasarımcının mesajlarının aktarılması bağlamında toplumsal eğitim işlevini de üstlendiği söylenebilir. Tasarımcı, toplumdan bir adım önde olmak ve toplumu geleceğe eğiterek hazırlamak durumundadır. Bugünün bireysel anlamları, tıpkı tarihte olduğu gibi, gitgide toplumca benimsenerek soyutlaşıp geleneğe dönüşecektir. Böylece aks, bugünle / gelecek arası bir tür mistik - kozmik ve zaman ötesi bir köprü olabilecektir.

BÖLÜM 3: FİZİKSEL ÇEVREDE AKS

Yeryüzünde insan varoluşunun en temel göstergelerinden biri olan akslar yatay ve düşey olmak üzere iki ana grupta toplanabilirler. Birinci bölüm kapsamında da ele alındığı gibi yatay aks, insanın dünya üzerindeki, çeşitli mekanlarda hareket ve eylemlerini kapsar. Kişiler arası bağ ve iletişim aracı olan bu kurgu somut niteliklere sahiptir. Düşey aksa ise çağlar boyunca kozmik anlamlar atfedilmiştir. Simgesel yönü ağır basan bu fiktif kurgunun yer / gök arası bağı gerçekleştirdiği düşünülür. Yatay aks ilk insanın manifestosu olarak algılanırken düşey aks tanrıların yeryüzüne indiği merdiven olarak görülür.

Düşey aks, mekanda bir odak noktası yaratır: yatay ışınları kendisinde toplar ya da dağıtır. Diğer bir deyişle yatayın bitiş ya da başlangıcını vurgular.

İster insan eylemlerinin göstergesi, isterse güç, prestij sembolü olsunlar yatay / düşey aksların temel işlevi "bağlayıcılıktır". İnsanlar arası, mekanlar arası, insan / mekan arası girişim ve iletişime olanak sunan çok yönlü kurgular yaratırlar.

Tez kapsamında aksiyal kurgu "yatay aks" bağlamında incelenecektir.

İnsanın bir yerden diğer bir yere ulaşımında böylelikle çevresine hakim olmasında etkin rol oynayan aksiyal kurgunun biçimlenmesi bu bölümün içeriğini oluşturmaktadır.

Fiziksel çevre / aks etkileşimi çerçevesinde öncelikle aksiyal kurgunun çevre sistemi içindeki yeri ele alınacaktır. Kültürel çevre elemanları olan "kabuklar, ağlar ve doğa" aracılığıyla Ekistik Tablonun verilerinden bir ölçek skalası meydana getirilecektir.

Mikro-makro ölçek seviyelerini bütünleştiren, elde edilen verileri, sayısal olarak ifade edilmese bile, bir dereceleme, sınıflama olanağı veren bir model yaratma gereksinimi bundan sonraki çalışmalara yön verecektir.

Hiyerarşik ölçek skalasından elde edilen verilerin ışığında aksların biçimleniş özelliklerini aktarmak amacıyla bir çevre tanımlama modeli kurulacaktır.

Çevre tanımlama modeli, çevrenin elemanlarını (kabuklar, ağlar, doğa ve bunları oluşturan elemanlar), topolojik, biçimsel ve boyutsal özellikleri ile belirler.

Bu model:

- Çevrenin incelendiği andaki durumunu gösterir: sabit özellik gösteren tüm elemanları sunar.
- Çevrenin davranış ölçeğinde değişen elemanlarını belirler: yarı-sabit özellik gösteren mekan elemanlarını aktarır.
- Çevrenin evrim ölçeğinde değişen elemanlarını saptar: sabit, yarı-sabit ve hareketli özelliği gösteren mekan elemanlarının değişimini inceler. Yürekli (1980, s.27-29).

Bu bağlamda aksın özellikleri ve elemanlarının belirlenmesinde kabuklar, ağlar ve doğa elemanlarından yararlanılarak bir ön çalışma gerçekleştirilecektir.

Çevre elemanı olan aksın kabuklar, doğa ve ağlarla ilişkisinden doğan özellikleri incelenecektir. Bu bilgilerin ışığında "ağlar grubu"nun içinde kabul edilen aksların biçimsel özellikleri belirlenecektir.

Bütündeki yerinin incelenmesiyle elemanların boyutsal ve işlevsel özelliklerinin aktarılmasının ardından aksın etki özellikleri yani karakteri ve algıya etkisi irdelenecektir.

Tüm bu verilerin ışığında aksın topolojik, biçimsel ve boyutsal özellikleri belirlenmiş olacaktır.

3.1. Çevre tanımı, bileşenleri ve aks

Sistematiik yaklaşımıla ele alındığında ve birbiri ile ilişkili açık sistemler topluluğı düşünöldüğünde, bu sistemlerden birisi için diğeri "çevre" oluşturur. Tez çerçevesindeki bu kabule göre insan ya da toplum dışındaki sistemlerin tümüne "çevre sistemi" denir. Bu durumda her sistemin kendi ströktüründen ve bir çevre oluşturduğunda etkileşim halinde olduğı sisteme etki özelliklerinden söz edilebilir. Bu özelliklerin, etkilenen sistemin de kuruluşuna bağılı olarak oluşacağı açıktır. Aslında insan ya da toplumu etkileyen çevre genel anlamda ele alınırsa fiziksel çevredir. "Fiziksel çevre", cansız varlıkların sistemi ve onların etkileri ile canlı varlıklar sistemi ve onların etkilerinden oluşur. Fiziksel çevrenin, dünya üzerindeki büyük bir bölümü insanın etkileriyle değişime uğrar. Değişime uğrayan bu çevre, canlı ve cansız varlıklardan oluşabilen "költerel çevredir". Inkeles költürel çevreyi "insanın doğayı kullanımış faaliyetlerinin sonucu olarak doğa üzerindeki fiziksel etkileri" olarak tanımlar. Yürekli (1980, s.6-7,23).

Lawton, kişisel, kişi dışı, sosyal, çevre kategorilerini içeren "ekolojik çevre" tanımına yönelirken, Helson çevreyi algısal, anlamsal, estetik, uyumsal, bütünleştirici, nesnel ve bütün bu bileşenlerin genel ekolojik ilişkileri gibi yedi bileşeni olan bir sistem olarak betimler. Turgut (1990, s.28-29).

Aslında, Erinç'in de belirttiğı gibi içinde yaşanılan fiziksel çevreler günümüzde bir yandan konum, topoğrafya, jeolojik ve litolojik karakterler, iklim, toprak, vejetasyon, hidrolik özellikler, bir yandan yerleşme, tarih, nüfus, sosyal karakterler, tarihi gelişim süreci, idari ve hukuki sorunların etki ve izleri gibi, birbirlerine sıkı neden - sonuç ilişkisiyle bağılı, fiziki ve beşeri faktörlerden oluşan kompleks yapılardır. Pilgir (1992, s.3).

Sonuçta çevre çeşitli bileşenlerin oluşturduğu bir bütündür. Her çevrede mekansal düzeni veren bileşenler arası ilişkiler yalnız o yere hastır. Yürekli (1977, s.7). Bu genel sistem, çeşitli koşul ve öğelerin kendilerine özgü bir tarzda biraraya gelmesiyle oluşur. Yürekli (1980, s.13-14).

Konunun araştırmacıları çevre bileşenlerini farklı seçseler de bileşenlerin sınıflanmasında birleşirler. Yürekli (1977, s.7).

Tablo 3.1.1. Çevre Bileşenleri Sınıflaması, Feste. Yürekli (1977, s.8-9).

Bileşen Grubu	Tanımı	Bileşen Alt Grubu	
Arazi Formu	Çevrenin insan ve doğal güçlerce kolayca değiştirilemeyen bölümü		
Arazi örtüsü	Çevrenin insan ve doğal güçlerin etkisinde oluşan ve sürekli değişim halinde olan yüzey örtüsü	Doğal örtü	Bitki örtüsü
			Bitki dışı örtü (kaya, toprak, buz v.b.)
		Kültürel örtü	Arazi kullanımından gelen örtü (Yüzey madenciliği, ormancılık, barajlar v.b.)
			Yapay yapılar (yerleşme, yapılar, sistemler, v.b.)

Rapoport bu bileşenlerin ışığında çevreyi en geniş anlamda inceler. Organizmayı, grup ya da sistemin dışındaki her hangi bir koşul veya etki; çevreyi ise elemanlar ve insan arasında belli bir örüntü gösteren düzenli ilişkiler seti olarak kabul eder. Turgut (1990, s.28).

Bu düzenli ilişkiler setinin bileşenleri, çevreyle ilgili görsel incelemeye, araştırmacıya ve çevre ile çevreyi kullananlara ilişkin bazı faktörlerden etkilenirler. Yapılması amaçlanan bir çalışma için bileşenler belirli yönlerde daha ayrıntılı, belirli yönlerde daha genel tutulabilirler. Yürekli (1977, s.10).

Bu bağlamdan hareketle "mimaride aks" isimli tezin bu bölümünde "Ekistik Tablo" temel alınarak, aksiyal kurgunun biçimleniş özelliklerinin aktarımında kullanılacaktır.

Kent fenomenini kapsayan ilişkilerin karmaşık yapısını anlamaya ve sınıflandırmaya yönelik herhangi bir araştırma için oluşturulan model olan

Ekistik Tablo, fiziksel elemanların ve diğer ilgili faktörlerin birbirleriyle ilişkisini belirleyen sistematik bir gösterim şeklidir. Michelson (1976, s.33-35).

Çevreyi, çevresel koşulları ifade eden anlamlı kavramlar olarak detaylı şartlar şeklinde gruplamak, kültürel çevreyi ve onu oluşturan ilişkiler bütününi sistematize eden "Ekistik Tablonun" özünü oluşturur. Pilgir (1992, s.4).

Tablonun düşey sıralarını "doğa, insan, toplum, kabuklar ve ağlar"dan oluşan ekistik bileşenler oluşturur. Yatayda ise tek insandan, 30 milyar nüfuslu yeryüzüne kadar geniş bir yelpaze çizen yerleşim ölçeği skalası bulunur. Michelson (1976, s.33), (Tablo 3.1-2).

Tablo 3.1-2. Ekistik Tablo. Michelson (1976, s.34).

ölçek		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII			
EKİSTİK BİRİMLER		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
		insan	oda	konut	konut grb.	küçük kömsülük b.	mahalle	küçük kent	kent	büyük kent	metropol	konur basyör	megapolis	şehir sel bölge	şehirleşmiş kıta	ecumenopol.
elemanlar	doğa															
	insan															
	toplum															
	kabuklar															
	ağlar															
sentez																

Ekistik tabloda da görüldüğü gibi, çevrenin tanımı, çevre biçimlenişinde iki ögeyi ortaya koyar: doğa ve insan. Doğanın biçimlendirdiği çevre - insan dışındaki - doğal verilerin, bileşimlerin biyolojik dönüşümlerin (cycle) ve iklimsel etkilerin dinamik bir ürünüdür. İnsanın doğal kaynakları kullanım faaliyetleri de çevre biçimini sürekli değiştirir. İnsan etkisi olmayan bir ekosistem olarak çevrede sürekli iklimsel ve jeolojik koşullar ve olağanüstü biyolojik olaylar olmadığı takdirde yalnızca ekolojik doruk (climax) gelişmesi vardır. Doğal çevrenin elemanları ve güçleri içinde canlılar karşılıklı olarak birbirlerini denetledikleri ve kontrol ettikleri sürece ekosistemde, ekolojik denge kararlı durumdadır. Ama prehistorik zamanlardan beri ekolojik sistemler insanlar tarafından değiştirilmiştir. Dünya nüfusu arttıkça hem insanın arazi kullanımındaki yoğunluk artmakta hem de rölatif olarak gelişmemiş alanlara yerleşilmektedir. Yürekli (1977, s.15-16).

İnsan eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya konan ve kültürel çevrenin ayrılmaz parçalarından birisini oluşturan aks, M.Ö.5500'lerden beri insanın doğa üzerindeki en somut göstergesidir. İlkel çağlardan günümüze, ekistik tabloda yer alan mikro ölçekten makro ölçeğe geniş bir yelpaze çizer.

Kişi aksiyal kurgunun oluşumunda Norberg-Schulz'un da belirttiği gibi eksik olanı tamamlamak, verilen durumu bitirmek eğilimindedir. Sonuçta insan kendisini de dahil edecek doğa anlayışını akslar aracılığıyla sembolize eder. Norberg-Schulz (1984, s.17-18).

Bu güçlü sembolizasyonla oluşturulan aksiyal kurgunun biçimleniş özellikleri kültürel çevre bileşenlerinden "doğa, kabuklar ve ağlar" kapsamında aktarılacaktır. Tez, ekistik bileşenlerden insan ve toplumu içermemektedir (Tablo 3.1-3).

Kültürel çevre elemanları daha önce de görüldüğü gibi Ekistik Tablonun (Tablo 3.1-2) yatay sıralarında çevrenin ölçeğine göre sınıflandırılır. Akslar ise geniş skalada "bina, sokak, kent, kentler arası, ülke, ülkeler arası, dünya ve kozmos" ölçekleri kapsamında ele alınacaktır.

Bu bütünün önemli bir parçasını oluşturan aksiyal kurgu, çevrenin elemanlarıyla sürekli girişim halindedir. Aks, "ağlar" grubunda kabul edilirse gerek kendi grubuyla, gerekse kabuklar ve doğa ile farklı ölçek seviyelerinde etkileşim içinde olduğu görülür. (Tablo 3.1-4).

Tablo 3.1-3. Kültürel çevre elemanları (Ekistik elemanlar). Michelson (1976, s.34).

Elemanlar	Alt grupları
Doğa	Su kaynaklarının kullanımı Hava ve ısıнын kontrol ile kullanımı Maden kaynaklarının kullanımı Arazi formu ve peyzajın değerlendirilmesi Tarım ve avcılık Dinlenme ve kültürel çevrede doğal elemanların korunması
Kabuklar	Yaşam birimleri Toplum gereksinimleri Ticaret ve dinlenme Endüstriyel donanım
Ağlar	Ulaşım elemanları Kamu hizmetleri sistemi (su, enerji, v.b.) Ulaşım sistemleri (su, yol, demiryolu, havayolu) Haberleşme sistemleri (telefon, radyo v.b.) Fiziksel kurgu (arazi kullanımı sistemi)

Ölçeksel hiyerarşinin her seviyesinde bulunan akslar, tasarımda önemli roller üstlenirler.

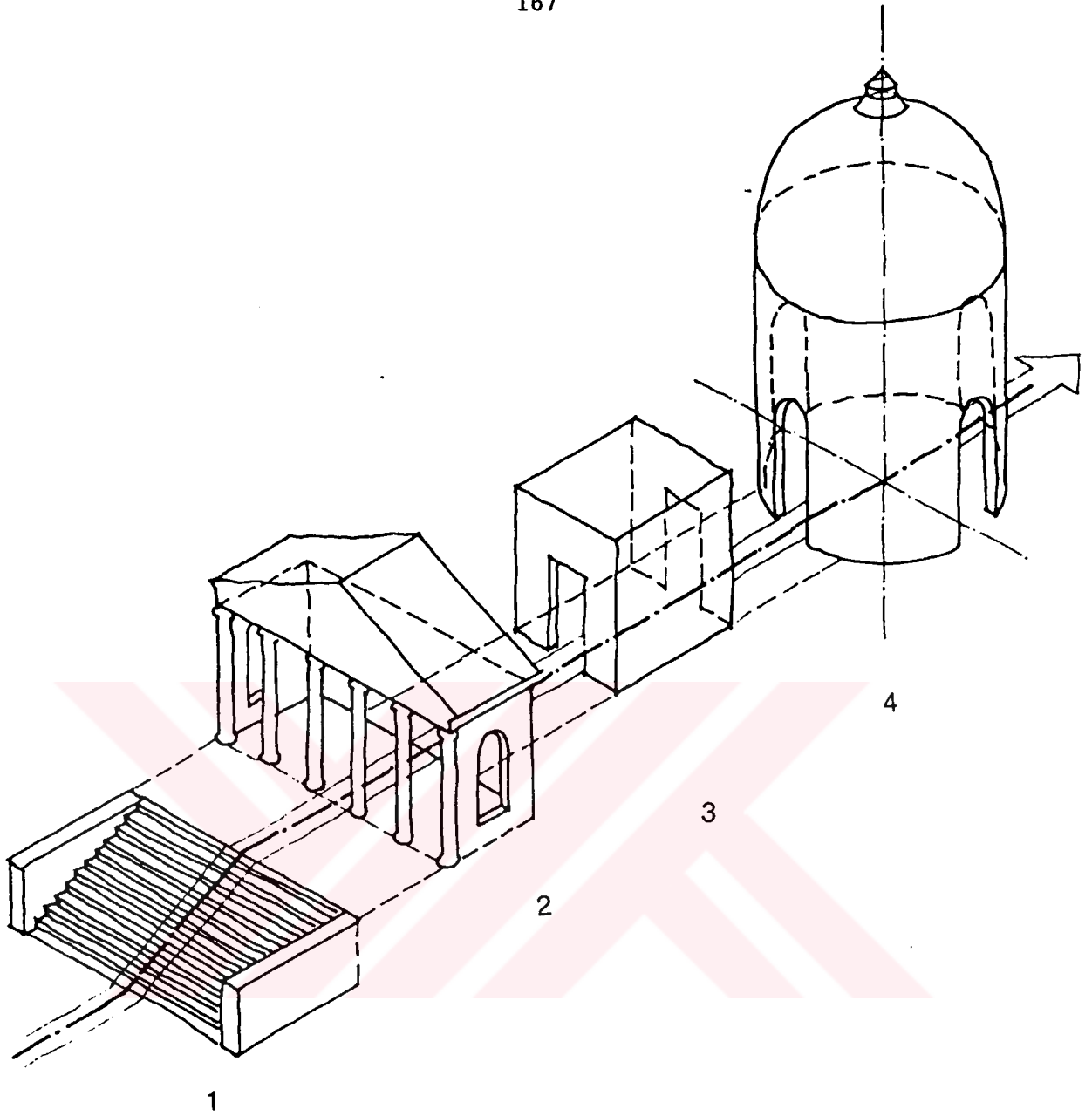
-BİNA: yapının biçimlenişi ve organizasyonu açısından aks, etkin bir problem çözme yöntemidir. Genelde bina girişleri bir aks olarak düşünülebilir. Bu aksın tüm bina ile ilişkisi farklılıklar gösterebilir. Aks hem iç / dış etkileşimini sağlayarak kişiyi "içe" yönlendirir, hem de kendisi binanın kurgusunu oluşturabilir. Bu durumda binanın kurgusu giriş aksıyla bütünleşen, onu devam ettiren bir eksen yaratır.

Özellikle "simetrik" tasarımlarda bu durum görülür: kurgu, iki noktayla belirginleştirilir. Simetri, ortak bir aks boyunca, form ve mekanın eşdeğer örüntülerinin dengeli düzenlenmesini gerektirir (Şekil 3.1-1).

Tüm bina organizasyonu simetrik olabileceği gibi, simetri yalnızca binanın belli bir bölümünde de görülebilir. İkinci durumda mekanların ve formların irregüler örüntüsünü aks boyunca düzenler. Genelde aksın bina içinde simetrik olabileceği gibi, simetri yalnızca binanın belli bir bölümünde de görülebilir. İkinci durumda mekanların ve formların irregüler örüntüsünü aks boyunca düzenler. Genelde aksın bina içinde simetrik kullanımında önemli ve anlamlı mekanların organizasyonu söz konusudur. Ching (1979, s.342).

Tablo 3.1-4. Kültürel çevrenin açılımı

		AĞLAR
1	BİNA	-Kamu hizmetleri sistemi (su, elek.,hav. v.b.). -Haberleşme sistemi (tel, radyo, TV., V.b.)
2	SOKAK	- Kamu hizmetleri sis. - Ulaşım sistemi. - Haberleşme Sistemi
3	KENT	- Ulaşım sistemi - Kamu hizmetleri sis. - Haberleşme sistemi
4	(Kentler arası) METROPOL	- Ulaşım sistemi - Kamu hizmetleri sis. - Haberleşme sistemi
5	ÜLKE KITA	- Ulaşım sistemi - Kamu hizmetleri sis. - Haberleşme sistemi - Fiziksel kurgu (arazi kullanımı sistemi).
6	ÜLKELER ARASI	- Ulaşım sistemleri . kara . hava . deniz - Haberleşme sistemi
7	(Ekumenopolis) DÜNYA	- Ulaşım sistemleri . kara . hava . deniz - Haberleşme sistemi
8	KOZMOS	- Ulaşım sistemi . Hava (roket, uzay gemileri) - Haberleşme sistemi (Uydular v.b.)

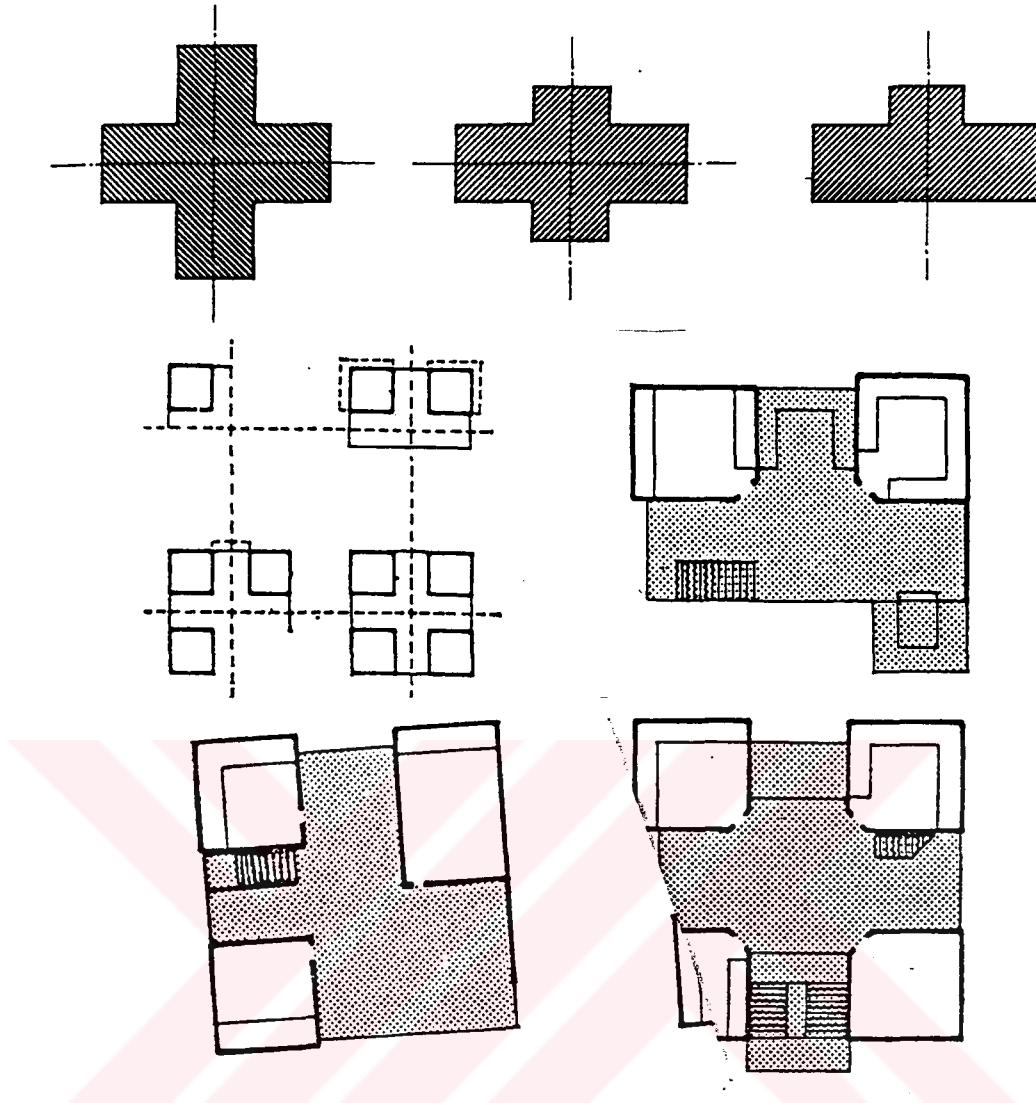

Şekil 3.1-1. Simetri ve aks, Jeodicke (1985, s.125).

Plastik kompozisyon açısından bina içinde aksın kullanımı Japon mimarisinde "dört akslı simetri, iki akslı simetri, tek aks boyunca simetri" olmak üzere üç kategoride incelenebilir. Inoue (1985, s.18-19).

Türk evinde, işlevsel birim ve çoğalmanın iki aks yardımıyla oluştuğu gözlenir. Kuban (1982, s.200) (Şekil 3.1-2).

Özellikle tapınak, kilise, saray, villa v.b. bina tiplerinde aksiyal kurgu etkin bir tasarlama yöntemidir. Şekil (3.1-3).

Şekil 3.1-2. a. Japon evi, Inoue (1985, s.19)

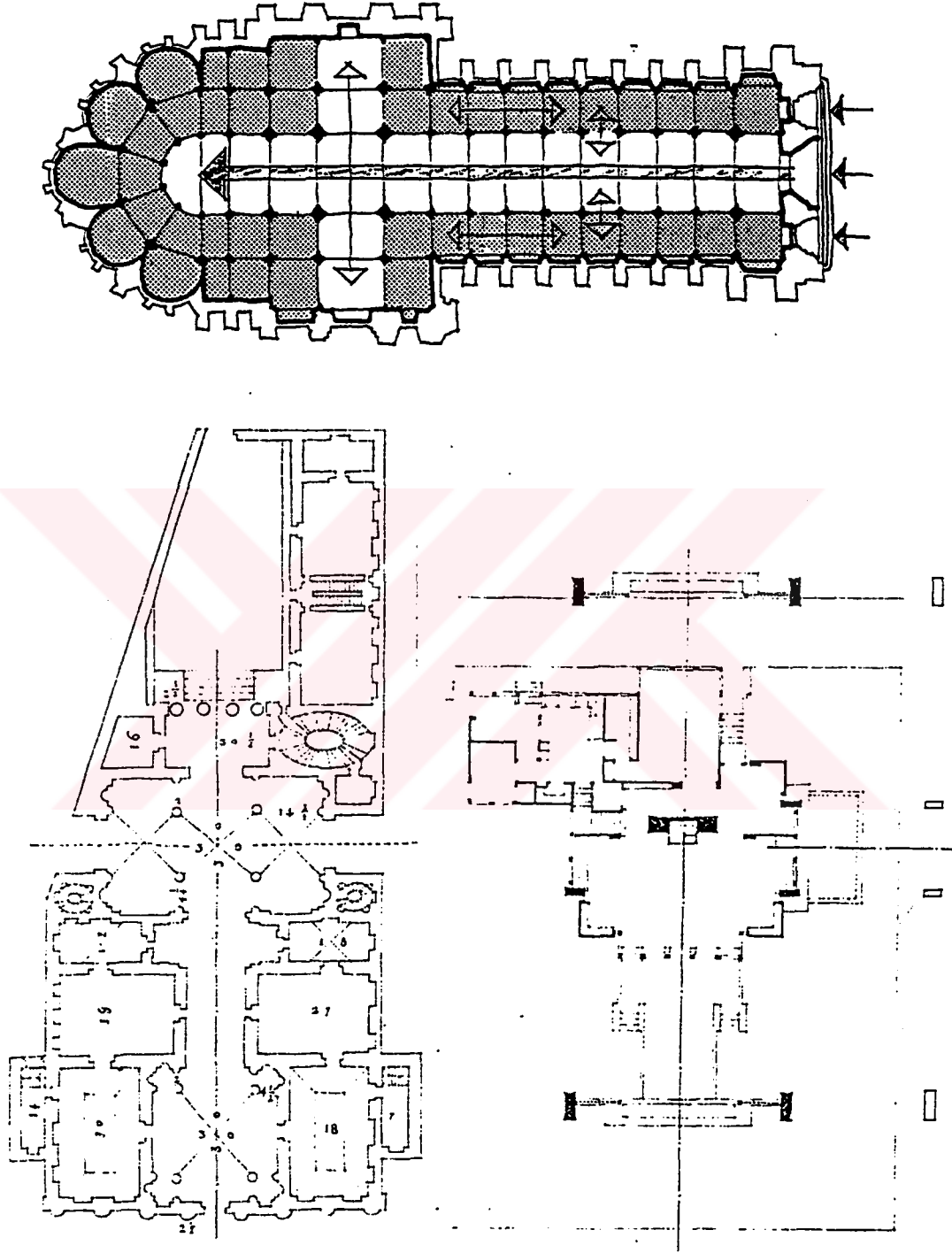
b. Türk evi. Kuban (1982, s.199)

-SOKAK: ikinci bölümde görüldüğü gibi tıpkı diğer ölçeklerdeki gibi farklı kültürlerde farklı tavırda sokaklar tasarlanmaktadır.

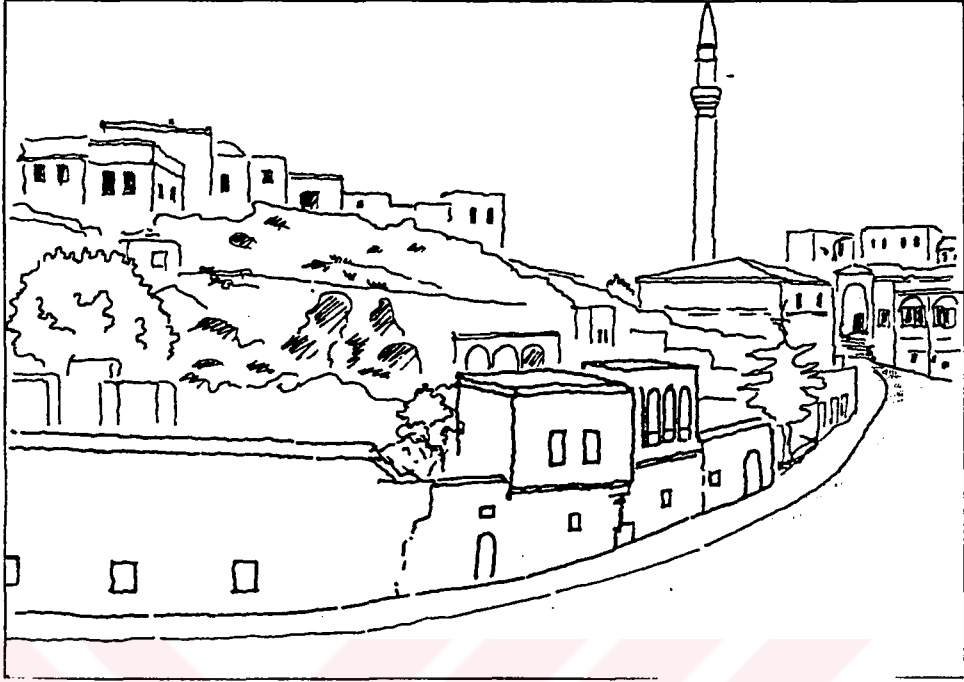
Doğal veriler ve özellikle topoğrafyanın da yardımıyla aksiyalite güçlü örüntüler yaratır.

Böylece aks, spontane oluşan dokuda dar, düzgün olmayan resimsel yol strüktürü meydana getirir. Kuban (1982, s.164-165) (Şekil 3.1-4).

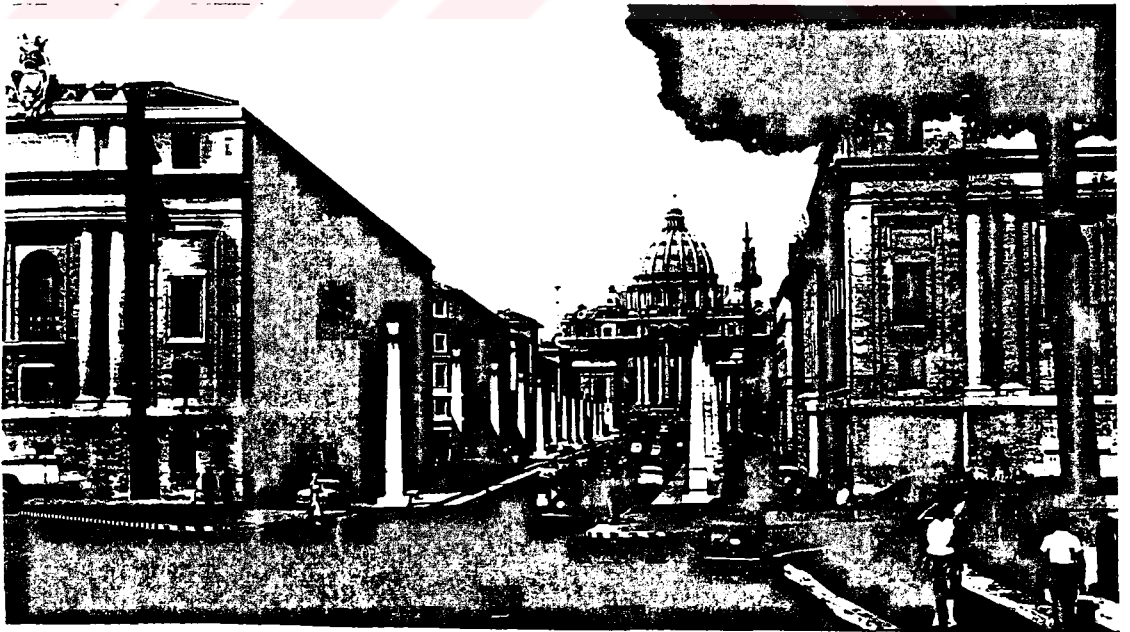
Tasarlanarak oluşturulan dokuda ise aks kesin net bir karaktere sahiptir: yaya, tek araba, iki-üç araba ölçeklendirilmesinde etkindir. (Şekil 3.1-5).

Şekil 3.1-3. Aksiyal kurgu a. kilise, Jeodicke (1985, s.90)
b. Saray, c. Villa, Ching (1979, s.342).

Şekil 3.1-4. Sinasos.

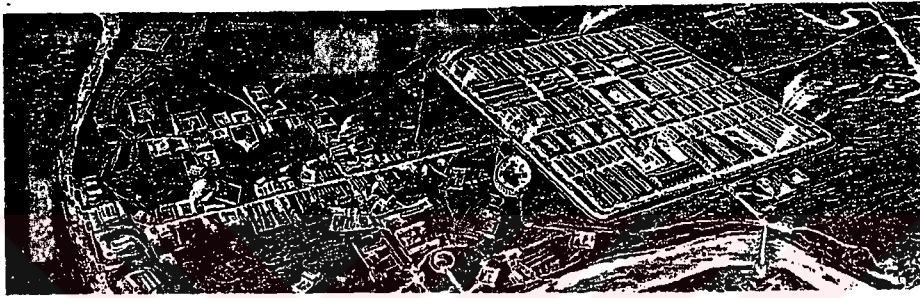
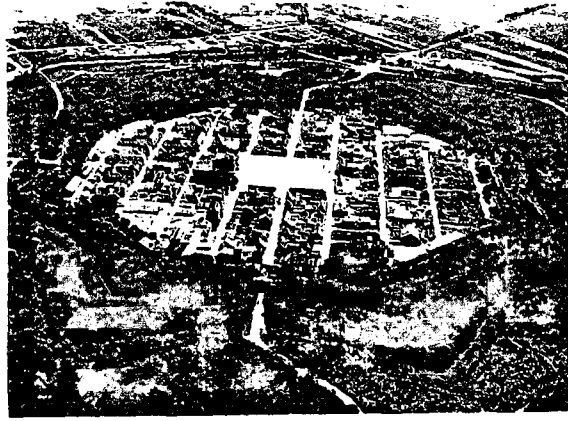
Şekil 3.1-5. Roma

-KENT: aksiyal kurgu bu ölçekte önemli bir tasarım metodudur: aks yardımıyla dominant bir planlama gerçekleştirilir.

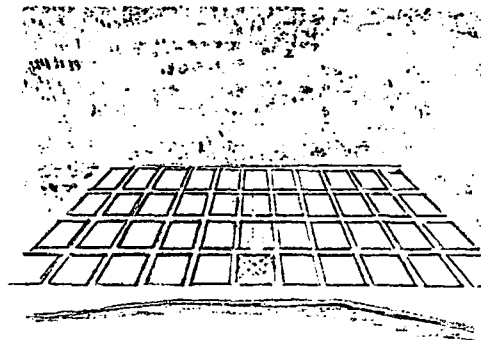
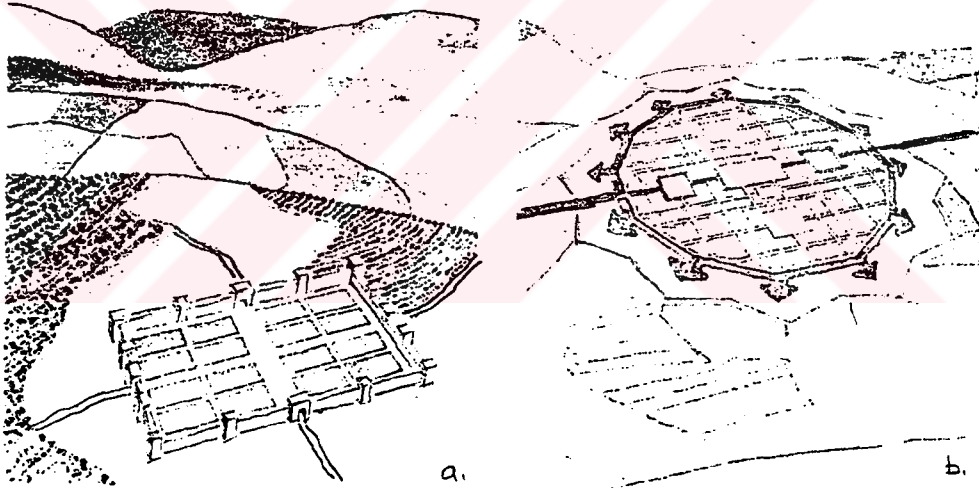
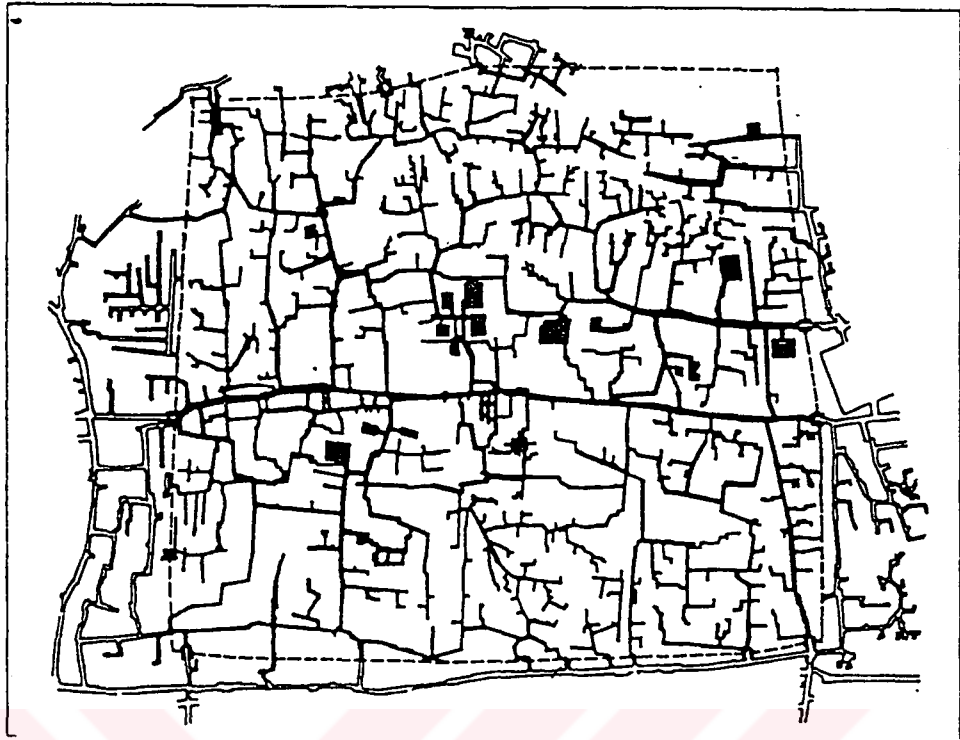
Lynch kentsel ölçekte, tasarımı **kozmik, pratik ve organik** olmak üzere üçe ayırır. Kozmik model, evrenin ve tanrıların yorumlanmasından ortaya çıkar. Rönesans ve Barok'un ideal planlarında görülen ve gücü simgeleyen bu sistem "**aksiyal ya da grid**" biçiminde organize edilebilir. Sistem kendisini anıtsallıkla, sınırla, odak noktaları, düzen, hiyerarşik mekan yapısıyla vurgular. Şekil (3.1-6a). Pratik model ya da makina kent, fonksiyonel olup, özellikle koloni şehirlerinde, küçük yerleşimlerde görülür. Küçük, otonom, aynı tip parçalar işleyiş ve işlev açısından farklı bir büyük ana makinaya bağlanırlar, tıpkı 'Archigram Grubu'nun tasarımlarında olduğu gibi. Şekil (3.1-6b). Organik model yani biyolojik kent ise kenti yaşayan bir nesne gibi canlı gören, belirli ve tanımlı bir sınıra sahip optimum boyutta, bölünmez iç yapısı ve ritmik davranışı olan; her ne kadar 'geometrik olmayan örüntülere sahip görünse de' benzer bir morfoloji sunan bir ortamdır. Kostof (1991, s.9-10) Şekil (3.1-6c).

Kostof kentsel ölçekle ikili bir sınıflama yaparak, planlanmış ve tasarlanmış "yaratılan kent" ile kendiliğinden gelişen "spontane kent"i sunar. Spontane kent irregüler, geometrik olmayan, organik bir görünüm sergiler. Arazide yaşayan bireylere bırakılan bir gelişim sonucu oluşur. Ama yönetici bir güç, toprağı bölüp kullanıcılara dağıttığında "üniform" bir doku görülür. Kostof (1991, s.43) Şekil (3.1-7a).

Yaratılan kent ise düzenli ve geometrik bir diyagrama sahiptir. Kostof bu şemayı grid ve merkeze bağlı kurgu olmak üzere ikiye ayırır. Zamanın akışına, araziye ve yaşananların günlük hayatları doğrultusunda gelişen spontane kente karşılık tasarımcının planına bağlı kalır. Yaratılan kent, hükümdarın, dinin egemenliğinin bir göstergesi olur. Halkın kozmik inançlarından yararlanarak, güce dayalı bir toplumsal sistem yaratılır. Kostof (1991, s.43), Şekil (3.1-7b).

Şekil 3.1-6. a. Kozmik, Brisach / Fransa. Kostof (1985, s.526).
 b. Pratik, Cae-leon / Wales. Kostof (1991, s.166).
 c. Organik, Edo / Tokyo. Kostof (1991, s.180).

c.

Şekil 3.1-7. a. Spontane. Alkışer (1992, s.161)
b. Yaratılan. Kostof (1991, s.10).

Şekil 3.1-8. "Camino", Santiago de Compostela'ya hal yolu,
Pirieneler / İspanya, 11.yy. Kostof (1985, s.298).

Ortaçağ Avrupa'sı yolları, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde kentleri, kervansarayları bağlayan yollar örnek gösterilebilir.

Günümüzde ise kentlerin hızla büyümesi, ulaşım ihtiyacının ve seyahatlerin artışı kentler arası yolların da gelişmesine, planlanarak gerçekleştirilmelerine ve bir karayolları şebekesi oluşmasına neden olmuştur.

-**ÜLKE:** her ne kadar ülkeler, coğrafi, bölgesel özelliklerine göre yerleşimler içeriyorlarsa da, politik ve dini egemenlik amacıyla "grid" sistem olarak bütüncül bir kurguyla tasarlanabilirler. Çin, tıpkı kentlerinde olduğu gibi kozmik dünyayı yeryüzünde yansıtmak amacıyla aksiyal bir grid sistemiyle dokuz parçadan oluşur.

-**ÜLKELER ARASI:** ülkeler arası aks tıpkı kentler arası ölçeğinde olduğu gibi ulaşım, ticaret, seyahat, hac v.b. amaçlarla zaman içinde çevrenin iklimsel, fiziksel ve topoğrafik koşullarına göre oluşmuştur.

Bu konuda en çarpıcı örnek iki ülke arasında ulaşımdan çok sınırı ifade eden Çin Seddi'dir. (Şekil 3.1-9).

Şekil 3.1-9. Çin Seddi. Liu (1989, s.18).

Ticaret ve seyahat amaçlı ulaşımda ise Çin'den Balkanlar'a dek uzanan "İpek yolu" çağlar boyunca önemini korumuştur: kent ve ülkeleri birbirine bağlayan bu aks farklı kültürler arası iletişim ve etkileşime neden olmuştur. (Bkz. Şekil 2.2-11).

-DÜNYA: gelişen teknoloji sayesinde yerküreyi tümüyle kaplayan bir aksiyal şebekeden söz edilebilir. Hava ve deniz ulaşımında çizilen rotalar fiktif bir kurgu yaratırlar.

-KOZMOS: Ölçek hiyerarşisinin en tepesinde yer alan kozmik sistem aslında tüm evrendir. Yüzyıllar boyunca tanrıların gazabından korunmak için örnek alınarak kentler, ülkeler kurulmuştur. Bu bağlamda gezegenlerin yörüngesinin fiktif akslar oluşturduğu savunulabilir.

Görüldüğü gibi kültürel çevre elemanı olan aks, tez kapsamında ele alınan mikrodan makroya uzanan sekiz ölçek seviyesinde de yer alarak çevrenin düzenlenmesinde etkin bir rol üstlenir. Bu tez kapsamında kabuklar doğa ve ağlar yardımıyla aktarılabilecek olan aksiyal kurgu, bina, sokak ve kent ölçeklerinde ele alınacaktır.

3.1.1 Aks ve kabuklar

Etkin bir ulaşım ve iletişim aracı olan aks, kabukların oluşumunda, farklı düzenlenişlerinde rol alır. Bu bölümde, aks / kabuk etkileşimi çerçevesinde kabuklar "bina formları" aracılığıyla sunulacaklardır.

Kabukların düzenlenmesini çeşitli araştırmacılar farklı şekilde sınıflarlar.

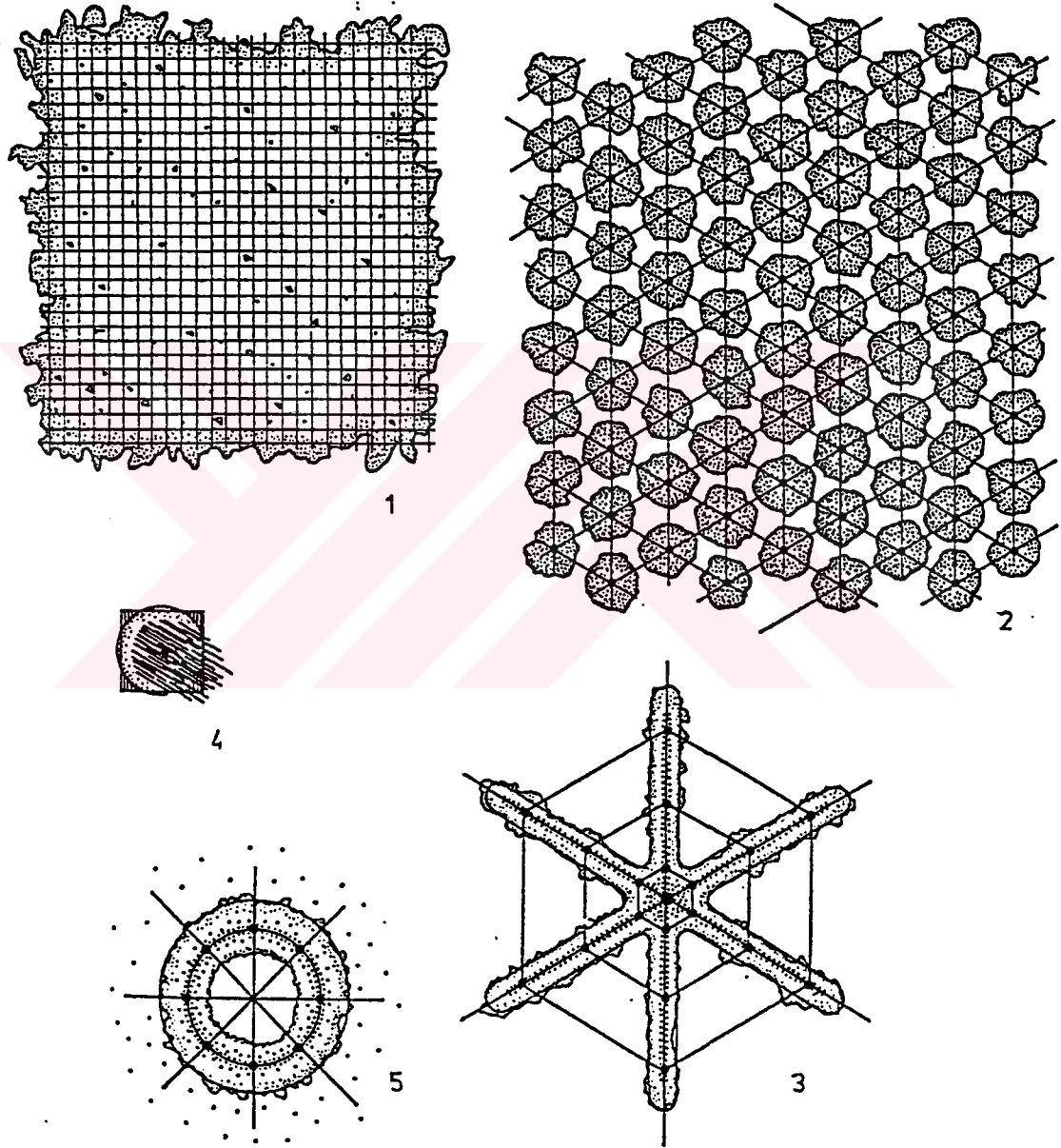
Jules mimari form ve mekanları üç tip elemana indirgeyerek "doğrular, düzlemler ve hacimler (boşluklar)" olarak sunar. Düzlemler (aks ve kabuklar) eylemleri böler; doğrular (akslar) insanları yönlendirir; hacimler (kabuklar) bu eylemleri kapsar. Jules (1974, s.17).

Toplumun sosyal yapısı çerçevesinde biçimlenen kentin çekirdek, odaksal yapı ve ulaşılabilirliğe sahip olmasını savunan Lynch beşli bir kentsel tasarım modeli sunar.

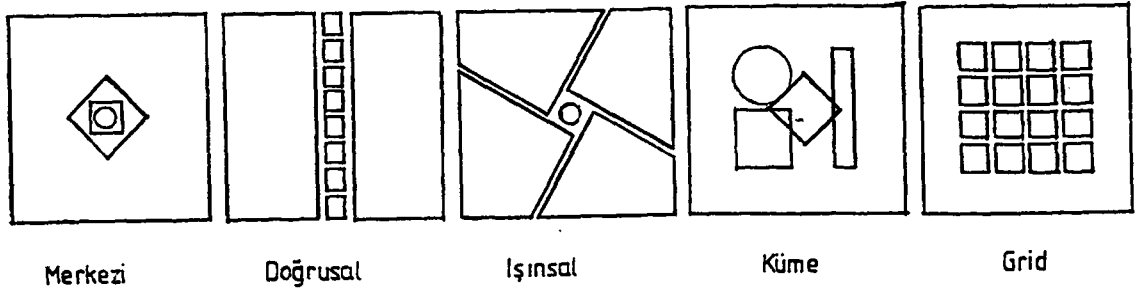
- Homojen dağılım (complete dispersion),
- Merkezler topluluğu (galaxy of centers),
- Yıldız
- Çekirdek kent (core city),
- Halka (Ring).

Michelson (1970, s.42,136) Şekil (3.1.1-1).

Ching ise kabuklarda aksın mekansal düzenlenmesini "merkezi, doğrusal, ışınsal, küme ve ızgara" olmak üzere beş kategoride ele alır. Ching (1979, s.205-240). Şekil (3.1.1-2).

Şekil 3.1.1-1. Makroskopik kent biçimlerinde aks ve kabuk, Michelson (1976, s.136).

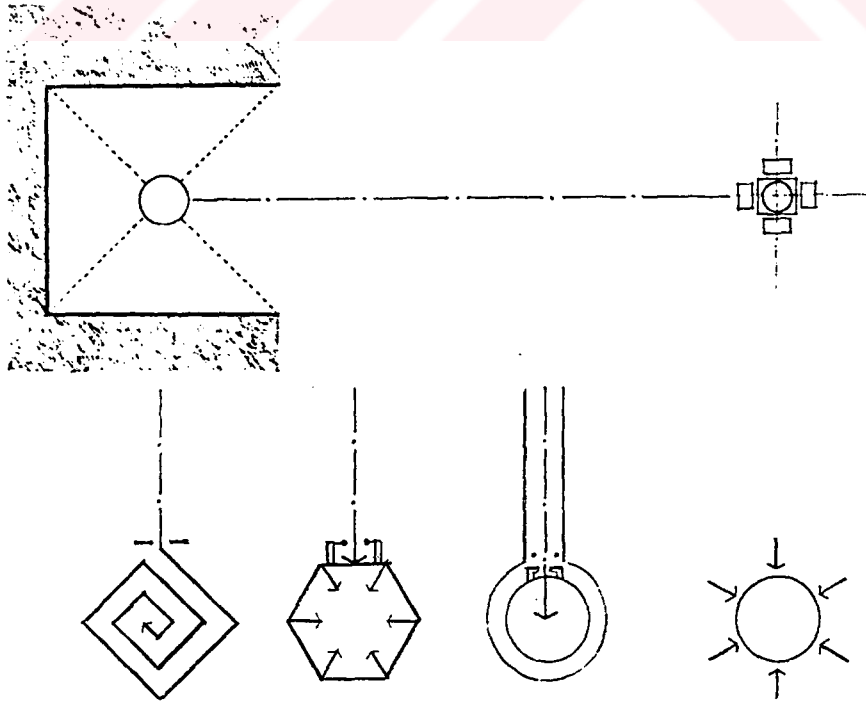

Şekil 3.1.1-2. Mekânsal düzenlemeler: aks / kabuk.

Ching (1979, s.205).

- **Merkezi düzenleme** (Centralized organization): çevresinde ikincil mekanların gruplandığı merkezi, egemen bir mekandan oluşan sistem, genelde düzgün bir forma sahiptir. İkincil mekanlar ise işlev, form, boyut olarak birbirlerine eşit olabilecekleri gibi farklılık da gösterebilirler.

Kabuksal olarak yön ifade etmedikleri için, akslar yardımıyla "yaklaşım ve giriş" şartlarını çevre ve ikincil mekanlardan birisini giriş olarak kullanarak çözerler. Şekil (3.1.1-3). Mekanda nokta ya da yerler yaratırlar; aksiyal kompozisyonların bitişini vurgularlar; tanımlı bir mekan boşluğunda nesne-form oluştururlar. (Şekil 3.1.1-4). Onat'a göre genelde düşey aksın egemenliği sözkonusudur.

Şekil 3.1.1-3. Merkezi düzenlemeler ve aks. Ching (1979, s.207).

-Doğrusal düzenleme (Linear): Bir dizi mekanın doğrudan ya da bağlayıcı ayrı bir doğrusal mekan aracılığıyla biraraya gelmelerinden oluşan bir sistemdir. Aks boyunca ya da sembolik açıdan önemli mekanlar, kendilerini boyut, form ve yerleriyle belli ederler: aksın sonunda, dışında ya da kırılma noktalarında yer alırlar. (Şekil 3.1.1-5). Sistem, uzunluk özelliği nedeniyle yön belirtir, hareketi vurgular. Lineer düzenleme kabuk olarak diğer formları / mekanları uzunluğu boyunca bağlayabilir; bir duvar ya da sınır gibi davranarak onları ayırabilir; bir mekanın içinde diğer formları çevreleyip sınırlayabilir: tıpkı Assos'da agoranın lineer bir kurgu yaratarak meydanı çevrelemesi gibi. Şekil (3.1.1-6).

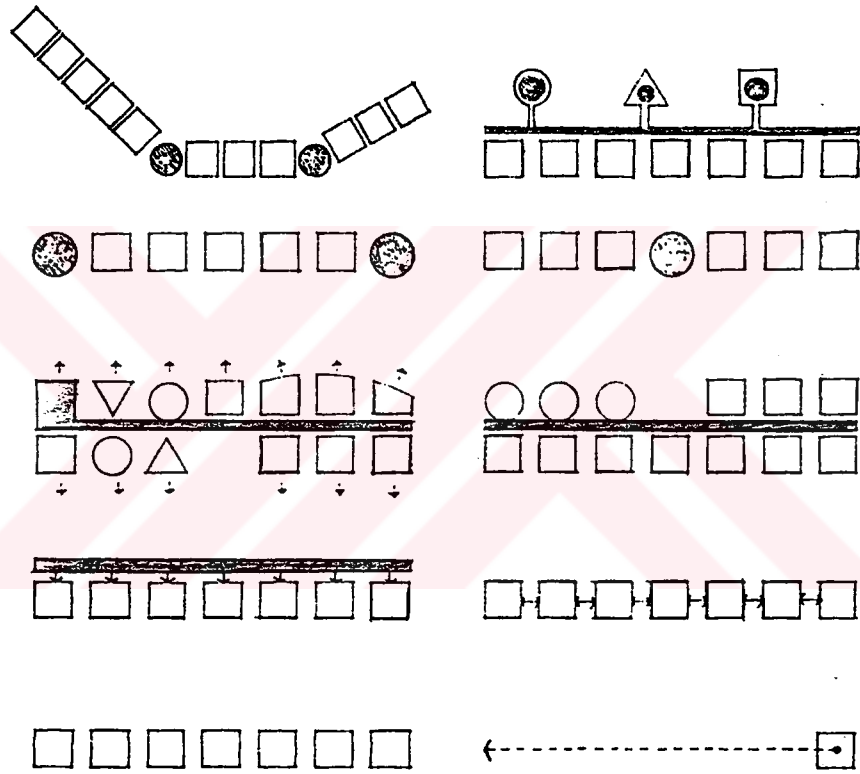

Şekil 3.1.1-4. Selimiye Camisi, 1568-1574. Baker (1989, s.48).

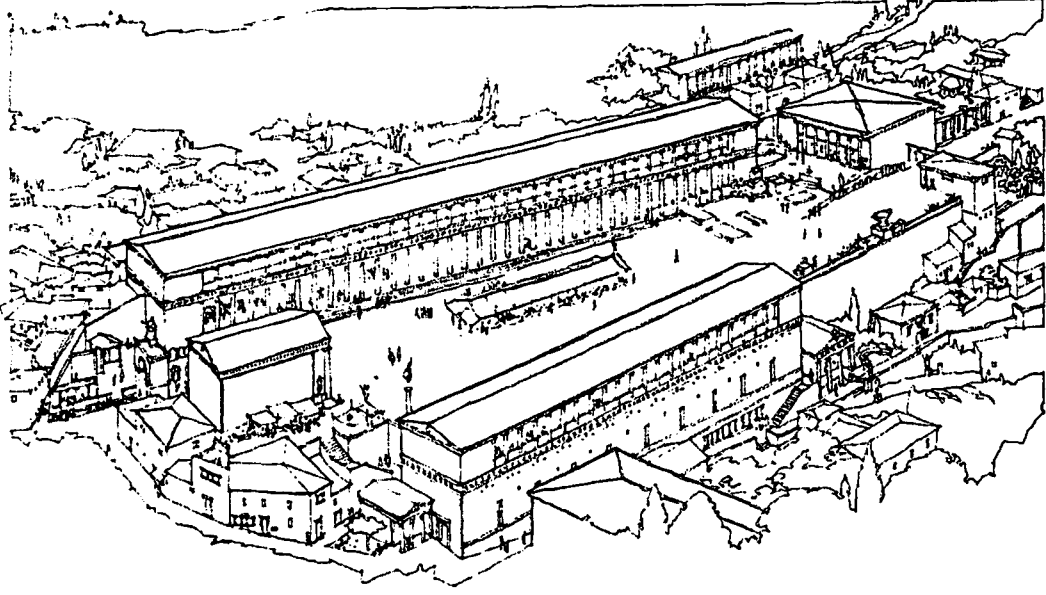
- Işınsal düzenleme (Radial): Hem merkezi hem de lineer düzenleme elemanlarını içeren sistemde egemen bir merkezden çıkan doğrusal mekanların aksiyal bir biçimde yayılmasıyla oluşur. (Şekil 3.1.1-7). Dışa dönük yapısı ve akslarıyla çevrenin özel öğelerine bağlanabilir: dinamik bir örüntü yaratan ışınlar aynı ya da farklı olabilirler. Şekil (3.1.1-8).

- **Küme düzenleme: (Clustered):** Benzer işlevli, biçim ya da yönelme gibi ortak bir görsel özelliği paylaşan hücreli, tekrarlardan oluşan bir sistemdir. Boyut, form ya da işlev olarak birbirlerinden farklı olduklarında ise mekanlar (kabuklar) aksla bağlanabilirler. (Şekil 3.1.1-9).

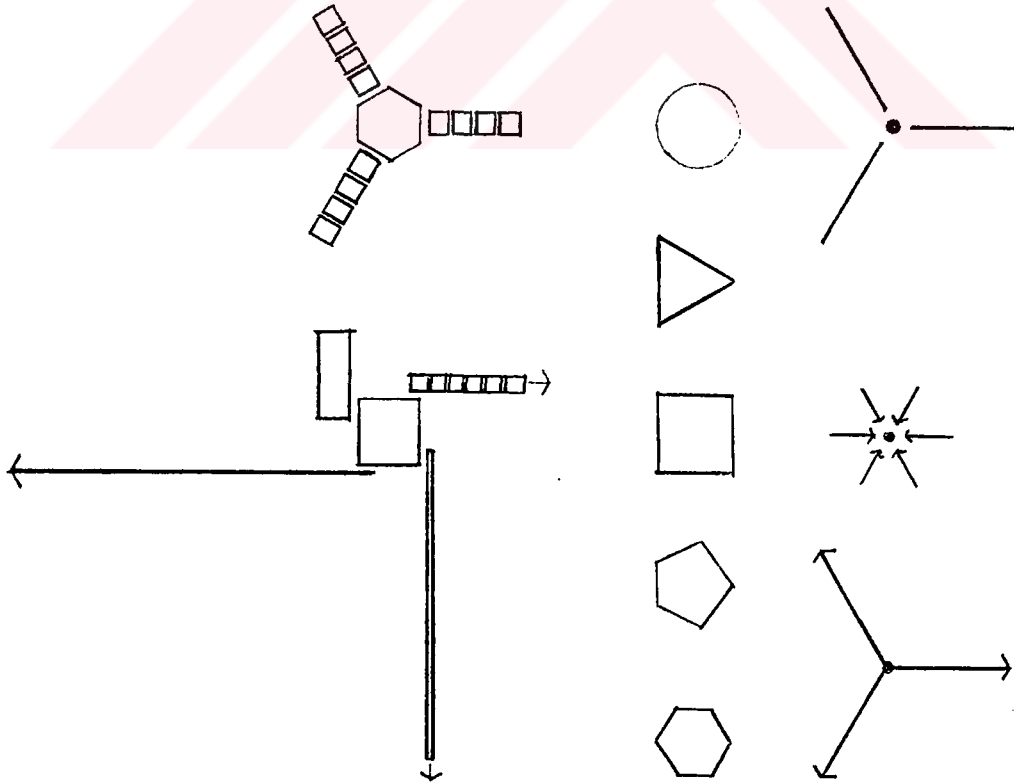
- **Izgara düzenleme (Grid):** Kabuklar, yapısal ya da üç boyutlu bir ızgara sistemi içinde oluşturulurlar. Kare ya da dikdörtgen mekanlar akslarla bölünürler (Şekil 3.1.1-10) (Şekil 3.1.1-11).

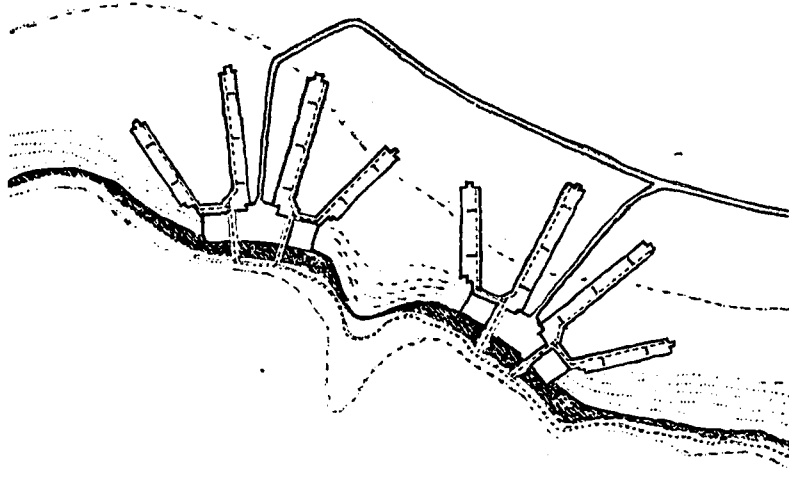
Şekil 3.1.1-5. Doğrusal düzenlemeler ve aks. Ching (1979, s.214).

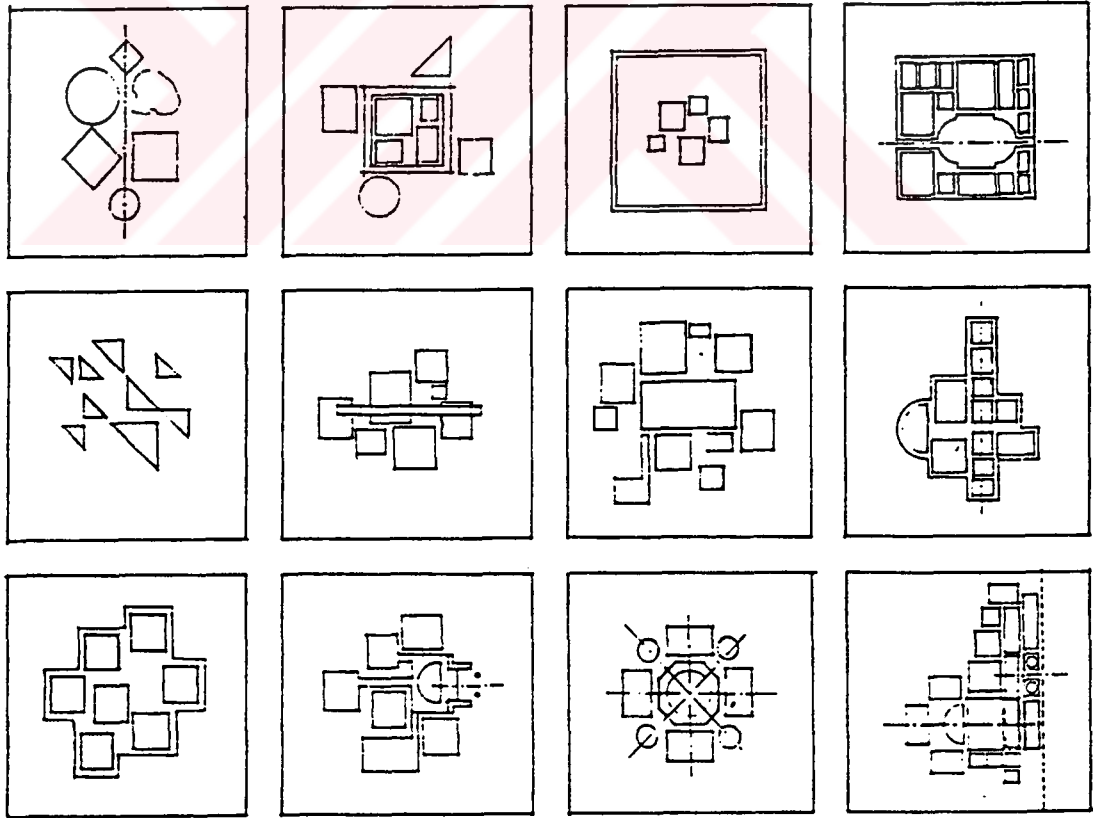
Şekil 3.1.1-6. Assos. M.Ö. 2.yy. Ching (1979, s.78).

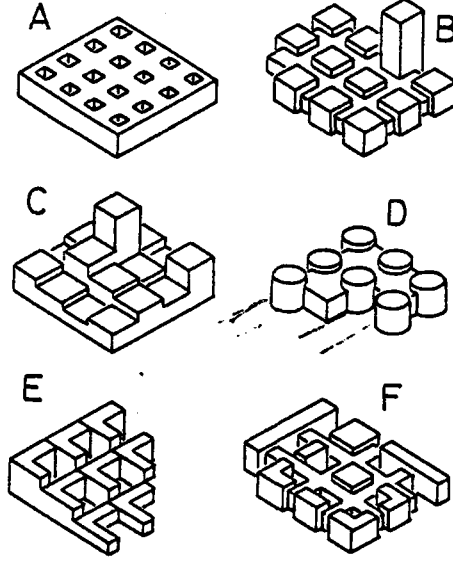
Şekil 3.1.1-7. Işınsal düzenlemeler ve aks. Ching (1979, s.224).

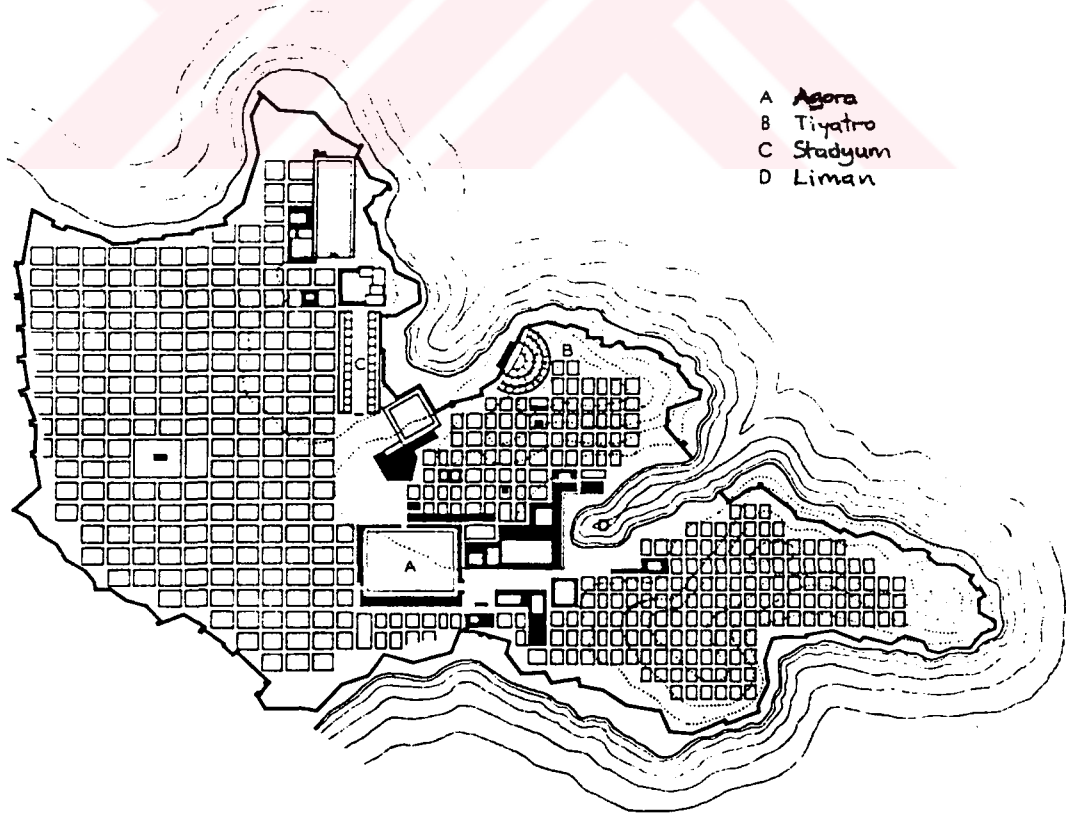
Şekil 3.1.1-8. St. Andrews Üniversitesi Konut gelişimi, İskoçya
1964-1968, James Stirling. Ching (1979, s.227).

Şekil 3.1.1-9. Küme düzenlemeler ve aks. Ching (1979, s.230).

Şekil 3.1.1-10. Izgara düzenleme. Onat (1990, s.87).

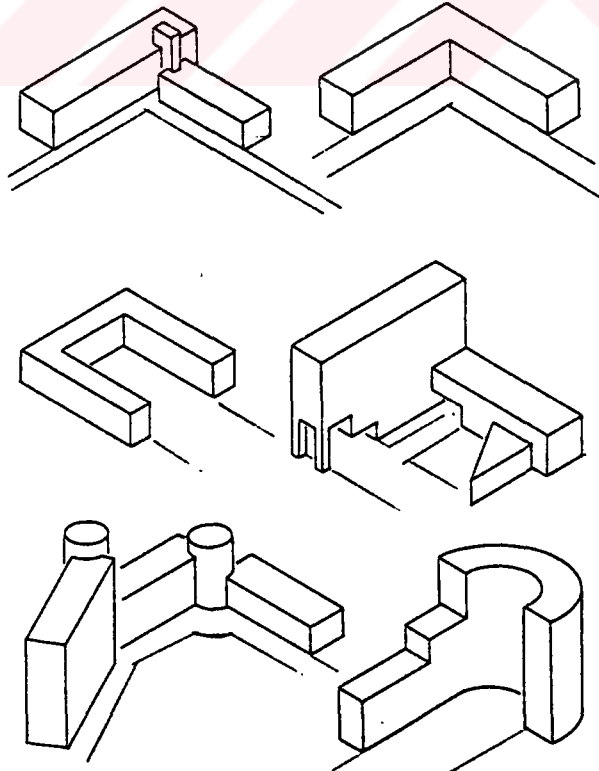

Şekil 3.1.1-11. Milet. Gallion (1960, s.45).

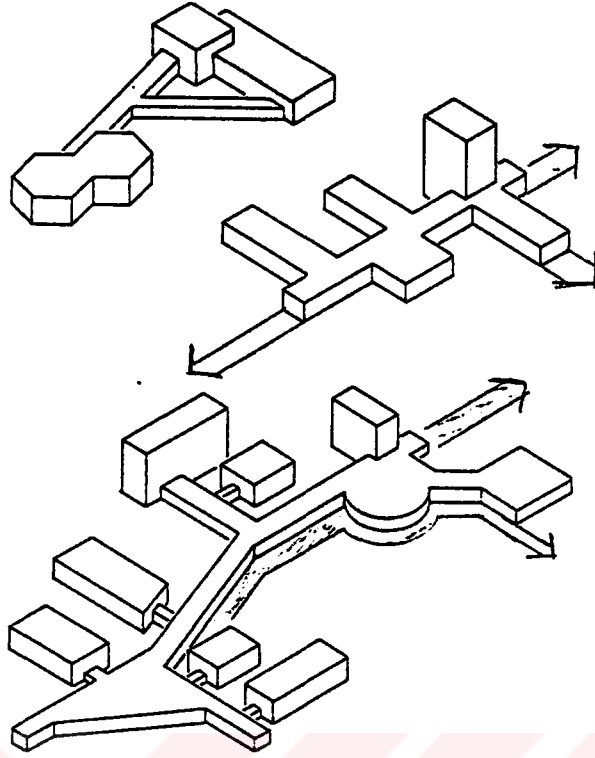
Ching'in analizlerine paralel bir çalışma sunan Onat "noktasal, kümesel, çizgisel, sarmal, salkımsal ve ızgarasal" olmak üzere yedili bir sınıflama önerir. Onat (1991, s.69-89).

Ching'in sınıflamasında yer almayan sarmal düzenleme, çizgisel (linear) düzenlemenin özel bir gelişimi olarak değerlendirilebilir: çizgisel düzenin kapanma eğilimi göstermesi sonucu formun (kabuğun) dış boşluğu sarması ve dış mekana daha belirgin bir sınırlama getirmesiyle oluşur. Çizgisel düzenin tek doğrultulu duvar etkisi iki ya da daha çok doğrultuda sürer (Şekil 3.1.1-12).

Salkımsal (branched) düzenlemeler ise, ağaçlardaki "gövde, dal, meyve" ilişkisinde olduğu gibi formları (kabukları) taşıyan, ilişkilendiren bağlayıcı elemanlara sahiptir: çoğunlukla yaygın karakter sunan sistem belirli ve düzenli geometrik kurallara bağlı değildir. Geometrik asal formların organik bir bütünleşmeyle bir araya gelmesi, kabukların doğayla ilişkilendiren bağlayıcı elemanlara sahiptir: çoğunlukla yaygın karakter sunan sistem belirli ve düzenli geometrik kurallara bağlı değildir. Geometrik asal formların organik bir bütünleşmeyle bir araya gelmesi, kabukların doğayla ilişkilendirilmesini, yapı dışındaki boşluklara ve doğaya dinamizm kazandırılmasını gerçekleştirir. Şekil (3.1.1-13).

Şekil 3.1.1-12. Sarmal düzenleme. Onat (1990, s.79).

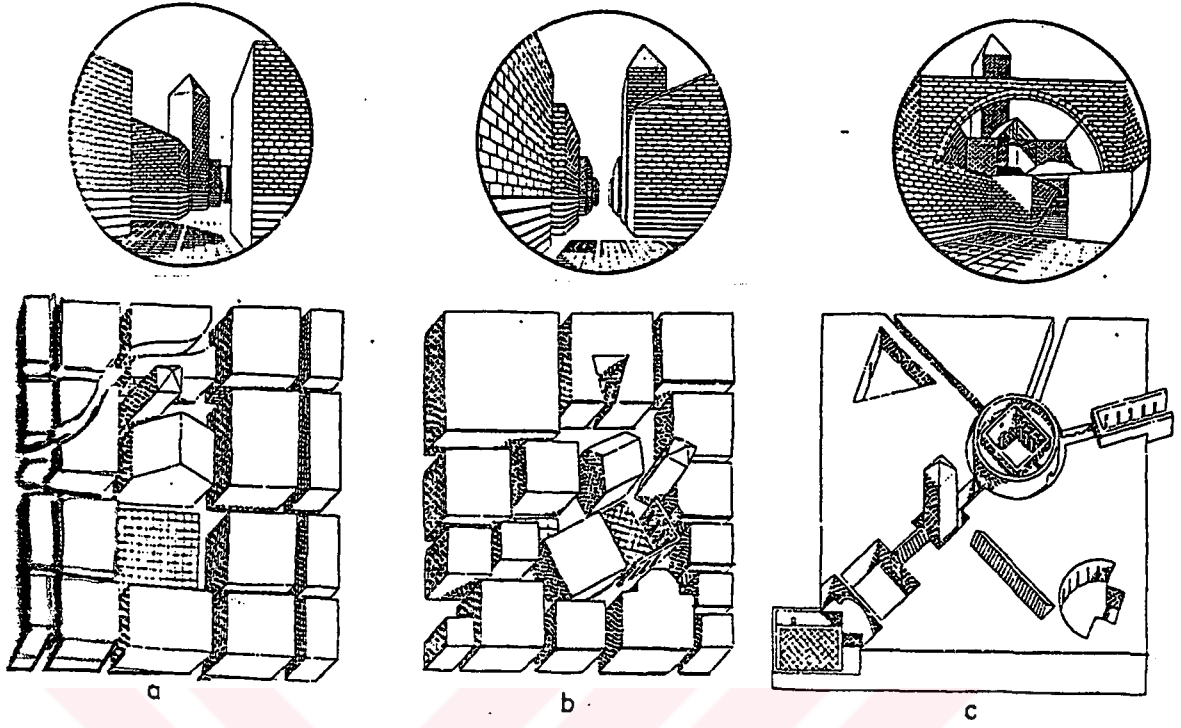

Şekil 3.1.1-13. Salkımsal düzenleme. Onat (1990, s.84).

Tüm bu geniş sınıflamaların yanında Leon Krier aks / kabuk etkileşiminde kent ölçeğinde üç temel yaklaşım sunar:

- Kent blokları (kabuklar) aksların ve meydanların sonucudur: model tipolojik sınıflandırılabilir (Şekil 3.1.1- 14a).
- Akslar ve meydanlar, blok konumlarının (kabuklar) sonucudur: bloklar tipolojik sınıflandırılabilir (Şekil 3.1.1-14b).
- Akslar ve meydanlar belli biçimsel düzene sahiptir: halka açık mekanlar tipolojik sınıflandırılabilir (Şekil 3.1.1-14c).

Böylece kabukların, hem aksları ve meydanları biçimleyen; hem de aks ve meydan modelleri sonucu biçimlenen bir kültürel çevre elemanı olduğu görülmektedir. Krier (1984, s. 42).

Şekil 3.1.1-14. Kabuklar ve akslar. Krier (1980, s.42).

Rob Krier ise kent morfolojisinin oluşumunda açılma, parçalanma, ekleme, birleştirme, çakışma, çarpma ve bükülme işlemlerinden etkilenen üç temel formun (kare-üçgen-daire) esas teşkil ettiğini savunarak bu durumların, tüm mekansal tiplerde (kabuklar) geometrik açıdan düzenli ya da düzensiz sonuçlar yaratılabileceğini belirtir. Krier (1975, s.15) (Şekil 3.1.1-15).

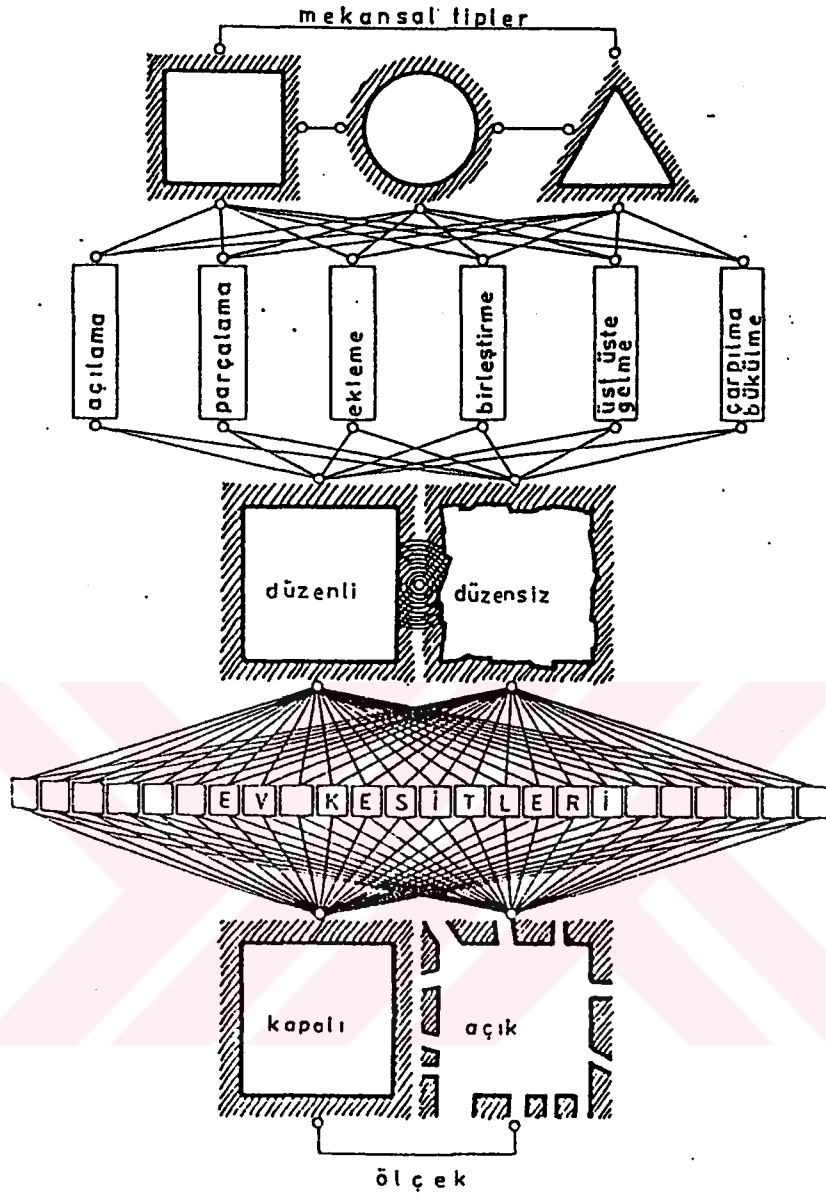
Bu çalışmaların ışığında Meiss düzenli ve düzensiz girişimi gözönüne alarak kent ölçeğinde üç tip aks / kabuk ilişkilerinden söz eder (Şekil 3.1.1-16):

- Koridor sokak: sıra binalarla oluşturulmuş aks,
- Ayrık nizam binalarla oluşturulmuş aks,
- Yol şebekesi: binalar (kabuklar) arasında serbestçe, özel bir kurgu çerçevesinde oluşturulmuş aks. Meiss (1992, s.157).

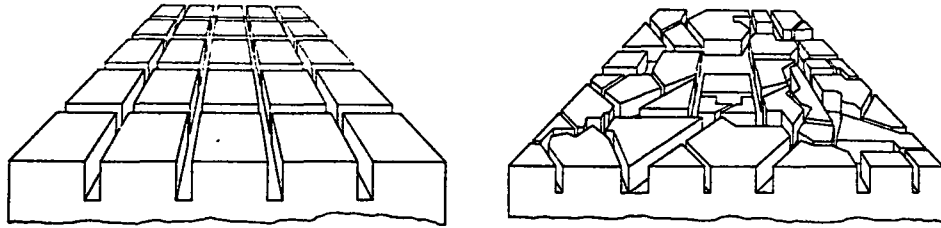
Aks / kabuk ilişkileri için farklı tipolojiler üretiliyorsa da temelde akslar bağladıkları kabuklarla üç şekilde girişimde bulunurlar:

- Akslar, kabukların önünden geçerler (Şekil 3.1.1-17a).
- Akslar, kabukların içinden geçerler (Şekil 3.1.1-17b).
- Akslar, kabuklarda biterler (ya da başlarlar) (Şekil 3.1.1-17c).

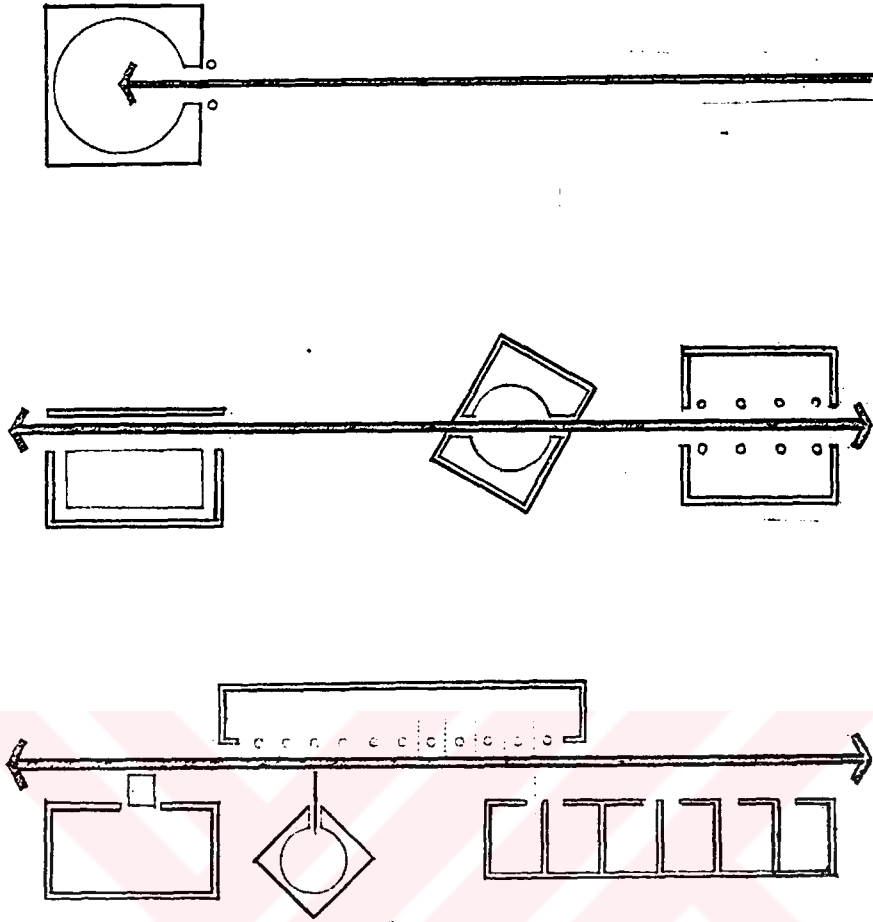
Ching (1979, s.282).

Şekil 3.1.1-15. Kent mekanının morfolojik sınıflaması. Krier (1975, s.15).

Şekil 3.1.1-16. Akslar ve kabuklarda düzen / düzensizlik. Meiss (1992, s.47)

Şekil 3.1.1-17. Aks / kabuk ilişkileri. Ching (1979, s.282).

Görüldüğü gibi gerek bina, gerek kent seviyelerinde farklı biçimlenmeler aracılığıyla düzenli ya da düzensiz girişimde bulunan aks ve kabuklar, bunun sonucunda birbirlerinden etkilenirler. Her ne kadar zengin bir düzenleme olanağı mevcut ise de belirli normlar ve kriterler çerçevesinde bir araya gelirler. Çevrenin oluşumuna olumlu katkılarda bulunan aks ve kabukların ayrılmaz bir bütün oluşturdukları yadsınamaz bir gerçektir.

3.1.2 Aks ve Doğa.

Aks ve doğanın elemanlarını oluşturdukları kültürel çevre, "davranışın geçtiği özel bir yeredir" (setting). Bu "yer" (place) yardımcı ise, gizli kalmış davranışları ortaya çıkarıcı bir katalizör görevi görür; kısıtlayıcı ise bir davranışın gerçekleşmesini zorlaştırır ama çoğunlukla tümüyle önleyemez. Yürekli (1980, s.7), Norberg-Schulz (1984, s.16).

Yer ise "hayatın geçtiği mekandır" ve "isimlerle" vurgulanır. Bu yer ülkeler, bölgeler, doğa (landscape), yerleşimler ve binalar olarak bilinir. Norberg-Schulz (1984, s.15-16), (Şekil 3.1.2-1).

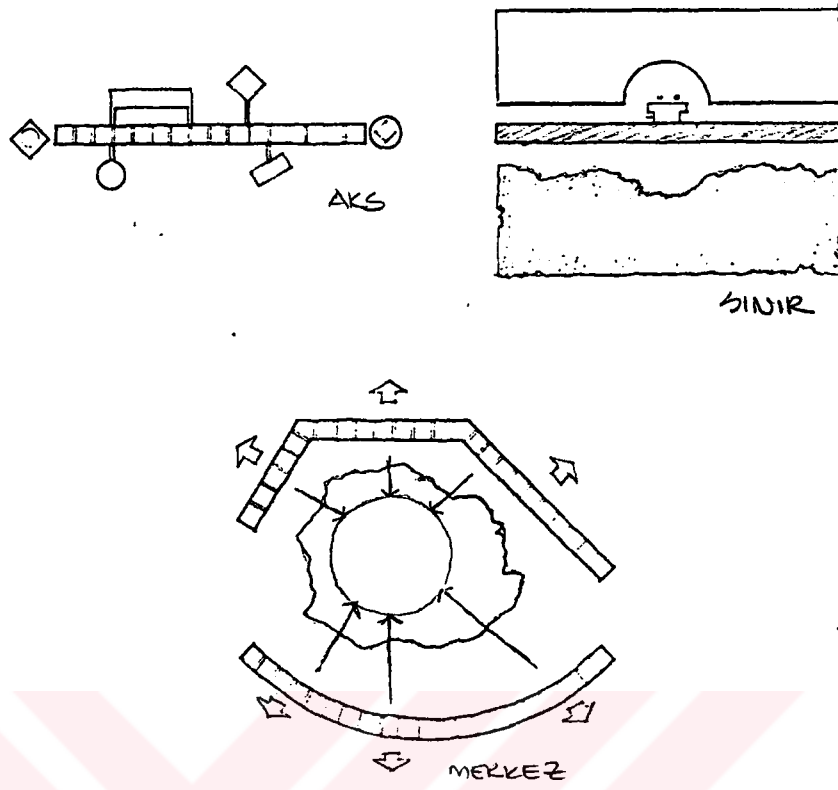
Şekil 3.1.2-1. Yer. Norberg-Schulz (1984, s.13).

Yer her zaman insanlık tarihine bağlıdır. Bina için seçilen arazi bir ülkede ya da kentteki "yer" olabilir. İnsanın müdahalesiyle bu yer zarar görebilir, güçlenebilir ya da değişebilir. Orijininde, formel yapısında ve anlamlarında tasarım için en güçlü veriler ve zenginleştirici malzeme bulunan "yer" geometrik hatları, doğa parçaları ve insan gayretleriyle çağlar boyunca önemli roller üstlenir. Meiss (1992, s.143).

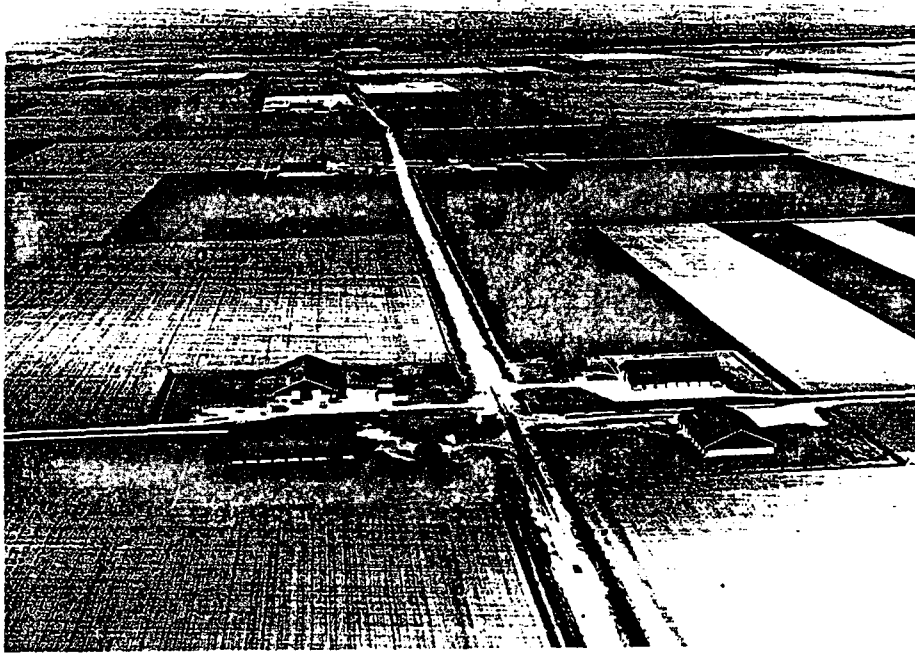
İnsan yapısı yerler ile doğa ilişkisi üçlü bir bağ çizerler. Öncelikle doğal yapıyı daha net bir hale getirmeyi hedefleyen insan, doğa kavrayışını ve varoluş dayanağını ifade etmeyi arzular. Böylece gördüğü yere inşa etmek ister. Doğanın sınırlı bir mekan öngördüğü yere "KAPALI BİR HAT" oluşturur. Doğa merkezi görünümdeyse "MEYDAN / ODAK" yapar. Doğa yönü işaret ederse "AKS / YOL" oluşturur. Norberg-Schulz (1984, s. 17) (Şekil 3.1.2-2).

Doğa ve aks arası ilişkiler bir tür köprü oluştururlar. Bachelard bu oluşumun doğanın yer olması bağlamında fenomenolojik ya da şiirsel açıdan ele alınabileceğini savunur. Meiss (1992, s.143).

İnsan hayatının geçtiği doğayı kontrol etme ve şekillendirilmenin en etkin yöntemi aksiyal kurgudur. Böylece "kültürel doğaya" dönen doğa, insanla dotça ilişkiler kurar. Norberg-Schulz (1984, s.40) (Şekil 3.1.2-3).

Şekil 3.1.2-2. Doğa ve insan yapısı yerler. Ching (1979, s.215).

Şekil 3.1.2-3. Doğa ve aks. Meiss (1992, s.143).

Norberg-Schulz doğa / aks arasındaki ilişkiyi "romantik, kozmik, klasik ve karmaşık doğa" çerçevesinde ele alır. "Romantik doğa"; orjinal kuvvetlerin, hala netlikle hissedebildiği yerdir: kuzey yerleşimlerinde görülür. "Kozmik doğa", mutlak ve sonsuz bir düzenin manifestosudur: güney yerleşimlerinde bulunur. Kuzeyle-güney arasında Eski Yunan ve Roma yerleşimlerinde görülen "klasik doğa" ise, açıkça tanımlanan dağ, tepe v.b. elemanların oluşturduğu bir kompozisyonda bireysel yerlerin anlamlı düzenidir. Doğanın arketiplerini oluşturan bu üç pür elemanın beraberce kullanıldığı durumlar ise "karmaşık doğayı" ifade eder. Her durumda doğa, işlev olarak insan yapısı akslar altında uzanan bir düzlemdir. Aks insanı:

- Romantik doğada, mikrodan makro ölçeğe,
 - Kozmik doğada, cennete
 - Klasik doğada, insanın kendisine
- ulaşmasını sağlar. Norberg-Schulz (1984, s.42-48).

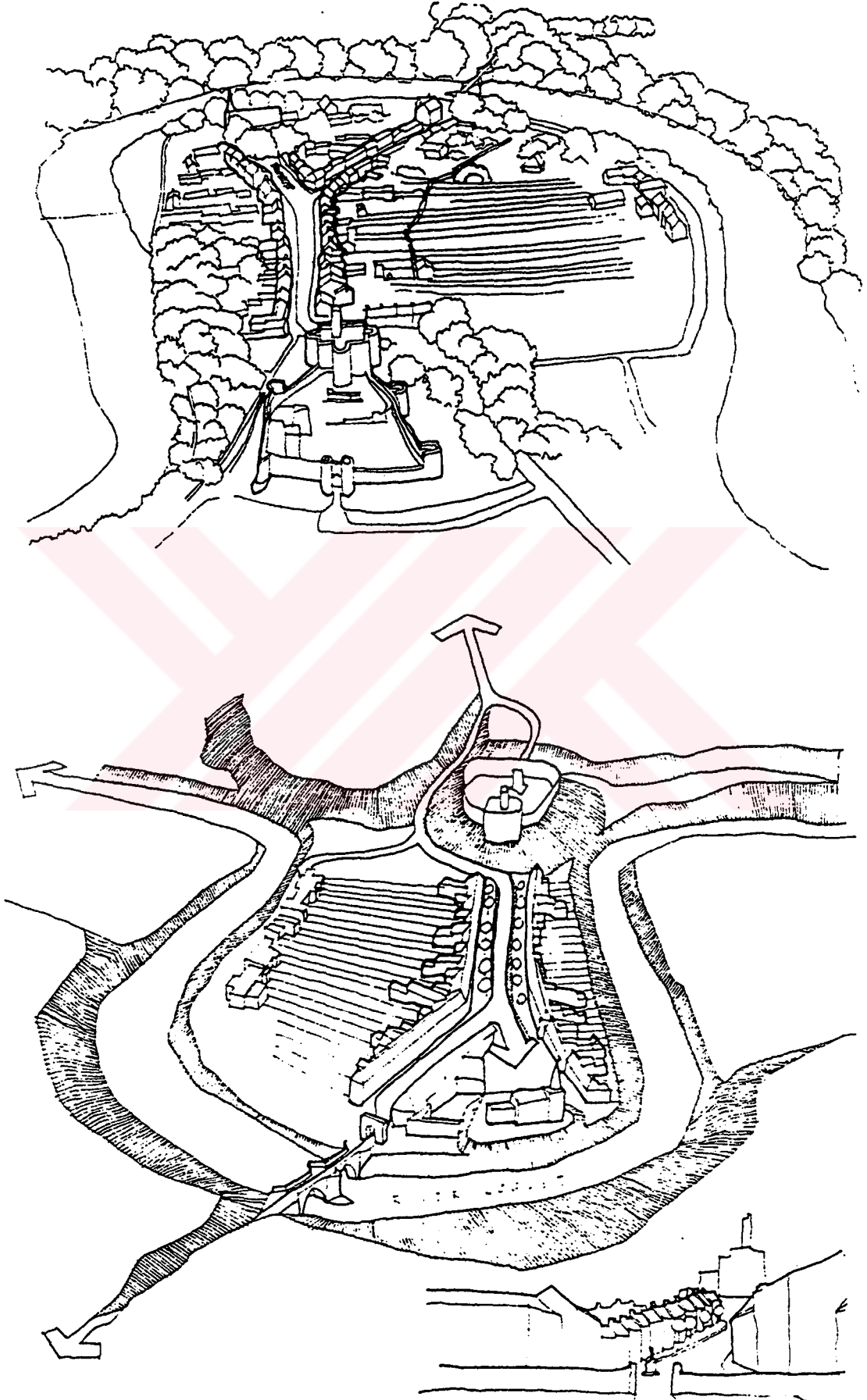
Akslar, toprak, bitki örtüsü, su ve topoğrafya olan coğrafi koşullar aracılığıyla doğayla girişimi ve etkileşimi gerçekleştirirler (Şekil 3.1.2-4).

Toprağın kayalık ya da yumuşak bir arazi olması, doğa içindeki aksın biçimlenişini etkiler. Bitki örtüsünün aks boyunca yer alışı, aksiyal kurguyu daha da güçlendirir. Bitkilerin bir grup oluşturması biçimlenişinde rol oynar.

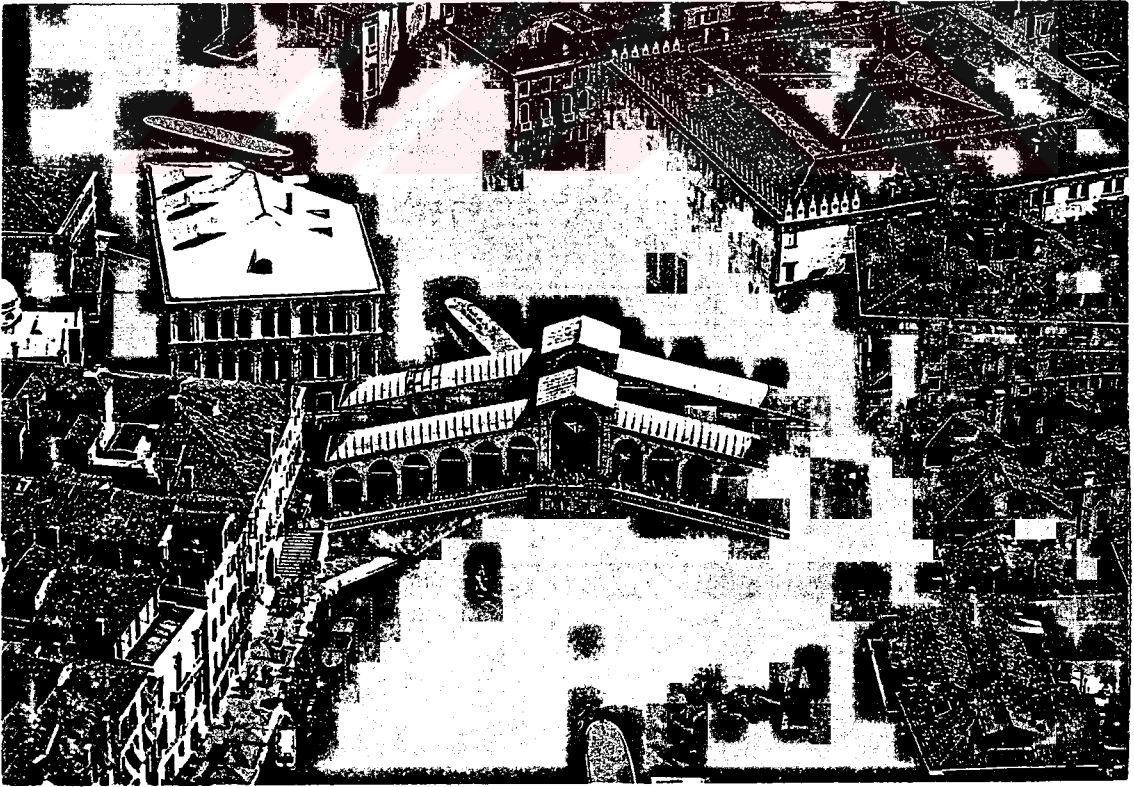
Doğal eleman olan su Tac Mahal örneğinde olduğu gibi aksın uzunluğu boyunca rol alan yardımcı kimliğinde olabilir; ya da kendisi bir aks oluşturarak aksiyal kurgu yaratır. Bu bağlamda en etkin su aksları olarak nehirler, kanallar, boğazlar örnek verilebilir.

Su ögesi çok özel bir aksın oluşmasına katkıda bulunur. Bu coğrafi koşul, Boğaziçi'nin İstanbul'un Genius Loci'sindeki yerini güçlendirir, Venedik ve Bruges'ün çevresel imajını unutulmaz kılar. Kabuklarla ya da yollarla sınırlanan su aksı gerek yönlenmede, gerekse ulaşımında önemli rol oynar.

Boğaziçi su aksı, ölçeğindeki büyüklüğe rağmen lineerlik özelliğiyle etkin bir doku yaratır. Venedik ve Bruges ise tam tersine dar, kısa mesafeli kanal ya da kanalcıklardan oluşan bir su şebekesine sahiptir. Sadece bir yerden diğer bir yere ulaşmakta kullanılmakla kalmazlar, kent hayatının canlılaştırmasına ve renklenmesine yol açar (Şekil 3.1.2-5).

Şekil 3.1.2-4. Coğrafi koşullar ve aks. Baker (1989, s.107).

Şekil 3.1.2-5. Venedik: su aksı ve doku.

Su aksı üzerinde "seyahat" zengin bir ritm duygusu verir. Özellikle dar ve sürprizli bir dokuda ilerleyiş başlangıç ve bitişten çok dikkatin o andaki yaşantı zenginliklerine yönelmesini sağlar (Şekil 3.1.2-6).

Kimi kez de kutsal bir anlam taşıyan su aksı fiziksel çevreye sembolik değerler katar, tıpkı Urfa'da balıklı gölde olduğu gibi.

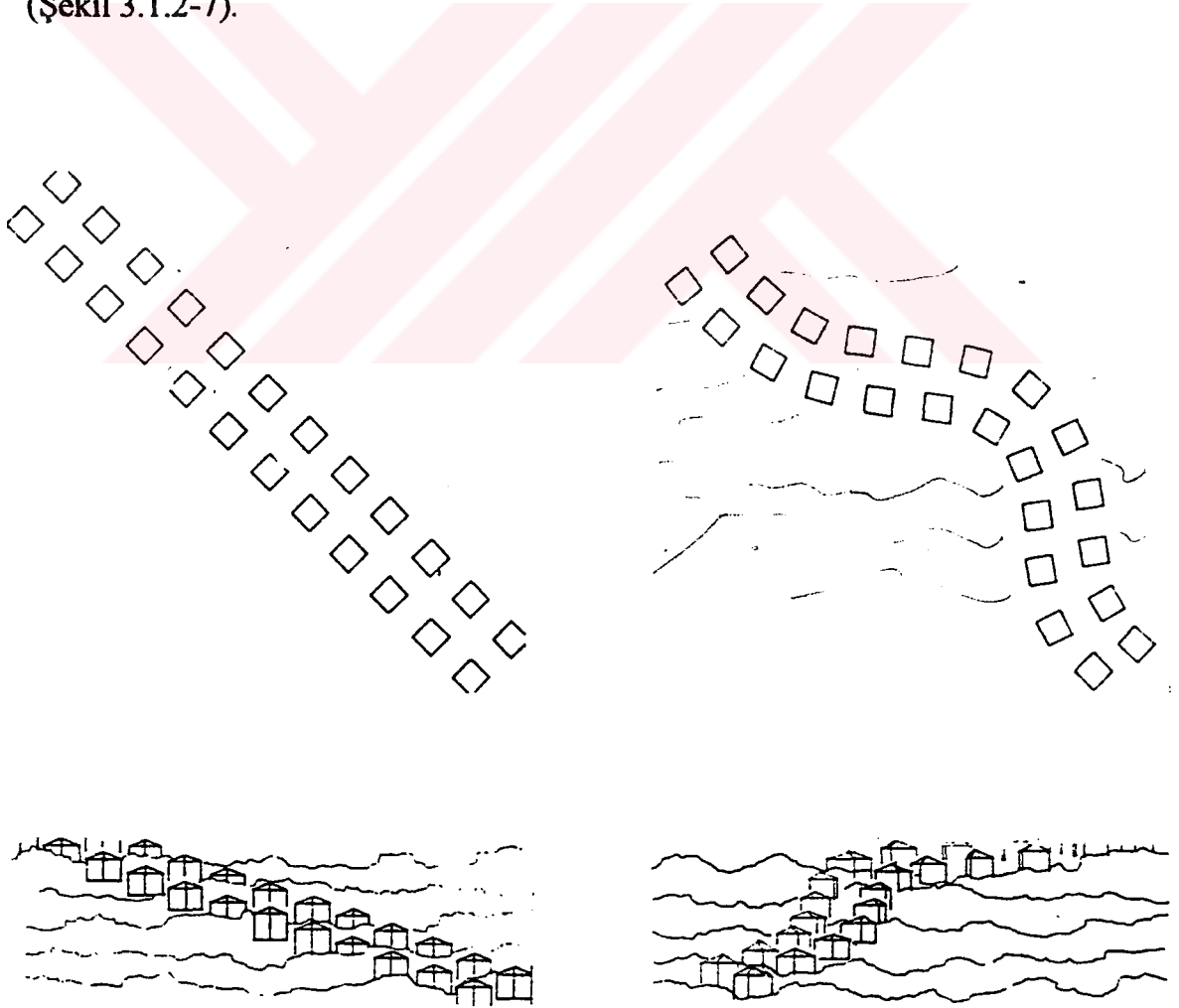
Şekil 3.1.2-6. Su aksında ilerleyiş.

Su ögesi çok özel bir aksın oluşmasına katkıda bulunur. Bu coğrafi koşul, Boğaziçi'nin İstanbul'un Genius Loci'sindeki yerini güçlendirir, Venedik ve Bruges'ün çevresel imajını unutulmaz kılar. Kabuklarla ya da yollarla sınırlanan su aksı gerek yönlenmede, gerekse ulaşımında önemli rol oynar.

Kimi kez de kutsal bir anlam taşıyan su aksı fiziksel çevreye sembolik değerler katar, tıpkı Urfa'da balıklı gölde olduğu gibi.

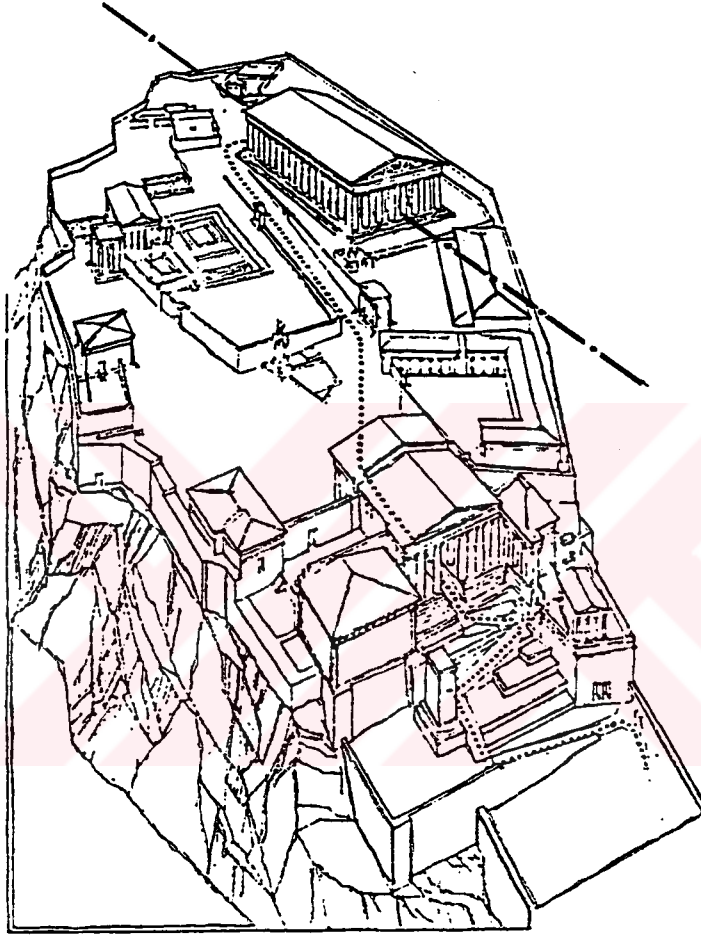
Topoğrafik durum, 'yeryüzünün biçimleri ile ilgili doğal verilerden oluşur. Yapay çevrenin, dolayısıyla aksiyal kurgunun yaratılmasında topoğrafya, tasarımcıyı sınırlar yerleşimi etkiler, hatta bazı durumlarda belli istekleri imkansız hale getirir. Erkök (1992, s.96).

İklim ve doğanın diğer coğrafi koşullarıyla beraber zeminin topoğrafik karakteri aksiyal kurgunun biçimlenişini etkiler. Ching (1979, s.215) (Şekil 3.1.2-7).

Şekil 3.1.2-7. Topoğrafya ve aks. Pilgir (1992, s.84-86).

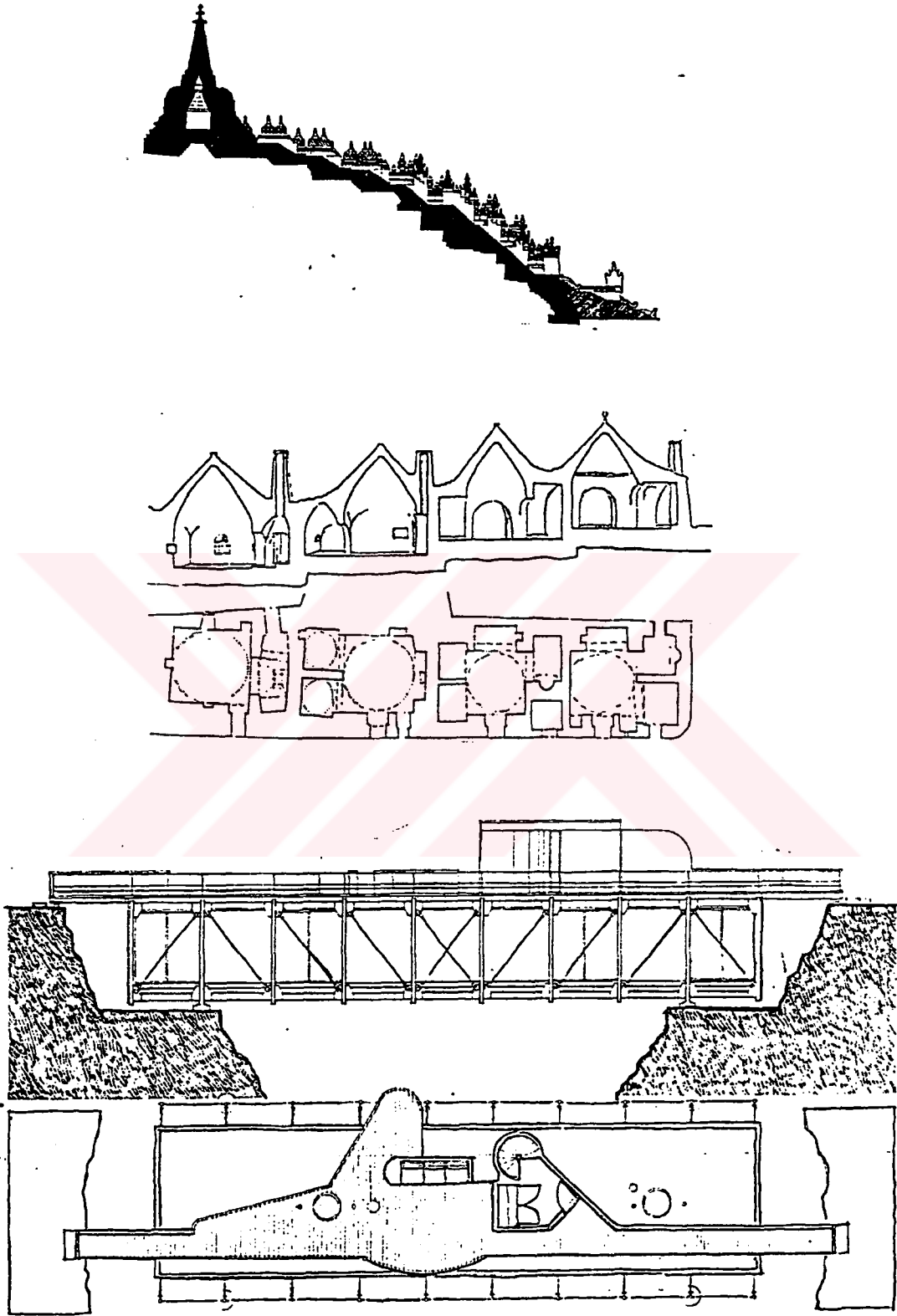
Bu etkileşimin en çarpıcı örneği Atina Akropolüdür. Farklı seviyelerde yer alan tapınaklara, rampalar ve merdivenlerden oluşan açılı bir aks sistemi ile ulaşılır. Jeodicke (1985, s.32) (Şekil 3.1.2-8).

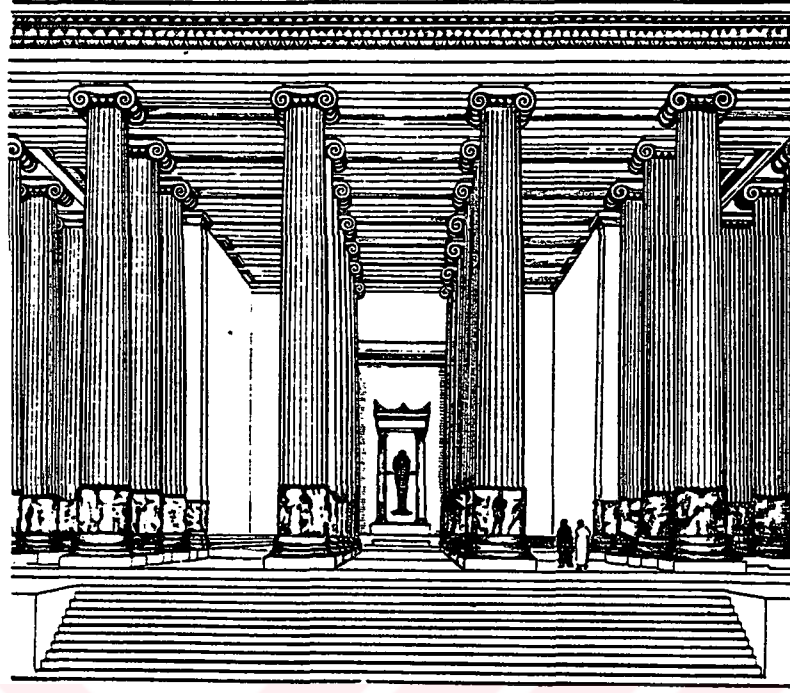
Şekil 3.1.2-8. Akropol. Ching (1979, s.254).

Topoğrafyadaki farklılıkların giderilmesi için aksiyal bir yerleşimde zemin kademelendirilebilir, araziye teraslama uygulanabilir, doğanın özelliğine göre aksiyal form yumuşatılabilir, şevler ya da uçurumlar aksla (köprü) geçilebilir. Ching (1979, s.280-224) (Şekil 3.1.2-9).

Zeminin düz olmasına rağmen, topoğrafya önemli bir veri oluşturuyorsa, arazi, bir bina formunu elde etmek amacıyla kullanılabilir: önemli ve kutsal bir yeri onurlandırmak için yükseltilebilir. Ching (1979, s.225) (Şekil 3.1.2-10).

Şekil 3.1.2-9. Aks ve topoğrafya etkileşimi. Ching (1979, s.216-221). Jellicoe (1975, s.62).

Şekil 3.1.2-10. Artemis Tapınağı, Efes, M.Ö.6.yy. Norberg-Schulz (1975, s.51).

Aslında topoğrafya "nasıl" sorusuna cevap veren, bir yer betimlemesidir. Ama genelde bir yerin fiziksel oluşumunu belirlemekte kullanılır ve bir yüzey röliyesi olarak kabul edilir. Norberg-Schulz (1984, s.32) (Şekil 3.1.2-11).

Böylece aks Paris'te olduğu gibi düz bir zeminde oluşabilir ya da İstanbul, Kudüs gibi vadiler boyunca ilerleyebilir, vadinin üstünde, vadinin yamacında, vadinin tabanında yer alabilir. (Şekil 3.1.2-12).

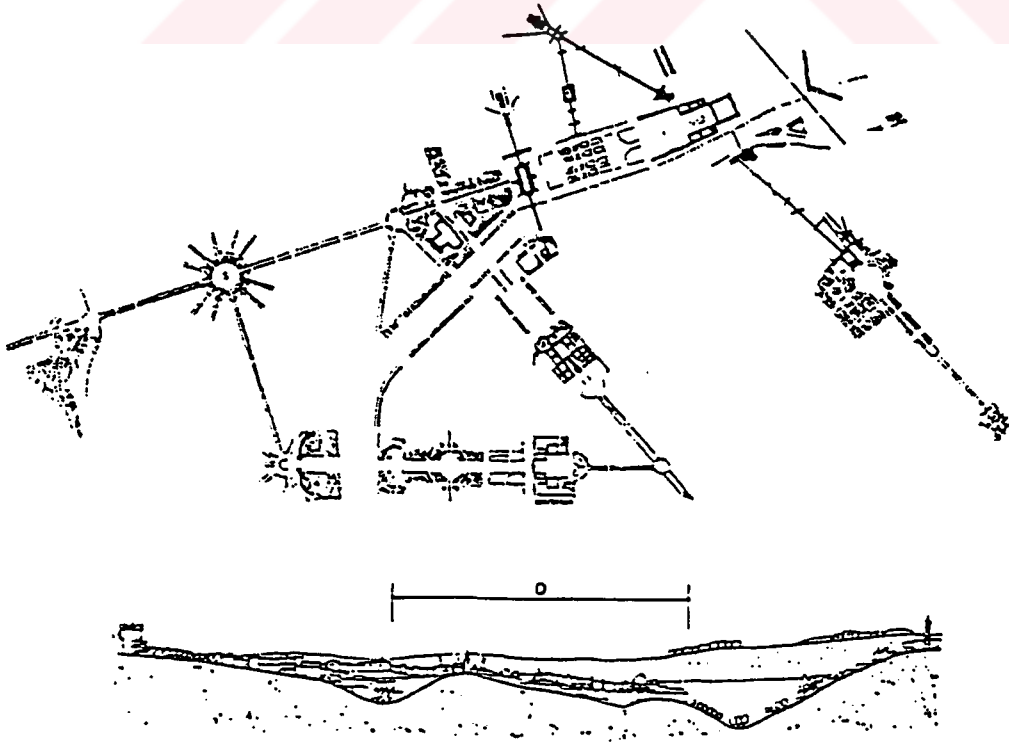
Doğa içinde, coğrafi koşulların verilerinden yararlanan aks, zengin bir örüntü oluşturur: kimi kez onlarla işbirliği yapar, ama çoğu kez egemenlik kurar. Böylelikle doğa, aksiyal kurguyla kültürel çevre elemanına dönüşür.

3.1.3 Aks ve Ağlar:

Kültürel çevre elemanlarından "ağlar" grubuna giren aks, kendi grubuyla yani diğer akslarla sürekli girişim ve etkileşim halindedir. Aksların biçimleniş özellikleri, oluşturdukları organizasyonlar bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Şekil 3.1.2-11. Topoğrafya. Norberg-Schulz (1975, s.427).

Şekil 3.1.2-12. Paris ve Eski Kudüs, Lynch (1991, s.122).

Tez kapsamında aksların "ağlarla" girişimi "kent ve sokak" ölçeğinde incelenecektir.

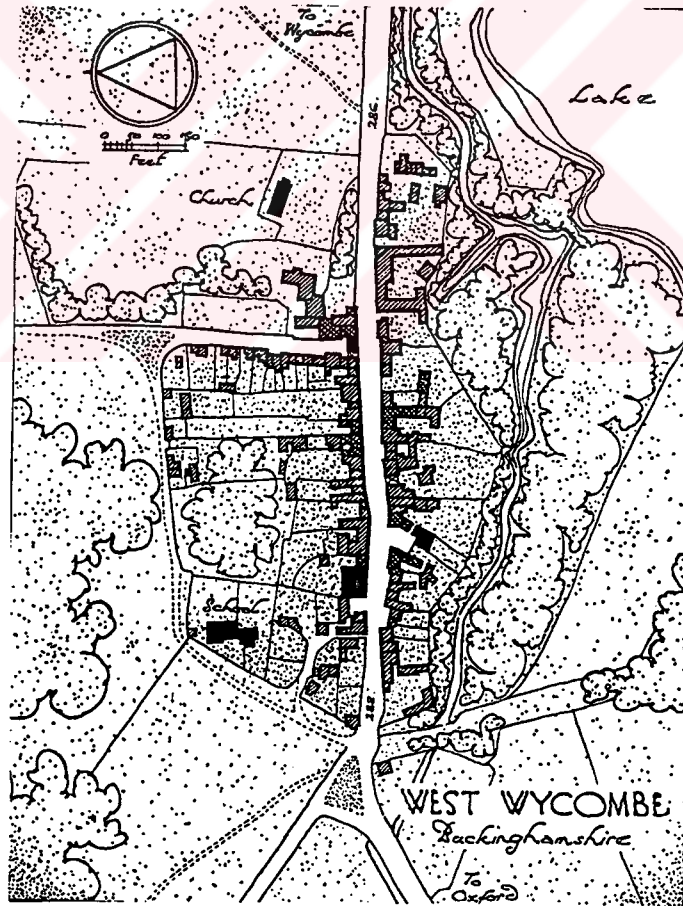
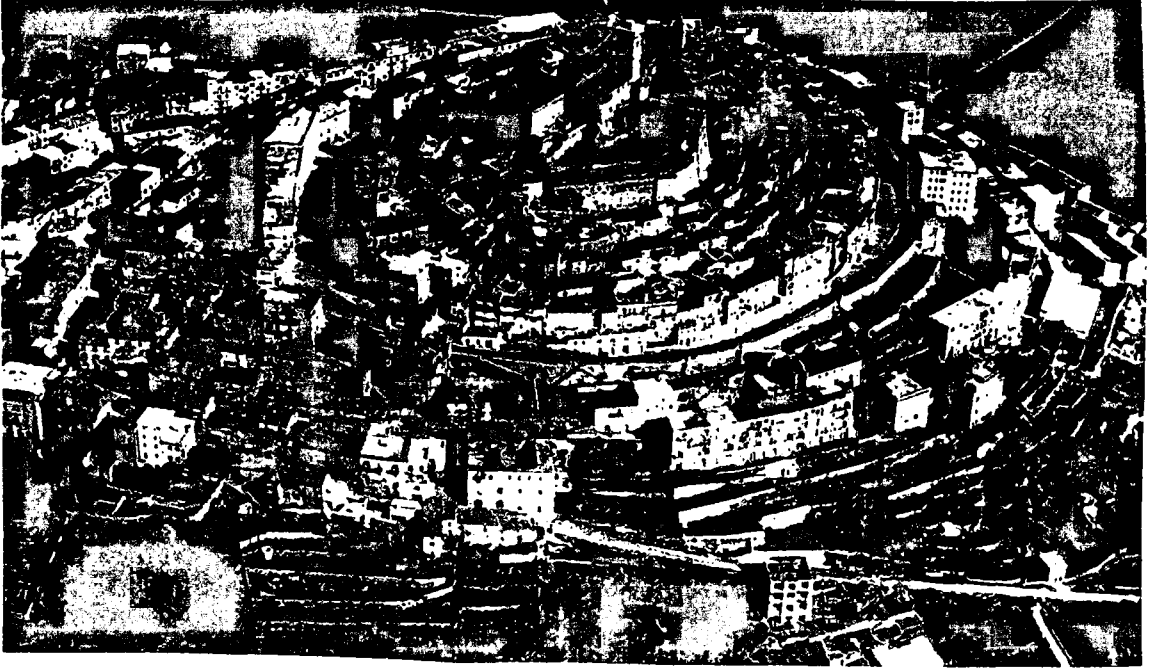
Aksiyal kurgu, kent ölçeğinde farklı biçimsel organizasyonlar yaratabilir. Simonds aksların iki ya da daha çok noktayı bağlama özelliğinden hareketle "lineer, radyal ve grid" olmak üzere üçlü bir sınıflama sunar. Simonds (1967).

Lynch ise tarihi kentlerin gelişimini irdeleyerek iki ana sınıf yaratır: daire / dikdörtgen ile lineer gelişim, genelde duvarla çevrili ve savunmaya yönelik bir yoğunluk içinde olan ilk kurguda merkez akslarla dış çepere bağlanır. Yol ya da bir nehir boyunca gelişen "sokak-kent"te tüm yapılar ana hatla yakındır. Lynch (1990, s.41-42) (Şekil 3.1.3-1).

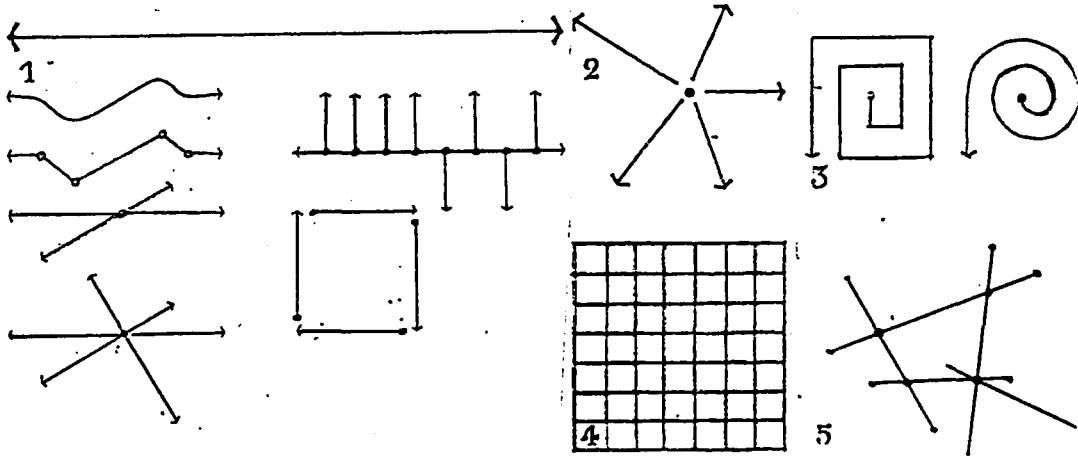
Kabuk ve akslardaki üç boyutlu çalışmanın paralelinde bir kurgu sergileyen Ching "lineer, radyal, spiral, grid, şebeke ve karma sistemden" oluşan bir aksiyal örüntü sınıflaması yapar. **Lineerlik**, tüm aksların genel özelliğidir ve mekan oluştururken düz bir hat oluşturulabileceği gibi eğrisel, parçalı, dallanmış da olabilir. Merkezi, ortak bir noktadan çıkan ya da burada biten yollarla oluşan **radyal sisteme** karşılık, **spiral sistem** tek ve sürekli bir yol görünümünü vererek merkezi bir noktadan başlayıp, bunun çevresinde döne döne gitgide odaktan uzaklaşır. **Grid** ise dik aralıklarla kesişen, kare ya da dikdörtgen mekanlar yaratan paralel yolların ikili setinden oluşur. Gridin bu sistemli yaklaşımına karşılık **şebeke**, mekana yerleşmiş noktaları birleştiren rastgele yollardan meydana gelir. Kompozit sistem ise bu sayılan kategorilerin birarada kullanıldığı durumdur. Ching (1979, s.270-272). (Şekil 3.1.3-2).

Tasarlanan kent / çevre bağlamında akslar ele alındığında, tarihsel gelişim ve içerdikleri anlamlar gözönünde tutulunca daha dar kapsamlı bir sınıflama yapma gereği doğmaktadır.

Aksiyal sistemlerin ortaya çıkış ve kullanışlarındaki amaçlar düşünüldüğünde tek ve iki ya da daha fazla aksın kesiştiği ikili bir sınıflama kabul edilmiştir (Şekil 3.1.3-3).

Şekil 3.1.3-1. Aksın dairesel ve lineer gelişimi. Norberg-Schulz (1984, s.62) Sharp (1946, s.7).

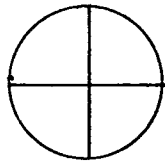
Şekil 3.1.3-2. İkinci boyutta aksiyal kurgular. Ching (1979, s.271).

I-Tek aks (Lineer sistem).

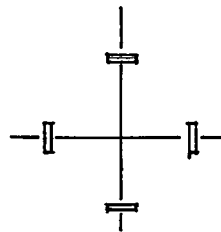

II-İki ya da daha çok aksın kesişimi.

. İki aksın kesişimi (merkezi).

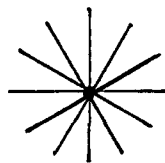

Dairesel

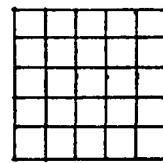

Yönlenmiş / açık

. İki den fazla aksın kesişimi.

Radyal

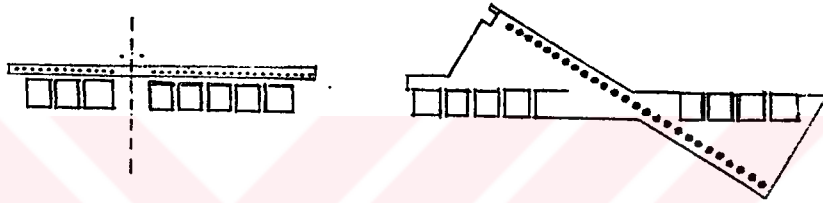
Grid

Şekil 3.1.3-3. Aksların sınıflaması.

Görüldüğü gibi farklı biçimsel düzenlemelerin uygulanabileceği akslar, ağlarla girişimleri sırasında iki önemli kesişime neden olurlar: aks / aks, aks / meydan.

- Aks / aks:

Aksın, diğer bir aksla birleşimi gerçek bir kesişme (junction) noktası yaratır. İster yaya, ister taşıt trafiğine hizmet etsinler, iki ya da daha fazla aksın kesişmesi durumunda "yön bulma", tanınabilirlik, ayırt edilebilme, önem kazanır. Sonuçta bu nokta bir karar verme yeri oluşturur. İki aks dik ya da açılı olarak kesişebilirler (Şekil 3.1.3-4).

Şekil 3.1.3-4. Aksların kesişimi. Ching (1979, s.270).

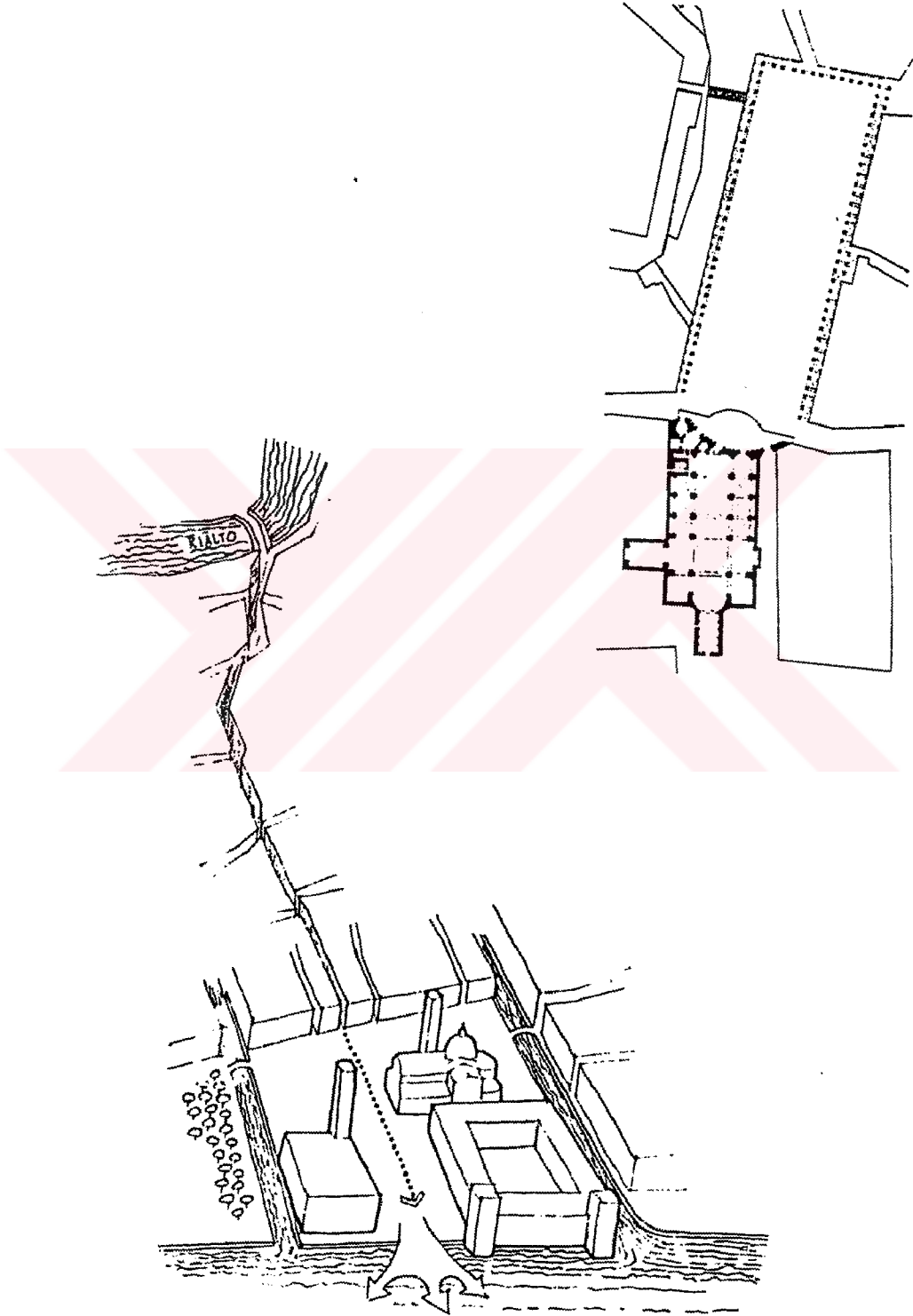
- Aks / meydan:

M.Ö. 5500'lerden günümüze insan yaşantısının vazgeçilmez bir ögesi olarak gelen aks farklı mekan tipleriyle birleşir, ortak sistemler oluşturur. Meydan / merkez ile aksın girişimi kent ölçeğinde zengin bir örüntü yaratır. (Şekil 3.1.3-5).

Krier, aks / merkez (yol / meydan) bileşimini tek, iki, üç, dört aks ve merkezinin oluşturduğu farklı kombinasyonlarda ele alır. (Şekil 3.1.3-6). Diyagramın düşey kolonları kentsel mekanda yer alan aks / yol sayısını ifade ederken, yataydakiler aks / meydan kesişimindeki mümkün olan dört tipi gösterirler. Bu dört tipte akslar:

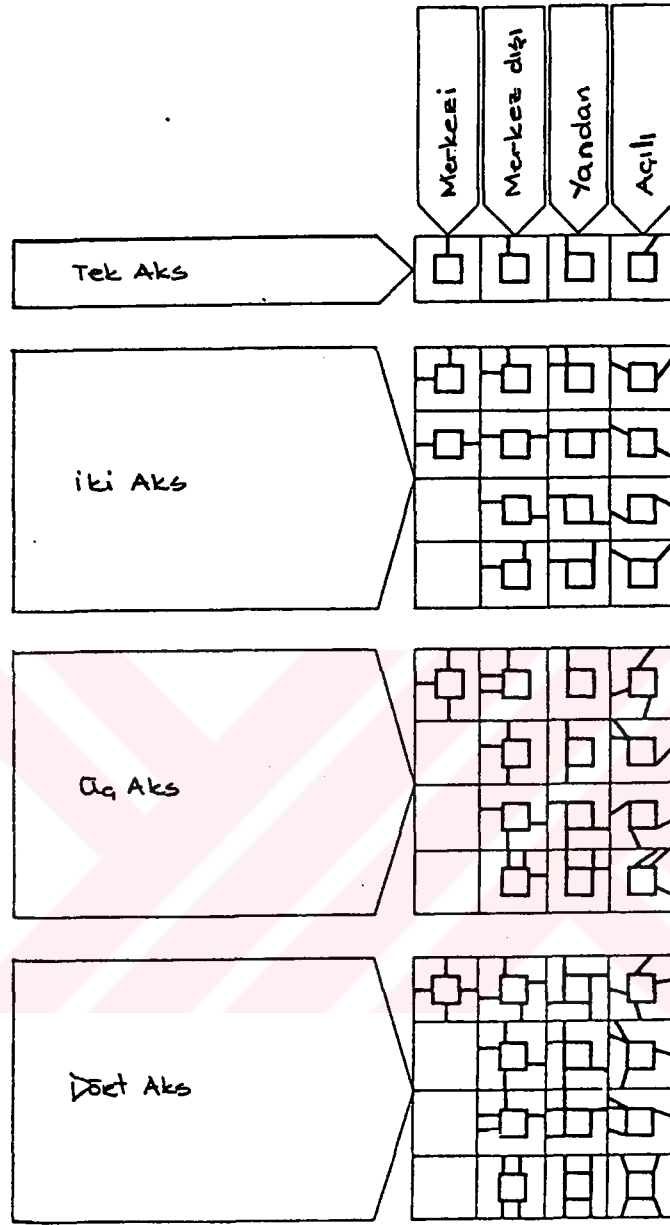
- Merkezi ve tek kenarda dik açılı,
- Merkez dışı ve tek kenarda dik açılı,
- Meydanın köşesinde dik açılı,
- Açılı (herhangi bir açıdan) ve herhangi bir giriş noktasında yer

alabilirler. Krier (1979, s.28).

Şekil 3.1.3-5. a. Ducale meydanı, Vigevano sarayı aksı. Meiss (1992, s.94).

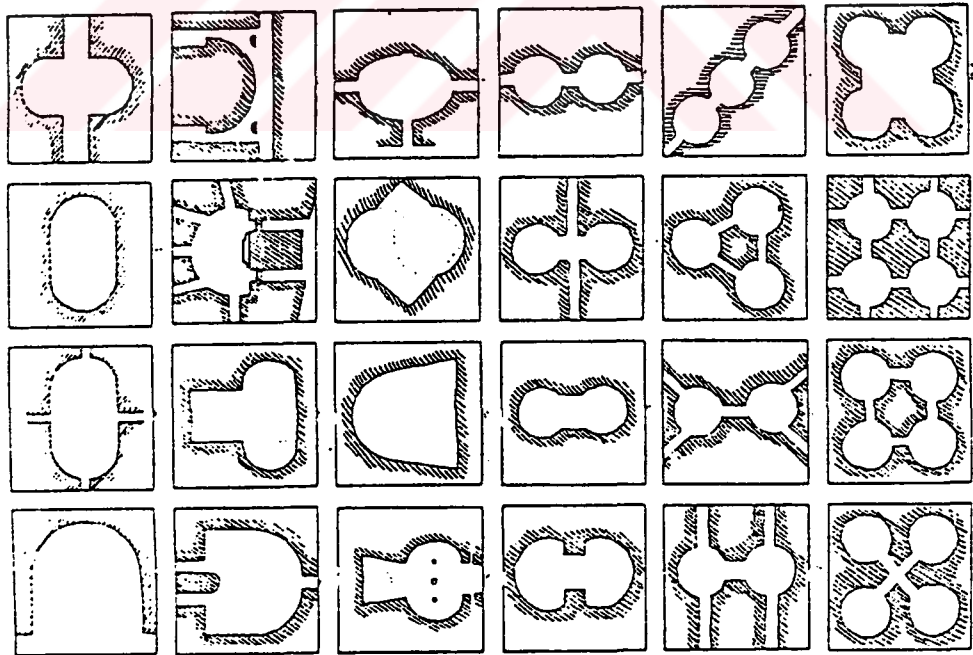
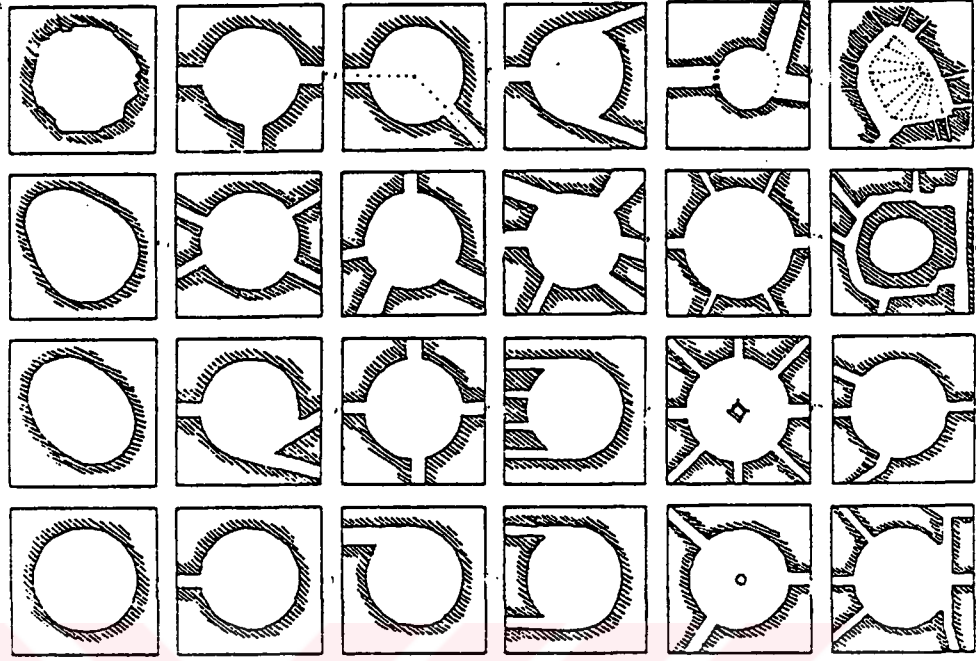
b. San Marco Meydanı ve Rialto köprüsü aksı.
Baker (1989, s.132).

Şekil 3.1.3-6. Aks / meydan kesişimi. Krier (1979).

Akslar, meydanlarla birleştiklerinde mekanı parçalara ayırırlar, bütün bir formu bölerler: durağanlığa dinamizm katarlar, hareket getirirler. Bu böldükleri meydan, kare, daire gibi tanımlı bir geometriye sahip olabileceği gibi, tipik bir formu da içerebilir (Şekil 3.1.3-7).

Akslar meydanı bölüp parçalara ayırabildikleri gibi farklı meydanlar arası bir bağ da oluşturabilirler: bu durumda iletişim ve hareketin odak noktası durumuna gelirler (Şekil 3.1.3-8).

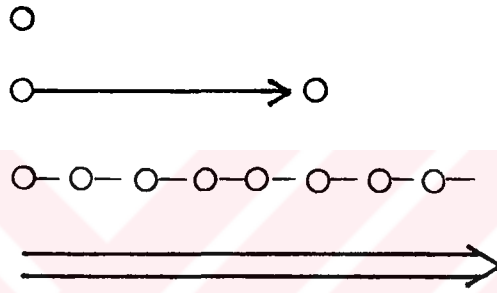

Şekil 3.1.3-7. Aks-dairesel meydan. Krier (1979, s.41).

Şekil 3.1.3-8. Meydan-aks-meydan. Krier (1979, s.43).

3.2 Aksın elemanları, boyutları ve işlevi.

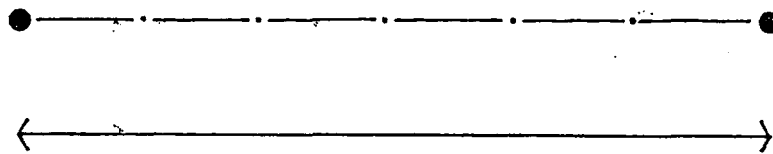
Aks iki nokta ile belirlenmesi sayesinde çeşitli form ve mekanların farklı biçimde düzenlendiği bir hattır. Ching (1979, s.334). En basit ünite olan nokta, hem bir "yeri" gösterir, hem de çevreleyen alanı aktif hale getiren potansiyel enerjiye sahiptir. "İki nokta" kavramı söz konusu olduğundaysa iç enerjileri nedeniyle aralarında özel bir gerilim yaratan ve bunu doğrudan mekana yansıtan, yöne sahip bir olguyla karşılaşılır. Tüm bunların bileşimi olan "hat" (aks) ise konum ve yön gösteren noktalar zinciridir: uzunluğu boyunca seyahat etme enerjisine sahip olunabilir. Ching (1979, s.330) (Şekil 3.2-1).

Şekil 3.2-1. Aks. Ching (1979, s.334).

3.2.1. Aksın başlangıç ve bitişi:

Görüldüğü gibi temelde iki nokta ile belirlenen bu zincir, tanımı nedeniyle bir başlangıç ve bir bitişe sahiptir. Ching, aksın iki ucunu "bitiş / son" olarak adlandırarak, bu konumlarda sistemin "sona ermesi" gerektiğini savunur. Ching (1979, s.334) (Şekil 3.2.1-1).

Şekil 3.2.1-1. Aksın başlangıç ve bitişi. Ching (1979, s.334).

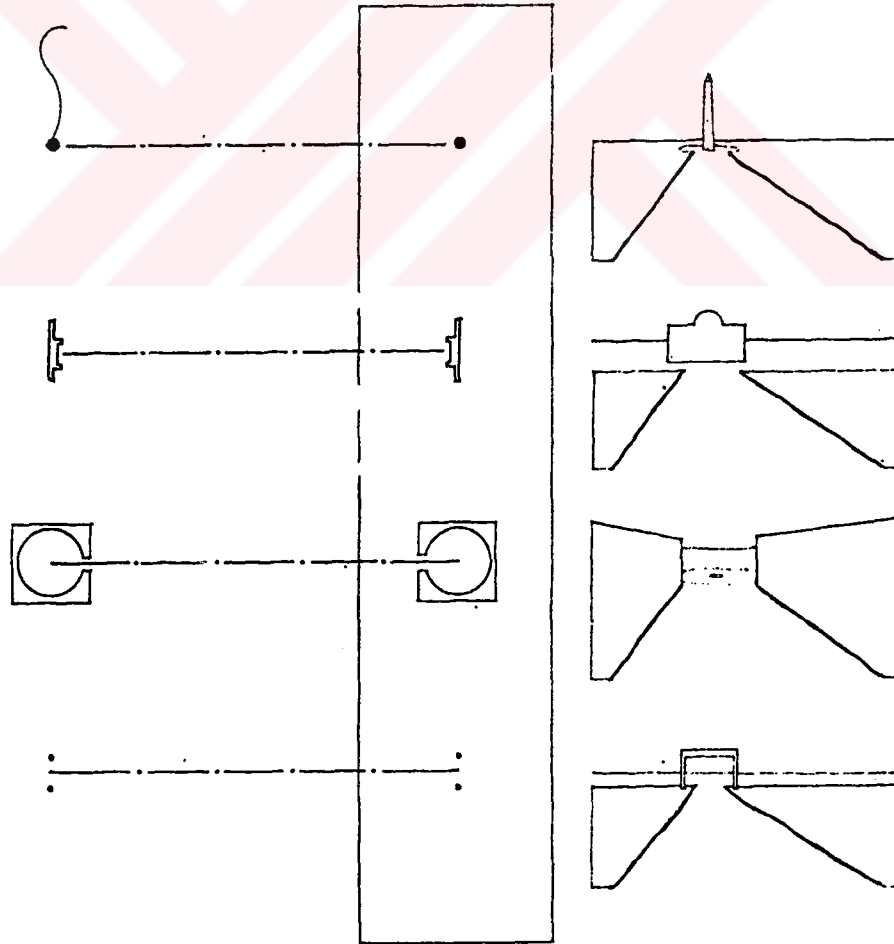
Bu tanımlardan yola çıkarak aksın başlangıç, bitiş ve kendi sürekli kısmı (gövde) olmak üzere üç bölümden oluştuğu söylenebilir.

İster başlangıç, ister bitiş olarak adlandırılsın, bu eş iki odak, aksı tanımlamada büyük rol oynarlar.

Ching bu bitiş elemanlarının çevreye bir tür itici güç kattıklarını savunarak dördü bir sınıflama sunar. Bitişler:

- Düşey, lineer ya da merkezi bina formlarıyla oluşturulmuş NOKTALARDIR;
- Simetrik bina cephesi v.b. DÜŞEY DÜZLEMLERDİR;
- Merkezi ya da düzgün forma sahip iyi tanımlanmış MEKANLARDIR;
- Gerideki bir manzaraya açılan KAPILARDIR.

Ching (1979, s.335) (Şekil 3.2.1-2).

Şekil 3.2.1-2. Aksın bitiş / başlangıcı. Ching (1979, s.335).

Bu başlangıç ve bitiş noktaları, aksın bir odaktan diğerine yönelmesini sağlarlar. Aksiyal mekanda hareket eden kişi de bu sayede yönelir ve hedefine ulaşır.

3.2.2 Aksın elemanları:

İki nokta ile tanımlanan aks, ekseni boyunca farklı elemanların çeşitli düzenler içinde biçimlenmesiyle oluşur. Bu elemanlar doğal ve yapay olmak üzere iki ana grupta toplanabilirler. (Tablo 3.2.2-1).

Tablo 3.2.2-1 Aksın elemanları

Doğal elemanlar	Yapay elemanlar
- Bitkiler	- Kolonat
- Kaya / taş	- Arkat
- Dağ	- Duvar
- Su	- Heykeller
- Topoğrafya	- Binalar
	. sıra
	. ayırık nizam

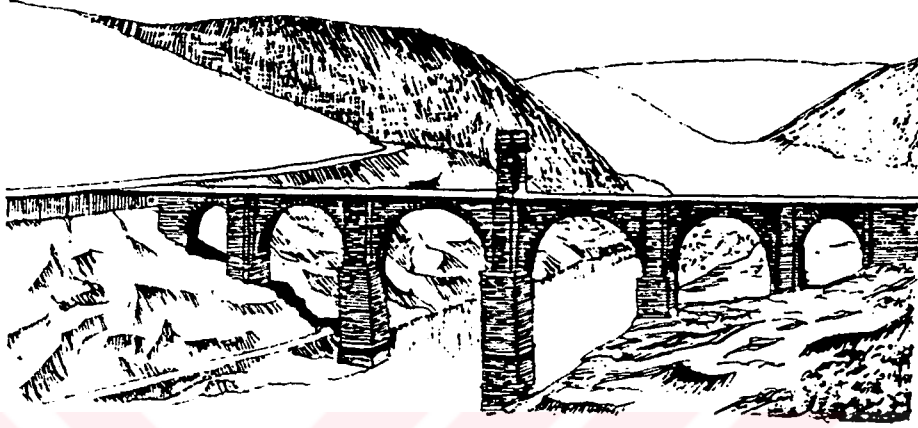
Elemanlar kurgunun her iki yanında aynı olabileceği gibi farklılık da gösterebilirler.

Bu elemanlar ister aynı ister farklı olsun, aks "tip" olarak adlandırılacak kimliklere bürünür. Bir tür eleman niteliğindeki bu tipler, bölüm kapsamında "yol, köprü, merdiven ve rampa" olmak üzere dört kategoride ele alınacaktır.

- YOL: insanın bir yerden diğer bir yere ulaşımında ilk akla gelen sistem bir hedefle yönlendirilir: insan, farklı yol kurgularıyla kaderi boyunca etki altındadır. Thiis-Evensen (1987, s.89).

Kamu yaşamının her kademesinde insanları görüp kaynaşabilme ve onlar tarafından görülüp algılanabilme olanağı sunan yol, bu niteliği ile sosyal bir kimlik taşır. Alexander (1977, s.169).

- KÖPRÜ: köprü ve ulaşılan hedef beraberce güçlü bir mekan oluştururlar: kişinin üzerinde yaşadığı deneyim de birleşince izlenimler etkili olur. Köprü insanın derinlere yuvarlanmasını önleyici bir sistemdir: iki yanından tehlike görünür. Dolayısıyla köprü tehlike ve güven arasında bir gerilim durumu olarak yorumlanabilir. Thiis-Evensen (1989, s.22) (Şekil 3.2.2-1).

Şekil 3.2.2-1. Alcantara / İspanya . Baker (1989, s.22).

Hareketin yoğunlaştırılmış vektörü olarak tanımlanabilecek köprü, bağladığı yollarla beraber doğayla özel bir işbirliği kurar. Heidegger'in de belirttiği gibi "yalnızca iki kıyıyı birleştirmekle kalmaz kıyı, dereye doğayı birbirleriyle komşu kılar: doğanın dereyi kucakladığı gibi köprü de yeryüzüne hakim olur." Baker (1989, s.22) (Şekil 3.2.2-2).

Şekil 3.2.2-2. Galata köprüsü. Thème (1992, s.1).

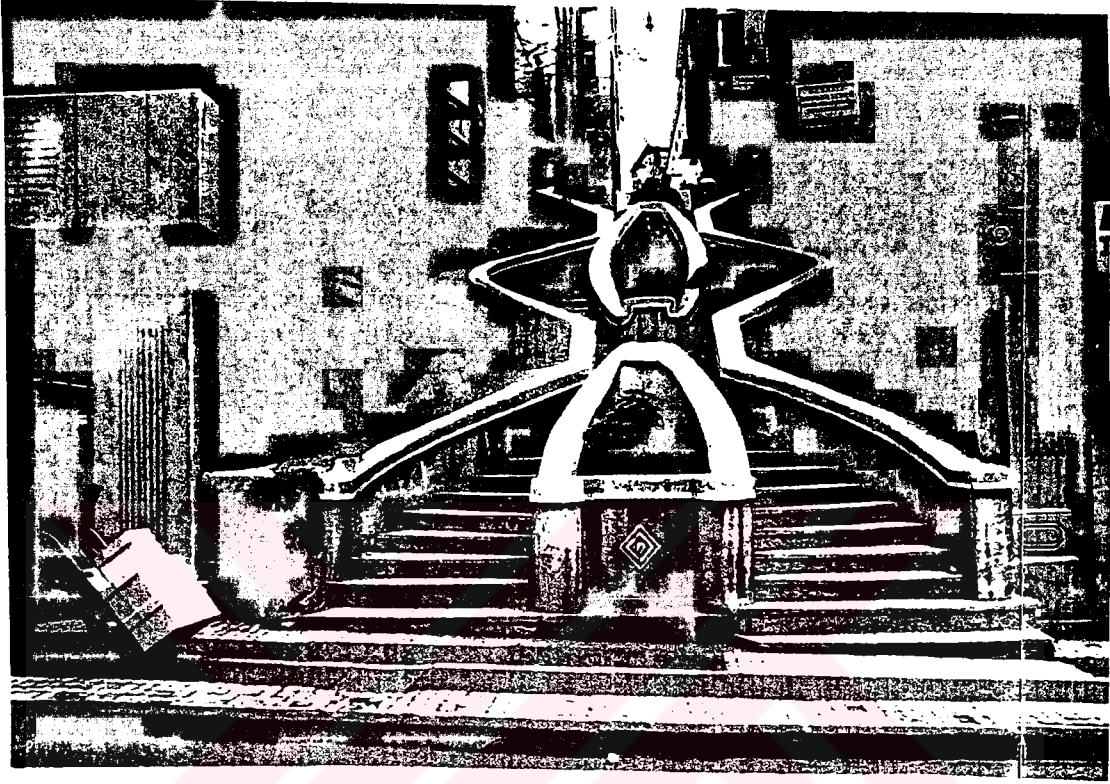
- MERDİVEN: Aşağı ile yukarı arasında bağlantıyı sağlayan bu aksiyal tip, hedefin konumuna göre farklı içerikli iki yönü kapsar. Genelde yukarıya doğru çıkış önemli bir yere sürükler: "üstteki" hedef prestijli, adeta kutsal bir konumdur. Çıkış sürecinin her adımında gerilim ve umut vardır. Yukarıya yönelme "ulaşma" doluyken iniş geride birşeyleri bırakmayı ifade eder: alçalma, utanma ya da alçakgönüllülük uyandırabilir. Kişi daha yükek bir makamı bırakarak diğerlerinin arasına karışır. Merdiven alçalma ile yükselme arasındaki ikilemi yoğunlaştırır. İç / dış arasındaki geçiş mekanlarının da önemli bir elemanı olarak sürekli hareket ritmine sahiptir. Thiis-Evensen (1987, s.89).

Merdivendeki değişen ritm duygusunun en çarpıcı örneği ise "İspanyol Merdivenleridir": Piazza di spagno ve Piazza della Teinita arasında adeta 1720'lerin danslarını simgeler. Rasmussen (1989, s.136). (Şekil 3.2.2-3).

Şekil 3.2.2-3. İspanyol merdivenleri, Roma. Rasmussen (1989, s.137).

Örnekte de görüldüğü gibi merdiven sadece bir yerden diğer bir yere çıkmak için değildir: kendisi önemli bir mekan boşluğu oluşturur. Sokaktaki hayatın canlılaştırmasına rol açar. Alexander (1977, s.638, 741) (Şekil 3.2.2-4).

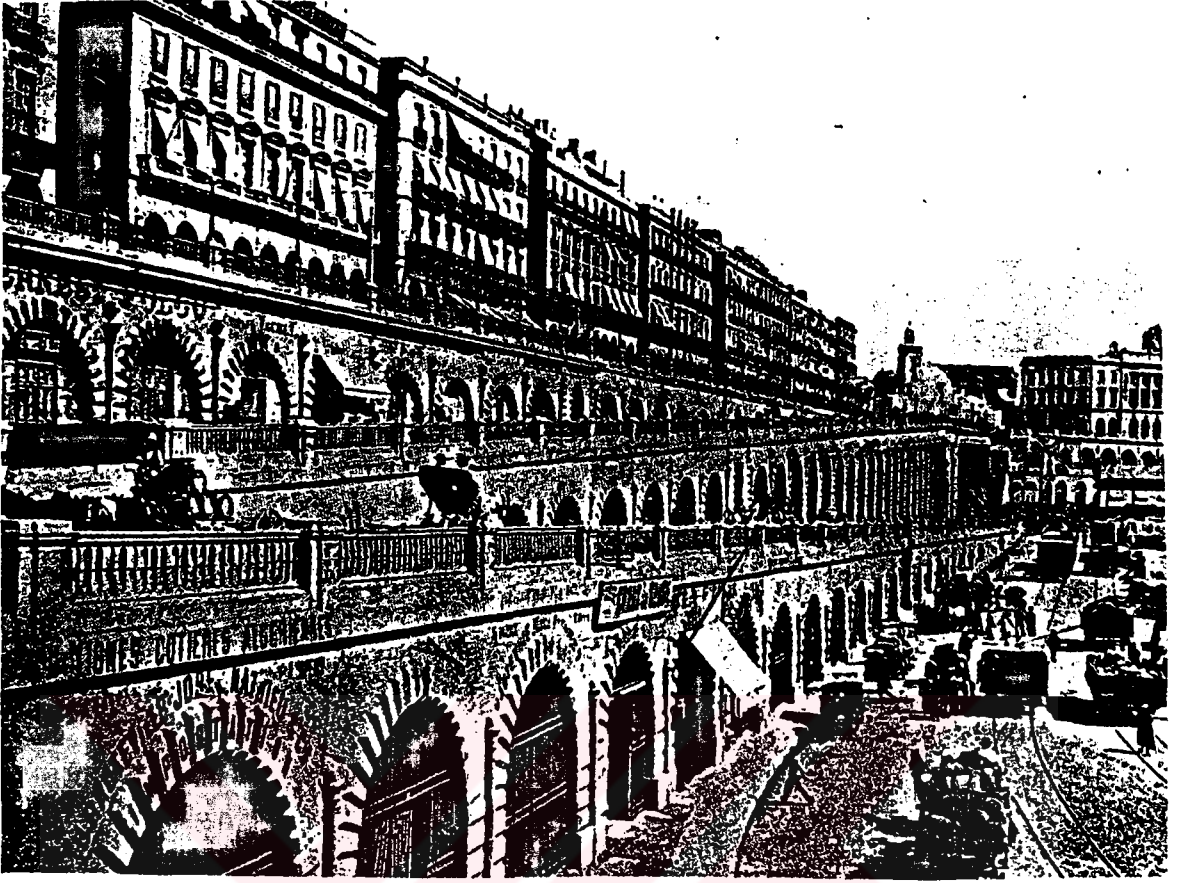

Şekil 3.2.2-4. Sokak merdiveni. Kayra (1991, s.58).

- RAMPA: merdivenle pek çok ortak nitelik taşıyan rampa ise katlar arasındaki farkı yavaşça katetmek için etkin bir yöntemdir.

Müzik topluluğuna benzeyen, kimi kez senfoni orkestrası, kimi kez de oda orkestrasına dönüşen kentte, notalara bazen yalnız başlarına, bazen çok belirgin ve yüksek tonda katkıda bulunan kurgular yaratırlar. Kayra (1991, s.11) (Şekil 3.2.2-5).

Kentsel mekana olumlu katkılarının yanısıra özellikle önemli bina girişlerini vurgulamak amacıyla kullanılırlar.

Şekil 3.2.2-5. Rampa, Algiers. Rowe (1983, s.166).

3.2.3 Aksın boyutları

Aks, bağladığı iki odak arasında farklı boyutlara sahip olabilir: kurgu dar / geniş, kısa / uzun gerçekleşebilir.

Aksın dar oluşu "sokak" işlevini beraberinde getirir. Daha az trafik geçer, daha yoğun bir yaya trafiği gözlenir. Genelde konut bölgelerinde, tarihi dokuda görülür. Dar aks, hareketi teşvik eder (Şekil 3.2.3-1).

Geniş aks ise daha çok spontane değil, tasarlanan bir kurguda oluşur: egemen bir arter yaratır. Genişlik özelliği, aksın trafik yükünü artırır. Artık cadde işlevini üstlenen aks, dinamik ve canlı bir karakter kazanır. Genişlik daha önceden de belirtildiği gibi doktrin ya da hükümdarın egemenliğinin vurgusu amacıyla kullanılabilir. Öte yandan tıpkı Bağdat Caddesi gibi trafiği rahatlatmak, ulaşımı kolaylaştırmak gibi pragmatik isteklere de hizmet eder.

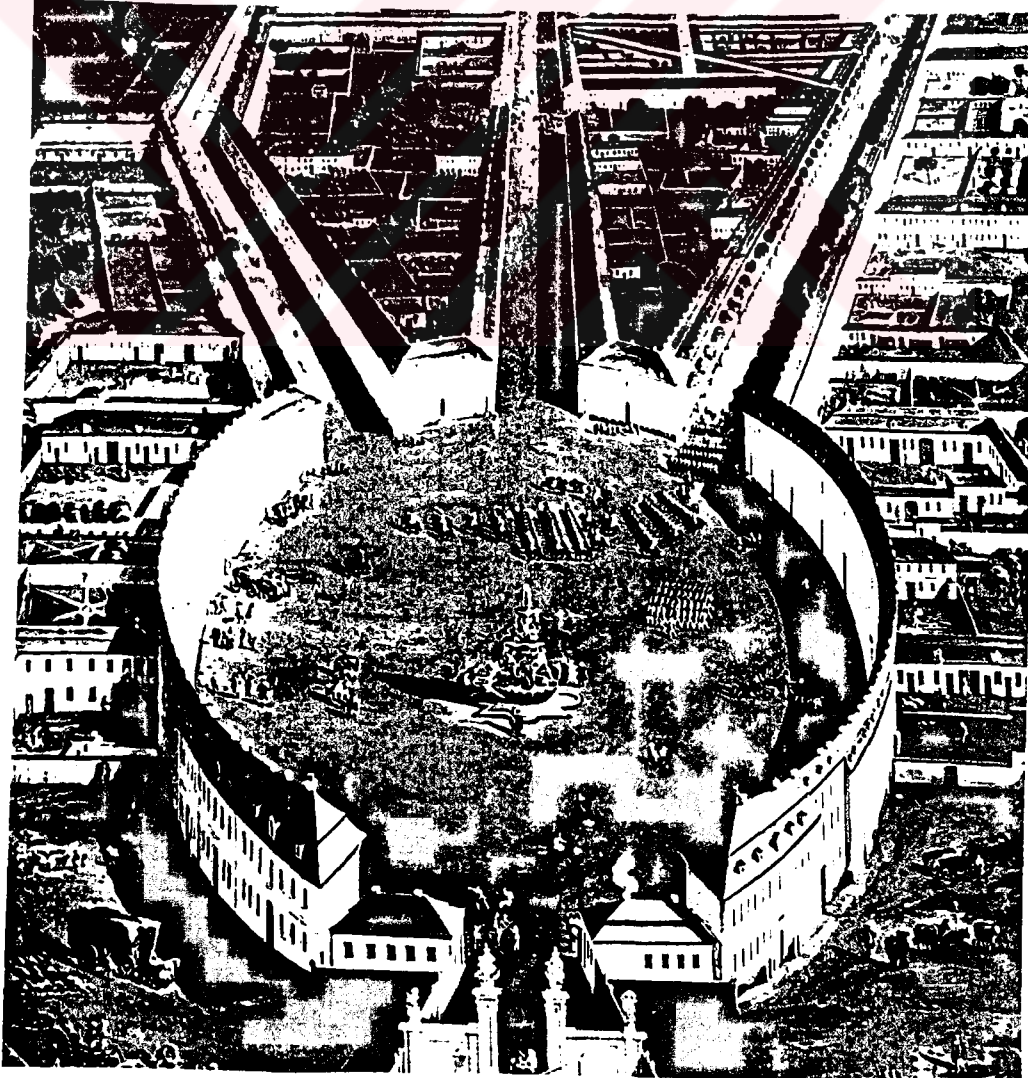
Şekil 3.2.3-1. Ayvalık.

Aksın kısalığı, pek çok kısa hattan oluşan doku bütünlüğünü akla getirir. Spontane meydana gelen yerleşimlerde gözlenir. Sadeliği çağrıştıran kısa aks minik odak noktalarıyla diğer kısa akslara bağlanır; zengin bileşimler kurar. Daha az işlevle yüklüdür, bir sıra ev dizisi boyunca olabileceği gibi çarşının bir kolunu da meydana getirebilir. Başlangıç ve bitiş noktaları bellidir: hat boyunca ilerleyişte hedef daha rahat görülür (Şekil 3.2.3-2).

Aksın uzunluğu, eninin dar ya da geniş olmasına göre farklı niteliklerle bürünebilir. Tarihi, spontane oluşan bir dokuda hedefe ilerleyen dar, sürprizlerle dolu mekanlardan söz edebilecekken, tasarlanmış yerleşimde, genişliği ile desteklenen hedefi ve çizgileri net olan eksenlerden bahsedilebilir. Kimi zaman uzun aks yerleşimin iskeletini oluşturabilir (Şekil 3.2.3-3).

Şekil 3.2.3-2. Pasaj. Sözen (1989, s.90).

Şekil 3.2.3-3. Freidrichstrasse, Berlin, 1735. Kostof (1985, s.586).

İster kısa / uzun, ister dar / geniş olsun, aksın düz / dönüşlü oluşu, topoğrafyanın eğimli / düz oluşu ölçeği farklılaştırabilir.

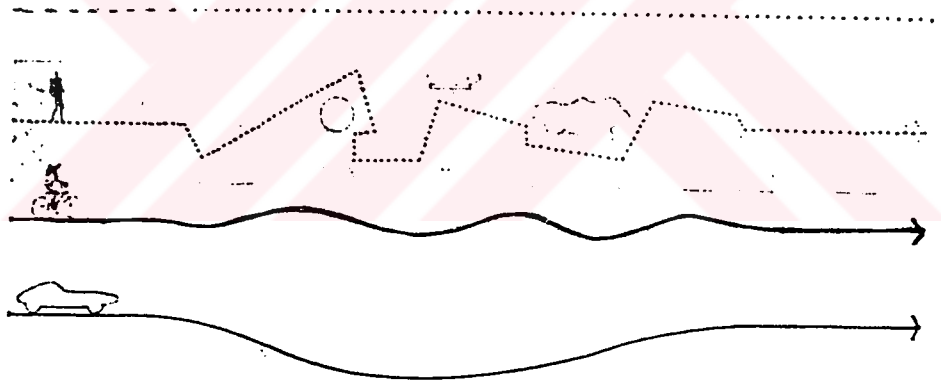
Sürprizler sunan dönüşler aksın açılı olmasını sağlar; yumuşak bir görünüm sergiler. Düz aks ise keskin hatlara sahiptir.

Buna paralel olarak eğimli bir arazide aks yumuşak çizgiler, doğayla uyum içindeyken düz arazide dominant ve anıtsal bir görüntü sunar.

3.2.4 Aks ve işlev ilişkisine göre kent ölçeğinde yolların biçimlenişi:

Kentsel kurguda üstlendikleri işleve göre aksların, taşıdıkları trafik tipi ve yükü değişir. Böylece akslar farklı biçimlenirler ve farklı isimler alırlar.

Taşıt, bisiklet, yaya başlığı altında toplanabilecek yol sistemleri kişiler ve kentle farklı düzeyde girişimde bulunurlar (Şekil 3.2.4-1).

Şekil 3.2.4-1. Yolun işlevleri. Ching (1979, s. 57).

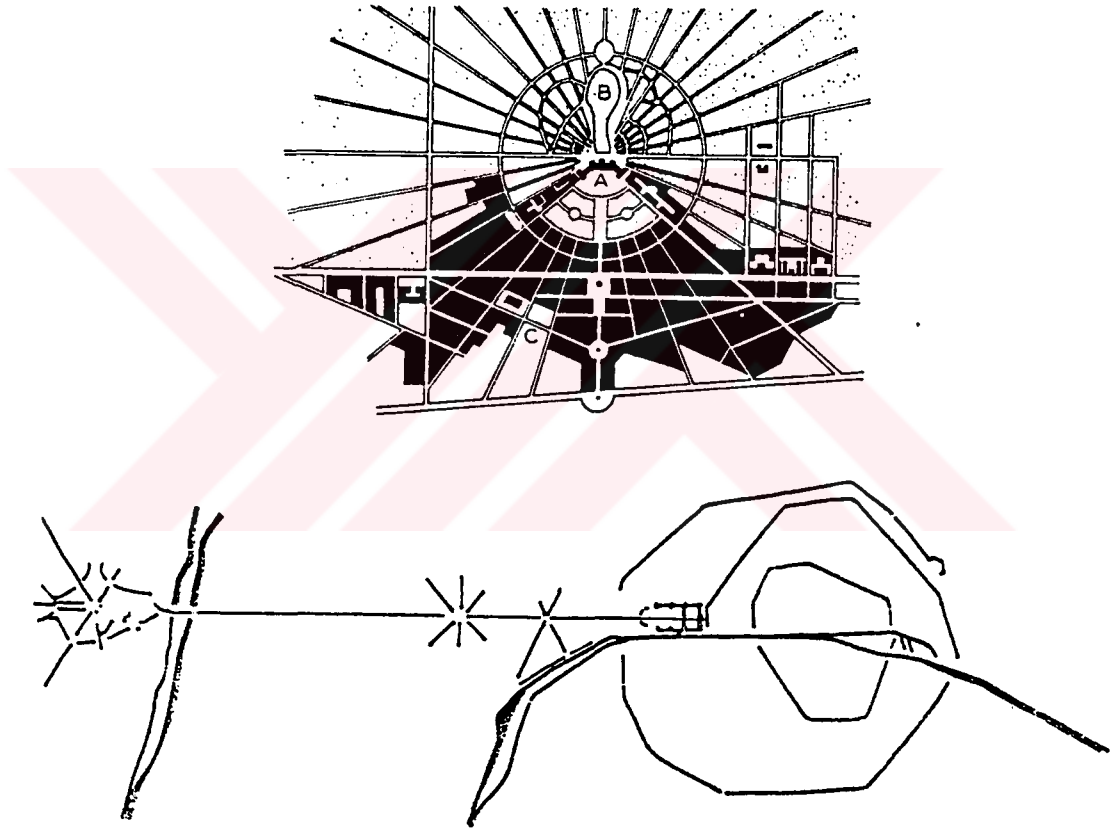
Uzmanlar genelde tipik, yoğun kent formunda, sokak planında üç standart elemanın varlığında birleşirler:

- Radyal yol: 6-8 şeritli olup taşıt yollarını kent merkezine bağlayan kurgu en ağır trafiği taşır; serbest yol ya da ekspres yol adını alır.
- Çevre yolu (belt street): kent merkezine "by-pass" uygulayarak ağır trafiği çepere dağıtır.
- Kent içi yol (cross-town street): Radyal ve çevre yollardaki trafik yükünü azaltmak için tasarlanırlar. Ana ulaşım hatları olarak doğu-batı, kuzey-güney yönünde dağıtırlar. Kentin işlev

bölgelerine (endüstri, ticaret v.b.) ulaşarak komşuluk birimleri arasında sınır oluştururlar. Gallion (1960, s.312).

Şehirlerarası trafik yükünü de sırtlayan bu yol sisteminin yanısıra kentin ana arterlerini oluşturan, kimi kez prestij, kimi kez otoritenin gücünü simgeleyen ölçekte tasarlanan caddelerden de sözedilebilir.

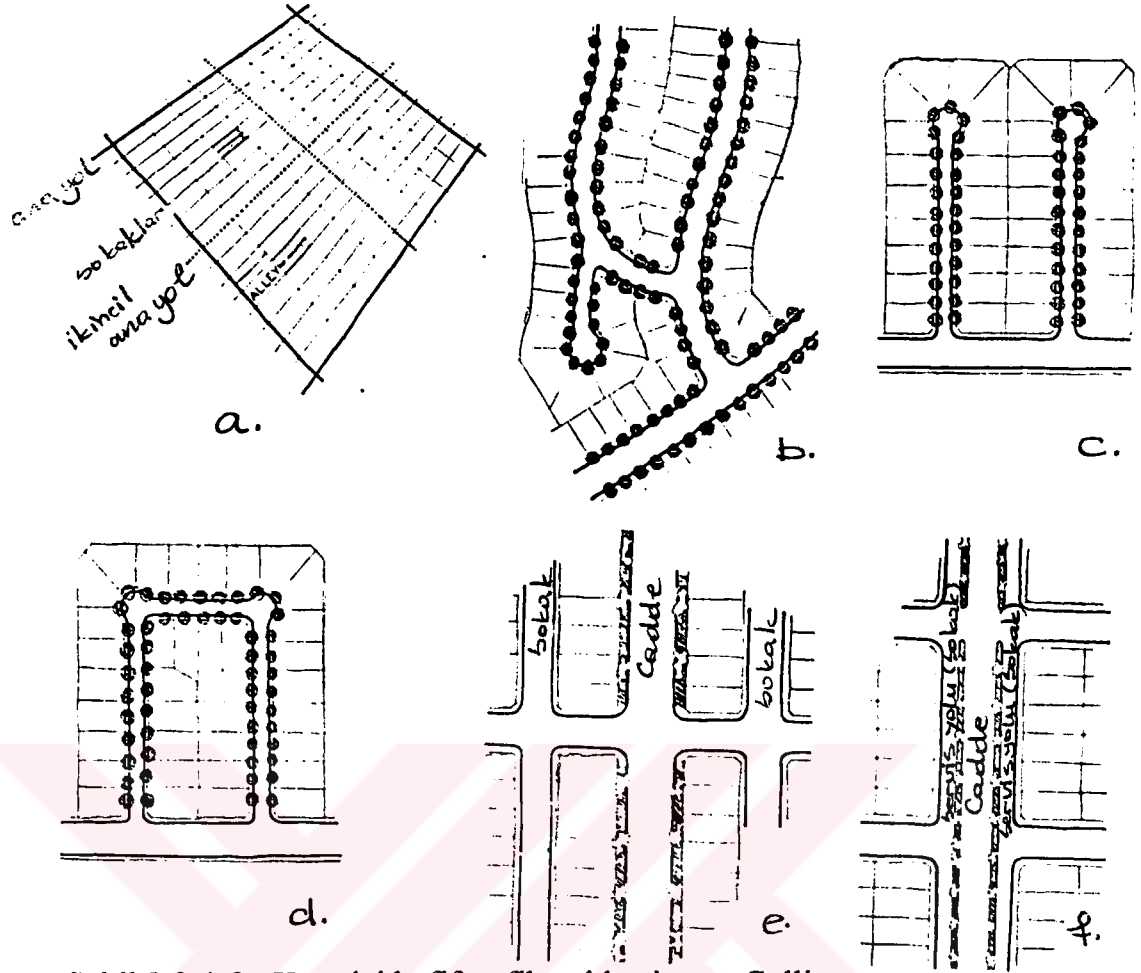
Kişinin imajında kenti hatırlatacak biçimde yer edebilen örneklerin başında hiç kuşkusuz Champs-Élysées, Karlsruhe, Bağdat Caddesi, Common Wealth, Broadway gibi güçlü kent aksları yer alır. Şekil (3.2.4-2).

Şekil 3.2.4-2. a. Karlsruhe. Gallion (1960, s.46).

b. Champs-Élysées.. Hoogstad (1990, s.50).

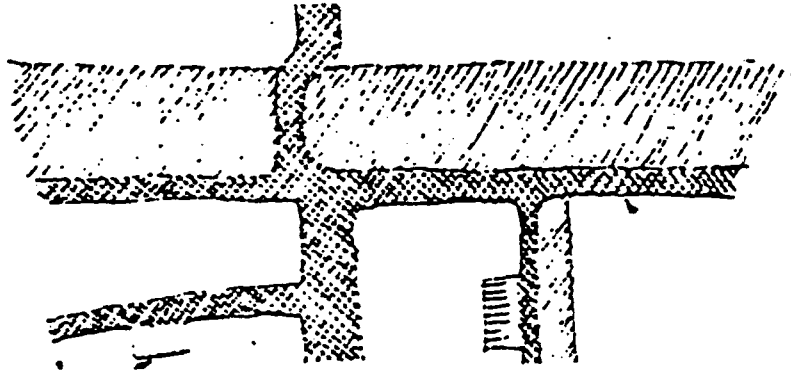
Kent içi hafif trafiği ve servisi (çöp, yangın, ambulans, v.b.) üstlenen sokak sistemini Gallion "grid, eğrisel (curvilinear), çıkmaz, U, taşıt yolundan kopuk ve sürat yolu olmak üzere altı kategoride sınıflar. Gallion (1960, s.308-311) (Şekil 3.2.4-3).

Şekil 3.2.4-3. Kent içi hafif trafik yüklü sistem. Gallion (1960, s.310).

Taşıt trafiğinin verdiği olanaklardan çok daha fazlasını sunan bisiklet, kullanıcının çevreyle daha iyi iletişim kurmasını sağlar. Yerel ulaşımında Çin'de, kimi Avrupa kentlerinde önemli yer tutan "bisiklet" ucuz, sağlıklı ve çevre dostu bir taşıma aracı olmasına rağmen yeterli rol sistemine sahip değildir. Mümkünse yerel sokaklara ya da ana yaya yollarına paralel, kolaylıkla tanınabilir bir yüzeye sahip olmaları tercih edilebilir. Alexander (1977, s.290-292). Kartal - Bostancı arası sahilde yaya ve taşıt yolları arasında yer alan bisiklet yolu taşlarla sınırlandırılmıştır. Bu da gerek yayalar gerekse taşıtlar açısından bazı durumlarda engelleyici olmaktadır (Şekil 3.2.4-4).

Yaya aksı ise günümüzün halen temel bir ulaşım sistemidir. Gallion, en ekonomik, değiştirilebilir hareketin bu kurguda gerçekleştiğini savunur. Gallion (1960, s.308).

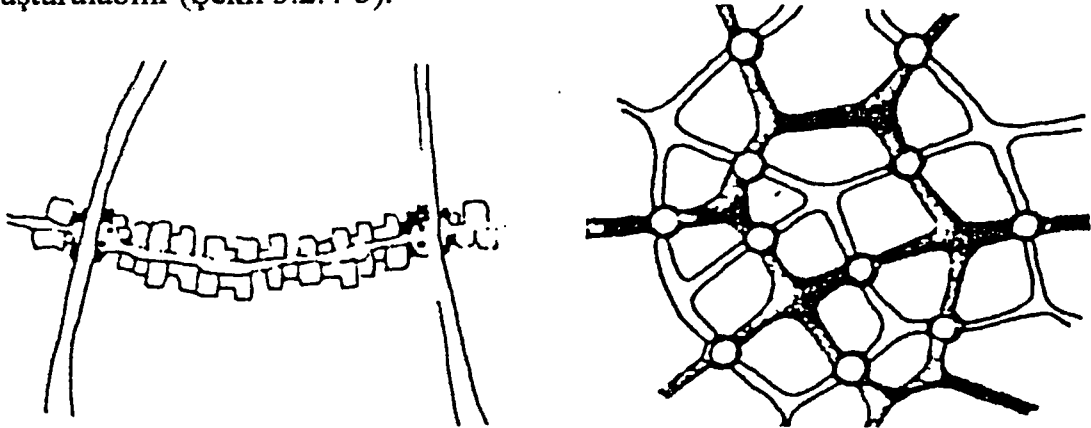

Şekil 3.2.4-4. Bisiklet yolu. Alexander (1977, s.292).

Toplumdaki sosyal girişimin en sade göstergesi olan yaya yolları, barındırdığı işlevler, tasarımda kullanılan kent mobilyaları, simgeleri ile bütün oluşturarak özel eğitim mekanları yaratırlar. Karabay (1993, s.160). Kişinin çevresiyle yoğun bir girişim ve etkileşimde bulunmasını sağlarlar. Yapılan anketler her ne kadar tam anlamıyla oturmadığını gösteriyorsa da Beyoğlu ve Nuruosmaniye yayalaştırınca kentsel dokunun daha da önem kazanan aksları haline dönüşmüştür.

Kent içi trafik ulaşımında taşıt ve yaya aksları ayrılmaya çalışılıyorsa da pratikte birbirlerine ihtiyaç duydukları bir gerçektir. Champs-Élysées'in, Bağdat Caddesi'nin bu kadar canlı olmalarında en büyük pay yaya ve taşıtın beraber olmasıdır. Alexander (1977, s.271).

Bu ikilemi çözmek için yaya ve taşıt aksları ayrı ama buluşabilecek şekilde tasarlanabilir ya da iki paralel taşıt yolu arasında yaya aksı oluşturulabilir (Şekil 3.2.4-5).

Şekil 3.2.4-5. Ortogonal ve paralel sistem. Alexander (1977, s.272).

Mevcut kent dokusunda yayalaştırmayı arttırmanın bir yolu da taşıt trafiğine ait sokakları sınırlamaktır.

Taşıt ve yaya akslarının ayrılması ancak çok yoğun trafikte sözkonusudur. Az taşıtın geçtiği akslarda, yaya ve taşıtlar beraber olabilirler. Bu iki aksı ayırmanın en etkin yöntemi ise yaya yollarını taşıt yollarına dik yerleştirmektir. Alexander (1977, s.274).

İki aks beraber olduğundaysa yayaya "yükseltilmiş" bir yol ayırmak (kaldırım) en güvenli yöntemdir. Alexander, yolun tek tarafına, mümkün olduğunca geniş tutulan bir yaya aksının daha etkili bir sistem yaratabileceğini savunur. Alexander (1977, s.288).

Zengin örüntüler yaratarak, kent yaşayanlarının dolaylı ya da dolaysız olarak biraraya gelmelerine olanak tanıyan aks, karşılıklı işbirliği gerçekleştirir.

Aks:

- amacına uygun,
- kentsel planlama ve tasarım ilkelerine uygun,
- erişilebilir,
- kent kimliğini yansıtmada etkin,
- var olan koşulları değerlendiren,
- yaşayan ve yaşanılan canlı bir mekan niteliğine sahip,
- özgür ve rahat bir kullanım olanağı verecek kadar güvenli,
- kullanıcı istek ve gereksinmelerine göre belirlenen donanmalarına sahip,
- görsel ve duymasal bilgilenmeyi sağlayan araçları barındıran,
- halkın, toplum bilincine ve yönetime katılımını destekleyen,
- uygulandığı toplumun kendi kültürüne ve değer yargılarına saygı gösteren
- standart olmayan
- fiziksel / bedensel özürlü olsun / olmasın kentin tüm yaşayanlarına hizmet veren düzenlemeleri içeren özel bir mekan olmalıdır. Karabay (1993, s.160-161).

Aksta ya da yakınında yer alan eylemler belli prensiplere göre düzenlenebilirler. Lynch bu bağlamda bazı tasarım normları geliştirmiştir. Lynch (1991, s.35-36).

- Aksın kamusal alanda yer alarak, yakınında bir eylem karması ve yoğunluğu yaratmak.
- Çevrenin işlevsel süreçlerini yansıtan şeffaflığı ve geçirgenliği yansıtması, kısaca insan eyleminin görünür kılınması.
- Grup ya da bireylerin kendi öz değerlerini yansıtacak sembolleri aktarmalarına olanak tanımak.
- Doğal elemanların mekanda sık kullanımını ve göğün görünebilir olmasını sağlamak.
- Varolan topoğrafya ve ekolojik dengenin korunup zenginleştirilmesi yönünde çalışmalar yapmak.

Böylece gerek kendi kurgusu, gerekse bileşenleriyle güçlü bir bütün oluşturan aks, mimari tasarımlardaki etkin rolüne devam edecektir.

3.3. Aksın karakteri ve algılama:

Dinamik yapısı, biçimlenişinde farklılıklarla sürekli hareketi öngeren aksiyal mimari, oluşturduğu zengin kurgular, diğer kültürel çevre elemanlarıyla gerçekleştirdiği girişimlerle, bireyler üzerinde önemli etkiler yaratır. Zaten "mekan yaratma sanatı" olarak da ifade edilen mimarlık, öğelerin tatmin edici bir boyutta biraraya gelişlerini somutlaştırır. Bu da görsel etkiler bağlamında gerçekleşir. Etki, "duygu" veya "his" için kullanılan genel bir terimdir. Simgesel estetiğin anlaşılması, insanların yapı çevrede elde edebilecekleri etkiler, simgesel anlamlar, hakkında sahip oldukları olumlu veya olumsuz tavırların tepkilerin değerlendirilmesi gerektirir. Aydın (1990, s.104).

Genellikle belli bir binanın işlevsel veya strüktürel değerleri veya eksiklikleri üzerinde görüş birliği sağlamak daha kolaydır. Fakat estetik değerlendirme tamamiyle farklı bir konudur. Sadece eleştirmenlerin düşüncelerinde büyük bir çeşitlilik bulunmaz, aynı zamanda yargıları ait oldukları çağa göre de değişiklik gösterir. Prak (1968, s.3-4).

Laurie'ye göre bu estetik etkenlerin ve ilişkilerin "göz ile tanınması" ve "zihinde yorumlanması" yetenekleri kişinin fizyolojik, kültürel ve psikolojik yapısına göre farklılık gösterir. Wager ise görsel niteliklerine tepkinin, toplumun geçerli felsefesine peyzaj zevkine ve genel "kültürel değerlerine" de bağlı olduğunu ekler. Yürekli (1977, s.42).

Sonuçta uygarlıkların içinde gelişmiş oldukları kültürün yansıtıcısı olan **ortak beğeni** ile tasarlayıcının **kişisel beğenisinin** farklı oranlarda katılımıyla belli "estetik anlayış" ortaya çıkar. Erkök (1992, s.56).

Aksiyal kurgunun değerlendirilmesini hem toplumsal hem bireysel ölçekte ele almak mümkündür. Tarih öncesinden günümüze yaşanan çevrenin temel düzenleyici ögesi olarak akslar kullanılmıştır.

İnsan varoluşunun ve güçlü uygarlıkların temel göstergelerinden biri olarak gerçek bir arketip oluşturan aksiyal kurgu, her mimari eser gibi önemli etkilere sahiptir.

Bu etkilerde, gerek kendi özelliklerinden doğan karakteri, gerekse gözlemcinin algılama ve değerlendirme farkı rol alır. İşte bu nedenle aksın etki özellikleri:

- aks ve karakteri
 - aks ve algılama
- başlıkları altında ele alınacaktır.

3.3.1. Aksın karakteri

Çevre bileşenlerinin görünür biçim-doku ve renk özelliklerinin ve o çevreye has olan bir araya geliş şekillerinin ürünü olan **çevre karakteri** topoğrafya ve iklime bağlı olup, tarih boyunca arazi kullanışı ile gelişir. Çevre karakteri, doğal çevrenin ve insan çevre kültürel ilişkilerinin ortak bir ürünü olarak sürekli değişim gösterir. Her toplumun doğayı-zamanı-mekanı kullanımşekli kendine özgüdür. Çevre karakteri de ekonomik, kültürel, sosyal ilişkiler ışığında toplumu yansıtır. Çünkü çevrenin biçimlenişi iki unsura "doğa-insan" sistemine bağlıdır. İnsan çevresi, bireyin varlığının ve kişiliğinin uzantısı olduğuna göre çevre karakteri, insan-çevre kültürel ilişkilerinin ışığında, doğal ve kültürel çevre bileşenleri aracılığıyla açıklanabilir. Yürekli (1977, s.21-22).

"Bu bağlamda yer özel bir çevredir"

Farklı eylemler de farklı karakterde yerler isterler. Her yerin bir karakteri vardır ve bu karakter dünyanın verdiği temel bir moddur. Aynı zamanda bir yerin karakteri zamanın fonksiyonudur. Gün boyu ve mevsimlerle

değişiklikler sunar. Karakter yerin malzemesi ve formel oluşumuyla da tanımlanır.

Yerler "isimlerle", mekanlar "edatlarla" vurgulanabilirken karakter "sıfatlarla" betimlenir. Schulz (1984, s.17).

Çevre karakteri, içerdiği kurgu ve fonksiyonlarla artık bir iletişim aracına dönüşür: açık, kesin, basit ya da çok şey ifade edici olabilir. Duyarlı karakter öğeleri bireyi çevreler ve etkiler. Lynch (1991, s.30-31).

Özel bir çevre oluşturan aksiyal kurgu da kendisine has bir karaktere sahiptir.

Aks kimi kez yavaşça, bazen de aniden sınırları aşar. Gösterdiği süreklilik, hiyerarşi ve tekrara rağmen, hep "değişimle" özdeşleştirilir. Her değişimde, insan kendisini çıkış noktasına, geçmişine, amaçlarına ve geleceğine göre yerleştirme gereksinimi hisseder. Meiss (1992, s.158).

Le corbusier'nin "tüm donanımının tam olması gereken makinalar" olarak söz ettiği akslar aslında sadece insan ilişkilerine hizmet ederler. Giritlioğlu (1991, s.27-28).

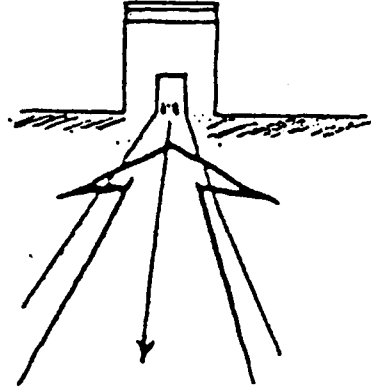
İnsan gibi karmaşık bir varlığa yönelik kurgular oluşturan akslar zengin karakteristiklere sahiptirler.

Aks herşeyden önce yönlendiricidir. Simonds (1961, s.123). Bu net yön sert, kesin sınırlı olabileceği gibi iyi tanımlanmış 90° yakın dönüşler ya da ana yönü kaybetmeden yumuşak dönüşlerle hedefe ulaşır. Lynch (1960, s.95) (Şekil 3.3.1-1).

Şekil 3.3.1-1. Aks yönlendiricidir. Lynch (1960, s.96).

Aks bir başlangıç ve bitiş ister. Simonds (1961, s.124). Bu özel kurgu yönlendiği hedefle beraber düşünülür. Lynch (1960, s.96) (Şekil 3.3.1-2).

Şekil 3.3.1-2. Aks bir başlangıç ve bitiş ister. Simonds (1961, s.124).

Tez kapsamında, başlangıç / bitiş olarak adlandırılan odaklar farklı karakter ve niteliklere sahip olabilecekleri gibi eşdeğer özellikler de sunabilirler.

Aksın fiziksel bağlamda,

- iki ucu belirlenmiş, iyi tanımlanmış (Şekil 3.3.1-3a),
- iki uca da belirsiz, iyi tanımlanmamış (Şekil 3.3.1-3b),
- Bir ucu belirli, diğer ucu belirsiz (Şekil 3.3.1-3c),
- İki ucu eşdeğer ağırlık ve önemde (Şekil 3.3.1-3d),

olabilir. Ama kişi algılanmasından doğan farklılıklar aksın bu niteliklerine yansır.

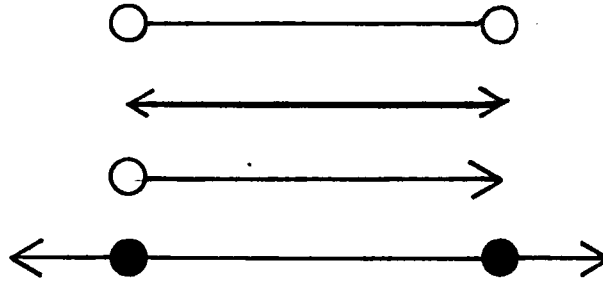
Aksın tanınabilirlik özelliğine doğan farklılıklar aksın bu niteliklerine yansır.

Aksın tanınabilirlik özelliğine sahip olmasından hareketle bu iki ucun bir başlangıç ya da bitiş niteliklerinden söz edilebilir. Aksın uçları belirginleştikçe bu adlandırma daha rahat yapılabilir (Şekil 3.3.1-4).

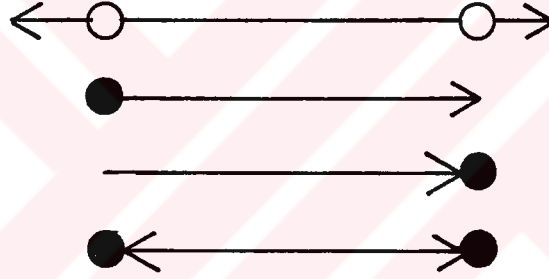
Aksın:

- iki ucu eşit konum ve önemde (baş / son ayırımı olmadan)
- bir ucu daha ağırlıklı ve bir başlangıç
- bir ucu daha ağırlıklı ve bir bitiş
- iki ucu eşit konum ve önemde: biri bitiş, biri başlangıç oluşturabilir.

Bu sınıflama da fiziksel ve kültürel çevrede ele alınmıştır. Kişisel algılama farklılıkları aksı ele alış şeklini değiştirecektir.

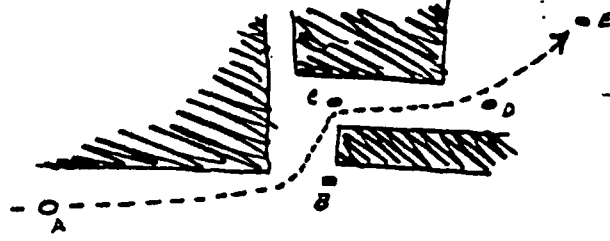
Şekil 3.3.1-3. Aksın başlangıç ve bitişi.

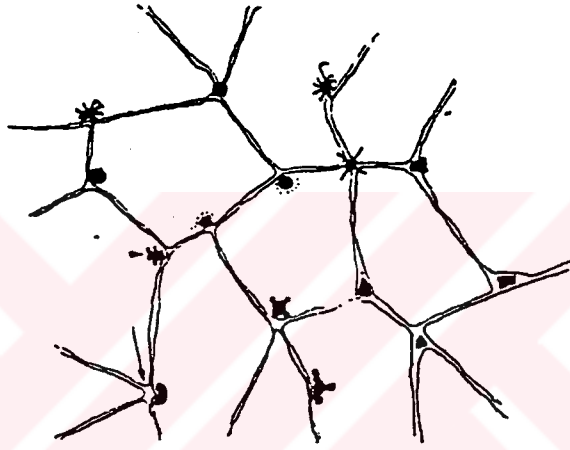
Şekil 3.3.1-4. Aksın başlangıç ve bitişinin kurgu içindeki yerleri.

Uzaktaki esas hedefe yönelen kişinin, aks boyunca düşünmesi, deneyim kazanması, sıkılmaması, hoşça vakit geçirmesi ve gereksiz duygusal enerji harcamaması için ara hedeflerin usta bir kurgu çerçevesinde yerleştirilmeleri gerekir. (Şekil 3.3.1-5). Şekilde de görüldüğü gibi A'dan E'ye girmek isteyen insan ancak B'deki ara hedefe gelince C'yi görür. C'de ise D'yi algılar. Ancak D'deyken asıl hedefe ulaşır. Böylece sürprizlerle dolu zengin bir deneyim elde eder. Alexander (1977, s.587).

Birbirinden çok uzak olmayan ara hedefler, sert ya da hafif eğik akslarla bağlanabilirler: doğal ilgi noktalarına yerleştirilmeleri kurgunun akıcı olmasını sağlar. Alexander (1977, s.588) (Şekil 3.3.1-6).

Şekil 3.3.1-5. İzlenen yol. Alexander (1977, s.587).

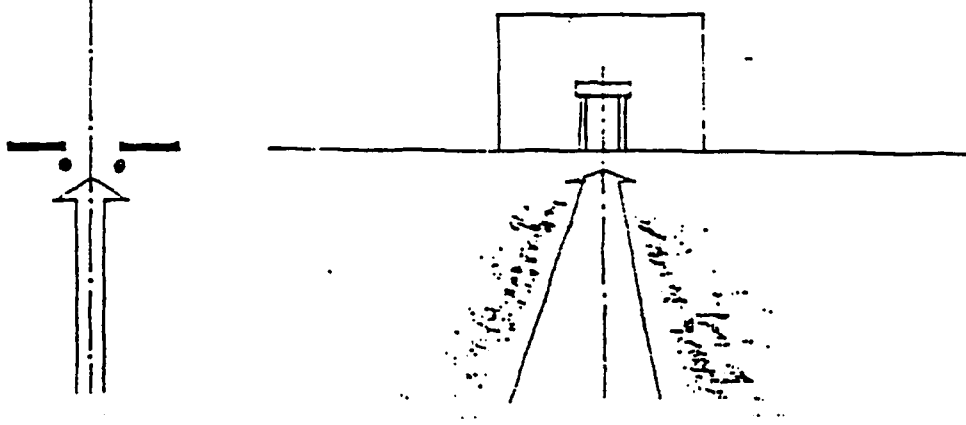

Şekil 3.3.1-6. Hedefler ve aksların şebekesi. Alexander (1977, s.588)

Aksın hedefe yani sona doğru yaklaşım doğrultusunu, Ching "dik, açılı ve spiral" olmak üzere üç kategoride inceler.

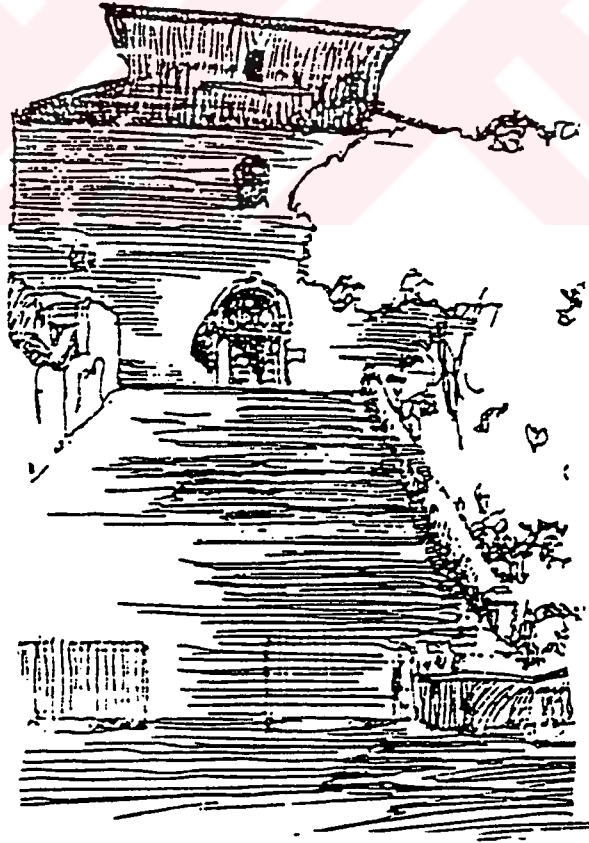
Aksın yaklaşım doğrultusunun **hedefe dik olması durumunda** bir binanın tam cephesi giriş olabileceği gibi, cephede çok önemli bir giriş de yer alabilir. Yaklaşımı sonlandıran bu görsel hedef açıktır. Ching (1979, s.249) (Şekil 3.3.1-7).

Dik yaklaşımda hedef açıkça görüldüğü için yapının girişiyle ilgili bir sürpriz oluşmaz: kişi ne ile karşılaşacağını daha önceden bilir. Robertson herhangi bir elemanın, doğrudan kendisinin üzerinde durmadan vurgulanabilmesi için, gözün bilinçsiz ama tereddütsüz biçimde elemana doğru yönlendirilmesini savunur. Böylece bir ilgi odağı yaratılır.

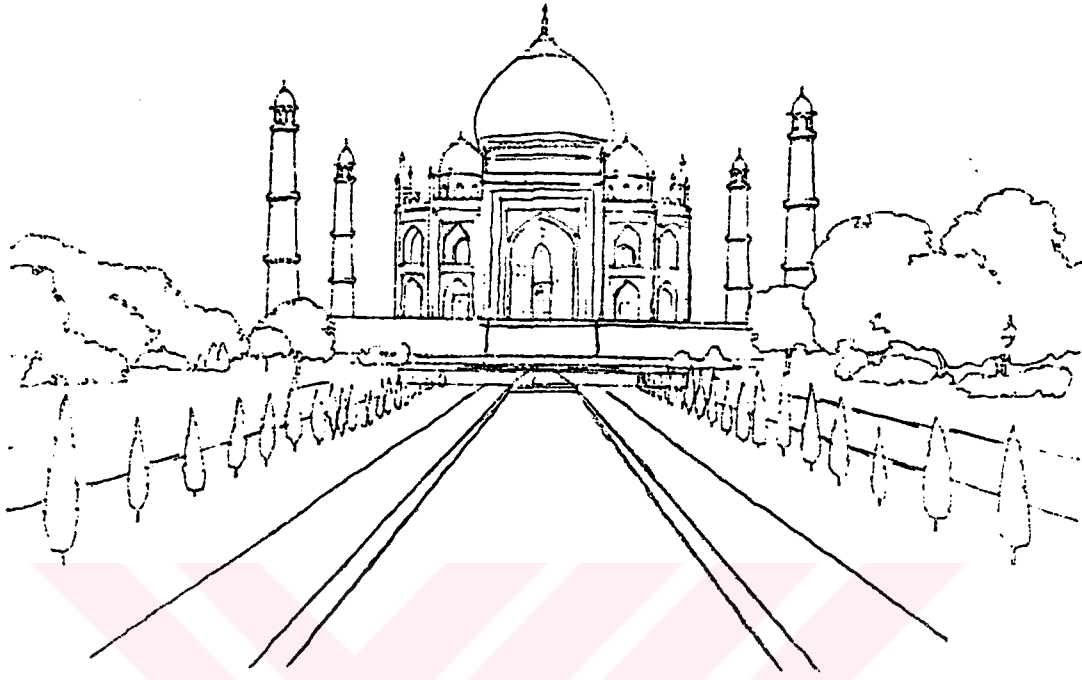
Şekil 3.3.1.-7. Aksın hedefe dik yaklaşması. Ching (1979, s.249).

Roma'daki S.Maria Aracoeli kilisesinde merdivenle yukarıya çıkan geniş aks cepheye dik yaklaşarak, girişim bir odak noktası olarak vurgulanmasını sağlar. Erkök (1992, s.134) (Şekil 3.3.1-8).

Şekil 3.3.1-8. Santa Maria Aracoeli Kilisesi, Roma. Erkök (1992. s.135).

Aksiyal vaziyet planına sahip olan Tac Mahal'de mozoleye ulaşmak için kapılar, kanallar, havuz ve ağaçlarla güçlendirilmiş ve kademelendirilmiş akstan ilerlenir (Şekil 3.3.1-9)

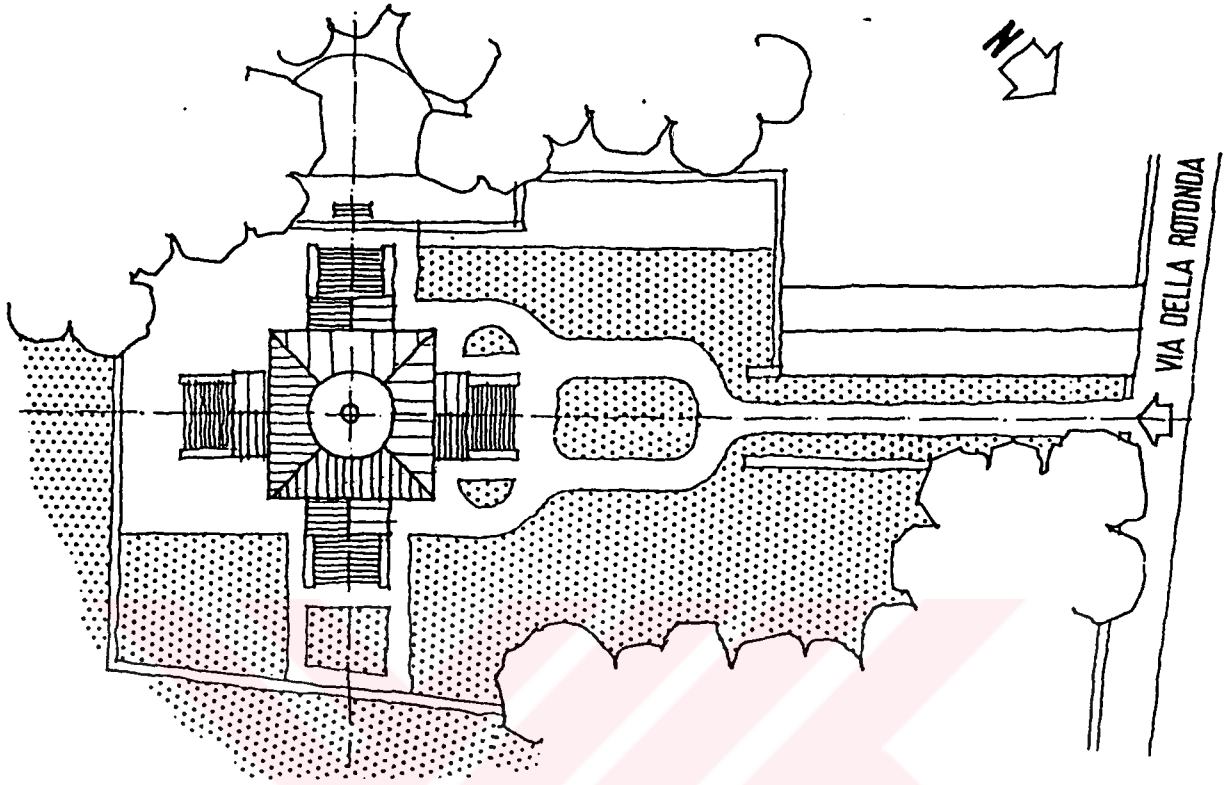

Şekil 3.3.1-9. Tac Mahal: Mümtaz Mahal'in mezarı, 1632-1654.
Ching (1979, s.141).

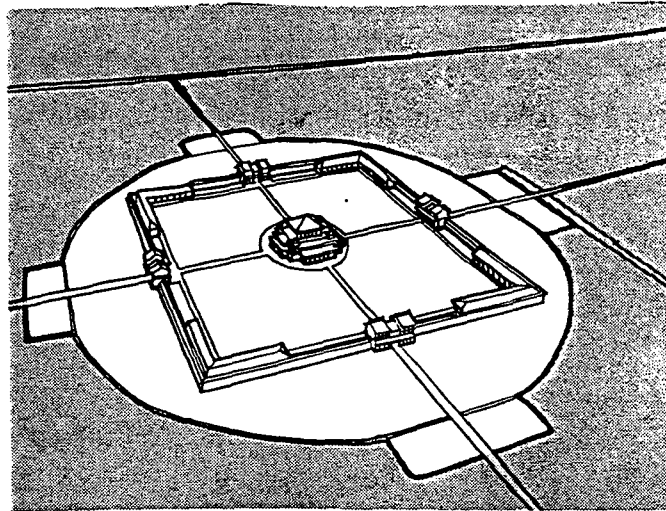
Anıtsal ve dini yapılarda daha çok kullanılan aksla odağa dik yaklaşım konutlarda da bulunur. Bunun en ilginç örneklerine Palladio'nun eserlerinde rastlanır (Şekil 3.3.1-10).

Çin'de geleneksel törenlerin yapıldığı binalarda, dört yönden yaklaşan aksın simetrik cephelere ulaştığı görülür (Şekil 3.3.1-11).

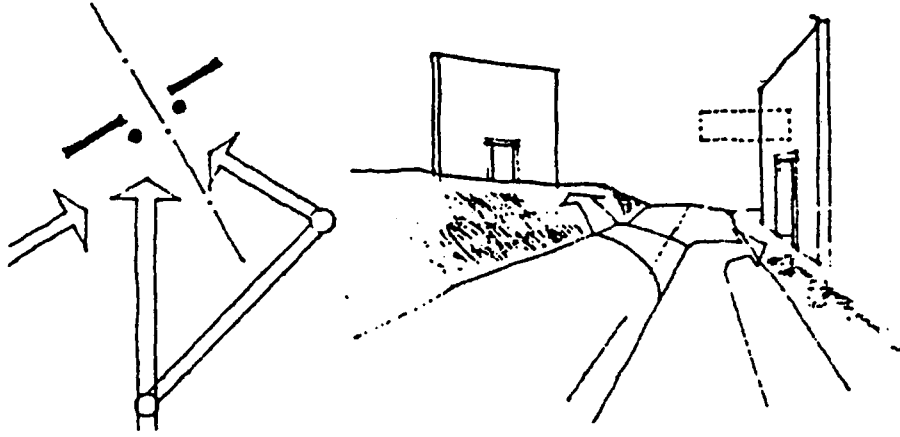
Aksın yaklaşım doğrultusunun **hedefe açılı (eğik)** olması durumunda, binanın ön cephesi ve formu üzerindeki perspektif etkisi artar. Yaklaşım sürecini arttırmak ve geciktirmek için aks bir ya da bir kaç kere yön değiştirir. Ching (1979, s.249) (Şekil 3.3.1-12).

Şekil 3.3.1-10. Villa Rotonda Vicenza / İtalya, 1569, Andres Palladio. Jeodicke (1985, s.119).

Şekil 3.3.1-11. Geleneksel ayin evi, Han hanedanlığı, M.Ö.2.yy. Liu (1989, s.43).

Şekil 3.3.1-12. Aksın hedefe açılı yaklaşması. Ching (1979, s.249).

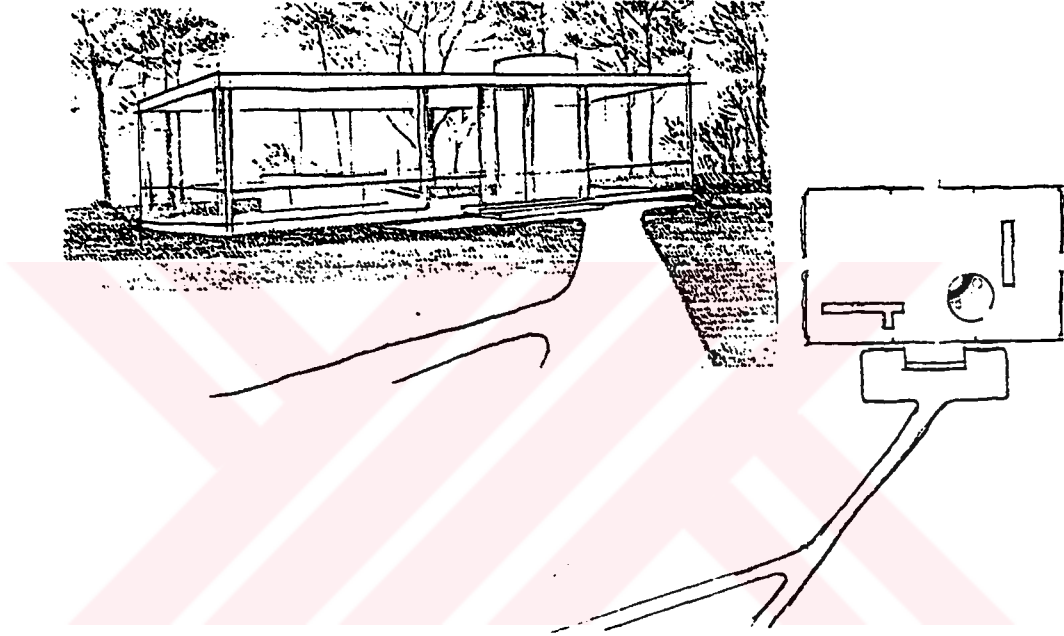
Bu durumun en belirgin örneklerine Ortaçağ Avrupasında ve Osmanlı Türk sokaklarında rastlanır. Sürekli yeni perspektifler yaratarak gözlemciye sürprizler hazırlayan akslar, dar, loş ve gizemli görünürler. Hedeflerine yavaş yavaş ulaşırlar (Şekil 3.3.1-13).

Şekil 3.3.1-13. Siena sokakları. Ching (1979, s.252).

Barok dönemde de aksın hedefindeki binaya dolaylı ve sürprizli gelişmelerden sonra varması dinamik örüntü oluşturur. Dar, loş ve açılı bir yaklaşımla Sen Pietro'ya ulaşmak kişiye büyük bir haz verir. Ne yazık ki bu özel kurgu günümüzde yıkılarak cepheden dik bir yaklaşıma dönüştürülmüştür.

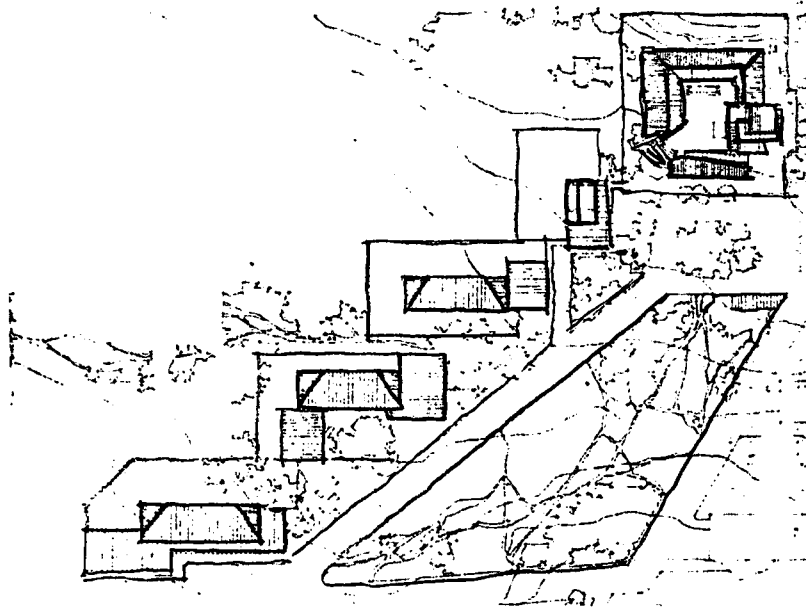
Eğik açılı yaklaşım net ve pür kütleli yapıların uzayda bir boşluk olarak algılanmalarında etkindir. Johnson'un cam evine açılı yaklaşım, kütlelinin perspektif etkisini arttırarak, cam kutu imajını destekler (Şekil 3.3.1-14).

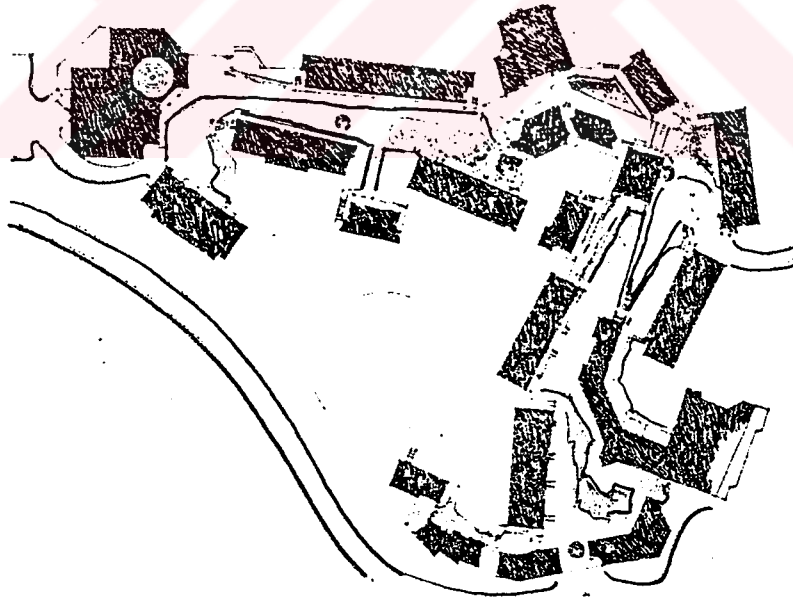
Şekil 3.3.1-14. Cam ev, New Canaan / Connecticut, 1949,
P. Johnson. Ching (1979, s.253).

Baker'in sembolik bir akropol olarak tanımladığı Aalto'nun Saynatsalo'daki belediye binasına yaklaşımda dikkatlice kontrol edilerek keşiflere dolu bir dizi görsel deney ortaya çıkarılır. Gösterilen ama kapalı bir mekanın gizemi sözkonusudur. Baker (1989, s.157), Erkök (1992, s.138) (Şekil 3.3.1-15).

Charles Moore ise Kresge Kolejini, açılı bir aks üzerine yerleştirilmiş farklı elemanlardan oluşturur: yol deneyimi boyunca kontrollü bir değişim sunan binalar, farklı nitelikte mekanlar yaratırlar. (Şekil 3.3.1-16).

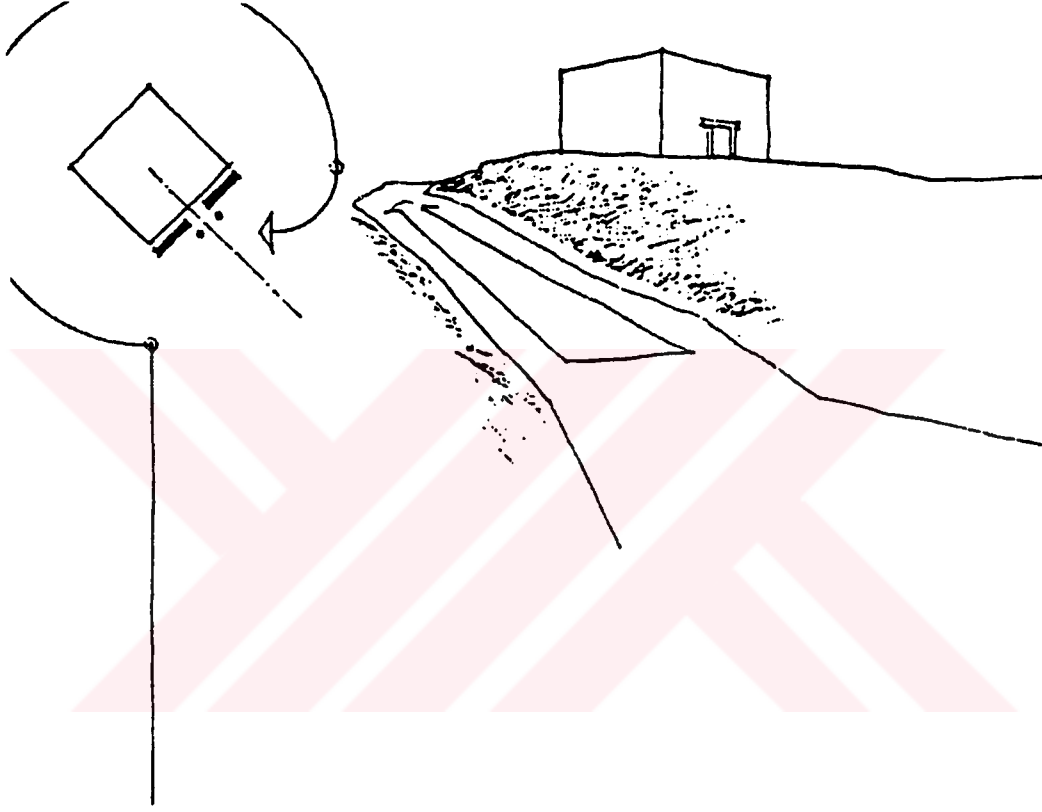

Şekil 3.3.1-15. Belediye binası, Saynatsalo, 1949-1952, A. Aalto.
Ching (1979, s.253).

Şekil 3.3.1-16. Kresge koleji, Santa Cruz Kampüsü, California
Üniversitesi, 1972-1974, M.L.T.W. / Moore,
Turnbull. Ching (1979, s.252).

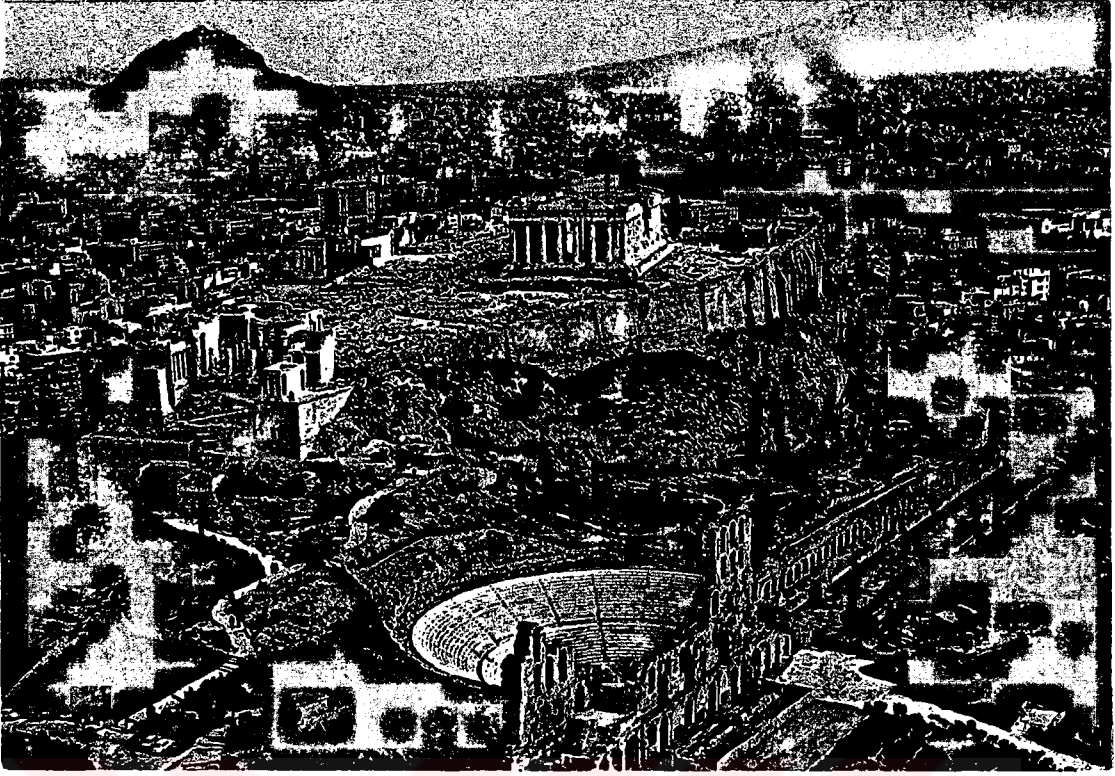
Aksın yaklaşım doğrultusunun **hedefe spiral biçiminde** ulaşması durumundaysa yaklaşım süreci uzar. Böylece hedefteki binanın üç boyutlu formu çevresinde dönülerek vurgulanır. Yaklaşım sırasında giriş aks boyunca zaman zaman gösterilebilir ya da hedefe kadar saklanabilir. Ching (1979, s.249) (Şekil 3.3.1-17).

Şekil 3.3.1-17. Aksın hedefe spiral yaklaşımı. Ching (1979, s.249).

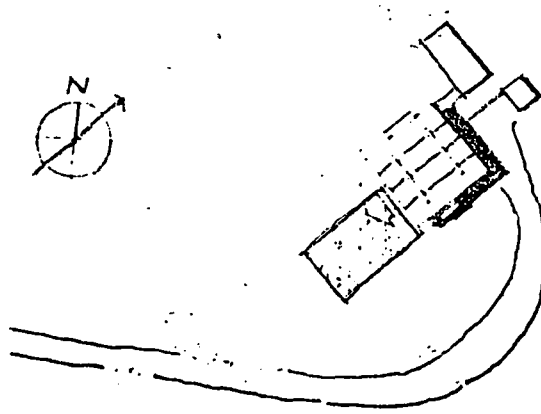
Tıpkı açılı yaklaşımdaki gibi, bu durumda da sürprizler sözkonusudur: hedef netlikle algılanamaz, bu da merak uyandırır.

Aksın, hedefe spiral yaklaşımıyla, Atina Akropolünde hedefteki Parteneon Tapınağı boşlukta heykelsi bir cisim olarak görülür. Bina aksıyla, yaklaşım aksının açılı oluşu; yol boyunca kazanılan deneyimi arttırır. Böylece hedefin plastik kütlesi de vurgulanır. Jeodicke (1985, s.147) (Şekil 3.3.1-18).

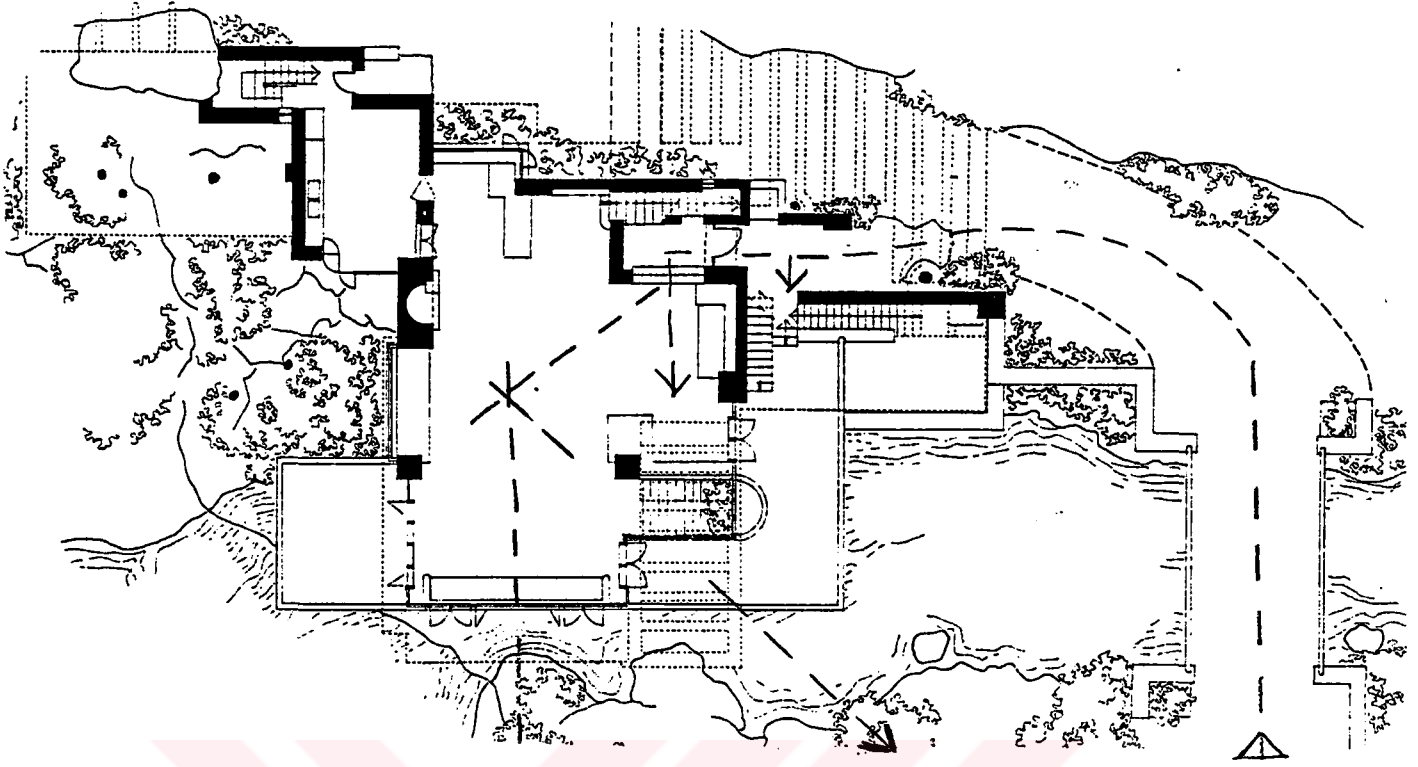

Şekil 3.3.1-18. Akropol, Atina.

Anıtsal mimarideki sürpriz etkisinin yanısıra spiral yaklaşım konutlarda da uygulanır. Le Corbusier'in Ahmedabad'daki Hutheesing Villası bunun tipik bir örneğidir: ulaşım aksı, evin çevresinde yarım tur dönerek girişe ulaşır (Şekil 3.3.1-19). Wright'ın "Şelale Evi"nde ise taşıt yolu bir "S" çizer: çeşitli açılanmalarla binaya yaklaşırken nehri de bir köprüyle geçer (Şekil 3.3.1-20). Gerek Corbusier'in gerekse Wright'ın çözümlerinde, aksın üzerindyeen evin girişi görülmez.

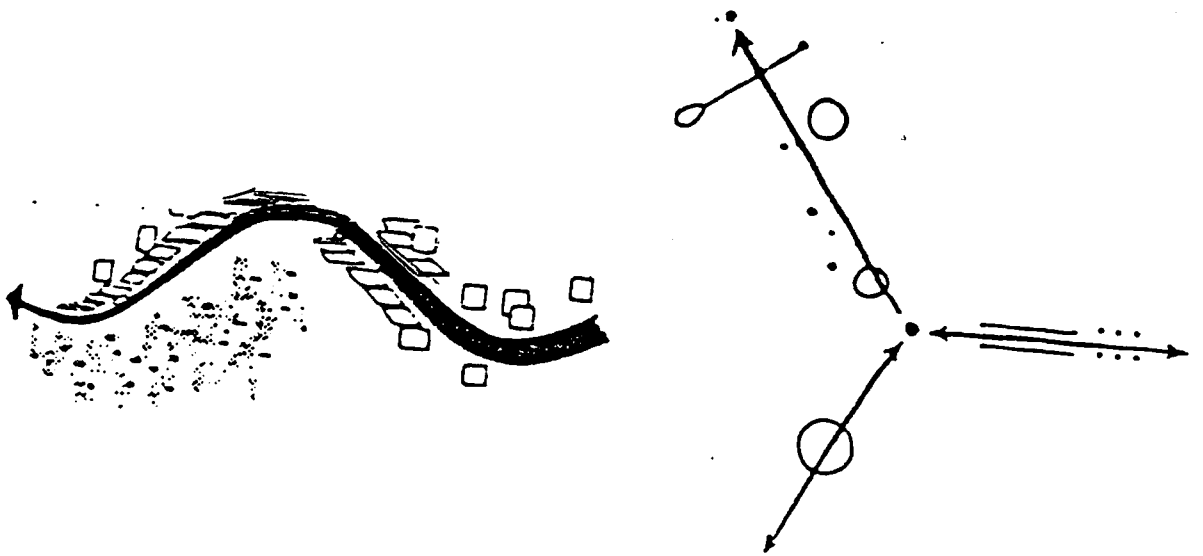

Şekil 3.3.1-19. Hutheesing villası, Ahmedabad / Hindistan, 1952, Le Corbusier. Ching (1979, s.225).

Şekil 3.3.1-20. Şelale Evi, (Kaufmann Evi), Connelsville /
Pennnsylvania, 1939, F.L.Wright. Ching (1979, s.225).

Aksın başlangıç ve bitişine ait özellikler kurgunun daha egemen ve tanımlı olmasını sağlarken diğer karakteristiklere gelince: aks sürekliliğe sahiptir. Lynch (1960, s.96). Böylelikle birleştirici özelliğiyle insanı hedefine, mekanları birbirine ulaştırır. Simonds (1961, s.124) (Şekil 3.3.1-21).

Şekil 3.3.1-21. Aks süreklidir ve birleştiricidir. Lynch
(1960, s.96), Simonds (1961, s.124).

Aks düzen ister: aynı nitelikleri ifade eden baştaki ve sondaki mekanlar ile yardımcı alanlar aynı boşluğun elemanları olarak bütünlük gösterirler: aksta yer alan tüm elemanlar artık sisteme aittir. Simonds (1961, s.124) (Şekil 3.3.1-22). Böylece bireysel elemanların özel bir kurgu yaratmasından çok, özel bir aksı betimlemeden, tüm akslar arasındaki tipik ilişkileri anlatan bir şebeke yaratırlar. Özellikle "grid", yön, topolojik işbirliği ve iç mekanların eşdeğerliliği açısından geçerli bir yöntemdir. Kurgudaki en ufak topolojik ya da yönsel değişim tek bir aksın önem kazanmasına yol açar, tıpkı New York'un Broadway caddesi gibi. Lynch (1960, s.97).

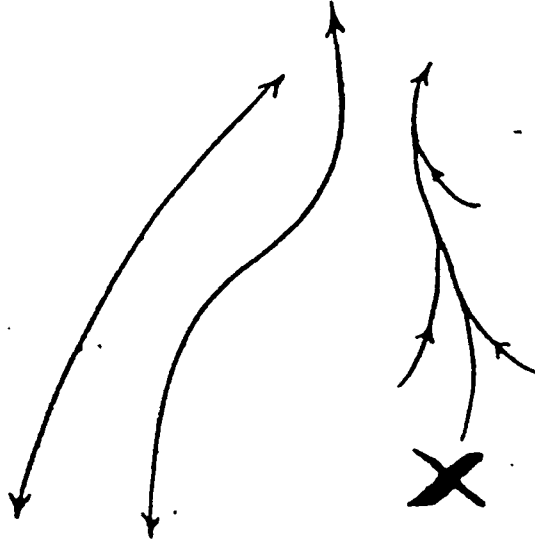

Şekil 3.3.1-22. a. Aks düzen ister

b. Tüm elemanlar sistemin parçasıdır. Simonds (1961, s.125).

Akslar kesin, net, açılı ya da eğimli arazide olabilirler ama asla birbirlerinden kopuk değildir. Simonds (1967, s.125) (Şekil 3.3.1-23). Aksta eğim, ilerlemeyi kolaylaştırır; yöndeki farklılık ise canlılık katar. Aslında aksiyal kurgu hareket duygusu veren "kinestetik" kaliteye sahiptir. Böylece yüksek hızla araç ile geçerken dönme, alçalma, yükselme kavranır. Hareket hattının dinamik biçimi, aksa kimlik kazandırır ve zaman ötesi sürekli bir deneyim yaratır. Lynch (1960, s.98) (Şekil 3.3.1-24).

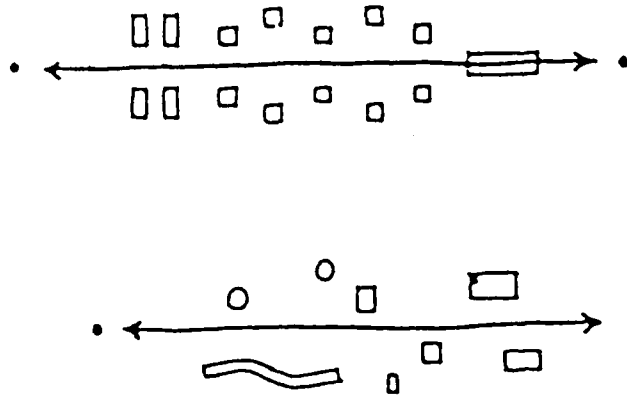
Bu deneyimde aksın elemanları simetrik olabilir ya da olmayabilir. Her iki olgu da karakterine katkıda bulunur (Şekil 3.3.1-25).

Şekil 3.3.1-23. Akslar kopuk değildir. Simonds (1961, s.125).

Şekil 3.3.1-24. Aks, kinesitetik kaliteye sahiptir. Lynch (1960, s.98).

Şekil 3.3.1-25. Aks, simetrik ya da asimetric olabilir. Simonds (1961, s.125).

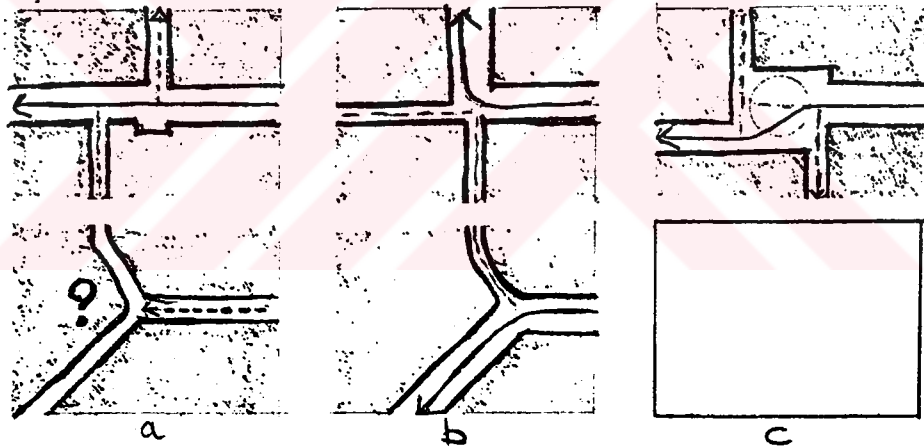
Tüm bu karakteristikleriyle güçlü bir kurgu yaratan aks, örüntünün diğer akslarıyla sürekli girişim halindedir.

Özellikle kentsel ölçekte aksların kesişimi zengin bir örüntü oluşturur.

Daha önceden de belirtildiği gibi kesişme noktası bir "karar verme" sorununu da beraberinde getirir.

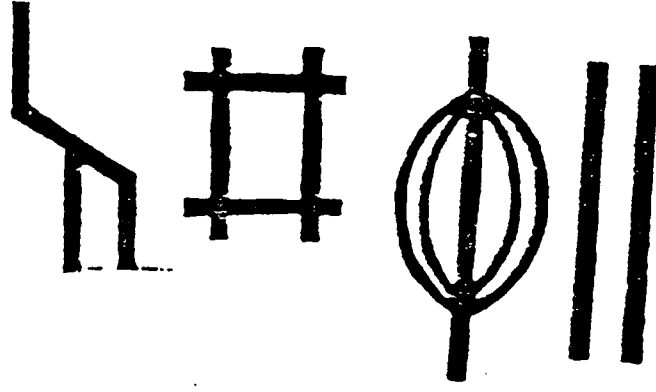
Kesişme noktasında karar vermeyi kolaylaştırmak amacıyla tasarımda bazı düzenlemeler yapılabilir:

- Aksların karşı karşıya gelmesi önlenebilir: aynı noktada yer aldıklarında bireyin yön seçme kararı zorlaşır (Şekil 3.3.1-26a)
- İki aks, kesişimde karşı karşıya gelmek zorundaysa, yollardan önemli olanı daha geniş ve egemen planlanabilir (Şekil 3.3.1-26b)
- Pek çok aksın kesişiminde ise, insanlara karar verme süresi tanıma, yön bulmalarını kolaylaştırma açısından meydan tasarlanabilir (Şekil 3.3.1-26c).

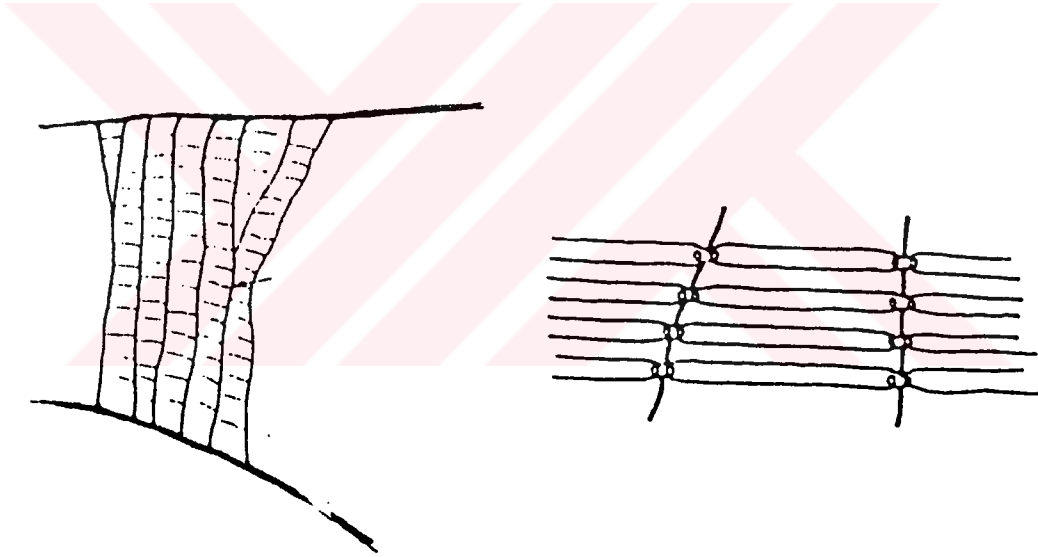
Şekil 3.3.1-26. Aksların kesişiminde karar verme süreci. Ching (1979, s.270).

Kesişim noktası stratejik bir bölge yaratır: görsel özellikleri iyi algılanabilirse, gözlemci başarılı bir yapı kurabilir. Net bir imaj yaratabilmek için akslar sade bir forma sahip olmalıdır. Geometrikten çok topolojik anlamdaki bu sadelik net bir kesişime için gereklidir: düzensiz ama yaklaşık 90°'lik kesişme, kesin üçlü kesişmeye tercih edilebilir. Lynch (1960, s.98-99) (Şekil 3.3.1-27).

Şekil 3.3.1-27. Aksların kesişimi. Lynch (1960, s.98-99).

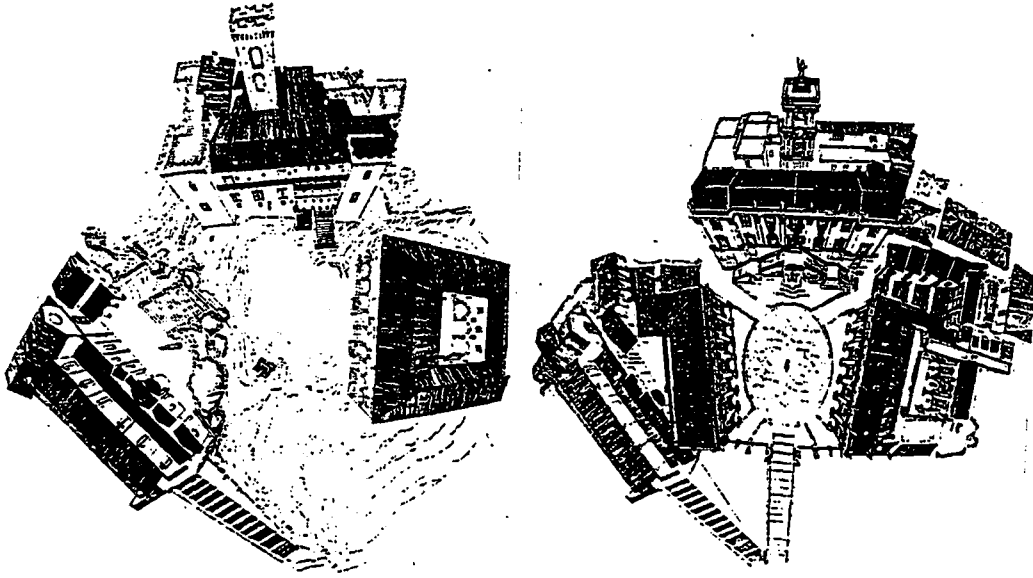
Aksların kesişimindeki kararsızlıkları ortadan kaldırmanın bir yolu da paralel ana taşıt yolları yaratarak, tek yönlü ara yollarla bunları birbirine bağlamak olabilir. Bu sistem, aks üzerindeki duraklamaları azaltacağı gibi, araçların daha hızlı gitmesine de yardımcıdır. Alexander (1977, s.127–139) (Şekil 3.3.1-28).

Şekil 3.3.1-28. Paralel ve ara yollar. Alexander (1977, s.128,130).

Aksiyalitenin meydanlarla kesişiminde ise çok özel etkileşim bölgeleri oluşur: aks artık hedefe varmıştır. Varılan mekan, aks ve merkezin beraberliğini vurgular (Şekil 3.3.1-29).

Görüldüğü gibi zengin örüntüler yaratan aksiyal kurgu özel bir karaktere sahiptir. Çok yönlü nitelikleriyle hem doğaya hem bireye ve topluma olumlu katkılarda bulunur.

Şekil 3.3.1-29. Capitoline tepesi: Campidoglio meydanı, Ozano (1990, s.233).

3.3.2 Aks ve algılama

Gerçek bir sanat eseri, geleneğe bağlılığı, ondan haz duyan, onu anlayan bireylerin varlığı oranında, onu yadsıyıcı bir özellik taşır. Bu nedenledir ki, bir yandan tarihsel bir süreç içinde yer alır, bir ayndan da, eşi olmayan, benzersiz tek bir olgudur. Yani hem **toplumsaldır**, hem de alabildiğince **bireyseldir**. Yeni anlatım yollarından haz alabilmek, her zaman kolayca gerçekleşen bir ilişki değildir. Çünkü "beğeni" durgun bir eğilim değil, gelişen, ilerleyen zamanla gelişen bir özellik taşır. Aydın (1990, s.120).

Bu bağlamda çevre görsel niteliğinin değerlendirilmesinde, kişiye bağlı "**takdirkar estetik kararlar**" ve kişiden bağımsız "**yargısal estetik kararlar**" önemli kavramlar olarak ortaya çıkarlar. Craik "takdirkar estetik kararın" tercih, sempati ve antipatileri ifade ettiğini, "yargısal estetik kararlarinsa" bulgulara dayandığını belirtir. Tercihler Peterson'un da belirttiği gibi kişilere bağlı olarak farklılık gösterirler. Oysa yargısal kararlarda gruplar arası uygunluk görülür. Yürekli (1977, s.42).

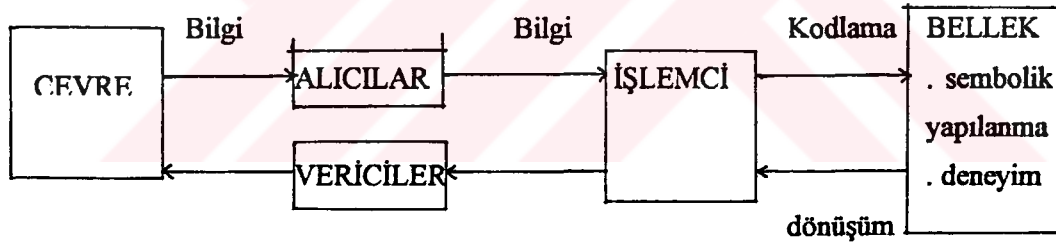
Prak, iki tür estetik anlayışından söz eder. Bunlar biçimsel ve sembolik estetik kavramlarıdır. Biçimsel estetik oranlar, ritm, tekrar, biçimsel birleşme,

uyum v.s.'den oluşurken, sembolik estetik de, biçimlerin anlamlarıyla ilgilenir ve "dürüst", "tamamen modern", "iyi", "kötü" gibi sıfatlar kullanır. Bu şekilde bir mimari eser, iki ayrı anlamda estetik olarak değerlendirilebilir. Prak (1968, s.4,5).

Hangi türden olursa olsun, bir sanat ürününün tadılması, haz duyulması, onun kavranılmasıyla doğru orantılıdır. Eser ne kadar çok anlaşılırsa, elde edilen haz da o derece yüksek olur. Anlamak ise araştırmakla, irdelemekle, sezgi ve izlenimleri dile döküp başkalarına iletebilir hale getirmekle gerçekleşebilir. Aydın (1990, s.120).

İnsana, görsel çevreden sürekli bilgi gelir: bu bilgiler kısım kısım da olsa, kişi anlamlı bütünler halinde algılar. İnsan aklı aktif ve belirleyici bir işlev üstlenir: deneme-yanılma metodu yerine, zekaya, akıl yürütmeye dayalı bir algılama söz konusudur. Bu ise bilişsel süreç, sonunda (bilgi işleme süreci) gelişir. Daha önceki deneyimlerle algılanan ve bellekte yer eden kavramlar, semboller görsel birikim oluşturur. Uluoğlu (1992, s.43) (Tablo 3.3.2-1).

Tablo 3.3.2-1. Bilişsel algılama süreci. Uluoğlu (1992, s.44).

Bellek, yeni bilgiyi işler: kişi çevreyi algılar, algıladıklarını öğrenir ve öğrendikelerini tasarımda / değerlendirmede kullanır.

Laurie'ye göre zevk verici estetik duygular üretecek biçimsel ilişkilerde **düzen** olmalıdır. Sanat ve tasarımda estetik etkenlerin karşılıklı ilişkilerinde düzen kavramını tanımlayan genel terimleri "birlik ve kompozisyon"dur. Bu ana kriterlerin yanısıra "birlik, açıklık, değişikliklik, harmoni, kontrast ve kontrastı oluşturan elemanları" da yardımcı olarak sunar. Litton ise çevre estetik niteliğini yargılamak üzere "birlik, açıklık ve değişiklik"ten oluşan çakışık bir üçlü sistemi savunur. Bu estetik kompozisyonu değerlendirmede denge, kitle, orantı, ölçek, ritm, örüntü v.b. özellikler de sıralanabilir. Çevrenin

de bir sanat nesnesi gibi estetik tepki ürettiği kabul edildiğinde, bu terminolojinin seçimi ve uygulanması çevre görsel niteliğinin değerlendirilmesine ait bir süreci oluşturur. Yürekli (1977, s.33-36).

Çeşitli yazarların işaret ettiği gibi, algı psikolojisi ile sanat arasında sıkı bir ilişki vardır. Özellikle Gestalt psikolojisinin şekil kurallarının, çeşitli estetik tezlerden ayrılan bazı biçimsel kriterlerle büyük ortaklığı bulunur. Gestalt'ı "yakınlık, tekrar, en basit ve geniş figür, süreklilik ve sınır" olarak ele alır. Prak (1968, s.7-9).

"Gestalt psikolojisi" adlı psikolojinin bir çalışma alanı; insan aklının, çevreyi görsel alanını farklı ve ilişkili kısımlara organize eden bir biçimde algılamaya yapılandığı fikri etrafında gelişmiştir. Her Gestalt'ın, kompozisyonun parçaları arasındaki görsel ilişkiyi güçlendirmek veya zayıflatmak için tasarımcı tarafından kullanılabilen bir dizi tanımlı özelliği vardır. Görsel düzenleme kavramları, belirli bir anda görülebilenlerle ilişkilidir. Binalarla ilişki onları kullandıkça sürekli değişir. Gestalt'lar algıları düzenlemek ve bir bina içinde insana rehberlik etmek için kullanılabilir. Jules'e göre tasarım alanında en çok kullanım alanı bulunan Gestalt'lar "şekil / zemin, ağırlık merkezi, gruplaşma, benzerlik, yakınlık, simetri, sınır / süreklilik, biçim röprodüksiyonu, süsler, arketipler, örüntüler"dir. Jules (1979, s.254-262).

Aksiyal kurgunun algılanması ve etkisi, tüm mekanlarda olduğu gibi ondan önce ve sonra gelen mekanlara dayanır. Bir olayın geçtiği yerde bulunan önemli ardışıklıklar mekan tasarımında önemli düzenleyici elemanlar olabilirler. Mekan, bir olaylar zinciri olarak ortaya çıkar. Bu olaylar, mevcut görünüm ve kaybolan görünüm olarak ayrılabilirler. Zincirdeki her eleman ilerisindekine götürür. Hedef, ileride uzanan şey hakkında merak uyandırmak ve farklı türde mekanların yanyana konmasından çeşitli olaylar dizisi (canlı, duygusal, çarpıcı veya birbirleriyle çatışan) yaratmaktadır. Algılamadaki süreklilik ve kurgunun anlaşılması olarak tanımlanabilecek ardışıklık (sequence) tekrar, hiyerarşi ve süreklilik olmak üzere üç başlık altında incelenebilir. Synder (1979, s.143-144).

Bu tez kapsamında ardışık bir kurgu yaratan aksların algılanması, gestalt'lerden de yararlanarak "süreklilik, monotonluk, tekrar ve hiyerarşi" kapsamında ele alınacaktır.

3.3.2.1 Süreklilik

Süreklilik ise mekanlar arası zincirin, iç / dış, dış / dış arası geçiş kalitesine bağlıdır. Synder (1979, s.144).

Çizgiler bitim noktalarının, düzlemler köşelerinin ötesine geçmeye eğilim gösterirler. Prak (1968, s.9).

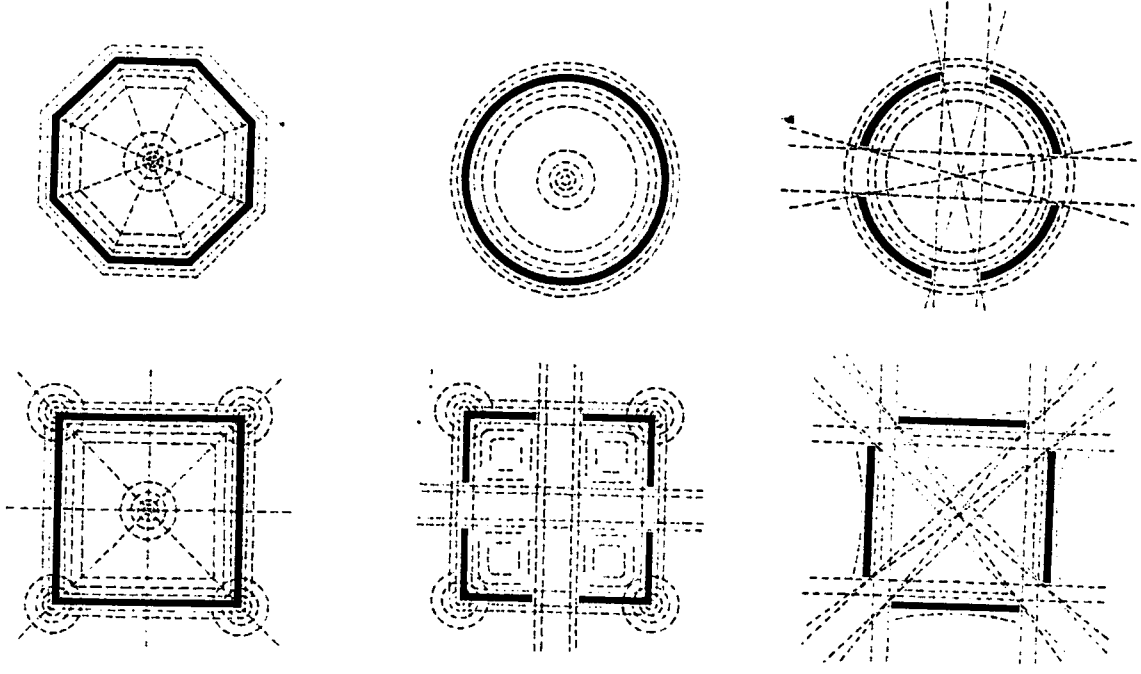
Süreklilik ögesiyle algılanan aksın aslında bu yeri çevreleyen elemanlarla tanımlandığı söylenebilir.

Aslında ister aksiyal olsun, ister olmasın, inşa etmek her şeyden önce bir yer yaratmaktır: özel bir role sahip, geride kalan evrenden ayrı (distinct) bir toprak parçasını tanımlamak ve sınırlamaktır. Sınır, içi ve dışı yaratır. Devem edebilen, yaşayabilen her "yer" sınırlarıyla vurgulanmıştır: yatak odası, meydan, hatta bazen bir kent.... Bir parça toprağı aydınlatan insan, fethini sınırlarla tanımlar. Bir yerin sınırı kişiye içeride, "yerde" ne olup bittiğini (happens) kontrol etme olanağını verir. Meiss (1992, s.143-148).

İnşa edilmiş mekanın sınırları "yer, duvar ve tavanken", doğanın yapısı buna benzer şekilde "toprak, ufuk ve gök" ile sınırlanır. Bu yapısal sadelik doğal ve insan yapısı yerler arasındaki işbirliği açısından büyük önem taşır. Yeri tanımlayan sınırlar "açılışlarla" (openings) vurgulanırlar. Sınır sayesinde mekansal yapı "süreklilik ya da süreksizlik, yön ve ritm ile algılabilir hale getirilir. Schulz (1984, s.12-13).

İki yer arası ya da iç / dış arası her ilişki ve işbirliği "ayırma" (seperation) ve "bağlama" (connection) ya da diğer bir deyimle "farklılaşma" ve "geçiş", "kesilme" (interruption) ve "süreklilik" yansıtan iki tür bağımlılık yaratır. Meiss (1992, s.148) (Şekil 3.3.2.1-1).

Süreklilik ise beraberinde monotonluk gibi bir tehlikeyi getirir. Aksiyal mekanın kendi karakterinde varolan sürekliliğin hep vurgulanması Simonds'a göre monoton olarak betimlenebilir. Aslında bu mekanı oluşturan elemanların belirli kriterlere göre düzenlenmesiyle önlenabilir (Şekil 3.3.2.1-2).

Şekil 3.3.2.1-1. Sınırlar ve açılışlar. Meiss (1992, s.113-115).

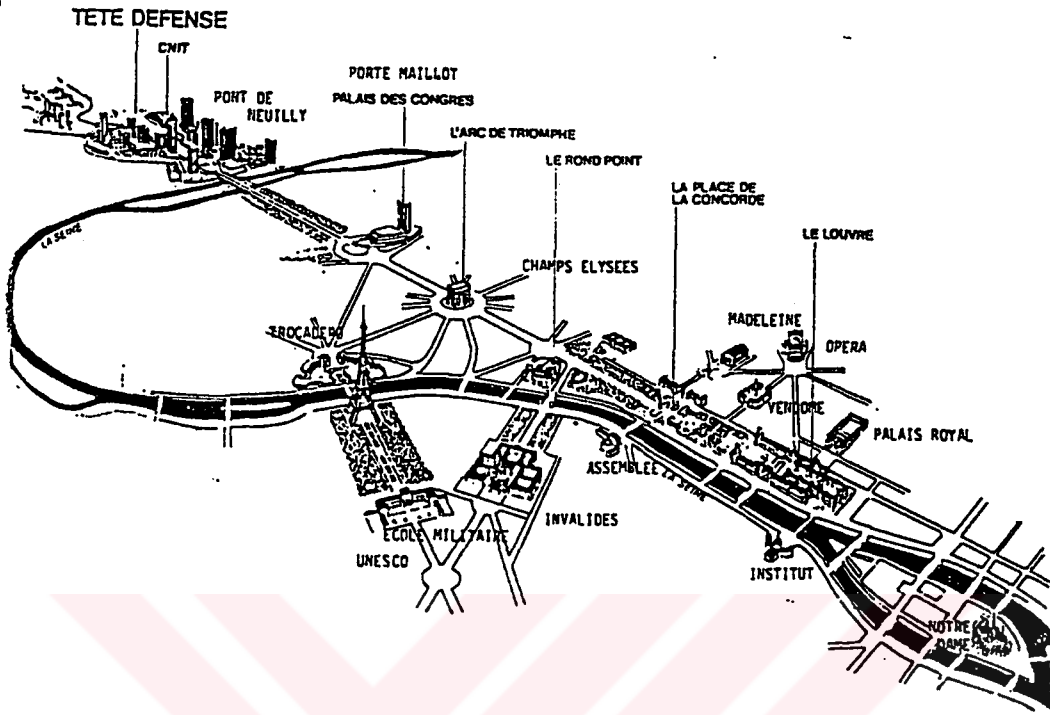

Şekil 3.3.2.1-2. Süreklilik / monotonluk

Kişiye kendisini tanıdık bir çevrede hissettiren aksın karakterinde var olan süreklilik algılanabilir bileşenleriyle kent imajının iskeletini oluşturur. Süreklilik gerek aksiyal kurgunun kendi strüktürüyle gerekse elemanlarıyla yaratılabilir.

Aks boyunca karakteristik mekansal özelliklerin vurgulanması sürekliliği artırır, imajı güçlendirir. Aksiyal kurgunun genişlik ya da darlıkta aşırıya kaçması dikkat çekici özelliklerdir. Lynch (1960, s.50-51).

Champs - Elysées caddesi genişliği ve bunun getirdiği eylem, trafik yoğunluğu ile tüm kenti kateden dominant bir akıdır. Gerek kent sakinlerinin, gerekse kenti ziyaret edenlerin belleğinde unutulmaz bir yer edinir (Şekil 3.3.2.1-3).

Şekil 3.3.2.1-3. Champs-Élysées. Antoine (1983, s.409).

Bağdat Caddesi, İstanbul'un Anadolu yakasında genişliği ile tüm dikkatleri çeken bir kurgu yaratır. Gerek yayalar, gerekse taşıtlar için pek çok kullanım kolaylığı sağlar. İstanbul'un Avrupa yakasında yaşayıp, Anadolu kısmına geçmeyen kent sakinlerinin "karşı taraf" imajında bile Bağdat Caddesi temel ögedir.

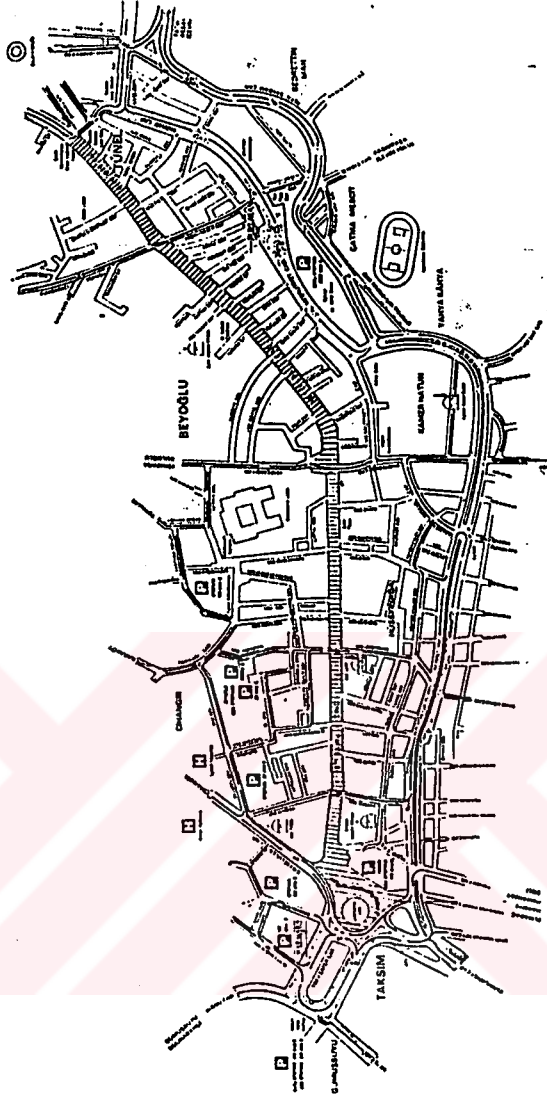
Genişliğin yanısıra dar sokaklar da belleklerde yer ederler. San Gimignano, Siena gibi Ortaçağ dönemi Avrupa kentleri ile Ayvalık, İskilip, Kula v.b. geleneksel Türk kentleri özel sokak dokularıyla aks tipolojisinde özel bir öneme sahiptirler (Şekil 3.3.2.1-4). Bu çerçevede Süleymaniye Külliyesi çevresinde günümüze dek ulaşan kurgu önemli bir turistik merkeze dönüşmüştür: canlılığı, barındırdığı ilgi çekici eylemlerle İstanbul'un Genius Loci'sinin oluşmasında pay sahibi olur.

Şekil 3.3.2.1-4. Dar sokaklar.

Kimi zaman da aks kendi özel yapısıyla imajda yer eder: strüktürel nedenlerle önemi artabilir. Yan sokak ve yollarla kurduğu ilişki aksı kentin temel elemanlarından biri yapabilir. Lynch (1960, s.51). Böylece, strüktürün sürekliliği yer yer kesilerek monotonluk kırılır.

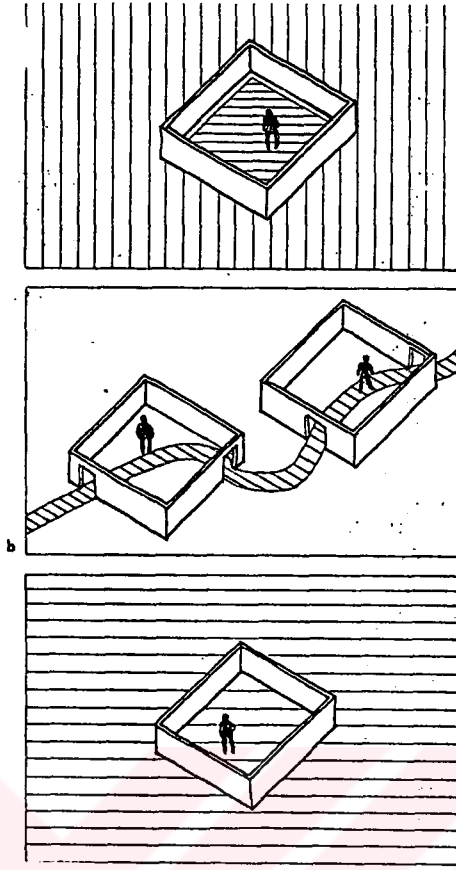
İznik ya da Timgad'da, ana aksların grid sistemin yan sokakları tarafından sürekli kesilmesi buna bir örnek oluşturur. New York'daki grid sistemdeyse, Broadway, düzen kurallarına uymaz: varolan sistemi açılı bir şekilde keser. Böylece gerek kent sakinlerinin, gerekse ziyaretçilerin belleğinde yer eder. Beyoğlu yaya aksı da dar yan sokaklarla kesişmesiyle Galatasaray-Tünel arasında açıyla yol alışıyla kentte özel bir yere sahiptir (Şekil 3.3.2.1-5).

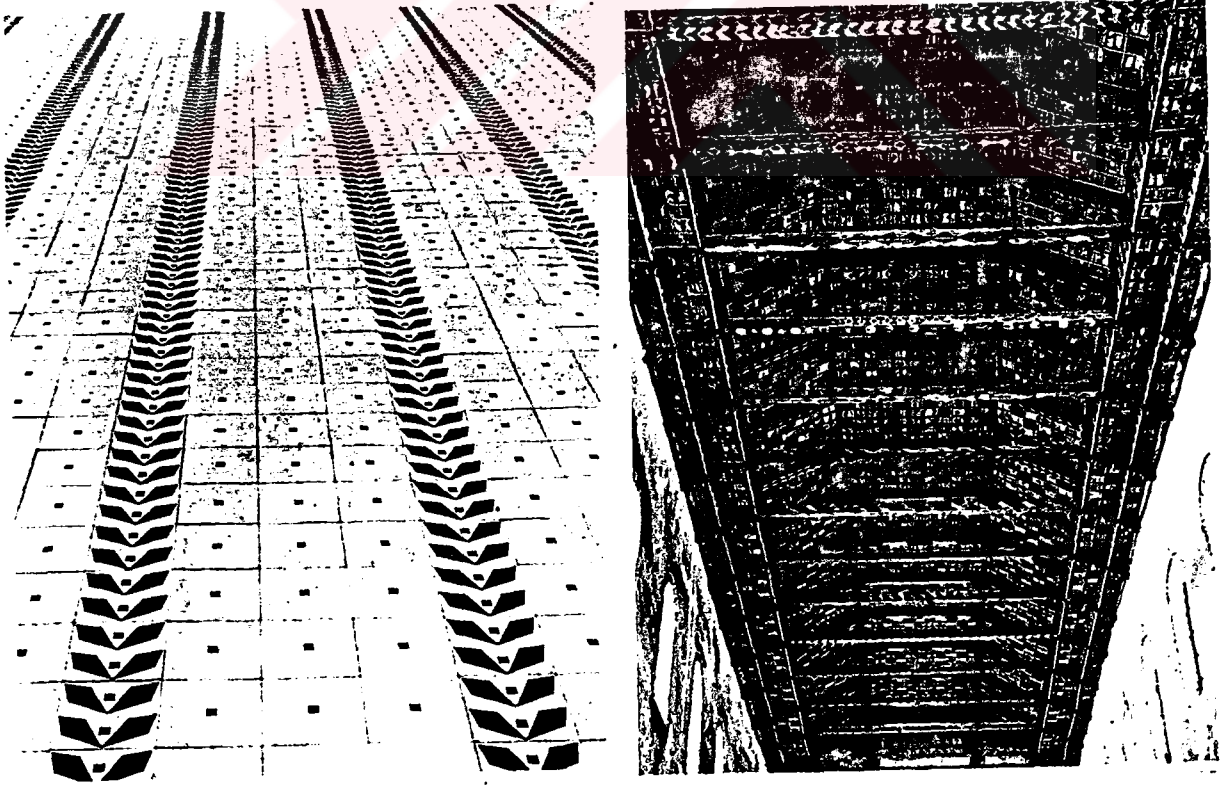
Şekil 3.3.2.1-5. Beyoğlu. Karabay (1993, s.125).

Süreklilik / sınır olguları, bir zemin yüzeyiyle örneklenebilirler (Şekil 3.3.2.1-6). İlk şekilde zemindeki farklılaşma ve sınırla çevrelenen gözlemci, ikinci şemada bir mekan zincirindedir: yer dokusu "aks" gibi davranarak kişiyi sınırlar arasından sürükler, ileriye yönlendirir. En son şekilde ise sınıra rağmen zemin aslında dıştaki bütünün bir parçasıdır. Thiis-Evensen (1987, s.42-43).

Aksın sürekliliğini vurgulamanın bir etkin yöntemi de zemin ve tavan dokularıdır: özellikle iç mekanın lineer özelliklerini artırıcı kurgular geliştirilebilir (Şekil 3.3.2.1-7).

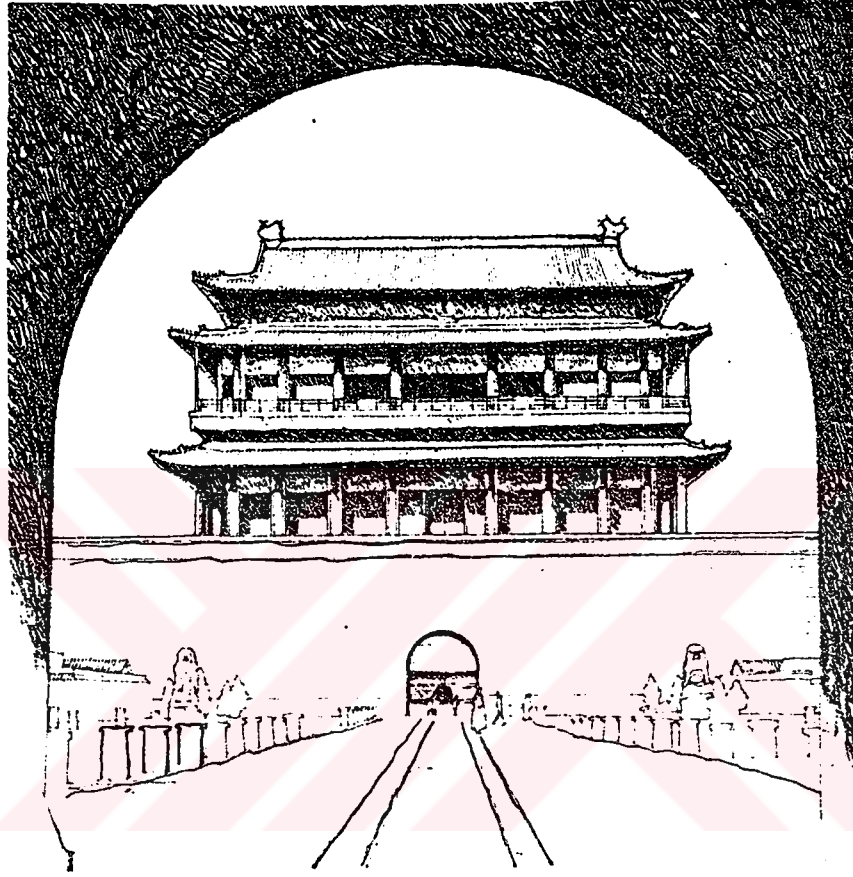

Şekil 3.3.2.1-6. Süreklilik. Thiis-Evensen (1987, s.42).

Şekil 3.3.2.1-7. Yer zemini, Steinhof kilisesi ve tavan dokusu, Ravenna. Krier (1983, s.34-35).

Aks boyunca sınırları aşarak, çeşitli açıklıkları geçerek hedefe doğru ilerlemek gözlemciye sonsuz bir yaşantı zenginliği hissi verir. Özellikle dini ve anıtsal mimaride sıkça kullanılan bu yöntem aksiyal kurgunun sürekliliğini pekiştirir (Şekil 3.3.2.1-8).

Şekil 3.3.2.1-8. Kuzey / Güney aksı, Pekin. Ching (1979, s.251).

Özellikle Rönesans dönemi Avrupa'sında binaların sürekliliği kapsamında kontrollü perspektifler yaratmak etkin bir tasarlama yöntemi olmuştur. Soyluların ev ve saraylarının kent ve dokusu içinde yer alış biçimleri aksların egemenliğini vurgular (Şekil 3.3.2.1-9).

Özel cephe karakteristikleri "aks kimliği" açısından önem taşırlar. Lynch (1960, s.51).

Cephede tükenemeyecek kadar çok tasarım olanağı aksiyal mekanı özel bir şekilde etkilerler. Krier (1979, s.24). Bu olanaklar böylece hem sürekliliği vurgularlar hem de monotonluğu kırarlar. (Şekil 3.3.2.1-10).

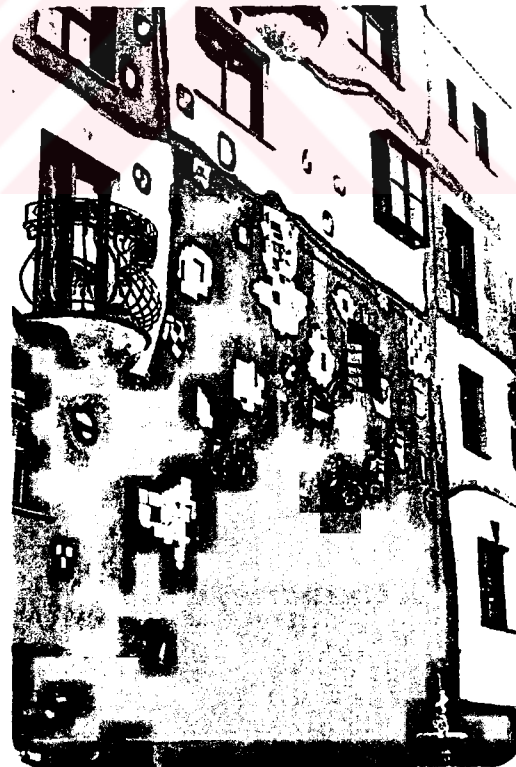
Şekil 3.3.2.1-9. Uffizi Sarayı, 1560. Norberg-Schulz (1975, s.261).

Bağlayıcı bir kentsel öge olan arkadlar aks boyunca ya da yer yer cephe düzenlenmesinde kullanılabilir: yarı kamusal mekanlar yaratan arkadlar yüzyıllardır kentsel yaşamın zenginleşmesine katkıda bulunurlar. Krier (1983, s.62) (Şekil 3.3.2.1-11) (Şekil 3.3.2.1-12).

Arkad ve kolonadlar, hareketin ifadesidir: kolonadda giriş kolonada paralel esas hareketi yani aksı vurgulayan sürekli yatay bir korniş haline gelir. Kolonlar arasındaki açıklığa rağmen **düz** bir giriş, iç / dış arası daha az iletişim sağlar.

Arkad ise kemerlerin her açıklığı hem ayırdığı hem yalıtıdığı kendi içinde bir bütün oluşturan bir dizi bireysel açıklıktan oluşur. Yatay yayılmasına rağmen iç / dış arası daha büyük iletişim sağlar. Böylece arkad delici, kolonad ise yanal bir hareketi ifade ederler. Thiis-Evensen (1989, s.215) (Şekil 3.3.2.1-13).

Cephede arkad dizisinden başka oluşturulacak özel teraslar, pencere açılımları, çıkımlar, balkonlar, girintili girişler aks boyunca yer alan binaların kütle etkisini azaltırlar, sokak perspektifine dinamizm katarlar. Krier (1983, s.64-65) (Şekil 3.3.2.1-14).

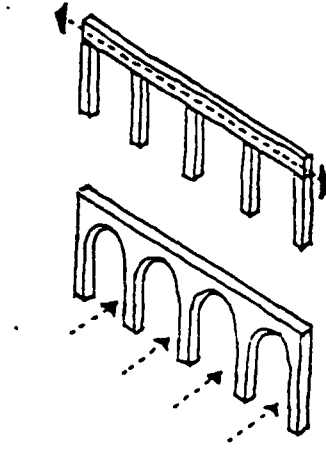
Şekil 3.3.2.1-10. Konut, Viyana, Hundert-Wasser

Şekil 3.3.2.1-11. Arkad, Ragione Sarayı, Palladio.

Şekil 3.3.2.1-12. Kolonad, Artemis Tapınağı (Ata Tayman).

Şekil 3.3.2.1-13. Kolonad ve arkad. Thiis-Evensen (1989, s.215).

Aksiyal kurgunun vurgulanmasında kullanılan bir süreklilik elemanı da duvarlardır: kesin, net hatlarıyla gözlemci üzerinde egemenlik kurarlar ve onun yönelmesini sağlarlar. Bu durumun en tipik örneğine ise Dolmabahçe'den Çırağan'a dek uzanan ağaçlı yolda rastlanır: 19.yy.'da tarihi yarımadadan Beyoğlu kıyılarına taşınan devrin hükümdar ailesinin bir prestij ve güç aksıdır. Anadolu yakası Boğaz yolunda da duvarlı bir kurgu gözlenmektedir. Yer yer kaya, yer yer binaların istinat duvarlarıyla, Boğaziçi su aksına paralel ilerleyen ikinci bir kara aksı yaratılmıştır.

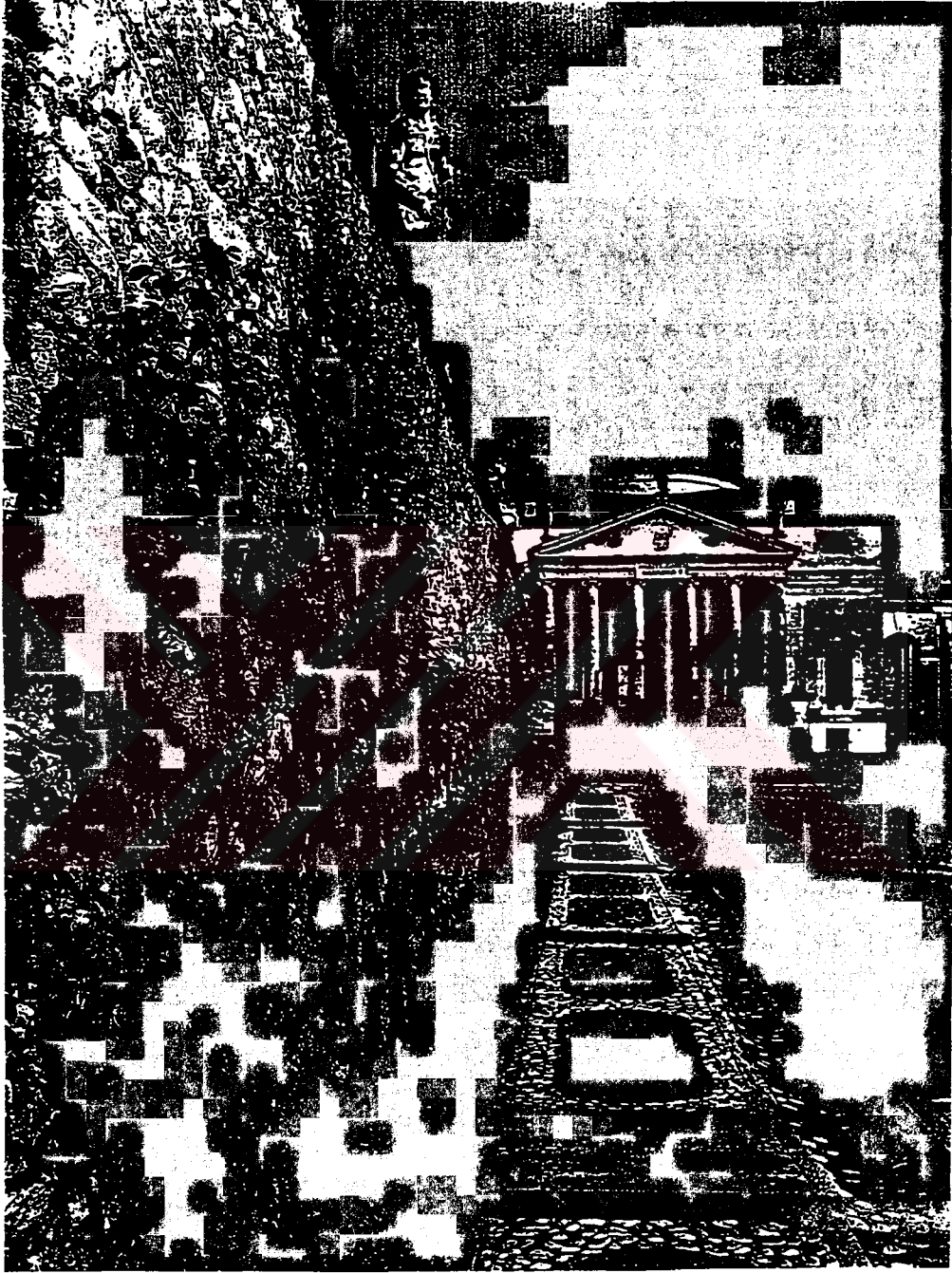
Duvarlar, hedefe yönlendirme de etkin rol oynayan dominant elemanlardır (Şekil 3.3.2.1-15).

Aksın hem süreklilik özelliğinin devam ettiğini konutlayacak, hem de sürekliliğin en büyük tehlikesi monotonluğu engelleyecek etkin yöntemler özel eylemler ve kullanımlar ile aks üzerinde yeterli sayı ve nitelikte odak noktasının yer almasıdır. Böylece hem monotonluk kırılacak, hem de aks boyunca bir atmosfer yaratılacaktır. Hall (1974, s.218) (Şekil 3.3.2.1-16).

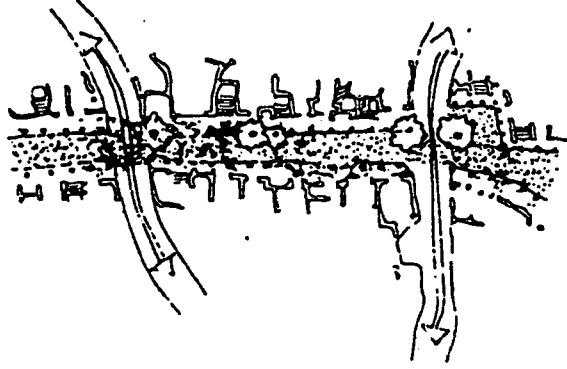
Bu amaçla alışverişe yönelik bir yaya aksı, kültürel etkinliklerle renk kazanabilir. Tiyatro, sinemanın yanısıra, bir konser platformu, dans etme köşesi bulunabilir. Alexander (1977, s.320) (Şekil 3.3.2.1-17).

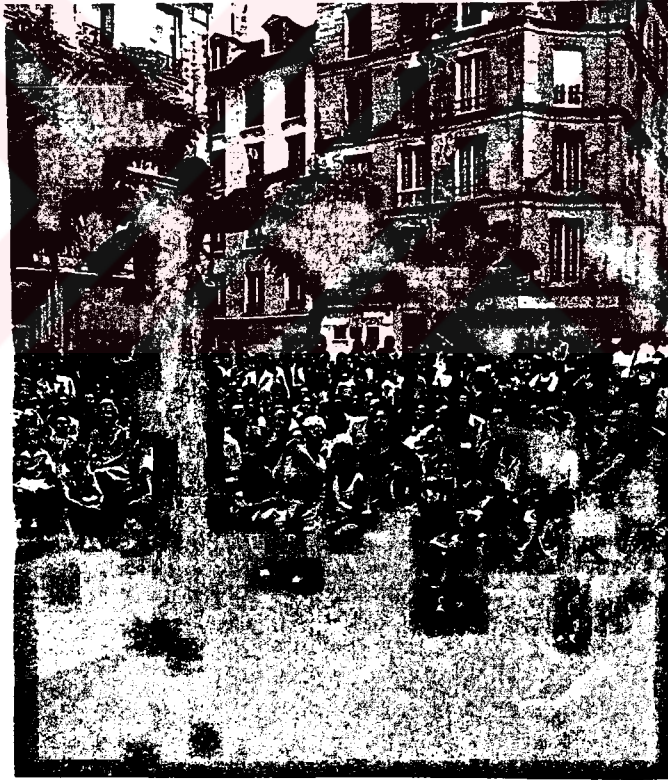
Şekil 3.3.2.1-14. Cepheler: Ayvalık

Şekil 3.3.2.1-15. Duvar / aks ve süreklilik, La Rotanda, Vicenza.
Wundram (1988, s.191).

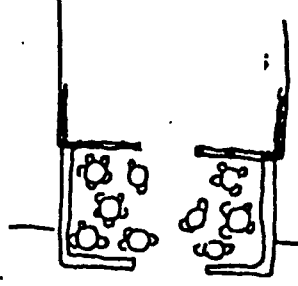

Şekil 3.3.2.1-16. Yaya aksı. Alexander (1977).

Şekil 3.3.2.1-17. Sokak gösterileri. Hermann (1980, s.117).

Odak noktaları ise "oturma, sokak kahveleri, banklar, dinlenme, bekleme, buluşma köşeleri v.b." yaratılarak oluşturulabilir. Böylece aksiyal mekan, farklı büyüklük ve gereksinimdeki grupların biraraya gelmesine olarak sunarlar. Hall (1974, s.218) (Şekil 3.2.1-18).

Şekil 3.3.2.1-18. Sokak kahvesi. Alexander (1977, s.439).

Aksa algılamada zenginlik katması açısından bu oturma, bekleme yerleri, köşecikleri farklı kotlarda; kurgunun içinde ilerleyen her iki yanıyla görsel iletişim kurabileceği ya da sürprizler bulabileceği şekilde yer yer tek yanı kapalı, tak yanı açık veya her iki yanı da kapalı düzenlenebilir. (Şekil 3.3.2.1-19a).

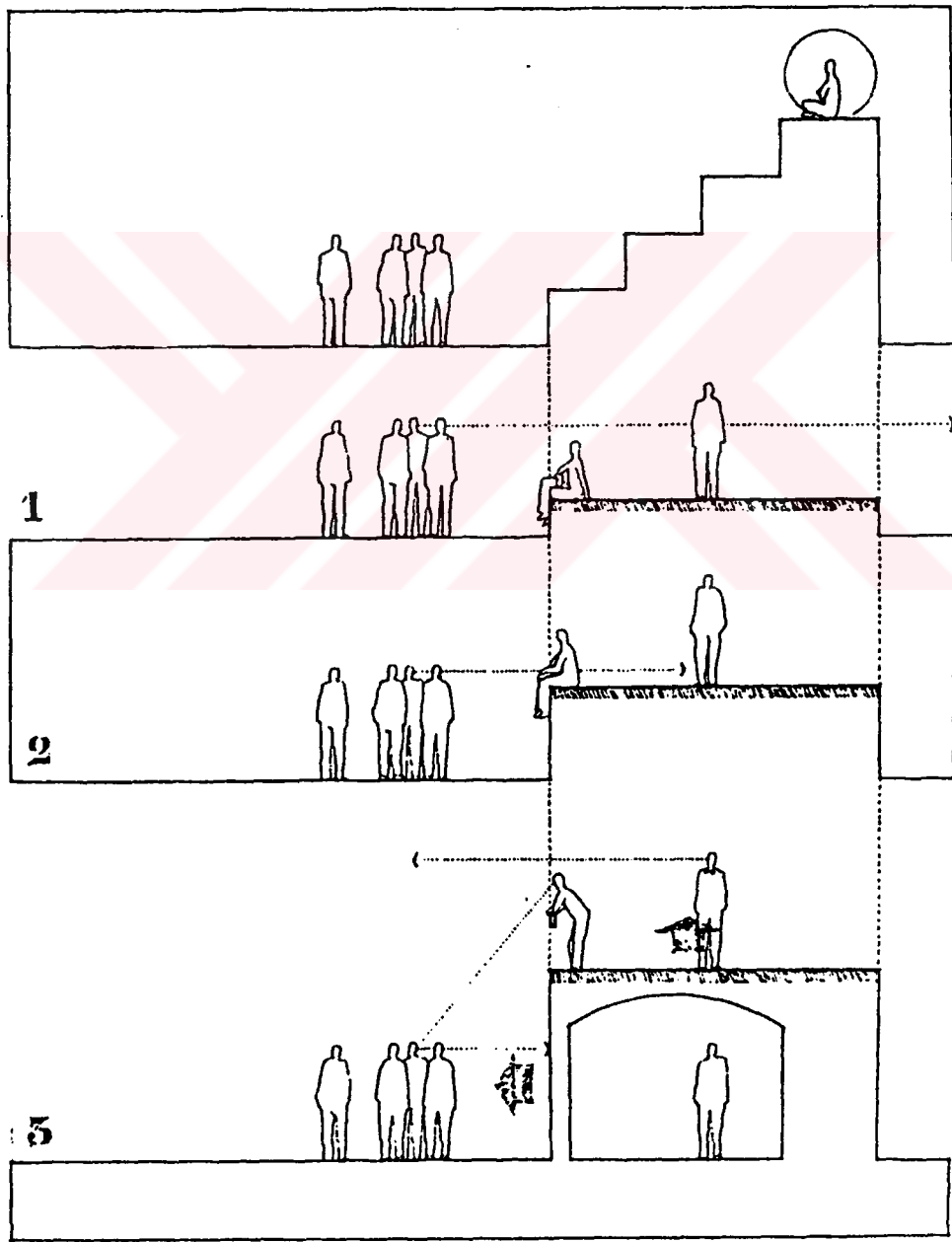
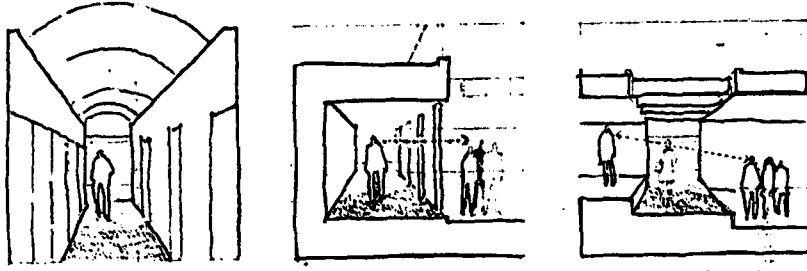
Bina önlerinde merdivenlerle yükseltilmiş verandalar, basamaklar hem iç hem dış mekanla sürekli görsel iletişimin kurulabileceği canlı noktalar. Yüksekçe çıkarak avantajlı bir konuma gelen kullanıcı, canlı hareketli aksiyal kurgudan böylece uzak kalmamış olur. Alexander (1977, s.604) (Şekil 3.3.2.1-19).

Phaselis, kaya doğru inen ana aksına paralel yol kenarında yer alan basamaklarla ilginç bir mekan yaratır.

Hoş ve çekici bir aks yaratmanın, monotonluğu yoketmenin bir diğer yolu da "özel girişler" düzenlemektir (Şekil 3.3.2.1-20).

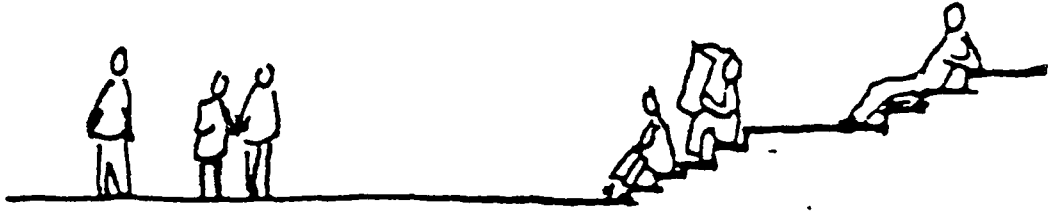
Aksların oluşturduğu şebekenin rahatlığının ancak kullanılarak anlaşılabilceğini savunan Alexander, aksiyal kurgunun hedeflerle, odak noktalarıyla biçimlendiğini belirtir. Herhangi bir aksta ilerlerken, varolan bir ara hedef bile sisteme anlam katar. Kişi ister istemez bu ara hedefe yönelir. Alexander (1977, s.586) (Şekil 3.3.2.1-21).

Ara hedeflerin çoğalmasıyla oluşan kurgu ise beraberinde değişimi getirir: yavaşça değişen açılar bir hedeften diğerine yönelmeyi sağlar. Tıpkı Prag kent dokusunda olduğu gibi. Alexander (1977, s.586) (Şekil 3.3.2.1-22).

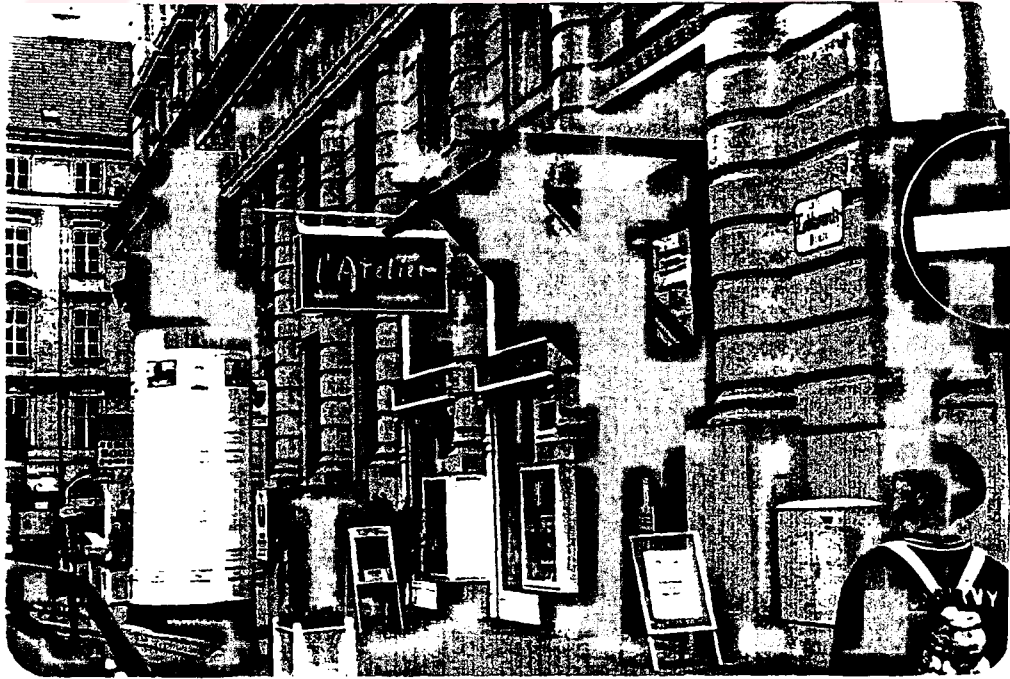

Şekil 3.3.2.1-19a a. Aks ve algılama. Ching (1979, s.119,287).

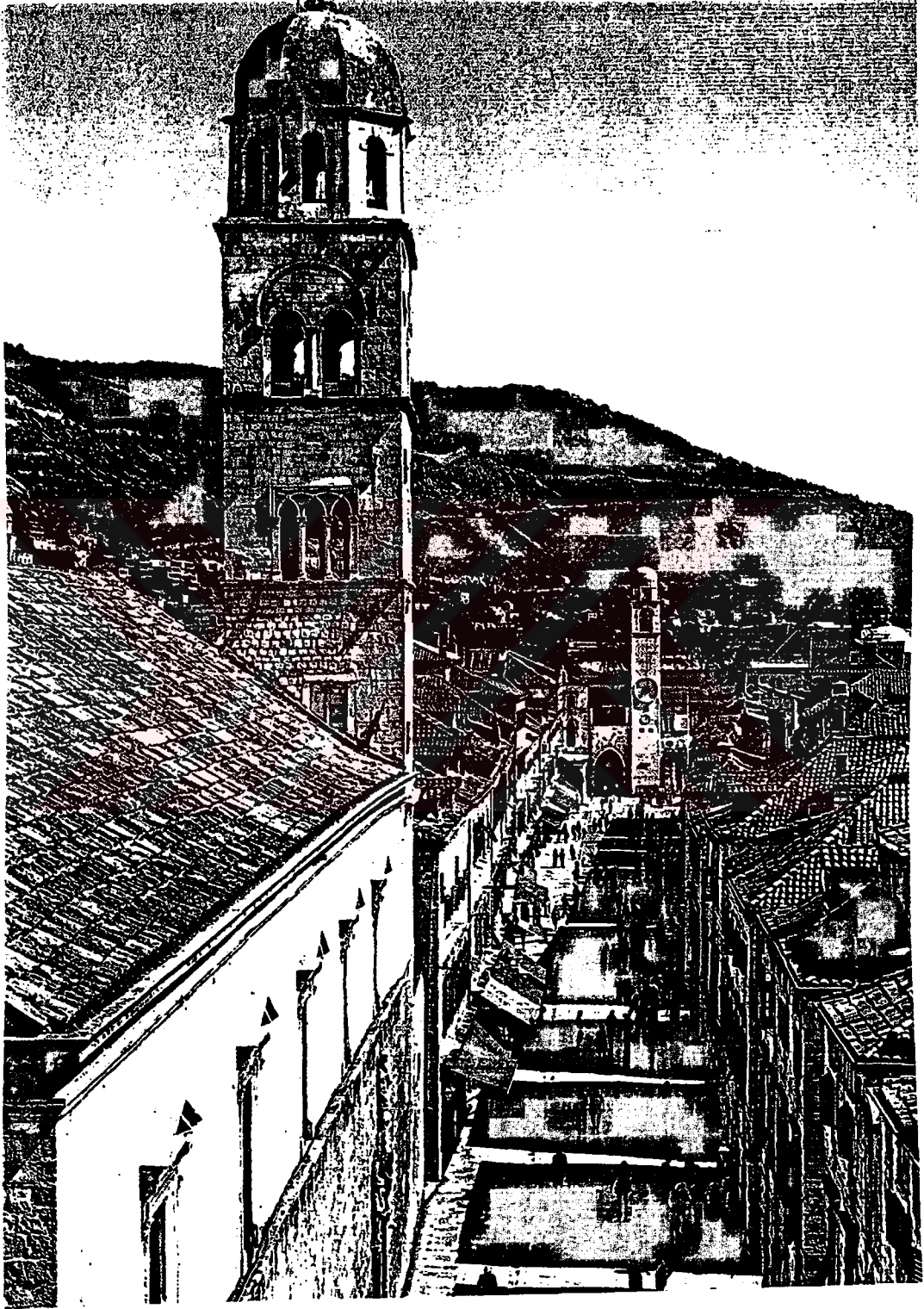
b. Basamaklar. Alexander (1977, s.605).

Şekil 3.3.2.1-19. Basamaklar. Alexander (1977, s.605).

Şekil 3.3.2.1-20. Girişler.

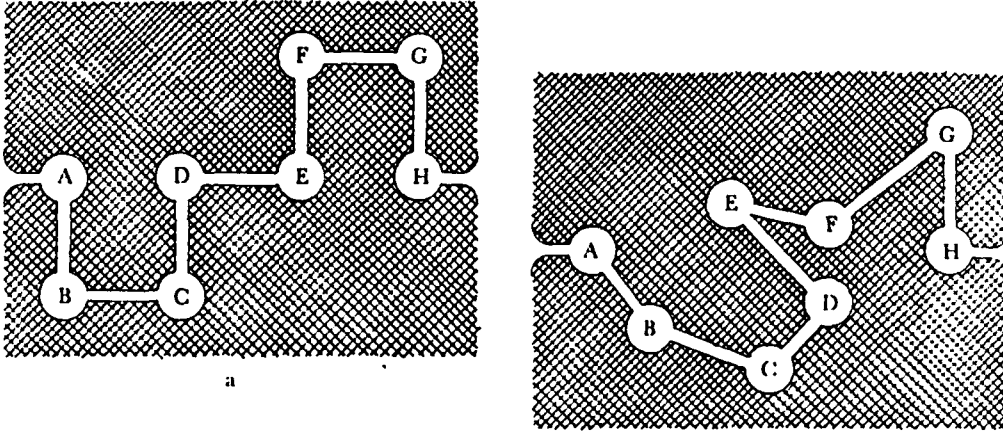
Şekil 3.3.2.1-21 Hedefler ve aks, Dubrovnik.

Şekil 3.3.2.1-22. Prag. Norberg-Schulz (1984, s.86).

Aks boyunca oluşan ara hedefler hareket mekanlarının diyagramını meydana getirir. Inoue (1985, s.144) (Şekil 3.3.2-1-23).

Tanıdık bir çevrede hissettirmenin, aksın sürekliliğini sağlamanın bir yolu da aks isimlerinin ve ağaçların hat boyunca devam etmesidir. Lynch (1960, s.53) (Şekil 3.3.2.1-24).

Şekil 3.3.2.1-23. Hareket mekanları diyagramı. Inoue (1985, s.144).

Kilometrelerce uzanan Bağdat Caddesi bu açıdan bütünlük sergiler. Yabancı bir ziyaretçi, binalarla sık sık yerleştirilen tabelalarla yönlenebilmektedir. Doğal elemanların varlığı ise bu prestij aksına yumuşatıcı, destekleyici bir ektir.

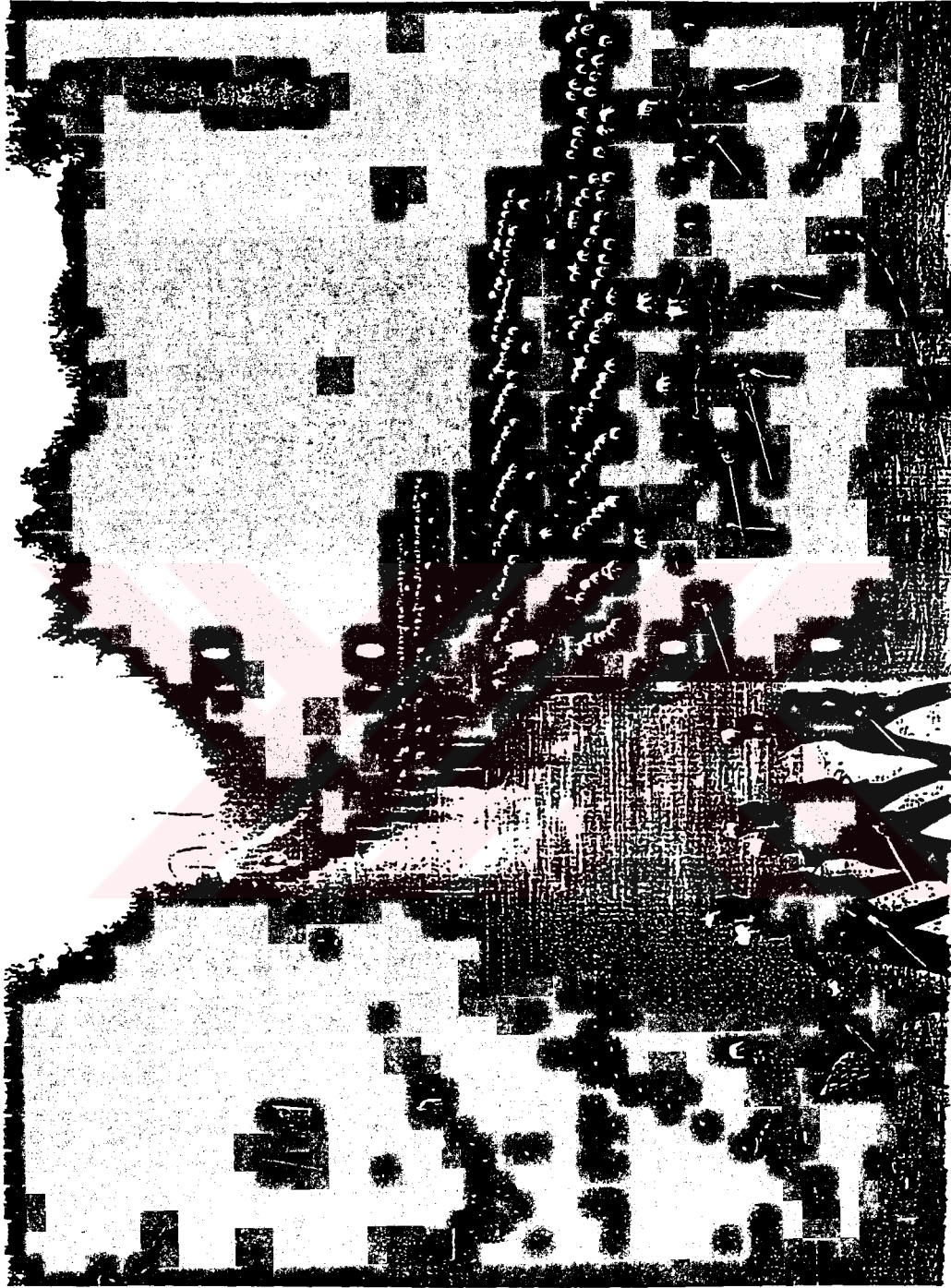
Yine hat boyunca renk, ışık, akustik, gürültü yoğunluğunda farklılıklar oluşturmak, aksın monotonluğunu kırar, kullanıcılara hafızada kalacak referanslar verir. Hall (1974, s.219).

Aks ölçülebilir bir şekilde farklılaşmışsa "ölçeklenmiş" demektir: ev numaraları, tanınabilirlik kontrol noktaları monotonluğu yok ederek sürekliliği vurgular. Lynch (1960, s.97).

3.3.2.2 Tekrar

Düzenli ve aynı elemanların yinelenmesiyle oluşan **tekrar**, aks elemanlarının "renk, doku ve biçimleriyle" algılanır. Elemanlar, kurgunun her iki yanında aynı olabileceği gibi farklılık da gösterebilirler.

Aksiyal kurgunun algılanmasını sağlayan olgulardan "renk", renklerin spektrumundaki adları ile tanımlanan "renk cinsi" ve kendisinin beyaz-gri-siyah ile karşılaştırılan niteliği olan "renk tonu" ile karakterize edilir: renk ayrımını ton kontrastları verir. Yürekli (1977, s.12).

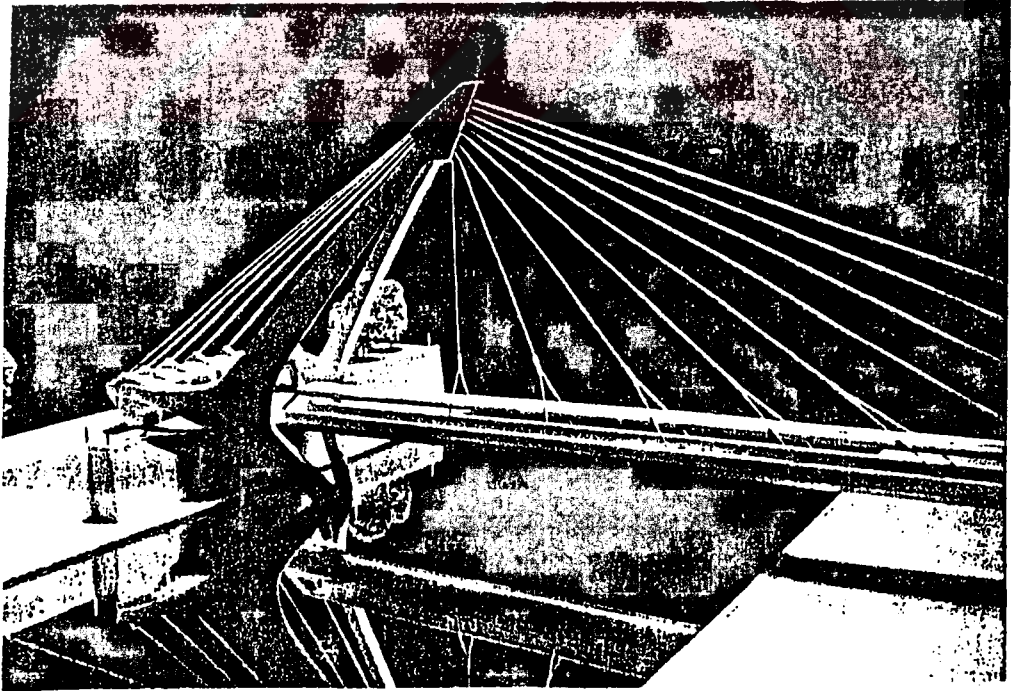
Şekil 3.3.2.1-24. Champs-Elysées. Herman (1980, s.68).

Aksı oluşturan elemanların renkleri koyu, canlı, parlak olunca kurgu daha dikkat çekiciyken, pastel tonlar genel bir rahatlama ve süreklilik duygusu verirler, bazen de hiç çekici olmayabilirler.

Zaman faktörü (gece / gündüz, mevsimlerin değişimi) de renklere yeni boyutlar katar.

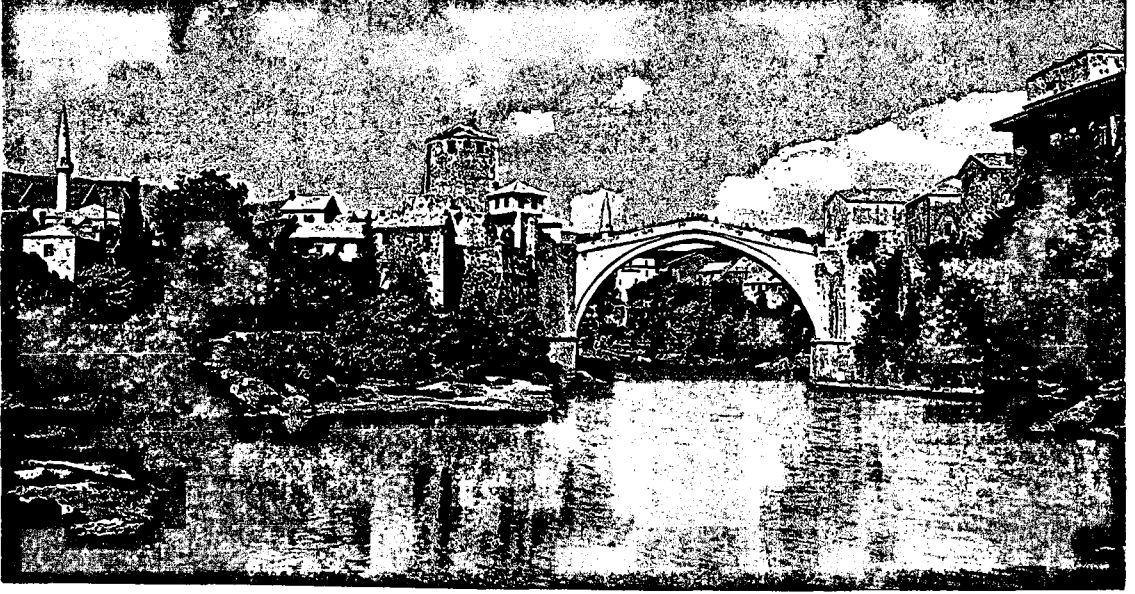
Doku ise, nesnelerin ışığı yansıtma biçimi ve miktarıyla tanımlanan yüzeyine ait yapısal bir özelliktir. Yürekli (1977, s.12).

Aksı oluşturan elemanların taş bir yüzeye sahip olmaları anıtsallık etkisini arttırırken, brüt beton bir grid sistem prestij ve gücü vurgular. Metal bir kaplama soğuk-donuk etki verebilirken, metal kolon ve kirişlerden oluşan aksiyal bir kurgu hafiflik ve zayıflık etkisi uyandırabilmektedir. Bunun en tipik örneklerine İspanyol mühendis Calatrava'nın köprülerinde rastlanır: doğa güçlerine hakimiyeti simgeleyen köprü aksı, bir sanat eserine dönüşür (Şekil 3.3.2.2-1).

Şekil 3.3.2.2-1. Köprü. S. Calatrava.

Köprü ve su kemerlerinde kullanılan taş dokusu döneminin egemenlik gücünü vurgulayarak, kütlenin plastikliğini artırır (Şekil 3.3.2.2-2).

Şekil 3.3.2.2-2. Mostar köprüsü.

Arazide, planda, fotoğrafta v.b. sayısal olarak saptanabilen "biçim", arazi ile ilişkili dışbükey-tümsekli elemanlar olarak tanımlanır. Biçimin ayrımını sağlayan öğeler "kontrastlar, yalıtım, rölatif ölçü, kontur ayrımı yani siluet ve yüzey farklılığıdır. Yürekli (1977, s.12-13) (Şekil 3.3.2.2-3).

Bu bilgilerin ışığında Büyükdere Caddesi'ndeki yüksek yapılaşmayı konu alan bir görsel çevre analizi gerçekleştirilmiştir. Bu aks, Rumeli yakasında, büyük kısmı Boğaziçi kıyılarına paralel ve en yüksek kottan geçmektedir. Bu kottaki yükselmeler Boğaziçi silüetini etkilemektedir. Siluet oluşumunda önemli öğeler olan "yükseklik, biçim ve yaklaşım" şu andaki mevcut durum ve yapılması planlanan binalar aracılığıyla aktarılmıştır. (Şekil 3.3.2.2-4).

Boğaz'a ve her iki yakadan geçen yollara dik ya da dike yakın kesitler alınarak Büyükdere aksı üzerinde yer alan gökdelenlerin Asya yakasında algılanabilirlikleri incelenmiştir. Yürekli (1992, s.3) (Şekil 3.3.2.2-5).

Algılamayı etkileyen yapıların büyüklüğü, çevreden ayrımları ve gözlemcinin bakış uzaklığıdır. Yürekli (1977, s.37).

Şekil 3.3.2.2-3. Biçimin ayırımı. Yürekli (1977, s.35).

Kesit analizinde, gözlemcinin bakış uzaklığı (Tablo 3.3.2.2-1) orta plan kademesine girer: aks üzerindeki yapılar, biçimleri ve biraraya geliş düzenleri ile karşı kıyıdan (4-5km) kavranmakta, Boğaziçi silüetinde etkili olmaktadır.

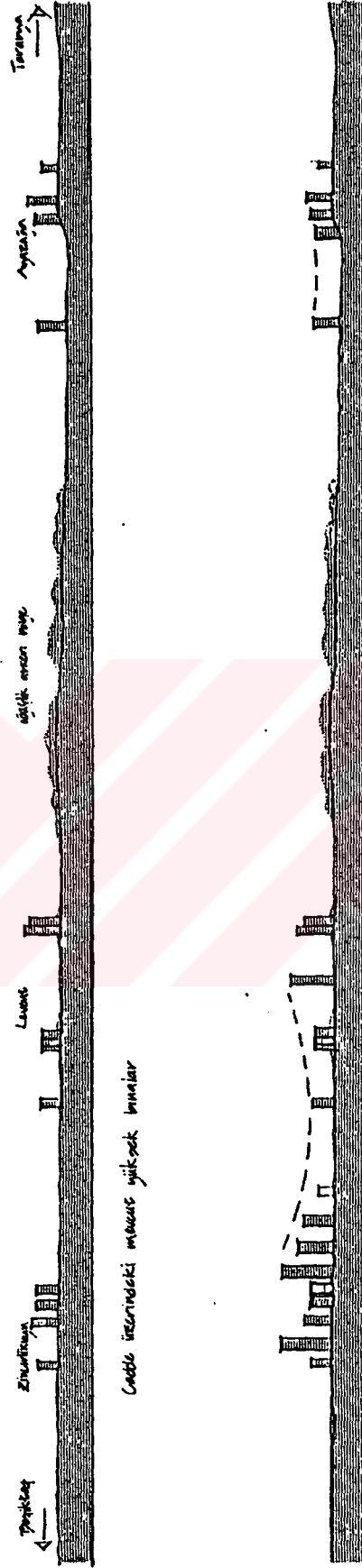
Tablo 3.3.2.2-1 Gözlemcinin bakış uzaklığı. Yürekli (1977, s.37).

	yakın sınır	uzak sınır
ön plan uzaklık	0m	800m
orta plan uzaklık	500-800m	5-8km
geri plan uzaklık	5-8km	∞

Boğaziçi su aksına paralel olan Büyükdere caddesindeki yüksek binaların düzensiz tekrarı, her iki aksiyal kurguya olumsuz nitelikler verir.

Şekil 3.3.2.2-4. Plan, Boğaziçi su aksı ve Büyükdere Caddesi, Yürekli Yürekli, Akpınar. (1992).

Şekil 3.3.2.2-6. Büyükdere aksı, silüet. Yürekli, Yürekli, Akpınar (1992).

Renk, doku ve biçimleriyle algılanan aks elemanları düzenli ve aynı şekilde yinelenince ortaya çıkan tekrar, Berlin'deki 1873 Danimarka-Avusturya-Fransa savaşı anısına dikilen anıta yönelen aksta kendini gösterir. İki yanına yerleştirilmiş iki sıra ağaç dizisinin tekrarı aksiyal kurguyu vurgular: hedefe yönelme kesinleşir. (Şekil 3.3.2.2-7).

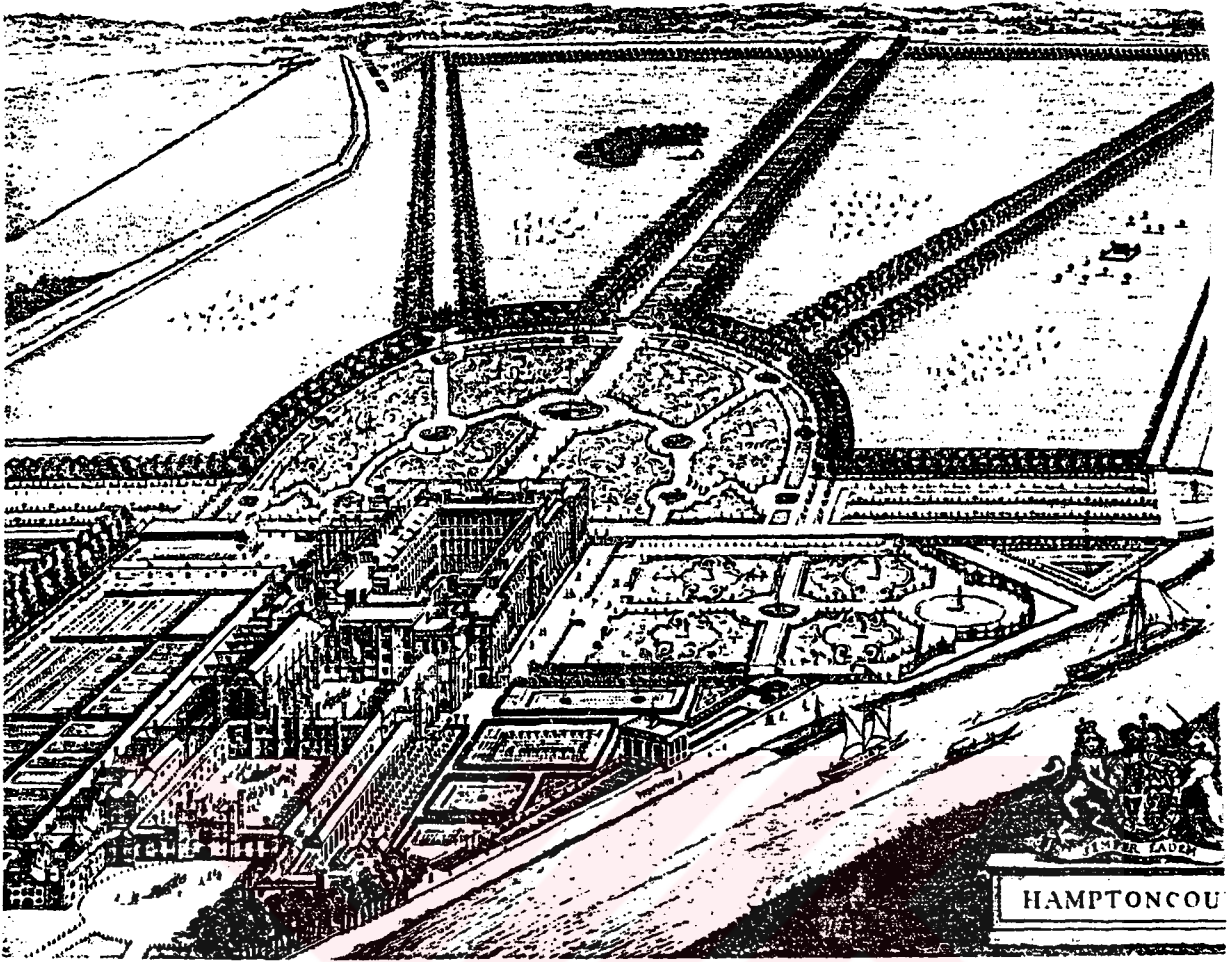

Şekil 3.3.2.2-7. Ağaçlı aks: Siegesalle, Berlin. Kostof (1991, s.271).

Ağaçların tekrarlarıyla aksın daha da dominant hale getirilmesi yöntemi İngiltere'deki Hampton Court sarayında kullanılmıştır. Yönetimin egemenliğinin tüm dünyaya yayıldığının göstergesi olarak üçlü bir aks kompozisyonundan yararlanılmıştır (Şekil 3.3.2.2-8).

Hedefe giden yolda kolonatl bir prestij aksı oluşturmak antik çağdan bu yana uygulanan bir kurgudur. Gözlemcinin gözü ister istemez hedefe yönelir: çevreleyen taş öğelerin anıtsallığının arasından, büyük bir yaşantı zenginliği içinde odağa verilir (Şekil 3.3.2.2-9).

Aks boyunca tekrarlanan elemanlar farklılık gösterebilir: doğal ve yapay öğeler beraberce kullanılabilir. Böylece daha canlı bir kurgu yaratılarak, gözlemcinin hedefe ulaşmadan önce, o andaki yaşantı zenginliğini tatması, algılaması istenir (Şekil 3.3.2.2-10).

Şekil 3.3.2.2-8 Hampton Court, İngiltere. Jellicoe (1975, s.198).

Şekil 3.3.2.2-9. Timgad (Thamugadi): doğu-batı aksı, Cezayir, M.S. 2.yy. Kostof (1985, s.286).

Şekil 3.3.2.2-10. Anıt-mezara giden aks: ağaçlar ve heykeller, Çin.
Liu (1989, s.225).

Görüldüğü gibi "tekrar"da, elemanların bulunmadıkları yerde bile gözlemci aks boyunca oluşan eşitlikleri algılamaya eğilimlidir. Eşit uzaklıkta ama farklı uzunluklarda iki düşey çizgi, eşit uzunlukta ancak farklı uzaklıklarda algılanır. Prak (1968, s.8).

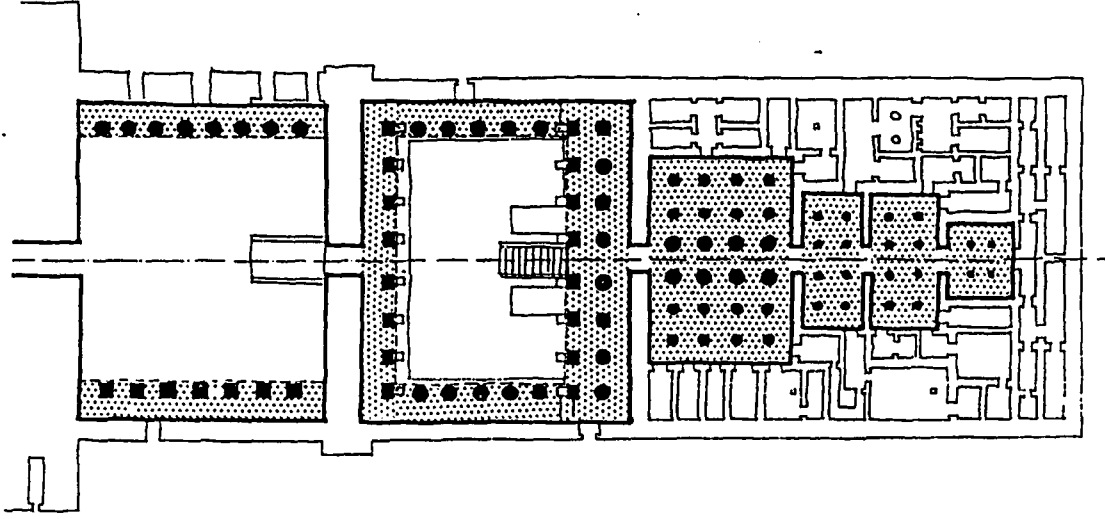
3.3.2.3 Hiyerarşi

Algılamada etkin rol oynayan ardışıklığın "hiyerarşi" kısmında, mekanlar zinciri küçükten büyüğe gidebilir. Synder (1979, s.144).

Aksiyal kurguda hiyerarşinin en çarpıcı örneğini Mısır mimarisi sergiler. İkinci bölümde de aktarıldığı gibi bina mekanları bir aksla bağlanırlar: en büyük ve en yüksek mekandan aks boyunca ilerleyerek gitgide küçülen, tavanı alçalan, tabanı yükselen bir mekansal düzen yaratılır. Aksın yani hayat yolunun hedefindeyse hayatın başı ve sonunu simgeleyen bir hücre bulunur (Şekil 3.3.2.3-1).

Aks boyunca yer alan kütlelerin ölçeklerinin farklılaşması, büyümesi ya da küçülmesi de kurguya hiyerarşi kazandırır.

Aksın ve elemanlarının belirgin olup olmadıkları, gözlemcinin imajında önemli rol oynar. Tanınabilir niteliğe sahip olduğunda aksiyal kurgu kişinin imajında dominant öge olarak yer alır.

Şekil 3.3.2.3-1. Hiyerarşi, Ramses Tapınağı. Jeodicke (1985).

Aksların tanınabilirliklerini arttırıcı, belirgin özellikler kazandırıcı süreklilik, tekrar ve hiyerarşi bu özel mekana "dinamizm kazandıracak faktörler" olarak adlandırılabilirler. Örneklerde de görüldüğü gibi bu faktörler kişinin yönlendirilmesini sağlar, hareket imkanı sunar, diğer bireylerle iletişim kurmasında yardımcı olur, kişiye aksı diğer mekan kurgularından ayırt ettirir, aksı özel bir mekan olarak algılatır, kişi için anlam taşır, duygusal tatmin yaratır, ritme verir, kişiye tercih imkanı ve farklı alternatifleri sunar, uyarıcı / tepki uyandırıcı, düşünmeye yöneltici olurlar.

Aslında tüm bu özel tasarlama kriterleri aksın ölçeklenmesinde pay sahibi olurlar; elemanları ve biçimlenişleriyle yönlendirme ve süreklilik kazanan aksta ardışıklıktan söz edilebilir. Hiyerarşi, süreklilik ve tekrar özelliklerine sahip ardışıklık ise aksın ölçek kazanmasını sağlar. Lynch (1960, s.55).

Aksiyal kurgunun karakterinde, bu bireysel gereksinimleri karşılayacak öğeler, özel tasarlama kriterleri çerçevesinde arttırılarak güçlendirilebilir. Böylece hem karakterin ana hatları vurgulanır, hem de bireyin aksiyal kurguyu algılaması sağlanır.

Belirlenecek amaçlar doğrultusunda, aksın karakterinin daha canlı, belirgin, imajda yer edici ve kalıcı olabilmesi için bazı eleman ya da özellikleri geliştirilebilir.

Görüldüğü gibi duyarlı kriterler çerçevesinde oluşturulacak bir aks, kullanım ve ulaşım örüntüsünü olumlu yönde artırıcı bir "yerdır".

İnsanların buluşmasına, kent deneyiminden dopdolu yararlanmasına yardımcı olur.

Tüm karmaşık ve fiziksel ilişkiler yumağında aksiyak kurgu "iletişimsel çevre" meydana getirir.

İletişimsel çevre, gerek bireysel, gerekse toplumsal gelişim için önemli bir platformdur. Lynch (1991, s.31).

BÖLÜM 4: ÖRNEKLEME : DİVANYOLU

"Mimaride aks" adlı bu tez çalışması kapsamında, konu "varoluş mekanı oluşturmaları, kültürel çevrede özel anlamlarla yüklü olması, taşıdığı, aktardığı mesajlar, fiziksel çevrede aksiyal kurguyu oluşturan öğeler ve meydana getirdikleri yapı türleri" v.b. genel başlıklar altında ele alınmıştır.

İnsan eyleminin somut bir göstergesi olan aksiyal kurgu, üçüncü bölümde de görüldüğü gibi çok geniş bir ölçek yelpazesinde farklı düzenler oluşturur. Bunlar içinde en çarpıcı örnekler hiç kuşkusuz "kentsel ölçek seviyesinde" rastlanır. İnsanlığın belki de en önemli manifestosu olan yol, M.Ö. 5500'lerden bu yana insanlık tarihi ile beraber gelişimini sürdürür.

Dünya üzerinde "genius loci"ye sahip belli başlı şehirlerin kendi imajları ile bütünleşmiş önemli yolları vardır. Bu aksiyal mekanlar o kent için ulaşım ya da dokunun herhangi bir parçası olmaktan çok daha fazlasını ifade ederler. Gözlemciler bu aks üzerinde kent kimliğinin ve tarihinin silinmez izlerini bulabilirler. Tıpkı Paris'in Champs-Elysees'si, Londra'nın "Regent Caddesi", New York'un 5.Caddesi ya da Broadway gibi.

Bu bağlamdan hareketle İstanbul ele alındığında, kentin kimliğini, "genius loci"sini yansıtan birden fazla aks olduğu görülür. Bunlardan en bilineni hiç kuşkusuz İstiklal Caddesi yani Beyoğlu'dur. (Cadde-i Kebir, Grand Rue de Pera). Beyoğlu ile karşılaştırılamayacak kadar mütevazı

görünümüne karşılık çok daha gerilere giden köklü bir tarihe ve kent makroformu üzerinde derin bir etkiye sahip olan Divanyolu Akbulut'un da belirttiği gibi en önemli akslardan birisidir. Akbulut (1990, s.4).

Beyoğlu'nun kentsel bir aks olarak 18.yy.'da oluşmasına karşılık Divanyolu, İstanbul'un kentsel bir kimlik kazandığı çok eski dönemlerden beri varlığını korumuştur. Beyoğlu ortaya çıkışından itibaren batılı etkilerin görüldüğü bir mekan oluştururken, Divanyolu Antik Yunan, Roma, Bizans, Osmanlı ve batılılaşma etkisindeki Türk mekanlarını farklı yoğunluklarda içeren bir bünye sergiler. Günümüzde de bu farklı kültürlerin izlerini bir arada görmek mümkündür. Beyoğlu'nun tek yönlü (monist) özellikler taşıyan mekansal kurgusuna karşılık, Divanyolu çoğunculuğu (pluralizm) temsil eder.

Divanyolu kent makroformu içinde oynadığı rol ile de dünyada az rastlanır bir örnek oluşturur: geçmişi çok eskiye dayanan ve tarihi boyunca farklı uygarlıklara başkent olan İstanbul'da, Divanyolu'nun yerleşmenin hemen hemen ilk oluşumundan beri önemini koruyarak kent bütünü üzerinde söz sahibi olması ve günümüze dek ulaşması çok ender görülen bir durumdur. Divanyolu bu özelliği ile İstanbul'daki kent kültürü sürekliliğinin en önemli öğelerindendir. Akbulut (1990, s.3-4) (Şekil 4-1).

İstanbul'un genel mekansal özelliklerinin kavranmasında önemli bir ipucu olan Divanyolu, gerek farklı kültürlerle bezenerek varlığını sürdürmesi, gerekse sosyo-ekonomik ve politik güçleri vurgulaması ve toplumsal değişimlere uyum sağlayabilmesi açısından da ilgi çekici aksiyal kurgu sunar. Tüm bu kültürel öğeler somut bir biçimde mimariye yansımıştır. Beyazıt / Ayasofya arasındaki bu aks sürekliliği olduğu kadar başlangıcı ve bitişi ile de tanımlanan özel bir mekandır.

İşte tüm bu nedenlerle kentsel ölçekte aksiyal kurgu örnekleme olarak insalık tarihinin çok zengin bir kesitine ev sahipliği yapan Divanyolu ele alınacaktır.

Şekil 4-1. Divanyolu. Eken (1992, s.95).

Divanyolu, Ayasofya önünden Beyazıt Meydanı'na dek uzanan akstır. Koçu (1968, s.4634-26).

Roma'lılar döneminden günümüze kadar gelen bu aksiyal kurgu:

4.1- Varoluş mekanı olarak Divanyolu

4.2- Kültürel çevrede anlamsal biçimlenişiyle Divanyolu

4.3- Fiziksel çevrede Divanyolu

başlıkları adı altında incelenecektir.

4.1. Bir Varoluş Mekanı olarak Divanyolu

Tarihin sürekliliğini sağlayan mimarının, en etkin yardımcısı hiç kuşkusuz mekandır: geçmişin gerçek anlamda devamı, Özer'in de belirttiği gibi mekan duygusundaki sürekliliğin devamı ile sağlanır.

Divanyolu M.S. 1.yy'dan bu yana insan eylemlerine kucak açarak, kişinin amaçlarını dışa vurmasında yardımcı olmuştur. Gerek sınırlanması, gerekse başı ve sonunun etkili bir biçimde Ayasofya ve Beyazıt

meydanlarıyla vurgulanması tanımlı bir mekan kurgus yaratır. İnsan, varlığını çevreleyen bu zengin mekanın hacmi ile biçimleri görür. (Şekil 4.1-1). Divanyolu mekanında öğelerin biraraya gelişi hareketle açıklanabilir: bu özel mekanı estetik bakımdan kavramak için hareket duygusuna katılmak şarttır. Kişiyi Ayasofya'dan alıp yavaş yavaş Beyazıt'a yönlendiren Divanyolu, insanı zamanın ve mekanın bir parçası yapar: anlık yaşantılarla mekan yepyeni bir boyut kazanmış olur. Divanyolu aksı zaman içinde farklı yaşantılar sunan dinamik bir kurgudur. İstanbul kenti mekanlarında hep hareketi ister: Divanyolu hareketle tanımlanan, eksene göre oluşturulan, ardışık yapısında özgün bir kareografinin çizildiği kompozisyon olarak bu kentsel dokuda yüzyıllardan beri başrolü oynar.

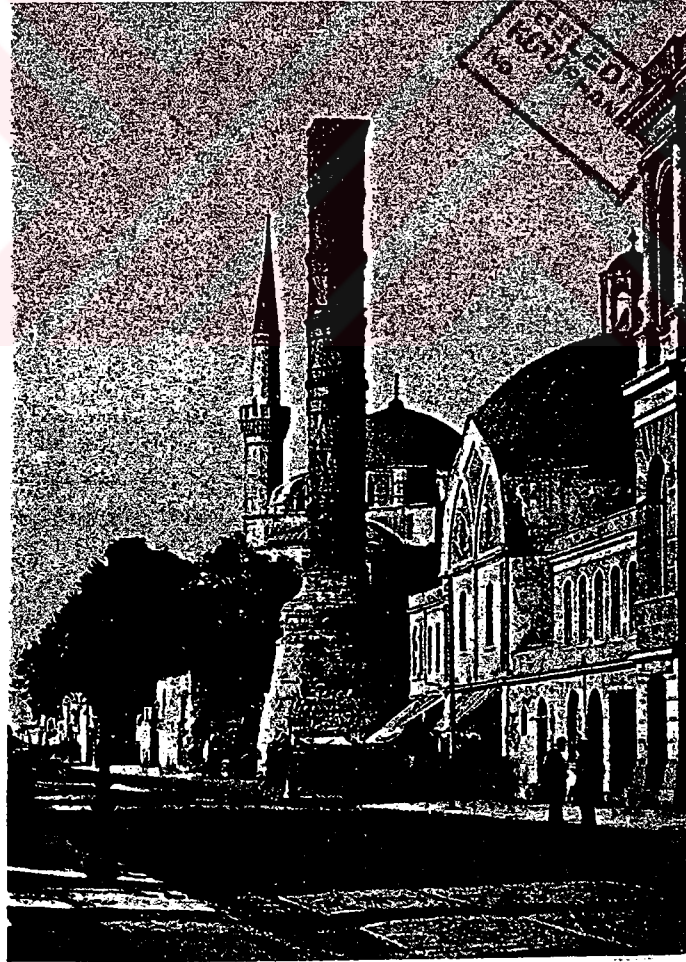
Şekil 4.1-1. Ayasofya. Eken (1992, s.41).

Divanyolu farklı kültürlerden bireylerin yönlenme ve kimliklenmesinde, mekansal ilişkileri kavrayarak çevreyle etkileşim kurmasında gerçek bir varoluş mekanı oluşturmuştur. İnsana varolduğunu hissettirecek elemanlarla örülü Divanyolu kişiye ait olabileceği bir mekan sunar. Norberg - Schulz'un "kolektif - kamusal - özel" ait oluş seviyelerinden her biri Divanyolu mekanı kapsamında ele alınabilir. Bu aks boyunca fikirleri ve duyguları karşılıklı değişmek için, diğerleriyle biraraya gelen, bu

kentsel mekanda hayatı dopdolu yaşayan, dünyanın zenginliğini keşfeden bireyler kolektif ait oluşu tadarlar. Diğer bireylerle bir olgu çerçevesinde bir araya gelip, ortak değerler setini kabul eden bireylerse kurumlarla vurgulanan kamusal ait oluşu yaşarlar. Kendine ait, küçük seçilmiş bir dünyaya sahip olmak ise ev ile simgelenen "özel ait oluş" ta gerçekleşir.

Divanyolu yerleşimi, bu yerleşimde bulunan kurumlar ve evler hep beraber özel bir çevre oluştururlar. İnsan ve çevre arasında anlamlı bir işbirliği gerektiren ait oluş ile birey kendini bulur, dünyadaki varlığını belirler.

Bu varlığı belirlemede en büyük etken yönlenmedir. Sürekli hareket halinde olan birey, aks boyunca dominant tarihi eserlerle, meydanlarla, nirengi noktalarıyla yönlenebilir. Kişi Divanyolu sayesinde bilinen bir hedefe gider: tanımlı, bilinen bir çevrede kaybolmuşluk duygusundan arınmıştır. (Şekil 4.1-2).

Şekil 4.1-2. Divanyolu / Çemberlitaş. Eken (1992, s.43).

Divanyolu aksı pek çok ögeyi içerir, birleştirir ve bunları çok daha geniş bir bütüne bağlayan sembolik bir kurgudur. İnsanın hareketi ile yaratılan enerji dolu bu aks sayesinde kent / doğa / insan arasında özel bir etkileşim oluşur.

Aks boyunca bireyi çevreleyen Divanyolu kişinin imajını güçlendirir: mekansal ve formel özelliklerini aktarır. Ayasofya / Beyazıt arasında ilerleyen kişi görünen ve yaşanan şeyleri kavrar, kendisini daha geniş bir topluluğa yerleştirir, dinamik bir deneyimi yaşar. (Şekil 4.1-3). Bu dinamiklik "değişimle" paralel süregelir. Çıkış noktası ister Beyazıt, ister Ayasofya olsun zengin bir örüntü bireye eşlik eder. Aksı belirleyen arketipler ise, mekansal organizasyonu kavramada yardımcı olurlar. Başı ve sonu belli, uzaklığı, sürekliliği tanımlı olan Divanyolu aksında kişi, konumunu, hedefini rahatça belirler ve yönlenir. (Şekil 4.1-4).

Her ne kadar Dittamr hareketi vurgulayan "lineerliğin" Batı Roma'ya özgün olduğunu, Doğu Roma'da varoluşun merkezileşme ile vurgulandığını savunuyorsa da Divanyolu Roma devrinden günümüze bireyin hareket dünyasının düzenini ifade eden dinamik bir aksiyal kurgu sunar.

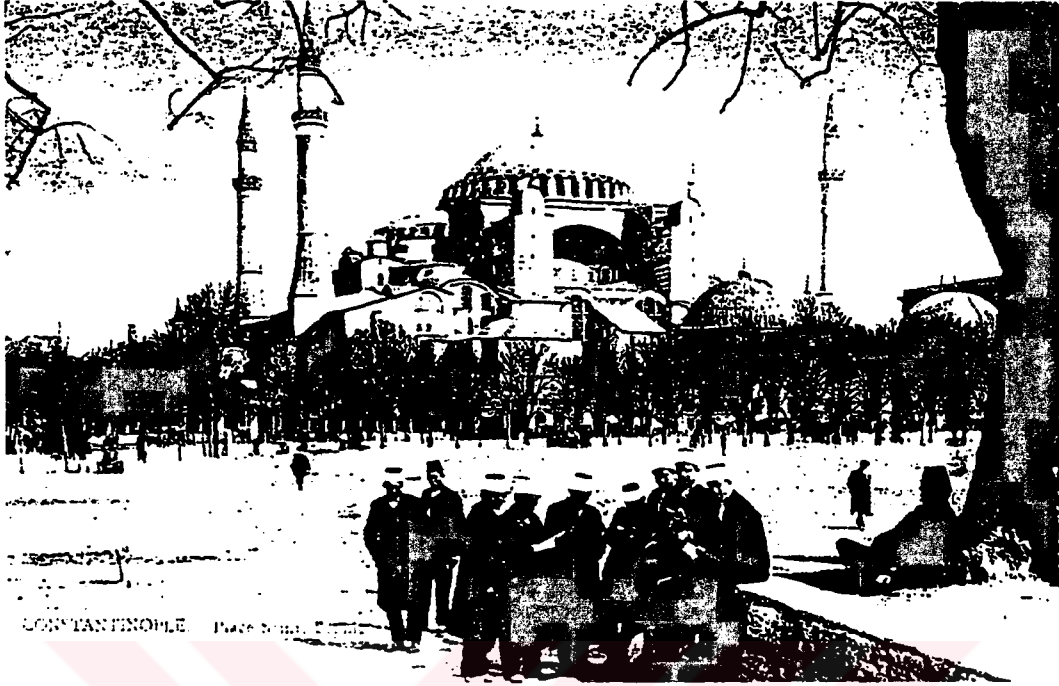
4.2 Kültürel Çevrede Aks

Geçmişten günümüze geniş bir yelpazade varolan Divanyolu aksı, üzerinde yaşananlarla anlam kazanmıştır.

Farklı kültürlerde zaman ötesi varoluşunu, bu yoğun anlamlarla kazandığı güçlü karaktere borçludur. Divanyolu çelişkiler içindeki bireye sunduğu varoluş mekanını toplumsal, sosyal, kültürel, ekonomik, bağlamda da sürdürür. Gerek bireysel, gerekse toplumsal ölçekte "kimliklenme ve yönlenmede" etkin rol oynar.

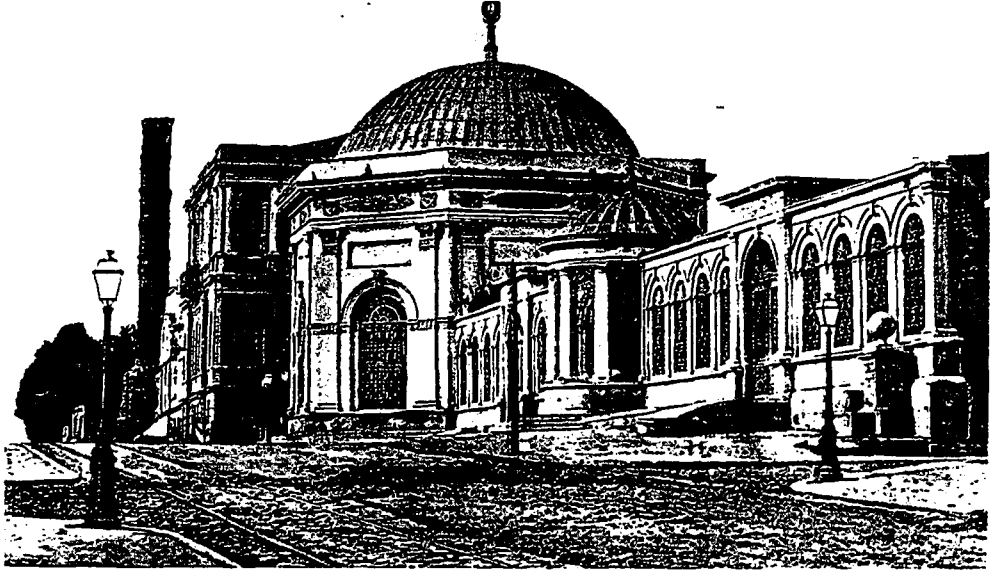
Divanyolu'nun tarih boyunca içerdiği anlamlar, aktardığı mesajlar koordinatsal olarak binalar/yerler ve olaylar aracılığıyla, farklı dönemlerdeki haritalardan da yararlanılarak günümüzdeki durumu da dahil olmak üzere ele alınacaktır.

Tarihsel süreç analizinde, Divanyolu'nun mekansal gelişimi İstanbul'un mekansal gelişim süreci içinde incelenecektir.

Şekil 4.1-3. a. Ayasofya;

b. Beyazıt Camisi. Eken (1992, s.49,57).

Şekil 4.1-4. Divanyolu'nda yönleniş. Eken (1992, s.77).

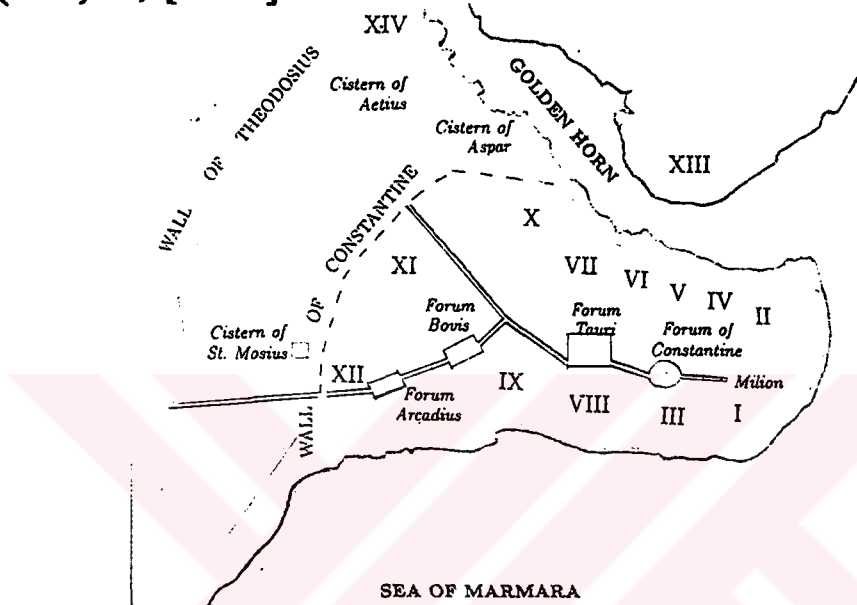
4.2.1. İstanbul'un kuruluşu, Divanyolu'nun başlangıcı

Kentler kendilerinden önce varolan bir dünya strüktürünün verileri içinde oluşurlar. Ama bir kere oluştuktan sonra o verilerin niteliğini değiştirirler. Bu bağlamda çevre ile insan yapısı arasındaki geniş ekolojik ilişkilerin açıklanmasında, kavranamayan, analizi yapılamayan faktörler başlangıçta kavrananlar kadar önemli olmuş olabilirler. Kuban (1970, s.26).

Tarihi yarımada'da bulunan ilk yerleşim kalıntıları Kalkolitik dönem ve Troya katmanları ile eşzamanlıdır. Akbulut (1990, s.5). Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen Sarayburnu'ndaki Lygos yerleşmesinin ardından Megoralı Grekler önce M.Ö. 7 yy.'da Chalcedon'u (Kadıköy), daha sonra ise M.Ö. 660'larda Sarayburnu'ndaki birinci tepe üzerinde bugünkü İstanbul'un ilk çekirdeğini oluşturacak Byzantion kolonilerini kurarlar. Kuban (1970, s.26) (Şekil 4.2.1-1).

Günümüze dek ulaşan betimlemelerden anlaşıldığına göre bu ilk şehir, akropol, denize ulaşan teraslarda çeşitli tapınaklar, statyum, gimnazyum ve bugünkü Ayasofya meydanındaki düzlükte dört büyük stoa ile çevrili agora gibi geleneksel elemanlara sahip zengin bir Grek sitesiydi. Kuban (1970, s.27). Kentin Batıya açılan kapılarından birinin, bugünkü Divanyolu Caddesi'nin Ayasofya Meydanı'na ulaştığı noktada ya da buraya çok yakın bir

yerde olduğu düşünülmektedir. Divanyolu'nun bir AKS olarak ortaya çıkışı da bu döneme rastlar. Byzantion'un daha batısında ve yakın çevresindeki diğer yerleşmeler arasındaki ulaşımın şehrin batıya açılan kapıları olacağı açıktır. Bu kapılar içinde, tepe üzerindeki uygun konumu ve doğrudan agoraya ulaşması nedeniyle bu özel kapının diğerlerine nazaran daha çok kullanıldığı düşünülebilir. Bu varsayımdan hareketle, Divanyolu'nun ilk prototipinin bir toprak yol ya da iz olabileceği savunulabilir. Akbulut (1990, s.7). [Ek A1].

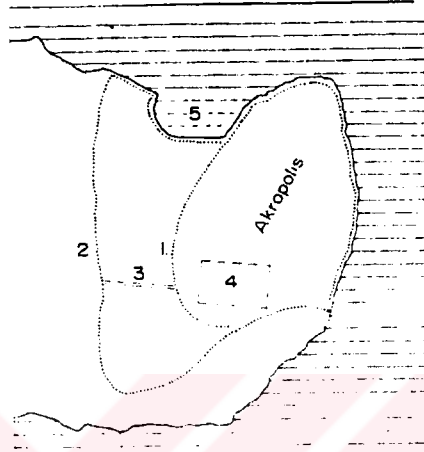
Şekil 4.2.1-1. "Byzantion". Kostof (1985, s.265).

Yunan kenti Byzantion'un Hellenistik çağda ve Roma döneminde, büyük mezarlıkları bu toprak yol olan "Via Egnetia"nın iki yanında bulunur. Kuban (1987, s.12).

Agora'nın kuzeyinde Sirkeci'ye uzanan vadi içinde kentin yönetim birimlerinin toplandığı, Büyük İskender döneminde yapılan Strategion bulunur. İlginç bir tesadüfle Osmanlı'nın Bab-ı Ali'si ve Cumhuriyet'in vilayet merkezi de aynı yerdedir. Akrapol yerini gelecek kültürlerin saraylarına bırakırken agora da Augustaem ve Ayasofya Meydanı olarak yaşar. Şüphesiz İstanbul'u kuran Megaralı Grekler yerleştikleri sitin dünya kenti olmaya elverişli bir coğrafi niteliğe sahip olduğunu düşünememişlerdi. Kuban (1970, s.26-27). Ama bıraktıkları izler, gelecekteki kültürlerle güçlü bir referans sistemi sunarak günümüze dek ulaşmıştır.

Kuban'a göre tarih boyunca İstanbul'un tarihi yarımadasında kurulan farklı kültürlerle ait yerleşimlerin en önemli yol aksını oluşturan

Divanyolu'nun Ayasofya / Çemberlitaş arası ilk kez M.S. 196'da Septimus Severus zamanında gerçekleştirilmiştir. Eski Grek sitin agorası üzerine ya da yanına, Hipodromun yani At meydanı'nın kuzeyinde yer alan Tetrastoan Meydanı ile şehir surlarının Çemberlitaş'a yakın bir yerde biten kapısına kadar uzanan portikli bir yol olarak yapıldığı bilinmektedir [Ek A2]. Bu aksiyal kurgu Konstantin döneminde Beyazıt'a dek uzatılmıştır. Kuban (1970, s.27-28) (Şekil 4.2.1-2).

Şekil 4.2.1-2. Septimus Severus dönemi. Kostof (1985, s.265).

Ayasofya Meydanı "Tetrastoas" şeklinde yeni bir kimlik kazanırken, Sultan Ahmet Meydanı da Hipodrom olarak ortaya çıkar. Bu meydanlardan batıya uzanan "anayolun" ise bugünkü Divanyolu güzergahı olduğu görülür. Severus'un portikli yolu (embelos) Tetrastoas ile birlikte kentin en önemli öğelerini oluştururlar. Çelik (1986, s.11) (Şekil 4.2.1-3).

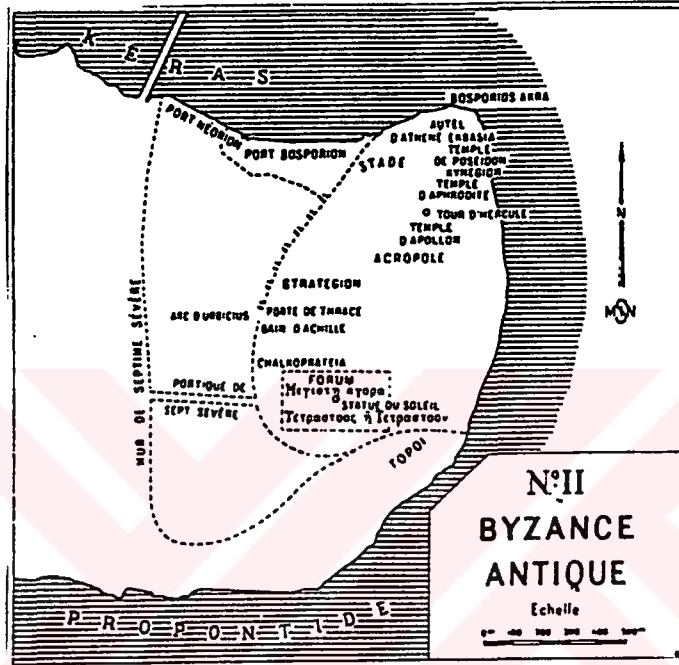
Günümüze dek ulaşan Hipodrom ve portikli yoldan, ilki teraslara oturtulurken, yol, birinci tepeyi diğerlerine bağlayan en yüksek boyunu takip eder. Kuban (1970, s.27). Severus'un imar hareketlerinden sonra kent bir süre "Augusta Antoninia ya da Antoninia" adını taşır (Şekil 4.2.1-4).

Sonuçta kentin günümüze dek varlığını koruyacak temel iskeleti eski Yunan'da oluşur. Akbulut (1990, s.8).

4.2.2. Konstantinopolis ve "Mese Caddesi"

Roma İmparatorluğu M.S. 2.yy'da en geniş sınırlarına ulaşır: fetih siyaseti sona erince ekonomik bir krize girmeye başlar. Bu kriz içinde

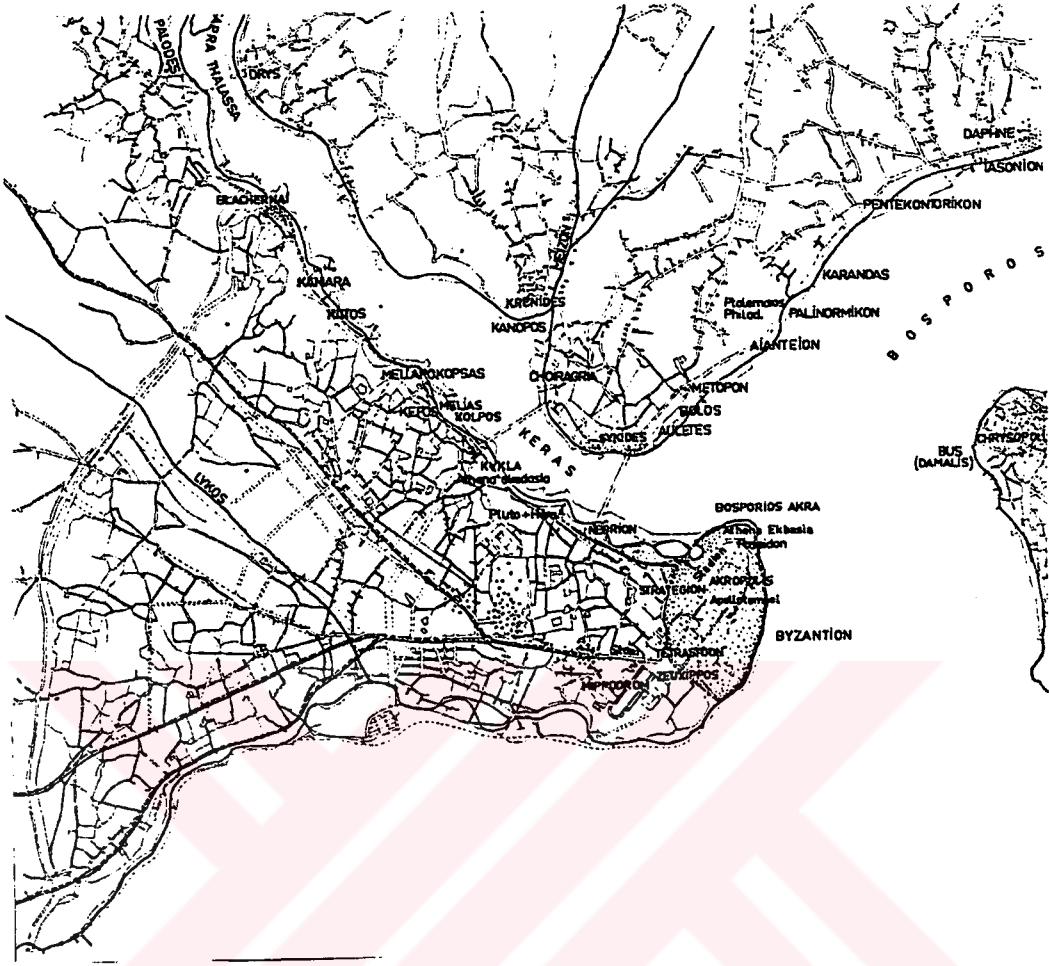
yönetimsel tedbirler alan imparatorluk içinde "Doğu Bölgesinin" önemi gitgide artar. İmparator Diokletianus (M.S. 284-305) Byzantion'u yetersiz görüp Nikomedia'yı kendisine başkent seçtiyse de Konstantin (Constantinus) bir dizi imar hareketine girişerek (324-330) kente yerleşir. Artık Roma İmparatorluğu'nun başkenti yeni adıyla "Konstantinopolis"tir. Akbulut (1990, s.9-10) (Şekil 4.2.2-1).

Şekil 4.2.1-3 Roma, kuruluş dönemi. Kayra (1990, s.18).

Karadeniz yolu üzerinde bir iskele olan eski Grek yerleşimi bir Roma kentine dönüşür. Bu yeni merkezde, eski Roma'nın bir ölçüde yansıtılmak istendiği bilinmektedir. Surlar 2.8km batıya taşınarak kent büyütülür. Kuban (1970, s.28).

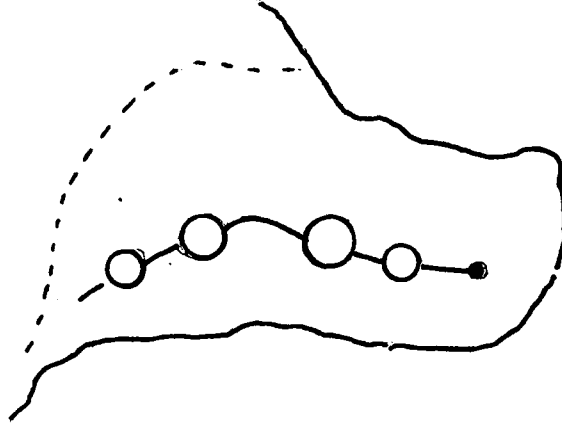
Böylece o zaman dek Sarayburnu'nda sıkışmış kent tarihi yarımada boyunca yayılmaya başlar. Dönemin ölçülerine göre bir "megapolis"e dönüşen yerleşim 200.000 nüfusludur. Kayra (1990, s.18-19).

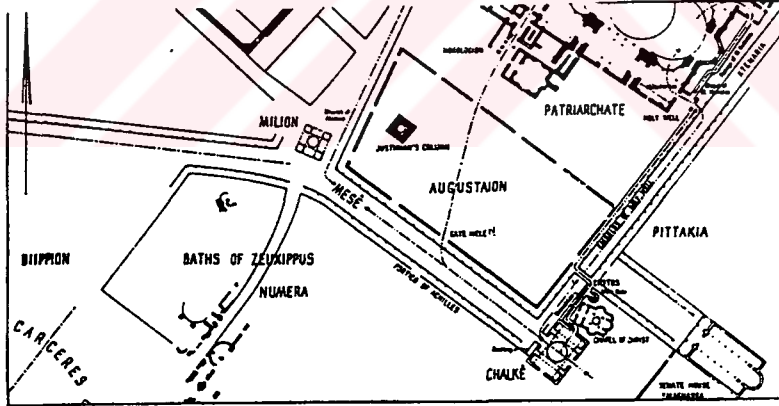
Şekil 4.2.1-4. Antik dönem sonunda Bizans. Müller-Wiener (1977, s.17).

Günümüzde Mese'nin, Yerebatan Caddesi'yle kesiştiği köşede, Augusteion meydanının batısında, Hipodromun güney doğu tribünlerinin hizasında yer alan Milion taşı, Doğu Roma imparatorluk yollarının başlangıç noktası ve 0'ıncı kilometresidir. Gezi Not (1992, s.287). Romalıların dünyayı saran aksiyal mimari geleniğinin içersinde yer alan Million, kentin orta noktasını vurgular ve Mese'nin de başlangıcını simgeler.

Bu taş üzeri kubbeye örtülü olan ve doğu tarafındaki Augesteion ile sıkı bağlantısı olan bir tetapilondur (dört köşeli sütun). Müller - Weiner (1977, s.217) (Şekil 4.2.2-2).

Şekil 4.2.2-1. Konstantinopolis'in kuruluşu. Mango (1993, s.65).

Şekil 4.2.2-2. Milion Taşı, Müller-Wiener (1977, s.217).

İstanbul'un Antik Çağ tarihinin içindeki yerinin değerlendirilmesinde, iki faktörün kentin kaderini belirlediği görülür.

- Grek kolonizasyonuna ve ona bağlı ekonomik faktör;

- Helenistik çağdan sonra, özellikle Roma İmparatorluğu devrinde tarihi gelişmelerin yönelttiği politik ve askeri faktör.

Roma çağının İstanbul'a bağlı yol yapısı stratejik veriler sonucunda ortaya çıkmış, İmparatorluk politikasına hizmet eden bir askeri yol düzeniydi. Bu kentin Kostantin tarafından başkent seçilmesinin nedeni o günlerin politik konjonktürü içinde stratejik önemi olmuştur. İmparatorluk merkezi seçilen kent imparatorluğun ekonomik, kültürel, idari strüktürü içinde yeni bir ağırlık merkezi oluşturarak "dünya şehri" kariyerine adım atar.

Konstantin kenti ana yol strüktürünün, sur kapılarıyla Akropol arasında ışınsal olarak oluştuğu gözlenir:

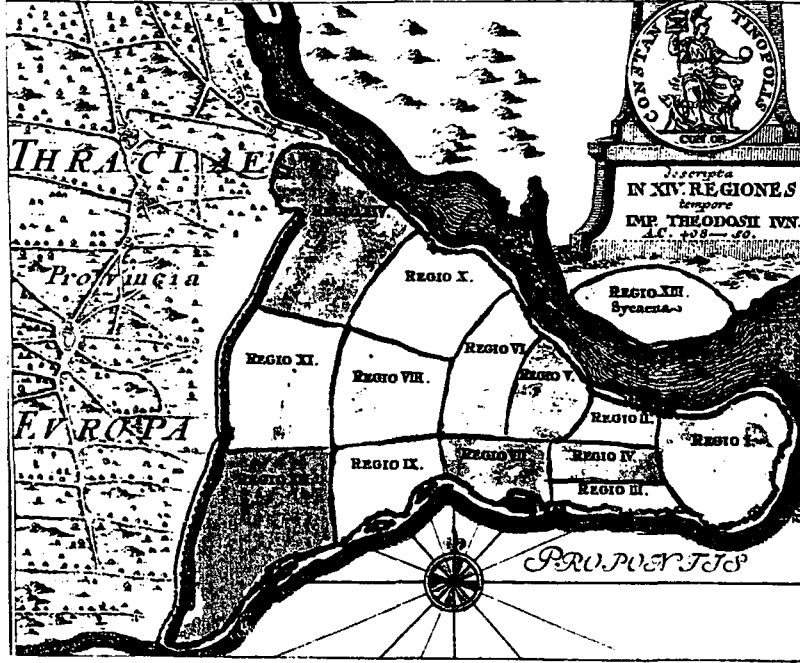
- Akropol'den başlayıp bugünkü Çemberlitaş'dan geçen yol 3. ve 4. tepelerin birleşme çizgisini takip ederek Haliç'e paralel ilerler ve polyandri kapısına ulaşır: bu yol bugünkü Fatih / Edirnekapı aksının ilk oluşumudur.

- Bir diğer yol, Forum Tauri'den (Beyazıt Meydanı) Polyandri kapısına uzanan aks Şehzadebaşı civarında dik bağlanır: Forum Bavis'de (Aksaray Meydanı) ikiye ayrılarak ilki Cerrahpaşa üzerinden Attali Kapısı'na, daha sonra üzerinde Yedikule'nin oluşacağı aks ise Altın Kapı'ya ulaşır.

Zaman içinde topoğrafyada oluşan bazı değişimlere rağmen, İstanbul'un yol sisteminin ve bölgelerin temelini bu dönemde kurulduğu görülür. Kuban (1970, s.28) (Şekil 4.2.2-3).

Konstantin Byzantion'u bir Roma başkentine dönüştürken Anadolu'da örneklerine çok rastlanan portikli yollardan (embelos) yararlanır. Devrin kentinin karakterine özellik katan ve forumları birbirine bağlayan yollar dört adettir:

- Yarımada'nın burnunda,
- Marmara kıyısında,
- Forum Tauri (Beyazıt) / Forum Bovis (Aksaray) / Forum Archadius (Cerrahpaşa) arası
- Augustaeum adını alan ve Tetrastoas'ı Çemberlitaş'a bağlayan Severus portiki. Kuban (1970, s.28).

Şekil 4.2.2-3. M.S.408-450, bölgeler. Kayra (1990, s.19).

Yenilenen bu portikli yol "Mese Caddesi" olarak adlandırılır. Koçu (1968, s.4624-26).

Janin portiklerin iki katlı olduklarından bahseder. Üst katları heykellerle süslü olan portiklere merdivenle çıkıldığı, üzerinde gezinildiği ve altlarında da dükkanların (tabernae) bulunduğunu anlaşılmaktadır. Kuban (1970, s.28).

Yeni portikli yolların Mese'ye bağlanması ve forumların oluşması Divanyolu aksının başlangıç ve bitiş sürekliliğini tanımlı hale getirerek önemini artırır. Bugünkü Çemberlitaş'ta, önce Atina'dan getirtilen Apollo heykeli, daha sonra Konstantin'in heykelinin konulduğu sütun önemli bir nirengi noktası oluşturur. Çelik (1986, s.15).

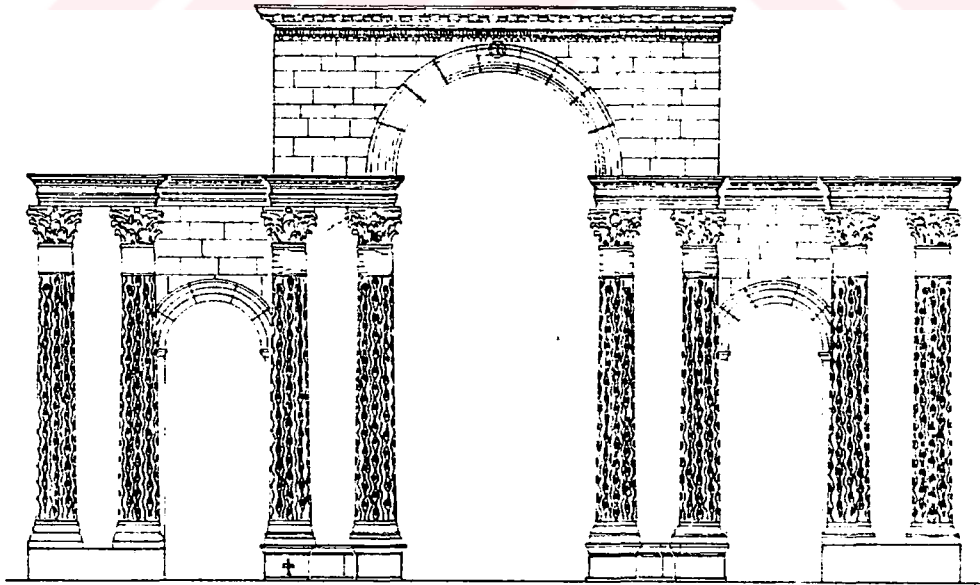
Tüm bu yeni yol düzeninin oluşumu devam ederken eski pagan tapınaklarının onarımı ile yeni dinin kiliselerinin inşası sürer. Kuban, tartışmalı olmakla beraber atriyumlu bir bazilika olan ilk Ayasofya'nın Konstantin tarafından yapımı başlatılan bir kilise olması ihtimalinden söz eder. Kuban (1970, s.29).

Böylece Konstantin döneminde Divanyolu aksı (Mese Caddesi) inşasına başlanan Ayasofya ile Çemberlitaş'taki sütun arasındaki portikli bir yoldur [Ek B1].

Portikler ve önemli yapılarla çevrili forumlar kent içi fiziğin ana temasını oluştururlar. Kuban (1970, s.28).

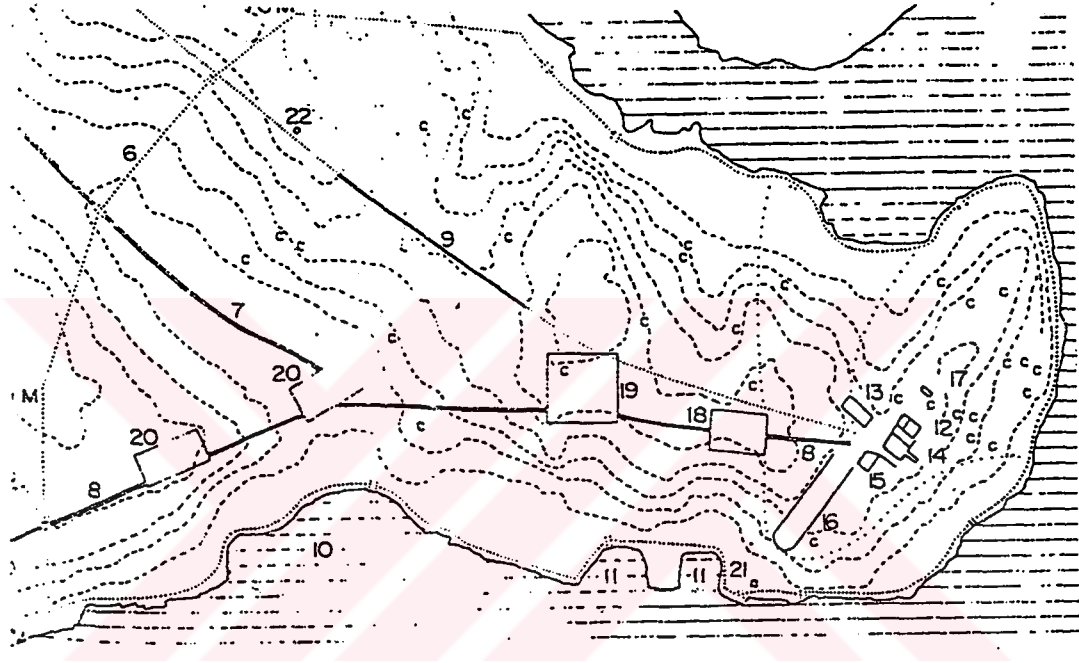
Bizans Dönemi'nde Mese'nin ulaştığı en büyük forum ise Tauridir. I.Theodosyus zamanında 393'de yapımı biter.

Roma'daki Trayar Forumuna benzemesi amaçlanan forum anıtsal çeşme (Nimfeum), bazilika, zafer takı, imparatorun heykelini taşıyan sütun, saraylar, anıt ve heykellerle doldurulur. 13 bölgeye ayrılan Konstantin kentinde, forumun sınırları bilinmese de VII. ve VIII. bölgelerin içinde kalan forum doğu-batı yönünde uzunlamasına bir dikdörtgen biçimindedir. Mese'nin ekseninde yer alan, günümüzde Simkeşhane önünde kalıntıları bulunan "Theodosyus Zafet Takı", Konstantin Forumu'nu, fırıncılar semti Artopolion'u geçerek gelen revaklı ana aksa bitiş sağlar (Şekil 4.2.2-4). Million'dan başlayarak dümdüz gelen Mese'nin portikleriyle beraber genişliği yaklaşık 25m.dir. VIII. bölgeyi batıdan sınırladığı söylenen Theodosiana Bazilikası, Mese'nin kuzeyinde ve ona paralel olarak yerleşir. 28m x 80m'lik boyutlarıyla, nefleriyle büyük bir Roma bazilikası görünümündedir. Kuban (1987, s.12).

Şekil 4.2.2-4. Theodosyus Zafer Takı: Forum Tauri kapısı. Müller-Wiener (1977, s.261).

Bu ana tema boyunca da ticari faaliyetler gelişir. En gelişmiş portikli yol olan Mese Caddesi döneminin Büyük Çarşısı işlevini üstlenir. Özellikle Çemberlitaş (Constantinus Forumu) ile Beyazıt (Forum Tauri) ana ticaret aksını oluşturur. Kılınçaslan (1981, s.99-101) (Şekil 4.2.2-5).

Şekil 4.2.2-5. Mese, 4.yy. Kostof (1985, s.265).

Şüphesiz Mese Caddesi'nin tek işlevi, üzerinde ve çevresinde ticaret ve zenaat erbabının loncalar halinde örgütlenip toplandığı bir ticaret aksı olması değildi. Senato (bugünkü Topkapı Sarayı) ve çevresindeki İmparatorluk Sarayı, sportif yarışların ve siyasi tartışmaların süregeldiği Hipodrom, Büyük Kilise (Ayasofya ?), Augustaeum (Tetrastoas), yönetim merkezi strategion ile birlikte Mese Caddesi bir tören yolu işlevini de taşıyarak yönetsel bir kimlik kazanmıştı. Akbulut (1990, s.13) (Şekil 4.2.2-6).

M.S. 6.yy'da yönetime gelen Jüstinyen devrinde ise bu aks artık bir imparatorluğun kalbidir. Kayra (1990, s.20) (Şekil 4.2.2-7).

"Bu dönemde, Roma'nın Spartaküscülerini andıran isyancılar, sömürtye, adaletsizliğe başkaldırırlar. Utku anlamına gelen "Nika" hareketi sırasında aksın başlangıcı olan meydan ve Ayasofya yıkılır. Bunun üzerine 40.000 isyancı dönemin kumandanı Belisarius tarafından Hipodrom Meydanı'nda öldürölür. Bu komutanın mezarının Mese Caddesi üzerinde olduğu rivayet edilir. Hipodromdaki soykırım geleneği ne yazık ki Osmanlıda da devam eder".

"Jüstinyen, Nika başkaldırmasını bastırdıktan 40 gün sonra bugünkü Ayasofya'nın temellerini atar. Mimar Anteminus ve İzidor kısa zamanda eserlerini tamamlarlar" (Şekil 4.2.2-8).

Ayasofya günümüze dek yaşarken Hipodrom'dan Sarayburnu'na dek uzanan, bin yıl Bizans hanedanına yuva olan Büyük Saray yiter gider. Kayra (1990, s.20-23) (Şekil 4.2.2-9). [Ek B2].

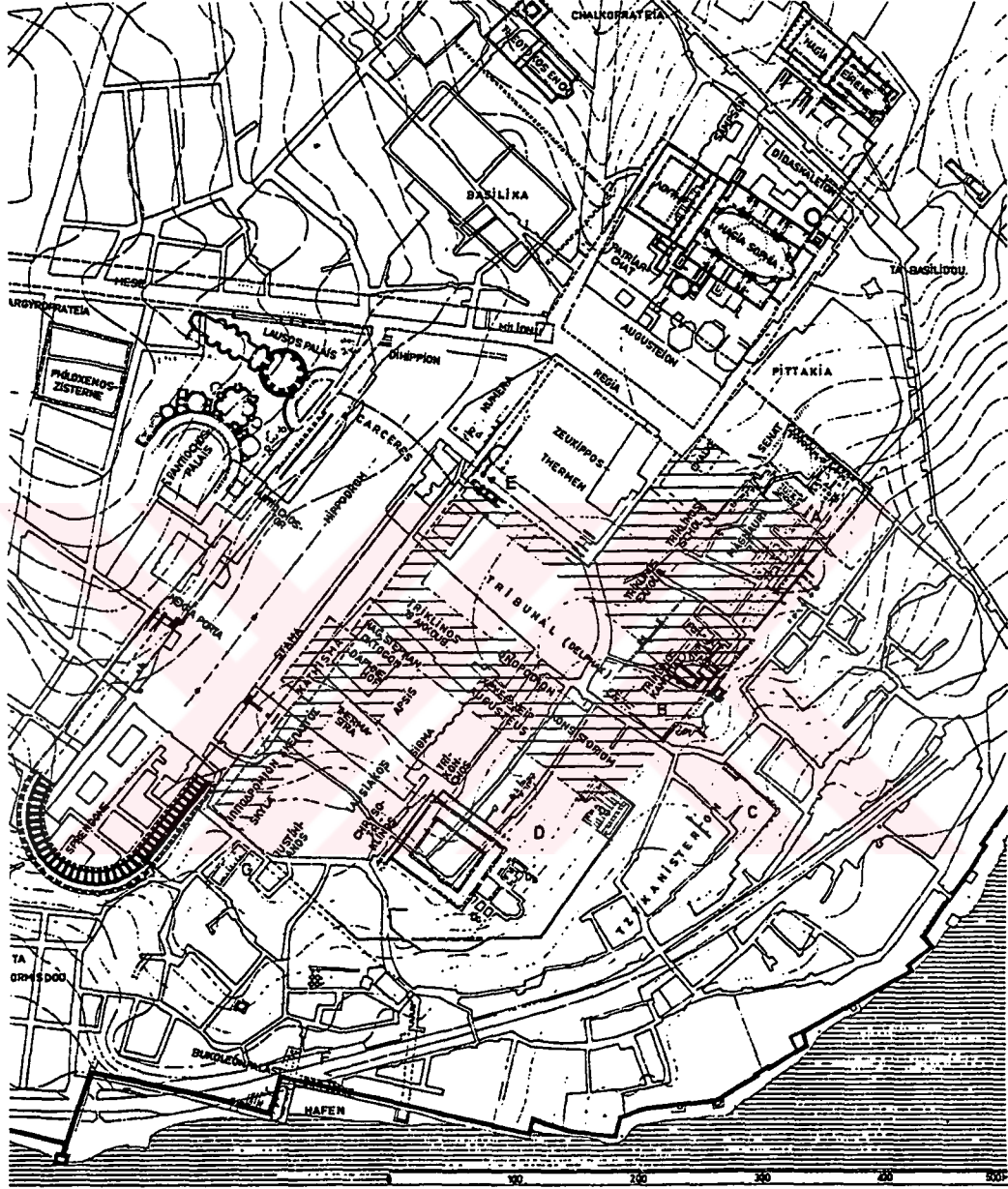
Ayaklanmalara ve kanlı olaylara rağmen Konstantinopolis'in ve Mese Caddesi'nin ticari önemi gitgide artar. Özellikle lüks tüketim malları ile altın ve gümüş ticareti ile Divanyolu aksı fonksiyonel bir farklılaşma yaşar. Bizans yöneticileri değerli maden ticaretini ve zenaatını denetleyebilmek için hepsini bir araya ve yönetim merkezinin yakınındaki aksa yerleştirirler (Şekil 4.2.2-10).

Ortaçağ kentinin ticaret ve para merkezi olması pek çok yabancı tüccarı Konstantinopolis'e çeker. Bulgar ve Ruslar'ın hemen ardından 9.yy.'da kentin asıl tüccar grubunu oluşturacak İtalyanlar gelir. Büyük Larousse (1986, s.5856) (Şekil 4.2.2-11).

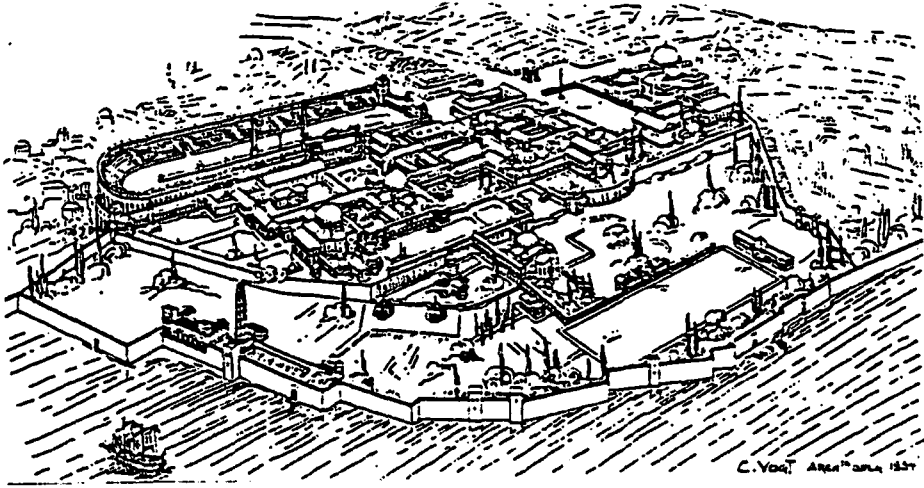
Venediklilerin ve Cenevizlilerin özerk kolonilerini kurmadan önce, Bizans'ın güçlü döneminde tarihi yarımada da yaşadıkları görölür. Kayra (1990, s.24).

1082'de İmparator Alexios Komnenos tarafından Venedikliler'e tanınan gümrük muafiyeti ve ayrıcalıklar hem Mese Caddesi ile kent, hem de imparatorluk için dönüm noktası olur: giderek artan biçimde kent ticaretini ele geçiren İtalyan Cumhuriyetlerinden Venedikliler Galata'da, Cenovalılar Pera'da özerk yerleşmelerini kurarlar. Akbulut (1990, s.20) (Şekil 4.2.2-12).

Mese Caddesi'nin doğusundaki Büyük Saray'ı 12.yy.'da terkeden imparatorluk ailesi aksın batısındaki saraya yerleşirler (Şekil 4.2.2-13).

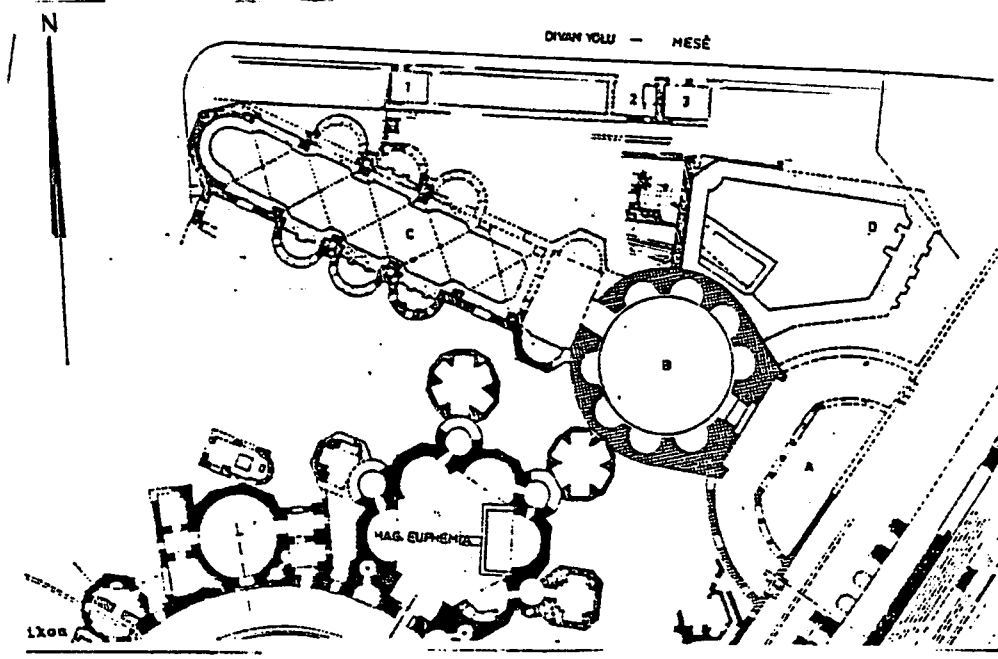
Şekil 4.2.2-8. a. Lausus Sarayı, Milion Pantiochos Sarayı, (Euphemia Kilisesi), Augusteion ve Ayasofya aksı tanımlarlar. Müller-Wiener (1977, s.232).

Şekil 4.2.2-8. b. VI.yy. Ayasofya ve Çevresi, Prost, İst. Gezi.
(1992, s.412)

Şekil 4.2.2-9. Hipodrom, 9.yy. Müller-Wiener (1977, s.70).

Şekil 4.2.2-10. Ticaret ve Mese. Müller-Wiener (1977, s.124).

Bizans çağında ana ulaşım aksı olarak ticaret fonksiyonlarını bünyesinde toplayan Mese Caddesi kent ve devlet yönetim birimlerinin üzerinde yer almasıyla sembolik anlamlar içeren bir prestij alanına dönüşür (Şekil 4.2.2-14).

Ancak imparatorluğun 9.yy. sonrasında girdiği dağılma ve çöküş süreci sonunda, başkent eski mekansal görkemini yitirir.

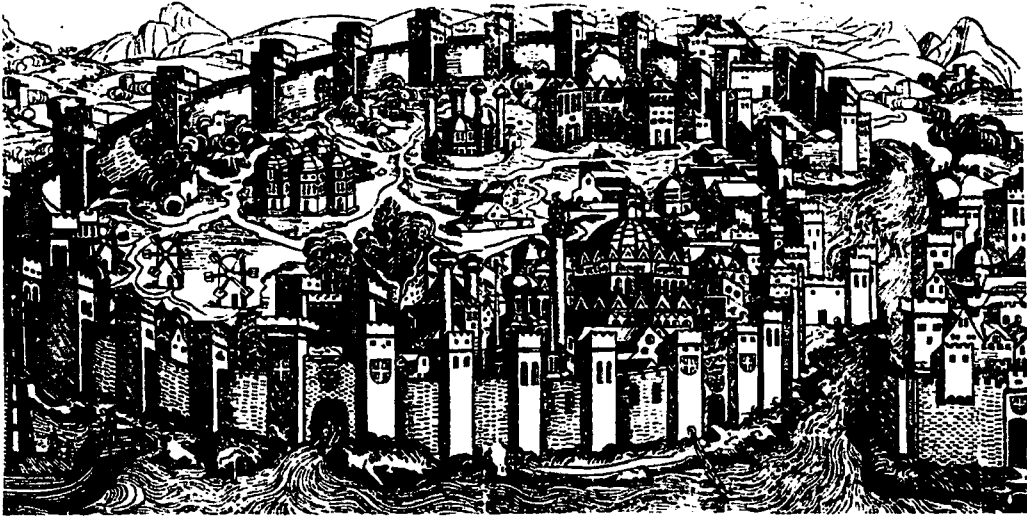
Ticaret tekelinin yabancılara kayması Mese Caddesindeki altın/gümüş ticaretiyle uğraşan yerli tüccara darbe olur. Ekonomik alanda gerileme nüfus kayıplarına yol açar. Kent Haçlı seferleriyle daha da tahrip edilir. Akbulut (1990, s.20-22) (Şekil 4.2.2-15).

"1204'de, 4.Haç Sefer Ordusu İstanbul'a girer: 60 yıl süren Latin egemenliği, Bizans'ın tarihteki yerini silerek geride yorgun, fakir, gücünü yitirmiş bir Bizans bırakır. Hipodrom ve yöresi yine yakılmış ve yıkılmıştır". Karya (1990, s.25).

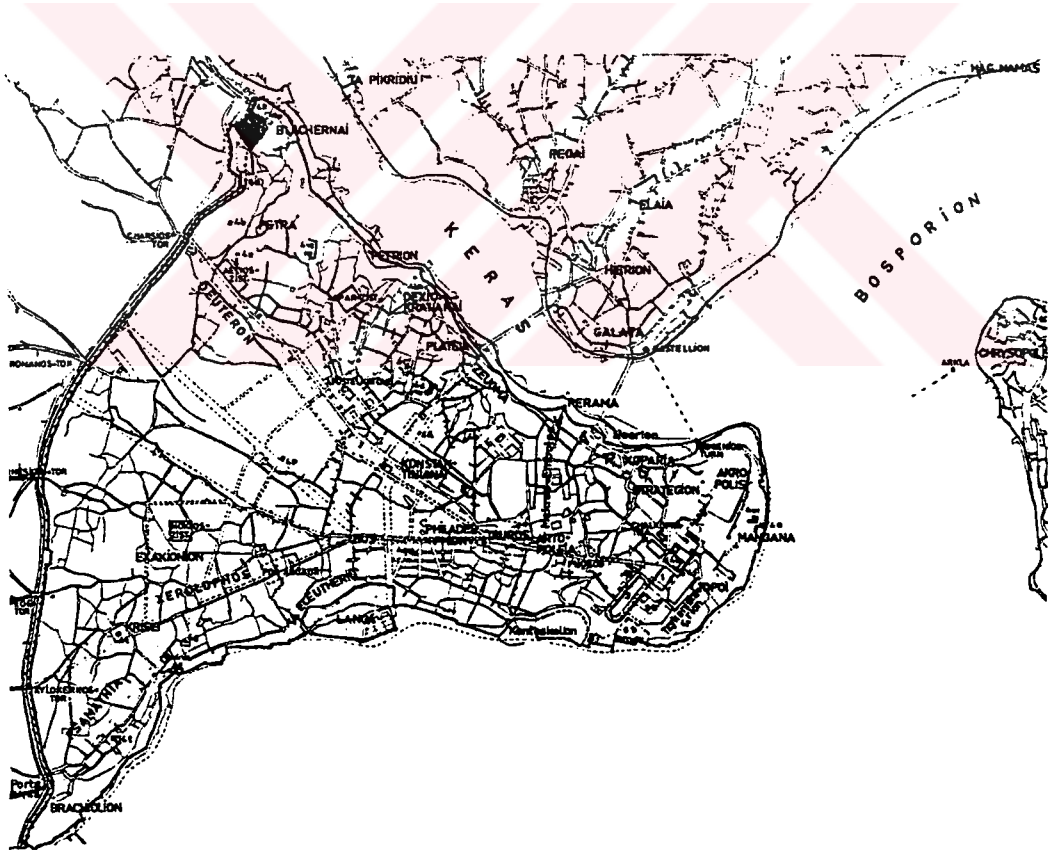
Forum Tauri yağmalanarak, harap ve düzensiz bir Ortaçağ meydanına dönüştürülmüştür. Kuban (1987, s.14) (Şekil 4.2.2-16).

Şekil 4.2.2-11. Dünya kenti Konstantinopolis. M.O. (1991).

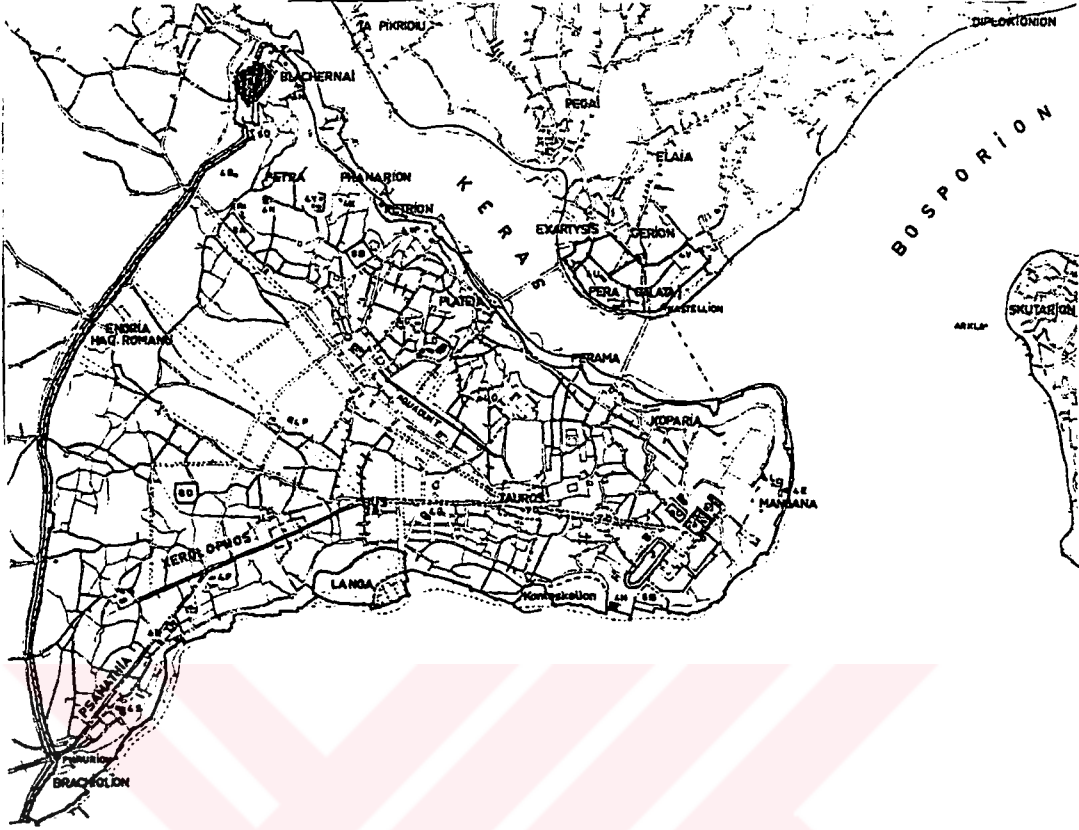
Şekil 4.2.2-12. Konstantinopolis. Müller-Wiener (1977, s.31).

Şekil 4.2.2-13. Konstantinopolis, 8.-12. yy. Müller-Wiener (1977, s.25).

Şekil 4.2.2-14. Konstantinopolis. XI.yy. A. Sorrell. M.O. (1992).

Şekil 4.2.2-15. Konstantinopolis. 13.-15.yy. Müller-Wiener (1977, s.27).

Tüm bunlara rağmen Mese Caddesi, kentin yerli nüfusunun ve kültürünün önemli bir mekan olarak varlığını sürdürür (Şekil 4.2.2-17) [Ek B3].

4.2.3. Fetihden Tanzimata İstanbul ve Divanyolu:

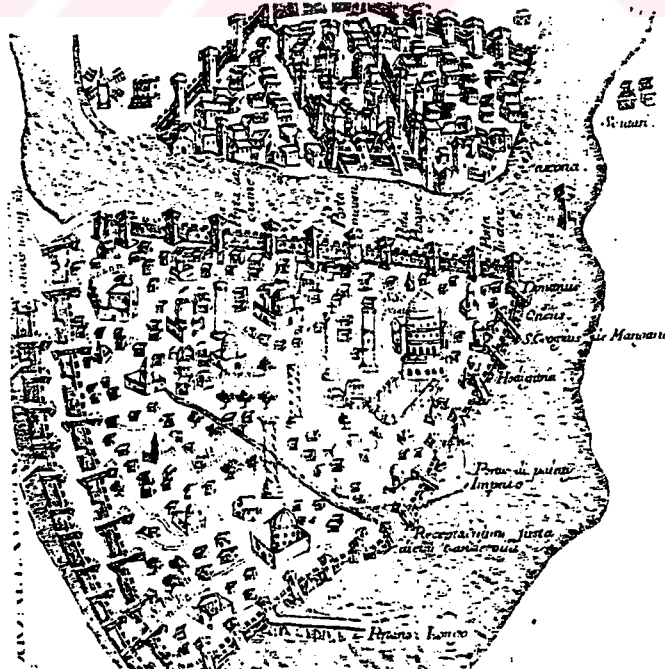
Divanyolu'nun, o zamanki adıyla Mese Caddesi'nin, Konstantin döneminde aldığı biçim, İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olduğunda da korunmuş ve hemen hemen hiç değişmeden 19.yy.'a ulaşmıştır. Bunun en önemli etkenlerinden birisi, fetih sonrasında Fatih'in Osmanlı Devleti'nin başkentini, topoğrafik özellikleri nedeniyle gelişimini tamamlayan Eski Bizans dokusunun idari ve ticari bölgeleri üzerine ya da yanına kurdurmasıdır. Kuban (1970, s.28) (Şekil 4.2.3-1).

Divanyolu 19.yy.'a dek tarihi yarımada'nın burnunda bulunan ve hanedanın yaşadığı Yeni Saray (Topkapı Sarayı) ile Beyazıt Meydanı'nda

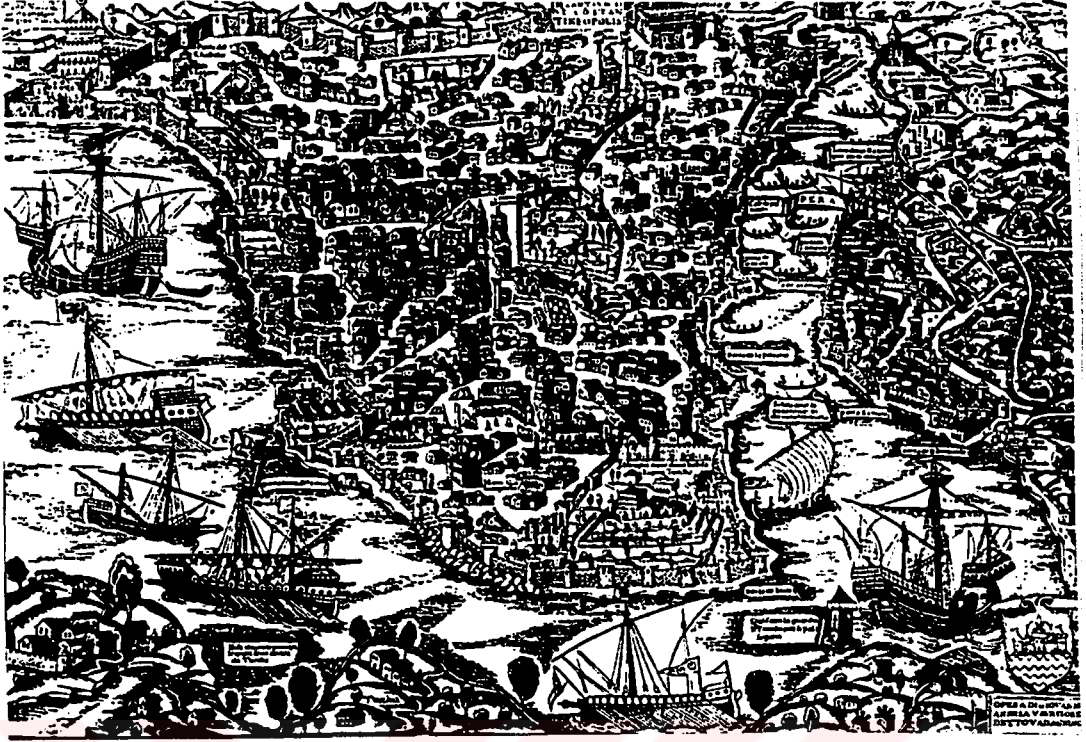
bulunan, ölmüş ya da tahttan indirilen padişahların anneleri, eşleri ve kızlarının yaşadıkları Eski Saray arasındaki bağlantıyı sağlayan, genelde devlet ileri gelenlerinin evlerinin yer aldığı bir hattır. Koçu (1968, s.4624) (Şekil 4.2.3-2).

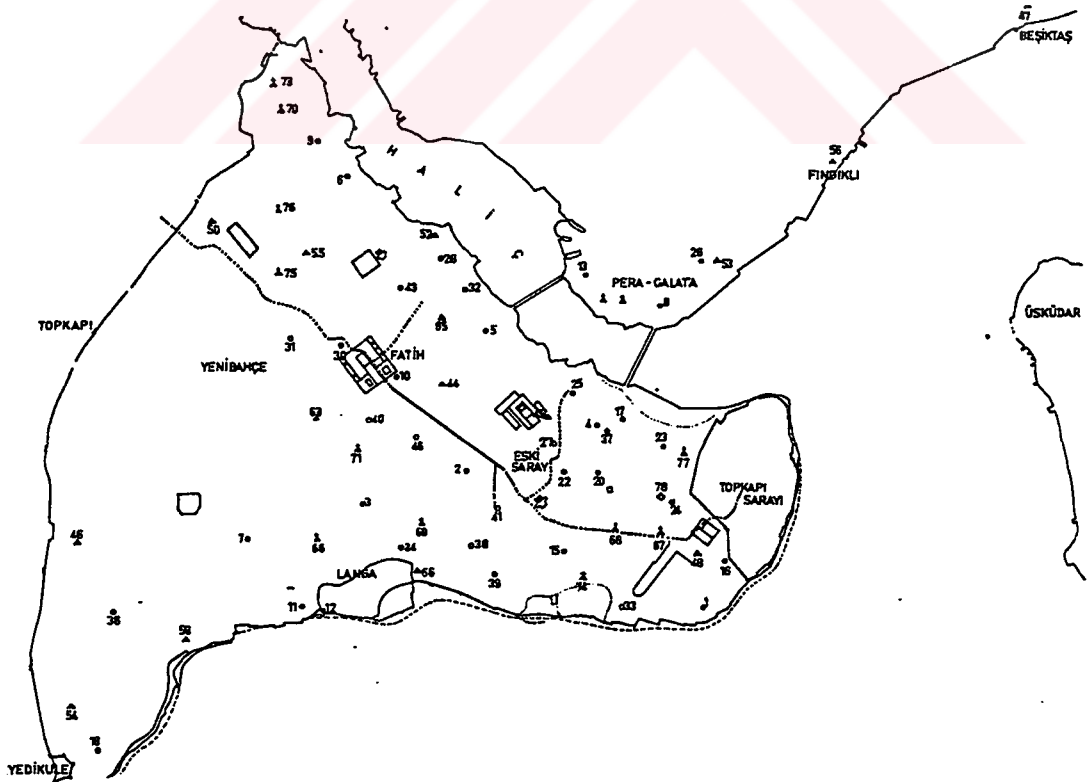
Şekil 4.2.2-16. Divanyolu, 15.yy. Kayra (1990, s.45).

Şekil 4.2.2-17. Fetih öncesi İstanbul. Kayra (1990, s.21).

Şekil 4.2.3-1. İstanbul, 15.yy. Müller-Wiener (1977, s.33).

Şekil 4.2.3-2. Eski ve Yeni saray aksı. Müller-Wiener (1977, s.324).

Osmanlılar XV.yy. ortasında kenti devraldıktan sonra, önce Beyazıt'taki Eski Saray'ı (Forum Tauri'nin Haliç yönünde), daha ilerki dönemlerde ise Sarayburnu'ndaki yeni sarayı, bugünkü Topkapı Sarayı'nı, bazı bakımlardan Bizans'ı anımsatan, bazı yönlerden ise değişik nitelikte bir doğu stili saray olarak inşa ederler. Kayra (1990, s.20) (Şekil 4.2.3-3) [Ek C1].

Şekil 4.2.3-3. Eski Saray. Kuban (1987, s.30).

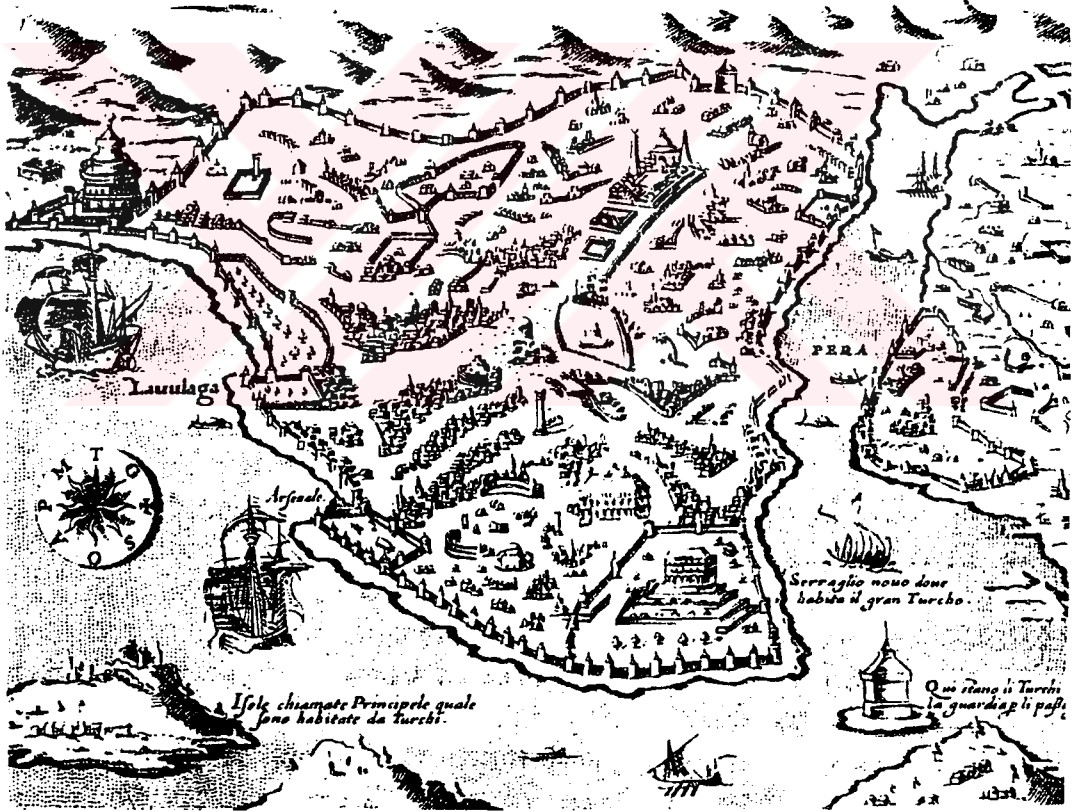
İşte Osmanlı tarihinin bu iki önemli sarayını bağlayan "DİVANYOLU", Fatih'den başlayarak, sarayda Salı günleri sabah namazından sonra toplanan Divan-ı Hümayun'un öğle üzeri oturumuna son verdikten sonra sadrazam ve divan erkanının tantanalı bir alay ile bu caddeden geçerek, kendi saray ve konaklarına dağılmaları nedeniyle bu adı almıştır. Koçu (1968, s.4624).

Fetihle beraber Osmanlılar gerek Beyazıt (Eski Saray), gerekse Ayasofya yöresinde kendi cami ve saraylarını inşa ederler. İlk başta Ayasofya camiye dönüştürülür. Büyük Çarşı'nın yapımına Fatih zamanında başlanır. Karya (1990, s.26).

1454'de yaptırılan Eski Saray'ın karşısında dönemin ilk darphanesi günümüzdeki Simkeşhane'nin yerinde yaptırılır. Kuban (1987, s.14).

Bizans'ın ana ticaret aksı Mese "Divanyolu" kimliği ile çeşitli bedestenlere ev sahipliği yapar. Osmanlı İstanbul'unda yeni ticaret merkezi eskisinin bir devamı şeklinde oluşur. Aynı kentsel mekanda oluşan dönüşümde yapısal bir süreklilik görülmez: Divanyolu'nda bedesten ve çarşılar Bizans embeloslarının yerini almışlardır. Bedestenlerin çevresini tek katlı ahşap dükkanlar sarar.. Akbulut (1990, s.28).

Bu yeni ticari yapılaşmanın yanı sıra yönetime ait girişimler de gelişir: Fatih tarafından yaptırılan kent makroformunu etkileyecek en önemli hareketlerden bir diğeri 1462'de Topkapı Sarayı'nın inşasına başlanmasıdır (Şekil 4.2.3-4).

Şekil 4.2.3-4. İstanbul, 15.yy. Kayra (1990, s.22).

Yönetim merkezinin Eski Saray'dan tekrar yarımada'nın doğu uç noktasına yerleşmesi ile Ayasofya ve Hipodrom alanları önem kazanırlar. Böylece Divanyolu aksının başlangıç ya da bitişi daha da vurgulanır. Öte yandan geçmişi Bizans'a dayanan, Saray'ın yarımada'nın ucunda ve denizle yakın ilişkisi bir noktada yer seçmesi geleneği tekrar canlanmıştır. Kuban (1970, s.31).

Fatih devrinde yeniden yapılan merkez çarşı, Ayasofya camisi arasında Divanyolu önemli bir işleve sahiptir. Çelik (1986, s.25). 16.yy. başlarında inşa edilen Beyazıt külliyesi ile de aks yeni bir başlangıç ya da bitiş noktasına kavuşur (Şekil 4.2.3-5).

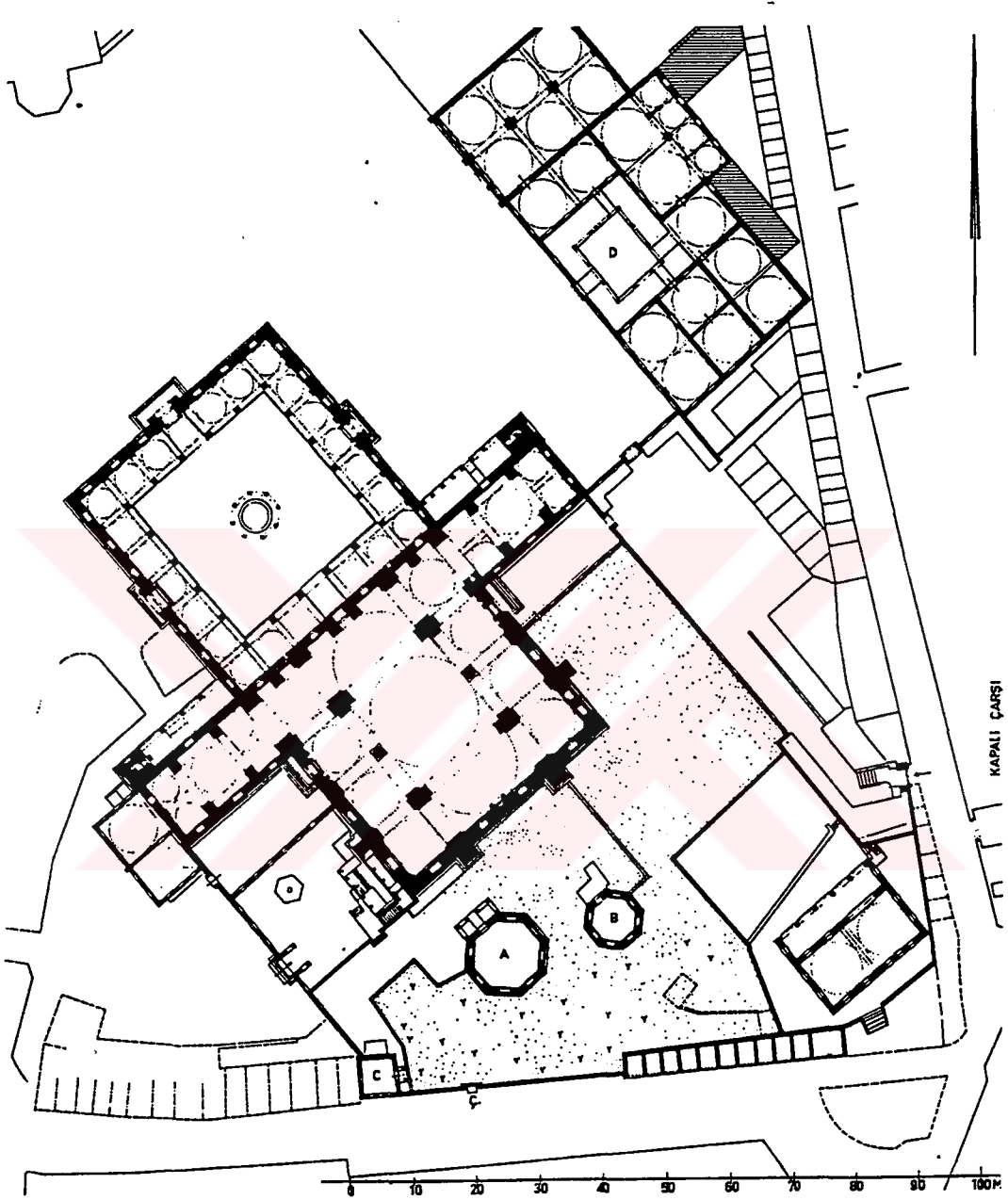
Külliye'nin "Forum Tauri"nin üzerine inşa edilmesi ve Osmanlı İstanbul'unun anıtsal aksının kuzeye, Haliç yönüne kayması toplumsal açıdan Bizans ile Osmanlı mekan anlayışı arasındaki farklılığı yansıtır Kuban (1970, s.32) (Şekil 4.2.3-6).

1501-1506 yıllarında II. Beyazıt tarafından yaptırılan kentin ikinci büyük kompleksi eski İslam geleneğindeki gibi saray / cami ilişkisini kurmak istemiş olabilir. Cami, medrese, imaret, kervansaray, sıbyan mektebi, hamam, yeni kent yapısının ve Divanyolu'nun en önemli odağıdır. Kuban (1987, s.14).

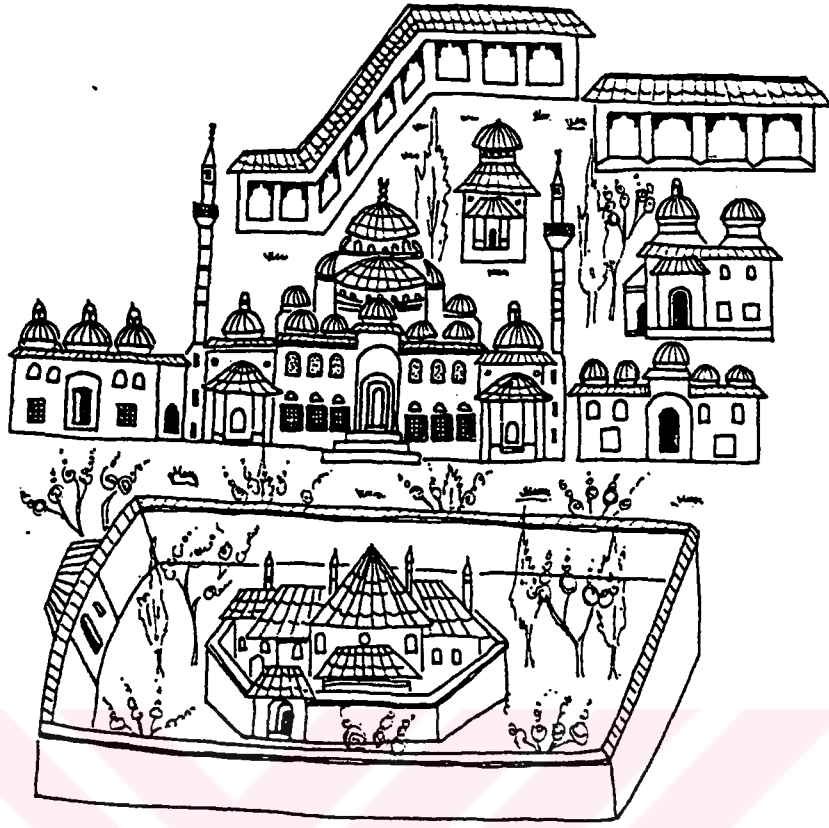
Bizans toplumu, toplumsal ilişki ve iletişimin forumlarda olduğu, açık alanların toplum yaşamında önemli bir rol oynadığı bir strükture sahiptir. Oysa İslam toplumunda meydan yoktur. Meydanın işlevi toplumsal iletişimin gerçekleştiği cami avlusu ve cuma camileri çerçevesinde şekillenir. Böylece büyük külliyeler Bizans toplumunun yerini alan Osmanlı toplumunun ihtiyaçları doğrultusunda forumların yerine geçerler. Bu değişimin mekansal ifadesi de Divanyolu aksının kent yaşamında ve imar faaliyetlerinde öne çıkışı şeklinde olur Kuban (1970, s.32) (Şekil 4.2.3-7) [Ek C2].

Beyazıt Külliyesi ile "Forum Tauri" Bizans kimliğinden iyice uzaklaşarak bir İslam karakteri kazanır. Meydanın halk tarafından yoğun bir kullanıma sahip olduğu bilinir: hayvan terbiyeciliği, sihirbazlık, hokkabazlık v.b. açık hava gösterilerine ev sahipliği yapan bir alandır. Bu çok işlek bölgede, sonraları cami yakınına dek dükkanlar sokulur. 1580'de de cami

hazire duvarı önüne, yol üzerine bir dizi dükkan da Mimar Sinan tarafından yapılır. Kuban (1987, s.14).

Şekil 4.2.3-5. Beyazıt Külliyesi. Müller-Wiener (1977, s.386).

Şekil 4.2.3-6. "Külliye ve Eski Saray", Matraki. Kuban (1987, s.15).

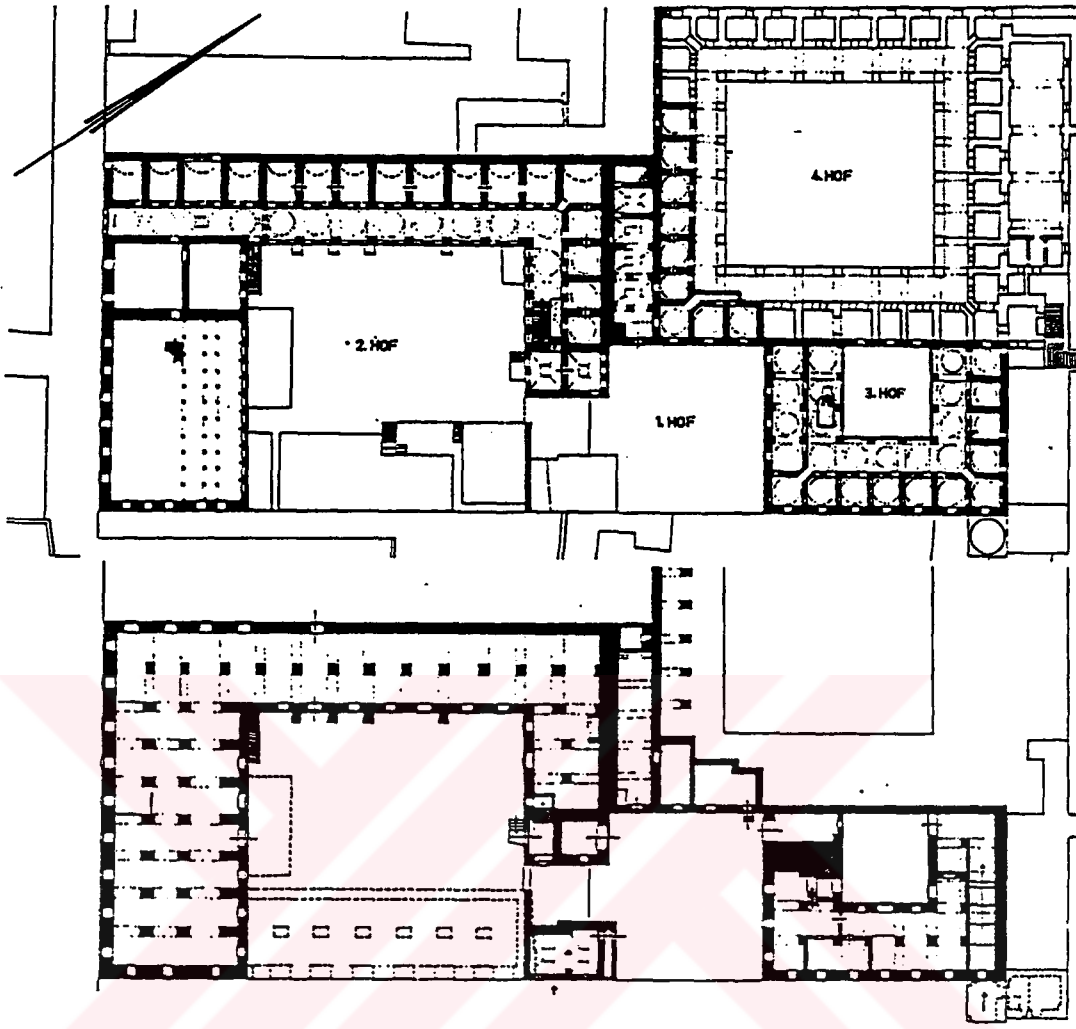
Şekil 4.2.3-7. Beyazıt. Kayra (1990, s.63).

"Tüm bunların ışığında fetihten itibaren Osmanlı İstanbul'unda, Divanyolu'nun dinamik bir öge oluşturarak toplumsal ve siyasi yaşamda önemli bir rol oynadığı söylenebilir: sultanın tahta çıkışı, iktidar değişimi, doğumu, ölümü, evlilik, sünnet v.b. törenlerin, yeniçeri ayaklanmalarının, dini bayram kutlamalarının Divanyolu aksında yer alması ticari, yönetsel ve dini işlevlerden kaynaklanan canlılığını daha da artırır." Akbulut (1990, s.30).

"1595 yılında babası Sultan III. Murad'ın ölümü üzerine tahta çıkan Sultan III. Mehmed'in tahta çıkış törenleri ile eski sultanın harem efradının Beyazıt'ta bulunan Eski Saray'a uzun bir konvoyla yollanmalarını o tarihte sarayda hekimlik yapmakta olan bir musevi çok canlı bir biçimde anlatır: Eski sultanın sayıları bir kaç yüz ile ifade edilen harem nüfusu eski saraya taşınması amacıyla sarayın bütün araba ve hayvanlarının seferber edilerek büyük bir konvoy oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Reyhanlı (1983, s.63). Bu tür kabilelerin Divanyolu'ndan geçişi halkın en çok ilgisini çeken olaylardandır. Önemli günlerde sultan vezirleri, çavuşları, peykleri, solakları, kapıkulu ocakları, mehteran ve esnaf alaylarının gösterişi içinde Divanyolu'ndan geçerler: esnaf alaylarının taşıdığı büyük maketler (nahl), dar sokaklarda evlerin cumbalarının yıkılmasına yol açar. Ortaylı (1987, s.13). Yine Osmanlı devrine ait pek çok kaynaktan yeniçeri isyanlarının bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının Haliç yönüne rastlayan arka tarafında Et Meydanı'ndan başlayıp, isyancı grubun Divanyolu'nu takip ederek At Meydanı'na (Hipodrom) ulaştıklarını ve Saray'a buradan saldırdıkları bilinmektedir" (Şekil 4.2.3-8).

"XVI.yy sonlarında İngiliz seyyahı Sanderson bugünkü Çemberlitaş'da geniş bir pazar meydanı olduğunu, kadınların el işlerini ve eşyalarını satmak için buraya geldiklerini yazar. Sanderson, Constantinus Sütunu'nu da tasvir eder: Pompei adını alan sütunun Grekçe kitabesi harap durumdadır".

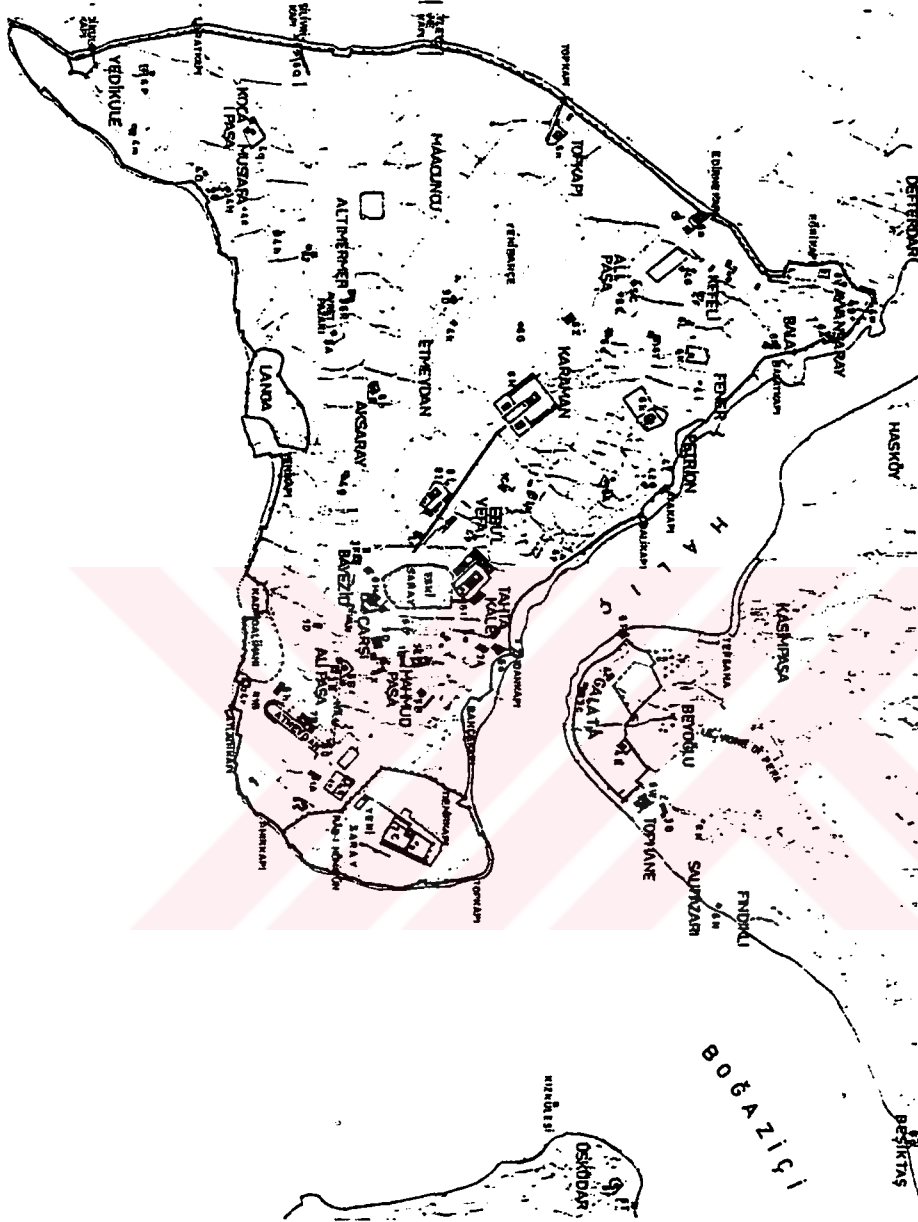
Diğer bir ilginç bilgi de, İstanbul'da sürekli ikamet etmeyen Hristiyan ülkelerin elçilerinin Çemberlitaş yakınlarında kaldıkları bir "Elçi Hanı"nın varlığıdır (Şekil 4.2.3-9). Sanderson'un verdiği bilgilerden Constantinus Forumu'nun henüz daha tam anlamıyla binalar tarafından doldurulmadığı anlaşılır. Ayrıca Beyazıt Meydanı'nda bulunan Theodosius Zafer Takı'nın dört sütunu, II. Selim tarafından, Selimiye cami inşaatında kullanılmak üzere söktürülür. Reyhanlı (1983, s.40-42).

Şekil 4.2.3-10. İbrahim Paşa Sarayı. Müller-Wiener (1977, s.492).

Heykelleri yok edilse de bu vezir sarayı At Meydanı'nda (Hipodrom), Divanyolu aksının başlangıcına yeni bir nefes katar (Şekil 4.2.3-11).

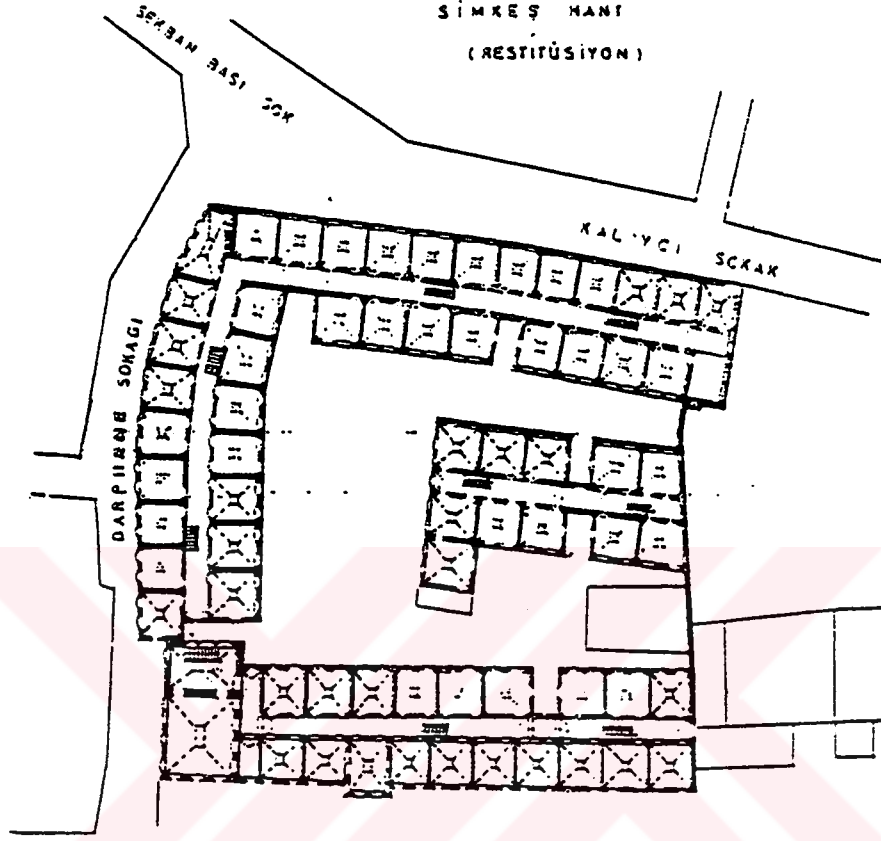
17.yy. başlarında İstanbul'dan geçen Vaelle, kentteki yol dokusunun eğri bögürü, dar ve pis olduğunu belirtir. Bunun tek istisnası ise hiç kuşkusuz Ayasofya - Beyazıt aksıdır. Divanyolu'nun saraylara ulaşan prestij yolu niteliği gözönünde bulundurulursa, iyi durumda olması doğal karşılanabilir. Yönetim aksı olmasının dışında geçmişten gelen ticaret fonksiyonunu korur: Ayasofya Beyazıt arası üç kapalıçarşı, beş lonca örgütü, altı han ve toptancı tüccarların faaliyette bulunduğu ticarethane ile bir pazar yeri bulunur. Kılınçaslan (1981, s.136-141-156).

Şekil 4.2.3-11. İstanbul, 15-16.yy. Müller-Wiener (1977, s.32).

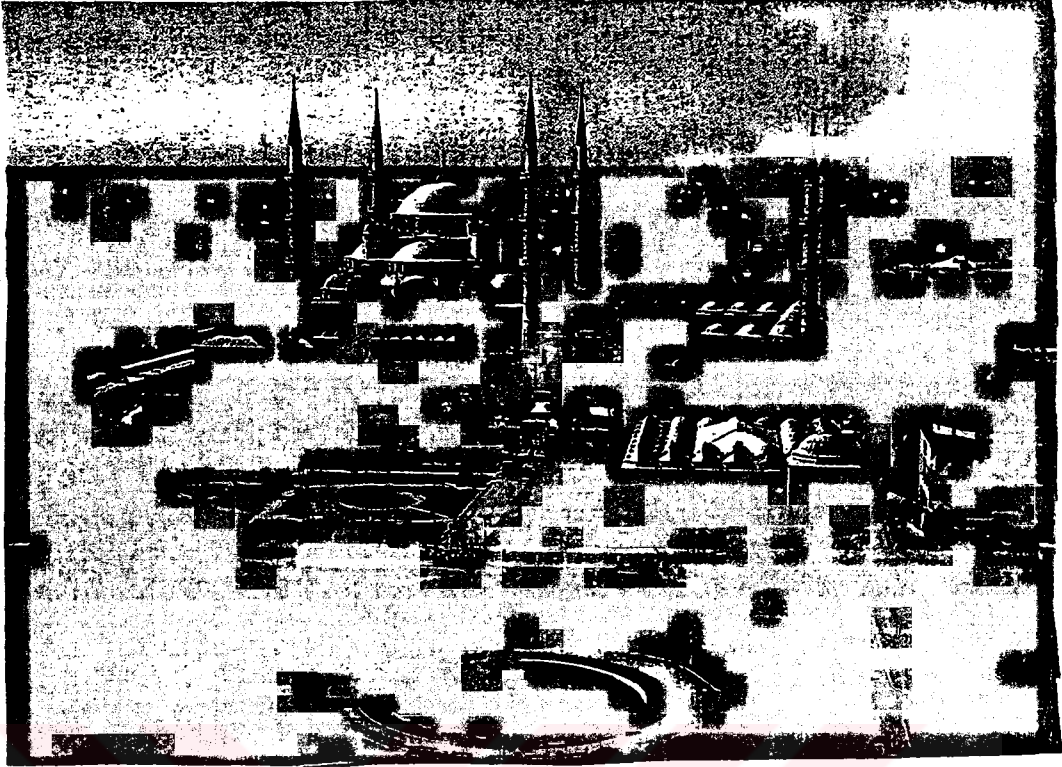
Önceleri darphane olarak kullanılan Simkeşhane ise Divanyolu'nun bitişini vurgular. (Şekil 4.2.3-12).

Özellikle eski Saray çevresinde yoğun zenaat ve ticaret yerleri vardır: kahveciler, terziler, eskiciler, kağıtçılar, bakırcılar, fincancılar, Divanyolu aksına canlılık ve süreklilik katan önemli faktörlerdir. Kayra (1990, s.52).

Şekil 4.2.3-12. Simkeşhane. Müller-Wiener (1977, s.355).

Aynı dönemin Hipodrom Meydanının adını değiştirecek olan en önemli eseri Sultan Ahmet Külliyesi'dir. Sultanın, kentin toplumsal yaşantısına ve fiziksel görüntüsüne hükümdarlığının gereklerini katmak ihtiyacı, Ayasofya ve dini yapıların varlığı buraya yeni bir cami yapmak gerekliliğini duyurmuş olabilir. Böylece külliye, kendisinden beklenen temsili ve sembolik görevi üstlenir. İnşaat için Ahmet Paşa sarayı, Sokollu Sarayı, Arslanhane, Miri anbar, Mehmet Paşa Sarayı, dükkanlar istimlak edilir. Kuban (1969, s.94). Ayasofya'nın ve İbrahim Paşa Sarayı'nın karşılarında yer alan bu kompleks "Divanyolu" aksının başlangıç mekanına ayrı bir önem katar. Kayra (1990, s.50). Bu inşaat ile Suriçi 19.yy'a kadar değişmeyecek formuna ulaşır. Kuban (1970, s.33) (Şekil 4.2.3-13) [Ek C3].

Şekil 4.2.3-13. Sultan Ahmet Külliyesi.

Bu dönemde gerek aks, gerekse yörede yer alan Türk evlerinin dışta düz, profilsiz, süssüz, içte dış görüntü ile ilgisi olmayan bir yerleşim biçimi sundukları görülür. Kayra (1990, s.50).

"17.yy.'da peşpeşe gelen pek çok facia, padişaha başkaldıran sipahilerin yenilerince katli, yıllar süren kargaşalar ve oluşan büyük yangınlar sonucu Beyazıt'a kadar uzanan bu yol üstündeki bu evler yok olmuştur."

"Avcı Mehmet'in tahttan indirildiği tarihlerde, 1687'de Eski Saray'da çıkan büyük bir yangında ise, mülkiyeti padişaha ait olan cariyeye ve çocukların yabancılar tarafından görülmesini engellemek isteyen harem ağaları, işleyen tek kapıyı kapatarak 200 kişinin yanarak ölmesine neden olurlar."

Divanyolu'nda 19.yy'a dek inşa edilen yapılar gözönüne alındığında, aks üzerinde Beyazıt Meydanı'ndaki (Forum Tauri) Beyazıt Külliyesi dışında anıtsal yapılaşma görülmez. Buna karşılık sadrazamlar tarafından yaptırılmış ve yolla diğer bir deyişle kentin günlük yaşamı ile doğrudan bağlantılı küçük ölçekli külliyeler, camiler bulunur. Ögel (1988, s.562) (Şekil 4.2.3-14).

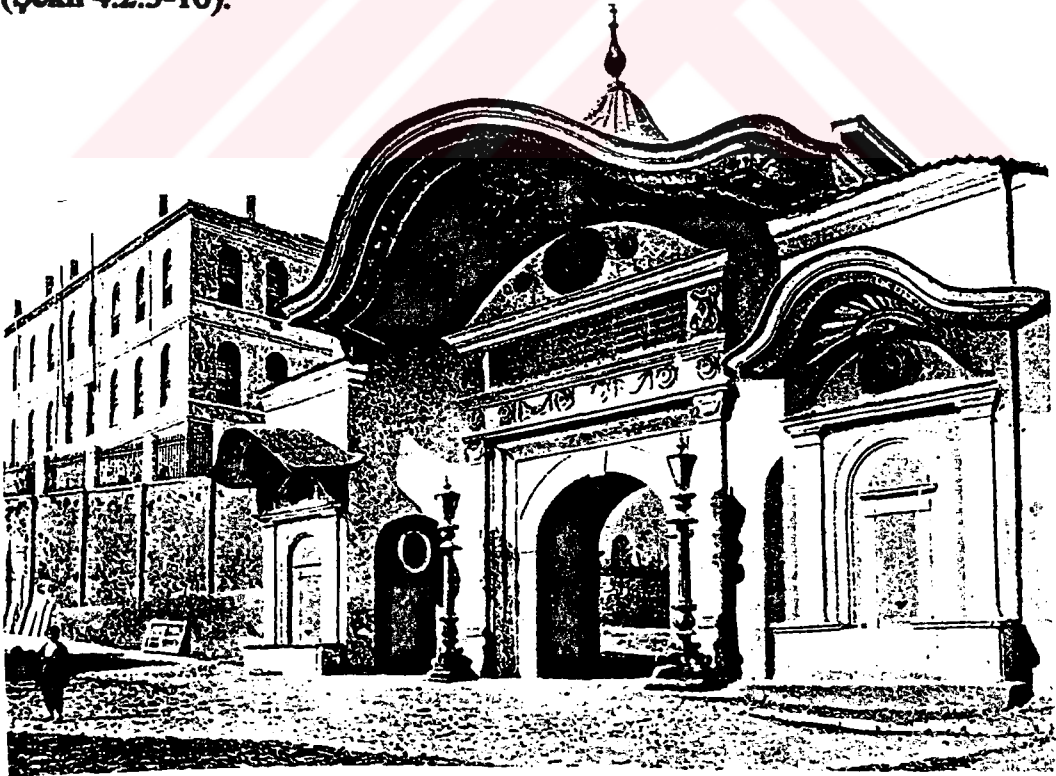
Şekil 4.2.3-14. İstanbul, 17.yy. Müller-Wiener (1977, s.36).

Divanyolu, Eminönü'nden başlayarak güney yönünden ilerleyen Aziziye (Bab-ı Ali) Caddesi ile kesişir. Yolun üzerinde yer alan çeşitli devlet daireleri ve konakları arasında Nafia Dairesi, 17.yy.'da büyük devlet adamı ve amirali Cağala Ahmet Paşa'nın Çifte Sarayları sayılabilir. Bu sarayın arsaları üstüne kurulacak olan Düyun-u Umumiye Binası, Cumhuriyet döneminde İstanbul Erkek Lisesi olarak kullanılacaktır. Kayra (1990, s.37) (Şekil 4.2.3-15).

Şekil 4.2.3-15. Çifte Saraylar, J. Perviticht.

17.yy.'a dek devlet işleri sarayda, Bab-ı Hümayun'da yönetilmiştir. Bundan sonra sadrazamların sürekli iş gördükleri, ileride Bab-ı Ali adını alan "Paşa Kapısı" kurulur. Bu kurum, 17.yy'dan beri ve günümüz İstanbul'unun Vilayet yönetiminin bulunduğu yerde inşa edilir. Kayra (1990, s.28) (Şekil 4.2.3-16).

Şekil 4.2.3-16. Bab-ı Ali. Eken (1992, s.97).

17.yy. sonunda kent nüfusunun 100.000-800.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Anadolu Celali isyanları ve Avrupa'daki başarısız savaşlar sonucu İstanbul'a göç olur, boş alanlar dolar. Kent uluslararası ticarete gerileme gösterir. Buna karşın geleneksel ticaret bölgesi olan Ayasofya / Beyazıt aksındaki ticarethaneler, Aksaray ve Saraçhanebaşı'na uzanarak Fatih'tekilerle birleşirler.

Öte yandan sürekli yangınlar sonucu çarşı ve hanlar kagir olarak yeniden inşa edilirler.

Böylece çevre bugünküne benzer bir fiziksel görüntüye kavuşur. Kuban (1970, s.37). 1701'deki bu çalışma sırasında sokakların üzeri kapatılarak "Kapalıçarşı" kapalı hale getirilir. Cezar (1985, s.136).

18.yy.'da III. Ahmet'in saltanat yıllarına rastlayan Lale Devri'nin İstanbul'da yoğun inşaat girişimlerinin geçtiği yörelerden biri de Divanyolu aksıdır. Bu dönemde yol üzerindeki vezir yapılarında mimari tasarım ve bezemede Batılı etkiler görülür. Akbulut (1990, s.34). Batı'dan gelen her yeniliğin Türk toplumunca yorumlanması, bu değişimin başladığı Lale Devri'ni Osmanlı tarihinin en ilgi çeken dönemlerinden biri yaptığı gibi, İstanbul'u da dünyanın en ilgi çekici fiziksel çevrelerinden biri haline getirir. Kuban (1970, s.39). Böylece Divanyolu aksı da gitgide zengin bir görüntüye kavuşur, mekansal niteliklerini geliştirir. 18.yy.'ın sonlarında gerek aksın sürekliliği, gerek başlangıç / bitişleri, gerekse bağlantılı olduğu yan yol şebekeleriyle özel bir rol üstlenen Divanyolu, içerdiği eserler ve yaşadığı olaylarla Batılılaşma yolundaki Osmanlı Devleti'nin en önde gelen mekanıdır.

Arnavut kaldırım kaplı bu aks aslında oldukça dardır. Denel 1762 ve 1795'de yapı yükseklikleri ve surlara yaklaşma mesafelerini belirten iki ferman yayınladıysa da, yol genişlikleri ile ilgili hiçbir hüküm olmamasını ilginç bulur. Buradan yol genişlikleri düzenlenmesi için bir kaygı oluşmadığı düşünülebilir.

Osmanlı klasik dönemi boyunca kent, yaşamında ile toplumsal ve siyasi olaylarda önemli rol oynayan Divanyolu üç etkili sınıfa ev sahipliği yapar: askerler, ulema ve zenaatkar / esnaf. Batılılaşma öncesi bu aksiyal mekan, Osmanlı kültürünü ve İstanbul'un tüm özelliklerini birarada barındıran canlı bir ortam sergiler. Tanzimat bürokratlarına göre Osmanlı'nın

geleneksel düzenine ait her olgu gibi Divanyolu aksının da ciddi bir ıslahata ihtiyacı vardır. Akbulut (1990, s.36).

4.2.4. Tanzimat ve Divanyolu

19.yy. başlangıcı 18.yy. başlarına dayanan ve yüzyıl sonunda 3.Selim'in "ıslahat" adıyla somutlaştırdığı bir dizi değişimin görülmeye başlandığı bir dönemdir. Sarı (1993, s.2).

Batur'un da belirttiği gibi Osmanlı Devlet düzeninin değişmeye başladığı bu dönemde, değişikliğin yol açtığı gereksinimler birçok yeni yapı tipini ortaya çıkarmıştır.

Bu yapılardan biri olan Kalfa Mektebi ile Divanyolu'nun bir değişim sürecine girmeye başladığı görülür. Sivil eğitimin gerekliliğini ilk kez düşünen II. Mahmut, hayatını kurtaran saray halayığı Cevri Kalfa için bir hayır eseri olarak bu binayı 1819'da yaptırır. Sarı (1993, s.2) (Şekil 4.2.4-1).

Şekil 4.2.4-1. Cevri Kalfa mektebi. İst. Gezi (1992, s.285).

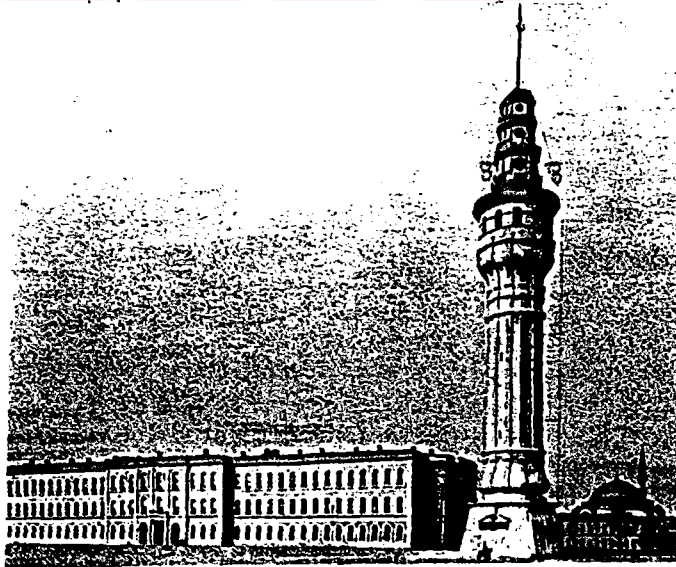
"Divanyolu'nun hanedanla bağının kopması da bu dönemde gerçekleşir. Şubat 1819'da yeniçeri kışlaları ve Et Meydanı'nda Vak-a'yi Hayriye sırasında kışlalar yakılır, yeniçeriler öldürülür. Kayra (1990, s.54-55). "

"II. Mahmut'un 1826'da Yeniçeri ocağını kaldırmasını izleyen dönemde ise Yeniçeri Kışlaları, Et Meydanı (Saraçhane-Binbirdirek arası) ve Eski Saray Ağa Kapısı kaldırılarak, Eski Saray yeni kurulan ordunun (Asakir-i Mansure-i Muhammediye) başkomutanlığı (seraskerlik) için tahsis edilir. Buradaki hanedan kadınları ise Topkapı Sarayı'na geçerler. Koçu (1968, s.4624)". (Şekil 4.2.4-2).

Şekil 4.2.4-2. Seraskerlik Binası girişi. Eken (1992, s.93).

Böylece bütün eski konumunu değiştiren Beyazıt Meydanı'nda yeniçerilerin her ayaklanmada yakıp yıktıkları ahşap yangın kulesi de II. Mahmut tarafından kagir olarak yeniden yaptırılır. Kayra (1990, s. 55) (Şekil .4.2.4-3).

Şekil 4.2.4-3. Beyazıt Kulesi, Eken (1992, s.94).

Divanyolu, başlangıcında Ayasofya ile geçmişe uzanıyorsa da, bitişindeki sivilleşme hareketleri ve reformlarla yepyeni bir kimlik kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin birbirini izleyen yenilgilere, toprak kayıplarına son verebilmek için yaptığı girişimler "Tanzimat" ile sonuçlanır. Akın (1989, s.341).

Tanzimat Fermanının ilanı ile Osmanlı İmparatorluğu, yaklaşık yüzyıldır etkilenmekte olduğu Batı uygarlığı ile olan ilişkilerine yeni bir çağdaşlaşma boyutu katar: ferman batılılaşma yönündeki niyetleri resmi bir politikaya dönüştürür.

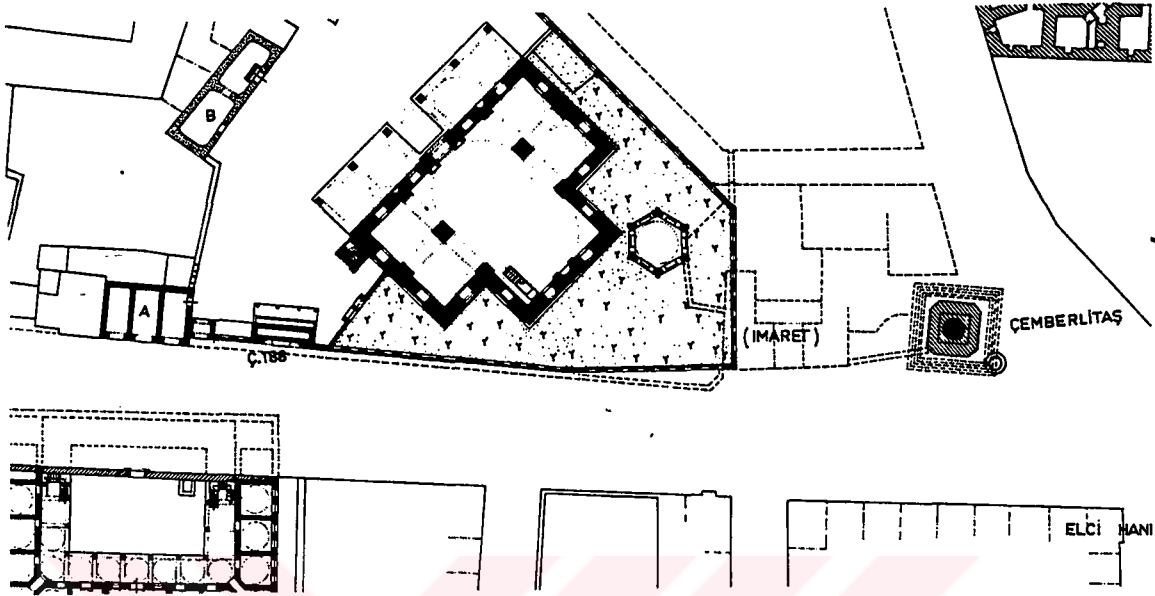
Tanzimat ile birlikte devletin örgütsel yapısında yeniden yapılanmaya gidilmesi toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal ve hukuksal ortamı da etkiler. Akbulut (1990, s.38).

Osmanlı zaten 1831'de Hassa Başmimarlığı ile Şehreminliği memuriyetlerini birleştirerek Ebniye-i Hassa Müdiriyeti'ni kurar. Klasik imar düzeninin terkedilmesi ise 1840'lardan itibaren Batı'dan ithal edilen imar yasaları islami kuralların yerini almaya başlar. 19.yy. boyunca devleti kurtarmak amacıyla geleneksel düzende yapılan reformlara paralel olarak İstanbul'un batı tipi bir başkente dönüştürülmesi için yoğun çaba sarfedilir. Politik ve toplumsal alanda devlet tarafından desteklenen değişimlere uygun olarak 1830'lar sonrası İstanbul'u Türk-İslam mimarisine bilinçli bir ara verir. Çelik (1986, s.50, xv-xvi) [Ek D].

Tanzimat'ın ilanından bir yıl sonra (1840) bu dönemin ilk büyük ölçekli resmi binası olan II. Mahmut Türbesi Divanyolu aksında, Esmâ Sultan Sarayı'nın yerine, yoğun bir ahşap doku içine inşa edilir. Bu türbe ve ona bağlı yapıların, 1848-49'da "Ebniye Nizamnameleri" adıyla çıkartılan yönetmeliklerde tüm yeni yapılar için öngörüldüğü gibi, türbe ve çevre duvarının mevcut yol hizasından geri çekilerek inşa edilmeleri, tarihi yarımadadaki geleneksel dokuya ve Divanyolu'na getirilecek yeni düzenin habercisi sayılabilir. Akın (1989, s.341) (Bkz Şekil 4.1-4).

Aksel'e göre II. Mahmut Türbesinin geri çekilerek inşa edilmesinin nedenleri hem Avrupa kentlerine duyulan özlemin göstergesi, hem de darlık yüzünden zorlukla gerçekleşen ulaşımın kolaylaştırılması isteğinde yatıyor

olabilir. Kentin en önemli ve işlek aksının o dönemdeki genişliğinin 3.75-6.00 m arası değiştiği, Çemberlitaş'ta ise 3.00 m'ye dek daraldığı bir gerçektir. Sarı (1993, s.3) (Şekil 4.2.4-4).

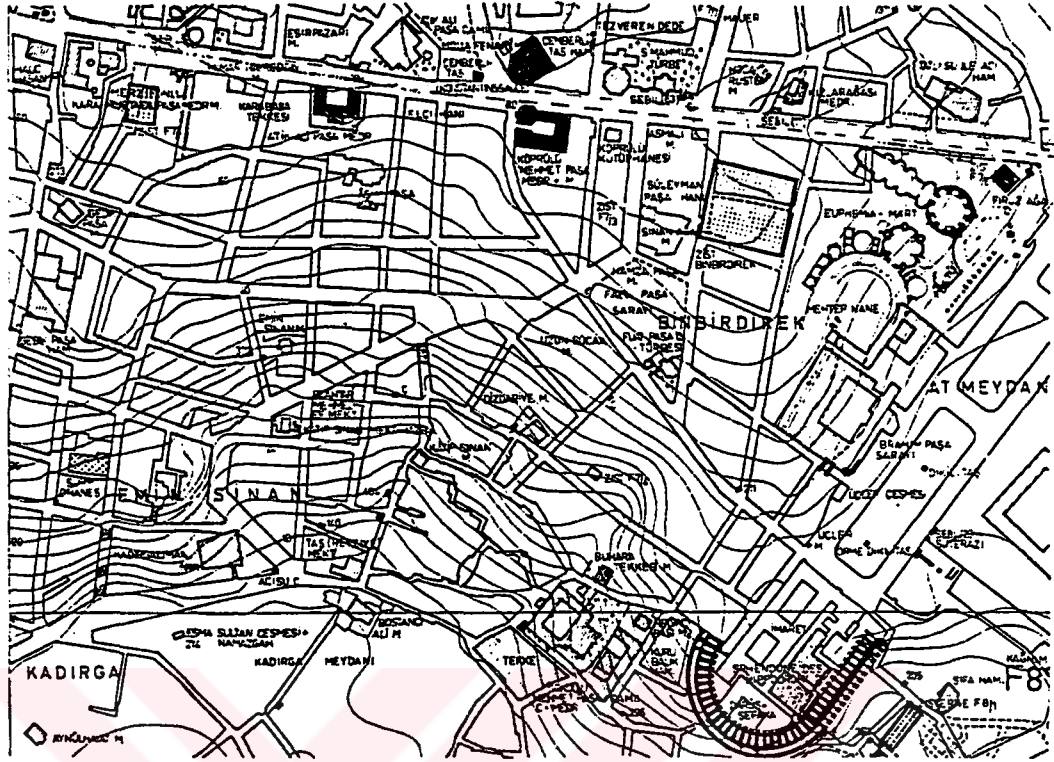

Şekil 4.2.4-4. Çemberlitaş. Müller-Wiener (1977, s.371).

Yüzyıllardan beri süregelen merkezi / otoriter devlet anlayışının değişiminin sultan tarafından yapılaması düşüncesiyle II. Mahmut Türbesi Divanyolu'nda inşa edilmiş olabilir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun bu önemli aksı değişim sürecinde de önderlik işlevini sürdürmüştür.

1848-1849 Ebniye Nizamnamelerinde "sokakların genişletilmesi, bina yükseklikleri ve malzeme" önemle ele alınan konulardır. Bu kararlar 19.yy.'da sık sık çıkan yangınlar nedeni ile uygulanma olanağı da bulmuşlardır. Özellikle 1825'te gerçekleşen, binden fazla ahşap evin ve Cağala Ahmet Paşa'nın çifte saraylarının yanmasına yol açan, Divanyolu'na da oldukça yaklaşan Hocapaşa yangını bu aks üzerinde yeni düzenlemeler yapılmasında önemli bir etken olmuştur. Divanyolu genişletilmiş, yapılar ye kagire dönüştürülmüş ya da yeni cephelerin oluşturduğu doğrultuya kadar olan bölümü ortadan kaldırılmıştır. Akın (1989, s.341).

Bu bağlamda Köprülü Mehmet Paşa Türbesi, Firuz Ağa'nın makberesinin tümü, Atik Ali Paşa medresesi ve Çemberlitaş Hamamı'nın bir bölümü yıktırılır. Koçu (1968, s.4624) (Şekil 4.2.4-5).

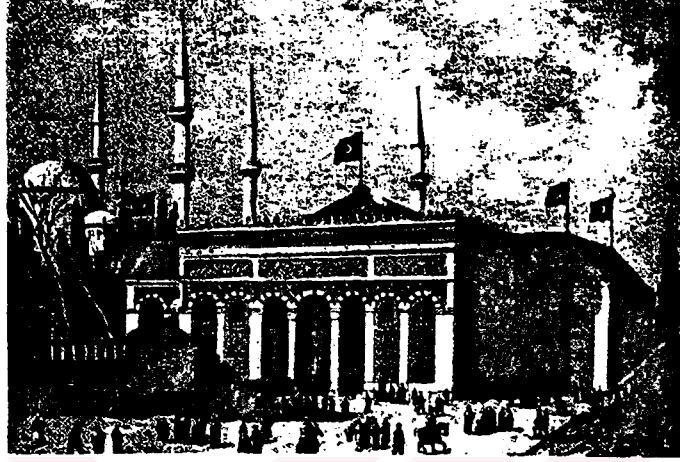
Şekil 4.2.4-5. Divanyolu'nda yıkımlar. Müller-Wiener (1977, s.283).

19.yy.'ın ortalarında Simkeşhane'nin tam karşısında İstanbul'un ilk eczanesi açılır. Kuban (1987, s.15).

Bu çalışmalar çerçevesinde Aksel birçok konağın resmi daire, özel müessese, okula dönüştürüldüğünü yazar. İlhan ise Divanyolu'ndaki kentleşme hareketi kapsamında Beyazıt Meydanı'nın da düzenlendiğini belirtir. Sarı (1993, s.4). Eski Saray yıkılarak, yerine bugünkü İ.Ü. Merkez Binası olan yeni "Seraskerlik Binası" 1865-66 yıllarında yapılmıştır. Bir dönem ahır olarak kullanılan Beyazıt imareti, II. Abdülhamit devrinde onararak Beyazıt Umumi kütüphanesine dönüştürülür. Çevredeki daha eski kağıtçı dükkanları ve kütüphane, Beyazıt ve Divanyolu imgesinin ayrılmaz bir parçası olan Sahafîlar'ın da gelişmesine katkıda bulunmuş olabilir. Kuban (1987, s.18).

Divanyolu aksının başlangıcında Sultan Ahmet Meydanı'nda ilk ve son Sergi-i Osmani'nin açılışı batılılaşma yönünde önemli bir etaptır. Ama

bina uzun ömürlü olmaz ve 1865'de yıktırılır. (Şekil 4.2.4-6). Akbulut, binanın, meydan ile aksın kesişim noktasında bulunduğunu gözönüne alarak, yıkılmamış olsaydı Divanyolu aksiyal mekanına, günümüzdeki parktan daha fazla görsel zenginlik katabileceğini savunur. Akbulut (1990, s.47).

Şekil 4.2.4-6. İlk Osmanlı Sergisi, 1863. Kayra (1990, s.34).

1865 Hoca paşa yangını sonrasında, bu alanın yeniden düzenlenmesi için müslüman üyelerden oluşan "İslahat-ı Turuk Komisyonu" oluşturulur. Denel, 1857'deki belediye örgütlenmesi sırasında 6.Numune Dairesine gayri müslümlerin görgü ve bilgileri nedeni ile atandığını belirtirken, yeni komisyondaki oluşumu ve sorumluluklarını başarmalarını bir gelişme olarak yorumlar. Sarı ise müslüman üyelerden oluşan komisyonun, Divanyolu'nu dönemin en geniş aksı olarak genişletmesini, tarihi yarımada'nın merkezi olarak ileriye yönelik yüksek ve yoğun bir yapılaşma için düşünüldüğünün göstergesi olduğunu belirtir. Aslında tüm bu genişletme, birkaç yıl sonra gelecek "Atlı tramvay" için bir hazırlık da olabilir. Sarı (1993, s.4).

Nitekim kısa bir süre sonra bu yeni ulaşım aracı Divanyolu'na yeni bir önem katacak, Beyazıt'tan kollara ayrılarak Fatih'e, Topkapı ve Yedikule'ye uzanacak; 1961'de kaldırılincaya kadar atlı, 20.yy.'ın başından itibaren de elektrikli olarak hizmet verecektir. Kayra (1990, s.56).

1896'da Krepona Efendi tramvay imtiyazını alır. Nizamnameye göre Eminönü - Bab-ı Ali - Divanyolu - Beyazıt - Aksaray - Topkapı, Aksaray - Yedikule hattı bulunur. Görüldüğü gibi Divanyolu aksının önemi tramvayla da sürekli vurgulanır. Çelik (1986, s.90-93).

Modern bir araç ve yenilik olarak tanıtılan tramvaylar, geleneksel dokuda büyük bir tezat oluşturlar. Amicis "ahşap mahallelerdeki tramvayı bir şakaya benzetir". Akbulut (1990, s.48).

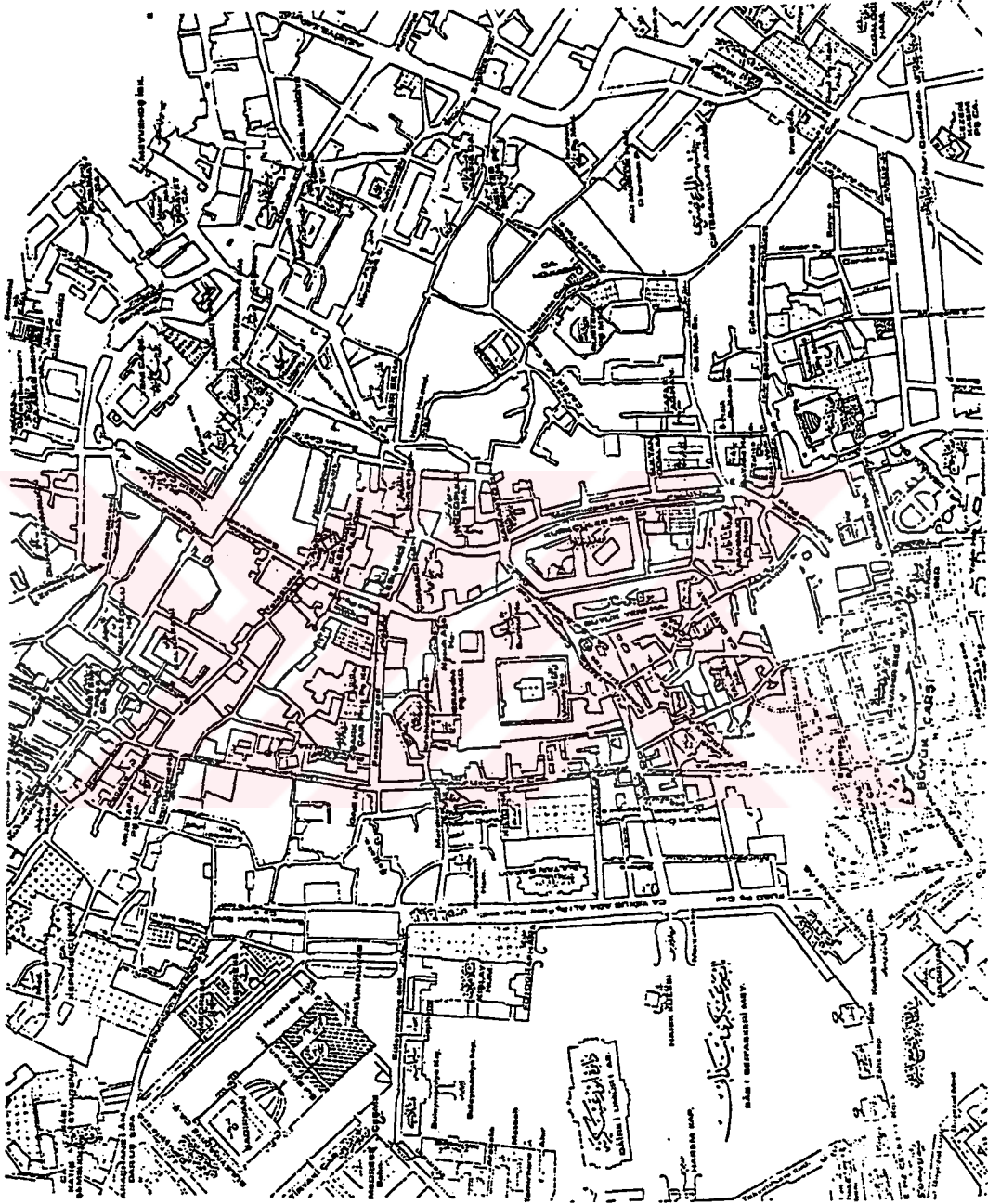
Kuban, 19.yy'la birlikte surlar içindeki sarayların itibarının azalmaya başladığını belirtir. Batur'un da vurguladığı gibi imparatorluğun beynini ve kalbini yüzyıllar boyunca barındıran tarihi yarımada bu kimliğinden yavaş yavaş sıyrılır. Osmanlı, Topkapı Sarayı'nı terk ederek önce Dolmabahçe'ye sonra da Yıldız'a yerleşir. Bu hem yöneticilerin, batrya dönük gelişme siyasetlerinin göstergesi, hem de padişahın yetkisinin artık bürokratlarca paylaşılmasının bir sonucu olarak yorumlanabilir. İmparatorluğun idari merkezinin yer değiştirdiği bu dönemde Divanyolu önemini yitirmiş görünse de Tanzimat'tan ve özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra devlet yönetiminin Divanyolu'ndan yapılması, aksın prestijini hala koruduğunu gösterir. Sarı (1993, s.4-5).

1875 yılında alınan bir kararla kent iki bölgeye ayrılır: Unkapanı / Aksaray hattının doğusu bir prestij bölgesi olarak kabul edilerek Divanyolu ve çevresinde ahşap inşaat tümüyle yasaklanır. Akbulut (1990, s.44).

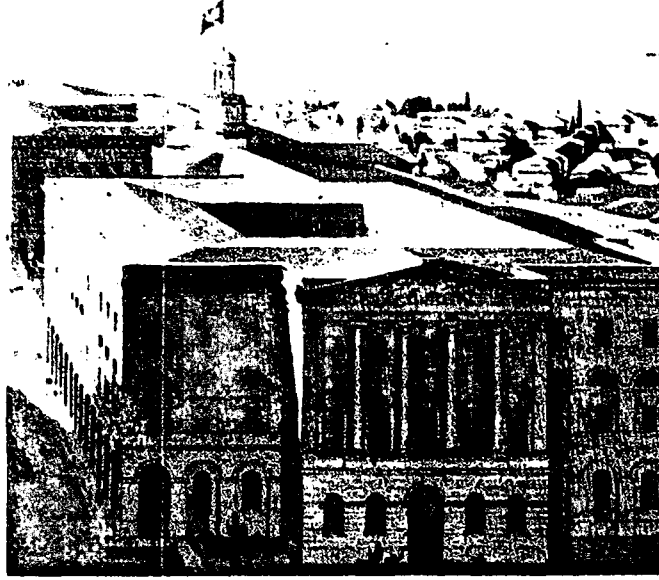
19.yy.'da yapılan planların en ayrıntılısı olan, Osmanlı mühendislerince 1875'de gerçekleştirilen topoğrafik plan veri olarak kabul edildiğinde Beyazıt ve Haliç'e doğru olan bölgede iş hanlarının kümелendiği görülür. Kapalıçarşı ise yörede önemli bir alanı kaplamaktadır. O dönemde Bab-ı Seraskeri Meydanı'nın Beyazıt Camisine bakan sağ köşesinde Maliye Nezareti Celilesi, sol köşede ise Kütüphane-i Umumi dikkat çeken yapılardır. Devrin en önemli olaylarından biri ise Mithat Paşa'nın 1876'da Kanuni Esasi'yi Divanyolu'nun bitişindeki bu meydanda açıklamasıdır. Kayra (1990, s.29,56-57) (Şekil 4.2.4-7).

19.yy.'ın ikinci yarısında Tanzimat'la oluşan, sivil kadroların eğitimi düşüncesi ile yeni eğitim yapılarının evsahipliğini Divanyolu'nun yaptığı görülür. Bu yapılardan en önemlisi 1845 yılında, Ayasofya'nın önünde Bab-ı Hümayun ile Sultan Ahmet Camisi arasında başlanan ve inşaatı 20 yıl süren Darülfünun'dur. Ancak okul yapımından sonra Çeemberlitaş'a Nuri Efendi Konağı'na taşınmıştır. Asıl Darülfünun 1870'de Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın teşvikiyle II. Mahmut'un Türbesi yanında bugünkü Basın Müzesi olan yapıda

açılmıştır. Ama sert saldırılar sonucu 1871'de kapatılmıştır. Sarı (1993, s.5) (Şekil 4.2.4-8).

Şekil 4.2.4-7. Beyazıt ve Yöresi, 1875. Kayra (1990, s.58).

Şekil 4.2.4-8. İlk Dürülfunun Binası. Kayra (1990, s.34).

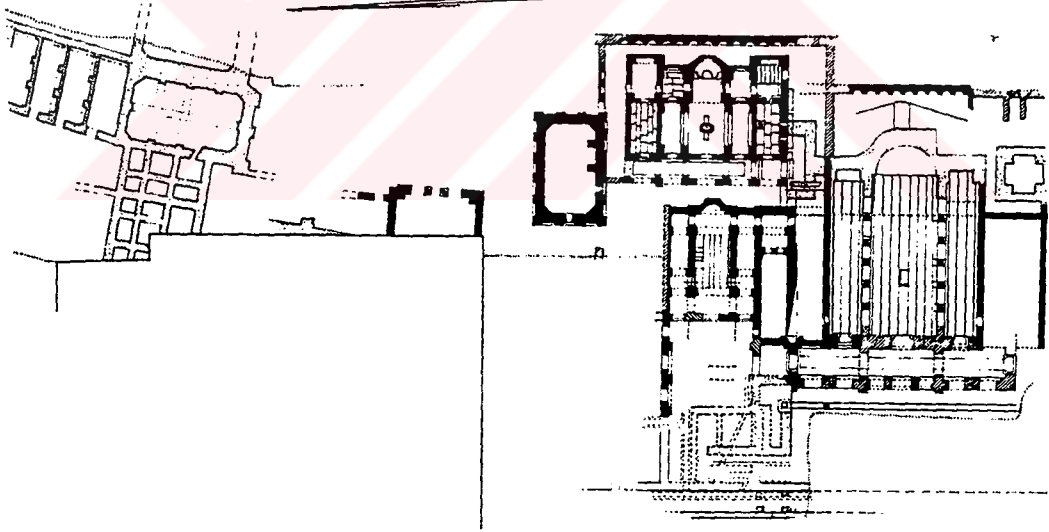
II. Meşrutiyeti izleyen yıllarda İstanbul'un merkezi haline gelen Beyazıt - Sultanahmet aksı devlet adamlarının konakları ve devlet daireleri ile dolmuştur. Divanyolu'nda yer alan Bab-ı Seraskeri'nin adı "Harbiye Nezareti" olarak değişir. (Şekil 4.2.4-9). Darülfünun 1908'de Vezneciler'e uzanan yol üzerinde Zeynep Hanım konağında (Kamil Paşa Konağı) açılır. (Şekil 4.2.4-10). Bir diğer önemli gelişme de elektrik fabrikasının bu bölgede yer almasıdır.

"Bu yörenin kent içindeki ağırlığının bir etkeni de sanattır. Divanyolu aksıyla bağlantılı bu dar ve durgun görüntülü caddeler, İstanbul'un en önemli ve tek eğlence merkezi konumundadırlar. Vezneciler ve Direklerarası yolları o dönemin kenti içinde diğerlerine oranla daha düzenli ve geniştir. ilk arabalar 1850'lerde bu bölgelerde dolaşır dururlar. Bu gelişmelerin yanında Ahmet Rasim'in belirttiği gibi Divanyolu'nda giderek artan çöp yığınları, Direklerarası'nın çöpü adeta geleceğin İstanbul'unun habercisidir. Kayra (1990, s.58-59)".

"Çöp yığınlarıyla dolu olsa da üst tabakanın oturduğu bu ana aks resmi geçitlerin, fener alaylarının ve askeri törenlerin yapıldığı özel bir mekandır. Harbiye Nezareti Meydanı'nda toplanan alay Beyazıt Meydanı'ndan hareketle Divanyolu boyunca ilerleyip Sultanahmet, Bab-ı Ali, Sirkeci ve Beyoğlu'na geçer".

Şekil 4.2.4-9. Harbiye Nezareti. Kayra (1990, s.62).

Şekil 4.2.4-10. Zeynep Hanım Konağı. Müller-Wiener (1977, s.72).

Bu aksda yer alan konakların çoğu denizi görmeyen kuzeye bakan, lodos rüzgarı almayan yüzde yapılıdır. Aksel bunların büyük bir bölümünün mermer olduğunu belirtir. Sarı (1993, s.5).

19.yy.'a kadar kentin en önemli caddesi olarak gelen Divanyolu görüldüğü gibi bu yüzyılda da hanedanın yarımadaдан ayrılmasına rağmen hükümet ve hükümet yapılarının bu aks üzerinde yer almasıyla önemini yitirmemiştir. Ayrıca sivil kadroları yetiştirecek ilk üniversitenin yine bu mekanda açılması Divanyolu'nun önemini gelecek yüzyıla taşımıştır. 20.yy. başlarında Yerebatan'da Kimya, Vefa'da Feyzullah Efendi Konağı'nda Jeoloji, İbrahim Paşa Konağı'nda Doğu dilleri, Saffet Paşa Konağı'nda Coğrafya Enstitüleri kurulmuştur.

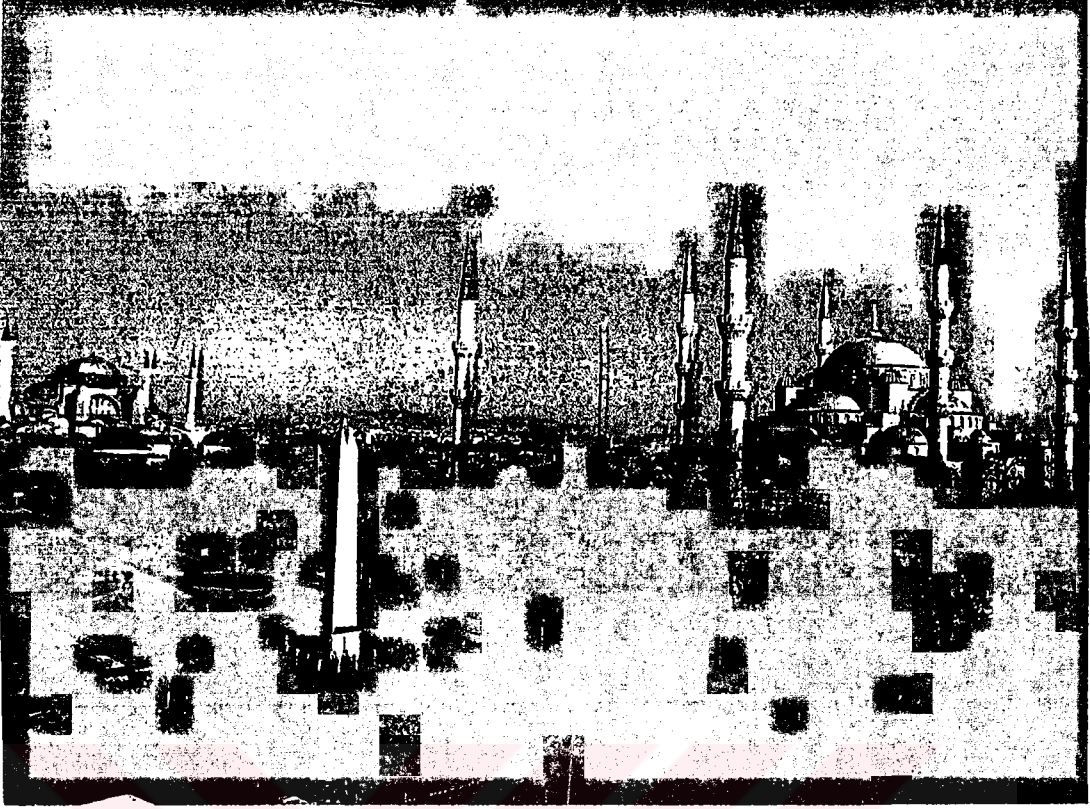
19.yüzyılın sonunda İstanbul konak hayatının noktalanmasına da sahne olan Divanyolu her dönemde değişimin habercisi olma özelliğini korumuştur. Sarı (1993, s.5-6).

Divanyolu, İstanbul'un mekansal tarihinin en renkli sayfalarından birini Tanzimattan Cumhuriyete uzanan bir süreçte yaşamıştır. Bu dönemin şehircilik ve imar hareketleri olumlu ve olumsuz yönleri ile İstanbul'un bugününe etkilemeye devam etmektedir. Divanyolu'nun Tanzimat'la Bizans dönemine yakışır bir çehreye kavuştuğu söylenebilir: aksın, 19.yy.'da aldığı şekil, mevcut görünümünün ilk prototipidir. Akbulut (1990, s.49).

4.2.5 20.yy. İstanbul'u ve Divanyolu

20.yy. başlarından itibaren Yeni Sarayın Topkapı Sarayı olarak adlandırıldığı gözlenir. Mimar Valaury'nin tasarladığı Müze-i Hümayun (Arkeoloji müzesi) bu bölgedeki yerini alacaktır. Sokağın adı Çifte Saraylar olarak kalsa da yerlerinde Düyun-u Umumiye vardır. Sultanahmet'te ise Defter-i Hakani (Tapu), Sanayi Mektebi ve Ticaret Nezareti yapıları inşa edilir. Divanyolu üzerinde ise Feyzi Atı (Boğaziçi) liselerinin bulunduğu, 1930'larda yanan Sultan Sarayı önemli bir odak noktasıdır.

Eski Dürüşünün bir dönem Evkaf Nezareti olarak kullanıldıktan sonra Adliye'ye dönüştürülmüştür. 1918'de İshak Paşa Yangını, Adliye (1933'de yanar) ve Sultanahmet Camisi ile demiryolu arasındaki bölgede 885 ev yanar. Anıtsal binalar gitgide daha fazla temel strüktürü oluştururlar (Şekil 4.2.5-1).

Şekil 4.2.5-1. Sultanahmet Meydanı

Bu tarihlerde Yerebatan (Basilica) ve Binbirdirek (Philoxenus) sarnıçları da yangın gören binalardan kalan boş arsaların altındadırlar. Kayra (1990, s.37-40).

"Öte yandan Enver ve Talat Paşa'ların Divanyolu'nda ikamet etmeleri, İttihat ve Terakki Partisi'nin Merkez-i Umumi'sinin Divanyolu'na yakın olması, bu aksiyal mekanın toplumsal ve siyasal alandaki önemini Tanzimat'tan sonra da sürdürmesinde etken olurlar". Akbulut (1990, s.49).

"Gerek Bizans, gerekse Osmanlı devirlerinde kanlı olaylara sahne olan Sultanahmet Meydanı 1920'de Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya hazırlanan batı devletlerine karşı özgürlük savaşını ateşleyen önemli bir mitinge ev sahipliği yapar. Kayra (1990, s.50). Halide Edip ve Nakiye Hanımların İzmir'in işgalini kınayan konuşmaları Divanyolu aksının başlangıcına hoş bir seda katar: Divanyolu, imparatorluğun yıkılışında bile toplumsal ve siyasal yaşamın merkezidir. " Akbulut (1990, s.49).

Kayra'nın da belirttiği gibi bu dönemde Divanyolu Caddesinin adının değiştirilmesi önemle üzerinde durulması gereken bir olaydır. Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldıran II. Mahmut'un türbesinin önünden başlayarak

büyük reformcuya Yeniçeri kabusunu sürekli hatırlatmak istercesine aksın adı "Yeniçeriler Caddesi" olacaktır. Kayra (1990, s.55-57).

Beyazıt Meydanı 1923-24 yıllarında Y.Mimar Asım Kömürcüoğlu tarafından, ortasında eliptik planlı, çift fiskiyeli bir havuz ve tramvayların dönüş yaptığı bir trafik yolu ile yeniden düzenlenir. Kuban (1987, s.21) (Şekil 4.2.5-2). Öte yandan Ayasofya camisinin müzeye dönüştürülmesi Türkiye Cumhuriyeti devletinin bu konulardaki tavrının önemli bir göstergesidir. Cumhuriyetle birlikte, aksta yer alan nezaret binaları (bakanlıklar) Ankara'ya taşınır ve yerlerini onların şubeleri niteliğindeki binaların yer aldığı görülür.

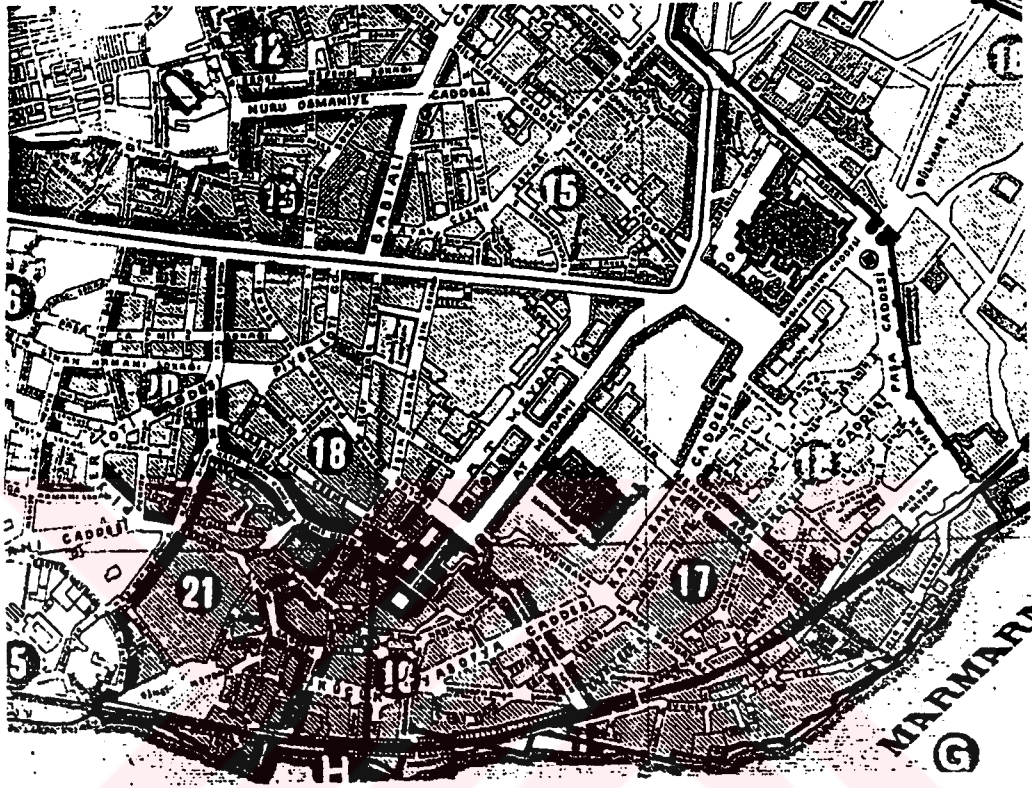

Şekil 4.2.5-2. Beyazıt Meydanı. Kayra (1990, s.62).

Daha önce de belirtildiği gibi Harbiye Nezareti binası ve meydanı İstanbul Üniversitesi'ne, kompleksin köşesindeki Maliye Nezaret-i Celilesi İstanbul Erkek Lisesi'ne verilir. Lise daha sonra Cağaloğlu'nda Düyun-u Umumiye'den boşalan binalara geçer. Kayra (1990, s.55-70).

1924'de aksın doğusunda Topkapı Sarayı müze olarak hizmete açılır. Divanyolu aksının diğer ucunda ise Beyazıt Meydanı'ndaki havuz ve etrafındaki tramvay kavisi kaldırılır. Akbulut (1990, s.51).

Aksaray'dan Divanyolu'na uzanan tramvay yolu aksın güneyindeki üç katlı ahşap ve kagir yapılara adeta sürünerek geçer. Kuban (1987, s.21) (Şekil 4.2.5-3).

Şekil 4.2.5-3 Tramvay Hattı 1934. Kayra (1990, s.44).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Divanyolu-Fatih aksı Aksaray güzergahından daha önemlidir. Vezneciler'den Kızıtaşı'na, Fatih Parkı'na uzanan yolun iki tarafında Direklerarası, sinema ve tiyatrolarıyla, yiyecek satan dükkanlarıyla özellikle Ramazan gecelerinde gerçek bir kaldırım piyasası yaratır. Divanyolu'nun batısına gerçek bir dinamizm katan Direklerarası'nın yanısıra, II. Mahmut Türbesi'nin bulunduğu kavşak, Tesal'e göre aksiyal mekan üzerinde çok önemli bir rol oynar: türbenin tam karşısında, daha sonraları konservatuara devredilen, günümüzde Eminönü Belediye Başkanlığı'nın bulunduğu Şehremaneti binası yer alır. Akbulut (1990, s.52).

İstanbul'un, Tanzimat'ta çözilemeyen üç büyük sorunu- düzensiz sokak dokusu, kentin bölünmüşlüğü ve harap durumu- Cumhuriyet dönemine devredilir. 1927 sayımına göre 900.000 olan kent nüfusunun 250.000 kadarı sur içinde yaşar. Doku çoğunlukla ahşaptır. Düzenlemeler yapmak amacı ile 1933'de İstanbul için sınırlı bir yarışma düzenlenir. Böylelikle bir master plan yoluyla kent gelişimi kontrol edilebilecektir. Agache, Divanyolu ve Yenikapı-Unkapanı akslarını kentin iki ana damarı olarak kabul eder: birleşme noktalarında ticaret merkezi öngörülür. Elgötz, Divanyolu ve Beyazıt'ın idare bölgesi olarak devamını savunur: çevresini ise kültür merkezi olarak düzenler. Lombert de diğerleri gibi üniversitenin yerini onaylar. Sultanahmet Meydanı'nın güneydoğusunda güzel sanatlar merkezi fikrini ileri sürerek, bugünkü müzelerin bulunduğu alanda Arkeoloji Müzesi, Milli Kütüphane, Milli Tiyatro ve Güzel Sanatlar Akademisi oluşturulmasını önerir.

Üç uzmanın da fikirleri uygulama alanı bulamaz. Sorun çözümüne yönelik parçacı uygulamalar ele alınırken 1935'de Wagner, 1936'da Prost İstanbul'a davet edilirler. Akbuhut (1990, s.53-55).

1940-41'li yıllarda Beyazıt Meydanı'nın batısındaki yapılar yıkılarak genişletilme çalışmaları başlatılır. Kayra (1990, s.70).

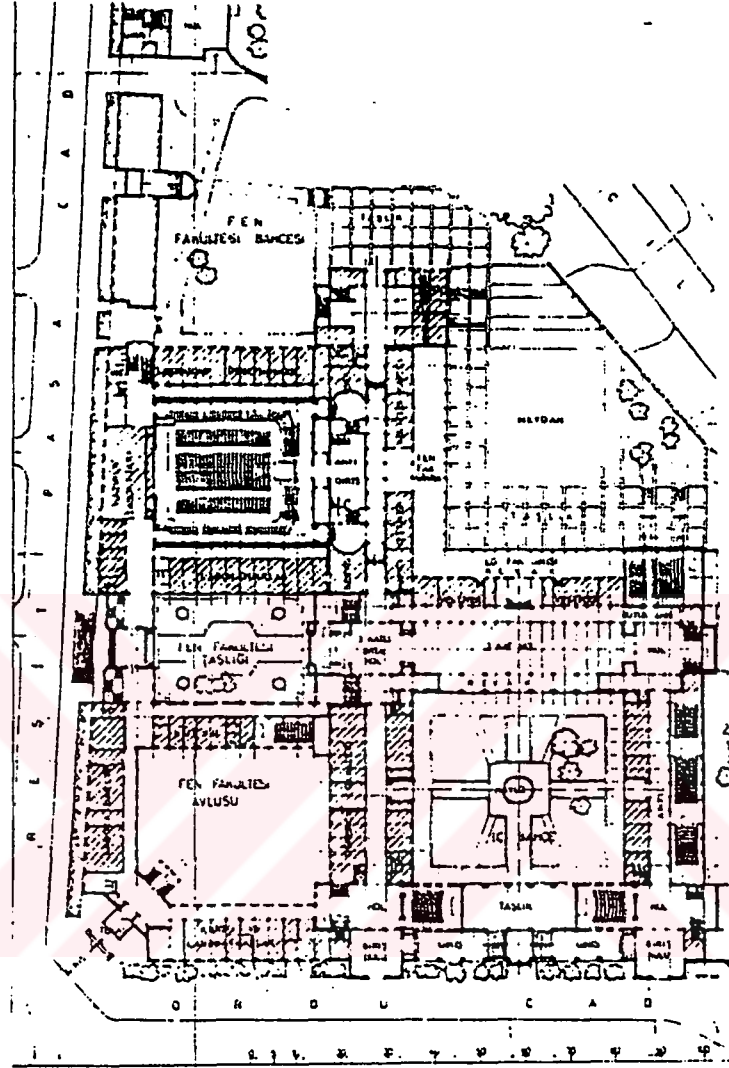
Beyazıt medresesi, çevresini saran yapıların yıkılmasından sonra onarılarak Belediye Müzesi ve Kütüphanesi olarak düzenlenir, müzenin 1945'de Gazenfer Ağa Medresesine taşınması ile uzun yıllar kütüphane olarak kullanılır. Yıkımlarla, meydanın sınırlarını yok eden, aksın bitişini tanımsız kılan bir değişim yaşanır. Kuban (1987, s.22).

1942-43'de ise Divanyolu'nun "Ordu Caddesi" üzerindeki Zeynep Hanım konağı yerine Sedat Hakkı Eldem'in tasarladığı devasa boyutlu İ.Ü. Fen ve Edebiyat Fakültesi binaları inşa edilir. Akbuhut (1990, s.56).

Prost tarafından yapılan plana uygun olarak Beyazıt'ta gelişen üniversite, aksın boyutsal özelliklerini değiştirir. Kuban (1987, s.22) (Şekil 4.2.5-4).

Bir dönem hapishane olarak da kullanılan Sultanahmet Meydanı'ndaki binanın, 16.yy.'da yapılan İbrahim Paşa Sarayı olduğu anlaşılır. Restorasyon çalışmalarının ardından günümüze Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak

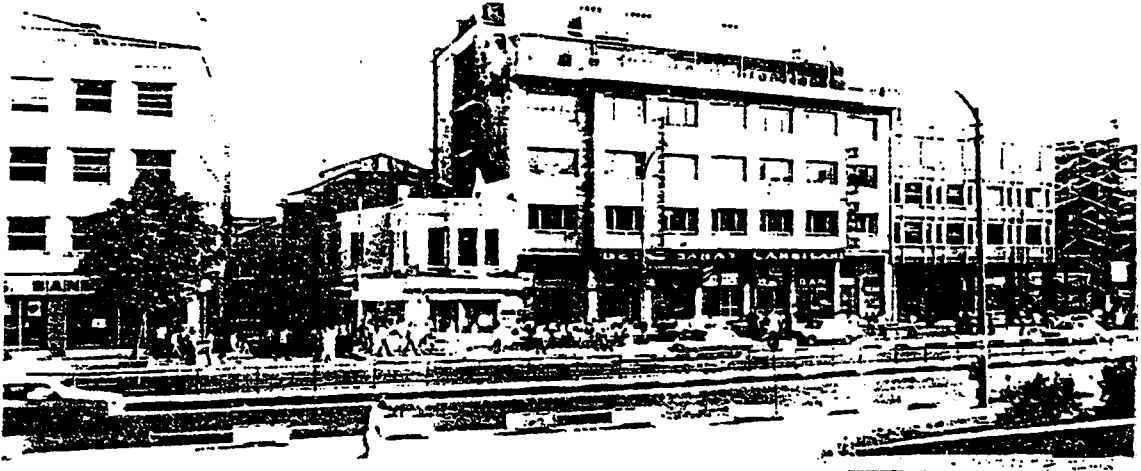
kullanılmakta ve yaşayan tek sivil saray olma niteliğini sürdürmektedir. Akpınar (1991, s.1-2).

Şekil 4.2.5-4. Fen-Edebiyat Fakültesi, S.H. Eldem, İst. Gezi (1992, s.147).

1950'li yıllarda Piccinato, sur içinde yeni yoğunluk ve gelişmeye izin verilmemesini ısrarla vurgular. Buna rağmen Divanyolu ve çevresinde, İstanbul'un geleneksel yapısının son izlerinin kuşkulu "modern şehircilik" anlayışına feda edildiği görülür (Şekil 4.2.5-5).

1956-1957 yıllarında, anıtları koruyucu bir tavırdan oldukça uzak bir tutumla Simkeşhane ve Hasan Paşa Hanı kesilerek aks genişletilir: kente değer kazandıran cepheler giderek, Divanyolu'nun başı havada ve tanımsız kalmıştır. Kuban (1987, s.23) (Şekil 4.2.5-6) (Şekil 4.2.5-7).

Şekil 4.2.5-5. Beyazıt, 1950'li yıllar. Kuban (1987, s.23).

Yine aynı dönemde Beyazıt Meydanı Cansever tarafından düzenlenir: Şehzadebaşı - Vezneciler yolu Divanyolu'ndan kopartılarak, aksın tarihi sürekliliği ortadan kaldırılmıştır. Sonuçta Divanyolu - Aksaray - Topkapı aksı belirginleşmiştir [Ek E].

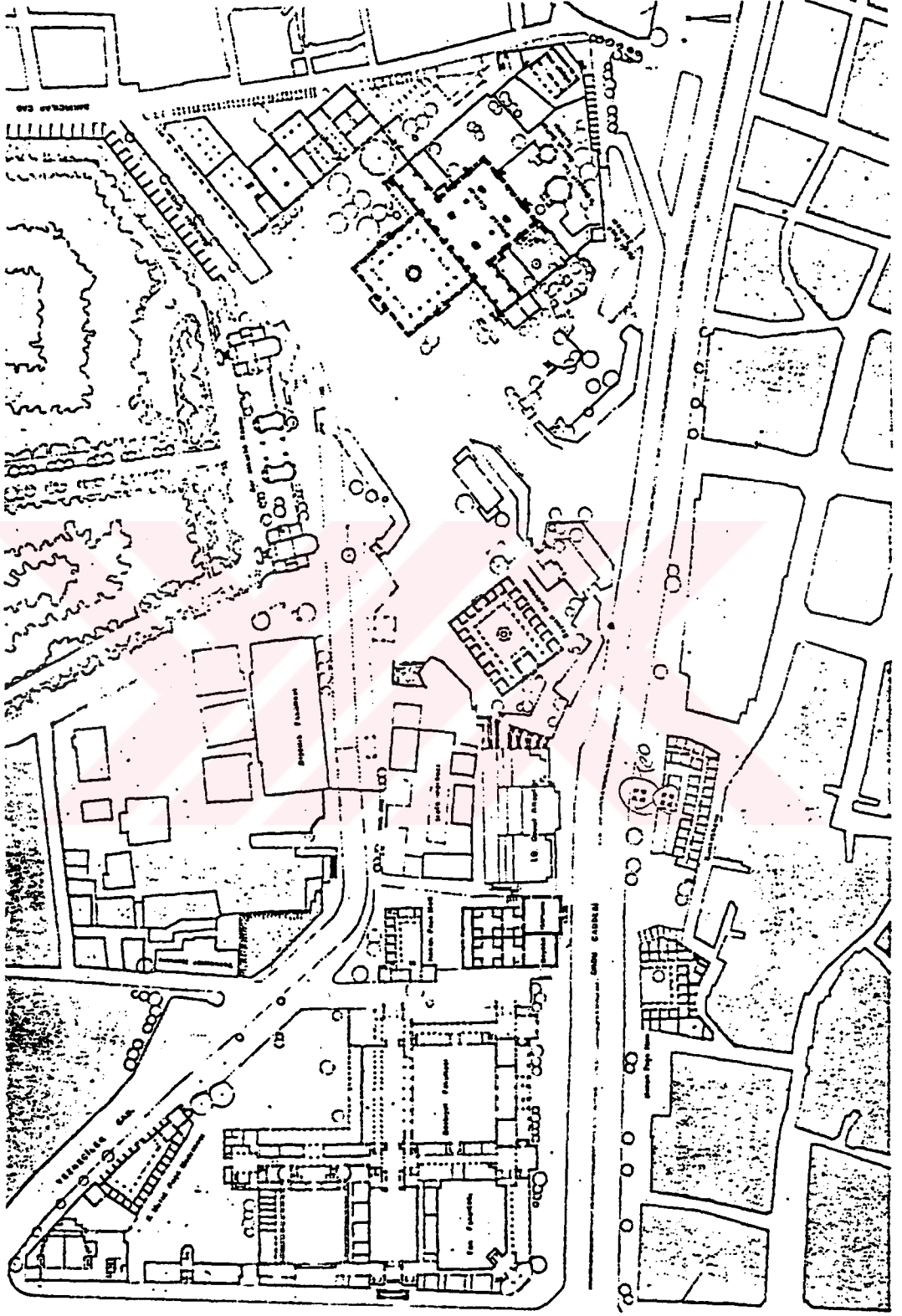
Bu çalışma dahilinde Beyazıt Camisi çevresinde 50, Divanyolu'nun kuzeyinde 70 dükkan istimlak edilir: eczacılık okulu ve üniversite girişi meydanın doğal uzantısı olmaktan çıkmış; Seraskerliğin bir parçası sonra da Dişçilik okulu olan yapının ön cephesi yıktırılmıştır. Kuban (1987, s.25-27) (Şekil 4.2.5-8).

Tüm bu uygulamalara tepki olarak belediye 1963'de hazırlattığı suriçi imar planında eski eserlerin korunacağı hükmünü getirir ve Hanlar bölgesinde bina yüksekliklerini 15.50 olarak sınırlar. Bu sınırlamalara karşın, planlarda mimari tasarımla ilgili yönlendirme ile kentsel tasarım kaygılarının olmayışı, Divanyolu ve çevresinin karakterini yitirecek ölçüde tahrip olmasına neden olur. Akbulut (1990, s.56).

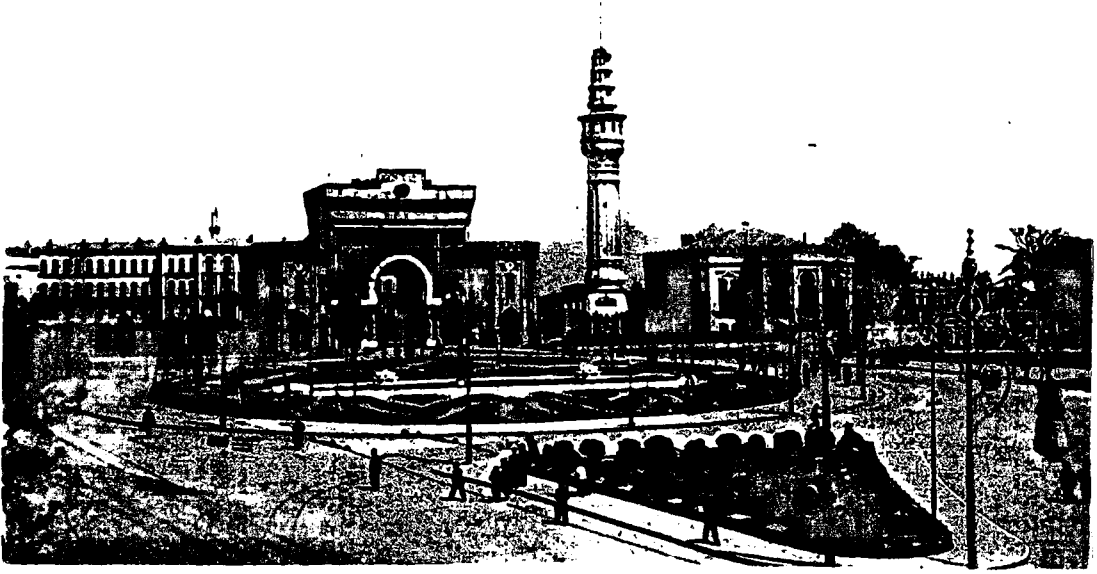
1964'de açılan bir yarışma ile Beyazıt Meydanı'nın güney kenarına, hamamla medrese arasında kalacak şekilde Şandor-Sevinç Hadi ve Hüseyin Başçetinçelik tarafından tasarlanan İ.Ü. Merkez Kütüphanesi gerçekleştirilir. Çevresine uyanbaşarılı bir kompozisyon olan bu kitaplık kötü malzeme ve inşaat tekniği ile tasarım kalitesinin altında bir etki yapar. Kuban (1987, s.28).

Şekil 4.2.5-6. Simkeşhane-Hasan Paşa Hanı. Müller-Wiener (1977, s.355).

Şekil 4.2.5-7. Yeni düzenleme. Kuban (1987, s.24).

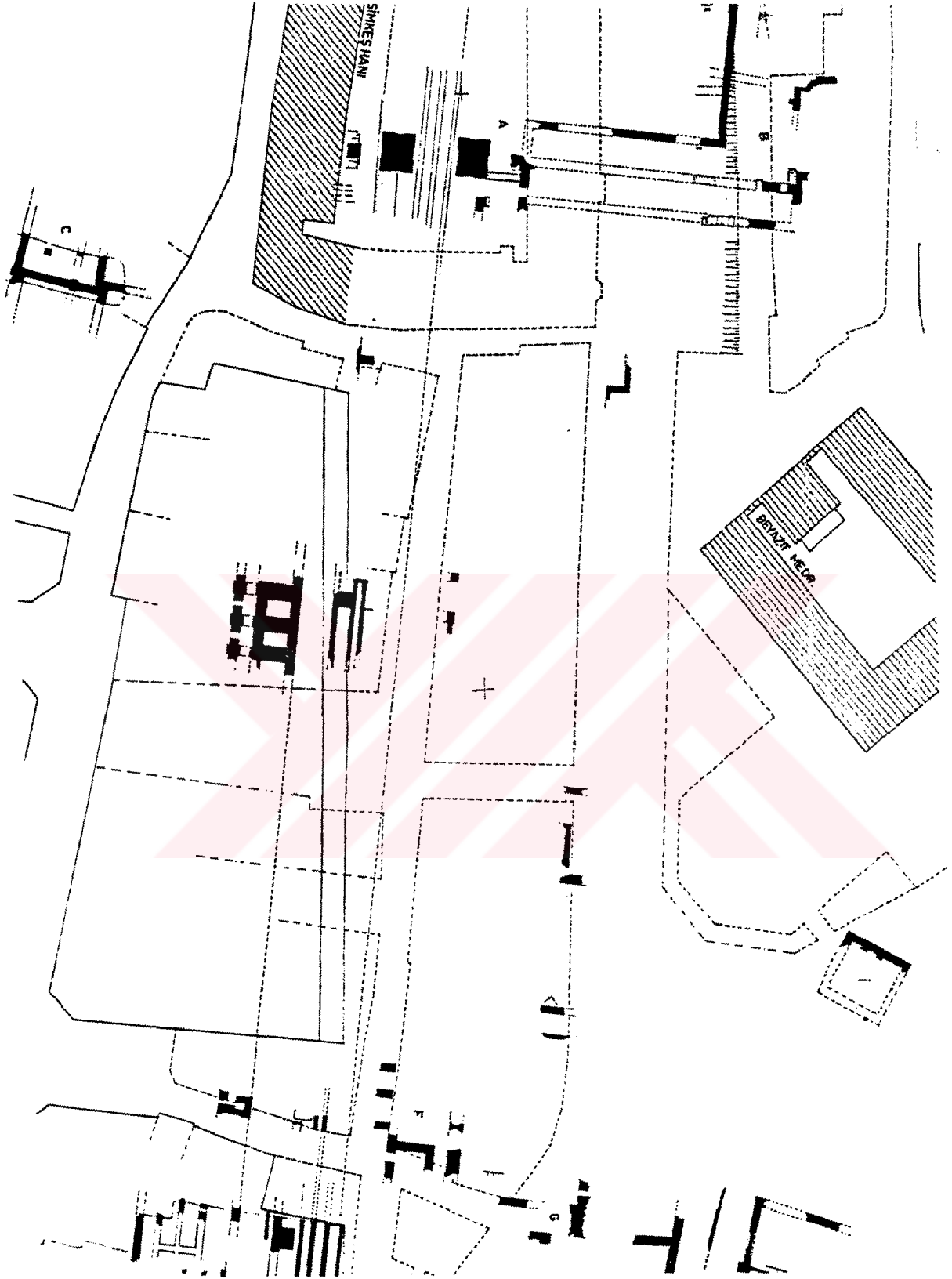

Şekil 4.2.5-8. Beyazıt Meydanı, 1960. Kayra (1990, s.62).

Son 20-25 yıl içindeki yoğunlaşan turizm hareketleri ve bunun paralelinde gelişen ticaret, rantların Divanyolu aksında yükselmesine neden olur. İş hanları ve imalathenelerin kurlsızca artışı ise yepyeni sorunlar doğurur.

Divanyolu, yaz / kış, gece / gündüz turistik hizmetleri, kozmopolit kalabalığı, üniversitesi, yayınevleri, Adliye'si ile İstanbul yaşantısının merkezi değilse bile en canlı köşelerindendir. Her dönemde olduğu gibi protestocu grupların kullandıkları mekanlar yine Divanyolu aksı ile başı / sonunu oluşturan Beyazıt ve Sultanahmet Meydanlarıdır: her ne kadar fiziksel açıdan Bizans ve Osmanlı'daki görkeminden uzaksa da ekonomik ve toplumsal bakımdan İstanbul kent yaşamında önemli bir rol oynamaya devam eder. Akbulut (1990, s.56-57).

Aksın başı Beyazıt Meydanı, tarih boyunca çok değişik biçimlere girer, birçok anıtları yok olur. İstanbul'un vazgeçilmez simgelerinden birini, Türkiye'nin en eski üniversitesini barındıran Divanyolu ve çevresi arkeolojik ve daha yeni anıtlarla dolu, iki saray meydanıyla vurgulunan, İstanbul'un imgesi ile yaşdaş olan bir akstır. (Şekil 4.2.5-9). Şüphesiz kısa vadeli, pratik ve spekülâtif nedenlerle birçok değerleri ortadan kaldırmıştır.

Şekil 4.2.5-9. Beyazıt: Arkeolojik kalıntılar. Müller-Wiener (1977, s.261).

Herşeye rağmen Divanyolu üzerinde ve çevresindeki yapılar, eylemler, külliye ve meydanlarla büyük kent yaşamının vazgeçilmez simgesel ve fiziksel ögesidir. Kuban (1987, s.28).

Günümüzde yapılan tahribatları gidermek ve dokuyu korumak amacıyla restorasyon çalışmalarına hız verilmiştir. Yerebatan Sarayı, barok müzik eşliğinde turistlere ev sahipliği yaparken, Ayasofya-Topkapı Sarayı arasındaki Soğukçeşme sokağı yeniden düzenlenmiştir. Restorasyon kaliteleri çok tartışılrsa da İstanbul ile özel bir kütüphanenin kurulması çok olumludur (Şekil 4.2.5-10).

Tarihi ve kültürel değerlerin korunması ve bu mekanların yeniden düzenlenmesi konusunda Beyazıt ve Ayasofya meydanları ile ilgili yarışmalar açılmaktadır (Şekil 4.2.5-11).

Her ne kadar uygulama olanağı bulunmasa da geçmişten gelen birikimin geleceğe aktarımı konusunda yapılan çalışmalar olumlu bir adımdır. Bu bağlamda 21.yy.'a uzanan bir Divanyolu-Ayasofya ile ilgili ütopyik çalışmalara da rastlanabilmektedir. (Şekil 4.2.5-12).

Kayra'nın da belirttiği gibi tarihin nabızı artık Divanyolu'nda atmamaktadır. Uzaklara giden ülke yöneticilerine rağmen, bu aks görkemli ve ibret dolu uykusu içinde yeni kuşaklara bitmez tükenmez serüvenini anlatmayı sürdürmektedir. Kayra (1990, s.44).

FİZİKSEL ÇEVREDE DİVANYOLU

4.3 Divanyolu aksının biçimleniş özellikleri

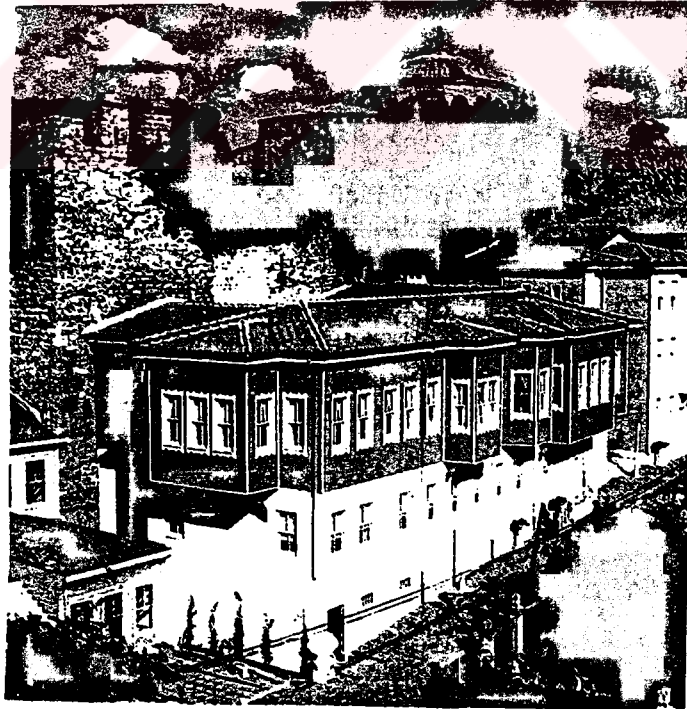
Geçmişten günümüze yoğun sembolik anlamlarla yüklü olarak ulaşan Divanyolu, görüldüğü gibi mesajlarını iletmeyi halen sürdürür.

Bu mesajların aktarımında ise en büyük yardımcı fiziksel çevrenin biçimlenişidir.

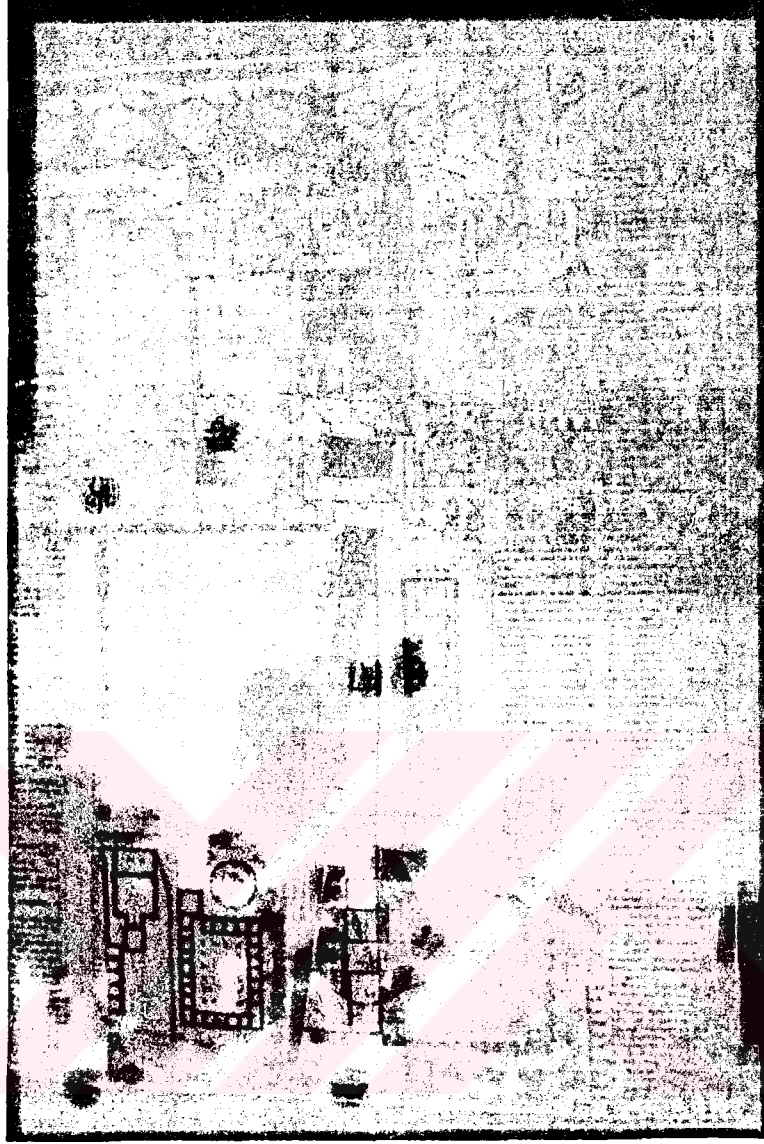
Bireylerin bir yerden diğerine ulaşmalarında yardımcı olan Divanyolu, gerek kendi kurgu ve atmosferi gerek etrafındaki fiziksel ve kültürel oluşumlarla yaptığı girişimler ve etkileşimlerle özel bir çevre yaratır.

Bu bölüm kapsamında Divanyolu'nun bir çevre olarak aktarılmasının ardından eleman, boyut ve işlevi ele alınacaktır. Bu bilgilerin ışığında

Divanyolu aksının karakteri üzerinde durularak, algılamada aldığı rol incelenecektir.

Şekil 4.2.5-10. a. Soğukçeşme sokağı, Kayra (1990, s.30).
b. İstanbul kütüphanesi

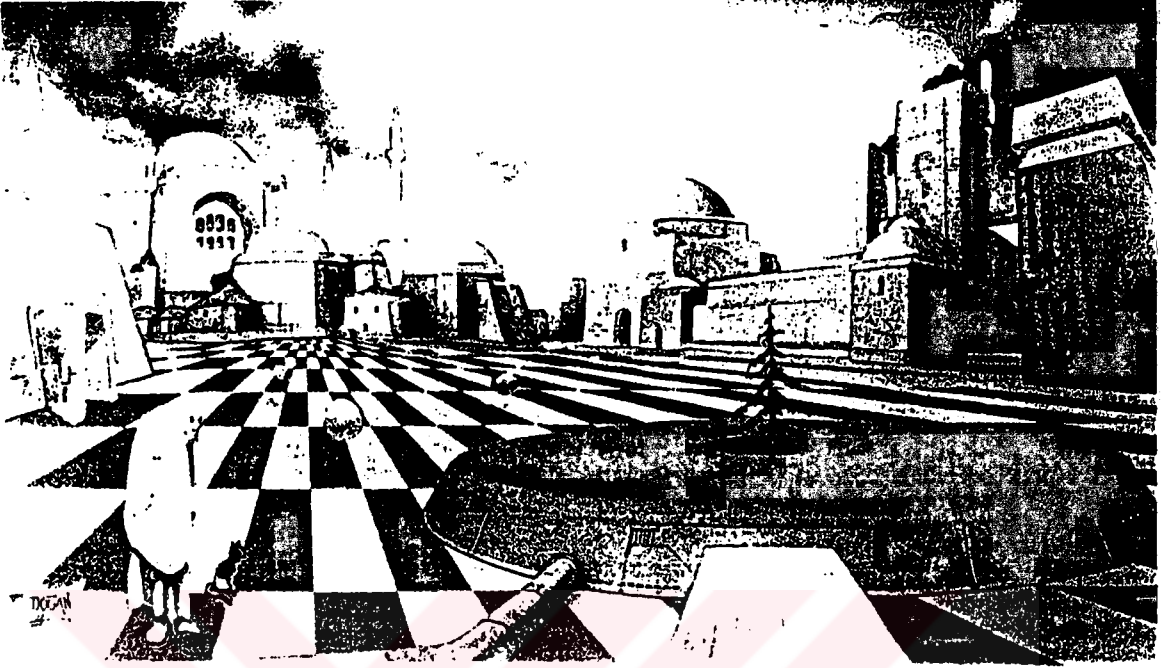
Şekil 4.2.5-11. "East meets West", proje yarışması, İ. Akpınar, 1990-1991.

4.3.1. Bir çevre olarak Divanyolu:

Doğa / insan arasındaki etkileşimin en somut örneklerinden biri olan Divanyolu farklı kültürlerin etkisiyle değişime uğrayarak kültürel bir çevreye dönüşür. Bu bağlamda Divanyolu artık insanın doğayı kullanım faaliyetlerinin sonucu olarak doğa üzerindeki fiziksel bir etkileşimdir.

Divanyolu fiziksel çevresi, konumu, topoğrafyası, iklim, toprak, vejetasyon özellikleri, yerleşme, tarih, nüfus, sosyal karakterler, tarihi gelişim

süreci, idari ve hukuki sorunların etki ve izleri çerçevesinde fiziki ve beşeri faktörlerden oluşan kompleks bir bütündür (Şekil 4.3.1-1).

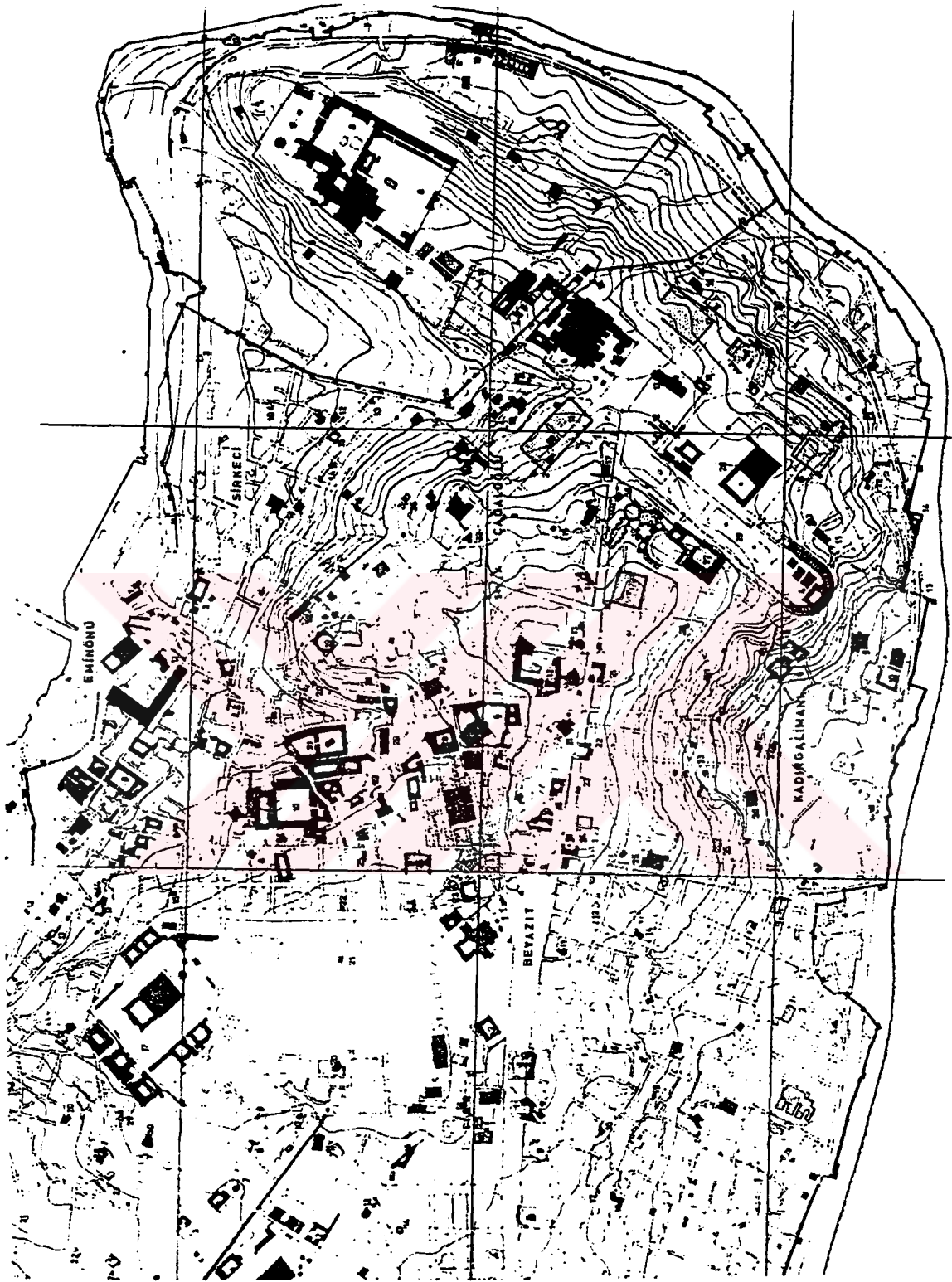

Şekil 4.2.5-12. Ayasofya-Divanyolu, 2093. Acar (1993, s.47).

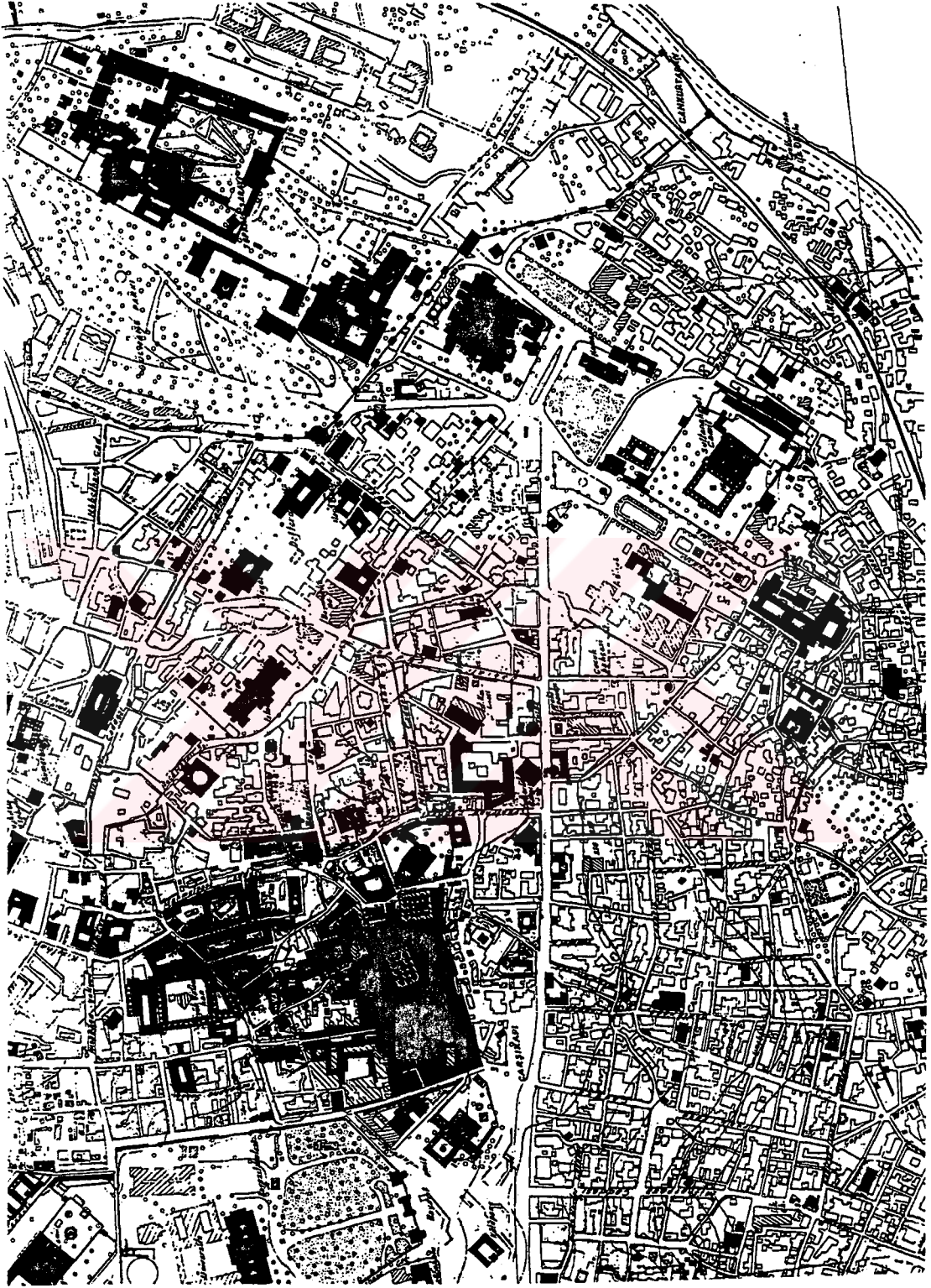
Antik çağdan günümüze Divanyolu'nun analizi, aksın kültürlere ne kadar farklı yaklaşımlarla kullanıldığını gösterir. [Ek C]. Roma döneminde kentin ana aksı, 30m genişliğinde kolonatlarla bezeli bir prestij yolu olarak devam eder. kent strüktürünü veren bu kaburga üç ana meydanı birbirine bağlar. Kabuklar, sistemin tamamlayıcı bir parçasıdır.

Oysa Osmanlı döneminde bu kugu tam tersi bir gelişme gösterir. Ortak kamu yaşamı alışkanlığı olmayan bu kültürde aks spontane bir kurgu izler: daralır, sürprizlerle içe dönük yaşamı simgeler. Artık Divanyolu aksı değil, aksa takılı binalar (kabuklar) asıl strüktürü oluşturur. Böylece kentin en önemli arteri üzerine en önemli binaları gelir.

Bu kompleks bütün, İstanbul kentsel yapısı içinde önceleri ana strüktürü verirken, gitgide gelişmekte olan kentin bir parçasını oluşturmuştur. Günümüzde tarihi yarımada'nın en işlek caddelerinden birisidir (Şekil 4.3.1-2).

Şekil 4.3.1-1. Tarihi Yarımada. Müller-Wiener (1977).

Şekil 4.3.1-2. Divanyolu.

Divanyolu aksı kabuklarla oluşan lineer bir kurgudur. Bu kurguda yer alan cami ve medreseler hareket ile açı yaratırlarsa da binalar genelde bitişik nizam bir düzen içerisinde. (Şekil 4.3.1-3) [Ek F].

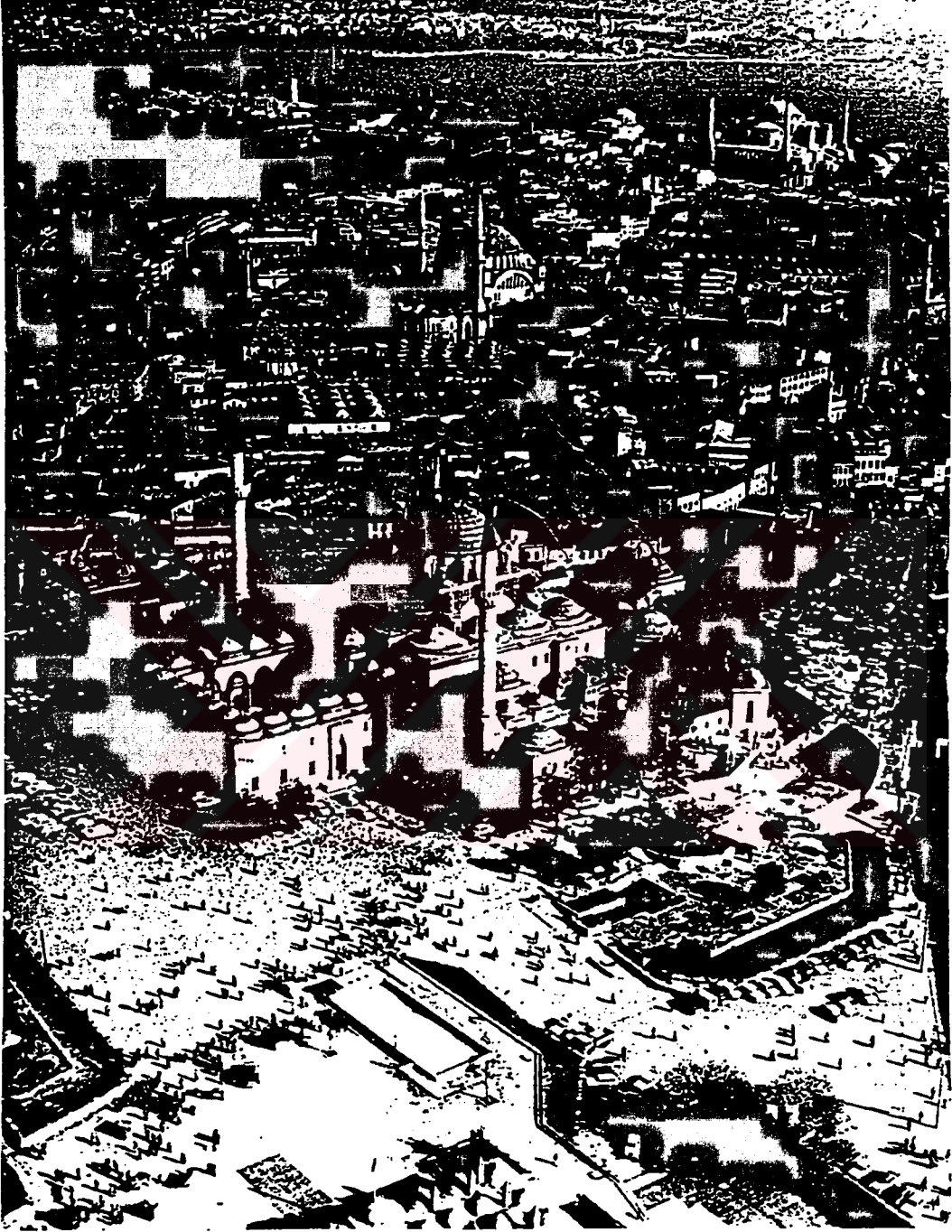

Şekil 4.3.1-3. Bitişik nizam bina düzeni.

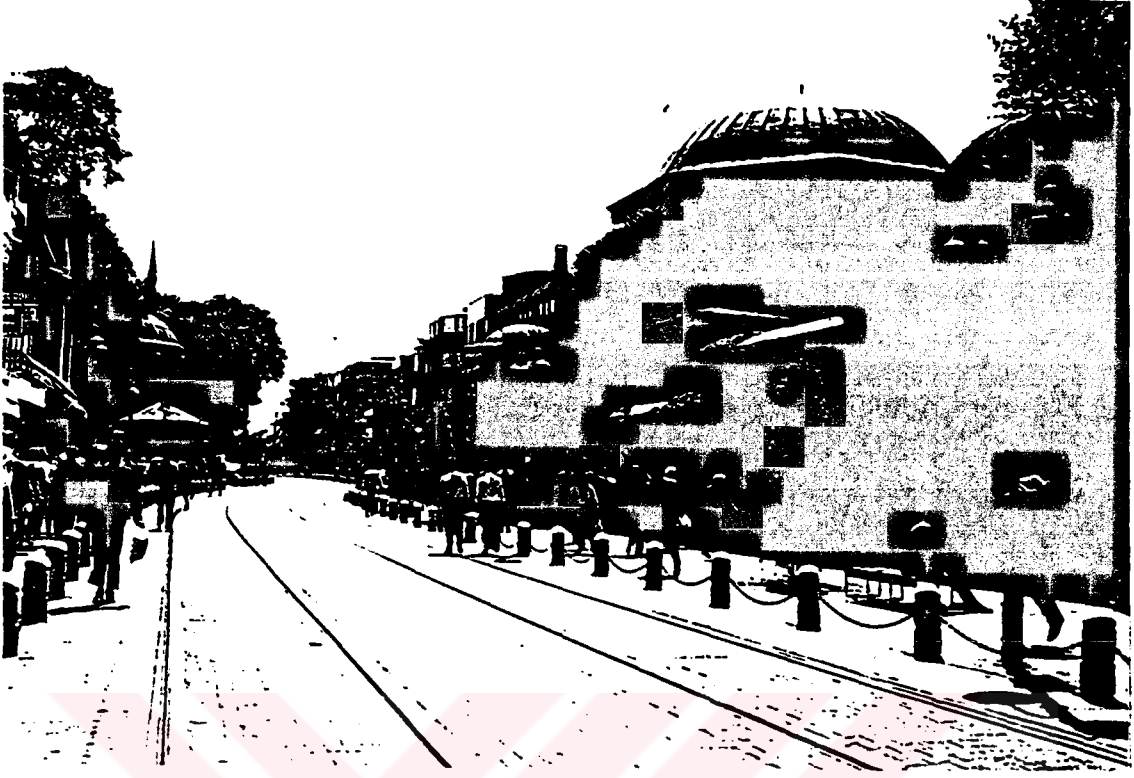
Meiss'in tanımına göre "koridor-sokak" tipine denk düştüğü söylenebilir. Ching'in kabuk / aks sınıflamasına göre de Divanyolu aksı "bina kabuklarının önünden geçer", ve yine başka bir kabuk olan Ayasofya'da ve Beyazıt'da başlar ya da biter (Şekil 4.3.1-4).

Kabukları bina kütleleriyle oluşabildiği gibi medrese ve camilerin duvarlarıyla da meydana gelir. (Şekil 4.3.1-5).

Özellikle Osmanlı döneminden kalan kabuklar, aksın vurgulanmasında etkili olurlar.

Şekil 4.3.1-4. Kabuklar. Müller-Wiener (1977, s.384).

Şekil 4.3.1-5. Duvarın kabuk oluşturmaları.

Aks / doğa etkileşimine gelince, Norberg-Schulz'un "doğa yön işaret ederse, varoluşunu ifade etmek isteyen insanın aks yaptığı düşüncesi" Divanyolu'nun biçimleniş için de savunulabilir. İlk oluştuğu Antik Çağ gözönüne alındığında, Eski Yunan ve Roma yerleşimlerinde görülen, tepe v.b. elemanların oluşturduğu kompozisyondaki bireysel yerlerin anlamlı düzeni olarak tanımlanan **klasik doğa** kategorisine girdiği kabul edilebilir. Ama gitgide yoğunlaşan yerleşim ve insan hareketleri böyle bir soyutlamayı günümüz için olarak insan yapısı aks altında uzar ve onun bir parçasını oluşturur (Şekil 4.3.1-6).

Divanyolu aksının tarihsel süreçte bu denli önemli bir mekan oluşturmalarının topoğrafyasıyla yakından ilgisi vardır. Kentin genelde birinci tepesi üzerinde uzanan aks, konumuyla kültürlerin beşiği durumuna gelir (Şekil 4.3.1-7).

İstanbul'un gelişimi radio-konsantrik ve lineer olmak üzere iki karaktere sahiptir. Akbulut (1990, s.14-15).

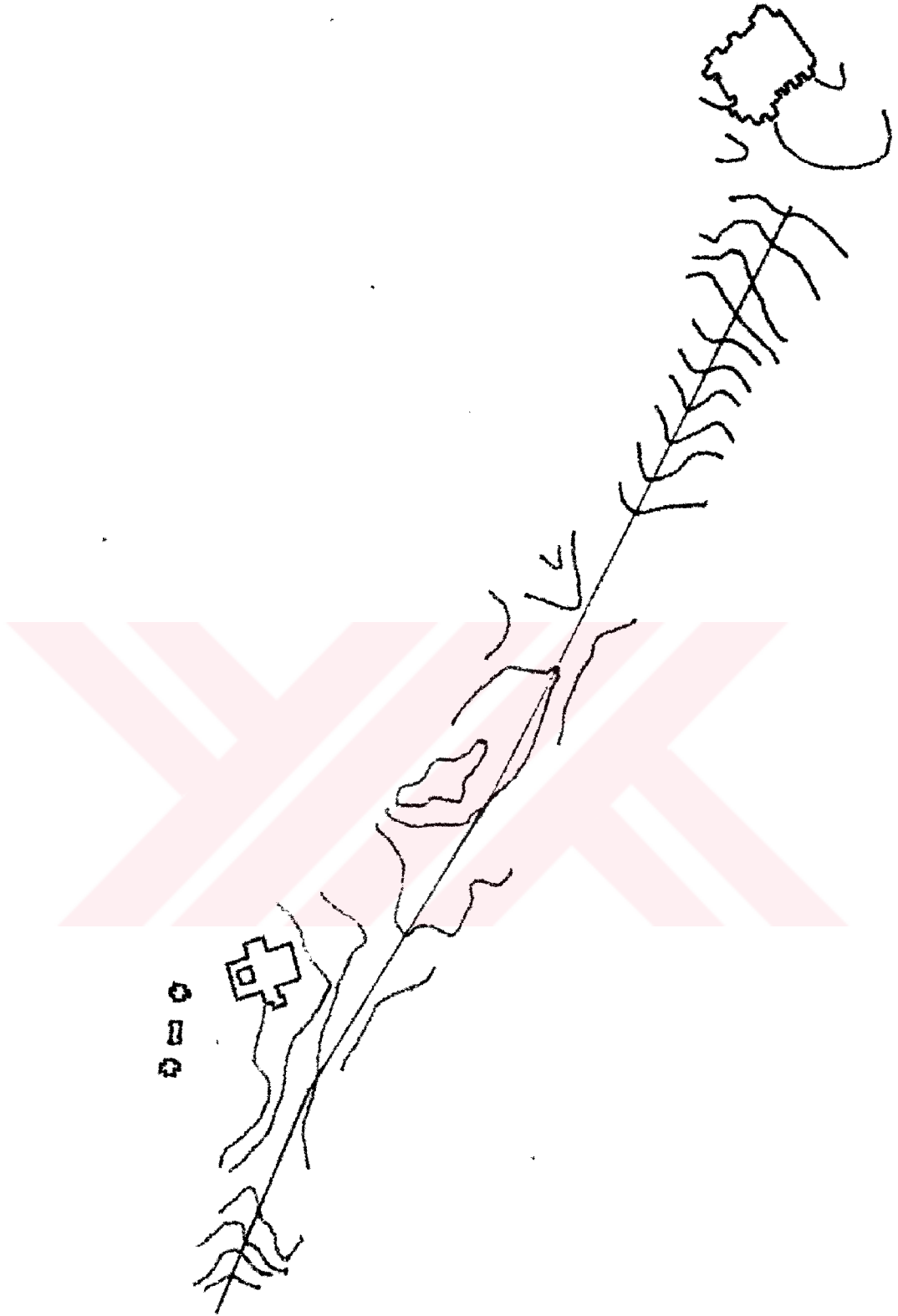
Kuban'a göre tarihi yarımada'nın üçgene benzer şekli ve ilk yerleşimin üçgenin tepe yani doğu ucunda başlamış olması, kentin sonraki

gelişmesinin batıya yani üçgenin taban alanına doğru olacağını gösterir. Böylece tepe noktada en önemli yönetsel işlevler tüm sitle ilgili olduğundan, tabandan tepeye doğru "radio-konsantrik" bir gelişme gözlenir: batıdan-doğuya doğru eşdeğer akslar uzanır. Kuban (1969, s.90), Kuban (1982, s.180).

Şekil 4.3.1-6. İnsan yapısı aks: Divanyolu.

Ancak yarımada'nın tepelerden oluşan engebeli yapısı ve ilk yerleşme ile yönetimin yer aldığı doğu ucu olan birinci tepe ile diğer tepeler arasında ancak "tek bir önemli aksa" olanak tanrıyan, birbirine eşdeğer pek çok aksın yaşamasına fırsat vermeyen doğal sırtlar nedeniyle yarımada içindeki yol dokusu öncelikle lineer gelişir. Bu özelliğin Divanyolu'nun gelişiminin, varlığının ve öneminin yegane nedeni olduğu savunulabilir. Akbulut (1990, s.15).

Şekil 4.3.1-7. Topoğrafya ve Divanyolu.

İstanbul'un silüetinin oluşumunda da Divanyolu aksı rol alır. Osmanlı'nın en önemli binalarının burada yer alması tarihi yarımada'nın silüetinde etkin olurlar.

1957-58'li yıllarda aksın batı ucundaki düzenleme çalışmaları sonucunda topoğrafyanın seviyeleri değiştirilmiş, Beyazıt'ın kotu güneyde 3.5m düşürülerek üniversiteye doğru yükselen bir eğim verilmiştir. Böylece Beyazıt medresesi ve üniversite yukarıda kalmıştır. Kuban (1987, s.25) (Şekil 4.3.1-8).

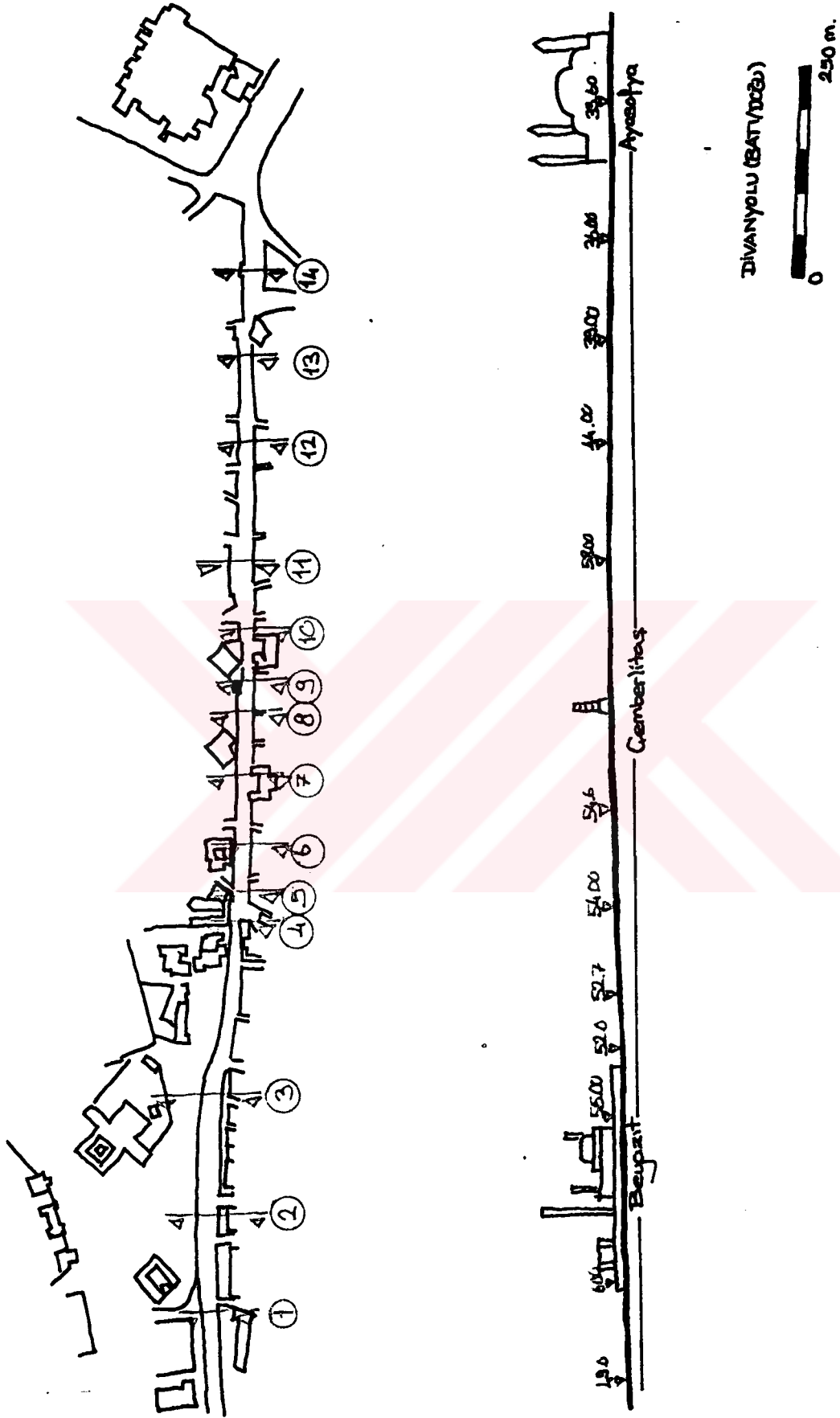

Şekil 4.3.1-8. Beyazıt / Fakülteler.

Divanyolu aksının topoğrafya ile ilişkisini bir kesit analiziyle görmek mümkündür. Bu amaçla öncelikle aksa paralel bir kesit alınarak kritik noktalar belirlenecektir.

Divanyolu aksı, Ayasofya Meydanı'ndan yavaş yavaş başlayan bir eğimle Beyazıt'a doğru ilerler: ulaştığı ara odak olan Çemberlitaş'ta arazi düzleşir. Beyazıt'tan sonra ise Laleli'ye doğru alçalmaya başlar.

Topoğrafyanın bu hareketi, Divanyolu'nun hem planında, hem kesitinde kendisini gösterir (Şekil 4.3.1-9).

Şekil 4.3.1-9. Divanyolu planı ve aksa paralel kesit.

Divanyolu aksının paralel bir kesitinin alınmasıyla belirlenen kritik noktalardan da aska dik kesitler alınacaktır. Böylece Divanyolu'nun kuzey ve güneydeki topoğrafya ile bağlantısını incelemek mümkün olacaktır (Şekil 4.3.1-10).

Günümüzde aksın geçtiği tepenin topoğrafyası incelendiğinde, Ayasofya-Binbirdirek sarnıcı arasında tepenin en üst kotundan geçtiği, Lausos Sarayı kalıntıları ve II.Mahmut türbesi önünde alt kottan devam ederse de Çemberlitaş'ta en üst kota geri döndüğü görülür.

Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nden itibaren, en üst kotun altına kayan bir hat izleyerek Beyazıt'a ulaşır.

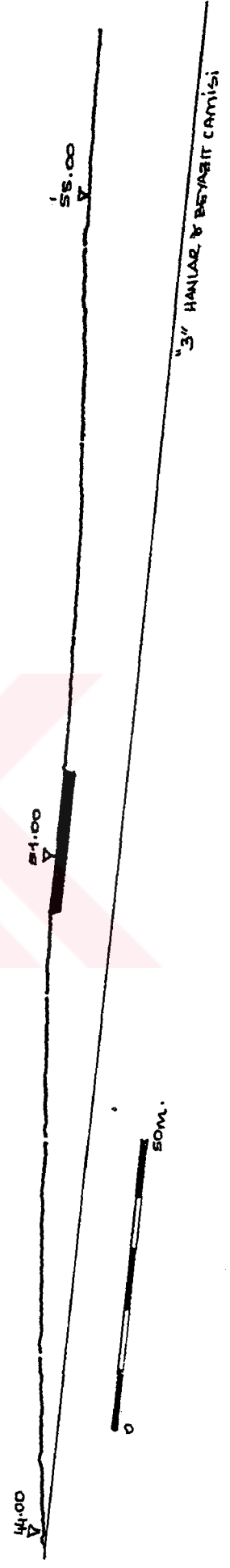
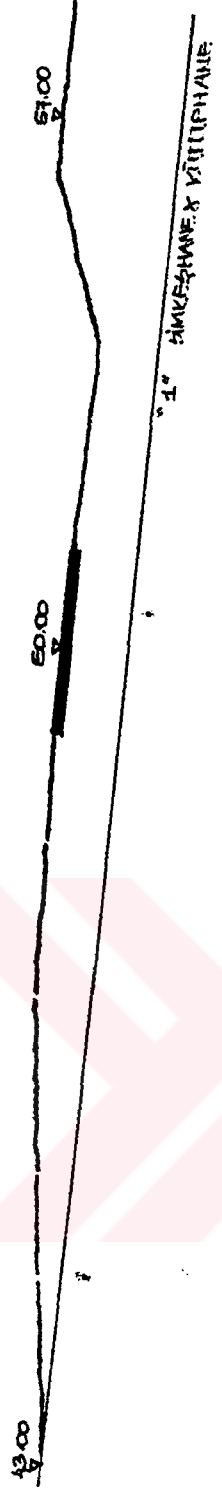
II. Mahmut türbesinin kuzeyinde bulunan çarşı, han ve okulların birinci tepenin en yüksek noktasına yerleştikleri söylenebilir.

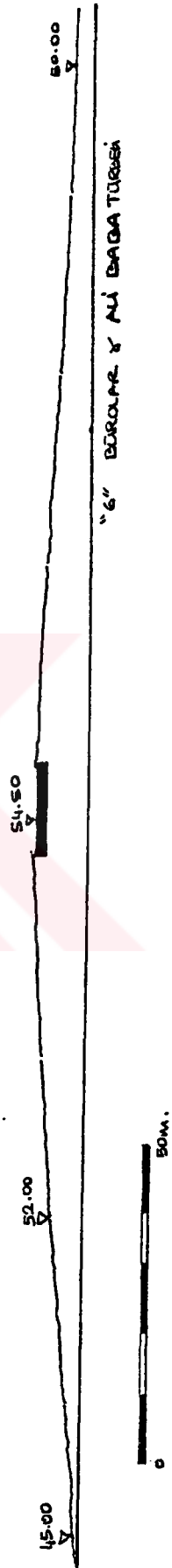
Bu zengin topoğrafya, aksın her iki yanında, özellikle de medresenin bulunduğu kısımlarda yoğunlaşan ağaçlarla desteklenir (Şekil 4.3.1-11).

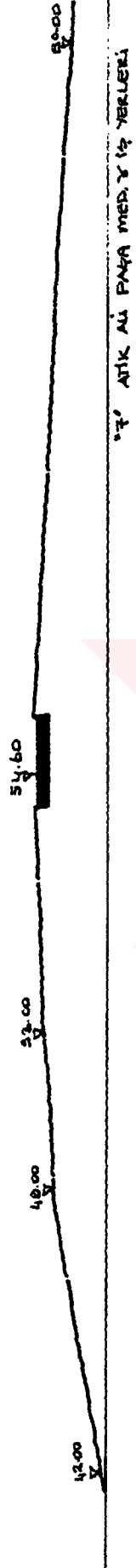
Analizde de görüldüğü gibi Beyazıt külliyesi önünde aksın her iki yanında da yoğunlaşan ağaçlar, yer yer çift sıra oluşturarak Çemberlitaş'a ulaşırlar. Medrese ve camilerin bahçelerindekilerle birleşerek Ayasofya'ya ilerlerler. Lausos Sarayı kalıntıları ve hipodromun önünde, büyük ihtimalle geride park olmasından kaynaklanan bir sebeple kuzeyde ağaca rastlanmaz.

Coğrafi koşulların verilerinden yararlanan Divanyolu aksı, onlarla işbirliği yaparak, doğayı kültürel çevre elemanına dönüştürür (Şekil 4.3.1-12).

Divanyolu ve ağlar girişiminde, lineer bir yapıya sahip aks, Cağaloğlu'ndan gelen caddeyle dik olarak kesişerek önemli bir dörtyol ağzı yaratır. Hat boyunca irili ufaklı sokaklarla birleşen kurgu yoğun bir atmosfer oluşturur, kuzeyde 13 ara sokakla kesilirken, bu sayı güneyde artar, daha yoğun bir kesişim gözlenir. Tüm uzunluğu boyunca irili ufaklı sokaklarla kesilen aks en önemli etkileşimlerini meydanlarla yapar. Beyazıt, Çemberlitaş ve Hipodrom / Sultan Ahmet Meydanlarıyla yanal bir ilişki kurar: onlardan geçer gider. Ama Ayasofya meydanında başlar ya da biter. Beyazıt ve Ayasofya kütlelerine açılı yaklaşıyorsa da Beyazıt'ın yanından geçip giderken Ayasofya'yı hedefler (Şekil 4.3.1-13).

"8' 1/2 YERLERI & ATIK ALI PAHA CANISI."

"10" KUBBEALTI YQENBERLITAP HAMAMI

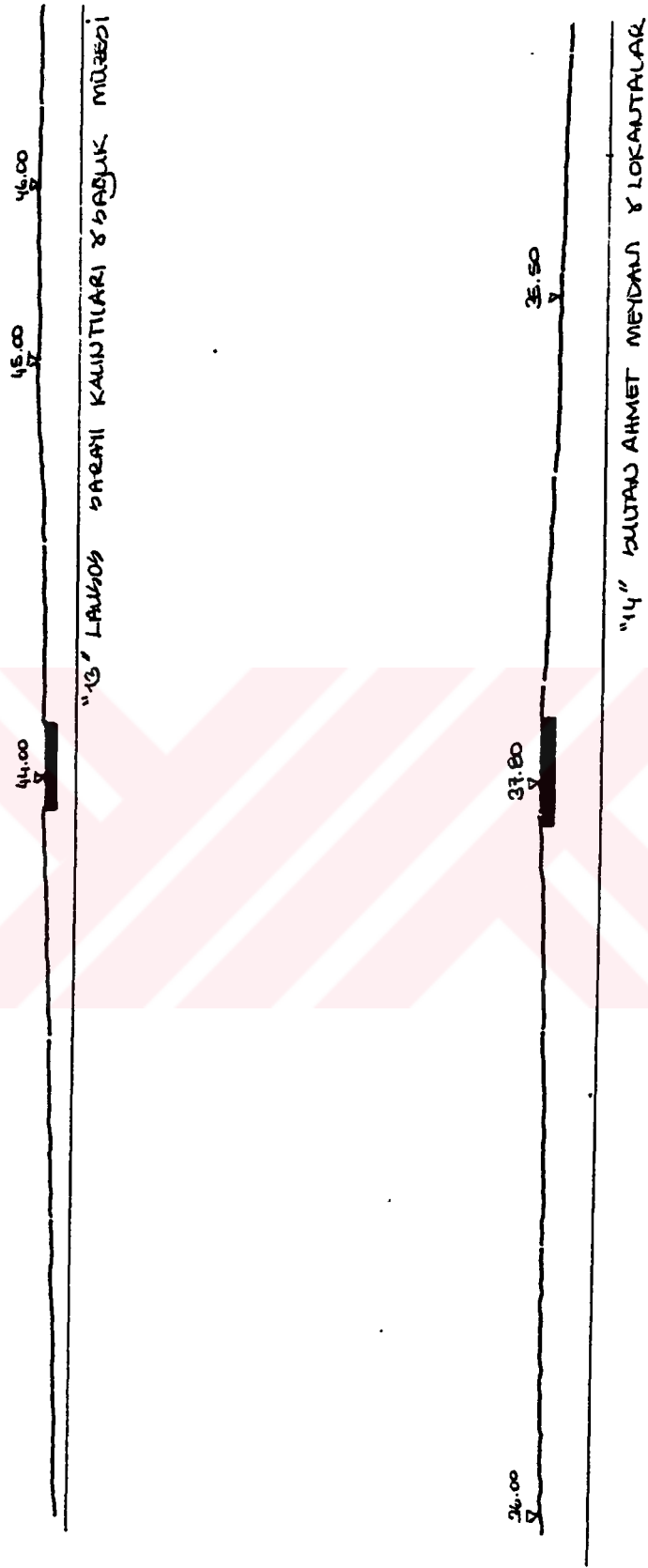

"11" PIERRE LOTI OTELI Y II. MAHMUT TURBESİ

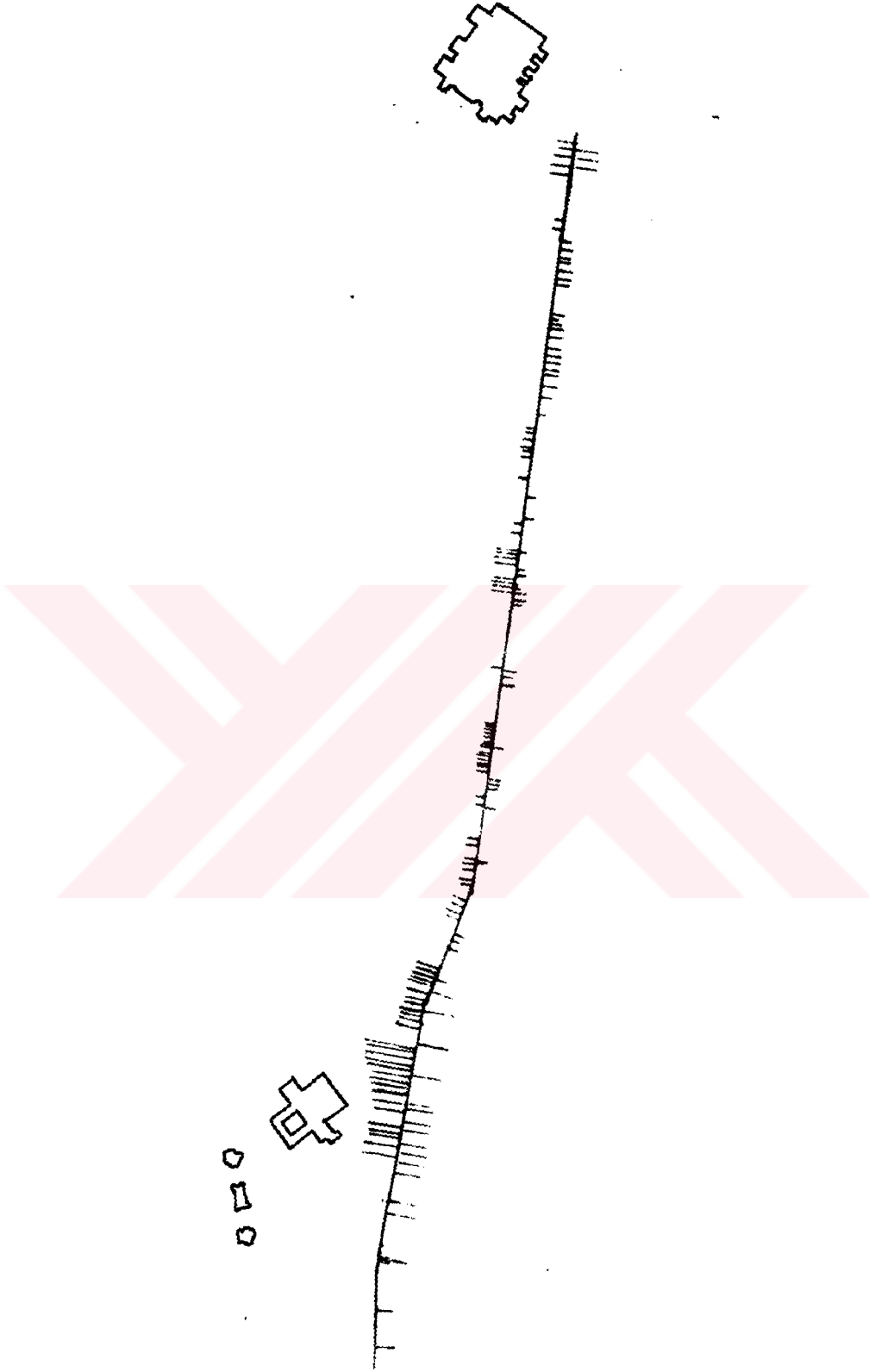

"12" İZ MANSURU

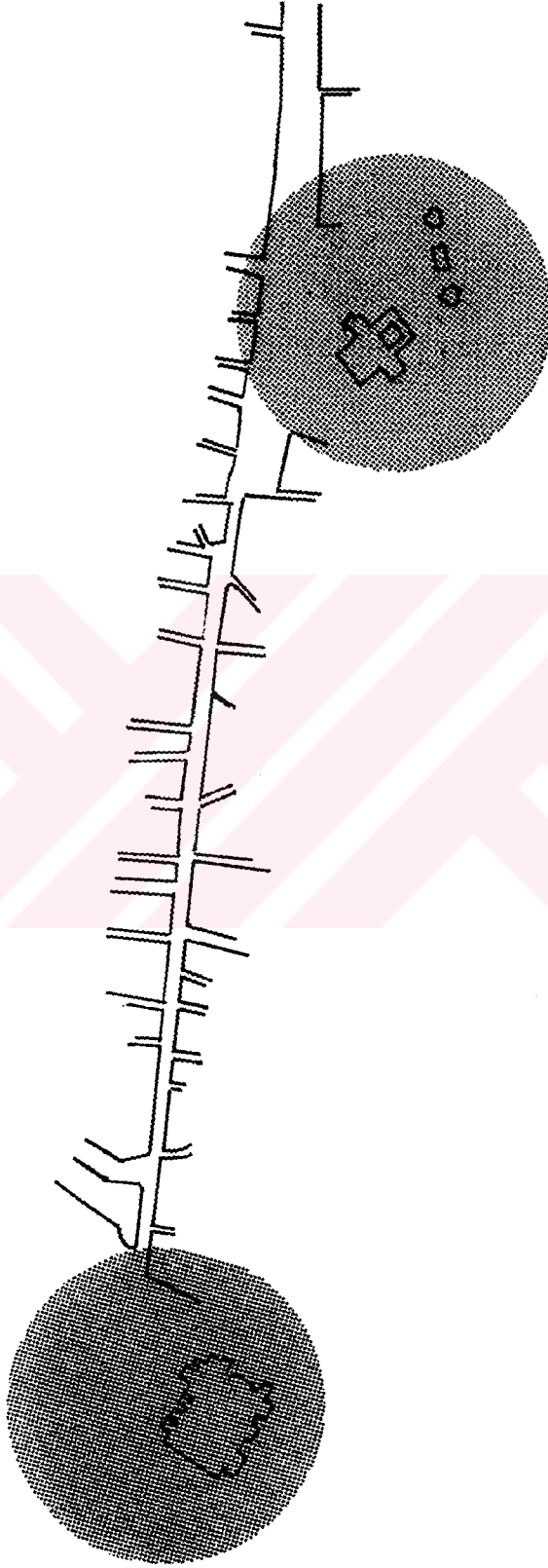

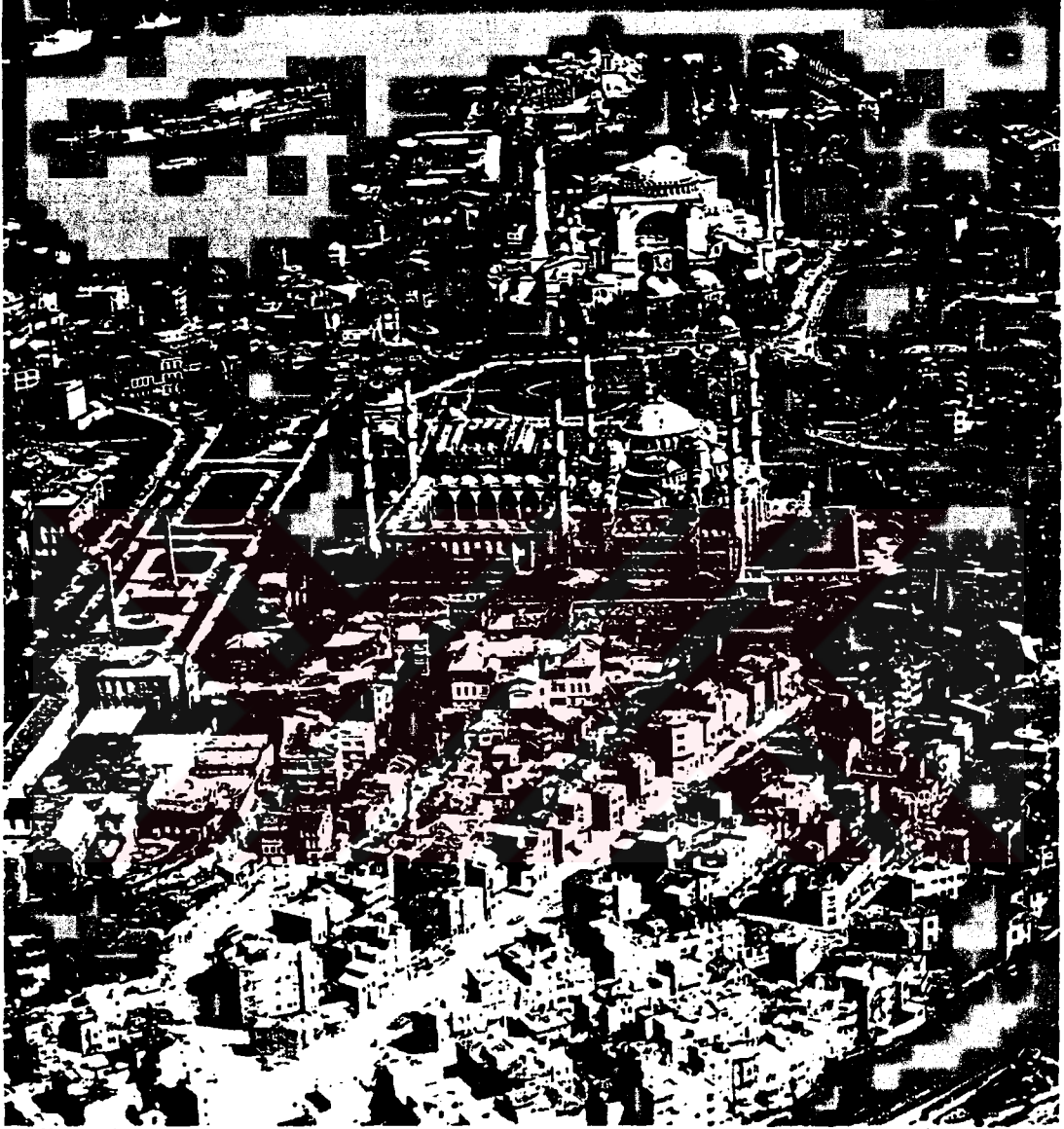
Şekil 4.3.1-10. Divanyolu aksı kesitleri.

Şekil 4.3.1-11. Divanyolu ve ağaç toplulukları

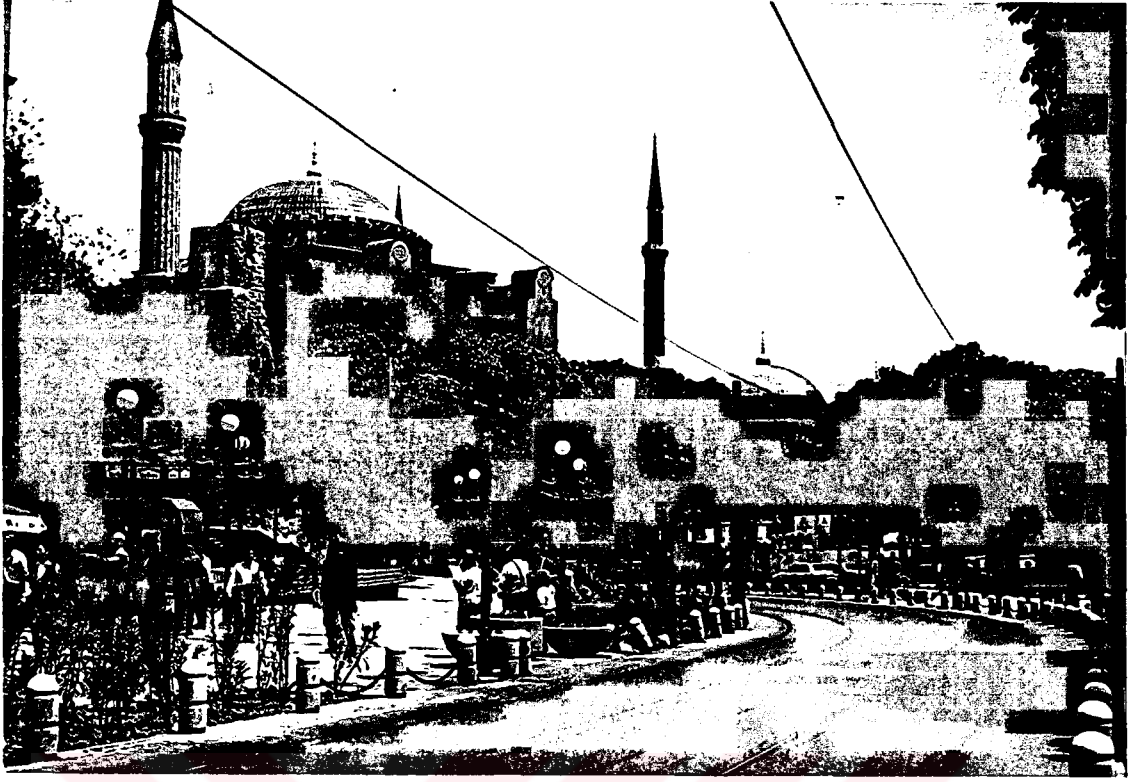

Şekil 4.3.1-13. Divanyolu ve sokaklar.

Şekil 4.3.2-1.

Ayasofya meydanı, Kostof (1985, s.262).

Şekil 4.3.2-2. Ayasofya.

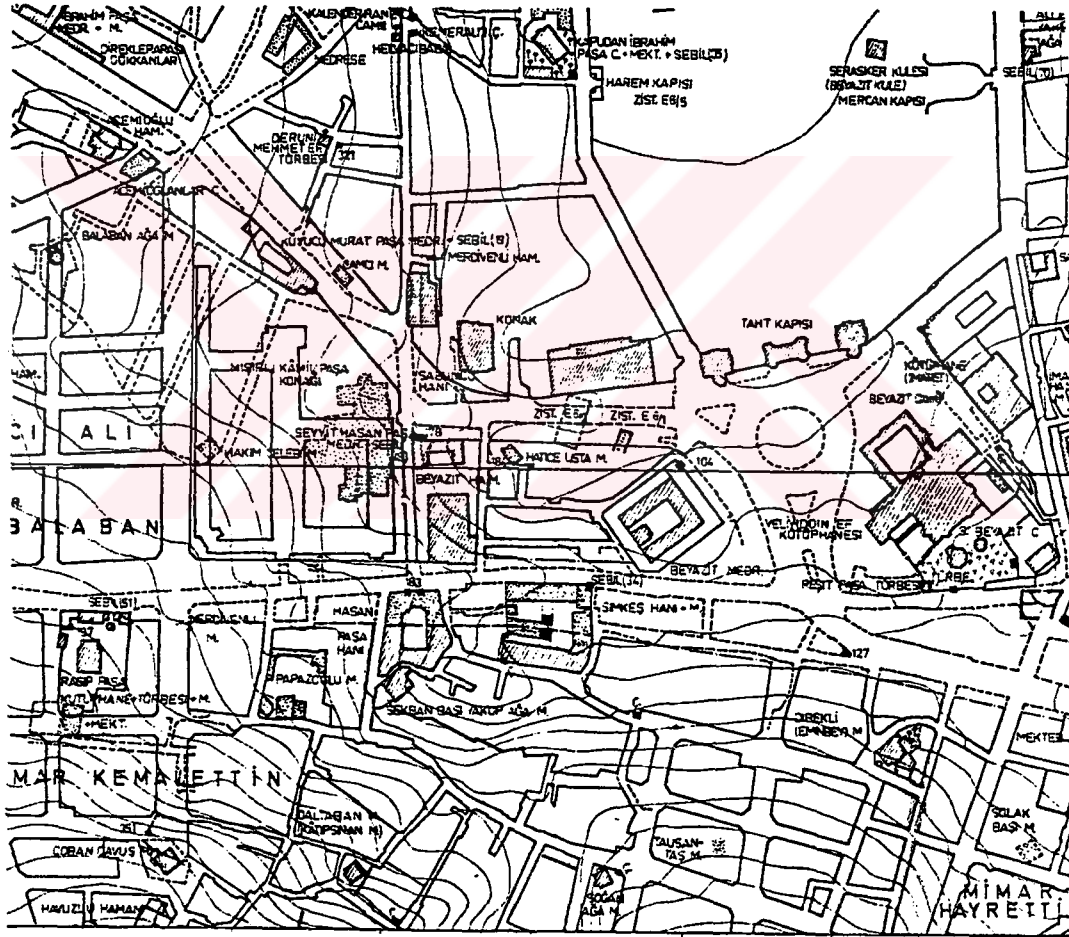
Dört kolonla belirlenmiş başlangıca karşılık geçmişte Tauri'deki Theodosyus Zafer Takryla sona eren portikli yolun , Ching'in "aksın gerideki manzaraya açılan kapıda bitebileceğine" ilişkin sınıflamasına uyduğu görülmür.

Günümüze dek yoğun değişimler gösteren Beyazıt Meydanı artık Divanyolu'ylayanal bir ilişkiye sahiptir. (Bkz. Şekil 4.2.5-7). Meydanda Beyazıt camisi, medresesi, türbeler, sıbyan mektebi, kuzeyde geride Seraskerlik kapısı, güneyde ise 1950'li yıllardan beri yapılagelen han ve işyerleriyle çevrilidir. Üçüncü boyutta vurgulanmayan bitiş, ancak aksın kurgusundaki yön değişikliğiyle hissedilir. Beyazıt Hamamı, İÜ. Genel Kitaplığı kuzeyde, Simkeşhane ve Hasan Paşa Hanı güneyde Divanyolu'nu sınırlayarak Laleli'ye yöneltirler.

Tarihsel süreçte Divanyolu'nun başı ve sonu gibi boyutları da farklılık gösterir. İlk önceleri dar ve kısa bir toprak yol olan kurgu iki yanı portikli olarak 30m genişliğinde Çemberlitaş'a (Constantin meydanı), daha sonra ise Tauri'ye (Beyazıt) uzanır. Roma'nın tasarlanmış ve egemen mimari görüntüsü, Osmanlı'da 3m'ye dek düşerek spontane, pitoresk, çok işlevli, büyük anıt ve küçük dükkanların birbirine karıştığı dar bir görünüm sergiler.

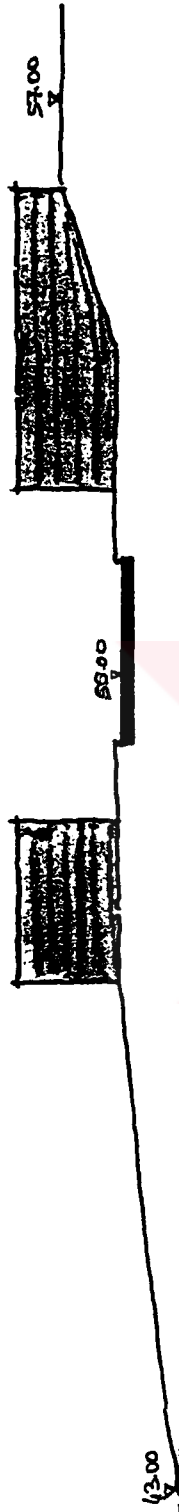
Simkeşhane / Ayasofya arası 750m olan Divanyolu'nda eninin darlığı nedeni ile dönem dönem düzenli / düzensiz imar faaliyetleri görölr. Daha önce de belirtildiği gibi 16.yy.'da Beyazıt Meydanı'ndaki evlerin saçakalı yıkılır. 19.yy'da Çemberlitaş'ta 3.00m'ye dek daralan yol II.Mahmut türbesi geri çekilerek, Firuz Ağa camisi makberesinin tümü, Köprölü türbesi, Atık Ali Paşa medresesi ve Çemberlitaş Hamamı'nın bir bölümü yıkılarak genişletilir. [Ek D].

1956-57 yıllarında, Beyazıt Meydanı'nın önündeki 9.5m genişliğindeki kısım, Simkeşhane ve Hasan Paşa Hanı "kesilerek" 30m'ye çıkarılır. Kuban (1987, s.23) (şekil 4.3.2-3). [Ek E].

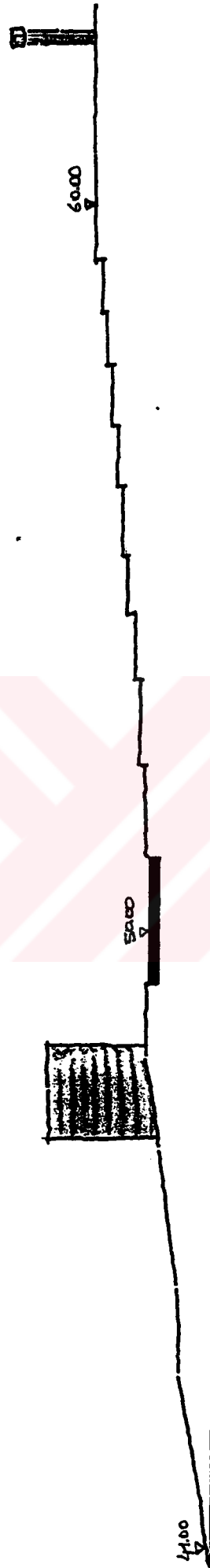

şekil 4.3.2-3. Beyazıt. Müller-Wiener (1977, s.258).

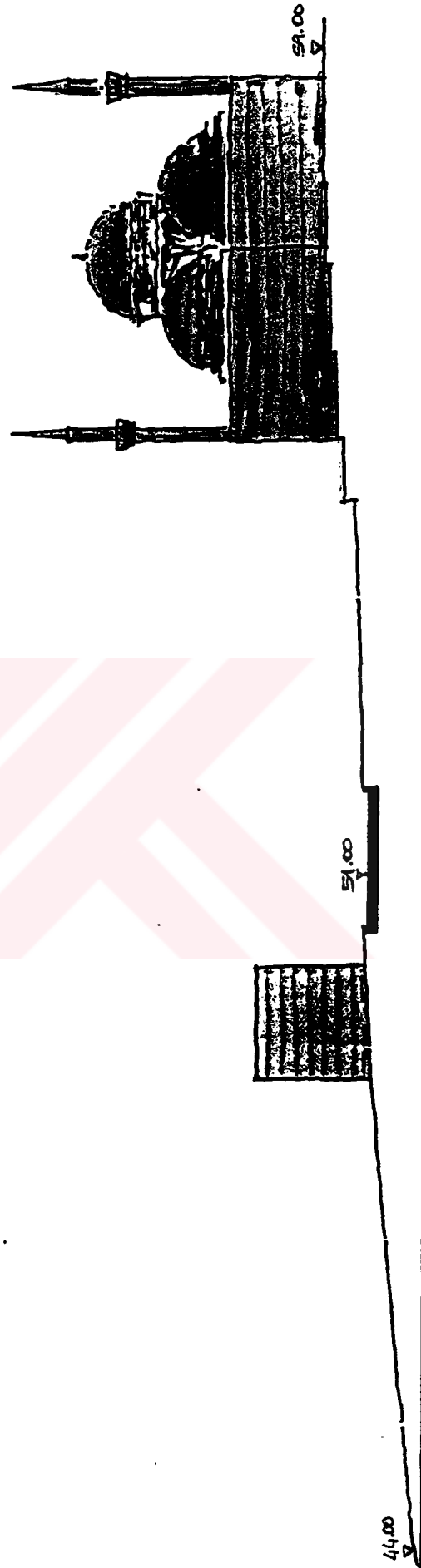
Tüm bu imar faaliyetleri sonucu olarak Divanyolu günümüzde sürekli değişen bir genişliğe sahiptir. (şekil 4.3.2-4).

"1" BİMKERHANESİ İ.Ü. MERKEZ KÜTÜPHANESİ

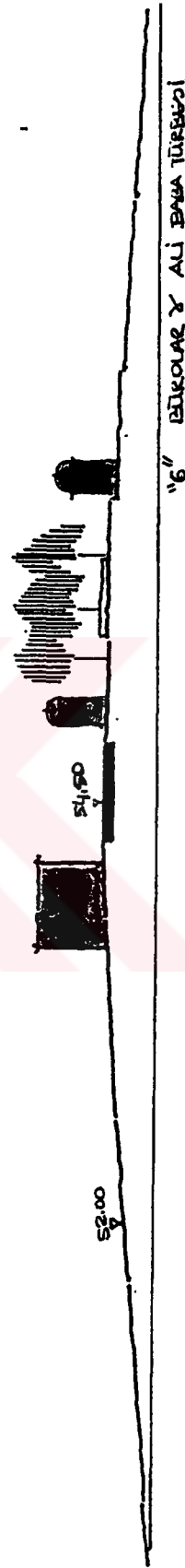

"2" HAYAT İ.Ü. ÇİFTİ

"3" HAYAT İ.Ü. ÇİFTİ

'7' ATIK ALI PAŞA MED. 8 BODROLAR

'8' BODROLAR 7 ATIK ALI PAŞA CAMISI

'9' BODROLAR 7 GEMERLITAÇ

"10" KUBBEAĞI & GEMERLİTAŞ HAMAMI

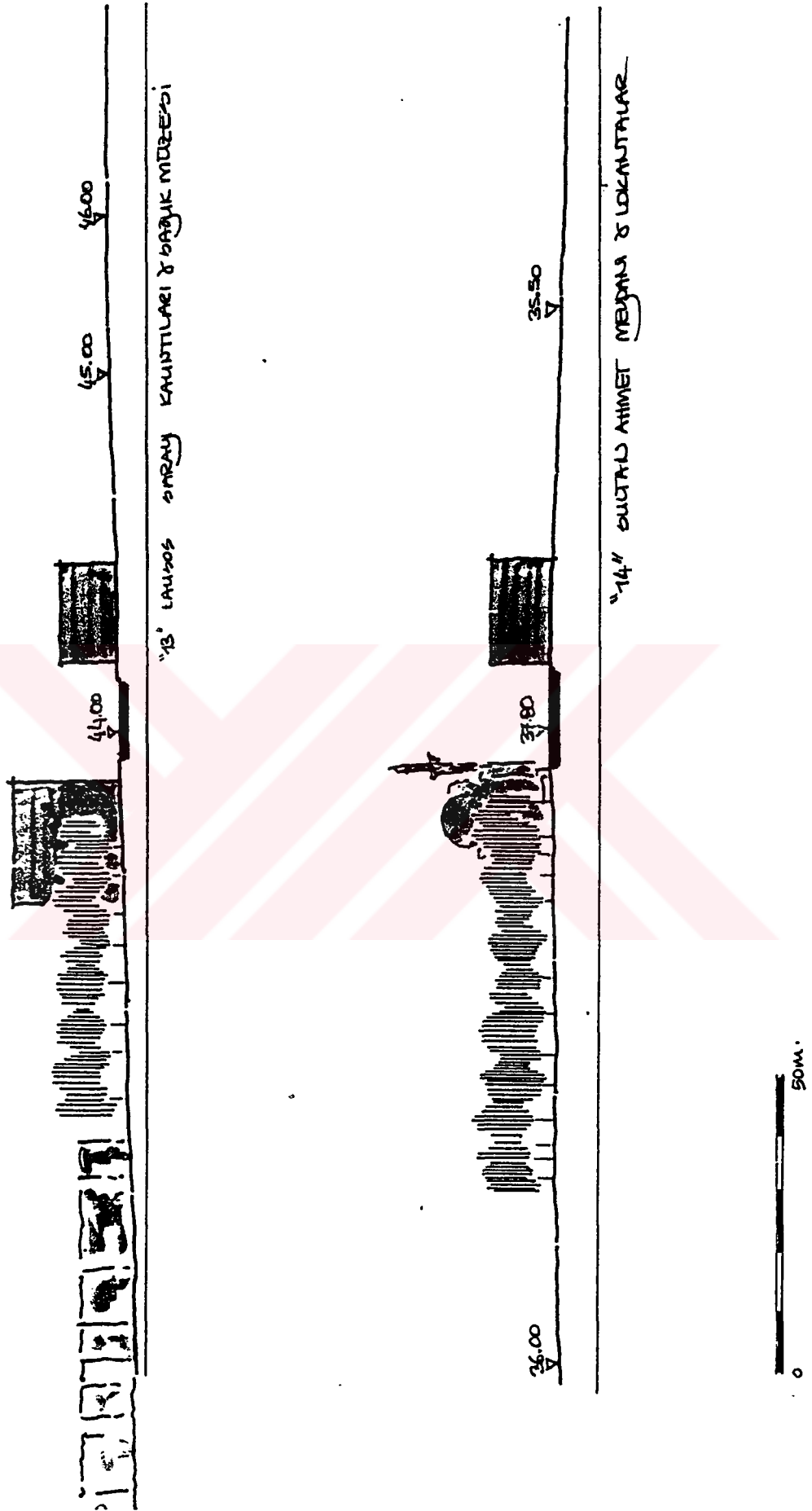

"11" PIERRE LON OTELI & II. MAHMUT TORBESİ

"12" İÇ HAVSAR-1

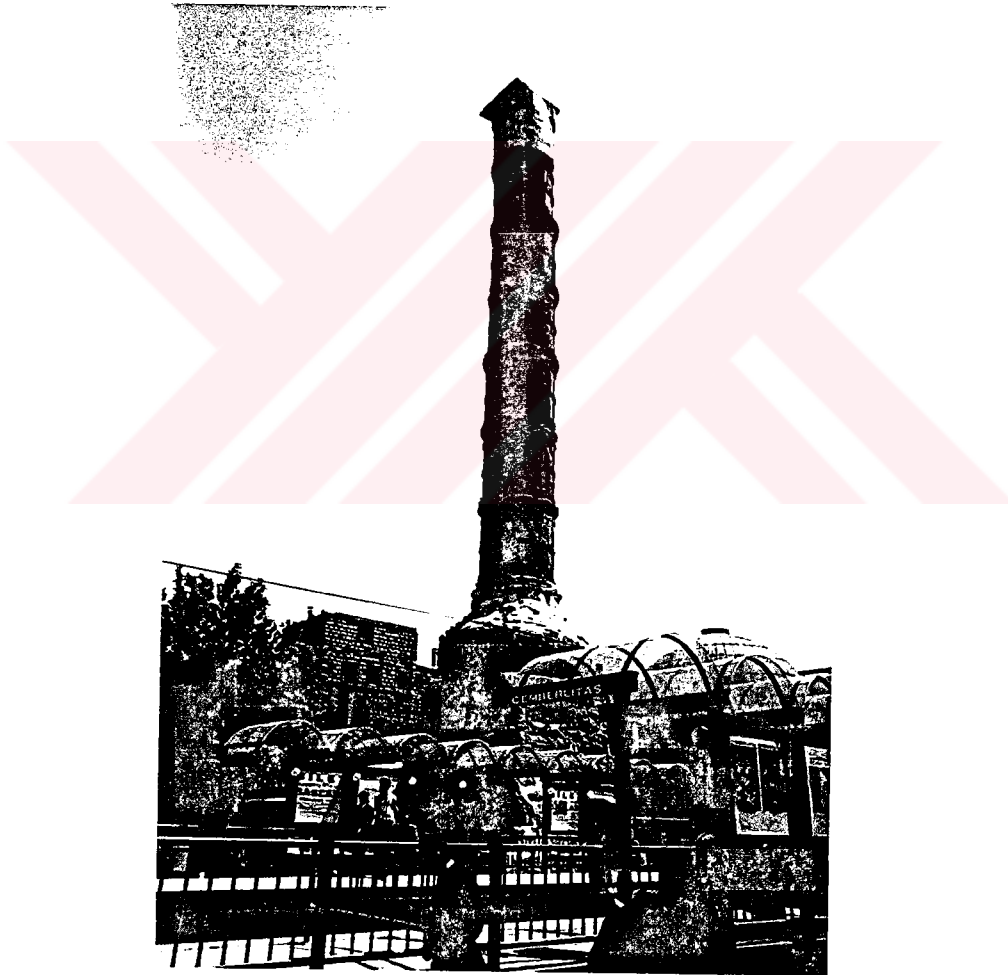

Şekil 4.3.2-4. Divanyolu genişlik ve yükseklik etüdları.

Analizlerin ışığında Divanyolu aksının Ayasofya ve Çemberlitaş arasında genelde aynı genişlikte, üç araçlık trafiğe izin verecek şekilde devam ettiği gözlenir. Medreselerin ve camilerin yoğunlaşmasıyla Çarşıkapı'dan hemen önceki bölüm dar bir boğaz yaratır. Çarşıkapı ve Beyazıt arasında arter 30-35m genişliğinde devam eder.

Günümüzde 9-35m arasında değişen genişliğiyle Divanyolu hem taşıt, hem tramvay hem de yaya trafiğine hizmet eder.

Büyükşehir Belediyesi'nce 1992'de hizmete açılan hızlı tramvay, Sirkeci-Topkapı arasındaki seferlerinde, Divanyolu'nda Ayasofya / Hipodrom meydanı, Çemberlitaş, Çarşıkapı ve İÜ'nin kütüphane binası önünde duraklara sahiptir (Şekil 4.3.2-5).

Şekil 4.3.2-5. Çemberlitaş Tramvay Durağı.

Hızlı tramvaya dek çift yönlü taşıt trafiğince hizmet eden Divanyol, tam orta aksından geçen sistemle beraber yeniden düzenlenir. Çift yönlü yoğun kent trafiği Çarşıkapı'da son bulur; bu noktadan Laleli'ye dönüş

verilmiştir. Çarşıkapı'dan Hipodrom'un ağızına dek olan kısmı yayalaştırılmış, taşıt trafiğine ancak Cağaloğlu'nu diklemesine bir geçiş sağlanır. Polis, itfaiye, çöp, sağlık v.b. servisler için taşıtlar yaya yolunu kullanabilmektedir. Tramvay hattı bir dizi taş blok, zincir ve bitki grubuyla yayalardan ayrılmıştır. (Şekil 4.3.2-6).

Cağaloğlu'ndan, Divanyolu'nu diklemesine keserek geçen taşıtlar Adliye'nin önünden ve Hipodrom'un yanından dolaşarak aksın başlangıç meydanında tramvayla buluşurlar.

Şekil 4.3.2-6. Tramvay ve Divanyolu.

4.3.3. Divanyolu aksının karakteri ve algılama

Beyazıt / Ayasofya arasında yer alan, aslında Eminönü ve Aksaray / Topkapı'ya uzanan aks, tarihi ve turistik İstanbul'un merkezinde, büyük imgeler ve biçimsel potansiyellere sahip bir kaburgadır. Kuban (1987, s.28). Doğa ve insan etkileşiminin ortak bir ürünü olarak sürekli değişim gösteren; kurgusu, üstlendiği rol, içerdiği işlev ve eylemlerle bireysel ve toplumsal bir iletişim aracı olan yoğun bir girişimin yaşandığı bu mekan,

tüm akslarda olduğu gibi yönlendiricidir. kesin sınırlarıyla bireylerin ilerlemesini sağlar (Şekil 4.3.3-1).

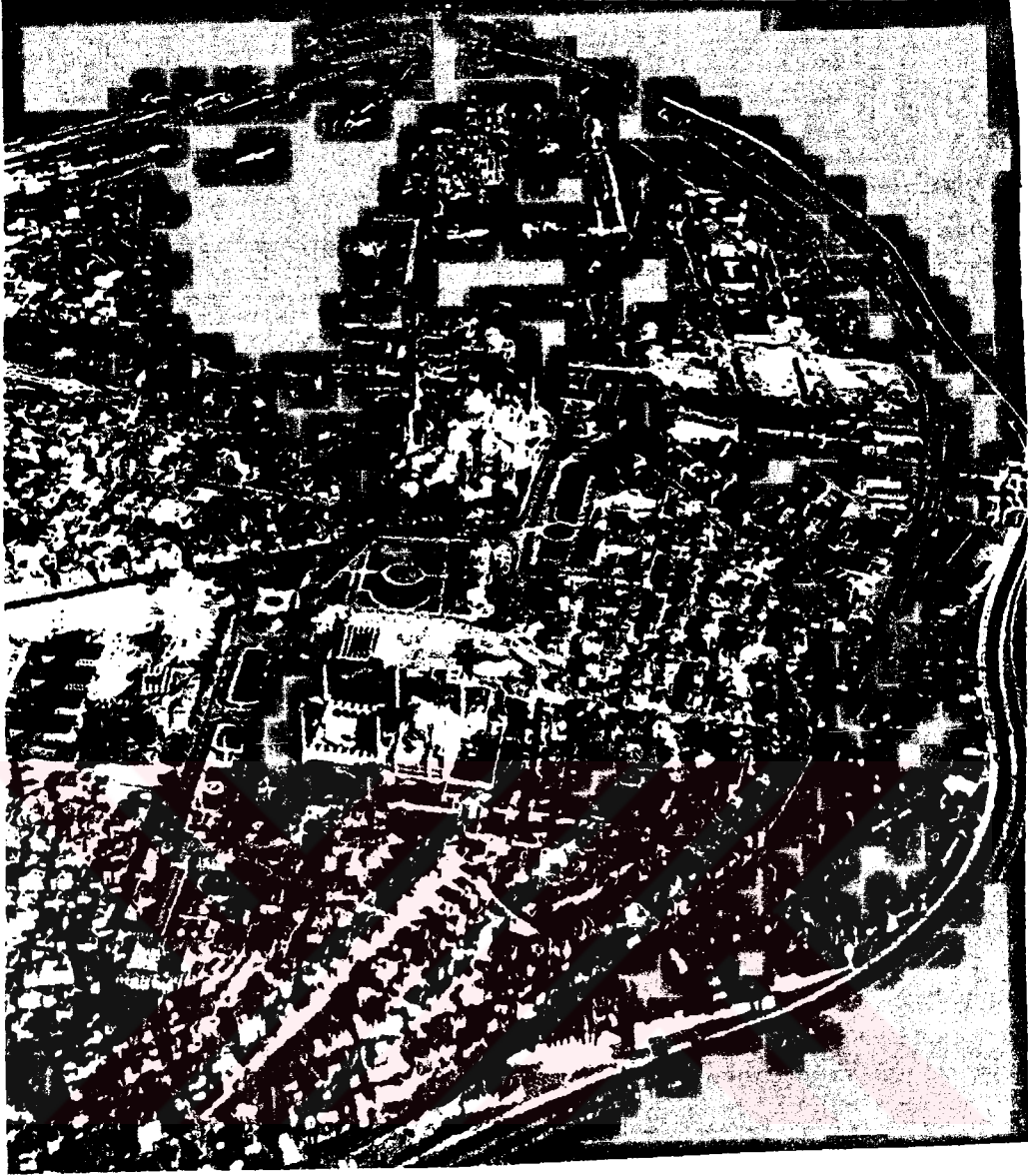

Şekil 4.3.3-1. Divanyolu'nda yönlendirme.

Geçmişte güçlü bir başlangıç ve bitişe sahipken, bugün Ayasofya'da trafik kargaşasından, Beyazıt'daki tanımsızlıktan olumsuz etkilenir.

Ayasofya meydanı, tarihi yarımada içindeki eşsiz konumuyla, Bizans'tan günümüze Divanyolu'na kuvvetli bir başlangıç sağladıysa da gerek turist otobüslerinin yoğunluğu, gerek taşıt ve tramvayın bir noktada bir araya gelmeleri kişiyi yönsüzleştirir. Yoğun yeşil dokuyla adeta algılanamaz hale gelen tarihi kilise, ancak hava fotoğraflarında net bir görüntü sunar. (Şekil 4.3.3-2).

Yönlendiği hedefle tanımlanması gereken aks Merzifonlu Kara Mustafa Medresesi önünde yolun çok daralması nedeniyle aç kazanır, hedefi göstermez (Şekil 4.3.3-3).

Şekil 4.3.3-2. Aksın başlangıç ve bitişi. Müller-Wiener (1977, s.507).

Yüzyıllardır aksiyal kurguya kuvvetli bir bitiş sunan Beyazıt Meydanı günümüzde bu niteliğini yitirmiştir (Şekil 4.3.3-5). Aslında Beyazıt Camisinin açısı, üniversite kapısının konumu hoş perspektifler yaratır (Şekil 4.3.3-6). Ama aksın ucunun boşlukta kalması niteliklerinden çok şey kaybettirir.

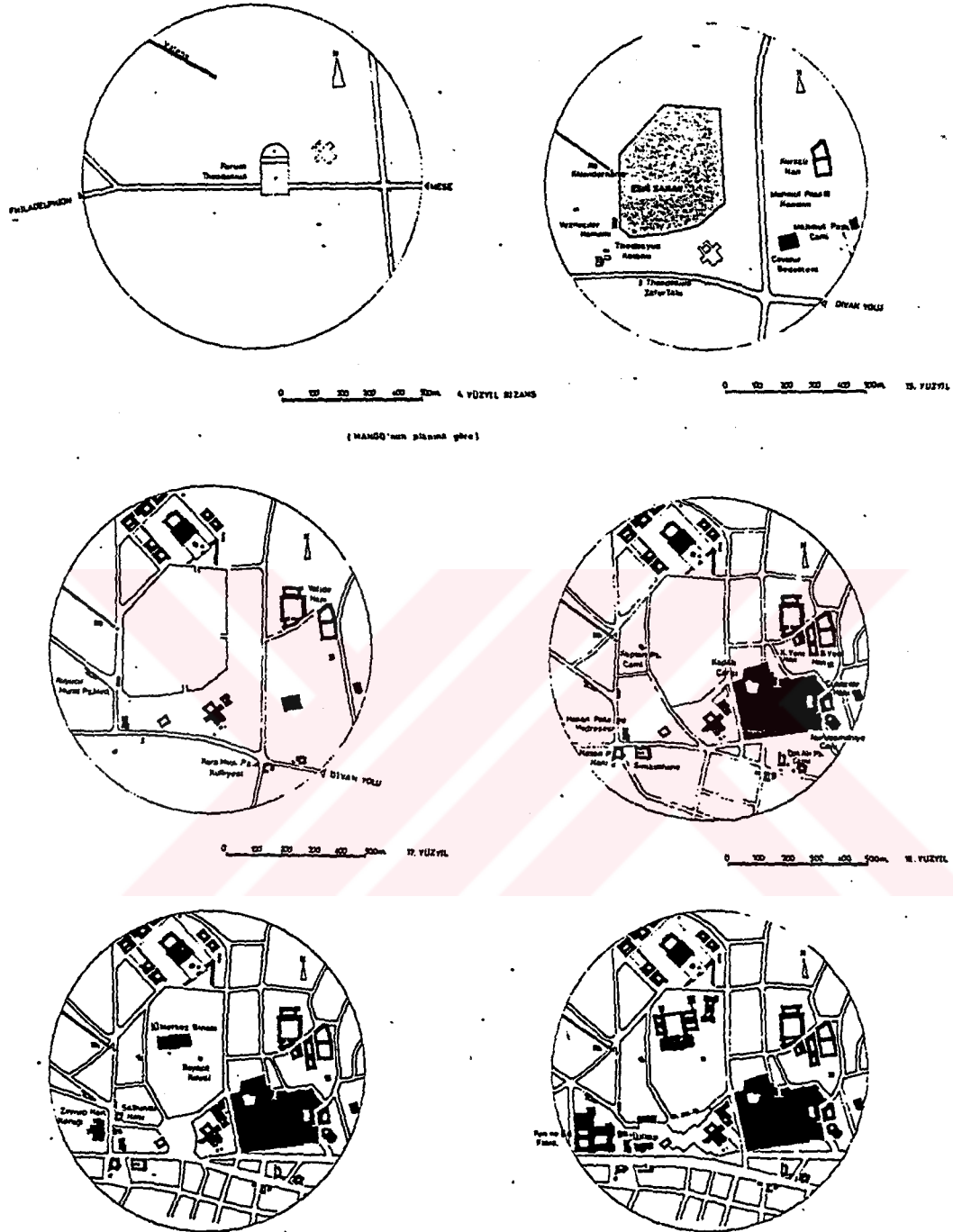
Bitişte odak noktası tanımsızsa da Divanyolu'nda ardışıklıktan söz etmek mümkündür: süreklilik, tekrar ve düzensiz bir hiyerarşiyle bireylerin imajlarında yer eder, algılamayı kolaylaştırır.

Şekil 4.3.3-3. Divanyolu aksının hedefi görünmez.

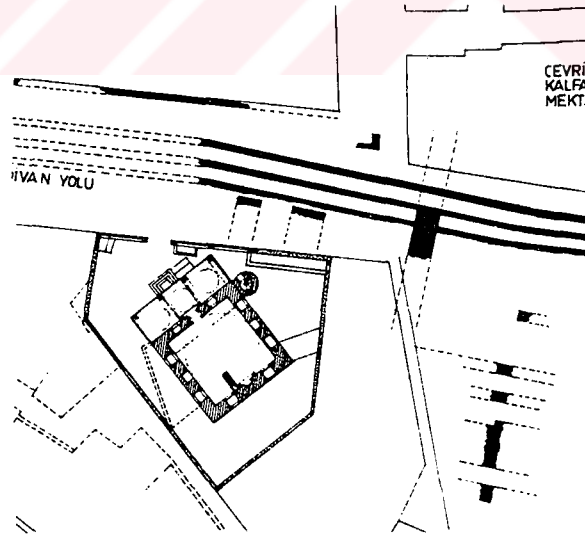
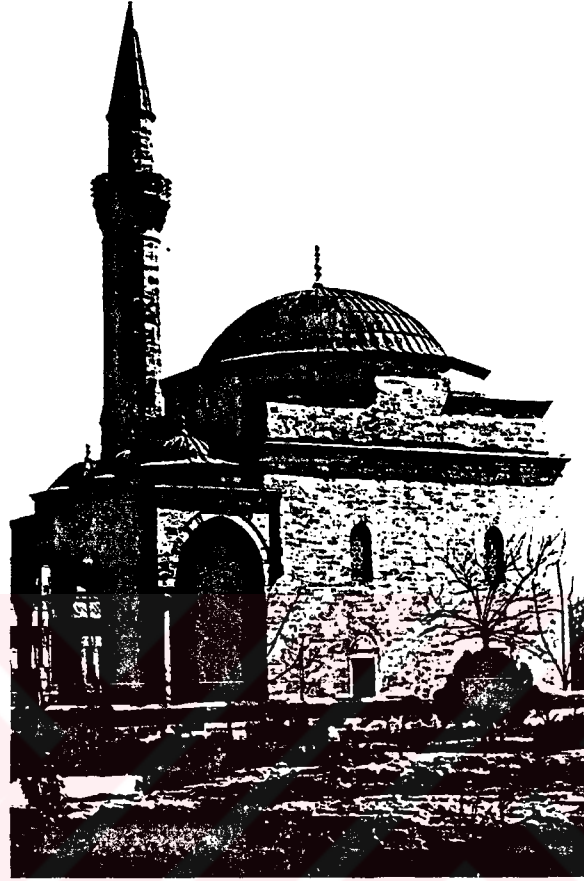

Şekil 4.3.3-4. Şematik plan.

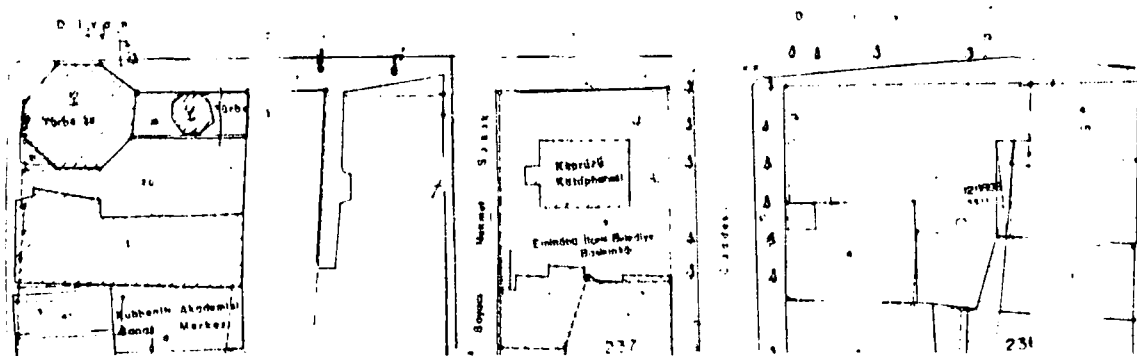
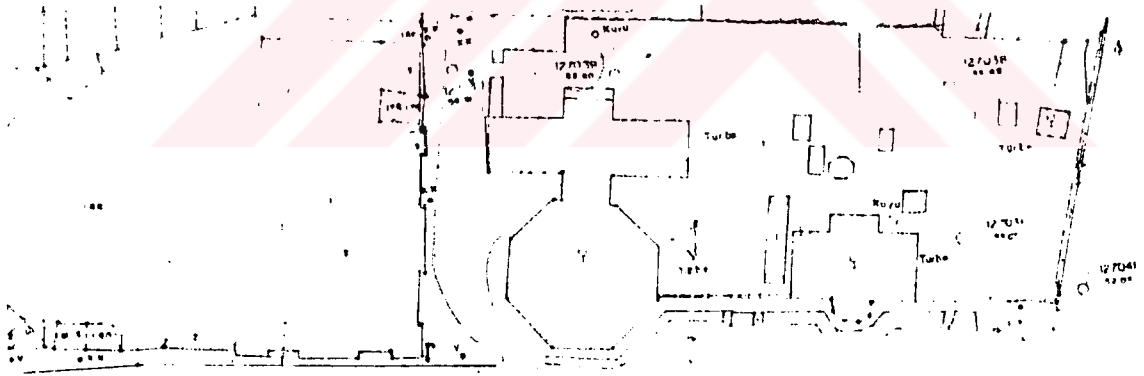
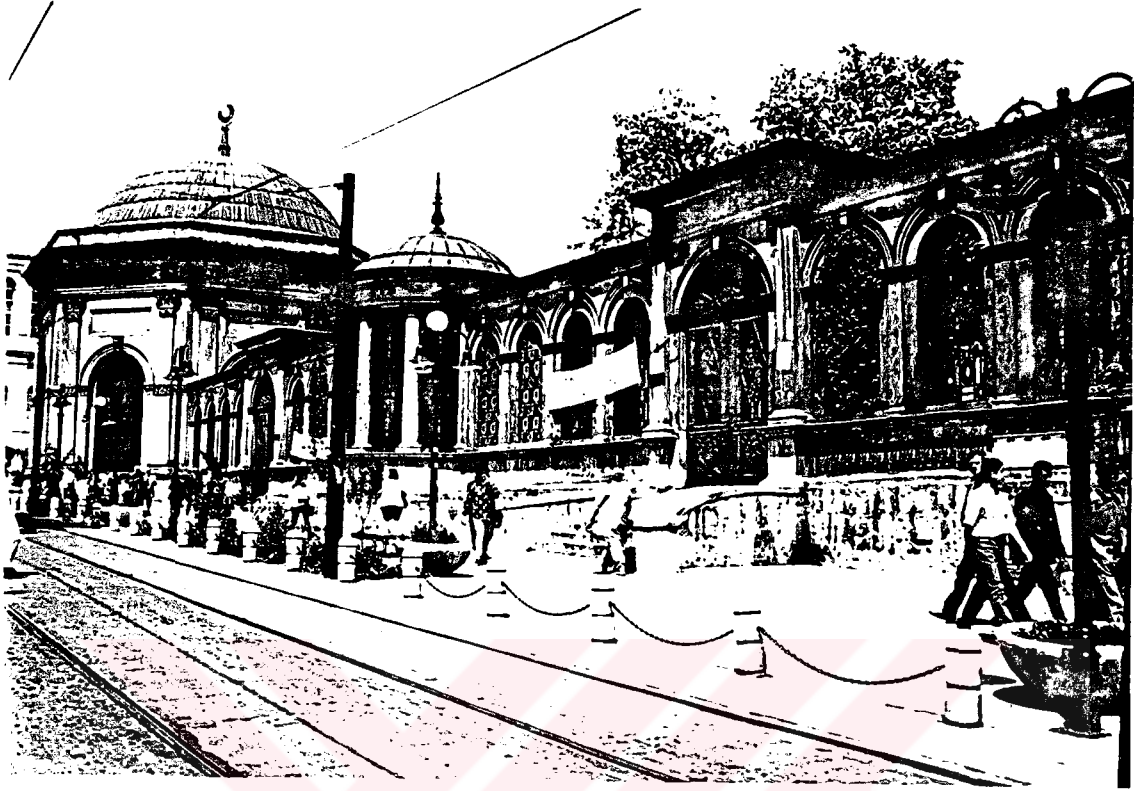
Şekil 4.3.3-5. Tarih boyunca Beyazıt bitişi. Kuban (1987, s.26).

veriyi oluşturur. Kabe'ye yönelmenin getirdiği açı Divanyolu'na perspektif kazandırır (Şekil 4.3.3-7).

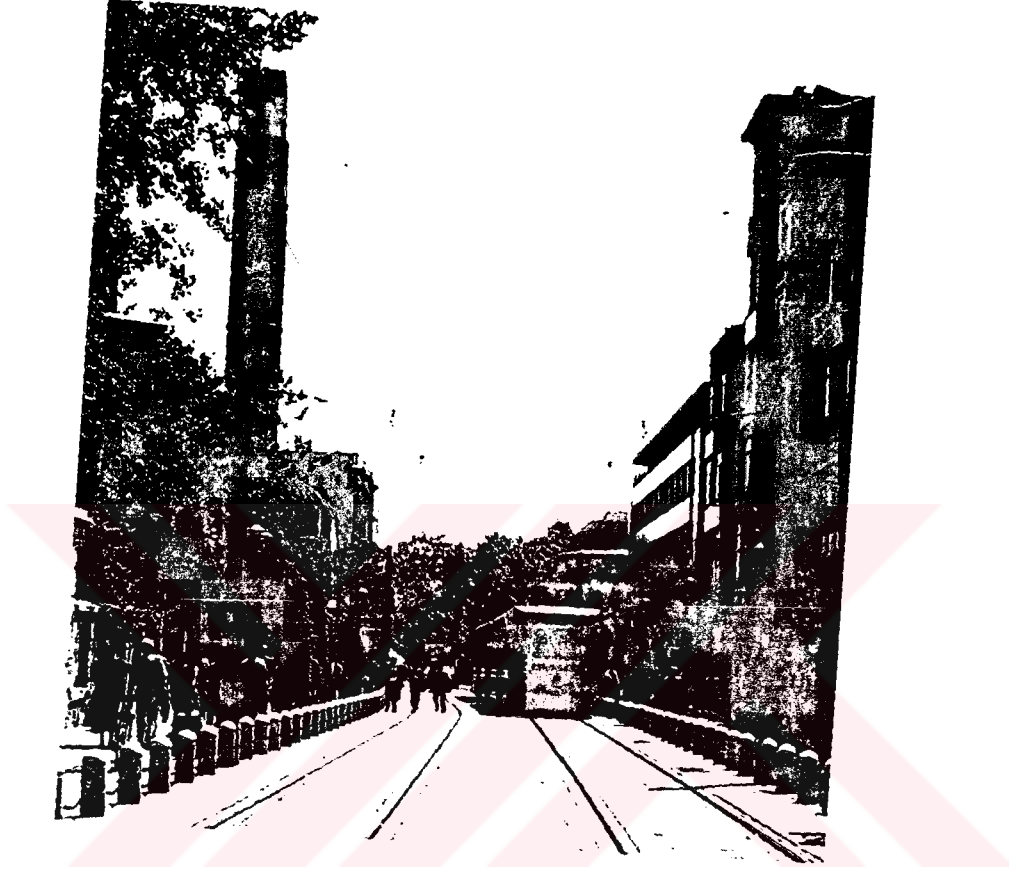
Şekil 4.3.3-7. Firuz Ağa Camisi. Müller-Wiener (1977, s.414).

Aksiyal kurgudaki ikinci odak noktası hiç kuşkusuz Pierre Loti Oteli, KöprülÜ kütüphanesi ve II. Mahmut Türbesi'nin oluşturdukları, aksın da genişlediği mekandır (Şekil 4.3.3-8).

Şekil 4.3.3-8. İkinci odak ve II. Mahmut Türbesi.

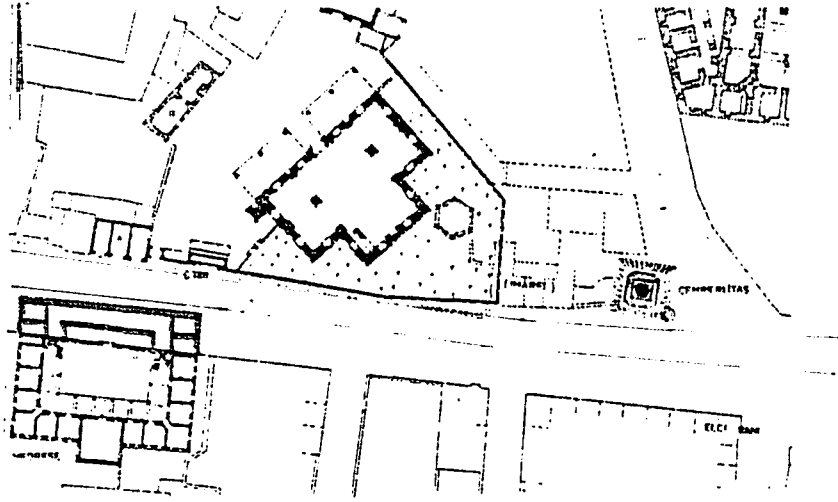
Aksın genişlemesinin ilk habercisi olan II. Mahmut türbesi geçilince Çemberlitaş Hamamı ve Kubbealtı Musiki Cemiyeti'nin girişini vurguladığı Çemberlitaş Meydanı'na varılır (Şekil 4.3.3-9).

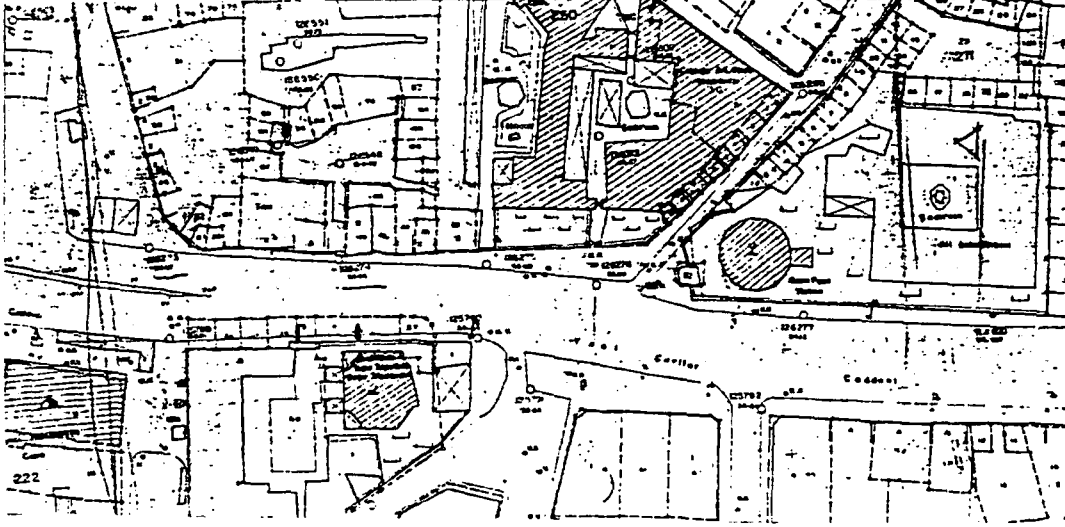
Şekil 4.3.3-9. Çemberlitaş.

Bu ara hedef gerek düşey aksı gerekse iki camisiyle tanımlanır: Atik Ali Camisi ve medresesi ve uzaklardan Nuruosmaniye, yeni yayalaştırılan bir aksın uzantısı olarak Divanyolu ile bütünleşirler (Şekil 4.3.3-10) (Bkz Şekil 4.3.2-4).

Çarşıkapı'ya kadar gizemli kimliğini devam ettiren Divanyolu kuzey ve güneyde yer alan türbeler, medreselerle bezenir: özellikle Sinan Paşa Türbesi ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin beraberce yaptıkları girişim Divanyolu'nun en dar yerini oluşturur (Şekil 4.3.3-11). Böylece bu mekan özel biçimlenişi ile de akılda kalır (Şekil 4.3.3-12).

Şekil 4.3.3-10. a. Çemberlitaş Meydanı. Müller-Wiener (1977, s.371).
b. Nuruosmaniye.

Şekil 4.3.3-11. Plan.

Şekil 4.3.3-12. Divanyolu'nun en dar yeri.

Bu boğazdan hemen sonra gelen Çarşıkapı, Kapalıçarşı'nın girişini vurgulamaktan çok yaratılan kaos ortamıyla algıyı zorlaştır.

Aksın niteliksiz genişlemesi ne yazık ki Beyazıt'da da devam ederek tanımsız boşluklar yaratır.

Divanyolu'nda süreklilik ve tekrar odak noktalarından başka, tarihi binaların vermiş olduğu karakteristik cepheler ile de sağlanır. Maalesef 1950'li yıllardan beri süren kontrolsüz modern mimari (!) geçmişin sembollerinin aktarımını yavaşlatır. [Ek F].

Yeni binaların cepheleri estetikten uzak olsalar da Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15.50m'lik yükseklik sınırına birkaç istisna dışında uyulduğu görülür. Yine de kent kültürünün en canlı varlığı olan bu aksiyal kurguda sürekliliği ve tekrarı da sağlayacak cephe kriterlerinin getirilmemiş olması düşündürücüdür. (Bkz. Şekil 4.3.2-4).

Divanyolu'nda sokakların kurguyu sık sık kesmesi de ardışıklığı güçlendirir: egemen olarak yoluna devam ettiği için bu noktalarda karar vermeyi ve yönlenmeyi zorlaştırmaz. Kesişmelerdeki yoğunluk tanınabilirliği de beraberinde getirir. (Bkz. Şekil 4.3.1-13).

Özel bir karaktere sahip olan Divanyolu, yollarla kesişiminde net bir kurgu yaratırken, daha önce de belirtildiği gibi meydanlarla bütünleşmeyerek tanımsız noktalar oluşturmaktadır.

Ardışıklıktan bahsetmenin bir diğer verisi de ağaç dizileridir: gerek yol, gerek se medrese ve camilerin bahçelerinden yoğunluklarıyla aksa süreklilik katarlar. (Bkz. Şekil 4.3.1-11). (Şekil 4.3.3-13).

Günümüzde Çarşıkapı'ya kadar uzanan özel bir zemin kaplamasının devam etmesi, tramvay hatları ile sınırlayıcı zincir ve taşlar tekrarlarıyla sürekliliği deteklerler (Şekil 4.3.3-14).

Geçmişten beri varolan ticaret faaliyetlerinin gitgide genişlemesi, yoğun bir turist akını, aksın karakterine ve algılanabilirliğine olumlu katkılar sunar.

Tarihi binaların turistik ve kültürel aktivitelerle yeniden kullanılmaları, müze, vakıf, dernek, kütüphane v.b. kurumlara dönüştürülmeleri kullanıcı sayısının artmasına yol açmıştır.

Şekil 4.3.3-13. Ağaç dizileri.

Şekil 4.3.3-14. Tramvay hatları.

Tüm bu kullanımlar aslında yeni işyerleri ve yoğun kullanım demektir (Şekil 4.3.3-15). Gitgide çoğalan talep hem fiyatların spekülâtif artmasına, hem de daha fazla kat yüksekliği istenmesine yol açmaktadır.

Divanyolu aksının fiziksel karakteri gibi, turistik ve ticaret faaliyetleri de ikili bir görüntüm sergiler: Çarşıkapı'ya kadar olan dar kısımda daha çok batılı turist ve kültürel aktiviteler gözlenirken, aksın batı tarafında Laleli'ye yakın olmanın da verdiği bir nedenle Arap ve "doğu bloku" ülkelerinin turistlerine rastlanmaktadır. Fiziksel karakterin aksa böylesine yansımaları oldukça ilginçtir.

Divanyolu aksının bu yoğun turist akımına ara odak noktaları yaratırken, çeşitli büyüklük ve nitelikteki gruplara oturma, dinlenme, eğlenme sunup sunmadığı sorusu akla gelebilir: kapalı çok sayıda lokanta, yeni yeni açılan sokak kahveleriyle desteklenmektedir. Ama tüm bu nişler ve donatılar yeterli sayı ve nitelikte değildir (Şekil 4.3.3-16).

II. Mahmut'un türbesinin önü bu konuda en elverişli mekanken, basamaklarda ancak batılı turistlere rastlanmaktadır.

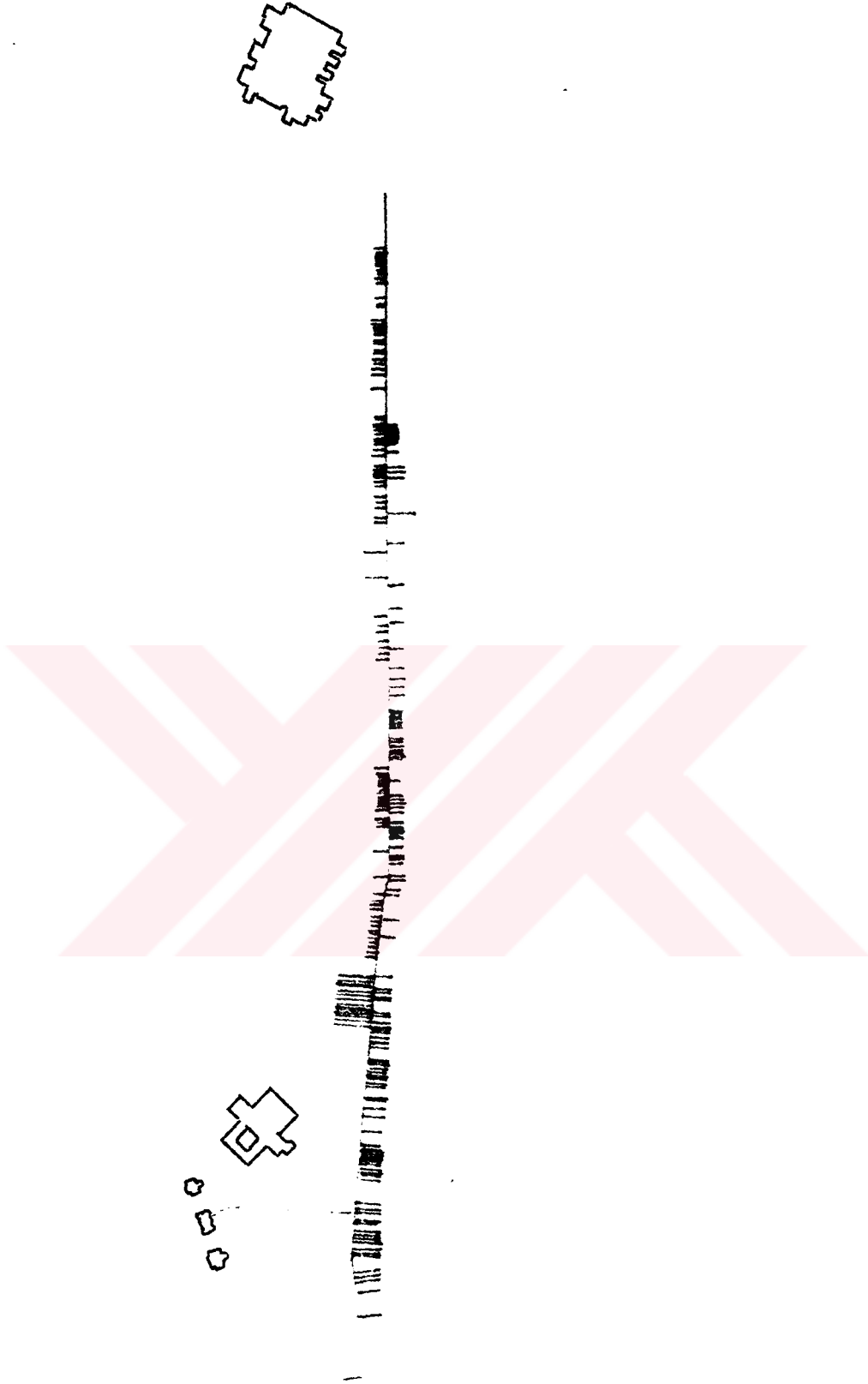
Çemberlitaş Meydanı'nın halen süregelen düzenleme çalışmalarının bu konuya destek vermesi umut edilmektedir (Bkz. Şekil 4.3.2-4).

Bu amaçla İstanbul'un tarihi kent merkezinde kamu mekanlarının planlaması öncelikle ele alınmalıdır.

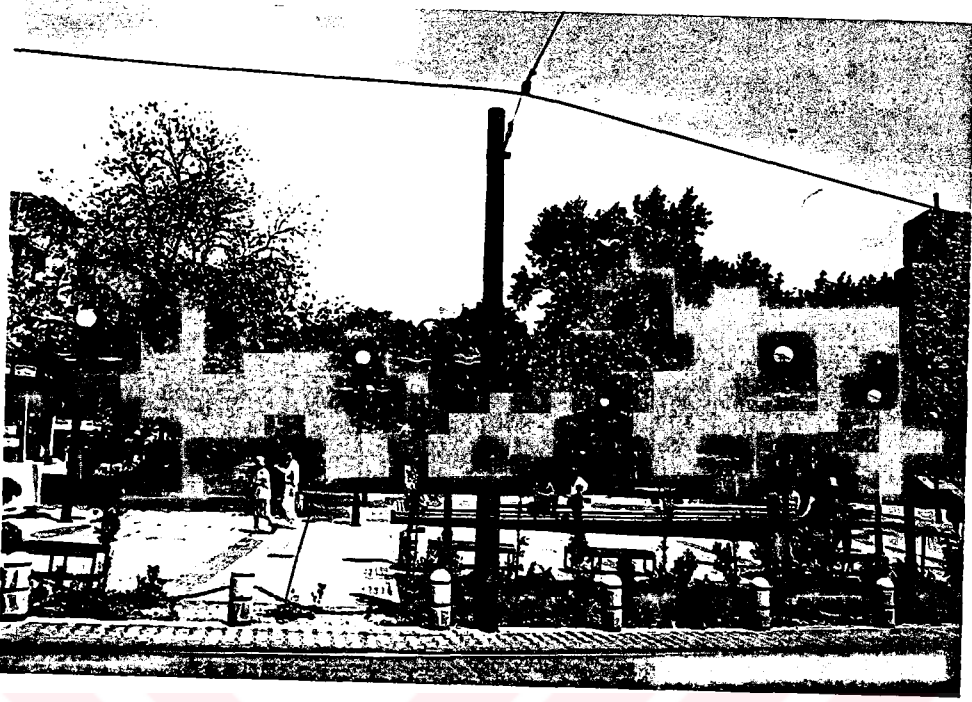
Kentin hızlı gelişimi, ağır trafik, yoğun kullanım Divanyolu dokusuna zarar vermektedir. Sosyo-ekonomik ve teknolojik elemanlar bu kentsel mekanı yeniden biçimlendirmektedir.

Divanyolu kentsel mekanındaki mimari çalışma Aydınlı'nın da belirttiği gibi kişiyi eyleme çeken tepkilerle ilişkili olmalıdır. Çevrenin fiziksel ve sosyal faktörlerinin karmaşık girişiminden sonuçlanan algılama davranışı etkiler; daha sonra ise davranış algıyı yönlendirir. Aydınlı (1990, s.198).

Bu bağlamda Divanyolu kentsel mekanın kalitesinin yaşamı zenginleştirdiği, göz önünde tutularak kentliyi sınırlamayacak bir düzenleme getirilebilir.

Şekil 4.3.3-15. Divanyolu'nda girişler.

Şekil 4.3.3-16. Oturma köşeleri.

Arkeolojik değerler ve tarihi çevreyle, günümüzdeki kamu mekanlarının kaynaşması sağlanabilir. Böylece canlılığın sağlanması ve elit bir düzeye çekilmesi gerçekleştirilebilir.

Ayasofya'dan Beyazıt ve Aksaray'a ulaşımda en etkin sistem olan Divanyolu kamu yaşamının her kademesinde yer alarak sosyal bir kimlik taşır.

Divanyolu aksı antik çağdan günümüze kent hayatının tün canlılığıyla geçtiği, karmaşık ve fiziksel ilişkiler yumağıyla örölü iletişimsel bir çevre oluşturur: insan-insan, insan-çevre arası işbirliği yaratır.

Tarihi ve kültürel birikimiyle turistik bir kimlik kazanan aks, yine kültürler arası bir girişim ve etkileşim alanı olmaya devam eder.

SONUÇ ve ÖNERİLER:

Bireyin yaşamını sorgulamasında, benliğini arayışında aksiyal kurgu anlamla yüklü bir referans sistemi sunar: gerek kimliklenme, gerekse yönelme açısından insana bir çıkış noktası sağlar.

Bu bağlamda akslar, soyut ve fiziksel gereksinimlerle, farklı kültürlerde etkin karakterleriyle güçlü bir imaj yaratırlar.

Bu çalışmanın amacı, mimaride aksın günümüzde çoğunlukla ulaşım çerçevesinde, ihtiyacın gerektirdiği düzeyde ele alınarak uğradığı anlam kayıplarını önleme yönünde bir adım atmaktır. Böylece kişiliği olan ve geçmişten beri içerdikleri simgeleri yansıtacak aksiyal mekanlara örnekler vererek, gerek birey, gerekse toplumun algılama ve kimliklenmesindeki rolüne dikkat edilecektir.

Bina ya da geniş ölçekli tasarımlarda sıkça kullanılan ve egemen bir imaj yaratılmasında etkin olan aksiyal kurgunun tanımlanmasında pek çok faktör yardımcı olur: tanımlama için de bir analiz yöntemi oluşturmak esastır.

Herşeyden önce aksın soyut ve fiziksel özelliklerinin ele alınacağı bir etap zinciri oluşturulmasıyla mümkün kılınabilir.

Bu etaplardan herhangi birinin eksikliği yani parsiyel bir tanımlama, zincirin halkalarının dağılmasına yol açar; bütüne ulaşmayı engeller.

Tez kapsamında görüldüğü gibi aksın mekan kavramı olarak ortaya konuşunun ardından varoluşa katkıları ele alınabilir. Bireysel ölçekteki bu analizin ardından insanın varlığını anlamlandırma çabalarının geniş ölçekteki örüntüsü olan kültür ve sembolizasyonla aksiyal mekanın tarih sürecindeki yeri sorgulanabilir.

İnsan eski çağlardan beri doğaya müdahale ederek çevresini değiştirir: akslar, çevre içindeki yerleri bağlayarak, zengin bir kültür sistemi yaratırlar. Farklı kültürlerde çeşitli işlev ve simgeler üstlenen aks, insan / mekan, insan / toplum, insan / insan arası ilişkilere yeni bir ses getirir.

Tüm bu varoluşsal ve anlamsal verilerin ışığında fiziksel nitelikler incelenebilir.

Yapılacak basit görsel analizler sonucunda karakteristikleri daha iyi kavrayıp, ortaya konacak olan aksın en belirgin özelliği "yönlendirici" oluşudur. Genelde yönlendiği hedefle beraber düşünülen kurgu ardışık bir karaktere sahiptir: böylece süreklilik, tekrar, hiyerarşi ile algılanabilirliği artar, bireyin imajında yer eder. Çoğunlukla dominant, net çizgilere sahip olan aks, kıvrımlı, sürprizlerle dolu mekanlar da yaratabilir.

Kavramsal, anlamsal ve fiziksel bir analiz, aksiyal kurgunun, mimaride ve şehircilikte ayırt edilebilir bir mekana dönüşmesi yolunda önemli veriler sunar.

Ayırt edilebilir, özgün bir karaktere sahip olan aks, bilinçli bir yaklaşımla günümüz tasarımlarında kullanılabilir. Bu bağlamda gerek kurgunun, gerek bileşenlerin, gerekse çevrenin objektif bir etüdü şarttır: bu üç kısım, hep birlikte aksın karakterini doğrudan etkiler.

Buna en çarpıcı örnek hiç kuşkusuz, İstanbul'un Genius Loci'sinin ayrılmaz bir parçası olan Divanyolu'dur: "Genius Loci" her bağımsız varlığın kendine has özel niteliği ve koruyucu ruhu olduğuna inanan eski Roma'lılara ait bir kavramdır. Yürekli (1992). Bu konsepti, eski Roma'nın "0km" taşını simgeleyen Milyon'dan başlayan bir aksla vurgulayan kent kurucuları İstanbul'un kültürel ve fiziksel çevresinin önemli bir ögesinin ilk prototipini ortaya koyar.

Böylece Divanyolu, kültürler arası bir köprü oluşturarak kent makroformunun temel belirleyicilerinden birisine dönüşür: çoğulculuğu temsil ederek kent kültüründeki sürekliliğe de vurgular. Maalesef aksiyal mekan ile ilgili kriterlerin yeni bileşenlere tam yansımaması aksın karakterini olumsuz yönde etkiler, algılamada tanımsız noktalar oluşur.

Bu örneklemenin verilerinden hareketle, aksın günümüz ve yarınki tasarımlarda üstleneceği rol açısından kültürel çevre bileşenlerinden doğa,

kabuklar ve ağılar aracılığıyla, çevreye, kendi kurgusuna ve bileşenlerine bağlı olarak tanımlanması gerektiği görülür.

Hızla gelişen kentlerde, artan nüfus biçimlenmeyi etkiler: ağır trafik ve kullanım yoğunluğu aksın sembolik ve fiziksel niteliklerinin bozulacak şekilde düzenlenmesine yol açar. Oysa özellikle tarihi kent merkezlerinde önemli roller yüklenen aksiyal kurgunun, işlevinin zaman içinde fiziksel formunun değişiminin incelenmesi gerekir. Böylece bireyleri eyleme çeken, olumlu tepki uyandıran bir mimari çalışma gerçekleştirilebilir.

Beklenmedik kentsel büyüme ve artan ihtiyaçlar gözönüne alınarak, tarihi çevre ve çağdaş kamu mekanları kaynaştırılmasının hedeflendiği mimari ve kentsel tasarımlar oluşturulabilir. Geçmişin birikimiyle gelecek neslin değerlerini simgeleyecek bir ortam yaratabilir.

Sonuçta, unutulmaması gereken aks gibi "özel formlar" kentsel çevrenin bağımsız elemanları olarak varlıklarını korurlar: bünyelerindeki ardışıklıkla anlamlı mekanlar meydana getirirler. Bu bağlamda süreklilik, hiyerarşi ve tekrar özellikleri yardımıyla aksın bütünlüğünü sağlamak esastır.

Böylece oluşturulan iyi ve gerçek aksiyal mekanlar sadece kamuya açık değildir; farklı eylem ve gruplara da ulaşabilirler: kent geçmişi hakkında topluma mesajları iletirler.

Bütüncül analiz yöntemi ile gerçekleştirilecek aksiyal tasarımlar farklı ölçeklerde farklı biçimlenmelerle kendini vurgulayan aksiyal mekanın, mimarideki rolüne ışık tutar.

Akslar gerek kendi görsel nitelikleri, gerek üzerinde oluşan hareket ve yaşantı zenginliği ile insan-çevre etkileşimleri açısından eko-sistemin ayrılmaz bir ögesini oluştururlar. Böylece doğa elemanlarına egemen olur ya da nötralize ederler.

KAYNAKLAR:

- AHUNBAY, M., 1988, "Cami plan şemalarının gelişimi", "Türk Mimarlık Tarihi" ders notları, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, 1987-1988 yaz yarıyılı.
- AHUNBAY, M., 1993, Mimarlık Tarihi II, Ders notları, 1992-93 Yaz yarıyılı, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- AKARSU, B., 1975, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKBULUT, R.,
SAĞLAM, N.,
KAREDDA, V.,
1990, Tarihsel Gelişim Süreci içinde ve günümüzde Divanyolu, Yüksek Lisans ödevi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- AKIN, G., 1990, "Mimaride anlam", 1990-1991 Kış Yarıyılı, Yüksek Lisans ders notları, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- AKIN, G., 1990, Asya Merkezi Mekan Geleneği, Kültür Bakanlığı Yayınları, Tanıtma Eserleri dizisi 38, Ankara.
- AKIN, G., 1989, "Divanyolu Küresi", Tarih ve Toplum, s.12. Aralık, İstanbul.
- AKPINAR, İ., 1991, "Akıslar", 1990-1991 Yaz Yarıyılı "Mimaride Anlam" Yüksek Lisans dersi, basılmamış seminer ödevi (Doç. Dr. G. Akın), İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

- AKPINAR, İ., 1991, "İbrahim Paşa Sarayı", "Traditional Building Types and Their Potentiality for Their Re-Use", 1990-91 Kış y. Y.Lisans Dersi seminer ödevi (Prof. Dr. Zeynep Ahunbay), İstanbul.
- ASKOY, M., 1991, Avlulu Ev Tasarımı için Bir Uzman Sistem, Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ALEXANDER, C., 1977, A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction, Oxford University Press.
- ALKIŞER, Y., 1992, Bina ve Şehir Biçimlenmesinde Felsefe ve Kurum, Y. Lisans Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ALTINSAPAN, E., 1993, "Tarikatlar ve tarikat yapıları üzerine", Arredamento / Dekorasyon dergisi, Sayı 2, İstanbul.
- ANTOINE, S., 1983, "The Construction of Center for International Communication", Ekistics, s.302, Sept.-Oct.
- AYDINLI, S., 1990, Mimarlıkta Estetik Değerler, Basılmamış Kitap, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul. (Baskıya hazırlanıyor).
- AYDINLI, S., ÇIRACI, H., KUBAT, S., 1990, "Design Criteria of Public Spaces in the Historical Environment": Beyazıt Square as a case study, Housing Science, Vol.14, No.3, U.S.A.
- BAKER, G. H., 1989, Design Strategies in Architecture, Van Nostrand Reinhold (International), London.

- BECKWITH, C.I., 1984, "The Plan of the City of Peace: Central Asian Iranian Factors in Early Abbasid Design", *Acta or Hung XXXVIII* (1-2).
- BELGE, M., 1993, "Boğaziçi", *İstanbul Dergisi*, Sayı 5, İstanbul.
- BORSI, F.,
PAMPALONI, G., 1975, *Monumenti D'Italia-Le Piazze*, Istituto Geografico de Agostini, Novara.
- BOZKURT, N., 1992, *Sanat ve Estetik Kuramları*, Ara Yayıncılık, İstanbul.
- CEZAR, M., 1985, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, M.S.Ü., İstanbul.
- CHING, D.K.F., 1979, *Architecture: Form. Space. Order*, Van Nostrand Reinhold Company, New York.
- ÇELİK, Z., 1986, *The Remaking of Istanbul*, University of Washington Press, Seattle.
- DICKIE, J., 1979, "The Mewlawi Dervishery in Cairo", *Aarp* 15.
- EISENMANN, P., 1988, "The Blue Line Texte", *A.D.: Contemporary Architecture*, Vol. 58, No. 7/8.
- EISENMANN, P., 1988, "Wexner Center for the Visual Arts", *A.D. Deconstruction*, Vol.58, no. 3/4.
- EKEN, A., 1992, *Kartpostallarla İstanbul*, İst. B. Bel. Kültür İşleri Daire Bşk. Yayınları, no.10, İstanbul.
- ERKÖK, F., 1992, *Giriş Mekanlarının Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- EYİCE, S., 1988, "İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, İstanbul.
- FROLOV, B., 1990, "Tarih öncesi sembolizm ilkeleri", Felsefe Dergisi, sayı 32-33, İstanbul.
- GALLION, A.B., 1960, The Urban Pattern: City Planning and Design, D. Van Nostrand Company, Inc., Princeton.
- GEORGE, J., 1976, "Achaemenid Orientations", Akten des VII Internationalen Kongresses für Iranische Kunst und Archeologie, AML, Ergänzungsband 6, München, 7-10.09.
- GIDEON, S.G., 1983, "Urban Form Design for Arid Regions", Design for Arid Regions, Van Nostrand Reinhold Company, New York.
- GIEDION, S., 1956, Space, Time and Architecture, Harvard University Press, Cambridge.
- GIEDION, S., 1958, Architecture, You and Me, Harvard University Press, Cambridge.
- GIEDION, S., 1981, The Eternal Present: The Beginnings of Architecture, Princeton Press, England.
- GRAUBNER, G., 1971, Prof. Graubner'in krokileri, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- GÜNDÜZ, S. 1992, "Sokakların Şiiri", İst. Dergisi, S.1, Tarih Vakfı, İstanbul.
- GÜVENÇ, B., 1984, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- GÜVENÇ, B., 1985, Kültür Konusu ve Sorunlarımız, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- GİRİTLİOĞLU, C., 1991, Şehirselsel Mekan Ögeleri ve Tasarımı, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

- HALL, 1973, Hidden Dimension, Anchor Books, Anchor Press, Doubleday Garden City, New York.
- HALL, E. T., 1974, "Meeting Man's Basic Spatial Needs in Artificial Environments", Designing For Human Behavior , Lang, J. (Ed), Stroudsburg, Pa.: Dowden Hutchinson and Ross.
- HANÇERLİOĞLU, O., 1970 Düşünce Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HOOGSTAD, J., 1990, Space-Time-Motion, SDU Ujtgeverij, 's Gravenhage, Holland.
- INOUE, M., 1985, Space in Japanese Architecture, John Weatherhill Inc., New York.
- İST.GEZİ., 1992, İstanbul Gezi Notları, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- İSTANBUL, 1993, İstanbul Dergisi, S.5, Tarih Vakfı, İstanbul.
- J.A. 1991, The Japan Architect "Tadao Ando" Özel sayısı, s.1.
- JELLICOE, G.
JELLICOE, S. 1975, The Landscape of Man, Thames and Hudson, London.
- JEODICKE, J., 1985, Space-Form in Architecture, Karl Kramer Verlag, Stuttgart.
- JONGE, D. DE, 1968, 'Applied Hodology', Landscape, Volume 17, Part 2, London, Winter 1967-1968.
- JULES, F., 1974, Form / Space and The Language of Architecture, Architecture and Urban Planning Research, University of Wisconsin, Milwaukee.
- JULES, F.A., 1979, "Perceptual Bases for Arcitectural Design", Introduction to Architecture, (Ed. Synder-Catanese), Mc Graw Hill Book Company, New York.

- JUMSAI, S., 1978, "Thailand, Water and Mountain", Aarp, no.11, "Urban Space and Ritual" Proceedings of an International Symposium an Urban history of South and East Asia, 2-4 June ,London.
- KANTOR, R.E., 1967, 'Complexity and Ambiguity in Environmental Design', American Institute of Planners Journal.
- KARABAY, H., 1993, Kentlileşmede Etkin Bir Politika: Yayalaştırma ve Araçları, Y. Lisans Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- KAYRA, C. 1993, "Kız Kulesi", İstanbul, Sayı 5, İstanbul.
- KAYRA, C., 1990, İstanbul, Mekanlar ve Zamanlar, Ak Yayınları, İstanbul.
- KILINÇASLAN, İ., 1981, İstanbul: Kentleşme sürecinde Ekonomik ve Mekansal Yapı İlişkileri, İ.T.Ü., İstanbul.
- KOÇU, R. E. 1968, "Divanyolu", İstanbul Ansiklopedisi, 9.Cilt, Koçu Yayınları, İstanbul.
- KORTAN, E., 1991, Le Corbusier Gözüyle Türk Mimarlık ve Şehirciliği, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- KOSTOF, S., 1985, A History of Architecture, Oxford University Press, Oxford, 1985.
- KOSTOF, S., 1991, The City Shaped, Bulfinch Press Book, Little, Brown and Company, Boston.
- KRIER, L., 1984, Houses, Palaces, Cities, A.D. Profile, London.
- KRIER, R., 1979, Urban Space, Rizzoli International Pub. Inc., New York.
- KRIER, R., 1983, "Elements of Architecture", A.D. Profile 49, G.B.

- KRIKEN, J.L., 1983, 'Town' Planning and Cultural and Climatic Responsiveness in the 'Middle East', Design for Arid Regions, (ed. G.S.Golany), Van Nostrand Reinhold Company Inc., New York.
- KUBAN, D., 1969, İstanbul'un tarihi yapısı: tarihi gelişme, şehrin tarihi yapısının özellikleri, koruma yöntemleri, Rapor, İstanbul.
- KUBAN, D., 1970, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", Mimarlık, Sayı 5, İstanbul.
- KUBAN, D., 1982, Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- KUBAN, D., 1990, Mimarlık Kavramları, Yem Yayınları, İstanbul.
- KUBAN, D., KAHYA, Y., 1987, "Beyazıt Meydanı tarihi gelişimi", Beyazıt Meydanı Kentsel tasarım proje yarışması, İst. B.Bel.Bşk., İstanbul.
- LEVI-STRAUSS, C., 1955, "Le Symbolisme Cosmique dans la structures sociale et l'organisation cérémonielle de plusieurs populations nord et sud-américaines", Actes de la Conférence Internationale qui a eu lieu sous les auspices de l'Is.Me.O., Aron, Avril-Mai, 1955, Avec la Collaboration du Musée Guimet, Sene Orientale Roma XIV (Le Symbolisme Cosmique des monuments Religieux), Roma.
- LIU, L.G., 1989, Chinese Architecture, Acedemy Edditions, London.
- LOZANA, E.E., 1990, Community Design and the Culture of Cities, Cambridge University Press, U.S.A.
- LYNCH, K., 1991, Managing The Sense of a Region, The MIT Press, Cambridge.

- LYNCH, K., 1960, The Image of the City, M.I.T. Press, Cambridge, Mass.
- LYNCH, K., 1990, City Sense and City Design: Writings and Projects of Kevin Lynch, M.I.T. Press, Cambridge, London.
- M.O., 1991, İstanbul, 15.yy. gravürü, ayrı basım, mimarlar odası.
- M.O., 1992, "Mimarlara Mektup" ,İstanbul Kuşbakışı, XI.yy., A. Sorrell, ayrı basım, mimarlar odası.
- MANGO, C., 1993, "Arkeolog Gözüyle Mütevazı Bir Ütopya", İstanbul Dergisi, S.5.
- MEISS, V.P., 1992, Elements of Architecture: From Form to Place, Van Nostrand Reinhold, New York.
- MICHELL, G., 1977, "Jaipur-Forms and Origins", Aarp 11: "Stadt und Ritual" özel sayısı.
- MICHELSON, H.W., 1976, Man and His Urban Environment, Addison-Wesley Publishing Company, Massachusetts.
- MITROPOULOS, E., G., 1975 'Space networks: toward hodological space design for urban man', Ekistics , Number 232, Athens.
- MONTES, M.A., 1980, "The Building of Tenoch-Titlan", National Geographics, Vol. 158, s.6.
- MÜLLER-WIENER, W., 1977, Bildlexikon Zur Topografie Istanbul, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen.

- NORBERG-SCHULZ, C.,
1965, Intentions in Architecture, The MIT Press,
Cambridge-Massachusetts.
- NORBERG-SCHULZ, C.,
1972, Existence Space in Architecture, Studio Vista,
London.
- NORBERG-SCHULZ, C.,
1975, The Meaning in Western Architecture, Studio
Vista, London.
- NORBERG-SCHULZ, C.,
1984, Genius Loci, Rizzoli International Publications,
Inc., New York.
- NORBERG-SCHULZ, C.,
1985, The Concept of Dwelling, Rizzoli International
Publications, Inc., New York.
- ÖGEL, S., 1988, Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler,
Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul.
- ÖGEL, S., 1988, "Sinan'ın Mirası", Mimarbaşı Koca Sinan,
Yaşadığı Çağ ve Eserleri, Başbakanlık Vakıflar
Genel Md. Yayını, Cilt 1. İstanbul.
- ÖGEL, S., 1986, Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler,
Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul.
- ÖZER, F., 1982, Çağdaş Mimari Dizaynlamada Tarihsel
Sürekliliğin Değerlendirilmesi, İ.T.Ü. Matbaası,
Gümüşsuyu, İstanbul.
- PIAGET, J., 1955, The Child's Consturction of Reality, Routledge
and Kegan Paul, London.
- PIAGET, J., 1968, The Psychology of Intelligence, Littlefield, New
York.

- PRAK, N.L., 1968, The Language of Architecture, a Contribution to Architectural Theory, Mouton-The Hague, Paris.
- PRAK, N.L., 1969, The Language of Architecture, Mouton-The Hague, Paris.
- PİLGİR, Ş., 1992, Boğaziçi'nde İnsan Etkileri ve Çevrenin Görsel Yorumu, Y. Lisans Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- RAPOPORT, A., 1975, "Images, Symbols and Popular Design", Ekistics, no:232, March, Athens.
- RAPOPORT, A., 1979, "Cultural Origins of Architecture", Introduction to Architecture, Ed. Synder&Catanese, McGraw Hill Book Company, New York.
- RAPOPORT, A., 1979, House, Form and Culture, Prentice-Hall, Inc, New Jersey.
- RASMUSSEN, S.E., 1989, Experiencing Architecture, M.I.T. Press, Cambridge.
- ROWE, C.,
KOETTER, F., 1983. Collage City, The M.I.T. Press, Massachusetts.
- SARI, D., 1993, Batılılaşma Sürecinde Divanyolu, 1992-93 Kış yarıyılı, "Osmanlı Mimarlık Tarihinde Yeni Yaklaşımlar" yüksek lisans dersi, basılmamış seminer ödevi (Doç. Dr. G. Akın), İstanbul.
- SCOTT, G., 1956, The Architecture of Humanism: Garden City, Doubleday and Co., New York.
- SHARP, T., 1946, The Anatomy of the Village, Penguin Books, Manchester.
- SIMONDS, J.A., 1961, Landscape Architecture, Mc Graw-Hill Book Company, Inc, New York.

- SMITH, P.F., 1975, "Symbolik Meaning in Contemporary Cities, Ekistics, no:232, March, Athens.
- SÖZEN, G., 1989, Bin Çeşit İstanbul ve Boğaziçi Yalıları, Ak Yayınları, İstanbul. M. Sözen.
- SPENCE, R., 1988, "The Griffin Plan", The Architectural Review, No.1100.
- STEIN, R.A., 1957, "Architecture et Pensée Religieuse en Extrême Orient", Art Asiatiques, Jone IV , Fascicule 3, Paris.
- SYNDER, J.D., 1979, "Site Planing and Design" , Introduction to Architecture, Mc Graw Hill Book Company, New York.
- TANYELİ, U. 1986, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- THÉME 1992, Saint-Benoit Fr. Lisesi aylık dergisi, S.10, İstanbul.
- THIIS-EVENSEN, S.E., 1987, Archetypes in Architecture, Oxford University Press.
- TSCHUMI, B., 1988, "Parc de la Vilette", A.D. Deconstruction ,vol.58, no. 3/4.
- TÜMER, G., 1984, İnsan-Mekan İlişkileri ve Kafka, Sanat Koop. Yayınları, İstanbul.
- TURGUT, H., 1990, Kültür-Davranış-Mekan Etkileşiminin Saptanmasında Kullanılabilecek bir Yöntem, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- TÜRKMEN, M., 1993, "Kadıköy'den Üsküdar'a", İstanbul Dergisi, S.5, Tarih Vakfı, İstanbul.
- ULUENGİN, H., 1992, 'Yol Şarkısı', Modern Romanlar, Hürriyet Gazetesi, 19.12.1992'de yayınlanan makale, İstanbul.
- ULUOĞLU, B., 1992, "Tasarlamada Bilişsel Süreçler", Bina Bilgisi IV Ders notları, 1991-1992 Yaz yarıyılı, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- VITRIVİUS, 1990, Mimarlık üzerine on kitap, Şevki Vanlı vakfı yayınları, Ankara.
- VOLKELT, S., 1968, 'Architecture', Encyclopedia of World Art, Cilt I, McGraw Hill, Toronto.
- WEBSTER ANS., 1981, New Webster's Dictionary of the English Language, the Delair Pub. Company, U.S.A.
- WENDEL, C., 1971, "Baghdad: imago mundi and other foundations-lore", Int. J. Middle East Stud. , Great Britain.
- WHEATHLEY, P., 1976, 'Levels of Space Awareness in the Traditional Islamic City', Ekistics, Volume 42, Number 253, Athens.
- YADA, S., 1944, Yaratıcı İş: İnsan ve Kültür Yaratan Bir Hayat Konumu Üzerinde Araştırmalar, Çankaya Kitabevi, Ankara.
- YÜCEL, A., 1990, " Dil ve Anlam", 1990-1991 Kış Yarıyılı, Yüksek Lisans dersi notları, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- YÜCEL, A., 1971, Tasarlama ve Çevre Sorunları, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

- YÜREKLİ, F., 1977, Çevre Görsel Değerlendirmesine İlişkin Bir Yöntem Araştırması, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- YÜREKLİ, H., 1980, İnsan Davranışları ve Çevre İlişkilerine bağlı olarak çevrenin korunması ve geliştirilmesi için bir metod önerisi, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Müh.-Mim. Fakültesi Matbaası.
- YÜREKLİ, H., YÜREKLİ İ., AKPINAR, İ., 1992, "Büyükdere caddesinin Boğaziçi silüetine etkisi", II. Yüksek Yapılar Sempozyumu, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- ZÉVI, B., 1968, 'Architecture', Encyclopedia of World Art, Cilt I, McGraw Hill, Toronto.
- ZÉVI, B., 1968, Mimariyi Görmeyi Öğrenmek, (çev. D.Divanlıoğlu), Birsen yayınevi, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

İpek Akpınar 16 Nisan 1967'de İstanbul'da doğdu. Orta-Lise öğrenimini Saint-Benoit Fransız Lisesi'nde tamamladı. 1986'da İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'ne girdi. 1988'de İ.T.Ü. Kentsel Koruma Kulübü'nün kurucuları arasında yer aldı. 1990'da üçüncülükle mezun oldu. Aynı yıl yüksek lisans eğitimine İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Bina Bilgisi Programı'nda başladı. 1990'da Viyana'da mimar Patrick Berger'in yönetiminde uluslararası bir workshop'a katıldı. Halen İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Mimarlık bölümü Bina Bilgisi Ana Bilim Dalı'nda araştırma görevlisidir.